

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

ERDEBİL İLİ AĞIZLARI

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
Jahangir KARİNİ**

**DANIŞMANI
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN**

ANKARA - 2009

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

ERDEBİL İLİ AĞIZLARI

DOKTORA TEZİ

**HAZIRLAYAN
Jahangir KARİNİ**

**DANIŞMANI
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN**

ANKARA - 2009

ONAY

Jahangir Karini tarafından hazırlanan “*Erdebil İli Ağızları*” başlıklı bu çalışma, 26.03.2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oyçokluğu* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/Türk Dili Bilim Dalında doktora* tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun

Prof. Dr. Leyla Karahan

Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel

Prof. Dr. Fatih Kirişçioğlu

Prof. Dr. Nureddin Demir

ÖN SÖZ

Türklerin İslam öncesi Batı'ya yerleşmeleri bir kenara bırakılırsa, bütün tarihî kaynaklar, Selçuklulardan Kaçarlara (1043'ten 1925'e) kadar İran'ın Türkler tarafından yönetildiğini göstermektedir. Türklerin İran'daki dokuz yüz yıllık hakimiyetleri, bütün İran coğrafyasına Türklerin yayılmalarını da beraberinde getirmiştir. Günümüz İran'ında yaşayan Türklerin tamamı, Halaçlar dışında Oğuz Türklerinden oluşmaktadır. Hazar Denizi'nin doğusundan Afganistan sınırına kadar uzanan bölgede Doğu Oğuzlar (Türkmenler, Horasan Türkleri), Orta İran'da Güney Oğuzlar (Kaşkay Türkleri), Tahran'dan başlayarak Türkiye sınırına ve Azerbaycan cumhuriyeti sınırlarından orta İran'a kadar uzanan bölgede de Orta Oğuzlar (Azerbaycan Türkleri) yer almaktadır. Bu gruplardan en çok bilineni ve kalabalık olanı İran'ın kuzey batısından orta İran'a kadar uzanan Orta Oğuzlardır. Halhal bölgesi, Hazar Denizi'nin güney batı şeridinde bulunduğundan Orta Oğuz (Azerbaycan Türkçesi) grubu içinde yer almaktadır.

2000 yılından itibaren Halhal ilinden ayrılarak il statüsü kazanan ve Halhal iline sınır komşusu olan Kivi ili de Halhal ağızları içinde incelenmektedir. Halhal iline bağlı üç ilçeden Şahrud ilçesi, İranî bir etnisite olan Tatlardan oluştuğundan çalışmamızın dışında bırakılmıştır.

Çalışma planı olarak Ahmet Bican Ercilasun'un Kars İli Ağızları ve Hülya Kasapoğlu'nun Kırgız Türkçesi Grameri esas alınmıştır. Yöntem olarak da artzamanlı çalışma yöntemi takip edilmiştir. Dolayısıyla Halhal ağızları, Eski Oğuz Türkçesiyle, yeri geldiğinde ise Eski Türkçe ile ses ve şekil bakımından karşılaştırılarak incelenmiştir. Ayrıca, gerekli durumlarda Anadolu ağızları, Azerbaycan ağızları ve İran'daki öteki Türk ağızlarıyla da karşılaştırmalar yapılmıştır.

Çalışmamız, *Giriş*, *İnceleme*, *Metin* ve *Sözlük* olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde İran'daki Türk varlığı, İran'daki Türk ağızları üzerine yapılan sınıflandırmalar sunulduktan sonra Halhal ilinde konuşulan Türk ağızlarının tasnifine geçilmiştir.

İnceleme bölümü, ses ve şekil bilgisinden oluşmaktadır. Ses bilgisi bölümünde Halhal ili ağızlarının ünlü ve ünsüzleri örnekleriyle tanıtıldıktan sonra Eski Oğuz Türkçesinin ünlü ve ünsüz yapısı göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Şekil bilgisi bölümü, isim ve fiil olarak ikiye ayrılmıştır. İsim bölümünde isim yapım ve isim çekim ekleri incelendikten sonra sıfat, zarf ve zamirler ele alınmıştır. Fiil bölümünde fiil yapım ve çekim eklerinin incelenmesinin ardından bağlaçlar, edatlar, ünlemlerin incelenmesi konu edilmiştir. Ses ve şekil bilgisi incelemesinde metinden alınan örneklerin metin ve satır sayısı hemen karşısında kaydedilmiştir. İnceleme bölümünde Türkiye'de yapılmış gramer çalışmaları ve ağız çalışmaları göz önünde bulundurularak gramer kavramlarının Türkçe olmasına özen gösterilmiştir.

İncelemeden sonra *metin* bölümü yer almaktadır. 261 sayfadan oluşan metinler, 2006-2007 yılları arasında derlenmiştir. Bölgenin dağlık olması, derlemelerin üç ayrı aşamada gerçekleşmesini zorunlu kılmıştır. İlk aşamada arabayla ulaşımın mümkün olmadığı, şehir merkezinden üç, dört saat uzaktaki köylerden, ikinci aşamada ise ilçe merkezleri ve ilçe merkezlerine yakın köylerden derlemeler yapılmıştır. Üçüncü aşama, metinlerin incelenmesi ve ağız bölgelerinin netleşmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bu aşamada ağızları aynı olan bölgelerin metinleri azaltılmış, sınırlı sayıda metinleri bulunan, fakat farklılık gösteren bölge ağızları için yeniden söz konusu bölgeye gidilerek derlemeler yapılmış ve farklılık gösteren ağızla ilgili geniş çapta malzeme elde edilmiştir.

Son bölümde sözlük bölümü yer almaktadır. Sözlük bölümüne alınan kelimeler, Türkiye Türkçesinde anlamları bilinmeyen Halhal ağızlarında kullanılan Türkçe kelimelerle yine Türkiye Türkçesinde kullanılmayan alıntı kelimelerden oluşmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
SİMGELER	xxv
KISALTMALAR	xxvii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. ÜNLÜLER	20
1.1. Normal Süreli Ünlüler	20
1.1.1. Fonemik Değeri Bulunan Ünlüler	20
1.1.1.1. a ünlüsü	20
1.1.1.2. e ünlüsü	21
1.1.1.3. é ünlüsü	21
1.1.1.4. ı ünlüsü	22
1.1.1.5. i ünlüsü	23
1.1.1.6. o ünlüsü	23
1.1.1.7. ö ünlüsü	25
1.1.1.8. u ünlüsü	25
1.1.1.9. ü ünlüsü	25
1.1.2. Fonemik Değeri Bulunmayan Ünlüler	25
1.1.2.1. ä ünlüsü	26
1.1.2.2. å ünlüsü	26
1.1.2.3. ë ünlüsü	26
1.1.2.4. í ünlüsü	26

1.1.2.5. ó ünlüsü	26
1.1.2.6. ú ünlüsü	27
1.1.2.7. ı ünlüsü	27
1.1.2.8. ı ünlüsü	27
1.2. Uzun Ünlüler	28
1.2.1. Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler	29
1.2.2. Türkçe Kelimelerde Uzun Ünlüler	29
1.2.2.1. Ses Hadiselerinden Kaynaklanan Uzun Ünlüler	30
1.2.2.1.1. Ünsüz Düşmesinden Kaynaklanan Uzun Ünlüler	30
1.2.2.1.2. Ünlü Düşmesinden Kaynaklanan Uzun Ünlüler	31
1.2.2.1.3. Hece Kaynaşmasından Kaynaklanan Uzun ünlüler	31
1.2.2.2. Vurgudan Kaynaklanan Uzun Ünlüler	31
1.2.2.3. Soru Edatlarının Bulunmamasından Kaynaklanan Uzun Ünlüler	31
1.2.2.4. Aslî Uzunluklar	31
1.3. Kısa Ünlüler	32
1.4. İkiz Ünlüler	33
1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler	33
1.4.2. Yükselen İkiz Ünlüler	35
1.4.3. Alçalan İkiz Ünlüler	35
2. ÜNSÜZLER	36
2.1. Fonemik Değeri Bulunan Ünsüzler	36
2.1.1. Sürekli Ünsüzler	36
2.1.1.1. Sızıcı Ünsüzler	37
2.1.1.1.1. Sedalı Sızıcı Ünsüzler	37
2.1.1.1.1.1. ğ ünsüzü	37

2.1.1.1.1.2. j ünsüzü	37
2.1.1.1.1.3. v ünsüzü	37
2.1.1.1.1.4. z ünsüzü	38
2.1.1.1.2. Sedasız Sızıcı Ünsüzler	39
2.1.1.1.2.1. f ünsüzü	39
2.1.1.1.2.2. h ünsüzü	39
2.1.1.1.2.3. x ünsüzü	39
2.1.1.1.2.4. s ünsüzü	40
2.1.1.1.2.5. ş ünsüzü	40
2.1.1.2. Akıcı Ünsüzler	41
2.1.1.2.1. Burun Akıcıları	41
2.1.1.2.1.1. m ünsüzü	41
2.1.1.2.1.2. n ünsüzü	41
2.1.1.2.2. Ağız Akıcıları	42
2.1.1.2.2.1. l ünsüzü	42
2.1.1.2.2.2. r ünsüzü	42
2.1.1.2.2.3. y ünsüzü	42
2.1.2. Süreksiz Ünsüzler	43
2.1.2.1. Sedalı Süreksiz Ünsüzler	43
2.1.2.1.1. b ünsüzü	43
2.1.2.1.2. c ünsüzü	43
2.1.2.1.3. d ünsüzü	44
2.1.2.1.4. g ünsüzü	44
2.1.2.1.5. q ünsüzü	45
2.1.2.2. Sedasız Süreksiz Ünsüzler	45

2.1.2.2.1. ç ünsüzü	45
2.1.2.2.2. p ünsüzü	46
2.1.2.2.3. t ünsüzü	46
2.1.2.2.4. k ünsüzü	46
2.2. Fonemik Değeri Bulunmayan Ünsüzler	47
2.2.1. ß ünsüzü	47
2.2.2. ğ ünsüzü	48
2.2.3. þ ünsüzü	48
2.2.4. ĉ ünsüzü	48
2.2.5. ķ ünsüzü	48
2.2.6. ĥ ünsüzü	49
2.2.7. ı ünsüzü	49
2.2.8. ħ ünsüzü	49
2.2.9. ĵ ünsüzü	49
2.2.10. ĩ ünsüzü	50
2.2.11. ŋ ünsüzü	50
2.2.12. ƒ ünsüzü	50
2.2.13. ř ünsüzü	50
2.2.14. ğ ünsüzü	50
2.2.15. ı ünsüzü	50
2.2.16. ı ünsüzü	51
2.2.17. ı ünsüzü	51
2.2.18. y ünsüzü	51
3. HALHAL İLİ AĞIZLARINDA FONOLOJİK SÜREÇLER	53
3.1. Ünlü Uyumu	53

3.1.1. Kalınlık - İncelik Uyumu	53
3.1.1.1. Türkçe Kelimelerde Kalınlık – İncelik Uyumu	53
3.1.1.2. Türkçe Kelimelerde Kalınlık – İncelik Uyumunun Bozulması	54
3.1.1.3. Alıntı Kelimelerde Kalınlık – İncelik Uyumu	55
3.1.1.3.1. Gerileyici Benzeştirme Yoluyla	56
3.1.1.3.2. İlerleyici Benzeştirme Yoluyla	56
3.1.1.3.3. Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumunun Yarım Kalması	57
3.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	57
3.1.2.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması	62
3.1.3. Darlık – Genişlik Uyumu	64
3.2. Benzeştirme	64
3.2.1. Ünlü Benzeştirmeleri	64
3.2.1.1. İlerleyici Benzeştirme	64
3.2.1.1.1. –a > -ı, -u değişmesi yoluyla	64
3.2.1.1.2. -e > -i, -ü değişmesi yoluyla	64
3.2.1.1.3. i > ü benzeştirmesi	65
3.2.1.2. Gerileyici Benzeştirme	65
3.2.1.2.1. a > o değişmesi yoluyla	65
3.2.1.2.2. e > a değişmesi yoluyla	65
3.2.1.2.3. e > o değişmesi yoluyla	66
3.2.1.2.4. ı > a değişmesi yoluyla	66
3.2.1.2.5. o > ö değişmesi yoluyla	66
3.2.1.2.6. u > ı değişmesi yoluyla	66
3.2.1.2.7. u > ü değişmesi yoluyla	67
3.2.1.3. Gerileyici ve İlerleyici Benzeştirme	67

3.2.2. Ünsüz Benzeştirmeleri	67
3.2.2.1. İlerleyici Benzeştirme	68
3.2.2.3.1. -dl- > -dd- benzeştirmesi	68
3.2.2.1.2. -md- > -mn- benzeştirmesi	68
3.2.2.1.3. -ml- > -mn- benzeştirmesi	69
3.2.2.1.4. - nd - > - nn – değışmesi yoluyla	69
3.2.2.1.5. -nl- > -nn- benzeştirmesi	69
3.2.2.1.6. -pm- > -pb- benzeştirmesi	70
3.2.2.1.7. -rl- >- rr- benzeştirmesi	70
3.2.2.1.8. -sl- > -ss- benzeştirmesi	71
3.2.2.1.9. -st- > -ss- benzeştirmesi	71
3.2.2.1.10. -şl- > -şd- benzeştirmesi	71
3.2.2.1.11. -tl-, -dl- > -td-, -tt- benzeştirmesi	71
3.2.2.1.12. -zl- > -zd- benzeştirmesi	72
3.2.2.2. Gerileyici Benzeştirme	72
3.2.2.2.1. -dc- > -cc- benzeştirmesi	72
3.2.2.2.2. -ds- > -ss- benzeştirmesi	72
3.2.2.2.3. -hv- > -fv- benzeştirmesi	72
3.2.2.2.4. -ls- > -ss- benzeştirmesi	72
3.2.2.2.5. -nr- > -rr- benzeştirmesi	72
3.2.2.2.6. -rl- > -ll- benzeştirmesi	73
3.2.2.2.7. -şç- > -cc- benzeştirmesi	73
3.2.2.2.8. -tç- > -çç- benzeştirmesi	73
3.2.2.2.9. -ts- > -ss- benzeştirmesi	73
3.2.2.2.10. -zc- > -cc- benzeştirmesi	73

3.2.2.2.11. -zh- > -ss- benzeştirmesi	74
3.3. Değişme	74
3.3.1. Ünlü Değişmeleri	74
3.3.1.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi	74
3.3.1.1.1. a > ä değişmesi	74
3.3.1.1.2. a > e değişmesi	75
3.3.1.1.3. ı > í, i değişmesi	76
3.3.1.1.4. u > i değişmesi	76
3.3.1.1.5. u > ú, ü değişmesi	77
3.3.1.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması	77
3.3.1.2.1. e > a değişmesi	77
3.3.1.2.2. e > o değişmesi	78
3.3.1.2.3. ü > u, ū deęiřmesi	78
3.3.1.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	78
3.3.1.3.1. a < å, o değişmesi	78
3.3.1.3.2. e > õ, ö değişmesi	79
3.3.1.3.3. é > ë, ö değişmesi	79
3.3.1.3.4. ı > ұ, u değişmesi	80
3.3.1.3.5. i > ұ, ü değişmesi	80
3.3.1.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	81
3.3.1.4.1. o > a değişmesi	81
3.3.1.4.2. u > ı değişmesi	81
3.3.1.4.3. ü > ұ, i değişmesi	82
3.3.1.5. Geniş Ünlülerin Daralması	82
3.3.1.5.1. a > ı, í, i değişmesi	82

3.3.1.5.2. é > i değişmesi	83
3.3.1.5.3. o > u değişmesi	84
3.3.1.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi	84
3.3.1.6.1. ı > a değişmesi	84
3.3.2. Ünsüz Değişmeleri	84
3.3.2.1. Sedalılaşıma	84
3.3.2.1.1. ç > c değişmesi	85
3.3.2.1.2. k > g değişmesi	85
3.3.2.1.3. k > q değişmesi	86
3.3.2.1.4. p > b değişmesi	86
3.3.2.1.5. t > d değişmesi	86
3.3.2.2. Sedasızlaşma	86
3.3.2.2.1. b > p değişmesi	87
3.3.2.2.2. d > t değişmesi	87
3.3.2.2.3. z > s değişmesi	88
3.3.2.3. Süreklileşme	88
3.3.2.3.1. Sızıcılaşma	88
3.3.2.3.1.1. b < v değişmesi	89
3.3.2.3.1.2. c > j değişmesi	89
3.3.2.3.1.3. c > ş değişmesi	89
3.3.2.3.1.4. ç > c > j değişmesi	89
3.3.2.3.1.5. ç > ş değişmesi	89
3.3.2.3.1.6. q > x değişmesi	90
3.3.2.3.1.7. q > ğ değişmesi	90
3.3.2.3.1.8. k > ħ değişmesi	91

3.3.2.3.1.9. -ng, -nk > ħ değişmesi	91
3.3.2.3.1.10. p > f değişmesi	91
3.3.2.3.1.11. t > h, ħ değişmesi	92
3.3.2.3.2. Akıcılaşma	92
3.3.2.3.2.1. b > m değişmesi	92
3.3.2.3.2.2. g > y değişmesi	92
3.3.2.3.2.3. k > y değişmesi	93
3.3.2.4. Süreksizleşme	93
3.3.2.4.1. f > b değişmesi	93
3.3.2.4.2. m > b değişmesi	94
3.3.2.4.3. ş > ç değişmesi	94
3.3.2.4.4. v > b değişmesi	94
3.3.2.4.5. y > g değişmesi	94
3.3.2.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler	94
3.3.2.5.1. h > y değişmesi	95
3.3.2.5.2. x > ğ değişmesi	95
3.3.2.5.3. x > ħ, h değişmesi	95
3.3.2.5.4. l > n değişmesi	96
3.3.2.5.5. l > r değişmesi	96
3.3.2.5.6. n > l değişmesi	96
3.3.2.5.7. n > m değişmesi	96
3.3.2.5.8. ŋ > ğ değişmesi	97
3.3.2.5.9. ŋ > m değişmesi	97
3.3.2.5.10. ŋ > n değişmesi	97
3.3.2.5.11. ŋ > ng değişmesi	98

3.3.2.5.12. $\eta > nq$ değişmesi	98
3.3.2.5.13. $\eta > v$ değişmesi	98
3.3.2.5.14. $\eta > y$ değişmesi	98
3.3.2.5.15. $r > l$ değişmesi	100
3.3.2.5.16. $v > m$ değişmesi	100
3.3.2.5.17. $v > \dot{y}$, y değişmesi	100
3.3.2.5.18. $y > h$ değişmesi	100
3.3.2.5.19. $\xi > y$ değişmesi	101
3.3.2.5.20. $\xi > h$ değişmesi	101
3.3.3. Aykırılmaşma	101
3.3.4. Ünsüz İıkizleşmesi	102
3.3.5. İıkiz Ünlülerin Tekleşmesi	102
3.3.6. Göçüşme	103
3.4. Düşme	103
3.4.1. Ünlü Düşmesi	104
3.4.2. Ünsüz Düşmesi	104
3.4.2.1. d düşmesi	105
3.4.2.2. f düşmesi	105
3.4.2.3. $\dot{g}$ ($< ET. q$) düşmesi	105
3.4.2.4. h düşmesi	106
3.4.2.5. x / q düşmesi	106
3.4.2.6. k düşmesi	107
3.4.2.7. l düşmesi	107
3.4.2.8. m düşmesi	107
3.4.2.9. n düşmesi	107

3.4.2.10. r düşmesi	109
3.4.2.11. s düşmesi	110
3.4.2.12. t düşmesi	110
3.4.2.13. v düşmesi	110
3.4.2.14. y düşmesi	111
3.4.3. Hece Düşmesi	111
3.5.Ünlü Birleşmesi	112
3.6. Türeme	113
3.6.1. Ünlü Türemesi	114
3.6.2. Ünsüz Türemesi	114
3.6.2.1. h türemesi	114
3.6.2.2. k, x türemesi	114
3.6.2.3. l türemesi	114
3.6.2.4. m türemesi	115
3.6.2.5. n türemesi	115
3.6.2.6. t türemesi	115
3.6.2.7. y türemesi	115
4. VURGU	116
4.1. Kelime Vurgusu	116
4.2. Cümle Vurgusu	117

II. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

1. İSİM	118
1.1. İsim Yapım Ekleri	118
1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri	118
1.1.1.1. -aq, -ek	118
1.1.1.2. -an, -en	118
1.1.1.3. -cığaz	118
1.1.1.4. -cıq, -cix, -cik, -cig	118
1.1.1.5. -ça, -çe, -ca, -ce	119
1.1.1.6. -çaq, -çek	119
1.1.1.7. -çı, -çi, -çu, -çü	119
1.1.1.8. -daş	120
1.1.1.9. -gıl, -gil	120
1.1.1.10. -q (>-ğ)	120
1.1.1. 11. -qa, -ge	120
1.1.1. 12. -ki, -kı, -ku, -kü	121
1.1.1. 13. -lı, -li, -lu, -lü (>-dı, -di; -rı, -ri)	121
1.1.1.14. -lıq, (-lıx) -lUq, (-lUx) (>-dlx, -dUx, -rlx, -rUx)	122
1.1.1.15. +mci, +mcü; +nci	122
1.1.1. 16. -sız, -siz, -suz, -süz	123
1.1.1. 17. -sul	123
1.1.1. 18. -tı	123
1.1.1. 19. -gah	124
1.1.1. 20. -ter	124

1.1. 2. Fiilden İsim Yapma Ekleri	124
1.1. 2.1. -a, -e	124
1.1. 2.2. -aq, -ek	124
1.1. 2.3. -anax, -enek	124
1.1. 2.4. -caq, -cek	124
1.1. 2.5. -q, -k (>-x, -g)	125
1.1. 2.6. -qa, -ge	125
1.1. 2.7. -qı, -gi, -qu, -gü	125
1.1. 2.8. -ı, -i, -u, -ü	125
1.1. 2.9. -ış, -iş, -uş, -üş; -ŝ	126
1.1. 2.10. -m	126
1.1. 2.11. -ma, -me	126
1.1. 2.12. -maq, -mek	126
1.1. 2.13. -man	126
1.1. 2.14. -maz, -mez	127
1.1. 2.15. -n	127
1.2. İsim Çekim Ekleri	127
1.2.1. Çokluk Eki	127
1.2.2. İyelik Ekleri	128
1.2.3. Aitlik Eki	132
1.2.4. Hâl Ekleri	133
1.2.4.1. İlgi Eki	133
1.2.4.2. Belirtme Ekleri	133
1.2.4.3. Yönelme Eki	134
1.2.4.4. Bulunma Eki	134

1.2.4.5. Çıkma Eki	135
1.2.4.6. Vasıta Eki	135
1.2.4.7. Eşitlik Ekleri	136
1.2.4.8. Yön Ekleri	137
1.2.4.9. Soru Eki	138
2. SIFAT	139
2.1. Niteleme Sıfatları	139
2.2. Belirtme Sıfatları	139
2.2.1. İşaret Sıfatları	139
2.2.2. Sayı Sıfatları	140
2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları	140
2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları	140
2.2.3. Soru Sıfatları	141
2.2.4. Belirsizlik sıfatları	141
3. ZARF	142
3.1. Zaman Zarfları	142
3.2. Yer ve Yön Zarfları	142
3.3. Hâl (Nasıllık-Nicelik) Zarfları	143
3.4. Miktar (Azlık-Çokluk) Zarfları	143
3.5. Soru Zarfları	144
4. ZAMİR	144
4.1. Şahıs Zamirleri	144
4.2. Dönüştürme Zamiri	147
4.3. İşaret Zamirleri	148
4.3.1. İşaret Zamirlerinin İlgi Hâli	148

4.3.2. İşaret Zamirlerinin Belirtme Hâli	149
4.3.3. İşaret Zamirlerinin Yaklaşma Hâli	149
4.3.4. İşaret Zamirlerinin Bulunma Hâli	149
4.3.5. İşaret Zamirlerinin Çıkma Hâli	150
4.3.6. İşaret Zamirlerinin Edatlara Bağlanması	150
4.4. Belirsizlik Zamirleri	150
4.5. Soru Zamirleri	150
4.6. Bağlama Zamirleri	151
5. Fiil	152
5.1. Fiil Yapım Ekleri	152
5.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri	152
5.1.1.1. +a-, +e-	152
5.1.1.2. +al-, +el-	152
5.1.1.3. +ar-	152
5.1.1.4. +da-, +de-, +ta-, +te- (> +la-)	152
5.1.1.5. +qa-	153
5.1.1.6. +qır-, +xır-	153
5.1.1.7. +x-, +k-	153
5.1.1.8. +ı-, +i-, +u-, +ü-	153
5.1.1.9. +la-, +le-(> +da- <+-dé-)	153
5.1.1.10. +r-	154
5.1.2. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	154
5.1.2.1. -ala-, -ele-	154
5.1.2.2. -ar-, -er-	154
5.1.2.3. -der-	154

5.1.2.4. -dır-, -dir-, -dur-, -dür-, -tır-, -tir-, -tur-, -tür	155
5.1.2.5. -ı-, (-é-), -ü-	155
5.1.2.6. -k-	155
5.1.2.7. -l-	155
5.1.2.8. -ma-, -me-	156
5.1.2.9. -n-	156
5.1.2.10. -r-	156
5.1.2.11. -sa-, -se-	156
5.1.2.12. -ş-	157
5.1.2.13. -t-	157
5.1.2.14. -y-	157
5.1.2.15. -z-	157
5.2. Fiil Çekimi	158
5.2.1. Şahıs Ekleri	158
5.2.1.1. Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri	158
5.2.1.2. İyelik Kaynaklı Şahıs Ekleri	160
5.2.2. Şekil ve Zaman Ekleri	163
5.2.2.1. Bildirme Kipleri	163
5.2.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman	163
5.2.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman	164
5.2.2.1.3. Geniş Zaman	165
5.2.2.1.3.1. Geniş Zamanın Olumlusu	165
5.2.2.1.3.2. Geniş Zamanın Olumsuzu	166
5.2.2.1.4. Şimdiki Zaman	167
5.2.2.1.4.1. -éyr Şimdiki Zaman Eki	167

5.2.2.1.4.2. -ér Şimdiki Zaman Eki	168
5.2.2.1.4.3. -ır, -ir, -ur, -ür Şimdiki Zaman Eki	168
5.2.2.1.5. Gelecek Zaman	171
5.2.2.2. Tasarlama Kipleri	172
5.2.2.2.1. Şart	172
5.2.2.2.2. İstek	174
5.2.2.2.3. Emir	175
5.2.2.2.4. Gereklilik	179
5.2.2.3. İsim Fiili	179
5.2.2.3.1. İsim Fiilinin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi	180
5.2.2.3.2. İsim Fiilinin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	180
5.2.2.3.3. İsim Fiilinin Şimdiki Zaman Çekimi	181
5.2.2.3.4. İsim Fiilinin Şart Çekimi	181
5.2.2.3.5. İsim Fiilinin Olumsuzu	181
5.2.3. Birleşik Çekim	184
5.2.3.1. Hikâye	184
5.2.3.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi	184
5.2.3.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi	185
5.2.3.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi	186
5.2.3.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi	186
5.2.3.1.5. Şart Şeklinin Hikâyesi	187
5.2.3.1.6. İstek Şeklinin Hikâyesi	187
5.2.3.1.7. Gereklilik Şeklinin Hikâyesi	188
5.2.3.2. Rivayet	188
5.2.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti	188

5.2.3.2.2. Şimdiki Zamanın Rivayeti	189
5.2.3.2.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti	189
5.2.3.2.4. Şart Şeklinin Rivayeti	189
5.2.3.3. Şart	190
5.2.3.3.1. Geniş Zamanın Şartı	190
5.2.3.3.2. Şimdiki Zamanın Şartı	190
5.2.3.3.3. Gelecek Zamanın Şartı	190
5.3. Birleşik Fiiller	191
5.3.1. Yeterlilik Fiili	191
5.3.1.1. Yeterlilik Fiilinin Olumlusu	191
5.3.1.2. Yeterlilik Fiilinin Olumsuzu	191
5.3.2. Yardımcı Fiiller	194
5.3.2.1. Ana Yardımcı Fiiller	194
5.3.2.1.1. Éle- (< éyle-) Yardımcı Fiili	194
5.3.2.1.2. Ét- Yardımcı Fiili	194
5.3.2.1.3. Qıl- Yardımcı Fiili	195
5.3.2.1.4. Ol- Yardımcı Fiili	195
5.3.2.2. Yardımcı Fiil Görevinde Bulunan Başka Fiiller	195
5.3.2.2.1. başla-	195
5.3.2.2.2. çal-	195
5.3.2.2.3. sal-; salla-	195
5.3.2.2.4. tüş- / düş-	196
5.3.2.2.5. vér-	196
5.3.2.2.6. vur- / vir-	196
5.4. Sıfat-Fiiller	196

5.4.1. -acaq, -ecek	196
5.4.2. -an, -en	197
5.4.3. -ar, -er; -r	197
5.4.4. -dıq, -dik, -duq, -dük	197
5.4.5. -malı, -meli	198
5.4.6. -mış, -miş, -muş, -müş	198
5.5. Zarf-Fiiller	199
5.5.1. -a, -e	199
5.5.2. -ana, -ene	199
5.5.3. -anda, -ende	200
5.5.4. -cağın, -ceğın	200
5.5.5. -ı, -i, -u, -ü	201
5.5.6. -ıncax, -incex	201
5.5.7. -ıp, -ip, -up, -üp	201
6. BAĞLAÇ	202
6.1. Sıralama Bağlaçları	202
6.1.1. -nan, -nen “ile”	202
6.1.2. ve, u, ü, o, yo “ve”	202
6.2. Karşılaştırma Bağlaçları	203
6.2.1. da ... da ...; da... de...	203
6.2.2. çi... çi.... “...da ...da”	203
6.2.3. hem ... hem...	203
6.2.4. ne... ne...	203
6.2.5. ya... ya...	204
6.3. Cümle Başı Bağlaçları	204

6.3.1. axı	204
6.3.2. ama, amma	204
6.3.3. artıx	204
6.3.4. bélebil “sanki”	205
6.3.5. déme, démeli	205
6.3.6. çün, çünkü “çünkü”	205
6.3.7. ege, eye, eger “eğer”	205
6.3.8. éle “sadece”	206
6.3.9. élebil “sanki”	206
6.3.10. éle ki “fakat”	206
6.3.11. feqet “fakat”	206
6.3.12. hatta	206
6.3.13. hele “şimdilik, en azından, hemen”	207
6.3.14. xob	207
6.3.15. labud “kesinlikle” (< Ar. lâbod)	207
6.3.16. meger, meye “meğer”	207
6.3.17. neinki “olmadığından”; <i>bainki</i> “olduğu hâlde”	207
6.3.18. néce ki “ne yani”	208
6.3.19. onda “öyle olsa”	208
6.3.20. şayed “şayet”	208
6.3.21. veli “ama”	209
6.3.22. yoxsa	209
7. Edat	209
7.1. Son Çekim Edatları	209
7.1.1. cax (< caq)	210

7.1.2. göre	210
7.1.3. için	211
7.1.4. kimi, kimin “gibi” < kibi	212
7.1.5. –nan, -nen (< ilen)	213
7.1.6. ötüri “-den dolayı”	213
7.1.7. sarı “-a doğru”	213
7.1.8. sonra (< sonra)	213
7.1.9. soay, soa “başka”	214
7.1.10. tekin	214
7.2. Pekiştirme Edatları	214
7.2.1. -da, -de	215
7.2.2. daxı	215
7.2.3. day “artık”	215
7.2.4. ki	215
8. ÜNLEM	216
8.1. Duygu Ünlemleri	216
8.1.1. ah	216
8.1.2. axı	216
8.1.3. ba	216
8.1.4. be	217
8.1.5. bes	217
8.1.6. ē	217
8.1.7. hē	217
8.1.8. hop	217
8.2. Yönlendirme Ünlemleri	218

8.3. Seslenme Ünlemleri	218
8.3.1. ay	218
8.3.2. éy	218
8.3.3. oy	218
8.4. Gösterme Ünlemleri	218
8.4.1. da, de “işte”	219
8.5. Soru Ünlemleri	219
8.5.1. neyçin	219
8.5.2. niya, niye	219
8.6. Cevap Ünlemleri	219
8.6.1. belé, beli “evet”	220
8.6.2. he “evet”	220
8.6.3. xéyir, xéyr, xééy “hayır”	220
8.6.4. yox, yo	220
SONUÇ	221
KAYNAKÇA	233
EKLER	238
METİN	240
1. Ağız Bölgesi: –éyr Ağzı	240
2. Ağız Bölgesi: -ér Ağzı	323
3. Ağız Bölgesi: -Ur, -Ür Ağzı	404
SÖZLÜK	501
ÖZET	527
ABSTRACT	529

Kullanılan Transkripsiyon İşaretleri ve Simgeler

ß	p - f arası ünsüz
ɸ	b - p arası ünsüz
ɓ	b - v arası ünsüz
č	ç – c arası ünsüz
ĉ	ç - ş arası ünsüz
ħ	x – h arası bir ünsüz
q	kalın sırada sedalı k ünsüzü
ķ	kalın sırada sedasız k ünsüzü
ħ	ince sırada k - h arası bir ünsüz
l̥	ince l ünsüzü
ɾ	r - l arası ünsüz
ř	r - y aradı ünsüz
t̥	t - d arası bir ünsüz
ʏ	y - v arası ünsüz
x̥	düşmek üzere olan x ünsüzü
l̥	düşmek üzere olan l ünsüzü
n̥	düşmek üzere olan n ünsüzü
r̥	düşmek üzere olan r ünsüzü
v̥	düşmek üzere olan v ünsüzü
y̥	düşmek üzere olan y ünsüzü
ä	a – e arası ünlü
å	a – o arası ünlü

é	kapalı e
ë	é - ö arası bir ünlü
í	ı - i arası ünlü
ó	o – ö arası ünlü
ұ	u - ı arası ünlü
ú	u – ü arası ünlü
ұ'	ü - i arası ünlü
ā	uzun a
ā	uzun a – o arası
ē	uzun açık e
è	uzun kapalı e
ī	uzun ı ünlüsü
î	uzun i ünlüsü
ō	uzun o ünlüsü
ō	üzün ö ünlüsü
ū	uzun u ünlüsü
ū	uzun ü ünlüsü
ĩ	kaybolmak üzere olan ı ünlüsü
◡	ulama işareti
'	norma tonlama
↘	alçalan tonlama
↗	yükselen tonlama
‘	hamze ve ayın yerine kullanılmıştır

Kısaltmalar

Ar.	: Arapça
Age.	: adı geçen eser
AZT.	: Azerbaycan Türkçesi
Bak.	: bakınız
BOT.	: Batı Oğuz Türkçesi
BT.	: Batı Türkçesi
EOT.	: Eski Oğuz Türkçesi
ET.	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
HA.	: Halhal Ağızları
OOT.	: Orta Oğuz Türkçesi
Rus.	: Rusça
Soğ.	: Soğdca
TT.	: Türkiye Türkçesi
Tür.	: Türkçe

GİRİŞ

I. İran Türklüğünün Tarihi Meselesi

İran Türklerinin İran'ı ne zaman yurt edindikleri meselesi, Batı Türklüğünün ortak meselesidir. Türklerin Anadolu, Azerbaycan ve İran'ın batı bölgelerinde adlarından söz ettirmeleri, İÖ. VI. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Herodot ve Menander Feonan gibi müellifler, Sakaların hâkim zümresinin Türk olduğunu yazarlar. Herodot, Türklerin İÖ. VI. - VII. yüzyıllarda doğudan batıya geldiğini, batı Sakalarıyla karışarak onların hâkim zümresini oluşturduklarını ve hakanlarının Efrasyap olduğunu kaydetmektedir.¹ Azerbaycan'da Efrasyab'a nispet verilen özel yer adlarının bulunması Sakaların bir hatırasıdır. Tebriz'in kapılarının birine Dervâze-i Sar "Baş Kapısı" denilmesi, Efrasyab'ın başının orada defnedilmesinden kaynaklanmaktadır. Azerbaycan ve Anadolu'da Sakalardan sonra kayıtlara geçen bir diğer Türk zümresi, Bulgar Türkleridir. Ermeni yazarı Abbâs Katina, Bulgarların İÖ. 120 yılında Güney Kafkasya'yı geçip Kars'a yerleştiklerinden haber verir. Bulgarların 460 yılında orada yaşadıklarını, başka bir Ermeni tarihçisi Mûsâ Horen'den öğrenmekteyiz. Mûsâ Horen, ayrıca Hazar ve Barsuların 197-216 yılları arasında Kür ırmağını geçtiklerini de kaydetmektedir.² İşte bu Hazarlar, VI. yüzyıla gelindiğinde Türk dilli kavimlerden oluşan konfederasyon (Hazar İmparatorluğu)'un bir parçası olarak kayıtlara geçmektedirler.³ Türklerin Kafkasya ve Azerbaycan göçleri, V. yüzyılda da Ağaçeri ve Saragurların (Sarı Uygur) Kafkasya'ya gelmeleriyle devam eder. 460'ta Ağaçerilerin, 468'de de Saragurların Kafkasya'nın güneyine geçerek 488'de Sâsânîlerle çarpıştıkları bilinmektedir. Hamdallâh Kazvinî, 1195 yılında Elbistan ve Maraş'ta eşkiyalıkla geçinen bu Ağaçerilerin doğu kanadının Miscin (Mişgin) ve Halhal (Eski Firûzâbâd)'da hâkim zümreyi oluşturduklarından bahseder. Batıya göç eden bir başka Türk unsuru, Sabirlerdir. 508'de Sâsânîlerle, 515/516'da Bizans'la savaşan Sabirler, bütün

¹ Javat Heyet, Azerbaycan Edebiyatına Bir Baxış, 1. Cilt, Tahran 1980, s. 21.

² Zeki Velidî Togan, Azerbaycan Maddesi, İslam Ansiklopedisi, s. 97-101.

³ "Khazar." Encyclopædia Britannica. [Ultimate Reference Suite](#). Chicago: Encyclopædia Britannica, 2008.

Ermeniye'yi alıp Anadolu'ya geçtiler. Nihayetinde Sâsânî şahlarından Kubad devrinin sonlarında Arran, Gürcistan, Vaspurakan ve Sisecan Hazarların ve onlara bağlı kavimlerin eline geçti. İÖ. VI. yüzyıldan beri Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da varlıklarından söz edilen Türkler, Sâsânî şahlarından Nuşirevan'a yenilince bir nevi otoritelerini kaybetmiş oldular. Nuşirevan, bütün Azerbaycan'ı ve Güney Kafkasya'yı istila ederek Türkleri azınlık durumuna düşürmek amacıyla eline düşen Türkleri daha içerilere, Halhal'ın bir fersah ötesindeki Fîrûzâbâd'a yerleştirirken onların yerine Farsları iskân ettirir. Böylece Araplar geldiğinde Şamhur, Kabala, Muğan ve Halhal taraflarında yaşayan Türklerin dışındaki Türkler, yerli ahaliye karışarak milliyetlerini yitirmiş bulunuyorlardı. Bu nedenle Mu'âviye'nin "Azerbaycan nedir?" sorusuna, 'Ubayd B. Sariya: - "Burası, eskiden Türklerin memleketi idi." yanıtını vermiştir.⁴

Böylelikle Selçuklulardan önce Azerbaycan'a yerleşen Türklerin büyük çoğunluğunun yerli ahaliye karışarak Türkçeyi unuttukları ve Azerbaycan'ın asıl Türkleşmesinin Selçuklular ve XIII. yüzyılda İlhanlılarla başladığı görüşü öne sürülmektedir.⁵

Azerbaycan'ın asıl Türkleşmesinin Selçuklular ve XIII. yüzyılda İlhanlılarla başladığı iddiaları, Azerbaycan'da önceden mevcut olan Türk varlığının tamamen silindiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Muğan ve Halhal'da Türkçenin konuşulduğu inkâr edilmemektedir.⁶ Bu bağlamda Selçuklulardan önce Halhal'a yerleşen Türklerin Arap hâkimiyeti devrinde de dillerini korudukları ve Selçuklular döneminde Zencan'la Halhal arasında oturan ahalinin Türklerden oluştuğu ve Bülek adında Türkçe isimli bir şehirlerinin bulunduğu bilinmektedir.⁷ Yine, İran Moğollarının yazarı Bertold Spuler, İlhanlılardan daha önceleri Tebriz'de Türkçe konuşulduğunu kaydetmektedir.⁸ Ayrıca, Ermeni tarihçisi Çamçıyan, 1021 yılında Azerbaycan'daki Türkleri anlatırken onların kadınlar gibi uzun saçlı

⁴ Zeki Velidî Togan, age, s. 97-101.

⁵ Zeki Velidî Togan, age s. 97-101.

⁶ Zeki Velidî Togan, age s. 97-101.

⁷ Zeki Velidî Togan, age, s. 99-100.

⁸ Bertold Spuler, age, s. 498.

olduklarını, yaylarının pek sağlam ve katı olduğunu, uzaktan savaş taktiğini kullandıklarını belirterek⁹ Türklerin dış görünüşü ve savaş taktikleriyle ilgili bilgi vermekle, 11. yüzyılın başlarında Azerbaycan'daki Türk varlığını ortaya koymaktadır.

Türklerin İran'ın doğu bölgesindeki varlıkları da elimizdeki kayıtlara göre 10. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Oğuz Türkleri, 1040 yılında Horasan'a geldiklerinde 962'den beri hâkimiyeti elinde tutan Gazneliler, Türk idi. Ayrıca, Halaçların XI. yüzyıldan beri Horasan civarlarında yaşadıkları bilinmektedir.¹⁰ 1040 yılında Selçukluların Gaznelileri yenmesiyle¹¹ İran'da Gaznelilerden sonra kurulacak 2. Türk devletinin resmen temelleri atılmış oldu. Nihayet Tuğrul Bey, 1043 yılında Rey'e yerleşerek¹² (yaklaşık Tahran'ın 30. km. güneyinde) bütün İran'ı, Azerbaycan'ı, Anadolu'yu ve Irak'ı içine alacak olan büyük Selçuklu devletinin başkentini de seçmiş oluyordu.

Böylelikle İran coğrafyası, Gaznelilerden Kaçarlara kadar çeşitli Türk hanedanlarınca yönetilmiştir. Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Afşar ve Kaçar Türk devletlerinin başkentleri olan Rey, Sultaniye, Marağa, Erdebil, Tebriz, İsfahan, Şiraz ve Tahran şehirleri günümüzde İran sınırları içinde yer almaktadır. "Aşağı yukarı bin yıl İran Türk hanedanlarının (ve Türk ordularının) egemenliği altında kalmıştır."¹³ Türkler, bu bin yılda dillerini de en azından kendi fizikî varlıkları kadar İran coğrafyasında yaşatmışlar ve yaşatmaktadırlar. Horasan'dan Türkiye sınırına kadar uzanan Türk mimarisi, Türk dili, Türk kültürü, İran coğrafyasının Türkler için bir geçiş koridoru olmadığının, bu bölgenin en azından bin yıllık bir Türk yurdu olduğunun canlı kanıtıdır.

⁹ Mohemmed J. Meşkûr, Nezer-î be Târix-é Âzerbâyçân "Azerbaycan Tarihine Bir Bakış" Encomen-e Âsâr-é Méllî Yayınları, Tahran, 1970, s. 154.

¹⁰ Sonel Bosnalı, İran Azerbaycan Türkçesi, Dil ve Edebiyat Dizisi 7, İstanbul, 2007, s. 22-23.

¹¹ Jean-Paul Roux, Türklerin Tarihi (Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl), Kabalcı Yayınevi, 3. Basım, İstanbul 2007, s. 208.

¹² Zeki Velidî Togan, Umumî Türk Tarihine Giriş, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1981, s. 191.

¹³ Gerhard Doerfer, İran'daki Türk Dilleri, Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1969, s. 1-11.

II. Türklerin İran'daki Nüfusu

İran'da yapılan nüfus sayımlarında farklı millet ve etnisitelerin hesaba katılmamasından İran'daki Türk nüfusuyla ilgili kesin bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. İran'daki Türk nüfusuyla ilgili bilgi edineceğimiz ilk resmî veriler, 1949 yılında İran ordusunca yayımlanan 10 ciltlik Ferheng-e Coğrâfiyâ-e İran (İran Coğrafya Anseklopedisi) adlı kitapta yer almaktadır. Bu kitapta nüfusu 500'ü aşan İran'daki bütün köylerin adları, nüfusları ve dilleri kaydedilmiştir. Bu çalışmada yer alan Türk köylerinin adlarını ve nüfuslarını ayrı bir kitap hâline getiren M. Penahiyan, 1972 'de İran dışında, Ferheng-é Coğrâfiya-ye Melli-é Torkân-é İran Zemîn (İran Türklerinin Milli Coğrafyası Ansiklopedisi) adında bir kitap yayımlamıştır.¹⁴ Hasan Râşidî, 2008 yılında yayımladığı Torkan ve Berresî-yé Tarix, Zebân ve Hoviyet-é Anha der İran (Türkler ve Onların İran'daki Tarihlerinin, Dillerinin ve Kimliklerinin İncelenmesi) adlı çalışmasına adı geçen ansiklopedide yer alan Türk yerleşim yerlerinin listesini de eklemiştir. Hasan Râşidî, söz konusu ansiklopediden hareketle 1949 yılı hesaplarına göre 10.119 köyle 59 ilçe merkezinde yaşayan Türk nüfusunun sayısını, 5.184.846 kişi olarak vermektedir.¹⁵ Ayrıca Râşidî, bu sayımda konar – göçer Türklerle başka şehirlerde dağınık şekilde yaşayan Türklerin hesaba katılmadığını da belirtmektedir. Günümüzde İran'daki Türk nüfusuyla ilgili tahminlere dayalı çelişkili rakamlar bulunmaktadır. Jean-Paul Roux, Türklerin Tarihi adlı eserinde İran nüfusunun 20%'sinin Azerbaycan Türkleri, 10%'un ise Türkçe konuşan başka halklardan oluştuğunu söylemektedir.¹⁶ Bu durumda 78 milyon nüfusu olan İran'ın 23.4 milyonunun Türk olduğu görülmektedir. B. Atsız Gökdağ, Salmaz Ağzı'nda İran'daki Türk nüfusuyla ilgili çeşitli görüşleri karşılaştırarak en az 25 ve en çok 35 milyon Türkün İran'da yaşadığı kanısına varmaktadır.¹⁷

¹⁴ Hesên Raşedi, Torkan ve Berresî-yé Tarix, Zebân ve Hoviyet-é Anha der İran "Türkler ve Onların İran'daki Tarih, Dil ve Kimliklerinin İncelenmesi" Endişé-yé No Yayınları, Tahran 2008, s. 119-121.

¹⁵ Hesên Raşedi, age, s. 118-124.

¹⁶ Jean-Paul Roux, age, s. 462-463.

¹⁷ Bilgehan A. Gökdağ, Salmaz Ağzı, Karam Yay. Çorum 2006, s.1.

1949'da Yayınlanan İran Coğrafya Ansiklopedisi'nde kaydedilmiş Türk Köylerinin Sayısı ve Nüfusu¹⁸

İl	Şehir	Köy Sayısı	Nüfus	İl	Şehir	Köy Sayısı	Nüfus
Merkez	Tahran	209	68643	5. il	Bicar	135	46736
	Kazvin	441	289478		Tuserkan	9	9729
	Demâvend	28	9156		Senendec	83	39586
	Kum	17	7155		Şahabad	2	295
	Sâve	224	123754		Kirmanşah	8	3183
	Mehellât	12	5046		Melayer	65	39266
1. il	Erâk	334	203322	6. il	Hemedan	452	389965
	Enzeli	10	9096		Ehvaz	5	1260
	Reşt	29	33534		Xorremabad	3	1400
	Zencan	1032	433291	7. il	Abade	65	33612
	Tevâleş	68	40788		Buşehr	57	23972
	Fûmen	4	6231		Şiraz	29	24461
	Lâhîcân	4	5164		Fesa	47	121343
2. il	Âmol	2	1025	7. il	Firuzabad (Fars)	12	3997
	Sârî	7	2715		Kazerun	53	29827
	Şâhrûd	15	6230		Lar	10	111921
	Qorqân	107	43615	8. il	Sircan	4	580
	Qonbed Kâbûs	221	47290		Bocnurd	193	62355

¹⁸ Hesên Raşedi, age, s. 122-124.

	Nôşehr ¹⁹	1	180		Dergez	99	77673
3. il	Tebriiz	668	662809	9. il	Sebzever	109	80849
	Erdebil	732	371536		Kuşan	330	110925
	Eher	868	262624		Meşhed	25	9890
	Xalxal	323	114425		Neyşapur	46	13970
	Miyana	289	124057		İsfahan	7	3287
	Sarab	178	123832	10 il	Şehr-e Reza	19	48395
	Merend	141	122026		Şehr-e Kord	30	42498
	Xıyav	327	64589		Feriden	82	72090
	Urumiye	361	136061				
	Xoy	252	149232				
4. il	Marağa	881	347270				
	Mehabad	10	7169				
	Maku	291	64167				

III. İran'daki Türk Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmalar

İran Türk ağızlarıyla ilgili çalışmaları; Batı, Türkiye ve İran'da olmak üzere üç grupta inceleyebiliriz. Bunlardan Türkiye ve Batı'daki çalışmalar sınırlıdır. Türkiye ve Batı'daki çalışmalar, Türklük biliminde bilindiğinden bu çalışmalara kısaca değinmekle yetineceğiz. Ancak, Türklük biliminde bilinmeyen İran'daki Türk dili üzerine yapılan çalışmaların detaylıca incelenmesinin uygun düşeceği kanısındayız.

İran'daki Türkçe üzerine yapılan ilk bilimsel çalışma, 1903-1904 yıllarında Tebriz ve Urumiye ağızları üzerine inceleme yapan Karl Foy'a aittir. Karl Foy'un ardından 1921-35 yıllarında H. Ritter ve 1935 yılında H. S.

¹⁹ Burada Çalus ilçesine bağlı köyler zikredilmemektedir. Bu ilçeye bağlı köyler özellikle de Kelardeş'in etrafındaki 1500 nüfuslu Bazarser köyünde Türkçe konuşulmaktadır.

Szapszal, İran Azerbaycan Türkçesi üzerine çalışmalar yapmışlardır. İran'daki Türk ağızları üzerine çalışma yapan bir diğer batılı araştırmacı, Zencan ağzı üzerine yaptığı incelemesini 1956 yılında yayımlayan V. Monteil'dir.²⁰ Ancak, İran'daki Türk ağızları üzerinde en kapsamlı çalışma yürüten, Gerhard Doerfer olmuştur. Gerhard Doerfer ve öğrencilerinin 1968-73 yılları arasında İran'a düzenledikleri bilimsel araştırma gezileri sonucunda Horasan, Kaşkay ve Halaç ağızlarıyla ilgili birçok mesele gün ışığına çıkartılmıştır.²¹ G. Doerfer'in Türk dil bilimine yaptığı en önemli katkı, Halaç Türkçesi üzerindeki çalışmadır.²² İran'daki Türk ağızları üzerine hâlen yürümekte olan bir diğer çalışma, Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi tarafından yapılmaktadır.²³ Ayrıca Işık Sönmez'in Karadağ, Muğan ve Zencan ağızları üzerine yaptığı çalışma, 1998 yılında Almanya'da yayımlanmıştır.²⁴

Türkiye'de İran'daki Türk ağızlarıyla ilgili geniş kapsamlı bir çalışma henüz ortaya çıkmış değildir. Bilgehan A. Gökdağ'ın Salmas Ağzı,²⁵ Muhittin Çelik'in Kaşkay Türkçesi,²⁶ K. Mehmet Gece'nin Serap Ağzı,²⁷ Mahmut Sarıkaya'nın Güney Azerbaycan Türkçesi²⁸ ve Sonel Bosnalı'nın İran Azerbaycan Türkçesi (Toplum Bilimsel Bir İnceleme)²⁹ adlı çalışması dışında Türkiye'de İran'daki Türk ağızlarıyla ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır.

1993 yılından 2000 yılına kadar İran üniversitelerinde Türk dili ve İran'daki Türk ağızları üzerine bir kısım yüksek lisans tezleri yapılmıştır. Bu

²⁰ Sonel Bosnalı, İran Azerbaycan Türkçesi, Dil ve Edebiyat Dizisi 7, İstanbul 2007, s. 31.

²¹ Gerhard Doerfer, İran'da Türkler, Türk Dili, TDK Yay., Ankara 1987, s. 243.

²² Gerhard Doerfer, Halaj Materials, İndiyana University Publications, Uralic And Altaic Series, İndiyana University 1971.

²³ Bilgehan A. Gökdağ, Salmas Ağzı, Karam Yayınları 16, Çorum 2006, s. 35-36.

²⁴ Işık Sönmez, Untersuchungen zu den aserbajdschanischen Dialekten von Qaradağ, Muğan und, Zāncan Göttingen 1998, s. 224.

²⁵ Bilgehan A. Gökdağ, Salmas Ağzı, Karam Yayınları 16, Çorum 2006.

²⁶ Muhittin Çelik, Kaşkay Türkçesi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1997.

²⁷ K. Mehmet Gece, Serap Ağzı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1985.

²⁸ Mahmut Sarıkaya, Güney Azerbaycan Türkçesi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1998.

²⁹ Sonel Bosnalı, İran Azerbaycan Türkçesi, Dil ve Edebiyat Dizisi 7, İstanbul 2007.

Çalışmaların büyük bir bölümü, Genel Dil Bilimi ana bilim dalında yüksek lisans yapan öğrenciler tarafından gerçekleştirilmiştir:

Bu çalışmalardan biri, Bon ağızıyla ilgili olup 2000 yılında İsfahan Üniversitesi, yüksek lisans öğrencisi Rıza Haşemi tarafından yapılmıştır. Söz konusu tez, ahar-mahal Mextiyarı ilinin merkezi, Şehr-i Kürd'ün 27 kilometre kuzeybatısında yer alan Bon şehrinin ağızı üzerine yapılan bir çalışmadır. Bu alışmada Bon Türkçesinin ses, biçim bilgisi ve anlam bilimi özellikleri incelenerek söz konusu ağız İstanbul Türkçesiyle karşılaştırılmıştır.

Bir diğer alışma Bocnurd ağızıyla ilgilidir. Yine bir yüksek lisans tezi olan bu çalışma, 1996 yılında Şiraz Üniversitesi'nde Neda Hidayet tarafından yapılmıştır. Çalışmanın konusu, Kuzey Horasan'da yer alan ve 130.000 nüfusa sahip olan Bocnurt şehrinin ağızı üzerindedir. Söz konusu tez, Bocnurd ağızının ses, biçim, sözcük ve söz dizimi özelliklerini ele almaktadır. Tezin sonunda Latin harfleriyle Bocnurt Türkçesine özgü sözcüklerin listesi verilmiştir.

Bir diğer çalışma da Nadir Afşar'ın şehri olan Kelat-i Nadir ağızıyla ilgilidir. Bu alışma, 1996 yılında Şiraz Üniversitesi'nde Ebdolreza Hesenzade Kebud-i Qonbedi tarafından yapılan bir yüksek lisans tezi çalışmasıdır. Kuzey Horasan'da yer alan Kelat-i Nadir Türkçesinin incelendiği bu çalışmada söz konusu ağızın ses özellikleri, söz dizimi ve biçim bilgisi üzerinde durulmuştur.

Yine Şiraz Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi olan Karabulaq ağızı, Eli Feyyazi tarafından 1995 yılında yapılmıştır. Söz konusu tezde Fars İlinin Fesa İlçesine bağlı Karabulaq Bucağında konuşulan Kaşkay Türkçenin ses, biçim ve söz diziminin yanı sıra zaman kipleri de ele alınmıştır.

Kaşkay Türkçesiyle ilgili bir diğer alışma, Hemidreza Cahandide tarafından 1998 yılında Şiraz Üniversitesinde bir yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır. Çalışmada Kaşkayların tarih, coğrafya, ekonomik ve yaşam tarzlarına kısaca değinildikten sonra Kaşkay Türkçesinin ses bilimi, biçim

bilimi ve söz dizimi araştırılmıştır. Çalışmanın sonunda Kaşkay Türkçesine özgü sözcüklerin, alfabetik sıraya göre listesi verilmektedir.

Kaşkay Türkçesini konu eden bir diğer çalışma Eli Kazemî'ye ait olup Tahran Üniversitesinde 1996 yılında bir yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı, sosyolojik olguların konuşma ortamlarında Kaşkay Türkçesi üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Bu doğrultuda, erkeklerle kadınlardan oluşan farklı yaş ve eğitim düzeylerinden 72 denek seçilmiştir. Söz konusu denekler 4 farklı bağlamda konuşturulmuştur. Araştırmamanın amacı, cinsiyet, yaş ve eğitim gibi sosyal olguların Kaşkay Türkçesi üzerindeki etkilerini saptamaktır.

İran'da yapılan ağız çalışmalarından biri de Orta Oğuz Türkçesi (Azerbaycan Türkçesi)'yle ilgilidir. Bu ağız çalışması, Halhal –Tebriz ağızlarının karşılaştırılmasıdır. Bir yüksek lisans tezi olan bu çalışma, 1996 yılında Tahran'da bulunan Allame Tababai Üniversitesi'nde Erşed Fettahi tarafında yapılmıştır. Dört bölümden oluşan bu çalışmanın 1. bölümünde Halhal bölgesinin coğrafi ve etnik konumu ile Azerbaycan Türkçesi ve genel Türk dili ile ilgili konular yer almaktadır. 2. bölümde dil bilimi ve karşılaştırılmalı dil bilimine değinilmiştir. 3. bölümde Türk dilinin ses yapısı özellikle de Halhal bölgesinin ses yapısı üzerinde durulmuştur. 4. bölümde ise Halhal ağızıyla Tebriz ağızının ses özellikleri karşılaştırılmıştır.

İran'da yapılan bir diğer çalışma, Türkçeden Farsçaya geçmiş kelimeler üzerinde durmaktadır. “Türk Dilinden Farsçaya Girmiş Sözcüklerin Araştırılması ve Dil Bilimcilik Açısından Etkinliği” adı altında yapılan bu çalışma, Muhtaba Şuai'ye ait olup 1998 yılında İsfahan Üniversitesinde yapılmıştır. Söz konusu çalışma için Farsça Dhekhoda ve Moin sözlükleri esas alınmıştır. Türkçeden Farsçaya geçen sözcükler 3 ayrı kategoride ele alınmıştır.

1. Birinci kategoride yer alan Türkçe kelimeler, günümüz Farsçasında yaygın bir şekilde kullanılan, Farsça karşılığı bulunmayan Türkçe menşeli olduğu bilinen kelimelerdir. Araştırmacı, ayrıca bu sözcüklerin günümüz Türkçesinde

de kullanıldığını kaydetmektedir. Araştırmacıya göre, bu kelimelerin Farsçalaştırılması için herhangi bir girişimde bulunulmamıştır.

2. Araştırmacının konu edindiği bir diğer Türkçe kelime grubu ise, Farsça karşılıklarıyla birlikte kullanılan Türkçe kelimelerdir. Bu kelimeler için ikili kullanım söz konusudur. Ancak yazı dilinde ve kimi konuşma bağlamlarında artık bu sözcüklerin yerine Farsça karşılığının kullanılmasına özen gösterilmektedir.

3. Araştırmada üzerinde durulan diğer Türkçe kökenli kelimeler, eskiden Farsçada kullanılan ve yazılı metinlerde geçen Türkçe kelimelerdir. Bu Türkçe kelimeler, günümüz Farsçasında kullanılmamaktadır.

Yine Türkçeden Farsçaya geçmiş kelimeleri esas alan bir diğer çalışma, M. Eli Çöhregani'nin 1993 yılında Tahran, Terbiyet Müderris Üniversitesi'nde yaptığı yüksek lisans tezi çalışmasıdır. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi; Kazakça, Kırgızca, Türkmence, Özbekçe ve tarihî Türk şivelerinden Farsçaya geçen sözcükler üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada Türkçeden Farsçaya geçmiş 4,200 sözcük saptanmıştır.

Farsçadaki Türkçe kökenli kelimelerle ilgili yapılan bir diğer çalışma Zencan Üniversitesi bünyesinde, 1997 yılında gerçekleşen Farsçada Türkçe Sözcük ve Terimler projesidir.

Tahran Allame Tabatabai Üniversitesi'nde Azerbaycan Türkçesiyle ilgili yapılan bir diğer çalışma, Azerbaycan Türkçesinin ses yapısını incelemektedir. Bir yüksek lisans tezi olan bu çalışma, 1992 yılında Hasan Hesabger tarafından yapılmıştır. Çalışmada kısaca Türk dil sınıflandırmaları, genel Türk dili ve Azerbaycan Türkçesi tarihine değinildikten sonra Azerbaycan Türkçesinin Türk şiveleri içerisindeki konumu araştırılmıştır. İkinci bölümde de Türk dili araştırılmaları ışığında Azerbaycan Türkçesinin ses yapısı incelenmiştir.

Yine Tahran Terbiyet Müderris Üniversitesi'nde, 1995 yılında Ali Mohemmedi'nin Azerbaycan Türkçesi üzerine yaptığı bir yüksek lisans tezi

bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesindeki kip ve zaman üzerine yapılan bu çalışmada zaman ve kip kavramları birbirinden farklı dilbilgisel morphem olarak ele alınmaktadır. Söz konusu tezin iddiasınca Azerbaycan Türkçesinde geçmiş zaman ve geçmiş olmayan zaman olarak iki zaman bulunmaktadır. Yazar, dil verilerinden hareketle savını kanıtlamağa çalışmıştır. Ayrıca kip konusu, zaman konusundan bağımsız bir biçimde ele alınarak kiplerin çeşitliliği ve özellikleri üzerinde durulmuştur.

İran’da Türkçe üzerine yapılan bir diğer akademik çalışma, Azerbaycan Türkçesinin Farsçayla Karşılaştırılmalı Ses yapısını inceleyen bir yüksek lisans tezidir. Bu çalışma, Terbiyet Müderris Üniversitesi’nde, 1996 yılında Mohemmed İbrahim Meryemi tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu tezde Azerbaycan Türkçesiyle Farsçanın ses değerleri karşılıklı incelenmiştir. Azerbaycan Türklerinin Farsça öğrenmelerinde ve telaffuzlarındaki sorunun her iki dilde bulunan aynı ses değerlerinden değil de Türkçede bulunmayıp da Farsçada kullanılan ses değerlerinin kullanılmasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

Ayrıca İran’da Türk diliyle ilgili yapılan çalışmaların bir kısmının kitap olarak yayınladığı görülmektedir. Bunlardan bir tanesi, Hoseyn Xoşbâten’in Tahran Üniversitesi’nde Dil bilimi anabilim dalından yaptığı yüksek lisans tezidir. Bu çalışma, 2006 yılında Motâle-ye Sâxtâr-e Nehvî-ye Zebân-e Torkî az Dîdegâh-e Redeşenâsî (Türk Dilinin Söz Dizimi Yapısının Tipoloji Bakımından İncelenmesi) adıyla yayımlanmıştır.³⁰ Yazar, dil bilimiyle ilgili kısaca bilgi verdikten sonra dil bilimindeki tipolojik çalışmalara da değinerek Türkçeyle Farsça arasında bir tipolojik karşılaştırma yapmıştır.

İran’da Türk dili üzerindeki bir diğer çalışma, Hasan Ahmedî Kivi’nin 2003 yılında yayımlanan Destûr-e Tatbikî-ye Zeban-e Torkî ve Farsî “Türk ve

³⁰ Hoseyn Xoşbâten, Motâle-ye Sâxtâe-e Nehvî-ye Zebân-e Torkî ez Dîdegâh-e Redeşenâsî “Türk Dilinin Söz Dizimi Yapısının Tipoloji Bakımından İncelenmesi”, Tahran 2006.

Fars Dilinin Karşılaştırmalı Grameri” adlı eseridir.³¹ Bu çalışmada Fars gramerciliğinden hareketle Azerbaycan Türkçesinin grameri incelenmektedir.

Yine bir yüksek lisans tezi çalışması olup 2006 yılında kitap olarak basılan Abbas Daverniya’nın Zebân-é Torkhâ-yé Téhran “Tahran Türklerinin dili” adlı çalışmasıdır.³² Toplum bilimsel bir inceleme olan bu çalışmada, Tahran Türklerinin iki dillilik ortamda Türkçeye karşı tutumları, Tahran’da dünyaya gelen yeni Türk kuşağının Türkçeye ilişkileri incelenmiştir.

IV. İran Türk Ağızlarının Sınıflandırılması:

Gerhard Doerfer’in son bildirisinden 20 yıl geçmesine rağmen ne yazık ki İran’daki Türk ağızları ve lehçeleriyle ilgili geniş çaplı bir çalışma bulunmamaktadır. Türkçe konuşulan bölgeler arasında en az bilinenin İran olduğunu söyleyen Gerhard Doerfer,³³ “Zamanımızda İran, Türkoloji için en önemli ülkedir. Burada, yeryüzünün bütün öteki ülkelerinden daha çok buluşlar yapılması beklenebilir”³⁴ iddiasında da bulunmaktadır. İran’daki Türk ağızlarının bilinmemesi, sınıflandırmalarındaki yanlış adlandırmaları da beraberinde getirmektedir. İlmî literatürde İran’daki Türk ağızlarının sınıflandırılmasında geçen Azerî, Azerî Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi gibi adlandırmaların yanlış ve eksik olduğu kanısındayız. İlmî literatürde ağız sınıflandırmalarındaki keyfî veya kasıtlı adlandırmalar ne yazık ki bir süre sonra o dili konuşanların adı hâline gelmekte ve onu ait olduğu tarihî ve kültürel bağlarından koparmaktadır. Marcellesi’nin dediği gibi “Aynı sisteme değişik adlar vermek, onu parçalamak; değişik sistemleri aynı adla adlandırmak, onların birliğini korumak veya birliğini sağlamak içindir.”³⁵ Bugün Azerî, Azerî Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi gibi sunî adlandırmaların

³¹ Hasan Ahmedî Kivi, Destûr-e Tatbikî-ye Zeban-e Torkî ve Farsî “Türk ve Fars Dilinin Karşılaştırmalı Grameri”, Katre Yay. Tahran 2003.

³² Abbâs Dâvernîyâ, Zabân-é Torkhâ-yé Téhrân “Tahran Türklerinin Dili”, Akar Su Yay., Tahran 2006.

³³ Gerhard Doerfer, İran’daki Türk Dilleri, Türk Dili Araştırmaları Belleten, TDK. 1969, s. 1-11.

³⁴ Gerhard Doerfer, İran’da Bir Dilbilim Araştırma Gezisi Üzerine Rapor, Çev. Semih Tezcan, Türk Dili Araştırmaları Belleten, TDK., 1973 – 1974, s. 198.

³⁵ Sonel Bosnalı, age. s. 39.

hiçbiri, İran'da yaşayan Türk ağızlarının karşılığı değildir. Her şeyden önce Türkmenler hariç İran'da yaşayan bütün Türkler, kendilerine Türk demektedirler. Çalışma sahamız olan Halhal bölgesinde deneklerin tamamı, kendilerini Türk, dillerini de Türkü veya Türki olarak adlandırmaktadırlar. Örneğin, çalışma sahamızdan derlediğimiz metinlerde on sekiz kere Türk, Türki, Türkü; kelimeleri geçerken Azerî kelimesiyle hiç karşılaşmadık. İran'daki Türklerin yanı sıra İran'daki resmî kaynaklar ve Türk olmayan öteki halklar da İran'daki Türkçeyi, Torkî; İran'da yaşayan Türkleri de Tork olarak adlandırmaktadırlar. İran'da yayınlanmış olan Ferheng-i Cugrâfiyâ-yi Êrân, Horasan'ın kuzeyi ve Azerbaycan'da konuşulan Türkçeyi, Turkî diye göstermektedir.³⁶ Bu adlandırmalardan özellikle Azerî kelimesi, eski bir İranî dil olan Azerî diliyle bir bağ oluşturarak ideolojik bir işlev de taşımaktadır.³⁷ Azerbaycan Türkçesi ise İran'daki Türk ağızlarının sınıflandırılmasında yetersiz kalmaktadır. Nedeni de Azerbaycan'ın bir coğrafya adı olup Azerbaycan Türkçesi tanımının, Azerbaycan coğrafyasını aşan; fakat aynı ağızı konuşan Sungur, Horasan ve Kaşkay ağızlarını kapsamı alanı dışında tutmasıdır.

İran Türk ağızlarının sınıflandırılmasını yapan ilk Türk dil bilimci Vambéry olmuştur. Vambéry 1867 yılında İran'da konuşulan Oğuzcayı, Kafkas Ötesi Dili=Asıl Azerbaycan Türkçesi ve Hemedan yöresinde ve Fars eyaletinde göçebe halkın konuştuğu Türkçe olarak ikiye ayırmaktadır.³⁸ İran Türk ağızları üzerine en çok emek veren Gerhard Doerfer olmuştur. Gerhard Doerfer, Türk lehçelerini genel olarak şöyle sıralamaktadır:³⁹

1. Çuvaşça
2. Güneybatı Türkçesi veya Oğuzca (Türkiye Türkçesi vb.)
3. Kuzeybatı Türkçesi veya Kıpçakça (Kazan Tatarcası vb.)
4. Güneydoğu Türkçesi veya Uygurca (Özbekçe vb.)

³⁶ İran'da Bir Dilbilim Araştırma Gezisi Üzerine Rapor, Gerhard Doerfer, s. 196.

³⁷ Sonel Bosnalı, age. s. 39.

³⁸ Gerhard Doerfer, İran'da Türkler, ... s. 249.

³⁹ Gerhard Doerfer, İran'daki Türk Dilleri, ... s. 4-5.

5. Kuzeydoğu Türkçesi veya Güney Sibiry Türkçesi (Tuvince vb.)
6. Yakutça.
7. Halaçça.

1969 yılında “İran’daki Türk Dilleri” adlı makalesinde Oğuz Türkçesini; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmençe ve Horasan Türkçesi olarak dörde ayıran Doerfer,⁴⁰ 1987 yılında “İran’da Türkler” adlı çalışmasında Güney Oğuzca’yı de bu sınıflandırmaya ekleyerek beş gruba ayırmaktadır: Batı Oğuzca=Türkiye Türkçesi, Orta Oğuzca=Azerbaycan Türkçesi, Güney Oğuzca=Kazvin’e kadar uzanan lehçeler, Kuzeydoğu Oğuzca=Horasan Türkçesi (Özbek Oğuzcası da dahil), Kuzeybatı Oğuzca=Türkmençe.⁴¹

G. Doerfer’in İran’da konuşulan Türk ağızlarıyla ilgili sınıflandırılmalarını şöyle özetlemek mümkündür: ⁴²

1. İran’daki Oğuz Türkçesi

1.1. Orta Oğuz Türkçesi (Azerbaycan Türkçesi): Orta Oğuz Türkçesi, İran’ın kuzeybatısında konuşulmakta olup İran’da konuşulan Türk ağızlarından en fazla tanınanıdır. Ayrıca, İran’ın batısında Kirmanşah eyaletinin idarî sınırları içinde yaşayan Sungur Türkçesi de bu gruba aittir.

1.2. Güney Oğuz Türkçesi: Güney Oğuz Türkçesi, İran’ın ortasında Fars bölgesinde konuşulmaktadır. Doerfer, bu ağızların Orta Oğuz Türkçesine çok yakın olduğunu; hatta Orta Oğuz Türkçesinin ağızları olarak da gösterilebileceğini savunmaktadır. Menges’e göre bu ağızlar, Azerbaycan

⁴⁰ Gerhard Doerfer, İran’da Bir Dilbilim Araştırma Gezisi Üzerine Rapor, s. 196.

⁴¹ Gerhard Doerfer, İran’daki Türkler, ... s. 247.

⁴² İran’da konuşulan Türk ağızları için bakınız: Gerhard Doerfer, İran’da Türkler, Türk Dili, TDK, Ankara 1987; İran’da Bir Dilbilim Araştırma Gezisi Üzerine Rapor, Belleten, 1973-1974; İran’daki Türk Dilleri, Belleten, 1969; Eski Türkçe İle Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk, Belleten, 1973-1974.

Türkçesinden çok Türkiye Türkçesine yakındırlar. Doerfer, Güney Oğuz Türkçesini kendi içinde iki gruba ayırmaktadır:

1.2.1. Eynallu Ağzı: Eynallu ağzı, Şiraz'ın güneybatısında konuşulmaktadır.

1.2.2. Kaşkay ağızları: Şiraz'ın kuzeybatısında konuşulmaktadır.

1.3. Türkmence: Kuzeyde Türkmenistan cumhuriyeti, güneydoğuda Hazar denizi ve doğuda Horasan Türkçesiyle sınırlanan Türkmence, C. Schönig'in tespitine göre iki ayrı ağızdan oluşmaktadır:

1.3.1. Birinci grupta Teke, Yomud, Göklen, Salur ve Sarık ağızları yer almaktadır.

1.3.2. İkinci grup ise Kepet Dağı ve Amu Derya ağızlarından oluşmaktadır.⁴³

1.4. Horasan Türkçesi: Güneybatı veya Oğuz Türkçesinin bir diğer kolu Horasan Türkçesidir. Horasan Türkçesi kendi içinde üç ayrı ağızdan oluşmaktadır. G. Doerfer, bu ağızların sınıflandırılmasını ev kelimesinden hareketle şöyle sıralamaktadır:⁴⁴

1.4.1. év kuzeybatı ve batıda: Şeyx Teymüe, Bucnürd, Kelât (İsferâyin yakınında), Esadli;

öv kuzeyde: Der-gez, Lutf-âbâd

1.4.2. öy kuzeydoğuda geniş bir alanda: Ziyâret, Şîrvân, Kûçân, Şürek, Dovgâl'î, Mârişk, Kelat (Meşhed yakınında), Gucgî;

oy ayrıksal olarak Lenger'de

1.4.3. eu güneyde: Neyşâbûr dolaylarında (Rûh-âbâd, Herv-i 'Ulyâ, Pîr-Kumâc), Kara-bâg, Sultân-âbâd, Hukm-âbâd;

⁴³ Sonel Bosnalı, age, s. 32.

⁴⁴ Gerhard Doerfer, İran'daki Bir Dilbilim Araştırma Gezisi Üzerine Rapor, s. 196-197.

Ev ayrıksal olarak Çerem’de.

2. Halaç Türkçesi:

Halaç Türkçesi, Tahran’ın 300 km. kadar güneyinde Arak ve Kom’da 30000 kişi tarafından konuşulmaktadır.⁴⁵ Birçok ağzı bulunan Halaç Türkçesinin Telxab ağzı, ötekilerden kesin bir şekilde ayrılmaktadır. Hatta, Halaçlar, bu ağzın farklı bir dil olduğunu bile düşünmektedirler. Türklük biliminin Halaç Türkçesinden haberdar olması, ilk olarak Minorski’nin 1940 yılında yayınladığı Türkçenin Halaç diyalekti “The Turkish Dialect of The Khalaj, BSOAS 10: 2. 417-437” adlı makalesiyle başlar. Aynı yıl Halaç Türkçesinden kelime derlemesi yapan İranlı bilgin M. Mugaddem olmuştur. Ancak, Halaç Türkçesiyle ilgili en fazla uğraşan bilim adamı Gerhard Doerfer’dir. G. Doerfer’in Halaççayla ilgili en önemli eseri, 1971 yılında yayınladığı Halaj Materials’tır.⁴⁶

1. İran’da Bilinmeyen Türk Lehçe veya Dilleri:

İran Türk ağızları sınıflandırılmasında yer almayan; ancak kimi araştırmacıların adlarından ve konuşulduğu bölgelerinden söz ettiği birkaç kayıp Türk dili söz konusudur. Bu bağlamda K. H. Menges, Reserch in the Turkic dialects Of Iran (Preliminary report on a trip to Persia), Oriens 4 (1951), s. 279’da Kirman’ın güney ve güneybatısında Selçuk Türkçesinden bahsetmektedir. Yine, aynı araştırmacı, Belucistan’da yani İran’ın tam güneydoğusunda (Pakistan’a yakın bölgede) adları bile belli olmayan Türk boylarının yaşadığını bildirmektedir. Ayrıca, G. Doerfer, 1965 yılında László Szimonisz’in kendisine yazdığı bir mektupta Tahran’ın güneyinde Çağatayca (Doğu Türkçesi) ve Kıpçakça konuşan köylerin bulunduğunu yazdığını bildirmektedir. László Szimonisz, bu mektubunda Tahran’ın 90 km. güneyinde, İsfahan yolu üzerinde iki köyden bahseder. Bunlardan biri doğu,

⁴⁵ Sonel Bosnalı, age, s. 31.

⁴⁶ Gerhard Doerfer, Halaj Materials, İndiyana University Publications, Uralic And Altaic Series, İndiyana Univercity 1971.

diğeri batı Türk lehçelerini konuşuyorlarmış. Lâszló Szimonisz'e bilgiyi veren kişi, Semerkant boyundan olduğunu ve Çağatayca konuştuğunu söylemiştir. Ayrıca, Lâszló Szimonisz, söz konusu kişinin kullandığı sayı sisteminin Orhun yazıtlarında kullanılanlarla büyük bir benzerlik gösterdiğini de Doerfer'e yazdığı mektupta ilave etmektedir.⁴⁷

V. Halhal İlinin Tarihi:

Zeki Velidi Togan, Halhal kelimesinin Türk ve Moğollarda "kale" anlamına gelen kalgan kelimesinden geldiği düşüncesindedir.⁴⁸ Halhal bölgesi, Türklerin Batı'ya yerleştiği ilk bölgelerin başında gelir. Yazılı kayıtlara göre 460'ta Kafkasya'nın güneyine geçen Ağaçerilerin Halhal'da hâkim zümreyi oluşturdukları bilinmektedir. "İslam tarihlerinde "deylemi" kelimesi birçok yerde "türk" kelimesi ile birlikte görülür: bu hâle daha Emevîler zamanında bile rastgelinmektedir. Bu al-turk va' l'daylam tabirlerindeki turk kelimesi ile her hâlde Halhal'da Deylemîlere komşu olan Ağaçeriler kastedilmiş olmalıdır."⁴⁹ 1748-1925 arası İran'a hâkim olan Kaçarların da Ağaçerilerden geldiği düşünülmektedir. Nitekim bir Kaçar rivayeti de bu görüşü doğrular niteliktedir. Kaçarlara ait bir halk rivayetine göre Oğuz Han'ın akınları sırasında Kaçarlar, Deylem ve Halhal'da oturuyorlarmış.⁵⁰ Halhal'a yerleşen diğer Türk zümreleri, Bazr ve Sol Türkleridir. Tarihî kaynaklar, Sasanîler döneminde Bazr ve Sol Türklerinin Nuşirevan tarafından Halhal'ın eski merkezi olan Fîrûzâbâd'a yerleştirildiğini kaydeder. Selçuklulardan önce Halhal'a yerleşen Türkler, Arap hâkimiyeti devrinde de dillerini korumuşlardır. Selçuklular döneminde Zencan'la Halhal arasında oturan ahalinin Türklerden oluştuğu ve Bülek adında Türkçe isimli bir şehirleri olduğu da bilgilerimiz dahilindedir.⁵¹ Selçuklulardan itibaren İran'ın kuzey doğusu ve batısı, Anadolu ve Azerbaycan gibi Oğuz Türklerinin vatanı hâline gelen Halhal

⁴⁷ Gerhard Doerfer, İran'daki Türk Dilleri, s. 3-4.

⁴⁸ Zeki Velidi Togan, İslam Ansiklopedisi, Azerbaycan Maddesi, s. 97.

⁴⁹ Zeki Velidi Togan, İslam Ansiklopedisi, Azerbaycan Maddesi, s.98-100.

⁵⁰ Ahmet B. Ercilasun, Kars İli Ağızları, 1983, s. 12.

⁵¹ Zeki Velidi Togan, İslam Ansiklopedisi, Azerbaycan Maddesi, s. 99-100.

bölgesi, günümüzde de Türk varlığını kendi içinde muhafaza etmektedir. Tâbii ki Selçuklulardan önce bölgeyi vatan edinen Ağaçeri, Yazar ve Sol Türklerinin dili günümüzde tamamen Oğuzlaşmıştır. Günümüzde Halhal ilinde bulunan Ağ Dağ, Arpa Çayı, Alışma, Düş Küyü, Xan Endebil (Xan Endebil), Kızıl Özen, Koçaqlı, Kozlu, İstisu, Kumuk, Kümük, Pirağac, Kurtulmuş, Susava (susuz ova), Tarım, Vêrge, gibi birçok ırmak, köy ve dağ adları, 5. yüzyıldan itibaren bölgeyi vatan edinen bütün Türk zümrelerinin izini taşımaktadır.

VI. Halhal İlinin Coğrafi Konumu, Hava ve İklimi:

Halhal ili, kuzeybatıdan Kivi ili, kuzeydoğudan Gilan (eski Deylem), güneydoğudan Zencan eyaleti, ve güneybatıdan Miyana iliyle sınırlanmaktadır.

Halhal ili, dağlık bir bölge olup yüksekliği doğudan batıya doğru alçalmaktadır. Kış mevsimi çok soğuk olup yazları mutedildir. Kızıl Özen çayı ve ona bağlı Şahrud ve Arpa Çayı Halhal'dan geçerek Hazar denizine dökülmektedir. Halhal'da doğal sıcak su kaynakları bulunmaktadır. Bu sıcak su kaynaklarının en önemlisi Halhal Suyu veya İstisu'dur.⁵²

Günümüzde il statüsü kazanan Kivi 2000'de Halhal'dan ayrılmıştır. Kivi ilinin, Halhal'la olan coğrafi, tarihî ve kültürel yakınlıkları sebebiyle Halhal ili ağızları dahilinde incelenmesi uygun görülmüştür. Halhal merkeziyle Kivi merkezi arasında sadece 15 km. mesafe bulunmaktadır. Ayrıca ağız incelemesinde de görüldüğü gibi Kivi ağızıyla Halhal merkez ağızı arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Hatta, Halhal'ın kendi ilçeleriyle olan ağız farklılığı Kivi'yle olan ağız farklılığından daha fazladır. Başka bir ifadeyle; Halhal merkez ilçesiyle Halhal'a bağlı Hişeyin arasında birçok bakımdan ağız farklılığı bulunurken Halhal'la Kivi ağızı hemen hemen aynı konumdadırlar. Dolayısıyla çalışmamızın malzemesi, Halhal ve Kivi illerinden derlediğimiz metinlerden oluşmaktadır.

⁵²http://fa.wikipedia.org/wiki/شهر_سد_تان_ذ_لخال (21:56, 29-01-08).

Halhal ili üç ilçeye sekiz bucağa ayrılmaktadır:⁵³

1. Halhal Merkez İlçesi

Doğu Hanendebil Bucağı

Batı Hanendebil Bucağı

Doğu Sencebed Bucağı

2. Hoşrüstem (Hişeyin)

Güney Hoşrüstem Bucağı

Kuzey Hoşrüstem Bucağı

3. Şahrud İlçesi

Pelenka Bucağı

Şal Bucağı

Şahrud Bucağı

⁵³http://fa.wikipedia.org/wiki/شهرسد_تان_دِلخال (21:56, 29-01-08).

I. BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1. ÜNLÜLER

Halhal ağızlarında fonemik değere sahip a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü ünlüleri bulunmaktadır. Bu ünlülerin dışında kullanılan ünlüler, anlam ayırt edici özelliği bulunmayan, ünlü değişimlerinin ara merhalesini oluşturan ä, â, ë, í, ó, ú, ұ, ұ ünlülerinden ibarettir.

1.1. Normal Süreli Ünlüler

Normal süreli ünlüler, fonemik değere sahip olan ünlülerle fonemik değeri bulunmayan ünlüler başlığı altında incelenecektir.

1.1.1. Fonemik Değeri Olan Ünlüler

Halhal ağızlarında fonemik değeri olan dokuz ünlü bulunmaktadır: a, e, é, ı, i, o, ö, u, ü. Bu ünlülerden kapalı e ünlüsünün Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesindeki varlığıyla ilgili kesin kabul edilen bir görüş bulunmadığından art zamanlı çalışmanın dışında tutulması uygun görülmüştür. Geri kalan sekiz ünlü, Eski Oğuz Türkçesi veya Eski Türkçe metinlerindeki örnekleriyle karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

1.1.1.1. a ünlüsü:

a ünlüsü: a ünlüsü, kalın, düz - geniş ünlüdür. Tarihî Türkçe metinlerde olduğu gibi Halhal ağızlarında da kelime başında, ortasında ve sonunda bulunabilir: *asardıla* (12–12); *qara* (15–79); *başına* (17–128).

Ancak bu ünlü, Halhal ağızlarında özellikle Hişeyin ağızlarında biraz incelmıştır. Bu nedenle de tarihî Türkçe metinlerde geçen a ünlüsü, bir kısım kelimelerde a – e arası bir ünlü olan ä ünlüsüne çevrilmiş ya da tamamen yerini ince sırada bulunan; ancak normalden daha geniş olan e ünlüsüne bırakmıştır: *qäyitdi* (1–7); *qäneti* (30–1178); *qeynatasıdı* (1–414); *qere* (9-56).

Hişeyin ağızlarından Nüdü ile Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızlarında *aslan* kelimesinin ilk ünlüsü kısa telaffuz edilmektedir. *aslan* kelimesinin ilk ünlüsünün Eski Türkçede de ä ünlüsüyle⁵⁴ kayda geçmesi dikkat çekicidir: *äslan* “*aslan*” (< *Et. ärsan*) (30-33).

Halhal ağızlarında a ünlüsü ile ilgili karşılaştığımız bir diğer mesele, Eski Oğuz Türkçesinde ve günümüz ölçünlü Azerbaycan ve Türkiye Türkçelerindeki normal a ünlüsü taşıyan bazı kelimelerin Hişeyin ağızlarında uzun a ünlüsüyle telaffuz edilmesidir: *hāmısı* (30–65); *qārı* (1–296); *qāldı* (1-302); *qārında* (6–364).

1.1.1.2. e ünlüsü:

e ünlüsü, geniş – düz – ince bir ünlüdür. Tarihî Türkçe metinlerde geçen e ünlüsüyle aynı konumdadır. Kelime başında, sonunda ve ortasında bulunabilir: *el* (13-22); *sen* (15-44); *éve* (17-204).

Bu ünlünün en önemli özelliği ölçünlü Türkiye Türkçesindeki açık e ünlüsünden biraz daha açık olmasıdır. Eski Oğuz Türkçesinde ve Eski Türkçede a ünlüsü bulunduran bazı kelimelerde, a > e değişimi olmuştur: *seqqeli* (18-108); *qeynéy* (1–102); *qeyterebilmedim* (1–195).

1.1.1.3. é ünlüsü:

é ünlüsü, yarı geniş – düz – ince sırada bulunan bir ünlüdür. Tarihî Türkçe metinlerde é ünlüsünün bulunup bulunmadığı, tartışmalı bir konu

⁵⁴ A Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, TDK Yayınları / 532, Ankara, 1988, s. 33.

olduğundan bu çalışmada eş zamanlı olarak incelenmesi uygun görülmüştür. Meseleye eş zamanlı olarak baktığımızda Halhal ağızlarının tamamında bu ünlünün bir anlam ayırt edici özelliği bulunmaktadır. Yani, Halhal ağızlarında kapalı e ile söylenen bir kelime, açık e ile söylendiğinde anlam değişikliğine uğruyorsa, é ünlüsü fonemik değere sahip demektir. Örneğin Eski Oğuz Türkçesindeki *getir-* kelimesinin r ünsüzü hece sonunda bulunduğu takdirde düşerek *geti-* şeklinde telaffuz edilmektedir. Bu fiil, görülen geçmiş zaman ekiyle çekime girdiği zaman i ünlüsünü de düşürerek *getti* (< getirdi) şeklini almaktadır. Diğer taraftan *gét-* “git-” fiilinin de görülen geçmiş zamanı *gétti* biçimindedir. Bu durumda *gétti* biçimini anlam bakımından *getti* biçiminden farklı kılan kapalı e (é) ünlüsüdür. Dolayısıyla é ünlüsü, anlam ayırt edici özelliğe sahip bir fonemdir. Halhal ağızlarında birçok kelimedede kapalı e’nin yerine açık e’nin yazılması, anlam değişikliği doğuracağından kapalı e ünlüsünü fonemik değeri bulunan bir ünlü olarak değerlendirmek zorunluluğu bulunmaktadır:

getti “getirdi” (1–715)

gétti “gitti” (30–220).

el – ayağın (18–119)

él – famil (17–244).

etti “ettir” (30–52)

étti “etti” (6–522).

é ünlüsü, Halhal ağızlarında Türkçe kelimelerde birinci heceden sonra bulunmaz. Ancak bir kısım eklerde özellikle şimdiki zaman ekiyle şart ekinde birinci heceden sonra da é ünlüsünün kullanıldığı görülmektedir: *istemérem* (17–91); *hardéydi* “nerede idi” (17–245); *déyér* (18–20) *démeséydîm* (1–721); *déséydün* (11–61); *işséydün* (6–248); *olséydi* (12–99); *öldürséydim* (30–602).

1.1.1.4. ı ünlüsü:

ı ünlüsü, kalın - düz – dar ve normalden kısa bir ünlüdür. Eski Oğuz Türkçesiyle Eski Türkçe metinlerde geçen ı ünlüsüne karşılık gelir. Sadece Türkçe kelimelerde bulunan bu ünlü kelime başında, ortasında ve sonunda bulunabilir: *ışığı* (12–96); *qızıldan* (12–110); *olardı* (13–13).

ı ünlüsü, vurgusu son hecede bulunan bir kelimenin sonunda bulunuyorsa, kısa olduğu için hece vurgusunu taşıyamadığından; kendisinden daha uzun konumda olan i veya ı – i arasında bulunan í ünlüsüne dönüşebilir: *atdi* (22–84); *qatıǵı* “yoğurdu” (13–39); *qaldı* (17–116); *yatdi* (30–712).

1.1.1.5. i ünlüsü:

İnce – düz ve dar sırada bulunan i ünlüsü, Halhal ağızlarında fonemik değeri olan dokuz ünlüden biridir. Kelime başında, ortasında ve sonunda görülebilir: *içeri* (1–42); *işimiz* (6–499); *iki* (8–8).

Eski Oğuz Türkçesinde i ünlüsü ile yazılan bir kısım kelimeler, Halhal ağızlarında kapalı e ile telaffuz edilmektedir. Eski Oğuz Türkçesinde i’li olup da günümüz Halhal ağızlarında kapalı e ile telaffuz edilen kelimelerde bir i > é değişmesi mi var, yoksa kapalı é ünlüsünün Arap harfli metinlerde i ile yazılması mı söz konusudur; sorusunun yanıtı Eski Oğuz Türkçesindeki kapalı e ve i meselesinin aydınlığa kavuşmasıyla ilgilidir. Dolayısıyla Halhal ağızlarındaki i ve e meselesinin şimdilik eş zamanlı bir yaklaşımla, ölçünlü Türkiye ve Azerbaycan Türkçeleriyle karşılaştırarak incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde e’li ve Azerbaycan Türkçesinde é’li olan bir kısım kelimelerde bir e / é ≈ i denkliği görülmektedir. Bütün ağızlarda karşılaştığımız e / é ≈ i denkliği, bir kural teşkil etmez. Bir kelimenin aynı kişi tarafından söylenen é’li ve i’li biçimleri bulunmaktadır: *didim* (9–22); *yiyeilmirem* (30–1348); *virdi* (22–22); *giyeceñsiz* (6–433).

1.1.1.6. o ünlüsü:

o ünlüsü, kalın – yuvarlak ve geniş bir ünlüdür. Türkçe kelimelerde yalnız ilk hecede bulunan bu ünlü,⁵⁵ Halhal ağızlarında da Türkçe

⁵⁵ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, s. 56.

kelimelerde birinci heceden sonra görülmemektedir: *olur* (20–20); *qoşun* (1–397).

Ancak birkaç kelimeye ses hadiselerinden dolayı hece sonunda da örneklerine rastlamak mümkündür. Halhal merkez köylerinden Hımıs ve Kızıldere ağızlarıyla Hişeyin ağızlarından Nüdü ağzında a ve e ünlüsü ile biten birkaç kelimenin teklik 2. şahıs iyelikli çekimlerinde a > o değişimi görülmektedir. Birinci heceden sonra ortaya çıkan o ünsüzünün gelişiminde birden fazla ses hadisesinin etkili olduğu görülmektedir:

1. Eski Oğuz Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olan teklik 2. şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü,⁵⁶ Halhal ağızlarında da daima yuvarlak (-U-n) ünlülüdür. Ünsüzle biten isimlerden sonra gelen söz konusu yardımcı ünlü, sonunda ünlü bulunduran isimlerin de teklik 2. şahıs iyelikli çekiminde sondaki ünlüyü etkileyerek yuvarlaklaştırmaktadır: *anun* (< *anan*) (6–349); *ağun* (< *ağan*) (30–609); *dedün* (< *deden*) (6–12); *nenün* (< *nenen*) (15–61).

2. Ancak, a ve e ünlüleriyle biten birkaç kelimenin teklik 2. şahıs iyelikli çekimlerinde a > o değişiminin son hecede görülmesi başka bir fonetik izaha ihtiyaç duymaktadır. Kanaatimizce bu ünlü değişiminde söz konusu kelimelerde bulunan öteki ünlülerin etkisi bulunmaktadır. Ünsüzlerle biten kelimelere gelen teklik 2. şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü, ünlülerle biten kelimelerin kök ünlüsünü etkileyerek yuvarlaklaşmasını sağlamaktadır (**anan* > *anun*). Bir sonraki aşamada ünlüsü değişmeye maruz kalan kelimenin öteki geniş ünlüsü dar – yuvarlak ünlüyü genişleterek u > o ünlü değişmesini doğurmaktadır **anan* > *anun* > *anon*). Örneğin *ana* kelimesinde bir taraftan teklik 2. şahıs iyelik ekindeki yardımcı ünlünün (ünsüzle biten isimlerdeki yardımcı ünlü) benzeştirici baskısı, diğer taraftan değişme konusu olan geniş ünlü (*ana*) ile kelime kökünde bulunan öteki geniş ünlünün (*ana*) genişletici direnişi, yuvarlak ve geniş özelliği bulunan o ünlüsünün doğmasına sebep olmaktadır: *anon* (28–62); *ālağon* “ilgin” (30–961); *aton* (28–61); *qadoo allam* (19–343); *qāzon* (6–151).

⁵⁶ Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, 3. baskı, Akçağ Yayınları / 749, Ankara, 2005, s. 81.

1.1.1.7. ö ünlüsü:

ö ünlüsü, o ünlüsünün ince karşılığıdır. Türkçe kelimelerde yalnız ilk hecede bulunur.⁵⁷ Halhal ağızlarında da Türkçe kelimelerde birinci heceden sonra bulunmaz: *göz* (17-85); *özge* (30-645); *özüm* (7-4).

Ancak, a > o ünlü değişmesinde açıkladığımız nedenlerden dolayı ö ünlüsünün istisnaî durumlarda hece sonunda ortaya çıktığı görülmektedir: *dedö évine* “*babanın evine*” (19–365).

1.1.1.8. u ünlüsü:

u ünlüsü, kalın – yuvarlak ve dar bir ünlüdür. Kalın sırada bulunan u ünlüsü, Eski Oğuz Türkçesi metinlerde geçen u ünlüsünün aynısıdır. Kelime başında, sonunda ve içinde bulunabilir. Eski Oğuz Türkçesinde u ünlüsü taşıyan kelimelerin tamamı, eski şekillerini muhafaza etmektedirler: *uşaq* (1 – 119); *uzun* (18 – 251).

Yalnız, Eski Oğuz Türkçesinde yu- olarak kaydedilen ve Halhal ağızlarının tamamında da yu- olarak geçen kelime, Kivi merkez ağızında; y ünsüzünün inceltici etkisiyle; ince sıraya geçmiştir: *yüdüler* (14–18).

1.1.1.9. ü ünlüsü:

Ü ünlüsü, u ünlüsünün ince karşılığıdır. Kelime başında, sonunda, ortasında bulunabilir: *üzüm* (15–115); *sürü* (29-49); *yüz* (30– 40).

1.1.2. Fonemik Değeri Bulunmayan Ünlüler

Fonemik değeri bulunmayan ünlüler, anlam ayırt edici özellik taşımayan ünlülerdir. Tarihî Türkçe metinlerde bulunmayan bu ünlüler, bir ünlünün başka bir ünlüye dönüşmesinin ara merhalesini oluşturan ünlülerdir.

⁵⁷ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, s. 56.

Dolayısıyla fonemik değeri olmayan ünlüler, fonemik değere sahip ünlülerin alafonlarından oluşan ünlülerden ibarettir.

1.1.2.1. ä ünlüsü:

a – e arası bir ünlüdür. Seyrek de olsa bütün Halhal ağızlarında rastladığımız bu ünlü a > e değişmesinin ara merhalesidir: *äyağı* (16-244); *käman* “yay” (6–510).

1.1.2.2. å ünlüsü:

a – o arası bir ünlüdür. a > o değişiminin ara merhalesidir: *yåxunlaşib* “yakınlaşıp” (6–128).

1.1.2.3. ë ünlüsü:

é – ö arası bir ünlüdür. ë ünlüsü, kapalı e ünlüsüyle ö ünlü değişiminin orta merhalesidir: *ëvün* “evin” (6-146); *ëylat* “evlat” (1–636).

1.1.2.4. í ünlüsü:

ı > i ünlü değişiminin ara merhalesi olan í ünlüsü, telaffuzu esnasında bir sahte diftong niteliğindedir. Başka bir ifadeyle ı ünlüsüyle birlikte sanki bir y ünsüzü de telaffuz edilmektedir. Bu ünlü değişimi sadece kelime sonunda görülmektedir: *oturdí* “oturdu” (22-12); *qaldí* (30-115).

1.1.2.5. ó ünlüsü:

o > ö değişiminin ara merhalesidir. Ön-damak k ünsüzüyle söylenen *kör* kelimesi, bütün Halhal ağızlarında kalın ünlüdür. Halhal merkez köylerinden Buruç ağızında ön-damak k'nin etkisiyle o ünlüsünün o – ö arası bir ünlüye dönüştüğü görülmektedir: *kór* (27–59).

Şemada da görüldüğü gibi Halhal ağızlarında geçen ünlülerde incelleme ve yuvarlaklaşma eğilimi vardır. Yuvarlaklaşmanın sebebi, Eski Oğuz Türkçesinde daima düz ünlülü olan –nI, -I belirtme, -sI teklik 3. şahıs iyelik, -dl görülen geçmiş zaman ve -mIş öğrenilen geçmiş zaman eklerinin düzlük – yuvarlaklık uyumu dahilinde ünlü uyumuna bağlanmasıdır. İncelmenin de başlıca nedeni, inceltici özelliği bulunan y ünsüzüdür. İncelmenin bir diğer nedeni de ı ünlüsünün normalden kısa olmasından dolayı kelime sonundaki vurguyu taşıyamamasından kaynaklanmaktadır. Eski Oğuz Türkçesiyle Halhal ağızları arasındaki en önemli fonetik farklılığı da doğuran bir diğer incelleme, a ünlüsünün kısa olmasından ve yerini Türkiye Türkçesindeki e ünsüzünden daha geniş olan e ünlüsüne bırakmasından kaynaklanmaktadır.

1.2. Uzun Ünlüler

Halhal ağızlarının hemen hemen hepsinde kapalı e ile birlikte dokuz ünlüye karşılık dokuz uzun ünlü bulunmaktadır. Halhal ağızlarında yabancı kökenli kelimelerin yanı sıra Türkçe kelimelerde de uzun ünlüler bulunmaktadır. Yabancı dillerden alıntı kelimelerde kimi aslî uzunluklar korunurken kimi zaman da yabancı kelimelerdeki ünsüz düşmesi, normal düzeydeki ünlülerin uzamasına sebep olmuştur. Türkçe kelimelerde ünlü uzamasının başlıca nedenlerinden biri ünsüz düşmesidir. Ancak Nüdü ve Berende ağızlarında hāmı, qārının, qārı, qāl kelimeleri; ünsüz düşmesi bulunmadan ve vurgu ile tonlanmadan da kaynaklanmadan normal düzeyden daha uzun söylenmektedir. Halhal ağızlarında kullanılan uzun ünlüler şöyledir:

ā ünlüsü: uzun a ünlüsü: *dağıdasān* (1–77); *qārının* (2-748) .

ē ünlüsü: uzun açık e ünlüsü: *gördülē* (1–1049); *oxuyēlmerem* (2 - 56).

ë ünlüsü: uzun kapalı e ünlüsü: *bilēsen* (6–402); *ge'lēy* (1–188).

ī ünlüsü: uzun ı ünlüsü: *qalıçasıdī* (1–639); *qīx* (6–303).

î ünlüsü: uzun i ünlüsü: *gelî* (1–353); *getî* “getir” (1–375).

ō ünlüsü: uzun o ünlüsü: *qōza* “*kaldır*” (11-126) (< *qavza*); *dōlet* (6-429).

ō̄ ünlüsü: uzun ö ünlüsü: *sōbet* “*sohbet*” (3-288); *dōy* “*değil*” (4-68).

ū ünlüsü: uzun u ünlüsü: *lūle* “*boru*” (26-43); *tapdūn?* (30-231).

ū̄ ünlüsü: uzun ü ünlüsü: *éledūn?* (30-921); *geldūn?* (1-823).

1.2.1. Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler

Halhal ağızlarında yabancı kökenli kelimelerle ilgili iki türlü uzunluk bulunmaktadır. Kimi kelimelerde aslî uzunluklar korunmaktadır: *icāze* (6-9); *ālem* (15- 83); *bîqārî* “*hamallık*” (*Far. bîqârî*) (2-65); *dārū* “*ilaç*” (6-387).

Alıntı kelimelerde tespit ettiğimiz ikinci ünlü uzunlukları, ses hadiseleriyle ilgilidir. Türkçede bulunmayan Arapça duraklamalı ayın (ع) ve hemze ünsüzlerinin yanı sıra h ünsüzü Halhal ağızlarında düşerken ünlü uzunluğuna yol açmaktadır: *nāra* “*nara*” (18 -292); *vēde* “*vade*” (6-45); *mēdenine* “*madenine*” (18-147); *nēşe* “*neşe*” (1-133); *tēbir* “*tabir*” (1- 240); *cēbe* “*kutu*” (< *Ar. ca’be*) (91-11).

Çalışma sahamızda alıntı kelimelerin birinci hecesinde bulunan h ünsüzü düşerek kendisinden önceki ünlünün uzamasına sebep olur: *tēvîl* “*tahvil*” (1-945); *bēsab* “*hesabınca*” (< *Far. Ar. bé-hesāb*) (3-77); *rēmetine* “*rahmetine*” (2-69); *sōbet* “*sohbet*” (11-160).

1.2.2. Türkçe Kelimelerde Uzun Ünlüler

Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerde farklı sebeplerden dolayı uzun ünlülerin ortaya çıktığı görülmektedir. Normal süreli ünlülerin uzamasında ses hadiseleri, soru eklerinin bulunmaması ve vurgu etkili olmaktadır. Türkçe kelimelerde bulunan bir başka ünlü uzunluğu ise aslî uzunluklardır.

1.2.2.1. Ses Hadiselerinden Kaynaklanan Uzun Ünlüler

Tespit ettiğimiz uzun ünlülerin büyük bir bölümü ses hadiselerinden kaynaklanmaktadır. Ses hadiselerinden kaynaklanan ünlü uzamalarına Halhal'ın bütün ağızlarında rastlamak mümkündür. Ses hadiselerinden kaynaklanan ünlü uzunlukları da kendi içinde bölümlenmektedir.

1.2.2.1.1. Ünsüz Düşmesinden Kaynaklanan Ünlü Uzunlukları:

Yarı ünsüz niteliği olan v ünsüzü, hece sonunda veya iki ünlü arasında genelde düşer. Bu ünsüz düşmesi, kendisinden önceki ünlünün uzamasına sebep olur: *qōza “kaldır” (11-126) (< qavza) ō'ur “ovar” (29-304); qōdu “kovdu” (6-345); ō “av” (17-14).*

and / ant kelimesinde n ünsüzünün düşerek ünlü uzamasına sebep olması Hişeyin ağızlarından Nüdü ağzında tespit edilmiştir. Buradaki n ünsüzünün düşmesi, birleşik fiilin “and içseydin” yerine “and da içseydin” şeklindeki farklı kullanımından kaynaklanmış olabilir: *ād “ant” (6-248).*

Kelime sonunda bulunan r ünsüzünün düşmesi, bazen ünlü uzamasına sebep olmaktadır. Özellikle çokluk 3. şahıs ekinin sonundaki r ünsüzü, Halhal ağızlarının hepsinde çoğu kez düşer. Ancak bu ünsüzün düşmesinden kaynaklanan ünlü uzamalarıyla ilgili örneklerin sayısı sınırlı olup genelde bütün Halhal ağızlarında r ünsüzünü düşüren çokluk 3. şahıs ekinin ünlüsü normal düzeydedir: *tutullā “tutarlar” (29-30); oldulā (1-33); géydirdilē “giydirdiler” (1-70); atıflā “atmışlar” (1-376); qalıçasıdī (1-320).*

Çalışma sahamızın tamamında ünlü ile başlayan isimlerle tamlama kuran ilgi ekinin ikinci n'sinde düşmeler tespit edilmiştir. İlgi ekinin ikinci n'sinin düşmesi, bazen ünlü uzunluklarına neden olmaktadır: *onū qolunu “onun kolunu” (18-7); onū ağırı “onun ağırlığı” (18-31).*

Hişeyin ağzında yeterlilik fiilinin olumsuz şeklinde de bir ünlü uzunluğu tespit edilmiştir: *oxuyēlmerem (2-56).*

Hişeyin ağızlarından Nüdü ağzında şimdiki zaman ekinde bir uzunluk bulunmaktadır. Bu ünlü uzamasının sebebi, teklik 2. şahıslarda kullanılan –éy şimdiki zaman ekinindeki –y ünsüzünün düşmesidir: *bilēsen* (6–402).

1.2.2.1.2. Ünlü Düşmesinden Kaynaklanan Uzun Ünlüler: *yēsi* “*sahibi*” < *ET. iyä* (15–8); *yānna* “*yanına*” (19–9).

1.2.2.1.3. Hece Kaynaşmasından Kaynaklanan Uzun ünlüler: *sēn için* “*senin için*” (53–327); *ānın* “*ağanın*” (9–296).

1.2.2.2. Vurgudan Kaynaklanan Uzun Ünlüler: *alar’sān* “*alırsın*” (17–235); *yıxsā* “*yıkça*” (17 - 553); *géssē* “*gitse*” (1–410).

1.2.2.3. Soru Edatlarının Bulunmamasından Kaynaklanan Uzun Ünlüler: *éledūn?* (30–1414); *geldūn?* (1–823); *taniyēsān?* (17–78); *sattūn?* (30–1275); *olacāğ?* (17–346); *getirebilersēn?* (17–412).

1.2.2.4. Aslî Uzunluklar

Halhal ağızlarından Hişeyin ilçe merkez ve köylerinde herhangi bir ses olayı bulunmadan bir kısım kelimelerde a ünlüsünün normalden daha uzun telaffuz edildiği görülmektedir. Söz konusu kelimelerin ortak özellikleri, art-damak (q) ünsüzüyle başlamalarıdır. Uzun ünlülü telaffuz edilen kelimelerden sadece *hāmı* kelimesi gırtlak ünsüzlüdür. Eski Oğuz Türkçesinde *hāmı* kelimesinin de art-damak ünsüzlü (kamu) olduğunu hesaba katarsak Halhal ağızlarında sadece q ünsüzüyle başlayan bir kısım kelimelerde a ünlüsünün uzun telaffuz edildiğini söyleyebiliriz: *qāl* (6–234); *qāldı* (1–302); *qārı* (1–749); *qārını* (1–298); *qārında* (6–364); *hāmı* (6–464); *hāmısı* (30–65).

Hişeyin ağızlarında q ünsüzüyle başlamayan, ancak a ünlüsünün telaffuz edildiği tespit edilen bir diğer kelime balık kelimesidir: *bālıxdı* “*balıktır*” (30–402); *bālıq* “*balık*” (30–1177).

Hişeyin ağzında tespit edilen bir kısım uzun ünlülü kelimeler, Uşak İli Ağızları'nda, Eski Türkçede ve bir kısım Azerbaycan Türkçesi ağzlarında da tespit edilmiştir:

Halhal İli Ağızları	Uşak Ağızları ⁵⁸	İli Eski Türkçe ⁵⁹	Azerbaycan Türkçesi ⁶⁰
bālıq “balık” (30-1177).			bālık
qāl- “kalmak” (6– 234)	gāl-	qāl-	kāl-
qārı “karı” (1–749)		qāri- “yaşlanmak”	gārı
qārında “karın” (6-364)	gār(ı)nı		
hāmı “herkes” (6–464)		Kāmuğ	

1.3. Kısa Ünlüler

Halhal ili ağzlarında tespit ettiğimiz kısa ünlülü örneklerin sayısı fazla değildir. Söz konusu ünlünün genelde yabancı kelimelerde ve üç heceden fazla hecesi bulunan kelimelerin orta hecesinde bulunması dikkat çekmektedir: *patışahın* (30-1383); *kārıvannan* (6–294); *hésabımız* (30–83); *havalarımız* (3-62); *saxtımansāzi* (26-76).

⁵⁸ Gürer Gülsevin, age, s. 16.

⁵⁹ Talat Tekin, Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Türk Dilleri ve Araştırmaları Dizisi – 13, Ankara, 1995, s. 90-95

⁶⁰ Talat Tekin, age... s. 58.

1.4. İkiz Ünlüler

Aynı hecede yan yana bulunan iki ünlüye, “ikiz ünlü” denilir. Halhal ağızlarında Eşit İkiz Ünlüler, Yükselen İkiz Ünlüler ve Alçalan İkiz Ünlülerden oluşan üç türlü ikiz ünlü bulunmaktadır.

1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler

Bir hecede yan yana bulunan aynı türden iki ünlüye “eşit ikiz ünlüler” denilmektedir.⁶¹ Halhal ağızlarında bazen ilgi ekinin, ilk n’sinin (-nın > -ın) düşmesi iki ünlünün yan yana gelmesine sebep olmaktadır. Bu durumda *oğlain* (< oğlanın) örneğinde olduğu gibi Alçalan İkiz Ünlü oluşmaktadır. Ancak ilgi ekinin dar ünlüsü (*oğlain*), eklendiği kelimenin geniş ünlüsünün etkisinde kalarak benzeşme yoluyla genişleyerek (*oğlaan*), eşit ikiz ünlülerin doğmasına neden olmaktadır: *caniın* “canının” (17–237); *xaam* “hanım” (17–174); *meem* “benim” (18–400); *muun* “bunun” (19–336); *seen* “senin” (30–14); *üreyiın* “yüreğinin” (30–453); *yaanda* “yanında” (1–127).

Eşit ikiz ünlülerin ortaya çıkmasındaki bir başka etken de gelecek zaman ekindeki –k, x / ğ (< q) ünsüzlerinin çekim esnasında düşmesiyle ilgilidir: *danişacaam* (29–170); *gédeceem* (30–409); *tapacaam* (30–428); *öldürceem* (30–609); *yétişeceem* (30–588).

Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz Eşit İkiz Ünlülerin bir diğer kaynağı ğ, y, r ünsüzlerinin düşmesidir: *aşşaa* “aşağı” (1–81); *dééy* “diyor” (1–1007) (< *déyéy* < *déyéy*); *’hééfdi* “hayıftır” (1–1013); *xééy* “hayır” (8–45); *quuya* “kuyuya” (17–51); (3–91); *yééydi* “yiyordu” (< *yéyéydi* < *yéyéydi*) (1–373).

Çalışma sahamızın en önemli ağız özelliklerinden biri, teklik 2. şahıs iyelik ekinin belirtme hâli çekimlerinde $\eta > v$ ünsüz değişimine uğramasıdır. Bir ileriki aşamada da yarı ünsüz konumunda olan v ünsüzünün düşmesi, eşit ikiz ünlülerin oluşmasını sağlamaktadır: *başuu* “başını” (6–54); *canuu* “canını” (17–234); *xanımuu* (30–620); *özüü* “özünü” (18–193).

⁶¹ Ahmet B. Ercilasun, Kars İli Ağızları, s. 61.

Bir örnekte de teklik 2. şahıs iyelik eki almış ismin, çokluk 3. şahıs bildirmeli çekiminde iyelik eki v'nin düşmesi sonucu eşit ikiz ünlünün olduğu görülmektedir: *xanımux* “*hanımınız*” (30–620);

Bilindiği üzere Türk dilinde kalın – geniş - yuvarlak bir ünlü olan “o” ünlüsü, birinci heceden sonra bulunmamaktadır. Ancak, Halhal ağızlarından Hımıs ağzında “eşit ikiz ünlüler” dâhilinde inceleyeceğimiz *qadoo* “derdini, belanı” kelimesinde birinci heceden sonra o ünlüsü bulunmaktadır. Arapçadan alıntı olan bu kelimenin aslî şekli, qazā şeklinde olup birinci heceden sonra o ünlüsü bulundurmamaktadır. Derlediğimiz metinlerden yine Hımıs ağzında da bu kelimenin ž > d ünsüz değişmesi sonucu *qada* [qadalarun (115-109)] şeklinde Türkçeye geçtiği görülmektedir. Bu durumda söz konusu kelimede birinci heceden sonra o ünlüsünün bulunmasını, birkaç ses hadisesinden hareketle izah etmek mümkün olacaktır. *qadoo* kelimesi, metindeki cümlede *senün qadoo allam* “senin qadanı alırım” şeklinde kullanılmıştır. *qadoo* (qada-n-ı) kelimesinin ölçünlü Azerbaycan ve Türkiye Türkçesindeki çekimi qada-n-ı (isim + T.2.Ş.İ.E + ı belirtme eki) şeklinde olmalıdır. Ancak, Halhal ağızlarının tipik bir özelliği, Eski Türkçedeki teklik 2. şahıs iyelik eki ŋ ünsüzünü v'ye dönüştürmesidir. Bu durumda kelime (qada + teklik 2. şahıs iyelik eki (-v) + belirtme eki -ı) *qadavı şekline girer.

Ancak, Halhal ağızlarında ünsüzle biten isimlere gelen teklik 2. şahıs iyelik ekinin yardımcı ünlüsü dâima yuvarlak olduğundan (başun) ve v ünsüzünün de yuvarlaklaştırıcı özelliğinden dolayı ilk aşamada *qadavı > *qadavu değişmesi olmalıdır. Daha sonra -v-u fonemlerinin yuvarlaklaştırıcı özelliğini ve ilk hecedeki a ünlüsüyle (qada-v-u) değişmeye maruz kalan a'nın (qada-v-u) genişliğini içinde bulunduran o ünlüsü ortaya çıkmıştır: *qadavı* > *qadavu > qadovu. Bir sonraki aşamada v ünsüzünün düşmesiyle *qadou kelimesinde bir ilerleyici ünlü benzeştirmesi sonucu *qadoo* biçimi belirlenmiştir: *qadoo* (19–343) *(< qadou < qadovu < qadavu < qadavı < qadanı).

Hişeyin ağızlarından Berende ve Nüdü ağızlarında yeterlilik fiilinin olumsuz şekillerinde de “eşit ikiz ünlü” tespit edilmiştir: *getireelmérem* (1-485); *véreelmesen* (1-695); *éliyeelméyrem* (1-694); *gédeelmérem* (6-483).

Tespit ettiğimiz bir diğer eşit ikiz ünlü, belirtme hali ekinin düşmesi sonucunda oluşmuştur: *mıı “bunu”* (17-164).

Alıntı kelimelerde ünsüz düşmesi sonucu ortaya çıkan eşit ikiz ünlüler: *meseem* (18-262); *şuuru* (30-1056).

1.4.2. Yükselen İkiz Ünlüler

Yan yana gelen ikiz ünlüden ikincisinin birincisine nazaran geniş olması “yükselen ikiz ünlü” olarak tanımlanmaktadır.⁶² Türkçe kelimelerde yükselen ikiz ünlülerin oluşumundaki en önemli etken ünsüz düşmeleridir: *göerçin* (17-77); *qualadı* (17-169); *néyniek* (17-440); *oa “ava”* (19-197); *suadım “sıvadım”* (28-41); *suarmış “suvarmış”* (1-184); *uşağua* (11-258); (< *uşağuva*); *başua* (15-105) (< *başuva*).

Türkçe kelimelerin yanı sıra bir kısım yabancı kelimelerde de yükselen ikiz ünlü görülmektedir. Yabancı kelimelerde görülen yükselen ikiz ünlülerin başlıca nedeni, Türkçede bulunmayan ayın (ع) ile hemzelerin yanı sıra v ünsüzünün düşmesidir: *dua* (30-1025); *duardan “duvardan”* (1-183); *ruesalar* (29-311) (< *Ar. ru’esâ*); *muellim* (11-169); *tebietden* (19-7).

1.4.3. Alçalan İkiz Ünlüler

İkinci ünlüsü birinciye göre dar olan ikiz ünlülere “alçalan ikiz ünlüler” denilmektedir.⁶³ Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz alçalan ikiz ünlülerin en önemli kaynaklarından biri ünsüz düşmesidir.

⁶² Ahmet B. Ercilasun, Kars İli Ağızları, s. 63.

⁶³ Ahmet B. Ercilasun, age, s. 64.

Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerde alçalan ikiz ünlülerin ortaya çıkmasındaki en önemli etken n, ğ, v, y ünsüzlerinin düşmesidir: *aloun* “alevin” (30-1594); *birain* “buranın” (11-42); *çöürüb* “çevirip” (19-108); *douz* “domuz” (1-200); *houzun* “havuzun” (1-1155); *oğlain* “oğlanın” (30-400); *'oul* “oğul” (1-93); *souğ* “soğuk” (2-81); *souşur* “sıvışır” (29-230); *toux* “tavuk” (30-1209); *yaina* “yanına” (30-1284); *yéib* “yéyip” (30-79); *youx* “yakın” (1-35).

Hişeyin köylerinden Nüdü ağzında r ünsüzünün düşmesinden de kaynaklanan bir alçalan ikiz ünlü tespit edilmiştir: *adamlaimdı* (9-205).

Halhal ağızlarında alıntı kelimelerle ilgili alçalan ikiz ünlü örneklerinin bir kısmı da Türkçede bulunmayan ayın (ɛ) ünsüzünün düşmesiyle ilgilidir: *müsteiddi* (22-5); *beid* (6-325).

2. ÜNSÜZLER

Halhal ağızlarında Türkiye Türkçesinde kullanılan yirmi bir ünsüzün yanı sıra bir de fonemik değeri olan q ve x (b, c, ç, d, f, g, q, ğ, h, x, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z) ünsüzleri bulunmaktadır. Bu ünsüzlerin dışında tespit ettiğimiz ünsüzler, fonemik değere sahip olmayan (b, β, ç, h, h̃, x, k, í, ı, ŋ, ɸ, ɸ̃, ɹ, ɹ̃, ɹ̃̃, ɹ̃̃̃, ɹ̃̃̃̃) ünsüz değişimlerinin ara merhalesini oluşturan veya düşme aşamasında olan ünsüzlerden ibarettir.

2.1. Fonemik Değeri Bulunan Ünsüzler

2.1.1. Sürekli Ünsüzler

Patlamalı ünsüzlerin dışında kalan bütün ünsüzler sürekli ünsüzler olarak nitelendirilmektedir. Sürekli ünsüzler kendi aralarında sızıcı ve akıcı ünsüzler olmak üzere iki ayrı gruba ayrılırlar.

2.1.1.1.Sızıcı Ünsüzler

Havanın, boğumlanma noktasındaki organlara sürtünerek çıkmasından sürekli ünsüzler ortaya çıkar. Sızıcı ünsüzler, sedalı ve sedasız ünsüzler olarak ikiye ayrılırlar.

2.1.1.1.1. Sedalı Sızıcı Ünsüzler

2.1.1.1.1.1. ğ ünsüzü:

ğ ünsüzü, sedalı art - damak ünsüzüdür. Halhal ağızlarında kelime başında bulunmayan bir ünsüzdür. Eski Türkçedeki k ünsüzünden gelişen bu ünsüz, kelime içinde ve sonunda görülmektedir. Eski Türkçede kelime sonunda bulunan bazı k ünsüzlerinin ğ'leşmesi Eski Oğuz Türkçesinde başlamıştır.⁶⁴ Eski Oğuz Türkçesinde oluşan ğ ünsüzü, Halhal ağızlarında bir kısım kelimelerde olduğu gibi devam etmektedir: *ağ* "ak" (6–411); *sağ* (15–83); *yağ* (17–500).

2.1.1.1.1.2. j ünsüzü:

Halhal ağızlarında j ünsüzü taşıyan Türkçe kelime bulunmamaktadır. Sadece aç ve güç kelimelerinin Halhal merkez köylerinden Hımıs, Kızıldere ağızlarında ç > j değişimine uğramış biçimleri görülmektedir: *aj* (30–244); *ajlıx* (9–57); *güj* (19–318); *güjlüsen* (17–56).

2.1.1.1.1.3. v ünsüzü:

v ünsüzü sedalı, diş - dudak ünsüzüdür. Eski Türkçede kelime başında v ünsüzü yoktur. Batı Türkçesinde kelime başında görülen v ünsüzü, Eski Türkçedeki b ünsüzünden gelişmiştir.⁶⁵ Kelime içi ve sonundaki v de yine b'den; fakat Eski Türkçe içinde ortaya çıkmıştır. Eski Türkçede ve Eski Oğuz

⁶⁴ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, s. 89.

⁶⁵ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 84.

Türkçesinde görülen $b > v$ değişikliği Halhal ağızlarında olduğu gibi devam etmektedir: *var* (26–44); *vér* (18–385); *év* (26–66).

Halhal ağızlarında v ünsüzüyle ilgili en önemli değişme, kelime içindeki $v > y$ değişmesidir. Bir kısım kelimelerde v ünsüzü ya y 'leşmiş ya da $v - y$ arası olan $\check{y}$ ünsüzüne dönüşmüştür: *çöyür* “çevir” (30–1490); *söyündügünneñ* “sevindiğinden” (17–332).

Hişeyin ağızlarından Nüdü ağzıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında *ev* kelimesindeki v ünsüzünün de bazen $v - y$ arası bir $\check{y}$ ünsüzüne bazen tamamen y 'ye dönüştüğü görülmektedir: *öy* “ev” (5–22); *öylerinde* “evlerinde” (29–156); *öyün* “evin” (29–272).

Halhal ağızlarında geçen $\check{g}$ ünsüzünün bir diğer kaynağı, q ünsüzünün iki ünlü arasında sızıcılaşmasının sonucudur: *alacağam* (30–104); *aparacağam* (6–91); *bulağın* (1–476); *çağırdığım* (17–436).

Kivi merkez ağzıyla Hişeyin köylerinden Berende ağzında tespit ettiğimiz bir de Eski Türkçedeki nazal n 'den gelişen $\check{g}$ ünsüzü bulunmaktadır: *doğuz* (1–194); *doğuz* (11–64).

2.1.1.1.1.4. z ünsüzü:

Sedalı bir diş ünsüzü olan z , Halhal ağızlarında tarihi Türkçe metinlerde geçen z ünsüzünün devamı niteliğindedir. Çalışma sahamızda z ünsüzüyle başlayan Türkçe kelime bulunmamaktadır: *biz* (11–81); *qazan* (30–155); *yazı* (1–23).

z ünsüzüyle ilgili tespit ettiğimiz tek değişiklik Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında kelime sonunda görülen $z > s$ değişmesidir: *ildus* (30–403); *uldus* (30–402).

2.1.1.1.2. Sedasız Sızıcı Ünsüzler

2.1.1.1.2.1. f ünsüzü:

Sedasız, diş - dudak ünsüzü olan f, Türkçede ancak tabiat taklidi bazı kelimelerde bulunabilir.⁶⁶ Halhal ağızlarında da f ünsüzünün bulunduğu herhangi bir kelimeyle karşılaşmadık. Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızıyla Hişeyin köylerinden Nüdü ve Berende ağızlarında p'li öğrenilen geçmiş zaman ekinde $p > f$ değişmesi yaygın bir şekilde bulunmaktadır: *alif* (30–557); *qalif* (1–267); *oluf* (6–85); *yafışarsan* (30–1508).

2.1.1.1.2.2. h ünsüzü:

Sedasız, gırtlak ünsüz olan h, Halhal ağızlarında birkaç kelime dışında Türkçe kelimelerde bulunmamaktadır. Türkçe Kelime başında geçen h ünsüzü, Eski Oğuz Türkçesindeki k ünsüzünden gelişmiştir: *hanı* (1–550); *hansı* “hangisi” (13–35); *hası* “hangisi” (6–261).

Halhal ağızlarında kelime başında görülen bir diğer h ünsüzünün kaynağı yine de x ünsüzüdür. Ancak söz konusu ünsüz değişmesi, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde değil de ölçünlü Türkiye Türkçesinde görülen bir ünsüz değişmesidir. Eski Oğuz Türkçesinde x'li olan ve günümüz ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde de x'li olan *hanım* kelimesi, Halhal merkez köylerinden Hımıs ağızıyla Hişeyin köylerinden Berende ve Nüdü ağızlarında bir kısım örneklerde ya h'leşmiş ya da $x > h$ değişiminin ara merhalesi olan ħ ünsüzüne dönüşmüştür: *ĥanım* (17–320); *hanım* (17–344).

2.1.1.1.2.3. x ünsüzü:

x ünsüzü; sedasız, gırtlak ünsüzüdür. Halhal ağızlarındaki Türkçe kelimelerde görülen x ünsüzünün kaynağı Eski Türkçedeki k ünsüzüdür. Metinlerimizde geçen bir kısım x'li kelimeler, Eski Oğuz Türkçesinde $k > x$

⁶⁶ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 58.

değişimine uğramış kelimelerdir: *çok* (18–14); *yoxsul* (30–1443); *yuxu* “uyku” (< EOT. *uyxu* (6–40)).

Ancak bir kısım kelime kök ve gövdelerinde gördüğümüz *q > x* değişmesi, EOT’den sonra meydana gelmiştir: *'bāx* (1-434); *çix* (6-443) *da'ğarçix* (1-139); *uşax* (3-57).

Halhal ağızlarında *ķ > x* değişiminin meydana geldiği bir diğer örnek de Batı Türkçesinin bir ürünü olan –acak ekinde ortaya çıkmıştır: *qoyulacax* (1–250); *olacax* (30–633); *yanacaxsan* (30–1575).

q > x değişmesini tespit ettiğimiz bir diğer ek, çokluk 1. şahıs ekinde görülmektedir: *alax* (17-521); *apararix* (1-336); *atmışix* (1-369); *qaldix* (7-17); *yarıyix* (30-585).

2.1.1.1.2.4. s ünsüzü:

s ünsüzü, sedasız diş ünsüzüdür. Türkçe kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunan bir ünsüzdür. Eski Oğuz Türkçesiyle ilgili metinlerde geçen *s* ünsüzü, Halhal ağızlarında da olduğu gibi devam etmektedir. Sadece Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızında *uldus* kelimesindeki *s*’nin kaynağı *z* ünsüzüdür: *asıptı* (19–98); *basdı* (22–49); *saldı* (6–139).

2.1.1.1.2.5. ş ünsüzü:

ş ünsüzü; sedasız, diş ön-damak ünsüzüdür. Halhal ağızlarında Türkçe kelimelerde geçen *ş* ünsüzünün ana kaynağı Eski Oğuz Türkçesindeki *ş* ünsüzüdür: *yaşın* (8-5); *daşda* (12-41).

Bir de Halhal ağızlarının tamamında kelime veya hece sonunda görülen *ç* ünsüzünden gelişen bir *ş* ünsüzü bulunmaktadır: *ağışdandı* (15–77); *qaşdım* (21–9).

2.1.1.2. Akıcı Ünsüzler

2.1.1.2.1. Burun Akıcıları

2.1.1.2.1.1. m ünsüzü:

m ünsüzü, bir çift dudak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesinde kelime başında m ünsüzü bulunmaz.⁶⁷ m ünsüzünün Halhal ağızlarında ise kelime başında birçok örneği bulunmaktadır. Halhal ağızlarında kelime başında görülen m ünsüzleri, Eski Türkçedeki b ünsüzünden gelişmiştir. Bu ünsüz değişmesinin sebebi, söz konusu kelimelerin çoğunda bulunan n ünsüzünün nazallaştırıcı özelliğe sahip olmasındandır: *men* “ben” (22–5); *min* “bin” (12–47); *munun* (17–5).

Halhal ağızlarında bir de Eski Türkçedeki ŋ ünsüzünün yuvarlak ünlülerin etkisiyle m’leştiği görülmektedir: *sümük* “kemik” (9–69); *sümüyur* (6–15); *qomşularımızı* (30–1531).

2.1.1.2.1.2. n ünsüzü:

n ünsüzü, diş nazalıdır. Halhal ağızlarında bu ünsüzün birbirinden farklı iki kaynağı bulunmaktadır. Kaynaklardan biri, Eski Oğuz Türkçesindeki n ünsüzüdür. Bir diğer önemli kaynağı da Eski Oğuz Türkçesindeki art -damak ŋ ünsüzüne dayanmaktadır. Eski Oğuz Türkçesinde daima nazal n’li olan ilgi ekleri (-un, -ün, -nun, -nün)⁶⁸ ve teklik 2. şahıs iyelik ekinin⁶⁹ yalın hali, Halhal ağızlarının tamamında diş (ŋ > n) n’sine dönüşmüştür: *bunun* (6–83); *évün* (17–13); *senün* (15–35); *adun* (18–95); *kendün* “köyün” (18–22).

⁶⁷ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 61.

⁶⁸ Gürer Gülsevin, age, s. 25.

⁶⁹ Gürer Gülsevin, age, s. 12.

2.1.1.2.2. Ağız Akıcıları

2.1.1.2.2.1. l ünsüzü:

l ünsüzü, akıcı ön damak ünsüzüdür. Türkçede kelime başında bulunmaz.⁷⁰ Halhal ağızlarında da Türkçe kelime başında l ünsüzüne rastlamadık. Eski Oğuz Türkçesinde geçen l ünsüzünün herhangi bir fonetik değişikliğe uğramadan devam ettiği görülmektedir: *al* (18–308); *dilimiz* (30–31); *oğul* (29–96).

Ayrıca, Türkçe l ünsüzünün yanı sıra Türkçede bulunmayan ince l (í) ünsüzü de bulunmaktadır: *camālına* (1-588); *halde*; (26-48); *halá* (26-90).

2.1.1.2.2.2. r ünsüzü:

Türkçe kelimelerde kelime başında r ünsüzü yoktur.⁷¹ Halhal ağızlarında da r ünsüzüyle başlayan herhangi bir Türkçe kelimeye rastlamadık. Tarihî Türkçe metinlerde geçen r ünsüzü Halhal ağızlarında aynen devam etmektedir: *bir* (19 – 153); *deri* (1–135); *yarım* (14–15).

2.1.1.2.2.3. y ünsüzü:

y ünsüzü, akıcı ön - damak ünsüzüdür. Halhal ağızlarında Eski Oğuz Türkçesinden devam eden y'lerin yanı sıra bir de ses hadiselerinden gelişen y ünsüzü bulunmaktadır. Kelime ortasında iki ünlü arasında kalan k ve q ünsüzlerinin Halhal ağızlarında k, q > y değişimine uğradığı görülmektedir: *almaya* “elmaya” (6–217); *böleceyim* (30–583); *geleceyim* (19–325); *qırmayan* (1–419).

Halhal ağızlarında Türkçe kelimelerde görülen bir kısım y'ler de v ünsüzünden gelişmiştir: *çöyür* “çevir” (30–1490); *öyün* “evin” (29–272); *söyündüğünneñ* “sevindiğinden” (17–332).

⁷⁰ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 61.

⁷¹ Age. s. 61.

2.1.2. Süreksiz Ünsüzler

Patlayıcı olarak da nitelendirilen süreksiz ünsüzler, boğumlanma noktasındaki uzuvlarla tam temasta bulunan ünsüzlerdir. Süreksiz ünsüzlerden hafif patlamalı olanlara sedalı, patlamaları kuvvetli olanlara da sedasız ünsüzler denilmektedir.⁷²

2.1.2.1. Sedalı Süreksiz Ünsüzler

2.1.2.1.1. b ünsüzü:

b ünsüzü, sedalı çift dudak ünsüzüdür. Eski Oğuzca metinlerindeki b ünsüzünün aynısıdır: *börk* (22–70); *bağrım* (30–959); *batıncax* (27–11).

Türkiye Türkçesinde kelimelerin sonunda bulunmayan bir ünsüzdür.⁷³ Ancak, Halhal ili ağızlarının tamamında p ünsüzünün sedallılaşmasından gelişen bir b ünsüzü kelime sonunda ortaya çıkmıştır: *gelib* (17–67); *getirib* (18–342); *köçüb* (17–352).

b ünsüzüyle ilgili bir diğer gelişme de kelime ortasında görülen b > b değişimidir. Hişeyin köylerinden Berende ağzında kelime ortasında iki ünlü arasında bulunan b ünsüzünün sızıcılaştığı tespit edilmiştir: *élie**u**ilméb* (1–759); *géde**u**ilmem* (1–319); *su**u**a* “suya” (1–702).

2.1.2.1.2. c ünsüzü:

c ünsüzü sedalı, diş - damak ünsüzüdür. Türkçede kelime başında ve sonunda bulunmayan c ünsüzü, Eski Türkçede tabiat taklidi birkaç kelime dışında da bulunmamaktadır.⁷⁴ Halhal ağızlarında da Türkçe kelimelerde kelime başında ve sonunda c ünsüzüne rastlamadık. Ancak, Türkçe kelimelerde kelime ortasında ç ünsüzünden gelişen bir c ünsüzü bulunmaktadır: *ağıruğuca* (1–776); *ağuca* (18–67); *géuce* (19–251).

⁷² Age., s. 47-48.

⁷³ Age., s. 62.

⁷⁴ Age., s. 59, 62.

2.1.2.1.3. d ünsüzü:

d ünsüzü, sedalı bir diş ünsüzüdür. “Eski Türkçede kelime başında d sesi yoktu. Batı Türkçesinde görülen d’ler Eski Türkçede hep t şeklinde idi. Eski Türkçede kelime başında bazı t’ler sonradan Batı Türkçesinde d olmuştur”.⁷⁵ Eski Oğuz Türkçesinde t > d değişimine uğrayan bir kısım örnekleri, Halhal ağızlarında da görmek mümkündür: *dağılsın* (29–4); *diyesen* (30–915); *deyirmançı* (18–325).

Eski Türkçenin sonlarına doğru peltekleşen d ünsüzü, Batı Türkçesinde y olarak ortaya çıkmıştır. Halhal ağızları da bu istisnanın dışında değildir.

Eski Oğuz Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki, -dı, -di şeklindedir.⁷⁶ Halhal ağızlarında sedalı ünsüzlerle biten fiillerde -d’li şekillerin kullanılmasına devam edilmektedir: *çoxalıbdı* (10-31); *qaldım* (14-24); *yandım* (18-151).

Ancak, sedasız ünsüzlerle biten bir kısım fiillerde –t’li şekillerin de kullanılmaya başladığı görülmektedir: *getti* “getirdi” (27–63); *taptı* (1–500); *tutmuştu* (30–1279).

2.1.2.1.4. g ünsüzü:

Eski Türkçede kelime başında bulunmayan g ünsüzü,⁷⁷ sedalı ön -damak ünsüzüdür. Batı Türkçesinde Türkçe kelimelerin başında görülen g- ünsüzü, Eski Türkçedeki k ünsünden gelişen bir ünsüzdür. Halhal ağızlarında Türkçe kelime başında görülen g ünsüzü, Eski Oğuz Türkçesindeki k > g değişiminin devamıdır: *görküyem* (30–922); *göylüm* (16–15); *gün* (17– 13).

Halhal ağızlarında g ünsüzüyle ilgili önemli bir gelişme de g > > ğ > y değişmesidir. Eski Oğuz Türkçesinde kelime ortasında bulunan bir kısım g’ler

⁷⁵ Age., s. 91.

⁷⁶ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 138.

⁷⁷ Age., s. 85.

akıcılaşarak y ünsüzüne dönüşmüştür: *düyünnüge* (1–754); *düyme* (17–214); *düyü* “pieinç” (27–30); *döydüm* (6–18).

2.1.2.1.5. q ünsüzü:

Eski Türkçede kelime başında bulunan tonsuz *ķ* ünsüzü, Halhal ağızlarında tamamen tonlulaşarak q ünsüzüyle yer değiştirmiştir. Bu değişim yalnız kelime başında değildir; tonsuz konumda bulunan *ķ* ünsüzü bütünüyle yerini tonlu q ünsüzüne bırakmıştır: *qapısı* (6-77); *qara* (12-55).

Ancak, çok sınırlı sayıda Türkçe kelimelerde, özellikle tabiat taklidi bazı kelimelerde tonsuz *ķ* ünsüzünü duymak mümkündür. Hişeyin ağızlarında tonsuz *ķ* ünsüzünün geçtiği kelimeler şunlardır: *ışıķ* (6–123); *ķapağana* “kapağına” (1–531); *şakķılladı* (1–1170); *taķķıldadı* (1–540).

Hişeyin ağızlarından başka Kivi merkez ağızıyla Halhal merkez köylerinden Varavart ağızlarında da aşağıdaki kelimelerde tonsuz *ķ* ünsüz geçmektedir: *doķķuza* (11–173); *ķış* (15–110); *ķoparısan* (12–64).

Halhal ağızlarında q ünsüzüyle ilgili bir diğer önemli değişme de kelime sonunda bulunan bu ünsüzün q > x değişimine uğramasıdır: *ayax* (1–385); *çox* (6–7); *qabax* (9–23).

2.1.2.2. Sedasız Süreksiz Ünsüzler

2.1.2.2.1. ç ünsüzü:

ç ünsüzü; sedasız diş - damak ünsüzüdür. Eski Oğuz Türkçesindeki ç’ler Halhal ağızlarında da devam eder. Kelime başında, ortasında ve sonunda bulunabilir: *ağaç* (30–727); *çölden* (29–121); *qaçır* (29–203).

ç ünsüzünün bazen hece ve kelime sonlarında ş ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir: *saş* (1–752); *üş* (6–103); *qoş* (18–194).

Ancak ç ünsüzü hece başında bulunduğu zaman bu dönüşüm olmaz: *açar* (1–86); *qaçar* (11–267).

2.1.2.2.2. p ünsüzü:

Sedasız bir çift dudak ünsüzü olan p, Halhal ağızlarında kelime başında, ortasında ve sonunda bulunabilir. Kelime başında bulunan p-ünsüzleri Eski Türkçedeki b- ünsüzünün sedasızlaşmasından meydana gelmiştir: *pıçax* (1–237); *pişirdi* (18–107).

Halhal ağızlarında kelime sonunda görülen p > b değişiminin ne zaman ortaya çıktığı bilinmemektedir. Eski Türkçedeki –p zarf-fiil ekinden gelişen p’li öğrenilen geçmiş zaman ekinin p’li şekillerinin yanı sıra, Halhal ağızlarında bazen –b’li örnekleri de ortaya çıkmıştır. Bu ünsüz değişiminin kesinleşmiş olduğunu söylemek mümkün değil. Aynı kişi tarafından her iki biçiminin de söylenmesi mümkündür: *çixıp* (18–279); *gelip* (29–80).

2.1.2.2.3. t ünsüzü:

Sedasız bir diş ünsüzü olan t, tarihî Türkçe metinlerde geçen kelimelerde bulunur. Eski Oğuz Türkçesinin ses özelliklerinden biri, Eski Türkçedeki kelime başı t ünsüzlerinin bir kısmının tonlulaşmasıdır.⁷⁸ Halhal ağızları, kelime başı t, d bakımından Eski Oğuz Türkçesi kadar ilerlemiş değildir. Eski Oğuz Türkçesinde d’leşen kelimelerin bir kısmı Halhal ağızlarında tam d’leşmemiştir. Halhal ağızlarının tamamında *dök-*, *dik-* kelimeleri t’lidir. Ancak, *düş-* kelimesi sadece Halhal merkez ağızlarında t’li olup kurala bağlanmamakla birlikte t’li örnekler daha ağır basmaktadır: *tikerdiler* (9–71); *töküldü* (17–371); *tüştü* (30–846).

2.1.2.2.4. k ünsüzü:

k ünsüzü, sedasız bir ön damak ünsüzüdür. Halhal ağızlarında Türkçe kelimelerde geçen k ünsüzü, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde geçen k ünsüzünün devamıdır: *kim* (18–236); *körpü* (1–745); *kişi* (6–138).

⁷⁸ Ahmet B. Ercilasun, Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları / 603, 1. Baskı, Ankara, 2004, s. 457.

“Eski Türkçedeki k-’lerin Batı Türkçesinde g- olarak inkişaf ettikleri görülmektedir.”⁷⁹ Eski Oğuz Türkçesinde k -> g- değişimine uğrayan bir kısım kelimeler, Halhal ağızlarında eski şekillerini korumaktadırlar: *köçüp* (11–16); *kölgeli* (30–637); *köylünde “mağarasında”* (30–358).

Halhal ağızlarında k ünsüzüyle ilgili bir diğer değişme, bu ünsüzün kelime ve hece sonunda bulunduğu zaman sızıcılaşarak ħ ünsüzüne dönüşmesidir. Ancak k ünsüzü, hece başına geçtiği zaman eski fonetik değerini yeniden kazanır: *çeħdi* (30–582); *gereħ* (30–612); *göyçeħligde* (1–1038); *töħdü* (1–374).

Bütün Halhal ağızlarında hece veya kelime sonunda görülen k> ħ değişmesi, Halhal merkez köylerinden Hımıs ve Varavart ağızlarında görülmez. Söz konusu ağızlarda k ünsüzü daima fonetik değerini korumaktadır: *geldik* (6–25); *görek* (6–74); *köynek* (17–164).

2.2. Fonemik Değeri Bulunmayan Ünsüzler

Halhal ağızlarında fonemik değeri bulunan b, c, ç, d, f, g, ğ, h, x, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z ünsüzlerinin yanı sıra fonemik değeri bulunmayan aşağıdaki ünsüzler tespit edilmiştir. Bu ünsüzlerin tamamı, fonemik değer arz eden ünsüzlerin değişme veya düşme aşamasında ortaya çıkan ünsüzlerdir. Bu ünsüzler kelimeye yeni bir anlam katmazlar.

2.2.1. ß ünsüzü:

p - f arası veya yarı sızıcılaşmış p ünsüzüdür. –Ip, -Up zarf-fiil ekinden gelişen p’li öğrenilen geçmiş zaman ekiyle p ünsüzüyle biten hece ve kelimelerde görülmektedir: *qalıßti* (19–115); *taßırdı* (29–95); *yandırırısan* (1–282).

⁷⁹ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 66.

2.2.2. *b* ünsüzü:

b - *v* arası yarı sızıcı bir sestir. Şehin ağızlarından Berende ağzında geçen bu ünsüz, *b* ünsüzünün düşmeden önceki aşamasını göstermektedir: *éliye**b**ilméb* (1-759); *géde**b**ilmem* (1-319); *su**b**a* “suya” (1-702).

2.2.3. *p* ünsüzü:

b - *p* arası ünsüz. Bu ünsüz, -*p*’li geçmiş zaman ekinde görülmektedir. Halhal ağızlarında *p*’li geçmiş zamanın *b*’li ve *p*’li şekillerinin yanı sıra *p*’li şekilleri de kullanılmaktadır. *p* ünsüzü, bu noktada *p*’den *b*’ye geçiş aşamasını temsil eder: *düş**p*** (6-171); *çoxalı**p*** (4–32); *getiri**p**sen* (6–273).

2.2.4. *ç* ünsüzü:

ç - *ş* arası bir ünsüzdür. Sadece Berende ağzında yabancı kökenli bir kelime geçmektedir. *hiç* kelimesi, Halhal ağızlarının tamamında *héş* şeklinde söylenmektedir. Az sayıda *ç*’li örnekleri de tespit edilmiştir. *ç* ünsüzü, *ç*’den *ş*’ye geçiş aşamasını yansıtmaktadır: *hé**ç*** (1–522).

2.2.5. *k* ünsüzü:

k ünsüzü, kalın sırada bulunan sedasız *k* ünsüzüdür. Halhal ağızlarında art damak *k*’si Türkçe kelimelerde her zaman için sedalıdır. Bu ünsüz normalde yabancı kökenli kelimelerde bulunur: *mes**k**ere* “maskara” (1-927); *karxana* “fabrika” (11-16); *şı**k**ara* “ava” (Far. *şékar* “av”) (18-93).

Ancak, tabiat taklidi bir kelime ile birkaç Türkçe kelime art damak *k*’sinin telaffuz edildiği tespit edilmiştir: *do**k**küza* (11–177); *ı**k**ık* (6-123); *kı**k*** (15 – 110); *pı**k**ır pı**k**ır* (1-102).

2.2.6. ħ ünsüzü:

Türkçe kelimelerde geçen x - h arası bir ünsüzdür. Art damak k ünsüzünün sızıcılaşmasından ortaya çıkan x ünsüzünün h'leşme yönündeki ara merhalesidir. Halhal ağızlarında $h < \hat{h} < x$ değişimini tamamlamış örneklerin yanı sıra geçiş ($< \hat{h} < x$) aşamasında bulunan birçok örnek bulunmaktadır: *ĥanım* (17-320); *qıĥr* “kırk” (17-348); *vıracaĥla* (23-22).

2.2.7. x ünsüzü:

Fazla örneği bulunmayan bir sestir. x ünsüzünün düşmeden önceki merhalesini oluşturmaktadır: *yox* “yok” (1-519).

2.2.8. ħ ünsüzü:

ħ ünsüzü, k - h arası bir ön damak ünsüzüdür. Muharrem Ergin, Azerbaycan Türkçesinde ön damak $k > \hat{h}$ değişmesi ile art-damak $k > x$ değişmesinin aynı yönde geliştiğini iddia ederek bu paralel ses değişmesini teorik olarak şöyle çizer:

$$k - \acute{g} - \acute{g}(\acute{g}) - x$$

$$k - g - y(\acute{g}) - y\hat{h}^{80}$$

$k > h$ değişmesinin ara merhalesini oluşturan ħ ünsüzüyle ilgili bol miktarda örnek bulunmaktadır: *keĥlikler* “keklikler” (16-4) *éliyebilmiyeceĥ* “eyleyemeyecek” (27-49); *töĥdi* (30-185).

2.2.9. l ünsüzü:

Düşmek üzere olan l ünsüzüdür. Kelime ve hece sonunda bulunan l ünsüzünün kimi zaman düştüğü kimi zaman da düşme aşamasına geldiği görülmektedir: *düzeļdeceĥsen* (30-784); *düzeļt* (30-587); *geļ* (18-405).

⁸⁰ Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, Ebru Yayınları, İstanbul 1982, s. 100.

2.2.10. í ünsüzü:

Kalın ünlülerin yanında bulunan ince I ünsüzüdür. Sadece yabancı kökenli kelimelerde görülmektedir: *camālına* (1-588); *'maşalíla* (17–56).

2.2.11. ŋ ünsüzü:

Düşmek üzere olan n ünsüzüdür: *bağléyıbsaŋ* “bağlamışsın” (17–437); *qarınun* “karının” (17–124); *onun* (30-827).

2.2.12. ʀ ünsüzü:

r - l arası bir ünsüzdür. r ünsüzü, yanındaki l ünsüzüne tam benzeşmeden veya kendi ses değerine sahip başka bir ünsüzün yanında tam aykırılaşımdan ʀ ünsüzüne dönüşür: *gédérle* “gidiyorlar” (18-148); *qeraʀdi* “karardır” (23-25).

2.2.13. ř ünsüzü:

r - y arası bir ünsüzdür. Kelime sonunda bulunan r ünsüzü bazen kendi ses değerinden uzaklaşarak y ünsüzüne doğru eğilim gösterir. Bu aşamada r ünsüzü, r ile y arası telaffuz edilir: *dör* “değil” (26-73); *delér* “deliyor” (3-67).

2.2.14. ɾ ünsüzü:

Düşmek üzere olan r ünsüzüdür: *kéçirtdi* (29–143); *dursalaɾ* (18-176).

2.2.15. ʈ ünsüzü:

Bu ünsüz, t - d arası bir ünsüzdür. –di’li geçmiş zaman ekinde görülen d > t değişmesinin ara merhalesini oluşturmaktadır. Görülen geçmiş zaman eki –dl, -dU, sedasız ünsüzlerle biten fiillerle çekime girdiğinde –tl, -tU

şeklinde ünsüz benzeştirmesine uğramaktadır. Ancak, bir kısım örneklerden de anlaşılacağı üzere bu süreç henüz tamamlanmamıştır. *ğ* ünsüzü, bu geçiş aşamasının bir ürünüdür: *géymişti* (6-238); *géşti* (6-391); *gétti* (30-13).

2.2.16. *v* ünsüzü:

v ünsüzü, *v* ünsüzünün düşmeden önceki aşamasıdır: *su* *vu* “suyu” (1–163); *başu* *va* “başına” (1–491).

2.2.17. *ğ* ünsüzü:

ğ ünsüzü, *y* - *v* arası bir ünsüzdür. Bu ünsüz, *evlat* ve *ev* kelimelerinde geçmektedir: *ëvlat* “evlat” (1-930); *övlatdarı* (29–124); *övün* “evin” (29–296).

2.2.18. *y* ünsüzü:

y ünsüzü, düşmek üzere olan *y* ünsüzüdür: *getiréysen* “getiriyorsun” (1-496); *yéyerem* “yerim” (17–17).

Halhal İli Ağızlarındaki Ünsüzler

	Süreksizler			Sürekliler							Kaybolmak Üzere Olanlar
				Sızıcı			Akıcı				
							Geniz	Ağız Akıcıları			
	+	+ -	-	+	+ -	-			Yanaklı	Titrek	
Dudak	b, <u>b</u>	<u>ɸ</u>	p				m				
Diş- Dudak				v		f, <u>β</u>					<u>ɸ</u>
Diş	d	<u>t̚</u>	t	z		s	n				<u>ɳ</u>
Diş- Damak	c		ç, <u>ĉ</u>	j		ş					
Ön Damak	g		k			ħ		l, <u>l̥</u>	r, <u>r̥</u> , <u>ř</u>	y, <u>ȳ</u>	<u>ɾ</u> , <u>ɽ</u> , <u>ʏ</u>
Art Damak	q		<u>q̥</u>	ğ		x					<u>x̥</u>
Gırtlak				h	<u>ɦ</u>						

+ Sedalı

- Sedasız

+ - Yarı Sedalı

3. HALHAL İLİ AĞIZLARINDA FONOLOJİK SÜREÇLER

3.1. Ünlü Uyumu

3.1.1. Kalınlık - İncelik Uyumu

3.1.1.1. Türkçe Kelimelerde Kalınlık – İncelik Uyumu

Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerin tamamında bazı ekler hariç, büyük ünlü uyumu hâkimdir. Hatta bazen ölçünlü Azerbaycan ve Türkiye Türkçesiyle Eski Oğuz Türkçesindeki tek ünlülü bazı eklerin ve edatların benzeştirme etkisiyle büyük ünlü uyumuna bağlandığı görülmektedir. Türkiye yazı dilinde sadece ince ünlülü olan *–ki* aitlik eki, Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerin tamamında büyük ünlü uyumuna bağlanmıştır: *yankı* (1–42); *bıranıncı* (11–24); *desmaldakın “mendildekini”* (17-237); *qabaxkı’na* (20–42); *onunkun* (6–133); *elüzdeki* (1–646).

Aitlik ekinin yanı sıra Farsça kökenli “ki” edatının da Nüdü ağzında büyük ünlü uyumuna uyduğu görülmektedir: *béle soğuqdu ku “öylesine soğuk idi ki”* (6–145); *özün kü biléysen* (6–404).

Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerde *için* edatının da kalın ünlülü isimlerle yan yana gelindiğinde ilerleyici benzeştirme etkisiyle kalınlık – incelik uyumuna bağlandığı tespit edilmiştir: *ağam için* (12–16); *libaslarım için* (6–472); *on uçun “onun için”* (30–824); *ō uçun “av için”* (1–442).

Halhal merkez köy ağızlarından Hımıs ağzında *için* edatı, birlikte kullanıldığı kelimenin etkisiyle yalnız kalınlık – incelik uyumuna bağlanmakla kalmamış birinci hecedeki ünlüsünü de düşürerek ekleşme yönündeki ilk adımını atmış durumdadır: *olar çın “onlar için”* (5-32); *mın çın “bunun için”* (17–163); *qaynatamız çın “kaynatamız için”* (17–314).

Halhal ağızlarında kalınlık – incelik uyumuyla ilgili bir diğer gelişme de fiillerin birleşik zaman çekimleriyle ilgilidir. Eski Oğuz Türkçesinde sadece ince – düz – dar (-idi-, imiş) şekilleri bulunan⁸¹ duyulan ve öğrenilen geçmiş zaman hikâyeleri, Halhal ağızlarında kalınlık – incelik uyumuna girmiş

⁸¹ Faruk Kadri Timurtaş, s. 130.

durumdadır: *aşmışdım* (30-890); *almışdım* (2-64); *qalmışdı* (6-380); *qılinc ıdı* (1-76); *sağ ıdım* (28-63); *uçmuşdum* (9-22); *uşağ ıdım* (11-85).

Farsçada gibi, tür anlamlarına gelen *cūr* kelimesiyle Türkçe *bu*, *o* işaret zamirleri ve *ne* soru zamirinden oluşan niteleme zarflarında da kalınlık – incelik uyumu oluşmuş durumdadır: *bücür* “böyle” < *bu-cūr* (11-107); *öcür* “öyle” (12-89); *necür* “nasıl” (15-3).

3.1.1.2. Türkçe Kelimelerde Kalınlık – İncelik Uyumunun Bozulması

Halhal ağızlarında bir kısım kelimelerin kök ünlüsüyle bir kısım çekim ve yapım eklerinde kalınlık – incelik uyumunun bozulduğu görülmektedir nedenlerinden. Halhal ağızlarında şimdiki zaman eki için üç şekil bulunmaktadır. Birincisi Halhal’ın Hişeyin ilçesinde geçen –éyr ekidir. Bir diğeri de –ér eki olup Halhal merkez köylerinden Himis ağızında ve bu ağza bağlı bölgelerde geçer. Üçüncü şimdiki zaman eki –ır, -ir, -ur, -ür şeklinde olup Halhal merkez ve bir kısım köylerde kullanılmaktadır. Şimdiki zaman eklerinden sadece –ır, -Ur şekillerinde kalınlık – incelik uyumu görülmektedir. Öteki ağızlarda kalın ve ince ünlülü bütün fiillerde –ér veya –éyr şekilleri kullanılmaktadır:

Hişeyin ağızı (–éyr): *aléyram* 1(-1210); *alméyram* (1-513); *alméysan* (1-519).

Himis ağızı (-ér): *ağlérsan* (11-244); *alér* (15-30); *taníméram* (17-79).

Sonunda ı ünlüsü bulunan bütün eklerle ı ünlüsüyle biten bütün isimlerin büyük ünlü uyumu dışına çıkma ihtimali vardır. Bu eklerin başında da kalın – düz – dar ı ünlüsü barındıran görülen geçmiş zaman eki gelmektedir. Halhal ağızlarının tamamında kalın sıradaki –dı ekinin ünlüsü, birçok yerde ı > i değişiminin ara merhalesini oluşturan í ünlüsüne dönüşerek kalınlık – incelik uyumunun bozulmasına neden olmaktadır. Bu ünlü değişiminin sebebi, ı ünlüsünün normalden kısa olmasıdır. Özellikle Halhal ağızlarında vurgu kelime sonunda bulunduğu takdirde normalden kısa olan ı ünlüsü kelime vurgusunu taşıyamadığından, y ünsüzüne yakın olan yarı

incelmiş í ünlüsüne dönüşerek kalınlık – incelik uyumsuzluğuna sebebiyet vermektedir: *apardí* (17–164); *ağladí* (31–8); *çıxdí* (6–334); *qaldí* (17–5116

Birkaç örnekte kelime sonundaki vurgu, normalden daha yüksek olduğundan ı ünlüsünün tam i ünlüsüne dönüştüğü görülmektedir: *apardi* (30–539); *yatdi* (30–712).

Ancak ı > í > ünlü değişimi kesin değildir. Bir dil kullanıcısı bir kelimeyi bazen –dı’lı, bazen –dí’li, bazen –di’li söyleyebiliyor.

Kalınlık – incelik uyumunun bozulduğu bir diğer ek de teklik 3. şahıs iyelik eki(–ı)’dır: *qatıǵı* (13–38); *ayaǵı* (18–74); *qızı* (18–380).

Kalınlık – incelik uyumunun bozulmasıyla ilgili bir diğer mesele de –dır (> -dı) bildirme ekinde r ünsüzünün düşmesiyle yine ekin son ünlüsü konumuna gelen ı ünlüsüyle ilgilidir: *baldí* (2–58); *şafaǵıdı* (17–131); *yarısıdı* (17–329).

Bir de ı ünsüzüyle biten isimlerin yalın halinde ı > í değişmesinden kaynaklanan kalınlık – incelik uyumsuzluğu ortaya çıkmıştır: *aşaǵı* (1–1133); *yaxçı* (3–43); *dahí* (15–117); *qapı* (18–135); *ayrı* (20–25).

3.1.1.3. Alıntı Kelimelerde Kalınlık – İncelik Uyumu

Halhal ağızlarında yabancı kelimelerle ilgili kalınlık - incelik uyumu, söz konusu kelimelerin Halhal ağızlarına girdiği tarih ile kullanım bölgesi açısından doğrudan bağlantılıdır. Söz konusu kelimeler, çok eskiden Halhal ağızlarına girdiyse mutlak şekilde kalınlık – incelik uyumuna tâbi kılınmıştır. Ancak, alıntı kelimelerin Halhal ağızlarına girdiği tarih çok eskiye gitmiyorsa, “büyük ünlü uyumu” dışında kalmıştır. Yine alıntı kelimelerin sıklığı ve ünlü uyumuna bağlanması şehir ağızlarıyla köy ağızları arasında, okur – yazar kesimle yazma okuması olmayan kişiler arasında da farklılık göstermektedir. Köy ağızlarındaki alıntı kelimelerin kullanım sıklığı şehir ağızlarına göre daha düşüktür. Ünlü uyumu bakımından da köy ağızları şehir ağızlarından daha ileri düzeydedir. Okuma yazması olmayan kişilerin de yabancı kökenli kelime

kullanımı okur –yazar kişilere göre daha düşük düzeyde olup alıntı kelimelerdeki ünlü uyumuna uymaları da okur – yazar kesimden daha gelişmiştir. Halhal ağızlarındaki yabancı kelimelerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsça kökenlidir. Ancak Arapça kökenli kelimelerle çok eskiden alınmış Farsça kelimeler, ünlü uyumuna bağlanırken Farsçada son zamanlarda üretilen ve Halhal ağızlarına yeni yeni girmeye başlayan kelimeler ünlü uyumu dışında kalmıştır.

3.1.1.3.1. Gerileyici Benzeştirme Yoluyla

Alıntı kelimelerin gerileyici ünlü benzeştirmesiyle büyük ünlü uyumuna bağlanması, Anadolu ağızlarından Doğu Grubu Ağızlarının özelliğidir.⁸² Halhal ağızlarında da bir kısım alıntı kelimelerin gerileyici ünlü benzeştirmesiyle büyük ünlü uyumuna bağlandığı görülmektedir: *eciz* (< Ar. *āciz*) (29–35); *çarşamba* (< Far. *çehār-şenbe*) (7–1); *qefle* (< Ar. *qāfile*) (17–73); *hiner* (< Far. *honer*) (18–193); *middet* (< Ar. *muddet*) (18–240); *rübeyt* “çarşaf” (< Far. *rūbend*) (17-295); *söhbət* “sohbet” (22–69); *yaxçal* “buzdolabı” (< Far. *yexçāl*) (12–102).

3.1.1.3.2. İlerleyici Benzeştirme Yoluyla

Halhal ağızlarında yabancı kelimelerin büyük ünlü uyumuna bağlanması ağız bölgelerine göre farklılık göstermektedir. Arapçadan alıntı el’ân kelimesi Kivi ağzında gerileyici benzeştirmeyi (alan) gösterirken Hişeyin ağzında ilerleyici ünlü benzeştirmesine girerek *elen* biçimini almıştır. Ancak Halhal ağızlarının tamamında ilerleyici ünlü benzeştirmesi, Batı Grubu Anadolu Ağızları’nda olduğu gibi⁸³ gerileyici ünlü benzeştirmesinden daha güçlüdür. Özellikle Hişeyin ağızlarında yabancı kelimelerin büyük bir bölümü ilerleyici benzeştirme yoluyla büyük ünlü uyumuna bağlanmaktadır: *elen* (< Ar. *el’ân*) (8-4); *xereb* (< Ar. *xerāb*) (1–230); *merdüm* (< Far. *merdom*) (7–2); *bilexere*

⁸² Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, TDK Yayınları / 630, Ankara, 1996, s. 56.

⁸³ Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, 115.

(< Ar. *bilāxire*) (6–123); *xastāqarı* “kız isteme” (< Far. *xāstéqārî*) (29–3); *müselmen* (1-3) *qānını* “kanunu” (Ar. *qānūn*) (29-330).

3.1.1.3.3. Alıntı Kelimelerde Ünlü Uyumunun Yarım Kalması

Alıntı kelimelerin bir kısmında kalınlık – incelik uyumunu halen tamamlanmış değildir: *āhvalat* (6-31) (< Ar. *ehvālāt*); *bāhanalarına* “bahanelerine” (6–85) (< Far. *behāne*); *saxtīmansāzi* “inşaat işleri” (26–76) (< Far. *sāxtomān-sāzî*).

3.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Elimizde bulunan Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde düzlük – yuvarlaklık uyumunun bulunmadığı görülmektedir. “Yuvarlaklık – düzlük bakımından vokal uyumunun Türkçenin ilk devirlerinden beri umumîleşip sağlam kaideler olarak ortaya çıkmadığı malûmdur.”⁸⁴ Eski Oğuz Türkçesinde de bu düzlük – yuvarlaklık uyumsuzluğunun devam ettiği bilinmektedir.⁸⁵ Halhal ağızları düzlük – yuvarlaklık bakımından Eski Oğuz Türkçesiyle Eski Türkçeden çok ileri bir aşamadadır. Hatta kimi durumlarda kök – ek arasındaki düzlük – yuvarlaklık uyumunun, Türkiye Türkçesinden bile ileri aşamaya geçtiği görülmektedir. Ancak aynı kelimedede ilerleyici ve gerileyici ünlü benzeştirmesinin [bını (28–63); bunu (29–16)] birlikte oluşması tek şekilliliğin ortadan kalkmasını, bir kelimenin birden fazla şekle sahip olmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin Kivi köylerinden İlhiçi ağzında *bu* işaret zamirinin ilerleyici benzeştirmeden meydana gelen “bunu” (29–137) şeklinin yanında, gerileyici benzeştirmeye uğramış “bını” (29–149) biçiminin de aynı kişi tarafından söylendiği tespit edilmiştir: *bını* (29–149) (< EOT. *bını*); *bunu* (29–137) (< EOT. *bını*); *bının* “bunun” (< EOT. *bunun*) (29–147); *bunun* (< EOT. *bunun*) (29–36).

⁸⁴ Faruk Kadri Timurtaş, s. 43.

⁸⁵ Age., s. 43.

Aşağıdaki çizelgede Halhal ilinden derlediğimiz metinlerde kullanılan *bu* işaret zamirinin düzlük – yuvarlaklık uyumuyla ilgili yüzdelik diliminin incelenmesi, düzlük - yuvarlaklık bakımından Halhal ağızlarının genel durumuyla ilgili bir örneklemeyi yansıtmaktadır:

Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu				Düzlük – Yuvarlaklık Uyumsuzluğu	
Gerileyici Benzeştirme		İlerleyici Benzeştirme			
belirtme ekiyle	ilgi ekiyle	belirtme ekiyle	ilgi ekiyle	belirtme ekiyle	ilgi ekiyle
bını	bının	bunu	bunun	bını	bınun
112	78	64	70	7	11
190 (%56)		134 (%39)		18 (%5)	
324 (%95)				18 (%5)	
342					

***bu* İşaret Zamirinin b’li Şekillerinde Düzlük – Yuvarlaklık Oranı**

EOT. bını, bınun > HA. bını, bının; bunu, bunun

bu İşaret Zamirinin m’li Şekillerinde Düzlük – Yuvarlaklık Oranı

EOT. bunu, bunun > HA. Mını, minin, munu, munun

Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu				Düzlük – Yuvarlaklık Uyumsuzluğu		
Gerileyici Benzeştirme		İlerleyici Benzeştirme				
belirtme ekiyle	ilgi ekiyle	belirtme ekiyle	ilgi ekiyle	belirtme ekiyle	ilgi ekiyle	
minı	minin	munu	munun	munı	munun	munın
61	41	66	71	3	1	1
102 (%42)		137 (%56)		5 (%2)		
239 (%98)				5 (%2)		
243						

bu İşaret Zamirinin b’li ve m’li Şekillerinde Düzlük – Yuvarlaklık Oranı

Düzlük – Yuvarlaklık Uyumu		Düzlük – Yuvarlaklık Uyumsuzluğu	
b’li şekiller	m’li şekiller	b’li şekiller	m’li şekiller
342 (%58)	243 (42)	18 (%78)	5 (%22)
585 (%96)		23 (%4)	
608			

Yukarıdaki örneklemede de görüldüğü gibi Halhal ağızlarında *bunu*, *bunun* kelimelerinde yüzde doksan altılık düzlük – yuvarlaklık uyumu hâkimdir. Ancak, aynı kelimenin aynı ekle ilerleyici ve gerileyici ünlü benzeştirmesine maruz kalması birkaç şekilliliğe neden olmaktadır. Eski

Oğuz Türkçesinde düzlük – yuvarlaklık uyumu bulunmayan birçok ekin Halhal ağızlarında dudak uyumuna girdiği görülmektedir.

Eski Oğuz Türkçesinde isim fiilinin duyulan geçmiş zaman eklerinin sadece ince – düz - dar (-imiş) şekilleri mevcuttur.⁸⁶ Halhal ağızlarında yuvarlak ünlülü isimlerin etkisiyle isim fiilinin düz ünlülü duyulan geçmiş zaman eki, ilerleyici benzeştirme sonucunda yuvarlaklaşıp düzlük – yuvarlaklık uyumuna girerek -ımış, -imiş; -umuş, -ümüş (< EOT. – imiş) şekilleri oluşmuştur: *uşağ ımışam* (3–38); *var ımış* (6-132); *resm imiş* (6–211); *yox umuş* (6–386).

Eski Oğuz Türkçesinde sadece ince – düz – dar (-idi-) şekli bulunan⁸⁷ isim fiilinin görülen geçmiş zaman ekinin, Halhal ağızlarında düzlük – yuvarlaklık uyumuna girerek düz ünlülü şekillerinin yanında –udu-, -üdü-yuvarlak şekilleri de ortaya çıkmıştır. Hişeyin köy ağızlarından Berende, Nüdü, Kemer ağızlarında isim fiilinin görülen geçmiş zaman ekinin ince – yuvarlak (-üdü) şeklinin yanı sıra bütün Halhal ağızlarında kalın – yuvarlak (-udu) şekli tespit edilmiştir: *yox udu* (9–23); *yoxsul udu* (30–1444); *yoxumuz udu* (3–44); *Tür'k üdü* (1–48); *'günüz üdü* (9-25).

Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz - geniş şekilleri bulunan –ma-, -me- olumsuzluk ekinin⁸⁸ Halhal ağızlarında düzlük – yuvarlaklık uyumu bağlamında –mu-, -mü- yuvarlak şekilleri de ortaya çıkmıştır. –mA- > -mU- değişiminin ortaya çıkmasındaki birinci koşul fiilin yuvarlak ünlülü olmasıdır: *görmüyele “görmeyeler”* (29–43); *qoymuyacağ* (1-410); *sürmür “sürmüyor”* (32–43); *olmur “omuyor”* (26-107).

İkinci koşul, zaman ekinin ünlüyle başlamış olmasıdır: *görmüyele “görmeyeler”* (29–43); *qoymuyacağ* (1-410); *sürmür “sürmüyor”* (< sür-me-y-ir) (32–43).

⁸⁶ Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, s. 130.

⁸⁷ Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, s. 130.

⁸⁸ Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, s. 128.

Ancak, Halhal ağızlarından Hişeyin ağızı(-éyr ağızı)'yla Hımıs ağızı(-ér ağızı)'ında şimdiki zaman eki, ünlüyle başladığı hâlde –mA- > -mU- değişimi görülmemektedir. Nedeni de –Ir, -Ur ağızlarında şimdiki zaman eki, düzlük – yuvarlaklık ve kalınlık – incelik uyumuna girdiği hâlde –éyr ve –ér ağızlarında şimdiki zaman ekinin tek şekilli olmasıdır: *alméyram* (1-513); *aparér* (6-99); *görér* (6-380); *üşéyrem* “üşüyorum” (1-750); (< üşü-y-éyr-em).

Düzlük - yuvarlaklık uyumuyla ilgili bir diğer gelişme de son çekim edatlarından *için* edatında görülmektedir. Eski Oğuzca metinlerde *için* edatı *içün* şeklinde kaydedilmiştir⁸⁹. Bu edat, Halhal ağızlarında bazen çekime girdiği kelimenin ünlüsünün etkisinde kalarak düzlük – yuvarlaklık ve kalınlık - incelik ünlü uyumuna girmektedir: *on uçun* “onun için” (30-824); *biz için* “bizim için” (1-234); *bılar için* (6-125).

Hatta bazen birinci ünlüsünü de düşürerek –çın, -çin, -çun, -çün şekilleri ortaya çıkmıştır: *bun çun* “bunun için” (18-294); *men çin* “benim için” (18-384); *on çun* “onun için” (17-504); *özü çün* “özü için” (30-777).

Eski Oğuz Türkçesinde ilgi ekinin “ünlüsü dâimâ dar - yuvarlaktır, “dudak uyumu”na uymaz”.⁹⁰ Halhal ağızlarında da Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düz ünlülü isimlerle birlikte yuvarlak ünlülü ilgi ekleri [senün (30-867); kızınun (30-900)] kullanılmaktadır. Ancak, ilgi ekinin eski şekillerinin yanında düzlük – yuvarlaklık uyumuna bağlanmış örneklerini de görmek mümkündür: *arxin* (1-151); *ağanın* (2-67); *senin* (6-75); *qarnın* (6-368).

Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz – dar (“+ (y) l”)⁹¹ şekilleri bulunan belirtme ekleri, Halhal ağızlarında tamamıyla düzlük – yuvarlaklık uyumuna girmiş durumdadır: *dürbünü götürüm* “dürbünü götürdüm” (30-118); *quzunu qōza* “kuzunu kaldır” (11-126); *onu Allah bize yétirib* (30-145).

Halhal ağızlarında 1. şahıs iyelik ekleriyle teklik 3. şahıs iyelik eklerinin düzlük – yuvarlaklık uyumuna girdiği görülmektedir. Eski Oğuz Türkçesinde dâima yuvarlak ünlülü olan teklik 1. şahıs ekinin yardımcı ünlüsüyle çokluk

⁸⁹ Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, s. 122.

⁹⁰ Gürer Gülsevin, age, s. 25.

⁹¹ Age., s. 31.

birinci şahıs iyelik ekinin ünlüsü,⁹² Halhal ağızlarında düzlük-yuvarlaklık uyumuna girmiş vaziyettedir: *adım* (30-1030); *başım* (17-129); *elimizden* (2-79); *qızım* (4-10); *işimiz* (6-499); *uşağımız* (12-20); *bacımız* (12-26).

Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz ünlülü olan teklik 3. şahıs iyelik⁹³ eklerinin de düzlük –yuvarlaklık uyumu bağlamında yuvarlak şekillerinin ortaya çıktığı görülmektedir: *kürekennereün boynuna “damatlarının boynuna”* (1-434); *gözü* (1-738); *Türküsü* (18-213); *yuxusu “uykusu”* (6-333).

Eski Oğuz Türkçesindeki –ayın, -eyin teklik 1. şahıs emir eki,⁹⁴ bütün Halhal ağızlarında birinci hecesini düşürerek –ım, -im; -um; -üm şeklinde düzlük yuvarlaklık uyumuna girmiş durumdadır: *déyim* (8-25); *durum*(11-230); *görüm* (15-3); *olmıyım* (30-872).

3.1.2.1. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması

Eski Oğuz Türkçesinde teklik 3. şahıs emir ekleriyle çokluk 2. şahıs emir eklerinin sadece yuvarlak ünlülü şekilleri (-sun, -sün; -uñ, -ün, -uñuz, -ünğüz) bulunmaktadır.⁹⁵ Halhal ağızlarında söz konusu eklerin düzlük –yuvarlaklık uyumu dahilinde düz ünlülü (–sın, -sin; -ın, in) şekilleri oluşsa da Eski Oğuz Türkçesinin hatırası olarak Hişeyin köylerinden Berende, ağızıyla Halhal merkez köylerinden Hımıs, Kızıldere ağızlarında düz ünlülü fiillerde yuvarlak ünlülü eklere rastlamak mümkündür: *aparun* (30-18); *ba'sun* (1-790); *dilesun* (1-736); *vérsün* (1-842).

Halhal ağızlarında düzlük – yuvarlaklık uyumunun bozulduğu bir diğer durum da görülen geçmiş zaman ekleriyle ilgilidir. Eski Oğuz Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki, teklik ve çokluk 1. ve 2. şahıslarda daima yuvarlak ünlülüdür.⁹⁶ Halhal ağızlarında da görülen geçmiş zaman çekiminde teklik ve çokluk 2. şahıs ekleri daima yuvarlak ünlülü olup dudak uyumuna

⁹² Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, s. 81-82.

⁹³ Faruk Kadri Timurtaş, age. s. 81-82.

⁹⁴ Age., s. 147.

⁹⁵ Age., s. 147.

⁹⁶ Age., s. 138.

uymamaktadır: *danışdun* (1-885); *yapışdun* (30 –1509); *bilmedüz* (28– 67); *gétüz* (1–1224).

Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz bir diğer dudak uyumsuzluğu şart ekleriyle ilgilidir. Eski Oğuz Türkçesinde şart eki –sa, -se şeklindedir.⁹⁷ Halhal ağızlarında teklik ve çokluk 2. şahıslara getirilen şart eki dâima yuvarlaktır. Düz ünlülü fiil tabanlarına getirilen –su, -sü; -sö (< -sa, -se) yuvarlak ünlülü şart ekleri, düzlük – yuvarlaklık uyumunun bozulmasına neden olmaktadır: **açsun** *qaza geler* “açsan gıda gelir” (17-393); *barmağun qoyun üssüne, her birin pesend élesüz* “hangisini beğenseniz, parmağınızı üstüne koyun” (1–259); **dersün**, *barmaqlarun tökü'ler* “toplasan parmakların dökülür” (17-45); eger **sağalt'sun**, *bu qızımı vereceem sene* “kızımı sağaltsan, sana vereceğim” (29-69); *her ne destür vérsüz*, *men o işi encam vérem* “her ne destur verseniz, ben onu yapayım” (27–51); *her yana aparsun apar* “nereye götürürsen götür” (30–524); *mene icaze vérsün*, *bi gédem* “bana izin versen gideyim” (1–842); *qızların üstüne atabilme'sön*; *qızlardan sora dullar geleller, yanı o adamlar ki eri ölüp ya xéyir boşanıb, olar geleller; oları da intixab élesün*; *xilese atıpsan* (29-234-236); *sen sirrün bize dé'sön*, *şam yiyecik*; **démesön**, *yiye döyrük* “sen, sırrın bize desen, akşam yemeği yiyeceğiz; demesen yiyeceğiz” (30-866).

Eski Oğuz Türkçesinde zamir kaynaklı çokluk 2. şahıs ekleri (-sız, -siz) düz ünlülüdür⁹⁸. Halhal ağızlarının tamamında zamir kaynaklı çokluk 2. şahıs ekleri, yuvarlak olduğundan düzlük – yuvarlaklık uyumuna uymamaktadır: éliyesüz (1–135); göresüz (1–319); getiripsüz (1–384); bitersüz (1–643).

Eski oğuz Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki, teklik ve çokluk 3. şahıslarda daima düz ünlülüdür. Bu ekin, Halhal ağızlarında düzlük – yuvarlaklık uyumu dahilinde yuvarlak şekilleri ortaya çıkmış durumdadır. Ancak az da olsa Berende, Hımıs, İlçı, Kızıldere ağızlarında Eski Oğuz

⁹⁷ Age., s. 149.

⁹⁸ Age., s. 140.

Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlülü fiillerde düz ünlülü eklerin kullanıldığı görülmektedir: *gördi* (17–12); *qoydı* (1–730); *oldı* (19–216); *öldi* (29–325).

3.1.3. Darlık – Genişlik Uyumu

Çalışma sahamızda birkaç kelimedede ünlü benzeştirmesi sonucu meydana gelen darlık – genişlik uyumu dışında herhangi bir darlık – genişlik uyumuna rastlamadık: *çağat* “*çıkart*” (17–186); *çağatdı* “*çıkarttı*” (29–115); *şeherden* (1-295).

3.2. Benzeştirme

3.2.1. Ünlü Benzeştirmeleri

3.2.1.1. İlerleyici Benzeştirme

İlerleyici ünlü benzeştirmesi, kelimedeki bir ünlünün kendisinden sonra gelen ünlüleri kendisine benzeştirmesi hadisesidir. Ünlü benzeştirmeleri, aynı zamanda kalınlık – incelik, düzlük – yuvarlaklık, genişlik – darlık ünlü uyumlarına da neden olmaktadır.

3.2.1.1.1. –a > -ı, -u değişmesi yoluyla

Halhal ağızlarından Halhal merkez ağızı(-Ir, -Ur)’nda Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz şekilleri bulunan –ma-, olumsuz ekinin şimdiki zaman çekimlerinde ilerleyici benzeştirme sonucu –mı-, -mu- şekilleri ortaya çıkmıştır: *doymuram* “*doymuyorum*” (30-1240); *qoymur* “*koymuyor*” (30-121); *oxumuram* “*okumuyorum*”(30–298); *olmur* “*olmuyor*” (26–107); *olmuram* “*olmuyorum*” (30-17).

3.2.1.1.2. e > -i, -ü değişmesi yoluyla

Halhal ağızlarından Halhal merkez ağızı(-Ir, -Ur)’nda –me-, olumsuz ekinin de şimdiki zaman çekimlerinde ilerleyici benzeştirme sonucu -mi-; -mü-

şekilleri ortaya çıkmıştır: *görükmür* “*gözüküyor*” (30-1238); *öldürmürem* “*öldürmüyorum*” (30-948); *'sürmür* “*sürüyor*” (32-43).

3.2.1.1.3. i > ü değişmesi yoluyla

Halhal ağızlarında ilerleyici ünlü benzeştirmesi sonucu ortaya çıkan bir diğer ünlü değişmesi de i > ü değişmesidir. Türkçede isimden isim yapan –ça, -çe ekinin Arapça karşılığı olan –î eki, Türk kelimesinde ilerleyici benzeştirme sonucu –ü (< î) ünlüsüne dönüşmüştür: *Türkü'dü* “*Türkçedir*” (6-106); *Türküsü* “*Türkçesi*” (18-213).

Halhal merkez ağızında *ken* zarf-fiil eki, ünlü birleştirmesinin yanı sıra ilerleyici ünlü benzeştirmesine de uğramıştır: *sahatakan* “*saate iken*”(26-23).

3.2.1.2. Gerileyici Benzeştirme

Gerileyici ünlü benzeştirmesi, bir ünlünün kendisinden önce gelen ünlüleri kendisine benzetmesi demektir. Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz gerileyici ünlü benzeşmesiyle ilgili örneklerin bir kısmı Türkçe kelimelerin kök ünlüleriyle ilgilidir.

3.2.1.2.1. a > o değişmesi yoluyla

Fransızca balkon (< balcon) kelimesi, Hişeyin ilçesine bağlı Berende ağızında gerileyici ses benzeştirmesine uğrayarak bolqunda şeklinde düzlük –yuvarlaklık ünlü uyumuna girmiştir: *bolqunda* (1-949).

3.2.1.1.2. e > a

Halhal ağızlarında ne soru sıfatı, *vakit* ve *kadar* kelimeleriyle kullanıldığında ilerleyici benzeştirmeye uğramaktadır: *naxada* “*ne kadar*” (30-1432); *navax* “*ne vakit*” (1-594).

3.2.1.2.3 e > o değişmesi yoluyla

e > o ünlü benzeştirmesi *ne* soru edatının *oldu* kelimesiyle birlikte kullanıldığında tespit edilmiştir: *no oldu “ne oldu”* (6–27); *no oluf “ne olmuş”* (6–85).

3.2.1.2.4. ı > a değişmesi yoluyla

Halhal merkez köylerinden Himis ağzıyla Kivi köylerinden Ilıxçı ağzında *çıkartmak* kelimesinin ilk ünlüsü gerileyici ünlü benzeştirmesi sonucu genişlemiştir. Tabii ki bu ünlü gelişmesinde genişletici özelliği olan ğ ünsüzünün de etkisi vardır: *çağat “çıkart”* (17–186); *çağatdı “çıkarttı”* (29–115); *çağadér “çıkartıyor”* (17-498).

3.2.1.2.5. o > ö değişmesi yoluyla

o > ö değişmesi, o işaret zamirinin *bile* “böyle” zarfıyla *cür* “gibi, tür” kelimesiyle yana yana geldiğinde görülmektedir: *öbile “o kadar”* (< o *bile*) (11–22); *öcür “öyle”* (< o *cür*) (12-89).

3.2.1.2.6. u > ı değişmesi yoluyla

u ünlüsünün ı ünlüsünden etkilenecek gerileyici benzeştirme sonucu düzleşmesi, en fazla *bu* zamiriyle alakalıdır. *bu* zamirinin –dan, –den ayrılma, –da, –de bulunma ve –a, –e yaklaşma eklerinin gerileyici benzeştirmesi sonucu düzleştiğini, bütün Halhal ağızlarında görmek mümkündür: *bıra “bura”* (12–93); *bırda “burada”* (12–104); *bırdan “buradan”* (14–8).

bu zamirinde meydana gelen gerileyici ünlü benzeştirmesindeki bir başka etken de arkaik şeklini muhafaza eden –nı belirtme ekidir: *bını “bunu”* (15–51).

Xalxal merkezle merkez köylerinden Himis, Kızıldere ağızlarıyla Kivi köylerinden Ilıxçı ağzında *burak-* kelimesi, Halhal merkez köylerinden Buruç

ağzında da *bulaq* kelimesinin kök ünlüsü gerileyici ünlü benzeştirmesi sonucu düzleşerek *bırak-* ve *bılax* olmuştur: *bılaxdan* (27-39); *bırax* (19 – 100); *bıraxır* (27 – 115); *bıraxtım* (30 – 1434); *bıraxacax* (1 – 954).

3.2.1.2.7. u > ü değişmesi yoluyla

u > ü benzeştirmesi, bir zaman zarfı olan *bugün* kelimesinde görülmektedir: *büyün* (15-37); *büyünün* (11–250).

Türkçe *bu* zamiriyle Farsça *cür* (< cür⁹⁹ “biçim, tür”) zarfından meydana gelen *bücür* “böyle” kelimesinde de u > ü ünlü benzeştirmesi meydana gelmiştir: *bücür* “böyle” (15–13); *bücürü* “böylesi” (19–132).

3.2.1.3. Gerileyici ve İlerleyici Benzeştirme Yoluyla

İlerleyici ve gerileyici ünlü benzeştirmesine uğrayan kelimeler, genelde üçten fazla hecesi olan yabancı kökenli kelimelerdir: *bilexere* (6–123) (<Ar. *bilāxire*; *çarşamba* (< *çehārşenbe*) (7–1); *çerşembe* “*çarşamba*” (< *Far. çehārşenbe*) (5-37).

Erzurum kelimesi de Hıms ağzında gerileyici – ilerleyici ünlü benzeştirmesi sonucu kalınlık – incelik ve düzlük – yuvarlaklık ünlü uyumuna girerek *Arzırım* (19–123) olmuştur.

3.2.2. Ünsüz Benzeştirmeleri

Ünsüz benzeştirmesi; bir ünsüzün, bulunduğu kelimenin öteki ünsüzlerinden etkilenecek değişime uğramasıdır. Özellikle bir dilin yazı dili olarak kullanılmadığı, sadece konuşma düzeyinde yaşadığı ortamlarda ünsüz benzeştirmelerinin epeyce ilerlediğini görmek mümkündür. Bunun nedeni,

⁹⁹ Hesên Emîd, Ferheng-e Farsî-ye Emîd “Emîd’in Farsça Sözlüğü”, Emîr Kebîr Yayınları, Tahran, 2004.

kendi alt ağızları için bir uyarıcı ve denetleyici nitelikte olan muhafazakar yazı dilinin bulunmamasıdır.

Türkçenin yazı dili olarak kullanılmadığı İran’da, Türkçe konuşanlar için dilin kullanımında bir ölçüt bulunmamaktadır. Bu durum da İran’daki Türkçenin bütün ses hadiselerine kucak açtığına, Batı Türkçesinin yazı geleneğinden epeyce uzaklaşmasına neden olmaktadır. Halhal ağızlarında ünsüz benzeştirmeleri, çok ileri bir aşamadır. l ünsüzü ile başlayan bütün ekler (-la-, -le-; -lı, -li, -lıq, -lik; -lar, -ler), çekime girdikleri kelimenin son ünsüzünün ilerleyici benzeştirmesine uğramaktadırlar. Örneğin n ünsüzü ile biten isimlere gelen çokluk ekleri dâima n’li (-nar, -ner), d ünsüzüyle biten isimlere gelen çokluk ekleri de her zaman için d’li (-dar, -der)’dir.

3.2.2.1. İlerleyici Benzeştirme

3.2.2.1.1. -dl- > -dd-

-dl- > -dd- benzeştirmesi, l ünsüzüyle başlayan eklerle (-lar, -ler; -lı, -li; -la-, -le-) d ünsüzüyle biten isimler arasında görülen bir ünsüz benzeştirmesidir: *abaddadix* “yaşanılabilir hâle getirdik” (< *Far. Tür. âbâd+la-dix*) (2–10); *addarın* (1–637); *addı* “adlı” (6–392); *arvaddarı* (17–107); *derâmedderi* “gelirleri” (< *Far. Tür. derâmed* “gelir” +*leri*) (26–111); *divzaddarın* “devden olanların” (1–634); *séyiddere* (15–84); *seyyaddığa* “balıkçılığa” (2–30); *zaddarı* “eşyaları” (2–44).

3.2.2.1.2. -md- > -mn-

-md- > -mn- ünsüz benzeştirmesi; -dan, -den çıkma eklerinde görülmektedir. -dan, -den çıkma ekleri, m ünsüzüyle biten isimlerle çekime girdiklerinde -md > -mn ünsüz benzeştirmesi ortaya çıkmaktadır: *acığımnan* (6–17); *barmağımnan* (6–107); *damnan* (17–125); *dedemnen* (17–235); *elimnen* (19–34); *fikrimnen* (2–25); *hamamnan* (3–53); *xanımnan* (30–881);

qızımnan (1–1210); *qorxumnan* (1–206); *kiprigimnen* (6–179); *nenemnen* (17–235); *yadımnan* (6–40); *yoldaşlarımnan* (14–9).

3.2.2.1.3. -ml- > -mn-

Örneklerine az rastladığımız bu ünsüz benzeştirmesi de –la vasıta ekiyle –lar, –ler çokluk eklerinin, m ünsüzü ile biten isimlerle çekime girdiği sırada meydana gelmektedir: *enamnar* “*bahşişler*” (1–457); *damnarun* “*çatıların*” (7–3); *özümne* “*kendimle*” (1–566).

3.2.2.1.4. -nd- > -nn-

Halhal ağızlarında en çok görülen ilerleyici ünsüz benzeştirmesi, n ünsüzüyle biten kelimelere gelen –dan, –den çıkma ekiyle ilgilidir. Çıkma ekinin ilk ünsüzü, n ünsüzü ile biten kelimenin etkisiyle her zaman için n ünsüzüne dönüşür: *bacasınnan* (5–40); *balasınnan* (17–37); *başınnan* (17–130); *bunnann* (17–323); *dağlarınnan* (15–112); *dedesinnen* (17–502); *günnen* (18–374); *işinnen* (26–74); *qolunnann* (1–62); *onnan* (2–21); *özünnen* (11–168); *sennenn* (17–252); *üstünnen* (18–24); *yalannann* (18–197).

3.2.2.1.5. -nl- > -nn-

Bütün Halhal ağızlarında rastladığımız ünsüz benzeştirmelerinden biri de –nl-, –nn- ünsüz benzeştirmesidir. İsimden isim yapan –lı, –li; –lıq, –lik (–lıx, –lig) ekleri, –lar, –ler çokluk ekleri ile isimden fiil yapan –la, –le eklerinin ilk ünsüzü, n ünsüzüyle biten bir kelime ile çekime girdiklerinde l ünsüzü, ilerleyici benzeştirme yoluyla n ünsüzüne dönüşmektedir: *cavanniğ* (25–36); *çimennik* (17–32); *çinnéyib* “*üst üste koymuş*” (1–90); *éşidenneri* (17–208); *qarannıxda* (18–447); *xurcunnarı* (17–8); *palannı* “*eğerli*” (1–323); *paylıyannarı* (15–44); *şannıx* “*şenlik*” (16–16); *Téhrannıın* “*Tahranlının*” (26–52); *tünnedi* “*fırlattı*” (30–680); *vijdannı* (11–249); *yoğunnuğa* (29–306).

–nl-, –nn- ünsüz benzeştirmesini, bir de –la, –le vasıta ekinden gelişen –lan, –len eklerinde görmekteyiz: *bizinen “bizimle”* (1–578); *gavaléyna “büyük sepetle”* (3–29); *odunna “odunla”* (17–382).

Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında mühendis kelimesi de –nd- > –nn- ünsüz benzeştirmesine uğramıştır: *mühenniden “mühendisten”* (30–283).

3.2.2.1.6. –pm- > –pb-

Halhal merkez (Hiro) ağzıyla, merkez köylerinden Kızıldere, Hişeyin köylerinden Berende ve Nüdü ağızlarında karşılaştığımız –pm- > –pb- ünsüz benzeştirmesi, sadece *tap-* fiilinin m ünsüzüyle başlayan eklerle (–mış, –ma, –maq) çekime girdiğı sırada meydana gelmektedir: *tapbağ* (26–66); *tapbasuz* (1–1000); *tapbışam* (1–1011); *tapbışdı* (6–308).

Bu ünsüz değişimiyle ilgili tespit ettiğimiz bir başka örnek, *köp-* fiili ile ilgili olup sadece Halhal merkez köylerinden Buruç ağzında geçer. *pilav* anlamında kullanılan *köpbe* kelimesinin *köp-* fiili ile fiilden isim yapan –ma ekinden türediğini tahmin ediyoruz: *köpbesi* (27–29).

3.2.2.1.7. –rl- > –rr-

Halhal ağızlarında bol miktarda örneğı bulunan bir diğer ünsüz benzeştirmesi, de –rl- > –rr- benzeştirmesidir. Bu benzeştirmede de l ünsüzüyle başlayan ekler (–lar, –ler; –lı, –li; –la-, –le), çekime girdikleri kelimenin son ünsüzüne benzemektedirler: *ağurruğunca “ağırlıgınca”* (1–778); *cürreşib “birlikte olmuş”* (6–101); *düktürer* (1–757); *fırlandı “dolandı”* (1–113); *korruxlar “sıkıntılar”* (9–58); *mēmurrar* (29–278); *menzurrarı “amaçları”* (3–15); *neferreri “kişileri”* (6–502); *oğurruğ* (6–337); *oğurru* (6–432); *şeherreri* (1–938); *şehperreri “ana kanatları”* (1–1171); *yérrer* (11–49).

3.2.2.1.8. -sl- > -ss-

Hişeyin köylerinden Berende ağzında görülen –sl- > -ss- ünsüz benzeştirmesi, isimden isim yapan -lik ekiyle s ünsüzüyle biten bir kelimedede tespit edilmiştir: *mürexessik* (1–811).

3.2.2.1.9. -st- > -ss-

Yaygın olmayan -st- > -ss- ünsüz benzeştirmesi, birkaç kelimenin kök ünlüsünde tespit edilmiştir. Halhal merkez köylerinden Hımıs ağzıyla Hişeyin köylerinden Berende ağzında *üst* kelimesinde tespit ettiğimiz –st- > -ss- ünsüz benzeştirmesinin bir diğer örneği de yine Berende ağzında geçen *istekan* kelimesiyle ilgilidir: *issekannarı “bardakları”* (< Rus. *istakan*) (1–675); *üssüne “üstüne”* (18–193); *üssünde “üstünde”* (1-640).

-st- > -ss- ünsüz benzeştirmesinin meydana geldiği bir başka örnek de sadece Kızıldere ağzında geçen *istifade* kelimesiyle ilgilidir: *issifāde* (< Ar. *istifāde*) (30–685).

3.2.2.1.10. -şl- > -şd-

Tek bir örneğini tespit ettiğimiz –şl- > -şd- benzeştirmesi, Kivi köylerinden İlhiçı ağızlarında tespit edilmiştir: *işderden “işlerden”* (29-105).

3.2.2.1.11. -tl-, -dl- > -td-, -tt-

Bu ünsüz benzeştirmesi de –lar, -ler çokluk ekinin t ile biten isimlerle çekime girdiği sırada meydana gelmektedir: *atdarı* (1- 1028); *itteri* (14–17); *ketterde* (11–276); *kilitdidi* (17–11); *meçitder* (15–109); *otdar* (16–3); *rehmetdig* (15–72); *sütderi* (13–33).

3.2.2.1.12. -zl- > -zd-

-zl- > -zd- benzeştirmesi; Kivi köylerinden İlhiçı ağızında geçen bir ünsüz benzeştirmesidir: *qızdarın “kızların”* (29–243).

3.2.2.2. Gerileyici Benzeştirme

3.2.2.2.1. -dc- > -cc-

Bu ünsüz benzeştirmesi, iki alıntı kelimeye tespit edilmiştir: *beccins* “soyu bozuk” (< *Far. Ar. bed + cins*) (17–61); *bucce* “bütçe” (11–237); *boccäm* “bütçem” (30–83).

3.2.2.2.2. -ds- > -ss-

Sadece Berende ağızında geçen bir ünsüz benzeştirmesidir: *ķārimessen* “memursun” (< *Far. ķār-mend* “memur”) (1–603).

3.2.2.2.3. -hv- > -fv-

Berende ağızında geçen bir ünsüz benzeştirmesidir: *afvalatdı* “durum” (< *Ar. Ehvālāt*) (1–538).

3.2.2.2.4. -ls- > -ss-

Bütün Halhal ağızlarında rastladığımız bir diğeri ünsüz benzeştirmesi, -ls- > -ss- benzeştirmesidir. Bu ünsüz benzeştirmesi, l ünsüzüyle biten fiillerin teklik 3. şahıs emir çekimlerinde tespit edilmiştir: *dağıssın* “dağılsın” (6–105); *gessin* “gelsin” (30–703); *ossun* (30–1431).

3.2.2.2.5. -nr- > -rr-

Bu benzeştirme, Kivi merkez ağızında geçen bir ünsüz benzeştirmesidir: *soxerranniğ* “nutuk söylemek” (< *Far. Tūr. soxenrânî* “nutuk” + lığ) (11– 191).

3.2.2.2.6. -rl- > -ll-

Bu ünsüz benzeştirmesinde r geniş zaman eki, kendisinden sonra gelen çokluk 3. şahıs ekinin (-lar, -ler) l ünsüzüne dönüşmektedir: *alılla* (26 – 41); *aparıllar* (29–284); *géçinélla* (15–3); *qazılla* (27–10); *otuzdurélla* (17–76); *oturélla* (15–18); *tapılla* (26–41); *yatmılla* (27–19).

3.2.2.2.7. -şç- > -cc-

–şç- > -cc- benzeştirmesi, Hişeyin merkez, Kivi köylerinden Kümük ve Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında geçer: *yavaccalı* “yavaşça” (< *yavaş-ça-lı*) (2–68).

3.2.2.2.8. -tç- > -çç-

Sadece Hişeyin köylerinden Berende ağzında tespit edilmiştir: *cüççü*, “çiftçi” (< *Far. Tür. coft+çı*) (1–1039).

3.2.2.2.9. -ts- > -ss-

Bu benzeştirme, t ile biten fiillerle ilk ünsüzü s olan ekler arasında meydana gelmektedir. Bu benzeştirmede fiillerin sonundaki t ünsüzü, teklik 3. şahıs emir (-sIn; -sUn), şart (-sA) ve teklik 2. şahıs bildirme (-sIn) eklerinin s ünsüzüne dönüşmektedir: *assun* “atsan” (18–193); *géssin* “gitsin” (30–444); *gésse* (30–1047); *géssinne* “gitsinler” (1–554); *nāmerssen* “namertsin” (30–2); *narahassan* “rahatsızsın” (30–621); *tussun* (1–499); *yassin* (1–553); *yassinlar* (1–556).

3.2.2.2.10. -zc- > -cc-

Hişeyin köylerinden Nüdü ağzında tespit edilmiştir: *düreccanab* “zat-i âlinizin dışında” (< *Far. Ar. dūr-ez- cenāb*) (6–96).

3.2.2.2.11. -zh- > -ss-

Hişeyin köylerinden Nüdü ve Hımıs ağzında geçen bir ünsüz benzeştirmesidir: *lāmesseb* (6–253); *messeb* (* *mesheb* > *messeb*) (19-243).

3.3. Değişme

3.3.1. Ünlü Değişmeleri

3.3.1.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

3.3.1.1.1. a > ä değişmesi:

Bu ünlü değişimi, a > e ünlü değişiminin ara merhalesidir. Bir kısım kelimelerde a > ä ünlü değişiminin ortaya çıkmasında y, n, r, s, ünsüzlerinin inceltici özelliği bulunmaktadır: *äyağın* (30–366); *äyağı* (18–244); *bäyaxdan* “deminden” (18– 317); *qäneti* (30–1178); *qärä* “kara, siyah” (1–96); *qärädi* “karadı, iki elle başına vurdu” (1–720); *qäyıtdıla* “geri döndüler” (29–101); *qäyıdax* (29–118); *qäyıtmasun* (29–133); *qäyıdır* (29-295); *qäynatamız* (17–308); *säqqaldan* (30–1535).

a > ä, e ünlü değişiminin art damak q ünsüzüyle başlayan kelimelerde oluşması, Türkçe ünlü – ünsüz uyumuna aykırı bir durum teşkil etmektedir. Halhal ağızlarında, q ünsüzü bulunan kelimelerde görülen a > ä, e değişmesi, İran’daki Türk ağızlarından Karadağ, Muğan ve Zencan ağızlarıyla¹⁰⁰ Salmas ağızlarında¹⁰¹ da tespit edilmiştir.

Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında ant kelimesinde de bir a > ä ünsüz değişmesi görülmektedir. Bu ünlü değişiminde *ant* kelimesinin, ince ünlülü iki kelime ortasında ilerleyici – gerileyici ünlü benzeştirmesine uğradığı tahmin edilebilir: *sen ät véirem* “sana ant veriyorum” (30–1606).

Hişeyin köylerinden Nüdü köyüyle Halhal merkez köylerinden Kızıldere köyünde *aslan* kelimesinde de a > ä ünlü değişmesi görülmektedir. Eski

¹⁰⁰ Işıq Sönmez, Untersuchungen Zu den aserbajdschanischen Dialekten von Karadağ, Muğan und Zäncan, Pontus Verlag, Götting, 1998, s. 154 ve 212.

¹⁰¹ Bilgehan A. Gökdağ, age, s. 94-95.

Türkçede de *aslan* kelimesinin ilk ünlüsünün incelmesine dair kayıtlar bulunmaktadır (*ärslan*):¹⁰² *äslan* (30–33); *äslana* (6–517).

3.3.1.1.2. a > e değişmesi:

a > e değişmesi, Azerbaycan cumhuriyeti Türkçesi ağızlarında da görülen bir ses olayıdır. Ancak, bu ses olayı, Azerbaycanın Doğu ve Güney Grubu ağızlarında daha yaygındır.¹⁰³ Halhal ilinin ise bütün ağızlarında a > e değişmesi, yaygın bir şekilde kullanılmaktadır: *qeyitdi* (17–27); *qeynér* (18–495); *qeyterdim* (1–231); *qeynatamız* (1–342); *qeyirerdiler* (1–500); *'qeynenesi* (1–940); *qere* (1–1021); *qemçi* (1–1032); *qefle* “*kafile*” (1–1198); *qeyçi* “*makas*” (12–68); *qenet* (17–84); *qemçini* (17–317); *qemeni* (18–134); *seqqeli* (18–136).

Yukarıda zikredilen kelimeler, Hımıs ağzında, a > e değişimine uğramamıştır: *qala* “*kale*” (19–237); *qara* (29–49); *qaynatamız* (17–314); *saqqaları* (15–41).

kara kelimesi de sadece Hişeyin köylerinden Berende, Kemer ağızlarında a > e ünlü değişimine uğramıştır: *qere* “*kara, siyah*” (1–1021).

Kalınlık – incelik uyumunun bozulmasına da neden olan a > e değişiminin bir başka örneği *ayva* kelimesinin kök ünlüsüyle ilgilidir. Bütün Halhal ağızlarında *ayva* kelimesinin ilk ünlüsü ince telaffuz edilmektedir: *héyva* (9–8).

a > e ünlü değişiminin bir başka örneği de Kivi köylerinden İlhiçi ağızıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında geçen iki kelimedede tespit edilmiştir. Bu kelimelerin incelmesinde ş ünsüzünün etkisi bulunmaktadır: *erşin* (29–262); *şens* (30–1381).

a > e ünlü değişiminin bir diğer örneği, -da bulunma hâli ekinde meydana gelip Kivi merkez ağzından tespit edilmiştir: *qapı'de* (13–23).

¹⁰² A Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, TDK Yayınları / 332, Ankara, 1988, s. 32.

¹⁰³ M. Şireliyev, Azerbaycan Diyalektolojisinin Esasları, Baku, 1962, s.39-40.

3.3.1.1.3. ı > í, i değişmesi:

ı > í değişimi, ı > i ünlü değişiminin ara merhalesini oluşturmaktadır. Bu ünlü değişmesi, Azerbaycan'ın Doğu Grubu Ağızları'yla¹⁰⁴ Türkiye'nin Kuzey Doğu Grubu ağızları,¹⁰⁵ Karsı ili ağızları¹⁰⁶ İran'daki Türk ağızlarından Salmas ağzında¹⁰⁷ da kelime sonunda tespit edilmiştir. Halhal ağızlarında görülen ı > í değişmesi, genellikle kelime sonunda oluşmuştur. Bunun sebeplerinden biri, ı ünlüsünün, kelime sonunda bulunan hece vurgusunu taşıyamamasındandır. Bu bağlamda görülen geçmiş zaman -dı ekinde meydana gelen ı > í, i ünlü değişimini, bütün Halhal ağızlarında görmek mümkündür: *aldí* (17–121); *apardí* (17–164); *çıxdí* (30–1174); *qalıβti* (19–15); *yolunandí* (7–26); *oldi* (12–54); *qoydi* (30– 580); *uşdı* (17–381).

Bir kısım eklerde de c, s ve r gibi inceltici özelliği bulunan ünsüzlerin etkisinden dolayı ı > í, i değişimi görülmektedir: *bılarí* (30–171); *desmali* (17–30); *elaci* (30–260); *havasí* (11–42); *libasí* (30–412).

ı > í, i ünlü değişmesinin kaydedildiği bir diğer durum da kelimelerin kök ünlüleriyle ilgilidir. Bu ünlü değişimindeki etken de yine inceltici özelliği bulunan c, ç, s, ş, y ünsüzleridir: *ayrí* (20–25); *bağlıyíb* (30–53); *dahí* (15–117); *qäyídır* (29–295); *'hasí* (1–42); *sarí* (19–106); *sayí* (15–118); *yaxçı* (17–85); *yuxa'rí* (18–262); *siyirdi* (1–742).

3.3.1.1.4. u > i değişmesi:

Kelime başında görülen bu ünlü değişimi, Hişeyin ağzı(-éyr)nda tespit edilmiştir: *izaxdan* “uzaktan” (6–355); *ildus* “yıldız” (30–403).

¹⁰⁴ Şireliyev, Azerbaycan Diyalektolojisinin Esasları, Baku, 1962, s.40.

¹⁰⁵ Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması... s, 11.

¹⁰⁶ Ahmet B. Ercilasun, Kars İli Ağızları, s. 84.

¹⁰⁷ Bilgehan A. Gökdağ, Salmas Ağzı, s. 97.

3.3.1.1.5. u > ú, ü değişmesi:

u > ü değişiminin ara merhalesini oluşturan ú ünlüsü, *yu-* kelimesinde tespit edilmiştir: *yúdüler* (14–18).

G. Azerbaycan ağızlarından Salmas ağızında¹⁰⁸ da tespit edilen u > ü değişmesi, yine Kivi ağızında, *yu-* fiilinin görülen geçmiş zaman ekinde ortaya çıkmıştır: *yúdüler* (14–18).

3.3.1.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

3.3.1.2.1. e > a değişmesi:

Bu ünlü değişimi Hişeyin köylerinden Berende, Nüdü ağızlarıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızında geçer. Pehlevîcede *duşmen*, yeni Farsçada *doşmen* olarak geçen *düşman* kelimesinin ikinci ünlüsü, Farsçada dâima incedir.¹⁰⁹ Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde de *düşman* kelimesinin ikinci ünlüsü incedir.¹¹⁰ Söz konusu ağızlarda on iki kere geçen *düşman* kelimesinin ikinci ünlüsü, dâima kalın telaffuz edilmektedir: *düşman* (30–557); *düşmana* (30–1275); *düşmanıdı* (30–1155); *düşmanı'ma* (30–1157); *düşmanu içine* “*düşmanın içine*” (1–413).

Aslî şekilleri kısa ünlülü olan, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde de kısa ünlülü telaffuz edilen; ancak ölçünlü Türkiye Türkçesinde a > e değişimine uğramış birkaç alıntı kelimenin, Halhal ağızlarında da kalın sıraya geçtiği görülmektedir. Hişeyin köylerinden Berende ağızıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızı ve Hımıs ağızında tespit ettiğimiz örnekler şunlardır: *faqad* (18-241); *faqat* (18–403); *qafes* (1–505).

Halhal merkez köylerinden Varavart ağızında *şen* kelimesinin kök ünlüsünde de e > a ünlü değişimi görülmektedir: *şannıx* “*şenlik*” (16–16).

¹⁰⁸ Bilgehan A. Gökdağ, Salmas Ağızı, s. 97.

¹⁰⁹ Hesen Emid, Ferheng-e Farsî-ye Emid “Emid’in Farsça Sözlüğü”, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 2004.

¹¹⁰ Seyfettin Altaylı, Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları / 2468, İstanbul, 1994.

3.3.1.2.2. e > o değişmesi:

Bu ünlü değişimi, sadece Berende ağzında *tepe* kelimesiyle çekime giren -nan (-dan) çıkma ekinde görölmüştür: *täponnan* “*tependen*” (1–1162).

3.3.1.2.3. ü > u, ū deęiřmesi:

Sebebi belli olmayan ü > u, ū deęiřimi, kalınlık – incelik uyumunun bozulması yönünde bir ünlü deęiřimi olup Hiřeyin köylerinden Berende aęzında tespit edilmiřtir: *gédŭn* “*gidin*” (1–1024); *i'kuz* “*ikiniz*” (1–1021); *çiynuza* “*omuzunuza*” (1–1024); *neyundŭ* “*neyindir*” (1–1070); *vérŭn* (1-932); *yéruva* “*yerine*” (1-188).

3.3.1.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

3.3.1.3.1. a < ă, o deęiřmesi:

Azerbaycan ağızlarından Baku ağzına ait olan bu ünlü değişmesine Azerbaycan'ın öteki ağızlarında da rastlamak mümkündür.¹¹¹ Halhal ağızlarında görölen a < o değişiminin sebebi, yuvarlaklaştırıcı özelliği olan v ünsüzünün etkisidir: *oŷ* “*av*” (6–511); *senŭn ovua* “*senin avına*” (30–1430); *ovuç* “*avuç*” (30- 94).

Halhal ağızlarında a > o değişimi ile ilgili bol miktarda örnek bulunmaktadır. Ancak, bu örneklerin çoğunda a > o değişmesine neden olan v ünsüzünün düştüğü görölmektedir: *qourardı* “*kavur-*” (27-26); *qōzadı* “*kavzadı*” (29-324); *'souşub* “*savuşmuş*” (1-1125); *touğun* “*tavuğun*” (11-274); *youx* “*yakın*” (< *yavuk* < ET. *yaęuķ* “*yakın*”) (30-109).

Halhal aęızlarında a > o ünlü deęiřimiyle ilgili bol miktarda örnek bulunsa da yarı yuvarlaklařmıř ă ünlüsü, sadece Berende aęzında geçmektedir: *yăxunlařıb* (6–128).

¹¹¹ M. şireliyev, Azerbaycan Diyalektolojisinin Esasları, Baku, 1962, s.46-47.

3.3.1.3.2. e > ö, ö değişmesi:

Başlıca e > ö, ö değişimi, Oğuz Türkçesinde isim fiilinin olumsuzunda kullanılan *degül*¹¹² edatında görülmektedir. Hişeyin köylerinden Nüdü ağzında *degül* edatı, *döyl* şeklinde gelişmiştir: *döylük* “değiliz” (6 – 432); *döylem* “değilim” (6 – 505).

Daha sonra *döyl* edatındaki uzun ünlünün normal süreli ünlüye dönüşmesi ve l > r değişiminin de ortaya çıkmasıyla *döyr* şekli, Halhal ağzlarının tamamında isim fiilinin olumsuzunda kullanılmaya başlamıştır: *düşman döyrem* “düşman değilim” (30 – 570); *ona kız véren döyrük* “ona kız veren değiliz” (1–789).

e > ö değişmesiyle ilgili bir diğer örnek de *gerek* kelimesiyle ilgili olup Hımıs ağzında görülmektedir: *göreg* “gerek” (18–422).

Bir diğer e > ö ünlü değişimi, Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzıyla Şehin köylerinden Nüdü ağzında –se şart ekinin yuvarlaklaşmasıyla ilgilidir: *atabilme'sön* (29 – 234); *dé'sön* (30 – 866); *démesön* (30 – 866).

3.3.1.3.3. é > ë, ö değişmesi:

é > ë değişimi, é > ö değişiminin orta merhalesini oluşturmaktadır. Bu ünlü değişimine sadece Hişeyin ağzlarından Berende ve Nüdü köylerinde rastlamaktayız. Bu ünsüz değişiminde de dudak ünlüsü v'nin yuvarlaklaştırıcı etkisi bulunmaktadır: *ëvlad* (6–210); *ëylat* “evlat” (1–929); *ëvü* dağılsın (6–249); *ëy* “ev” (6–337).

é > ë değişimini takip eden ë > ö değişmesi, é > ö değişiminin son aşamasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda év kelimesinin ünlüsü, Hişeyin ağzıyla Kivi köylerinden İlhiçı, Güllüce ağzlarında ya é > ë değişimine uğramış ya da tamamıyla yuvarlaklaşmıştır: *övde* (6–19); *övün* (6–53); *öyladı* “evladı” (6–212); *övlüdü* “evlidir” (8–19); *övlät* (1–1188).

¹¹² Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 319.

Ayrıca, é ve v'nin yan yana bulunduğu *sévin-* kelimesi de bütün Halhal ağızlarında é > ö değişimine uğramaktadır: *söyündüm* “*sevindim*” (22-76); *söyüne söyüne* “*sevinerek*” (30-177); *söyüner'dik* “*sevinirdik*” (2-54); *söyünnem* “*sevinirim*” (15-110).

Kızıldere ağızında geçen alıntı *kéyf* kelimesinin de é > ö değişimine uğradığı tespit edilmiştir: *köf* (30–723); *köfün* (30–812).

3.3.1.3.4. ı > u, u değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde kalın sırada bulunan görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahıs çekimleri, dâima düz ünlülüdür.¹¹³ Halhal ağızlarında yuvarlak ünlülü fiillerin bir kısmında küçük ünlü uyumunun işareti olarak ı > u ünlü değişiminin ara merhalesinin oluşturan u ünlüsünün ortaya çıktığı görülmektedir: *durdu* (30–974); *oldu* (30–990) *qoydu* (31–13).

Bir kısım örneklerde de ı > u ünlü değişiminin tamamlandığı tespit edilmiştir: *durdu* (1–42); *oldu* (1–54); *qoydu* (1–128).

Ancak, Eski Oğuz Türkçesi özelliklerini koruyan örnekler bulmak da mümkündür: *durdu* (29–131); *oldu* (29–144); *qoydu* (30–730).

3.3.1.3.5. i > u, ü değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde 3. şahıslarda daima düz ünlüsü bulunan ince sıradaki görülen geçmiş zaman eki,¹¹⁴ Halhal ağızlarında yuvarlak ünlülü bir kısım fiillerde yuvarlaklaşma aşamasına girmiştir: *döndü* (22–65); *götdü* “*götürdü*” (31–11); *öldü* (17–115); *sürttü* (30–229); *sürüştü* (31–1579).

Bir kısım yuvarlak ünlülü fiillerde de –di ekinin tam olarak i > ü değişimine uğrayıp küçük ünlü uyumuna girdiği tespit edilmiştir: *böldü* (1–25); *döndü* (1–55); *gördü* (1–57); *sürdü* (1–1128).

¹¹³ Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, s. 138.

¹¹⁴ Faruk Kadri Timurtaş, s. 138-9.

Ancak, bir kısım örneklerde Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlülü fiillerde hâlen düz ünlülü şekillerin kullanıldığı görülmektedir: *öldi* (14-20); *ötürdi* (29-119); *sürdi* (30-177);

i > ü değişimine uğrayan eklerden biri de teklik 3. şahıs iyelik ekleridir. Teklik 3. şahıs iyelik ekleri Eski Oğuz Türkçesinde düz (-l -sl) ünlülüdür.¹¹⁵ Halhal ağızlarında yuvarlak ünlülü isimlerin teklik 3. şahıs iyelik ekleri, yuvarlaklaşmış ya da yuvarlaklaşma aşamasındadır: *düyüş* (15-116); *küçüyü* (1-1185); *sümüyür* (6-15); *sümüyü* (9-68).

Bütün Halhal ağızlarında karşılaştığımız i > ü değişmesi, en fazla çokluk 2. şahıs zaiminde (siz) görülmektedir. Halhal ilinin bütün ağızlarında *siz*'in yanı sıra *süz* kelimesi de kullanılmaktadır: *süz* (17-328); *süze* (18-69); *süzinen* (31-8); *cübünnen* “cebinden” (17-30).

3.3.1.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

3.3.1.4.1. o > a değişmesi:

o > a değişmesi, çokluk 3. şahıs zaimi *onlar*'la ilgilidir. *olar* zaiminin çıkma hâli, EOT'de olduğu gibi bazen *annan* şeklinde söylenmektedir: *annan* “ondan” (30- 1391).

Eski Oğuz Türkçesinde teklik 3. şahıs zaimi *ol*'dur. Ancak çekim ekleri aldığı zaman kök ünlüsü değişmektedir.¹¹⁶ Halhal ağızlarında görülen bu ses hadisesi, Eski Oğuz Türkçesinin devamı olarak değerlendirileceği gibi ünlü benzeştirmesi sonucu bir ses olayı olarak da değerlendirilebilir.

3.3.1.4.2. u > ı değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde p'li öğrenilen geçmiş zaman ekinin ünlüsü yuvarlaktır. Halhal ağızlarında düz ünlülü fiillerde bu ekin düzleştiği görülmektedir: *alıpla* (18-224); *çıxıp* (18-336); *qalıp* (27-25); *yatıp* (27-36).

¹¹⁵ Faruk Kadri Timurtaş, s. 81.

¹¹⁶ Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, s. 100.

Ayrıca kök ünlüsü yuvarlak olan birçok kelimenin de Halhal ağızlarının genelinde u > ı değişimine uğradığı görülmektedir: *bılaxdan* (27–39); *bılağın* (29–136); *bırnına “burnuna”* (17–381); *vırdı* (18–5); *vıracıx* (27–56); *vırram* (2– 70); *vırmağa* (17–14).

Bu kelimelerden *vur-*, *burun* kelimeleri, sadece Hımıs ağızı(-ér)’nda, aslî şekillerini muhafaza etmektedir: *vurana* (18-128); *burnuun* (17-241).

3.3.1.4.3. ü > ı, i değişmesi:

ü > ı değişimi, ü > i ünlü değişiminin ara merhalesidir. Eski Oğuz Türkçesinde çokluk 2. şahıs emir ekleri dâima yuvarlak (-uñ, -üñ, -uñuz, -üñüz) ünlülüdür. Halhal ağızlarında da çokluk 2. şahıs emir ekleri, her zaman için yuvarlak ünlülüdür. Halhal merkez ağızlarından Kızıldere ağızında bir tek örnekte çokluk 2. şahıs emir ekinin yarı düzleşmiş örneği bulunmaktadır: *yéyırn* (30–868).

Eski Oğuz Türkçesinde ü ünlüsü taşıyan bazı kelimelerin Halhal ağızlarında düzleştiği görülmektedir. Kivi ağızında *süpür-*, Hımıs ağızında *tüpür-* kelimeleri, ü > i ünlü değişimine uğramıştır: *sipirge* (12–68); *sipirerdile* (12–69); *tipircegin* (18–267); *tüpirse “tükürse”* (6–454) (< *tüpür-* < *tükür-*).

Eski Oğuz Türkçesinde daima yuvarlak ünlülü olan p’li (< -p) öğrenilen geçmiş zaman eki de düz ünlülü fiil tabanlarına geldiğinde ü > i değişimine uğramaktadır: *déyip* (30–815); *gédip* (1–375); *gelip* (1–534); *pişiripsen* (18–118).

3.3.1.5. Geniş Ünlülerin Daralması

3.3.1.5.1. a > ı, í, i değişmesi:

Tespit ettiğimiz örneklerde a ünlüsünün daralması, birinci heceden sonra oluşmakta olup y’nin daraltıcı özelliğinden kaynaklanmaktadır: *doğrıyam* (17–102); *başlıyalar* (17–255); *oynıyanda* (17–377); *olmıya* (29–72).

Kızıldere ağzında a > ı değişmesinden ortaya çıkan ı ünlüsü, yine y ünsüzünün inceltici etkisinde kalarak ı – i ünlüsünün ara merhalesini oluşturan í ünlüsüne ve nihayetinde i ünlüsüne dönüşmektedir: *almí'ya* (1–1107); *boyíycax* (19–18).

3.3.1.5.2. é > i değişmesi:

Halhal ağızlarının tamamında ye-, de- fiilleri, daima kapalı e ile söylenmektedir. Ancak, söz konusu fiiller ünlü ile başlayan eklerle çekime girdiğinde, iki ünlü arasına getirilen yardımcı y ünsüzünün etkisiyle é > i değişimi ortaya çıkmaktadır: *diyélle* “*diyorlar*” (29–55); *diyen* (30–295); *diyer* (17–223); *yiyen* (18–439); *yiyeceem* (27–44); *yiyer* (6–114); *yiyerdi* (27–24).

Bir başka é > i değişmesi, Hişeyin ağızlarından Berende, Nüdü ağızlarıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında Farsça *vél* “serbest” kelimesinde tespit edilmiştir. *vél* kelimesiyle –le- isimden fiil yapma ekinden türeyen *vélle-* kelimesi, söz konusu ağızlarda *ville-* olarak söylenmektedir: *villemedi* “*bırakmadı*” (1–685); *villiyesen* “*bırakasın*” (1–1021).

Halhal merkez (Hiro) ağzında bir yerde *vér-* fiili ile Kivi köylerinden Kumuk ağzında şenlik kelimesi é > i değişimine uğramıştır: *virdi* (22–21); *şinnik* (31–24).

3.3.1.5.3. o > u değişmesi:

Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerin tamamında geniş ünlülü olan *oyan-* [*oyandí* (17–443); *oyansın* (1–735)] kelimesi, Nüdü ağzında *uyan-* şeklinde kullanılmaktadır: *uyandı* (6–295); *uyanmasa* (6–341); *uyansa* (6–339).

Eski Türkçede bu kelimenin ilk ünlüsü geniş (odqur- “uyandır-“, oduq “uyanık”)¹¹⁷ olarak kaydedilmiştir. Ayrıca bu fiilin, ölçünlü Azerbaycan

¹¹⁷ A Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, s. 288.

Türkçesinde kullanılan biçimi de geniş ünlölüdür. Bu ünlü değişimi, ölçünlü Türkiye Türkçesiyle paralellik göstermesi bakımından önemlidir.

o > u değişimine uğramış bir diğer kelime de Hımıs ağzında v ünsüzünü düşüren *kova-la-* kelimesidir: *qualadı* “*kovaladı*” (17–169).

3.3.1.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

3.3.1.6.1. ı > a değişmesi:

Bir tek örneğine rastladığımız ı > a değişimi, genişletici özelliği bulunan ğ ünsüzünden kaynaklanmaktadır. Sadece *çığat-* (< çıkart-) kelimesinde görülen bu ünlü değişimi, Hımıs ağzıyla Kivi köylerinden İlhiçı ağzında tespit edilmiştir: *çağadér* (17–498); *çağat* (17–186); *çağatdı* (29–115).

3.3.2. Ünsüz Değişimleri

3.3.2.1. Sedalılaşıma

Sedasız ünsüzlerin sedalı karşılıklarına dönüşmesi, sedalılaşıma olarak nitelendirilmektedir. Batı Türkçesiyle Doğu Türkçesi arasındaki farklardan birisi, Batı Türkçesinin sürekli sedalılaşıma yönünde inkişaf etmesidir. Batı Türkçesindeki bu süreç Eski Oğuz Türkçesinden itibaren başlar. Ancak, Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde bir kısım ünsüzlerin sedalı ve sedasız karşılıkları için aynı işaretlerin kullanılması, (b, p = ب; c, ç = چ; g, k = ك) Batı Türkçesinde söz konusu ünsüzlerle ilgili sedalılaşımanın tarihî sınırlarını belirlemek açısından sorun teşkil etmektedir. Bu sebepten dolayı söz konusu ünsüzlerle (p, ç, k) ilgili sedalılaşımayı incelerken, Eski Oğuz Türkçesinin yanı sıra Türkiye Türkçesiyle Eski Türkçeyi de göz önünde bulundurmayı uygun bulduk.

3.3.2.1.1.  > c değişmesi:

Halhal ağızlarında karşılaştığımız bir diğer sedalılaşma rneği  ünsüzüyle ilgilidir. Hişeyin ağızlarıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında kelime sonunda ve başında bulunan bir kısım  ünsüzlerinin  > c değişimine uğradığı tespit edilmiştir: *ağaca* (1–725); *cızıx* “izik” (5–38); *ceşey* “incitmek, rahatsız etmek” (< ET. ) (1–1007); *sacda* “saçta” (1–753).

Eski Türkçede  ünsüzüyle başlayan bir kısım eklerin de Halhal ağızlarında sedalılaşarak c’leştiği görülmektedir. Eski Türkçede isimden sıfat yapan –ıq eki,¹¹⁸ Kızıldere ağzında –cız, –cığ şeklinde sedalılaşmıştır: *alacız* “ardak” (30–46); *qancığ* “dişi hayvan” (1–960).

Eski Oğuz Türkçesinin –a, –e eşitlik eki¹¹⁹ bir kısım örneklerde  > c değişimine uğrayan eklerden biridir: *balaca* (1–1083);); *tekce* (6–519).

Yine Eski Oğuz Türkçesinde ’li olan –ak, –ek eşitlik de Halhal ağızlarında  > c değişimine uğramıştır: *dalıycağ* “arkasınca” (17–207); *qabağıcax* “nce” (17–369); *qeşeğligceg* “güzelce” (51–224).

Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz bir diğer  > c değişmesi, –incax, incekar zarf-fiil ekinde meydana gelmiştir: *batıncax* (27–11); *doııncax* (19–19); *gelincek* (29–251); *yeşişinceğ* (54–257).

3.3.2.1.2. k > g değişmesi:

Hişeyin ağzında kelime sonunda bulunan k ünsüzünün birçok örnekten g’leştiği tespit edilmiştir: *bşig* (1–978); *byg* (2–20); *reg* (3–45); *şig* (6–105); *şşeg* (30–1570); *gereg* (1–106).

Yine Hişeyin ağzında k ünsüzüyle biten okluk 1. şahıs ekinin de k > g değişimine uğradığı görülmektedir: *dillendig* (30–811); *diyerg* (3–47); *lrg* (12–8); *gettg* (22–45); *teriflerdig* (3–59).

¹¹⁸ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 240.

¹¹⁹ A. Von Gabain, age, s. 43.

Şehin ağzında k > g değişiminin görüldüğü bir diğer ek de ince sırada bulunan gelecek zaman ekidir: *gele'ceg* (1-154); *göreceg* (1-953); *véreceg* (30-113).

3.3.2.1.3. k > q değişmesi:

Eski Türkçede kelime başında bulunan tonsuz k ünsüzü, Halhal ağızlarında tamamen tonlulaşarak q ünsüzüne dönüşmüştür: *qan* (16-30); *qalib* (17-551); *qapını* (18-15); *qızı* (18-30); *qucağuva* (30-1578); *quşlar* (16-4); *quzunu* (11-126).

3.3.2.1.4. p > b değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde sadece sedasız şekilleri bulunan p'li öğrenilen geçmiş zaman eklerinin¹²⁰ Halhal ağızlarının tamamında bir kısım örneklerde sedalı şekilleri de görülmektedir: *alib* (30-143); *gédib* (30-672); *köçübler* (11-1); *olub* (12-58).

Farsça kökenli bir kelime de p > b değişmesi kaydedilmiştir: *baxş élemē* “yayma, dağıtma” (< *Far. pexş*), (53-304).

3.3.2.1.5. t > d değişmesi:

t > d değişmesi, Halhal merkez köylerinden Hımıs ağzında geçen bir yabancı kelimeyle ilgilidir: *faqad* (18-241); *fağad* (18-304).

3.3.2.2. Sedasızlaşma

Sedalı ünlülerin kendi sedasız karşılıklarına dönüşmesine sedasızlaşma denilmektedir. Batı Türkçesi, gelişim seyri içinde sürekli sedalılaşmaya doğru ilerlemektedir. Eski Türkçede sedasız konumunda

¹²⁰ Faruk Kadri Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi, s. 140.

bulunan birçok fonemin Batı Türkçesinde sedalılaştığı, bu sedalılaştırmanın da bazen sızıcılılaşmaya kadar ilerlediği malumdur. Batı Türkçesinin ağız özelliklerini yansıtan Halhal ağızları da sürekli sedalılaştırmaya ve sızıcılılaşmaya doğru bir fonetik gelişim sergilemektedir. Ancak, Eski Oğuz Türkçesinde sedalılaştırmış bir kısım ünsüzlerin Halhal ağızlarında Eski Türkçede olduğu gibi sedasız telaffuz edildikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu ünsüzlerden sedasızlaşmış ünsüzler olarak bahsedemeyiz. Eski Oğuz Türkçesinde kelime başında sedalılaştıran t-, k- ünsüzlerinin bir kısmı, Halhal ağızlarında Eski Türkçede olduğu gibi sedasız olarak telaffuz edilmektedirler. Bütün Halhal ağızlarında *göç-*, *dök-* kelimelerinin ilk ünsüzü Eski Türkçede olduğu gibi sedasızdır: *köçer* (19–121); *köçübler* (11–11); *köçüp* (11–16); *köçüfle* (30–26); *tökér* (17–49); *tökerem* (6–283); *töküldü* (17–371); *tökün* (30–545).

Halhal merkez ağızıyla Kivi köylerinden Kumuk ve İlhiçi ağızlarında *keçi*, *geç-*, *geçin-*, *geçir-*, *geçirt-* kelimelerinin ilk ünsüzü sedasız konumdadır: *kéçim* (32–35); *kéçinir* (26–122); *kéçirtti* (29–143); *kéçirdir* (29–207); *kéçibleş* (29–310); *kéçennen* (31–14).

düş- kelimesi de Kivi merkez, Kivi İlhiçi köyü, Halhal merkez ve Halhal köylerinden Hımıs ile Kızıldere ağızlarında *tüş-* şeklindedir: *tökér* (6–24); *tüştü* (30–24); *tüştün* (30–8); *tüş'ür* (26–48).

3.3.2.2.1. b > p değişmesi:

b > p değişmesi sadece bir yabancı kelime kaydedilmiştir: *xop* “iyi” (< *Far. xûb*) (1–403).

3.3.2.2.2. d > t, ʈ değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde sadece sedalı şekilleri bulunan görülen geçmiş zaman (-dı, -di), bulunma (-da, -de) ve çıkma eklerinin (-dan, -den) Halhal ağızlarında sedasız ünsüzlerin etkisiyle bir kısım örneklerde sedasızlaştıkları

veya sedasızlaşma aşamasına girdikleri görülmektedir: *ağaştā* (4–63); ağaştakı (30-749); *çattı “vardı”* (11–56); *çıxmıştı* (6–390); delikten (30-66); *gêştî* (30–220); gétile (1-543); *gétî* (2–59); *qaştıla* (1–529); *yattux* (11–105).

Eklerin dışında birkaç yabancı kökenli kelime, kelime başında d > t değişmesi görülmektedir: *tesmalî “mendil”* (< *far. destmāl*) (1–793); *tūkan* (*Ar. dukkān*) (11-141).

3.3.2.2.3. z > s değişmesi

Birkaç kelimenin son ünsüzünde meydana gelen z > s değişmesi, Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında tespit edilmiştir: *ildus* (30–403); *uldus* (1–402).

Kivi köylerinden İlhiçı ağzıyla, Kızıldere ağzında birkaç yabancı kelimeyle ilgili de z > s ünsüz değişmesi bulunmaktadır: *hesb élediler “hazf ettiler”* (< *Ar. heẓf*) (29–330); *mücehhes olarsuz “teçhizatlı olursunuz, kuşanırsınız* (< *Ar. mucehhez “kuşatılmış”*) (1–1093).

3.3.2.3. Süreklileşme:

Süreklileşme, süreksiz ünsüzlerin süreklileşme hadisesidir. Süreklileşen ünsüzler, sızıcı ve akıcı ünsüzler olarak ikiye ayrılmaktadırlar.

3.3.2.3.1. Sızıcılaşma:

Halhal ağızlardan derlediğimiz metinlerde görülen sızıcılaşma örneklerinin büyük bir bölümü kelime veya hece sonunda bulunan ünsüzleri kapsamaktadır.

3.3.2.3.1.1. b > v değişmesi:

b > v ünsüz değişimi sadece yabancı kökenli kelimelerle ilgili olup Halhal mekez (hiro), Halhal merkez köylerinden Kızıldere ve Hımıs ağızlarında görülmektedir: *civinde* “*cebinde*” (18–299); *xever* “*haber*” (19–68); *servaz* “*asker*” (Far. *serbâz*” (30–247); *suvay'sız* “*bekarsınız*” (22–31); *pasivan* “*polis*” (Far. *pâsébân*” (30–306); *nigehvan* “*bekçi*” (Fra. *Négehbân*” (30–306); *biyavanda* “*çölde*” (Far. *bîâbân*) (30–336); *vezirganam* “*bezirganım*” (19–164).

3.3.2.3.1.2. c > j değişmesi:

Alıntı kelimelerde görülen bir ünsüz değişmesidir: *baj* “*haraç*” (29–100); *ejdâdi* “*dedeleri*” (26–25); *mejbur* (30–782); *mejlisi* (6–73); *tajdi* “*taçtır*” (Far. *tâc*) (17–394).

3.3.2.3.1.3. c > ş değişmesi:

Hişeyin merkez ağzında geçen bu ünsüz değişmesi, bir yabancı kelime tespit edilmiştir: *Kereş'de'di* “*Kerec'dedi*” (4 –10).

3.3.2.3.1.4. ç > c > j değişmesi:

Örneğine az rastlanan bir ünsüz değişimidir. Eski Oğuz Türkçesinde kelime sonunda bulunan ç ünsüzünün Hişeyin ağzıyla Hımıs ağızlarında bazen sızıcılaştığı görülmektedir: *aj* (30–1246); *ajlğ* (30–72); *güj* (19–318); *güjlüsen* (17–56).

3.3.2.3.1.5. ç > ş değişmesi:

Bol miktarda örneği bulunan bu ünsüz değişimini, bütün Halhal ağızlarında görmek mümkündür. Eski Oğuz Türkçesinde kelime sonunda bulunan ç ünsüzü, bütün Halhal ağızlarında hece sonunda bulunduğu

takdirde ş ünsüzüne dönüşür: *ağaşdan* (30–659); *gêşdi* (30–805); *işdile* (30–812); *kerpiş* (17–322); *qaşdı* (29–143); *goş* (18–192); *uşdu* (28–41); *üş* (6–463); *saş* (17–199); *sêşkin* (16–7).

$\text{ç} > \text{ş}$ ünsüz değişiminin görüldüğü bir diğer kelime de yabancı kökenli *héç* (< far. *hîç*) kelimesidir. *hiç* kelimesinin de ç ünsüzü bütün Halhal ağızlarında genelde ş ünsüzüne dönüşmektedir: *héş* (16–31).

3.3.2.3.1.6. $q > x$ değişmesi:

$q > x$ değişmesi, sedalı, süreksiz art damak q ünsüzünün sızıcılaşarak art damak x ünsüne dönüşmesidir. $q > x$ değişmesi, aslında Eski Oğuz Türkçesinden itibaren başlayan bir ünsüz değişmesidir. Halhal ağızlarında x 'li olan birçok kelime, Eski Oğuz Türkçesinde de x ünsüzüyle (*yoxsul*, *yox*, *arxa*, *ox*, *çok*, *bırax*, *yanax*)¹²¹ kaydedilmiştir. Halhal ağızlarında kalın sırada bulunan gelecek zaman ekinin son ünsüzü, genelde $q > x$ değişimine uğramaktadır: *olacax* (18–8); *olmıyacax* (1–665); *salacaxlar* (30–782); *yatacaxdı* (1–608).

Hişeyin ağızlarından Nüdü ağzında bir yabancı kelime de $q > x$ ünsüz değişmesi görülmektedir: *loxma* “*lokma*” (6–68).

3.3.2.3.1.7. $q > \text{ğ}$ değişmesi:

Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzıyla Hişeyin köy ağızlarından Nüdü ağzında soğuş kelimesinde $q > \text{ğ}$ değişmesi tespit edilmiştir: *soğuşdu* (6–145); *soğuş* (30–1391).

Alıntı kelimelerden *fakat* kelimesinin ğ ünsüzü de Hımıs ağzında ğ'ye dönüşmüştür: *fağad* (18 –304)

Halhal ağızlarında kalın sırada bulunan –acax gelecek zaman ekinde de bir $x > \text{ğ}$ ünsüz değişmesi görülmektedir. Bu ünsüz değişmesi sadece

¹²¹ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 65-66.

Hişeyin ağızlarından Nüdü ağzıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında görülmektedir: *alacağam* (30–104); *aparacağam* (6–91); *tutacağam* (6–421); *yanıdıracağam* (30–168).

3.3.2.3.1.8. k > ħ değişmesi:

k > ħ ünsüz değişimi, kelime ve hece sonunda bulunan sedasız – süreksiz ön damak k ünsüzünün sızıcılaşarak sedasız ön damak ħ ünsüzüne dönüşmesidir. Türkiye ağızlarından Kars ili ağızlarında da tespit edilen bu ünsüz değişmesi,¹²² Hımıs ağzı dışında, bütün Halhal ağızlarında görülmektedir: *çeħdiler* (30–255); *eleħden* (27–42); *éliyebilmiyeceħ* (27–49); *öldüreceħ* (1–283); *töħdü* (1–374); *zireħlig* (27–63); *böyüħ* (29–311); *çöreħ* (30–15); *düħtür* (30–52); *gereħ* (30–108).

4.3.2.3.1.9. -ng, -nk > ħ değişmesi:

ng > ħ ünsüz değişimi, alıntı kelimelerin sonunda bulunan ng ünsüzünün ħ ünsüzüne dönüşmesidir. ng > ħ ünsüz değişiminde geçen ħ ünsüzünün fonetik değeri, k > ħ ünsüz değişmesinde meydana gelen ħ ünsüzüyle aynıdır: *heveħ* “havan” (30–181); *külüħ* “külünk” (30–291); *zeħ* “zil” (22–28); *qeşeħ* “güzel” (30–40).

3.3.2.3.1.10. p > f değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde sedasız - süreksiz p’li öğrenilen geçmiş zaman eki, Hişeyin ağzında bazen sızıcılaşarak f ünsüzüne dönüşmektedir: *éléf* “eyleymiş” (6–76); *düzeldifdi* (18–338); *düzeldifsen* (19–119); *olufsan* (19–173); *örtüfsen* (19–147).

Yine Hişeyin ağzında p ünsüzüyle biten fiillerde de p > f ünsüz değişmesi görülmektedir: *tafıp* (1–310); *öftü* (30–1262).

¹²² Ahmet B. Ercilasun, Kars İli Ağızları, s. 112.

3.3.2.3.1.11. t > h, ħ değişmesi:

Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz bir diğer ilginç ünsüz değişmesi t > h değişmesidir. İki kelimedede karşılaştığımız bu ünsüz değişmesi, Hişeyin köylerinden Berende ağızıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ve Hımıs ağızlarında geçer. Bu ünsüz değişmesinde görülen bir diğer özellik, dört kelimesinde r ünsüzünün göçüşmesiyle birlikte oluşmasıdır: *cüh* < *cüt* < *Fars. Coft* (55–69); *döhr* (30–1401).

3.3.2.3.2. Akıcılaşıma

3.3.2.3.2.1. b > m değişmesi:

b > m ünlü değişimi, süreksiz – dudak ünsüzü olan b ünsüzünün nazallaşarak süreklileşmesi hadisesidir. b > m ünsüz değişmesinin nedeni bir n ünsüzünün etkisidir. Eski Oğuz Türkçesinde b ünlülü olan teklik 1. şahıs zamirinin Halhal ağızlarının tamamında b > m ünsüz değişimine uğradığı görülmektedir: *men* (17–218); *mene* (18-21); *meni* (18–60); *menim* (19–38).

n ünsüzünün etkisiyle *bu* işaret zamirinin de birçok yerde m'leştiği görülmektedir: *muna* (19–39); *munnan* (1–168); *munun* (6–226).

Bir diğer b > m değişimi *çubuk* kelimesiyle ilgilidir. Eski Türkçede *çöbik* olarak geçen *çubuk* kelimesi, Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızında *çumux* şeklinde geçer: *çumuğu* (30–1162); *çumux* (30–1352).

3.3.2.3.2.2. g > y değişmesi:

g > y değişimi, süreksiz - sedalı ön damak g ünsüzünün süreklileşerek akıcılaşıması demektir. g > y ünsüz değişiminin, birbirlerinden farklı birkaç şekilde tezahürü bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Eski Oğuz Türkçesinden Yeni Oğuz ağızlarına geçişteki g > y değişimidir. Bu fonetik hadise, fonemler arası etkileşimden ziyade dilin zaman içindeki değişimiyle ilgilidir. Tarihi sebeplerden kaynaklanan değişimlerin en önemli özelliği, söz konusu değişimin kesin olması, herhangi bir bağlamdan etkilenecek (vurgu,

tonlama, fonetik etkileşim) geri dönüşüm göstermemesidir: *deydi* (6–136); *döydüler* (27–15); *döydüm* (6–18); *çiyine* (29–314); *eyninde* (1–747); *söyse* (6–454).

g > y değişiminin ortaya çıktığı bir başka durum da söz dizimiyle ilgilidir. Bazı durumlarda g ünsüzü, kendisinden önce gelen kelimenin ünlüsünden etkilenecek y olarak telaffuz edilmektedir. Örneğin *gel-* kelimesi, bütün ağızlarda *gel-* [bu sefer geldim] olarak geçer. Ancak kendisinden önce gelen kelime ünlü ile bitiyorsa [bıra yelsin] g > y değişimine uğraması muhtemeldir. Bu değişiklik her zaman için geçerli değildir. Anlatıcının konuşma hızına, kelimeler arasındaki duraklamasına bağlıdır: *bi yéce* (17–234); *ge yédek* “*gel gidelim*” (6–395); *gene yeldi* (22–44); *vıra vıra yeti* “*vurarak getir*” (6–314); *ele yetirsinne* (22–3).

3.3.2.3.2.3. k > y değişmesi:

k > y değişimi, k ünsüzüyle biten bir kelimenin ünlü ile başlayan bir ek almasıyla ilgilidir: *ekinçiliyi* “*ziraatı*” (10–9); *köteyi* “*dayağı*” (18–317); *ineyi* (11–119); *Alla kömeyü ossun* “*Allah yardımcın olsun*” (30–1431) (< *kömek* “*yardım*”).

3.3.2.4. Süreksizleşme:

Sürekli ünsüzlerin süreksizleşmesi, alıntı kelimelerle ilgili olup daha çok Halhal merkez köylerinden İlhiçi ile Hişeyin ağızlarında tespit edilmiştir.

3.3.2.4.1. f > b değişmesi:

Sadece yabancı kelimelerde karşılaştığımız f > b ünsüz değişmesi, Kivi köylerinden İlhiçi ağızıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızında tespit edilmiştir: *hesb* “*hazf*” (29–330); *İsbahan’a* (29–108); *İsbahan’da* (29–93); *nisbi rayda* “*yarı yolda*” (30–1016) (< *Ar.Far. nisf* “*yarı*” *râh* “*yol*”).

3.3.2.4.2. m > b değişmesi:

Kivi köylerinden İlhiçı ağzında geçen Farsça kökenli *xudubani* kelimesinde m > b ünsüz değişmesi görülmektedir: *xudubani* “*samimi*” (< *Far. xodémānî*) (29-72).

3.3.2.4.3. ş > ç değişmesi:

ş > ç değişimiyle ilgili tespit ettiğimiz tek örnek *yaxçı* (< *yaxşı*) kelimesidir. *yaxşı* kelimesindeki ş ünsüzü, Hişeyin ağzıyla bütün Halhal ve Kivi köy ağzlarında ç ünsüzüne dönüşmektedir: *yaxçı* (30–55); *yaxçıdı* (1–365); *yaxçısına* (30–1012); *yaxçıyam* (17–53).

3.3.2.4.4. v > b değişmesi:

Hımıs ağzında *var* kelimesi, kendisinden önce gelen *bu* kelimesinin etkisiyle v > b değişimine uğramıştır: *bu bardı* “*vardır*” (19–259); *bu bardı* (19–260).

v > b değişimiyle ilgili birkaç örnek de Kızıldere ağzında ve yabancı kökenli kelimelerde tespit edilmiştir: *derbüş* (30–626); *Xudābende* “*Tanrı*” (< *Far. Xodāvend* “*Tanrı*”) (30–1155).

3.3.2.4.5. y > g değişmesi:

y > g ünsüz değişmesi, sadece alıntı kelime olan *derya* kelimesinde tespit edilmiştir. Hişeyin ağzlarından Berende ağzıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında *derya* kelimesi, sürekli *derga* olarak söylenmektedir: *derga* (30–1176); *dergaça* (30–1176); *dergiya* (30–1176).

3.3.2.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler:

Sürekli ünsüzlerin kendi aralarında yer değiştirmeleri, Halhal ağzlarının Eski Oğuz Türkçesiyle münasebeti bakımından çok önemli bir

yere sahiptir. Eski Oğuz Türkçesinde önemli bir fonemik değere sahip olan nazal n ünsüzü, Halhal ağızlarının tamamında ortadan kalkarak görevini başka sürekli ünsüzlere devretmiştir. Halhal ağızlarında nazal n'nin parçalanarak başka ünsüzlere dönüşmesini, sürekli ünsüzler arası değişmelerde bütün detaylarıyla incelemeye çalışacağız.

3.3.2.5.1. h > y değişmesi:

h > y değişmesi, yabancı kelimelerde görülen bir ünsüz değişmesidir. Yabancı kelimelerde görülen h > y değişmesine bütün Halhal ağızlarında rastlamak mümkündür: *beyseb* “nazaran” (< *Far. Ar. bé-hisāb*) (1–947); *köyne* (17–302); *méyter* (6–111); *möykem* (1–325); *söybet* (17–456); *töyfe* (30–463); *Şayi* (*Far. Şâhî “Kaçar dönemi para birimi”*) (5–30); *rayda* “yolda” (*Far. rāh “yol”*) (30–1016).

3.3.2.5.2. x > ğ değişmesi:

x > ğ değişimi, Kızıldere, Himis ve Buruç ağızlarında geçmektedir: *yoğ* (18–282); *oyağ* “uyanık” (27–29); *olacağ* (27–29).

3.3.2.5.3. x > ħ, h değişmesi:

x > ħ, h değişimi, hırıltılı, sedasız ve sızıcı art damak x ünsüzünün sızıcı, sedalı gırtlak h ünsüzüne dönüşmesidir. Bu ünlü değişimi, bütün Halhal ağızlarında tespit edilmiştir. Bir kısım örneklerde art damak x'sinin x > h değişiminin ara merhalesini oluşturan yarı sedalı ħ ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir: *ħanım* (17–320); *qırħ* (30–1032); *qorħma* “korkma” (30–1137); *vıracahla* (23–22).

Bir ileriki aşamada ħ ünsüzünün tamamen sızıcılaşarak h ünsüzüne dönüşmesi, Doğu Oğuzcası için yeni bir fonetik gelişimin habercisidir: *bedbahlığ* (6–333); *dahı* (11–265); *hanım* (17–344); *Hanım'a* (17–347).

3.3.2.5.4. l > n değişmesi:

Bütün Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz l > n değişmesine uğrayan örneklerden biri, teklik 2. şahıs emir ekleriyle ilgilidir. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde –qıl, -gil şeklinde geçen¹²³ teklik 2. şahıs emir ekindeki l ünsüzü, l > n değişimine uğramıştır: *çıxgına* (19–120); *getigine* (18–309); *olgına* (18–314); *vérgine* (18–318).

l > n değişiminin görüldüğü bir diğer örnek *ilen* edatıyla ilgilidir. *ilen* edatı l > n değişmesine uğrayarak Halhal ağızlarında –(x)nan, –(x)nen şeklinde vasıta eki olarak kullanılmaya devam etmektedir: *ağacınan* “ağaçla” (17–46); *aylarnan* “aylarla” (13–23); *atnan* “atla” (3–70); *qurdunan* “kurtla” (17–545); *yolunan* “yolla” (19–255).

3.3.2.5.5. l > r değişmesi:

l > r ünsüz değişiminin bulunduğu tek örnek *değil* kelimesindedir. Eski Oğuz Türkçesinde bu kelime *degül* şeklinde geçer. Bütün Halhal ağızlarında *degül* kelimesinin l ünsüzü l > r değişimine uğramıştır: *deyrem* “değilim” (22–220); *dör* “değil” (42–12); *döyrük* “değiliz” (30–866).

3.3.2.5.6. n > l değişmesi

n > l değişmesi, kelime başında Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızıyla Hımıs ağızında tespit edilmiştir: *léysan* (30–1155); *laqqa* “balık türü” (17–191).

3.3.2.5.7. n > m değişmesi:

Birinci hecesini düşüren Eski Oğuz Türkçesinin –ayın, –eyin teklik 1. şahıs emir eki,¹²⁴ bütün Halhal ağızlarında n > m değişimine uğramıştır:

¹²³ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 149.

¹²⁴ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 147.

déyim (17–362); *durum “kalkayım”* (30-1515); *görüm* (1–42); *olmıyım* (30-872).

Kızıldere ağzında karşılaştığımız bu ünsüz değişimi, yabancı kökenli bir kelime de görülür: *cemtayısına “çantasında”* (30–1339).

3.3.2.5.8. $\eta > \text{ğ}$ değişmesi:

$\eta > \text{ğ}$ değişmesi, akıcı damak n'sinin sızıcı – sedalı damak ğ ünsüzüne dönüşmesidir. Eski Oğuz Türkçesinde nazal n'li olan *domuz* (< *doñuz*) kelimesinin, nazal n'si Kivi ağzıyla Hişeyin köylerinden Berende ağzında ğ ünsüzüne dönüşmüştür: *doğuz* (1–194); *doğuzlar* (11–67).

3.3.2.5.9. $\eta > m$ değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde kemik anlamına gelen *süñük* kelimesi Halhal ağızlarının tamamında $\eta > m$ değişmesi sonucu *sümük* şeklinde ortaya çıkmıştır: *sümük “kemik”* (9–79); *sümüyur* (6–15); *sümüyü* (9–68).

3.3.2.5.10. $\eta > n$ değişmesi:

$\eta > n$ değişmesi, damak n ünsüzünün diş n'sine dönüşmesidir. Eski Oğuz Türkçesinde damak n'li eklerin bir kısmıyla damak n'si bulunan kelimelerin bir kısmı, $\eta > n$ ünsüz değişmesine uğramıştır. Eski Oğuz Türkçesinde daima damak n'li olan ilgi ekleri (-u η , -ü η , -nu η , -nü η)¹²⁵, Halhal ağızlarının tamamında diş ($\eta > n$) n'sine dönüşmüştür: *bunun* (15–85); *çobanın* (29–1); *senün* (12–197); *derbüşün* (30–652); *évün* (14–35); *şehrün* (19–212).

Eski Oğuz Türkçesinde sadece damak n'li olan teklik 2. şahıs iyelik ekinin¹²⁶ yalın hâli, Halhal ağızlarının tamamında $\eta > n$ değişimine

¹²⁵Gürer Gülsevin, age, s. 25.

¹²⁶Gürer Gülsevin, age, s. 12.

uğramıştır: *adun* (28–1); *kendün* “köyün” (11–28); *dedün* (15–61); *özün* (6–350).

Kelimelerin kök ünsüzleriyle ilgili $\eta > n$ değişmesi, *sonra* ve *son* kelimelerinde tespit edilmiştir: *sonra* (17 –246); *sonu* (30–179).

3.3.2.5.11. $\eta > ng$ değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde kelime içinde bulunan bir kısım η ünsüzleri Halhal ağızlarında ng ünsüzüne dönüşmüştür: *engin* “çenesini, avurdunu” (< *eñek*) (30–998); *ingiller* “inler” (19–304); *yengi* (29–232); *yenge* (28–57); *yüngül* “hafif” (1–667).

3.3.2.5.12. $\eta > nq$ değişmesi:

$\eta > nq$ değişmesi, kalın ünlülü kelimelerde meydana gelen bir nazal parçalanmasıdır: *anqırtı* “anırtı” (6–139); *qaranquluq* (6–342); *qınqıro* “zil” (< YTS. *kınqran*- “mırıldanmak”) (17–227).

3.3.2.5.13. $\eta > v$ değişmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde sadece damak n’li olan teklik 2. şahıs iyelik eki, ünlü ile başlayan eklerle (yaklaşma, belirtme) çekime girdiği sırada Halhal ağızlarının tamamında v ünsüzüyle yer değiştirmektedir: *başuva* (17–374); *elüve* (1–766); *évüve* (29–141); *özüve* (31–42).

3.3.2.5.14. $\eta > y$ değişmesi:

$\eta > y$ değişmesi, Hımıs ağızında tespit edilmiştir. Eski Oğuz Türkçesinde η ’li olan teklik 2. şahıs eki, Hımıs Ağız’ında isimle tek başına çekime girdiğinde $\eta > n$ değişimine uğramaktadır.¹²⁷ Aynı ek, ismin yaklaşma ve

¹²⁷ Bak: $\eta > n$ değişmesi.

belirtmeli hâliyle çekildiğinde büyük bir oranda v olarak tezahür etmektedir.¹²⁸ Ancak, bir kısım örneklerde belirtme eki almış teklik 2. şahıs iyelik ekinin, y'leştiği görülmektedir: *bağuyu “bağını” (19–266); başuyu (17–438); canuyu (18–403); kesbüyü “kazancını” (15–9); oğluyu (17–19); pambuğuyu (17–147).*

Yine Hımıs ağzı(-ér)ında üzerine eşitlik eki almış teklik 2. şahıs iyelik ekinin bir örnekte y olarak kullanıldığı tespit edilmiştir: *senün daluyca “senin arkandan” (19-357-58).*

Hımıs ağızlarında görülen bu $\eta > v > y$ değişmesi, ilk başta $\eta > y$ değişmesi olarak telakki edilebilir. Ancak, Hımıs ağzında teklik 2. şahıs iyelik ekinin isimle tek başına çekildiğinde n'li olması, yine aynı ekin yaklaşma ve belirtme ekleriyle birlikte çekime girdiğinde v'li şekillerin ağırlıkta olması, hatta v'sini düşürmüş örneklerin bolca kullanılması,¹²⁹ Hımıs ağzında teklik 2. şahıs iyelik ekinin isimin yalın hâlinde iken kesinlikle n olduğunu, belirtme ve yaklaşma ekleriyle çekildiğinde v'li şekillerinin çoğunlukta olduğunu göstermektedir. Ayrıca teklik 2. şahıs ekiyle ilgili görülen bu y'leşme, sadece ince sırada kullanılan isimlerde meydana gelmektedir. Bütün bunlar, Hımıs ağzında teklik 2. şahıs iyelik ekinin belirtme ve yaklaşma ekleriyle birlikte çekildiğinde bir $v > y$ değişmesine maruz kaldığını göstermektedir. Bu ünsüz değişmesi, v'nin düşeceğinden kaynaklanan ikiz ünlüleşmeyi engellemek, yine v'nin düşeceğinden doğacak ek boşluğunu doldurmak için meydana gelebileceği gibi v'nin düşmesinden sonra bir ses türemesi olarak da değerlendirilebilir. Bu şekilde y, teklik 2. şahıs iyelik ekinin görevini üstlenmekle birlikte ünsüz düşmesinden kaynaklanacak olan ikiz ünlü oluşumunu da engellemektedir.

Ayrıca Eski Oğuz Türkçesinde damak n'li olan *göñül* (< köñül) kelimesinde de $\eta > y$ değişmesi görülmektedir: *göylüm (16–15); göylün (11–193); göylünde (19–255).*

¹²⁸ Bak: $\eta > v$ değişmesi.

¹²⁹ Bak: v düşmesi.

3.3.2.5.15. r > l değişmesi:

Alıntı kelimelerde görülen bir ünsüz değişimidir. Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzıyla Hımıs ağzında görülmüştür: *silāb* “tok” (< *Far. sîrâb* “tok”) (18–241); *solax* “delik” (< *Far. sûrâx* “delik”) (30–38).

3.3.2.5.16. v > m değişmesi:

Alıntı bir kelimede geçen bu ünsüz değişimi Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağzında tespit edilmiştir: *serm* (< *Far. serv* “servi ağacı”) (30–1224).

3.3.2.5.17. v > ğ, y değişmesi

v > ğ değişmesi, v > y ünsüz değişmesinin ara merhalesidir. Şehin ağzında karşılaştığımız bu ünsüz değişmesi, az sayıda kelimede tespit edilmiştir: *öğ* “ev” (< *ëğ* < *ëv* < *év*) (5–22); *öğladı* “evladı” (6–212); *ëğün* “evin” (6–394).

v > y değişmesi ise Hişeyin ağzlarıyla Halhal merkez köylerinden İlhiçi ağzında görülmektedir: *ëy* (6–337); *ëylatı* (1–918); *döy* “dev” (< *Far. dîv*) (17–21); *öylat* “evlat” (1–17); *öyün* “evin” (29–272).

Ayrıca *sevin-* kelimesinin de Hımıs, Kızıldere ve Varavart ağızlarında v > y değişimine uğradığı tespit edilmiştir: *söyündüğünneğ* “sevindiğinden” (17–332); *söyünnem* (15–110); ‘*söyünér* (18–319).

3.3.2.5.18. y > h değişmesi:

y > h değişimi, alıntı kelime olan *şey* kelimesiyle ilgili olup Hişeyin ağızlarından Berende ağzında tespit edilmiştir: *şéhi* “şeyi” (1–637); *şéhimi* “şeyimi” (1–691).

3.3.2.5.19. ɣ > y değişmesi:

Arapça ayın (ɣ) ünsüzü, Halhal ağızlarında ya düşer ya da başka bir ünsüzle yer değiştirir. Hişeyin ağızlarından Berende ağızıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızında Arapça ayın (ɣ) ünsüzü, y ünsüzüne dönüşmektedir: *éydam* “*ıdam*” (1–907); *mōqéy* “*vakit, zaman*” (< *Ar. mev'ki*’ (1–931); *reyyet* “*raiyyet*” (< *Ar. ra'yyet*) (29–297).

3.3.2.5.20. ɣ > h değişmesi:

Bu ünsüz değişmesi de yine Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızında tespit edilmiştir: *behiṭ* “*uzak*” (< *Ar. ba'îd* “*uzak*”) (6–49); *camahatu* “*cemaati*” (< *Ar. cemâ'at*” (1–259); *lehnet* “*lanet*” (< *Ar. la'net*) (6–281); *méhmar* “*mimar*” (< *Ar. mi'mâr*) (30–287); *ozahım* “*durumum*” (< *Ar. evzâ*’ (1–723); *tamahımnan* “*yemek*” (< *Ar. ta'âm*) (6–101); *sahat* “*saat*” (< *Ar. sâ'at*)(15–5).

3.3.3. Aykırılma

Fonetik değerleri aynı veya birbirine yakın olan iki ünsüzden herhangi birinin fonetik değerini değiştirerek farklılaşmasına aykırılma denilmektedir. Aykırılma hadisesi, yan yana gelen iki ünsüzde meydana geleceği gibi aralarında başka fonemlerin bulunduğu durumlarda da ortaya çıkabilir.¹³⁰

Çalışma sahamızdan derlediğimiz metinlerdeki aykırılma örnekleri l'den n'ye m'den b'ye, n'den d'ye, r'den l'ye, r'den n'ye, v'den b'ye, dönüşmektedir. *Arzılum'çağsan* “*Erzurum büyüklüğündesin*” (16–12); *bafat* “*vefat*” (30–383); *bağman* “*bahçıvan*” (< *Far. bāğbān*) (30–1190); *balalarına* “*balalarıyla*” (17–38); *biedem* “*edepsiz*” (< *Far. bî-edeb*) (17–158); *cehendem* “*cehennem*” (30–262); *geleñ gelesen* “*gelmelidir*” (< *gerek gelesen*) (12–52); *qaraldı* “*karardır*” (15–79); *qaral* “*karar*” (29–153); *sindim* “*yaşım*” (< *Ar. sinn*) (2–14); *nāberbut* “*alakasız, saçma sapan*” (< *Far. Ar. nā-merbūt*) (19–262).

¹³⁰ Ahmet. B. Ercilasun, Kars İli Ağızları, s. 130.

Bir diğer farklı aykırılaşıma örneği, Hımıs ağzında görülen iki art adamak ünsüzü olan nq ünsüzlerinden q ünsüzünün aykırılaşıarak diş ünsüzü d'ye dönüşmesidir: *qarandurux* “karanlık” (< *qaranquluḳ*) (18–203).

3.3.4. Ünsüz İkizleşmesi

Halhal ağızlarında ünsüz ikizleşmesi çok yaygın bir ses hadisesidir. Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerde geçen ünsüz ikizleşmesini ikiye ayırmak mümkündür. Bir kısım kelimeler, bütün ağızlarda sürekli ikiz ünsüzlüdür: *doqquz* (20–39); *sekkiz* (3–59); *éşşek* (6–192); *seqqeli* (18–108); *yéddi* (19–21).

Bir kısım ünsüz ikizleşmeleri sürekli olmayıp kelimenin vurgusuyla bağlantılıdır. Aynı kişi tarafından aynı kelime tek veya ikiz ünsüzlü olarak da söylenebilir. Bu bağlamda m, q, s, ş, ç, p ünsüzlerinde ikizleşme görülmektedir: *aşşāda* (1–94); *aşşa'ḡı* (1–291); *aşşāı* (1–361); *'hammısı* (19–382); *hemmeşe* (22–6); *qessem* “ant” (< Ar. *ḳasem*) (30–882); *meqqāriye* “mağara” (< Ar. *meqārē*) (30–1025); *néççiye* “kaça” (18–369); *neqqede* “ne kadar” (18–153); *oğedde* “o büyüklükte, o kadar” (18–232) *oqqede* (30–166); *teppe* (30–252).

3.3.5. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

İkiz ünsüzlerin tekleşmesi, yan yana gelen aynı fonetik değere sahip iki ünsüzden birinin düşmesi demektir. Halhal ağızlarında ikiz ünsüzlerin tekleşmesi sınırlı olup sadece alıntı kelimelerde görülmektedir: *cade* “cadde” (1–573); *emi* “amca” (< Ar. *emmi*) (12–109); *mürexes* “serbest” (< Ar. *muraxxas*) (6–73); *mütesfane* (< *mute'ssifāne*) (21–17); *tükan* (< Ar. *dukkân*) (22–36); *séyid* (< Ar. *seyyid*) (6–451).

3.3.6. Göçüşme

Çalışma sahamızda görülen göçüşmeler r, l, ğ y ve s, k ünsüzlerinde tespit edilmiştir. Göçüşmeye en çok uğrayan ünsüz r ünsüzüdür. r ünsüzüyle yer değiştiren ünsüzler ise f, g, ħ (< k), l, p ünsüzleridir: *doğur* “doğru” (17–174); *çiñrli* “kirli” (< *çirkli*) (3–379); *Erzail* (17-239); *Kiprigimnen* (6-179); *kirpit* (30-1353); *örgeñim* “öğreneyim” (1-110); *sırfası* (17-133); *terpe'nér* “depreniyor” (18-172); *torpağı* (29-56).

Bu kelimelerden *kirpik* Hımıs ağzında ve *toprak* Hımıs ağzına bağlı Varavart ağzında göçüşme olayı yaşamamıştır: *kirpik* (19-216); *toprağın* (15-104).

Bir başka göçüşme örneği, l ünsüzüyle f, x, g, m ünsüzleri arasında tespit edilmiştir: *külfetdaram* “aile sahibiyim” (< *Far. kolfet* “hizmetçi kadın” + *dār*) (30–1357); *qaxltı* “kalktı” (30-1215); *teflig* “tekli” (1–35).

Sadece Hişeyin ağzında aşağıdaki alıntı kelimelerde d ile y, ğ ile z arasında göçüşme olayı meydana gelmektedir: *maydan* “dişi at” (< *Far. māḍiyān*) (1–323); *ağuzamı* “erzakımı” (< *Far. āzūğé*) (30–1054).

Bir diğer göçüşme s ve k ünsüzlerinde meydana gelmiştir. Sadece bir örneğine rastladığımız bu göçüşme Kivi ağzında tespit edilmiştir: *eskig* “eksik” (12-107).

3.4. Düşme

3.4.1. Ünlü Düşmesi

Bütün Halhal ağızlarında çeşitli fonetik sebeplerden dolayı ünlü düşmesine tanık olmaktayız. Düşen ünlülerin tamamına yakını orta hece ünlüleridir. Kelime başında ve sonunda ünlü düşmesiyle ilgili pek fazla örnek bulunmamaktadır. Sadece *ie* (< *idi*) ve *uyku* kelimelerinin kelime başı ünlülerinin bütün Halhal ağızlarında düştüğü tespit edilmiştir: *yuxu* “uyku” (< *yuḵu* < *uyuḵu* < *udıḵu*) (6–49); *yēsi* “sahibi” (*yē* < *ie* < *idi*) (15-8); *yēlig* “sahip” (11-209).

Halhal ağızlarında ünlü düşmesinin başlıca sebeplerinden biri, orta hecenin vurgusuz olmasıdır. Çekim esnasında orta hece ünlüsü, vurgusunu bir sonraki veya kendinden önce gelen hecenin üzerine atarak düşme noktasına gelir: *bāyra* “dışarıya” (1-1057); *dōylem* “değilim” (6-505); *dōylük* “değiliz” (6-432); *dāruxāndan* “eczane” (< Ar. Far. *dārū-xāne*). (29-19); *Qırān’na* “para birimi” (15-13); *yānna* “yanına” (19-9); *yérceg* “yere kadar” (< *yerecek*) (30-110).

Bir diğer ünlü düşmesi –ar, -er geniş zaman eklerinin ünlüsünde görülmektedir. r, l ünsüzleriyle biten fiillerin geniş zaman çekimlerinin teklik ve çokluk 1. şahıslarında geniş zaman ekinin ünlüsü istisnasız bütün ağızlarda düşer: *aparram* (30-550); *durram* (30-935); *çaldırram* (15-14); *getirrem* (19-282); *girrem* (19-266); *getirrük* (20-28); *qırram* (17-59); *öldürrem* (18-227); *sürrük* (28-11).

Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz bir diğer ünlü düşmesi, -cağın, -ceyin zarf-fiil ekiyle ilgilidir. Eski Oğuz Türkçesi metinlerindeki –ıçak, -içek şeklinden gelişen –cağın, -ceyin zarf-fiil ekinin ilk ünlüsünün bütün Halhal ağızlarında düştüğü tespit edilmiştir: *düşceyin* (18-263); *gelceyin* (27-42); *görceyin* (29-137); *olcağın* (30-940); *vrcağın* (18-165).

3.4.2. Ünsüz Düşmesi

Çalışma sahamızda ünsüz düşmesi, çok yaygın bir ses hadisesi konumundadır. İncelediğimiz metinlerde ünsüz düşmelerini, kesin ve geçici düşme olarak ikiye ayırmak mümkündür. Geçici düşmeler, daha çok eklerle ilgili olup konuşma hızı ve vurguyla ilgilidir. Kesin düşmeler ise kelime kökünü ilgilendiren bir ses hadisesi olup bağlamdan asılı olmadan bütün zamanlar için geçerlidir. Halhal ağızlarında ünsüz düşmesiyle ilgili tespit ettiğimiz bir diğer husus, Türkçe kelimelerde düşen ünsüzlerle alıntı kelimelerde düşen ünsüzlerin farklılık göstermesidir. Türkçe kelimelerde en çok r, l, n, ğ, v, y ünsüzleri düşerken alıntı kelimelerde f, s, t, m ünsüzlerinde düşme görülmektedir.

3.4.2.1. d düşmesi:

Halhal merkez ağzında *gündüz* kelimesinin d ünsüzünün düştüğü görülmektedir: *günüz* (30–694); *günüzler* (1-303).

Ayrıca, Farsça kökenli bir kelimedede de d düşmesi tespit edilmiştir: *zēreb* “*sidik*” (< *Far. zerd-āb*) (18–209).

3.4.2.2. f düşmesi:

f düşmesi, yabancı kelimelerle ilgili bir ünsüz düşmesi olup Hişeyin ve Hımıs ağızlarında geçer: *suariş* “*sipariş*” (< *Far. sēpârēş*) (17-308); *cūt* “*çift*” (18–370).

3.4.2.3. ğ (< ET. q) düşmesi:

Eski Türkçedeki q ve ŋ ünsüzlerinden gelişen ğ ünsüzünün bazı Halhal ağızlarında tamamıyla düştüğü halde bazı ağızlarda halen korunduğu dikkat çekmektedir. *soğuk* kelimesinin ğ ünsüzü, Eski Oğuz Türkçesinde v (sovuk)’li kaydedilmiştir.¹³¹ Hişeyin köylerinden Nüdü ağızıyla Halhal merkez köylerinden Kızıldere’de *soğuk* kelimesinin *soğuqdu* (6–145) ve *soğuq* (30–1391) şekillerinin bulunması bu kelimenin Eski Türkçedeki *soqıq*¹³² biçiminden geldiğini göstermektedir. Dolayısıyla artzamanlı ve eşzamanlı bir yaklaşımla Halhal ağızlarında görülen *soux* ve *youx* kelimelerinde v ünsüzü değil de ğ (< q) ünsüzünün düştüğünü tahmin ediyoruz: *souğ* (2-81); *souğu* (7-9); *soux* (6-103); *youxlaşırđı* (30–1103); *youx* “*yakın*” (1–35).

ğ ünsüzünün düşüren bir diğer kelime *domuz* kelimesidir. *domuz* kelimesi, Hişeyin merkez ağızıyla Hişeyin köylerinden Berende ağzında *douz* şeklinde söylenmektedir. Bu ses hadisesinde düşen ünsüzün, Eski Oğuz Türkçesindeki ŋ (doŋuz)¹³³ ünsüzünden gelişen ğ ünsüzü olduğunu düşünüyoruz. Nedeni de Kivi merkez ağızıyla Hişeyin köylerinden Berende

¹³¹ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 71.

¹³² A Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri, s. 294.

¹³³ Yeni Tarama Sözlüğü, TDK Yayınları / 503, Ankara, 1983.

ağzında *doğuz* (11–64) şeklinin kayda geçmesi, donuz veya domuz biçimlerinin bulunmamasıdır: *douz* “domuz” (1–200).

ğ ünsüzünün düştüğü bir diğer örnek de sadece Hişeyin merkez köylerinden Berende ağzında geçen *oğlan* ve *oğul* kelimelerinde görülmektedir: *ōlan* (1–122); *olan* (1–190); *'oul* (1–93).

ğ (< x < q) düşmesi, bir de kalın sıradaki gelecek zaman ekinin teklik 1. şahıs çekimlerinde meydana gelmektedir. Halhal merkez ağzıyla Hımıs ağzında, teklik 1. şahıs çekimlerinde kalın sıradaki gelecek zaman ekinin ğ ünsüzü, tamamen düşmüş durumdadır: *çixartacaam* (1–296); *'danışacaam* (29–170); *tapacaam* (30–428); *dağıdacaam* (30–1115).

3.4.2.4. h düşmesi:

Bütün Halhal ağızlarında alıntı kelimelerde bulunan h ünsüzünün birçok yerde düştüğü görülmektedir: *çaarpaya* “sehpa” (< *Far. çehār-pāye*) (30–659); *efte* “hafta” (17–333); *iştiba* “yanlış” (< *Ar. iştibâh*) (30–1575); *Xudafis* “Allaha emanet” (< *Far. Ar. Xodā-hāfiz*) (30–415); *meşurdı* “meşhur” (15–114); *mütevecci* “müteveccih” (22–87); *saba* “sabah” (1–14); *şöretim* “şöhretim” (15–120); *tēvil* “tahvil” (1–945); *zērmari* “zıkkım” (< *Far. zehrmār*) (6–336); *xaişt* “rica” (< *Far. xāhéş*) (1–646).

3.4.2.5. x / q düşmesi:

Eski Oğuz Türkçesindeki q ünsüzünden gelişen kelime sonundaki x ünsüzünün Halhal ağızlarında bir kısım kelimelerde bazen düştüğü görülmektedir. *bā* “bak” (6–257); *ba* “bak” (18–185); *yō* “yok” (18–228); *yo* “yok” (20–36).

Bu ses olayının bir özelliği de düşen ünsüzden önceki ünlünün bazen uzamasıdır: *bā* “bak” (6–257); *yō* “yok” (18–228).

3.4.2.6. k düşmesi:

İnce sırada bulunan gelecek zaman ekinin teklik 1. şahıs çekimlerinde k ünsüzünün akıcılaşarak düştüğü görülmektedir. Halhal merkez köylerinden Kızıldere, Hımıs, Buruç ağızlarıyla Hişeyin köylerinden Nüdü ağzında k > y değişimini gösteren örnekler [böleceyem öldüreceyem] k ünsüzünün düşmeden önce y'leştiğine dair ipucu vermektedir: *ekeceem* (9–41); *geleceem* (30–409); *vereceem* (1–650); *yiyeceem* (27–44).

Bir başka k düşmesi de Hımıs ve Kızıldere ağızlarında gerek kelimesinde tespit edilmiştir: *gere* “*gerek*” (30–862); *gere* (19–330).

3.4.2.7. l düşmesi:

Bütün Halhal ağızlarında aşağıdaki örneklerde bazen l ünsüzünün düştüğü görülmektedir: *atdan* “*altdan*” (6–85); *Ebelfez* (< *Ar. Ebulfelz*) (9–23); *ge* “*gel*” (15–36); *mesem* “*meselen*” (18–168).

Bu örneklerin dışında Kivi köylerinden İlıxıçı ağızıyla Hişeyin köylerinden Nüdü ağzında l ünsüzünü düşüren kelimeler şunlardır: *deyi* “*değil*” (29–309); *xaq* “*halk*” (6–261).

3.4.2.8. m düşmesi:

Bütün Halhal ağızlarında *birazcık* anlamına gelen ve Türkçe bir + Far. kem “az” kelimesinden meydana gelen *bikem* (< bir+kem) kelimesinde m ünsüzünün düştüğü tespit edilmiştir: *bike* “*birazcık*” (< *Far. bir-kem*) (8–47).

3.4.2.9. n düşmesi:

En çok düşen ünsüzlerden biri de n ünsüzüdür. Akıcı konumda bulunan n ünsüzü, süreksiz d, t, k, ç ve sızıcı s, ş ünsüzleriyle aralarında ünlü olmaksızın tek hecede bulunduğu takdirde düşme temayülü göstermektedir: *bakda* “*bankta*” (19–9); *Derbed* “*Derbent*” (3–35); *fet* “*fent*” < *Far. fend* (2–66);

geşeg “güzel” < *Far. qeşeng* (18-141); *külüñ* “külünk” (30-291); *ket* “kent” (1-1031); *pelek* “leopar” < *Far. pelenk* (29-53); *tüfek* (1-406); *zirzemide* “bodrum” (< *Far. zîr-zemîn*) (6-77); *ād* “ant” (6-248).

Halhal ağızlarında en çok görülen n düşmesi, ilgi eklerinin ikinci n'sinde ortaya çıkar. Eski Oğuz Türkçesinde damak n'li olan ilgi eklerinin Halhal ağızlarının tamamında $\eta > n$ değişimine uğradığı görülmektedir. İsim tamlamalarında tamlanan unsur ünlü ile başlıyorsa, ilgi ekinin ikinci n'sinin genelde düştüğü görülmektedir: *xanu atdarın* (19-5); *gızın adı* (19-101); *bınu oğlu* (30-1296); *bunu üreyiñ sirrin* (30-453); *birinü eteyinnen* (30-1509); *senü itün* (30-136); *senü évün* (17-434).

Yine bütün ağızlarda örneklerine rastladığımız ünsüz düşmesi, ilgi ekinin birinci n'siyle ilgilidir. Halhal ağızlarında ikiz ünlülerin ortaya çıkmasındaki nedenlerden biri de ilgi ekinin birinci n'sinin düşmesidir: *atın adı* “atının adı” (19-333); *biriñ évin* “birinin evini” (26-66); *iksiin dükani* “ikisinin dükkani” (6-246); *qārın yāına* “karının yanına” (1-303).

İlgi ekinin birinci n'sinin düşmesinden kaynaklanan ikiz ünlüler, alçalan veya yükselen ikiz ünlüler konumundaysa, bir sonraki aşamada ünlü benzeştirmesi sonucu eşit ikiz ünlülere dönüşebilirler: *meem* “benim” (1-196); *neezü* “nemenizi” (1-1024); *seen* “senin” (6-389); *yaana* “yanına” (26-84).

İlgi ekinin ikinci ünsüzünde olduğu gibi kelime sonunda bulunan bütün n'ler, ister kelimenin kök ünsüzü olsun, ister herhangi bir eke ait olsun, bulunduğu kelimedenden sonra gelen kelime ünlü ile başlıyorsa düşebilir: *baxtu açılsın* “bahtın açılsın” (30-1431); *duru ayağa* “durun ayağa” (19-215); *se éle qızı götü* “sen kızı götür” (19-343); *ma ala ölürem* “ben şimdi ölüyorum” (< *Ar. el'ân* “şimdi”) (30-704).

Hımıs ağzında *xanım* kelimesinin n'si de düşerek *xaam* olarak birkaç kere söylendiği kaydedilmiştir: *xaam* (17-174).

3.4.2.10. r düşmesi:

Bütün Halhal ağızlarında düşme oranı en yüksek olan ünsüz, r ünsüzüdür. r ünsüzüyle biten bütün ekler, çekime girdikleri kelimenin son hecesi konumunda bulundukları takdirde düşmeye eğilimlidirler.

a) Çokluk 3. şahıs eklerinde r düşmesi: *geldile* (6-385); *iteledile* (17-11); *otuzdurélla* (17-76); *yatılla* (27-27).

b) -dır, -dir bildirme ekinde r düşmesi: *necürdü?* “nasıldır?” (4-29); *çoxdu* (6-91); *néçe ildi* “kaç yıldır” (17-502); *odu* (26-95); *kiliddidi* (17-11).

c) Şimdiki zaman ekinde r düşmesi: *alméysan* (1-519); *baxéysuz* (1-588); *gédésen* (1-512); *öldüréysen* (1-910); *tanıyésân* (17-78); *tanımısan* (30-1082).

r ünsüzünün düşmeye maruz kaldığı bir diğer durum, kelimenin kökünde bulunan r ünsüzüyle alakalıdır. r ünsüzüyle biten bütün fiillerin r ünsüzü, söz konusu fiiller emir 2. şahısta iken bazen düşer: *du* “dur” (6-312); *getî* “getir” (1– 320); *götü* “götür” (29-308); *otu* “otur” (17–361).

Ancak, söz konusu fiiller, ünlü ile başlayan bir ekle çekime giriyorlarsa hece başına geçen r ünsüzü, vurguyu üzerine aldığından varlığını sürdürmek zorunda kalır: *durardı* (27–24); *getirir* (29–21); *götürün* (30–474); *oturup* (7–174).

Bütün Halhal ağızlarında kelime kök veya gövdesinde aralarında ünlü olmaksızın yan yana bulunan r ve t ünsüzlerinden r ünsüzünün birçok yerde düştüğü görülmektedir: *çığadér* (17-35); *çixat* (30-795); *döt* (1-962); *géçitti* (6-364).

Birkaç yabancı kelimedede de r ünsüzünün düştüğü tespit edilmiştir: *feş* “halı” (< *Far. ferş*) (11–134); *eye* “eğer” (6–339).

3.4.2.11. s düşmesi:

s düşmesi, yabancı kaynaklı kelimelerle ilgili olup Kivi merkez ağzıyla Varavart ağzında geçmektedir: *meçid* “*mescit*” (12–30); *meçitder* (15-109).

3.4.2.12. t düşmesi:

t düşmesi, sadece yabancı kaynaklı kelimelerde görülen bir ünsüz düşmesidir: *des* “*takım*” (< *Far. dest*) (29–247); *desmal* “*mendil*” (18–410) (< *Far. destmāl*); *dürüs* “*dürüst*” (19-243); *navax* “*ne vakit*” (1–594); *xuruş* “*yemek türü*” (18-469) (< *Far. xuréşt*); *Reş*’de “*Şehir adı: Reşt’ten*” (26–54).

3.4.2.13. v düşmesi:

Eski Oğuz Türkçesinde bünyesinde v ünsüzünü barındıran bir kısım kelimelerin v’si Halhal ağızlarında düşmüştür: *çöürüb* “*çevirip*” (19-108); *göerçin* “*güvercin*” (30-1079); *qōdu* “*kovdu*” (6-345); *qourardı* “*kavururdu*” (27-24); *qozadı* “*qavzadı*” (30-588); *qualadı* “*kuvaladı*” (17–169); *oa* “*ova*” (19-107); *souşdu* “*savuştu*” (1-670); *touğun* “*tavuşun*” (11274-357).

Birkaç alıntı kekimede de v düşmesi görülmektedir: *aloun* “*alevin*” (30–1594); *houzun* “*havuzun*” (1-1155); *soay* “*başka*” < *Ar. sevā* (17–112).

Sadece Hişeyin ağzı(-éyr)’na bağlı Berende ve Kızıldere ağızlarında v ünsüzünü koruyan örnek kelimeler bulmak mümkündür: *qovdu* (1–78); *ovun* “*avin*” (1–378); *ovuç* “*avuç*” (30–94); *suvarılla* (1-177).

Yine Hişeyin köylerinden Berende ağzıyla Kivi merkez ağzında *suv* (< ET. sub)¹³⁴ kelimesindeki v ünsüzü, Eski Türkçenin b’sinden gelişen bir ünsüz olarak varlığını sürdürmektedir: *suvu* (1–166); *suwu* (11–45).

¹³⁴ Hüseyin Namık Orkun, Eski Türk Yazıtları, 3. baskı, TDK Yayınları / 529, Ankara, 1994.

3.4.2.14. y düşmesi:

Bütün Halhal ağızlarında yardımcı y ünsüzünün bazen düştüğü görülmektedir: *déér* “*diyor*” (< *déyér*) (15–80); *neün* “*neyin*” (1–1054); *yéer* “*yer*” (17–403) (< *yéyer*); *yéceksen* (6–259); *yollééy* “*yolluyor*” (29–205).

Bazen de kelime kök ve gövdelerinde y ünsüzünün düştüğü görülmektedir: *bōründe* “*böğründe*” < *böyründe* < *bögründe* (6–121); *quuya* “*kuyuya*” (17–51); *’hééfdi* “*hayıftır*” (1–1013); *köfüm* “*keyfim*” (30–388); *şāed* “*şayet*” (26–99).

Eski Oğuz Türkçesinde son ünsüzü k olan *gökçek*¹³⁵ kelimesi Halhal ağızlarında k > y değişimine uğrayarak *göyçek* (30–1029) şeklinde telaffuz edilmektedir. Hişeyin ağızlarından Nüdü ağzında *göyçek* kelimesinde de y düşmesi görülmektedir: *gōček* “*güzel*” (6–400).

Bir kısım örneklerin de kelime başındaki y’lerinin düştüğü görülmektedir: *ılxısın* “*yılkısın*” (19–68); *il* “*yıl*” (19–117); *ildus* (30–403); *iy* “*koku*” (30–1230) (< *Et. yıd*); *ulduz* (18–359); *ürek* (16–27).

3.4.3. Hece Düşmesi

Hece düşmesi, bir kelimede hece oluşturan bir ünlü veya bir ünlü ile bir ünsüzün tamamen kaybolması demektir. Halhal ağızlarının karşılaştığımız hece düşmelerinin bir kısmı kelimelerin ana heceleriyle ilgili olanıdır. r ünsüzüyle biten fiillerin yalın konumundayken sonda bulunan r ünsüzlerini düşürdükleri, ünsüz düşmesi bölümünde incelenmiştir: *geti* “*getir*” (1–320); *götü* “*götür*” (29–308); *otu* “*otur*” (17–361).

Halhal ağızlarının tamamında yalın konumundayken r ünsüzünü düşüren fiiller,¹³⁶ görülen geçmiş zaman ekiyle çekime girdikleri sırada sonda bulunan vurgusuz ünlülerini de düşürerek hece düşmesine neden

¹³⁵ Yeni Taram Sözlüğü, TDK Yayınları / 503, Ankara, 1983.

¹³⁶ Bak: r düşmesi.

olmaktadırlar: *getdi* “getirdi” (17–108); *göttü* “götürdü” (29–109); *götdüm* “götürdüm” (21–6); *otdu* “oturdu” (1–15).

Halhal ağızlarında görülen bir diğer hece düşmesi, isim tamlamalarında meydana gelmektedir. İsim tamlamalarında bazen ilgi ekinin bazen de iyelik eklerinin düştüğü tespit edilmiştir: *bın ıçın* “bunun için” (27–24); *hamısın şemşiri* “hamısının şemşiri” (30–174).

Şimdiki Zaman, geniş zaman ve gelecek zaman çekimlerinde bazen zaman eklerinin bazen de yardımcı unsurlarının düşmesi hece düşmesini doğurmaktadır: *déy'sen* “diyorsun” (< *déyirsen*) (6–316); *démér* “demiyor” (< *démeyir*) (15–87); *gédecem* (17–37); *vuracam* (18–343).

Eski Oğuz Türkçesindeki teklik 1. şahıs emir ekinin (–ayın, –eyin) birinci hecesi düşerek bütün Halhal ağızlarında –ım, –im; –um, –üm şeklinde ortaya çıkmıştır: *déyim* (19–189); *durum* (30–1515); *görüm* (1–42); *olmıyım* (30–872).

Halhal ağızlarında en fazla görülen hece düşmesi yabancı kelimelerle ilgilidir. özellikle ikiden fazla hecesi bulunan alıntı kelimelerde bir hece azalması görülmektedir: *eğlen* “en azından, hiç olmazsa” (< Ar. *eḳallen*) (19–81); *dēḡe* “dakika” (19–357); *xāṣ* “rica” (< Far. *xāhéṣ*) (17–245); *mēlim* “muallim” (23–23); *mesem* “meselen” (26–33); *müntası* “münteha” (5–12); *mütesfane* “maalesef” (21–17) (< Ar. *mute'essifâne*).

3.5. Ünlü Birleşmesi

Ünlüyle biten bir kelimenin ünlü ile başlayan bir kelime ile yan yana gelmesi durumunda iki ünlünün kaynaşarak tek ünlü haline gelmesine ünlü birleşmesi denilmektedir. Daha çok Halhal merkez ağızında ünlü birleşmelerinin kalıp kuruluşlarda meydana gelmesi dikkat çekmektedir: *başuva nd osun* “başına and olsun” (19–23); *ēmoḡli* “emi oğlu” (17–463); *néc olub* “nasıl olmuş” (18–330); *néceliyim* “nece eleyim” (17–305); *öz için* “özü için” (17–104).

Bir diğer ünlü birleşmesi –ér şimdiki zamanın çekimlerinde görülmektedir. Ünlü ile biten fiillerin –ér şimdiki zaman ekli çekimlerinde yardımcı y'nın düşmesiyle –ér ekinin direk fiile gelmesi sonucu bir ünlü birleşmesi görülmektedir: *ağlérsan* “*ağlıyorsun*” (11–244) (< *ağlayérsan*); *payléram* (15–43); *tanéram* (22–64).

–ér şimdiki zaman ekinde olduğu gibi –Ir, –Ur şimdiki zaman ekli çekimlerde de yardımcı ünsüzün düşmesi ve ekin direk fiile gelmesi sonucu bir ünlü birleşmesi görülmektedir: *bağlıram* (< *bağlayıram*) (30–217); *élirem* (26–89); *oxuram* (30–1099).

Ayrıca Ir, -Ur, şimdiki zaman ekinin kullanıldığı Halhal merkez ağzında olumsuzluk ekiyle şimdiki zaman ekinin ünlüsü yan yana gelmektedir. Yardımcı ünsüzün düşmesi sonucu yan yana gelen iki ekin, ünlü birleşmesine uğrayarak –mIr, –mUr, şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *görmür* (26–80); *olmuram* (30–17); *qoymur* (30–121); *sürmür* (32–43).

Bir diğer ünlü birleşmesi, şimdiki zamanın hikâyesinde görülmektedir: *istéydi* “*istiyordu*” (1–81) (< *isteyéydi*); *oxéydiğ* “*okuyor idik*” (< *oxuyéydıx*) (7–16).

3.6. Türeme

3.6.1. Ünlü Türemesi

Bütün Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz ünlü türemesi teklik 2. şahıs emir ekinde meydana gelmiştir. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde –qıl, –gil şeklinde geçen¹³⁷ teklik 2. şahıs emir eki, Halhal ağızlarında A(y) pekiştirme enklitiği¹³⁸ ile genişleyerek –gına, –gine şeklinde kullanılmaktadır: *çıxgına* “*çık*” (19–120); *getigine* “*getir*” (18–309); *olgına* “*ol*” (18–314); *vérgine* “*ver*” (17–126).

¹³⁷ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 149.

¹³⁸ Pekiştirme Enklitiği için bk: Ahmet Bican Ercilasun, La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi, Dil Araştırmaları Dergisi Sayı: 2, Ankara, Bahar 2008, s. 35-56.

Karşılaştığımız bir diğer ünlü türemesi alıntı kelimelerle ilgilidir: *sübhi* çağı “*sabah vakti*” (< *Ar. subh*) (6–353); *sumuruq* < *Far. sî-morq* (18–248).

3.6.2. Ünsüz Türemesi

3.6.2.1. h türemesi:

Kelime başında türeyen h ünsüzü, Halhal ili ağızlarında ağızdan ağza farklılık göstermektedir. Hişeyin ağızlarından Nüdü ağzında *éle* “öyle” zarfında, h türemesi görülürken öteki ağızların tamamında *éle* şeklindedir: *héle* (6–15).

Kelime başında h ünsüzünün türediği bir diğer kelime *helbet* “elbet” kelimesi olup Hişeyin ağızlarından Berende, Kemer ağızlarıyla Hımıs ağızlarında geçer: *helbet* (19–180, 1-9); *helbetde* (22-4),

3.6.2.2. k, x türemesi:

Eski Türkçedeki q-, -g ünsüzlerini düşürerek Batı Türkçesine –ınca, -ince (< -qınça, -ginçe) şeklinde geçen zarf-fiil eki, Halhal ağızlarının tamamında k, x (< ok) pekiştirme enklitiği¹³⁹ ile genişleyerek –incax, -incek şeklinde gelişmiştir: *batıncax* (27–11); *doıncax* (19-19); *gelincek* (29–251); *yetişinceñ* (30–1211).

3.6.2.3. l türemesi:

l türemesi Hişeyin köylerinden Berende ağzında geçen bir yabancı kökenli kelimede tespit edilmiştir: *redyol* “radyo” (1 – 1147).

¹³⁹ Ahmet Bican Ercilasun, La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi, ... s. 35-56.

3.6.2.4. m türemesi:

m türemesi, Hımıs ağızında, *egem* (< eger) kelimesinde tespit edilmiştir. Bu ünsüz, mA, mU enklitiğinde geçen m pekiştiricisidir:¹⁴⁰ “*eğer*” (17–391) (< **egerim* > *eger*)

3.6.2.5. n (-An) türemesi:

Halhal ağızlarında tespit edilen bir diğer n enklitiği -cağın, -ceyin zarf-fiil ekinde görülmektedir. –n enklitiğini alan –IncA zarf-fiil (> -IncAn) eki, ilk ünlüsünü düşürerek, -cAğIn (> -IncAn) şeklinde ortaya çıkmıştır: *düşceyin* (18-263); *gelceyin* (27-42); *görceyin* (29-137); *olcağın* (30-940); *vurcağın* (18-165).

3.6.2.6. t türemesi:

t türemesi, sadece bir alıntı kelimedede geçer: *xaişt “rica”* (1-646)(< *Far. xāhéş*).

3.6.2.7. y türemesi:

Halhal ağızlarında y türemesi en çok ek – kök ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Ünlüyle biten isimlerin ünlüyle başlayan eklerle çekime girdiği sırada y ünsüzünün türediği görülmektedir: *ağaya* (30-99); *biraya* “*buraya*” (1-200); *qocayı* (30-444); *quyuya* (18-188); *ölüye* (18-8).

Bütün Halhal ağızlarında ünlüyle biten fiillerin gelecek zaman ve geniş zaman çekimlerinde de yardımcı y ünsüzü türemektedir: *diyecek* (29-276); *diyecem* (30–641); *éliyecem* (1–833); *oxuyacam* (30–1934); *yi yerdi* (27-24).

Hımıs ve Halhal merkez ağızlarında *kimin* (< gibi) son çekim edatının yaklaşma ekiyle çekime girdiği sırada da bir y türemesi tespit edilmiştir: *dizéy kimin “dize kadar”* (19–317); *girenéy kimin “girinceye kadar”* (19–4); *Kivi’yéy*

¹⁴⁰ Ahmet Bican Ercilasun, La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi... s. 35-56.

kimin “Kivi’ye dek” (19–349); ‘oréy kimin “oraya kadar” (22–45); sübéy kimin “sabaha dek” (15–14).

Halhal ağızlarının tamamında bir kısım yabancı kelimelerde de y ünsüz türemesi görülmektedir: *eylan “şimdi” (23–20) (< Ar. el’ān); gaday “dilenci” (1-276) (< Far. gedā); nayrahtdí “rahatsız” (29–291) (< Far. Ar. nā-rāhet).*

4. VURGU

Halhal ili ağızlarında vurgu meselesi, derlediğimiz kayıtları yazıya geçirirken karşımıza çıkan en önemli sorunlardan biriydi. Fiil çekimlerinde soru işaretlerinin asla bulunmamasından kaynaklanan vurgu, Türkçe kelimelerle yabancı kökenli kelimeler arasındaki farklı vurgulamalar, ünsüzlerin düşmesinden ortaya çıkan ünlü uzunlukları, Halhal ili ağızlarında zengin bir vurgu sisteminin gelişmesini sağlamaktadır.

4.1. Kelime Vurgusu

Halhal ili ağızlarında kelime vurgusu, Türkçe kelimelerle yabancı kökenli kelimeler arasında farklılık göstermektedir. Yabancı kökenli kelimelerde özellikle Türkçeye yeni girmiş yabancı kelimelerde vurgunun bulunduğu yer kesinlikle orta hecedir: *bila’xire (30–64722); der’besdi “kiralandı” (22–13) (< Far. derbest); mej’meyi (30–784); mute’qābilen “karşılıklı olarak” (26-37) (< Ar. muteḳābelen); péyman’ḳarlığa “inşaat işine” (26–74) (< Far.Tür. péymānkār+ılg+a); sirvet’mendi “zengindir” (53–205)..*

Halhal ağızlarında Türkçe kelimelerin vurgusu, konuşmanın doğal akışında kelime sonunda bulunur. Ancak bir kelimenin özellikle üzerinde durulmak istenildiğinde vurgu kelime başına geçer: *‘geti (6–403); ‘çoxdu (9–18); ‘xanımunan (1–22).*

Halhal ağızlarında soru ekleri bulunmadığından sorulan unsur ne ise, daima vurguludur. Normal cümleyle soru cümlesinin birbirinden ayırt edilmesi de vurgudan hareketle mümkün olabilir: *geldūn Ehmed? “Ahmet geldin mi?”*

(30-447); *gözün ağréy?* “gözün mü ağrıyor?” (1-869); *vérer'sen?* “verir misin?” (17-131).

Bazen soru cümlelerinde kullanılan vurgu, ünlü uzamasına da yol açmaktadır: *taniyésân?* (17-78); *necür olā?* (15-71); *saldı'rā?* (17-316).

Halhal ağızlarının tamamında fiillerin şart çekimi genelde vurguyla söylenmektedir: *isde'sün* (1-38); *çeñmi'sen* (30-431); *sağalt'sun* (29-69).

Bazen de normal vurgunun kuvvetli olması, ünlü uzunluklarını da beraberinde getirmektedir: *geldî* (1-129); *gülêr* (18-418); *yoldaşlār* (30-342); *yōx* (30-578).

Bazen de vurgunun normalden uzun olması bir sonraki hecenin ünlüsünün düşmesine neden olmaktadır: *'yarsın yéer* “yarısını yer” (19-74).

Bazı kelimelerde de -ma, -me olumsuzluk ekinden önceki hecelerin normalden daha vurgulu olduğu görülmektedir: *'démedim* (30-1173); *'olmadı* (31-34); *'çıxmadı* (11-218).

4.2. Cümle Vurgusu

Halhal ağızlarında cümle vurgusu, fiilden önceki kelimedede bulunmaktadır. Bir cümlede vurgu fiile yakın unsurun üzerindedir.

II. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

İkinci bölüm fiil, isim ve edattan oluşan üç ayrı alt bölümden oluşmaktadır. İsim başlığı altında isim yapımı, çekimi ve isim türleri incelenirken fiil bölümünde fiil yapımı, fiil çekimi, sıfat-fiiller, zarf-fiiller ve edat başlığı altında da edatlar, bağlaçlar ve ünlemler incelenecektir.

1. İSİM

1.1. İsim Yapım Ekleri

1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

1.1.1.1. +aq, +ek

+aq, +ek eki, Eski Türkçede küçültme ve kuvvetlendirme eki olarak kullanılmıştır.¹⁴¹ İşlek olmayan bu ekin metnimizde sadece ince ünlülü örneği bulunmaktadır: *dibege “dibeğe” (6–17)*.

1.1.1.2. +an

Eski Oğuz Türkçesinde de +an, +en şeklinde kullanılan bu ekin sadece kalın ünlülü örneği tespit edilmiştir: *oğlan (17–8)*.

1.1.1.3. +cığaz

Sadece Hımıs ağzında bir örneğine rastladığımız bu ek, zavallılık anlamında kullanılmaktadır: *Memmed’cığaz (17–382)*.

1.1.1.4. +cıq, (+cix)

Eski Oğuz Türkçesinden itibaren görülmeğe başlayan bu ekin ilk şekilleri ç’li olmuştur.¹⁴² Halhal ağızlarında küçültme anlamı taşıyan bu ekin

¹⁴¹ A. Von Gabain, age, s. 45.

¹⁴² Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 164.

sadece c'li şekilleri tespit edilmiştir: *alacix* “*çardak*” (30–46); *azcix* (18–115); *qancığ* “*hayvanın dişisi*” (1–960).

1.1.1.5. +ça, +çe, +ca, +ce

Eski Oğuz Türkçesinde bu ekin sadece ç'li şekilleri kullanılmıştır.¹⁴³ Halhal ağızlarında kullanılan işlek eklerden biridir. Bu ek, eşitlik ekinin kalıplaşmasından meydana gelmiştir. Ekin kullanıldığı isimlerin bir kısmında benzerlik ve küçültme anlamlarını sezmek mümkündür. Ancak, sıklıkla kalıplaşmış bir yapım eki olarak kullanılmaktadır: *qabaxca* “*önce*” (30–35); *néçe* “*kaç*” (9–5); *néce* “*nasıl*” (15–87); *tekce* (6–519); *evvelce* (30–869); *xırdaca* “*küçük*” (22–6).

1.1.1.6. +çaq, +çek

Eski Oğuz Türkçesinde işlek bir eşitlik eki olan -çaq, -çek ekinin bir kısım kelimelerde kalıplaşarak bir yapım eki hâline geldiği görülmektedir. Bu ekin çekim eki özelliğini yitirmesi, eklediği kelimenin anlam değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Örneğin, göyçek (gökçek) kelimesinin ilk anlamı “gök gibi” olmalıdır. Bir nesneyi veya bir kişiyi göğe benzetmek aslında bir güzellik anlayışıdır. Bu anlayıştan hareketle de “gök gibi” anlamını taşıyan *göyçek* kelimesinin günümüz Halhal ağızlarında ve ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde artık gökle hiçbir ilgisi kalmadığını, tamamıyla güzel anlamına geldiğini görmekteyiz: *göyçek* “*güzel*” (< *gökçek*) (30–1029); *tumançağ* “*çıplak*” (9–70); *yélçegim* “*başörtüm*” (19–187).

1.1.1.7. +çı, +çi, +çu, +çü

Bu ek, meslek isimleri yapan bir ektir. Eski Oğuz Türkçesinde –çı, –çi şeklinde kullanılan ek¹⁴⁴ Halhal ağızlarında düzlük – yuvarlaklık uyumuna

¹⁴³ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 167.

¹⁴⁴ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 158.

girerek –çı, –çi, –çu, –çü şeklinde gelişmiştir: *deyirmançı* (18–325); *cüççü* “çiftçi” (< *Far.Tür. coft-çi*) (1–1039); *ekinçi* “çiftçi” (28–39); *élçi* (17–163); *muştuluqçu* (1–950).

Yine +çı, +çi, +çu, +çü eki üzerine gelen +lıq, +lik eklerinden soyut isimler yapılmaktadır: *çobançılığ* (30–1081); *ekinçilikde* “ziraatta” (32–16); *müselmançılığ* (30–1613); *serbazçılığa* “askerliğe” (9–35); *yarımçılıq* “tamamlanmamış” (6–142); *yolçuluğ* “dilencilik” (30–300).

1.1.1.8. +daş

Anlam olarak eşlik ve ortaklık bildirmektedir. Eski Oğuz Türkçesinde bu ekin ünlü uyumu bağlamında +daş, +deş şekilleri kullanılırken¹⁴⁵ Halhal ağızlarında bu ekin sadece +daş şekli yaşamaktadır: *qardaş* (4–13); *yoldaş* (14–9).

1.1.1.9. +gil

Topluluk ve akrabalık bildiren bir ektir. Halhal ağızlarında çok yaygın bir şekilde kullanılan bu ekin sadece –gil şekli bulunmaktadır: *nenemgilnen* “annemlerle” (26–16); *Eli’gile* “Alilere” (6–234); *Ziyad Xan’gilde* (19–70); *şahgile* “şahlara” (17–229).

1.1.1.10. +q (> +ğ)

İşlek olmayan bir ektir. Sadece q’lı örneği tespit edilmiştir: *qabuğunnan* “kabuğundan” (1–742).

1.1.1.11. +qa, +ge

İşlek olmayan bu ekle ilgili iki örnek tespit edilmiştir: *başqa* (6–99); *özge* (30–645).

¹⁴⁵ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 94.

1.1.1.12. +ki, +kı, +ku, +kü

+ki, +kı, +ku, +kü eki, isimden sıfat yapan bir ektir. Eski Türkçede +kı, +ki şekilleri bulunan bu ek, Eski Oğuz Türkçesinin ilk devrelerinde +kı, +ki şeklinde kullanılsa da yine Eski Oğuz Türkçesinde Farsça kökenli *ki* edatının etkisinde kalarak sadece +ki şekli ile kullanılagelmiştir.¹⁴⁶ Halhal ağızlarında bu ekin kalınlık – incelik ve düzlük - yuvarlaklık ünlü uyumu dâhilinde dört şekli bulunmaktadır. Ancak kalın ve ince ünlülü şekillerde sadece ön-damak k ünsüzü kullanılmaktadır. Bu ekin ünlü uyumu bulunduğu hâlde ünlü – ünsüz uyumuna bağlanmaması, ekin Eski Türkçedeki +kı, +ki ekinden değil de; Eski Oğuz Türkçesindeki -ki ekinden geldiğini göstermektedir. Eski Türkçeden gelmiş olsaydı kalınlık – incelik ünlü uyumunun yanı sıra ünlü – ünsüz uyumunun da bulunması gerekmektedir: *büyüncü* (29–281); *düncü* (1–109); *içerdeki* (1–118); *onunkun* “*onunkini*” (6–133); *yankı* “*yandaki*” (1–42).

1.1.1.13. +lı, +li, +lu, +lü (>+dı, +di; +rı, +ri)

+lı, +lu sıfat yapan eklerden biridir. Eski Oğuz Türkçesinde sadece +lu, +lü şekilleri bulunan bu ek,¹⁴⁷ Halhal ağızlarında küçük ünlü uyumuna girerek +lı, +li, +lu, +lü şekilleriyle kullanılmaktadır: *başarılı* “*başarılı*” (*baş-ar-ı-x-lı*) (6–442); *bıralı* “*buralı*” (12–83); *dilli* (11–231); *qayrılı* “*hazır*” (*qayır-ı-(q)-lı*) (6–68); *qoyuluxluydu* “*başı kapalıydı*” (< *qoy-u-(q)-lux-lu*) (1–531); *subutlu* (30–1564); *sulu* (32–17); *törelı* “*düzgün, sağlam*” (17–391); *üzüqoylu* “*yüzkoyun*” (< *qoylu* < **qoyulu* < **qoyılı* < **qodı+lı* < KB. *qodı* “*aşağı, aşağıya*”) (30–712).

+lı, +li ekinin d, t ünsüzlerden sonra geldiğinde –dı, +di ve r ünsüzünden sonra geldiğinde –rı, +ri şekillerinde ünsüz benzeştirmesine uğradığı görülmektedir: *addı* “*adlı*” (6–392); *imkanatdı* (22–80); *ketdisi* “*köylüsü*” (26–100); *şehirisi* (26–100); *xeyirri* “*hahırlı*” (30–980); *Kemerriyem* (9–2) *oğurriymiş* “*hırsızmış*” (< *oğurlu*) (22–70).

¹⁴⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 163.

¹⁴⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *age*, s. 95.

1.1.1.14. +llq (+llx), +lUq (lUx), (> +dlx, +dUx, +rlx, +rUx)

+llq, +lik eki Halhal ağızlarında isimlerden isim ve sıfat yapan bir ektir. Kullanım sıklığı en yüksek olan eklerden biridir. Eski Oğuz Türkçesinde ünlü uyumuna girmekle birlikte, yuvarlak ünlülü tabanlara düz ünlü ile geldiği örnekler de bulunur¹⁴⁸ Ancak, Halhal ağızlarında tamamıyla küçük ünlü uyumuna girmiş vaziyettedir : *ajlıx* “açlık” (9–57); *aylıx* (1–216); *qonaxlıx* (9–72); *uşaxlıx* “çocukluk” (4–42); *ucalığ* “yükseklik” (30–713); *bedbahlığ* (6–333); *bahalığ* “enflasyon” (11–110); *doslux* “dostluk” (13–19); *küllüğü* (4–47); *susuzlux* (18–203); *yelig* “sahip” (19–354).

+llq, +lUk (lUx, +lUg) eki, r ve d, t ünsüzleriyle biten isimlere geldiğinde rl > rr ve tl, dl > tt, dt ünsüz benzeştirmesine uğramaktadır: *arvatdix* “avratlık” (17–522); *xéyirrig* “hayırlık” (30–1284); *saatdix* (14–15); *seyyaddığa* “balıkçılığa” (2–30).

1.1.1.15. +mci, +mcü; +nci

Sayı isimlerinden sıra ve derece ifade eden isimler yapar. Eski Türkçede bu ek, *iki* sayısında +nti (ikinti), geri kalan tek rakamlı sayılarda +nç (altınç) şeklinde kullanılmıştır.¹⁴⁹ Eski Türkçeden sonra ekin +nç şekli, *iki* sayısında da *ikinç* şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Sonuna -i iyelik ekini alan +nç eki, *ikinti*'deki +nti ekinin sonundaki i'nin de etkisiyle Eski Oğuz Türkçesine +nçl şeklinde geçmiştir.¹⁵⁰ Halhal ağızlarında bu ek, genelde m'li şekilleriyle kullanılmaktadır: *üçümci* (30–1556); *üçümcü* (1–686); *ikimci* (26–20); *evvelimci* (30–1078).

Mahmut Sarıkaya, Güney Azerbaycan Türkçesi Grameri'nde bu sıra sayı ekinde görülen m'li şekillerin Farsça sıra sayısı yapan +m ekinin etkisiyle ortaya çıktığı kanısındadır.¹⁵¹ Yine araştırmacılardan Benzing +m ekinin

¹⁴⁸ Gürer Gülsevin, age., s. 117.

¹⁴⁹ A. Von Gabain, age, s. 75.

¹⁵⁰ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 168–69.

¹⁵¹ Mahmut Sarıkaya, age, s. 184.

Farsçadan, Erdal ise Toharcadan geldiğini düşünmektedirler.¹⁵² Ancak, Ahmet B. Ercilasun sayı eki +m'nin +nç'den daha eski olacağını savunmaktadır.¹⁵³

Sıra sayı ekinin sadece Berende ağzında bir örnekte n'li şekli tespit edilmiştir: *birinci qapını* (1–88).

Bütün halhal ağızlarında bol miktarda örneği bulunan ortanca kelimesinin de n'li şekliyle kullanıldığı tespit edilmiştir: *ortancıl oğlumun* “*ortanca oğlumla*” (22-12); *ortancıl qız* (1-223); *ortancılı* (31-44).

1.1.1.16. +sız, +siz, +suz, +süz

+II, +IU ekinin olumsuzudur. Eski Oğuz Türkçesinde devamlı yuvarlak ünlüyle kullanılmıştır.¹⁵⁴ Halhal ağızlarında büyük ve küçük ünlü uyumu bağlamında dört şekli bulunmaktadır: *dedesizsüz* “*dedesizsiniz*” (1–999); *sözsüz* (16 –21); *sualsız* (16–21); *susuzluğ* (17-402).

1.1.1.17. +sul

Sıfat yapan bir ektir. Eski Oğuz Türkçesinde sadece *yoxsul*¹⁵⁵ kelimesinde geçen bu ek, Halhal ağızlarında da aynı örnekte tespit edilmiştir: *yoxsul* (6–209); *yoxsuld* (1-601).

1.1.1.18. –tı

Bu ek de işlek olmayan bir ektir. Tabiat taklidi isimlerden isim yapar: *şırıltısına* (29–53); *şıqqıltı* (17–415).

¹⁵² Ahmet B. Ercilasun, Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi, Dil Araştırmaları yıl: 1, Sayı: 1, 2007 Ankara, s. 18.

¹⁵³ Ahmet B. Ercilasun, Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi, Dil Araştırmaları, yıl: 1, Sayı: 1, 2007 Ankara, s. 17.

¹⁵⁴ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 95.

¹⁵⁵ Gürer Gülsevin, age, s. 119.

1.1.1.19. +gah

Farsçada isimden isim yapan –gâh eki, Farsçada yer, mekân ismi yapar. Bu ek, Türkçe bir tek örnekte tespit edilmiştir: *düşergahdı* “durulacak, inilecek, dinlenecek yer” (< Tür. Far. düş+er+gah) (1–1053).

1.1.1.20. +ter

Farsçada mübalağa bildiren bu ek, sadece çok kelimesinde isimden isim yapan –rağ eki yerine kullanılmıştır: *çoxter* “daha çok” (10-9).

1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

1.1.2.1. -a, -e

İşlek olmayan bir ektir. Sadece *yara* kelimesinde geçer: *yaraladım* (< yar-a+la-) (6-108); *yaralarına* (17-406).

1.1.2.2. –aq (-ax), -ek

Fiilin hareketinden doğan soyut ve somut isimler yapar. Bu ekin Halhal ağızlarında daha çok kalın şekilleri, tespit edilmiştir: *qonaxlar* (17–166); *pıçax* (1–237); *sancağı* (30–742); *sancax* (18–25); *sarsax* (6-513); *sorağ* “haber” (6–298); *sorağım* “haberim” (10-8).

1.1.2.3. -anax, -enek

İşlek olmayan eklerden birdir. Bir örnekte tespit edilmiştir: *boğanax* “bitki türü” (27–7).

1.1.2.4. -caq, -cek

İşlek olmayan bir ektir: *tüpürcek* “tükürük” (30-718).

1.1.2.5. -q (-x), -k (-g)

Fiilin hareketinden doğan ismi, fiilin hareketi sonucunda ortaya çıkan nesnenin adını yapan bir ektir. Halhal ağızlarında kullanım sıklığı yüksek olan eklerden biridir: *axsax* (6-513); *belege* “*kundağa*” (1-1076); *biligi* “*bilgisi*” (1-859); *döşegü üsdüne* “*döşeğin*” (18-444); *elek* (27-40); *fısqırıq* “*ıslık*” (30-1449); *qılıx* “*şekil, biçim*” (1-1167); *qorux* “*koruma altına alınmış alan*” (19-268); *tepik* “*tekme*” (1-563).

1.1.2.6. -qa, -ge

Bu ek, hareketi yapan aracı ve hareket sonucu ortaya çıkan nesneyi adlandırır: *qorqa* (< *qavur-qa*) (5-41); *süpürge* (1-765).

1.1.2.7. -ql (-xu)

Fiilin hareketi sonucu ortaya çıkan durumu ve fiilin hareketini yapanı ifade eder. Bu ekin sadece kalın ünlülü örnekleri kullanılmaktadır: *qırqı* “*şahin*” (30-1182); *yuxu* “*uyku*” (< *yuğu* < *uyuku* < *udıku*) (6-49).

1.1.2.8. -ı, -i, -u, -ü

Hareketin sonucunda ortaya çıkan soyut ve somut isimler yapan bir ektir. Bu ek, Eski Türkçede fiilden isim yapma -ğ, -g ekinin Batı Türkçesinde düşmesiyle düşen ekin görevini üstlenen yardımcı ünlülerden ortaya çıkmıştır.¹⁵⁶ Halhal ağızlarında kullanım sıklığı yüksek olan eklerden bir tanesidir: *doludu* “*doludur*” (18 – 65); *qayrılı* “*hazır*” (*qayır-ı-lı*) (6-68); *qorxumnan* “*korkumdan*” (1-195); *ağzı qoyuluxluydu* “*başı kapalıydı*” (< *qoy-u-lux-lu*) (1-531); *ölü* (18-20); *sayı* (15-118); *sürü* (29-49); *üzüqoylu* “*yüz koyun*” (< *qoyulu* < *qoy-u-(q)-lu*) (30-712); *yaxşı* (< *yağış-ı*) (3-49).

¹⁵⁶ Muharrem Ergin, s. 192.

1.1.2.9. -ış, -iş, -uş, -üş; -ş

Bu ek, fiillerin hareket ismini yapan eklerden biridir: *görüüşme* (1–701); *oynaş* (30–819); *öpüş* (17–220); *yağış* (28–44).

1.1.2.10. -m

İşlek olmayan eklerden biridir: *bir büküm çöreñ* “bir parça ekmek”(1-957); *ölüm* (18–415).

1.1.2.11. -ma, -me

Halhal ağızlarında kullanılan işlek eklerden biridir: *anadan gelme* “*anadan doğma, doğuştan*” (1-757); *düyme* (17–223); *qatdama* (< *qatla-ma*) (6–84); *déme* “*güya*” (17–373); *işme* “*içme*” (30–1494); *yarma* “*pirinç kırıntılarından yapılan pilav*” (27-29).

Bu ekle ilgili tek değişiklik, ünsüz benzeştirmeleri sonucu –be şeklinin ortaya çıkmasıdır: *yarma köpbesi* “*yarma pilavı*” (< *köpme* (27–29).

1.1.2.12. –maq (-max), -mek

Fiillerin hareket ismini yapar. Halhal ağızlarında geçen işlek eklerden biridir: *almax* (18-380); *démek* (9-18); *gülmek* (15–93); *yumağa* “*yıkamağa*” (6-169).

Bir örnekte –pm- > -pb- benzeştirmesi sonucu –bağ şeklinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *tapbağ* (< *tapmağ*) (26–66).

1.1.2.13. -man

Sadece *deyirman* kelimesinde geçen bu ek, tek şekilli olup büyük ünlü uyumuna tâbi değildir: *deyirman* “*değirmen*” (< *teğir- **“çevirmek” > EUTS. *tegrä* “*daire*”) (18–358); *deyirmançı* “*değirmenci*” (18–325).

1.1.2.14. -maz

Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz şekilleri bulunan bu ek,¹⁵⁷ Halhal ağızlarında sadece bir özel adda tespit edilmiştir: *Solmaz “özel ad” (11–222)*.

1.1.2.15. -n

-n eki, fiilin hareketini yapanı, fiilin hareketi sonucunda beliren nesneyi ifade eden bir ektir: *gelin (12-14); qoşun (19-377); tütün (30-1353)*.

1.2. İsim Çekim Ekleri

İsim çekim ekleri, isim kök ve gövdelerine getirilerek onların gramatikal açıdan işlevliğini sağlayan eklerdir. İsimler, isim çekim ekleri vasıtasıyla kendi aralarında ve öteki dil öğeleri arasında bağlantı kurarlar. Kelime gruplarında ve cümlede isimlerin işlevliğini sağladıklarından isim çekim eklerine, isim işletme ekleri de denilmektedir.

1.2.1. Çokluk Eki

Çokluk eki, İsimlerde ve zamirlerde aynı türden birden çok varlığı anlatmak için kullanılır.¹⁵⁸ Eski Oğuz Türkçesinin çokluk eki +lar, +ler'dir.¹⁵⁹ Halhal ağızlarında da çokluk eki, EOT'de olduğu gibi +lar, +ler şeklindedir: *bardaxlar (19–29); qızlar (29–221); qonaxlar (6–504); yazıxlar “garibanlar” (14–20)*.

Halhal ağızlarında çokluk ekiyle ilgili görülen tek değişiklik, kendisinden önce gelen ünsüzlerin etkisiyle +nAr, +rAr, +dAr, +tAr şekillerini almasıdır. Ek, n, r, d ve t ünsüzleriyle biten isimler çekime girdiğinde nl > nn, rl > rr, dl > dd, tl > td, tl > tt ünsüz benzeşmesine uğramaktadır: *atdarı (18–296); addarın (1-637); arvaddarı (17–107); arvttardan (30-818); düktürrer (1–*

¹⁵⁷ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 155.

¹⁵⁸ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları: 575, Ankara 1992, s. 39.

¹⁵⁹ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 81.

757); *qazannar* (18–495); *xannar* (19–213); *öylatdarı* “evlatları” (29–123); *yérreri* (9–41).

Nüdü ağzında sadece bir örnekte çokluk ekinin r ünsüzü düşmesine uğradığı tespit edilmiştir: *menim adamlarımdı* “benim adamlarımdı” (6-416).

1.2.2. İyelik Ekleri

Teklik 1. şahıs:

Teklik 1. şahıs iyelik eki, Eski Oğuz Türkçesinde +m olup yardımcı ünlüsü dâima yuvarlaktır.¹⁶⁰ Halhal ağızlarında da teklik 1. şahıs iyelik eki +m'dir. Ancak, ekin yardımcı ünlüsü, düzlük – yuvarlaklık uyumuna bağlıdır: *ağam* (11–94); *qızım* (1–927); *nenem* (12–83); *oğlum* (32–15); *özüm* (4–46).

Teklik 2. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde teklik 2. şahıs iyelik eki, +η şeklinde olup yardımcı ünlüsü de yuvarlaktır.¹⁶¹ Halhal ağızlarında teklik 2. şahıs iyelik ekinin η > n değişimine uğradığı görülmektedir. Ancak, söz konusu ek, ünsüzle biten isimlerle çekime girdiğinde yardımcı ünlüsündeki yuvarlaklılık hâlen devam etmektedir: *barmaqlarun* (17–45); *daşlarun* (15-104); *göylün* “gönlün” (11–193); *senün* (15–36).

Hatta ek, ünlü ile biten bir kısım isimlerle çekildiğinde bile kendisinden önce gelen kelimenin son ünlüsünü yuvarlaklaştırmaktadır: *ağun* “ağan” (< *ağa-n*): *ağun* (30–609); *dedün* “baban” (< *dede-n*) (6-12); *nenün* “annen” (< *nene-n*)(15-61).

Ancak, bu yuvarlaklaşmayı kesin bir kurala bağlamak mümkün değildir; sonu ünlüyle bitip de teklik 2. şahıs iyelik eki alan bir kısım örneklerde bu yuvarlaklaşma görülmemektedir: *nenen* “annen” (17-55); *dedennen* “babandan” (< *dede-n-den*) (1–857).

¹⁶⁰ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 81.

¹⁶¹ Gürer Gülsevin, age, s. 8

Teklik 2. şahıs iyelik ekiyle ilgili bir diğer değişiklik, bu ekin belirtme ve yaklaşma ekleri aldığı durumlarda $\eta > v$ değişimine uğramasıdır:

Teklik 2. şahıs iyelik eki + yaklaşma: *başuva* “başına” (6–323); *évüve* “evine” (29–141); *elüve* “eline” (1–766); *sağlığuva* “sağılığına” (19–23).

Teklik 2. şahıs iyelik eki + belirtme eki: *başuvu* “başını” (19–147); *qızuvu* “kızını” (1–926); *sözüvü* “sözünü” (6–525); *şéyrvü* “şiiirini” (6–526).

İsmin yaklaşmalı ve belirtmeli hâlinde $\eta > v$ değişimine uğrayan ek, bir kısım örneklerde v ünsüzünü düşürerek ikiz ünlülerin doğmasına sebep olmaktadır:

Teklik 2. şahıs iyelik eki almış ismin yaklaşma hâli: *başua* “başına” (6–405); *dedüe* “babana” (< *dedene*) (17–427); *elüe* “eline” (29–81); *uşağua* “çocuğuna” (11–228).

Teklik 2. şahıs iyelik eki almış ismin belirtme hâli: *başuu* “başını” (29–99); *canuu* “canını” (17–234); *gümüşüü* “gümüşünü” (6–259); *özüü* “kendini” (< *öz-ü-n-ü*) (18–193).

Teklik 2. şahıs iyelik ekiyle ilgili saptadığımız bir diğer gelişme, Hımıs ağzında $\eta > v$ değişmesinin ardından ekin $v > y$ değişimine uğramasıdır:¹⁶² *bağuyu* (19–266); *başuyu* (17–338); *canuyu* (18–403); *kesbüyü* “kazancını” (15–9); *oğluyu* (17–19); *pambuğuyu* (17–150).

Teklik 3. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde teklik 3. şahıs iyelik eki için sadece düz ünlülü şekiller kullanılmıştır.¹⁶³ Halhal ağızlarında teklik 3. şahıs iyelik eki ünsüzle biten isimlerden sonra +ı, +i, +u, +ü şeklindedir: *onun qulağına* (21–9); *onun kesbi* (29–5); *onun yolun* (30–460).

¹⁶² Bak: $v > y$ değişmesi

¹⁶³ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 81.

Ünlüyle biten isimler üzerine gelen teklik 3. şahıs iyelik eki +sı, +si, +su, +sü şeklindedir: *arası* (1–320); *babası* (6–146); *dedesi* (17–106); *Türküsü* “*Türkçesi*” (18–213).

Sadece *su* ile *ne* kelimeleri için +u, +i şekilleri kullanılmaktadır: *onun neyin öldürösen* (30–1001); *munun suyu* (11–50).

Ancak Kivi ağzında *ne* kelimesi için de teklik 3. şahıs iyelik eki olarak +si şeklinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *her nesi var* (11–47); *her 'nesi var* (11–44).

Teklik 3. şahıs iyeliğinde görülen tek ses olayı, ek yığılmasıdır. *biri+i+si* kelimesinde aynı cinsten iki ekin üst üste kullanıldığı görülmektedir: *birisi* (19–52); *birisini* (29–134).

Çokluk 1. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde devamlı yuvarlak şekilleri bulunan çokluk 1. şahıs iyelik eki,¹⁶⁴ Halhal ağızlarının tamamında küçük ünlü uyumuna girerek +mız, +miz, +muz, +müz şeklinde gelişmiştir: *qanımız* (30–873); *işimiz* (1–635); *toyumuz* (3–60); *üçümüz* (18–182).

Çokluk 2. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde +ñuz, +ñüz şeklinde kullanılan çokluk 2. şahıs iyelik eki,¹⁶⁵ Halhal ağızlarında bir kısım değişikliğe uğramıştır. Ekin ünsüzle biten isimlerden sonra gelen şekli, +uz, +üz şeklinde olup devamlı yuvarlak ünlülüdür: *aduz* “*adınız*” (20–1); *sesüzi* “*sesinizi*” (20–8); *yaşuz* “*yaşınız*” (5–3); *zemilerüz* “*tarlalarınız*” (28–20).

Ekin ünlüyle biten isimlerden sonra gelen şekli ise +z olup kendisinden önce gelen kelimenin düz ünlüsünü de sürekli yuvarlaklaştırmaktadır: *bacuza*

¹⁶⁴ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 82.

¹⁶⁵ Gürer Gülsevin, age, s. 12.

“bacınıza” (11-194); dedüzi “babanızı” (< dede-z-i) (30-1234); qeynatuz “kaynatanız” (1-350): nenüzi “annenizi” (< nene-z-i) (1-911).

Sadece Hımıs ağzında, *su* kelimesinde çokluk 2. şahıs iyelik ekinin +uz şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *suyuz* (18–211).

Muharrem Ergin +z, +uz, +üz çokluk 2. şahıs iyelik ekinin gelişim sürecini şöyle açıklar: *élüze* “*ilinize*” < *él+ü+z+e* < *elüze* < *élüvüze* < *élüñüze*.¹⁶⁶ Bizce de çokluk 2. şahıs iyelik eki, +ñUz > +Uz, +z değişimine uğramadan önce *(U) vUz ara merhalesini geçirmiştir. Ancak, bütün Halhal ağızlarında +Uz şeklinde kullanılan çokluk 2. şahıs iyelik ekinde *ñ* düşmesine öncülük eden *ñ* > *v* değişimiyle ilgili herhangi bir iz bulunmamaktadır. Bu nedenle +Uz [< +(U) *ñUz*] ekindeki *ñ* düşmesinin açıklanması, teklik 2. şahıs iyelik ekinde tespit edilen süreçten hareketle mümkün olacaktır. Teklik 2. şahıs iyelik ekinin yaklaşma ve belirtmeli hâlinde görülen *v*’li şekiller, çokluk 2. şahıs iyelik ekinin gelişim sürecini takip etme açısından bir ipucu sunmaktadır.¹⁶⁷ Eski Oğuz Türkçesinin çokluk 2. şahıs iyelik ekindeki [+ (U) *ñUz*] *ñ* ünsüzü, ilk önce *ñ* > *v* değişmesine uğramıştır: *(U)vUz. Ek bir süre *(U)vUz şeklinde kullanıldıktan sonra *v* ünsüzünü de düşürerek bir süreliğine uzun ünlülü hâliyle kullanılsa gerek: *+Üz. Nihayet, uzun ünlünün normal süreli ünlüye dönüşmesiyle ekin +uz ve +üz şekilleri ortaya çıkmıştır. Halhal ağızlarında ekin tamamıyla yuvarlak ünlülü olması, bir önceki aşamada kullanılan uzunluğun devamı niteliğindedir: *iküz* “*ikiniz*” (1-1205); *özüz kendiniz* (2-27); *yérrerüz* “*yerlerinizin*” (32-16); *kendüz* “*köyünüz*” (9-10).

Çokluk 3. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde +IArI şeklinde kaydedilen çokluk 3. şahıs iyelik eki,¹⁶⁸ Halhal ağızlarında hiçbir değişime uğramadan kullanılmaktadır: *ayaxları* (17-167); *dişleri* (19-132); *gözleri* (27-59); *uşaxları* (29-131).

¹⁶⁶ Muharrem Ergin, *Azeri Türkçesi*, s. 97.

¹⁶⁷ Bak: Teklik 2. şahıs iyelik eki.

¹⁶⁸ Gürer Gülsevin, *age*, s. 12.

Çokluk 3. şahıs iyelik ekinde görülen tek değişiklik; n, d ve t ünsüzleriyle yan yana geldiğinde ekin +nArl, +dArl ve +tArl şekillerinin ortaya çıkmasıdır: *dennerin “tanelerini”* (30-1210); *derāmedderi “gelirleri”* (< *Far. derāmed*) (13-32); *etderin “etlerini”* (27-44); *itteri* (14-17).

Halhal Ağızlarında İyelik Eklerinin Şeması

	Teklik	Çokluk
I.şh.	-m	-mız, -miz, -muz, -müz
II. şh.	-n	-uz, -üz; -z
III. şh.	-ı, -i, -u, -ü; -sı, -si, su, sü	-ları, -leri

1.2.3. Aitlik Eki

Eski Türkçede +kı, +ki şeklinde kullanılan bu ek, Batı Türkçesinin başından beri Farsça kökenli *ki* edatının etkisinde kalarak çok şekilliliğini yitirip tek şekilli bir ek hâlini almıştır.¹⁶⁹ Halhal ağızlarında da bu ekin ünsüzündeki tek şekillilik, bu ekin Batı Türkçesinde gösterdiği değişimin devamı olsa gerek: *bıranınkı* (11-24); *yankı “yandaki”* (1-42).

Ancak +ki aitlik eki Halhal ağızlarında büyük ve küçük ünlü uyumuna girerek +kı, +ki, +ku, +kü şeklinde gelişmiştir: *ağaştaki* (30-749); *büyüncü* (29-281); *düncenkü* (1-109); *içerdeki* (1-118); *onunkun “onunkini”* (6-133); *yankı “yandaki”* (1-42).

¹⁶⁹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 163.

1.2.4 Hâl Ekleri

1.2.4.1. İlgî Eki

İlgî eki bir ismin başka bir isme bağıllığını bildirir. Eski Oğuz Türkçesinde ilgî eki için sadece dar - yuvarlak ünlülü şekiller kullanılmıştır.¹⁷⁰ Halhal ağızlarında ilgî ekinin küçük ünlü uyumuna girmesi sonucu yuvarlak şekilleri de gelişerek ekin, +ın, +in, +un, +ün; +nın, +nin, +nun, +nün şekilleri kullanılmaktadır: *şahun qızının* (18–236); *senin qızun* (29–74); *onun évine* (7–6); *düktürün metebbine* (1–868); *oğlanın rehmi* (1–951); *gécenin yarısı* (17–231); *senün işün* (9–3).

Halhal ağızlarında ilgî ekiyle ilgili tespit ettiğimiz en önemli değişiklik, ekin tamlanan unsurla ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Tamlama grubunda tamlanan kelime ünlü ile başlıyorsa ilgî ekinin son ünsüzünün genelde düştüğü görülmektedir: *birinü eteyinnen* (30–1509); *birini adı* (31–3); *kişini ağılı* (18–301); *oğlanu adı* (17–24).

1.2.4.2. Belirtme Ekleri

Belirtme ekleri, isimleri fiilin nesnesi hâline getiren eklerdir. Kök Türkçede ismin yalın hâli için +ğ, +g; iyelik eki almış hâli için +n; zamirler için de +nı, +ni şekilleri kullanılmaktadır. Batı Türkçesine geçerken ismin yalın hâlinde kullanılan +ğ, +g ekleri düşünce ekin yardımcı ünlüleri ekin görevini üstlenerek Batı Türkçesinin genel belirtme eki hâline gelmiştir.¹⁷¹ Halhal ağızlarında ünsüzle biten isimlere gelen belirtme eki +ı, +i, +u, +ü şeklindedir: *aşıxları* (15–98); *şéyi* (26–50); *pambuğu* (17–123); *üzümü* (17–162).

Ünlüyle biten isimlere ve zamirlere gelen iyelik eki ise +nı, +ni, +nu, +nü şeklindedir: *bını* “bunu” (19–68); *gözünü* (29–292); *qapını* (30–314); *qemeni* (18–134); *quzunu* (11–126); *onı* “onu” (29–122); *onu* (1–623).

¹⁷⁰ Gürer Gülsevin, age, s. 25.

¹⁷¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi... s. 232.

Sadece Kızıldere ağzında ünlüyle biten isimden sonra yardımcı y ünsüzü getirilerek +ı belirtme ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *qocayı “yaşlıyı”* (30–444).

Eski Türkçede iyelikli isimlerden sonra gelen +n belirtme ekinin de Halhal ağızlarında 3. şahıs iyeliklerde olduğu gibi kullanılmaya devam edildiği görülmektedir: *barmaqların bağlér* (17-61); *başın kes'dim* (6–140); *qapısın berkitdim* (1–95); *köyneyin getirersen* (29–189); *yarısın yéyib* (30–128).

1.2.4.3. Yönelme Eki

Yönelme eki, fiilin hareket yönünü belirleyen bir ektir. Eski Türkçede +ğa, +ge şeklinde kullanılan yönelme eki, Batı Türkçesine geçerken ğ ve g ünsüzlerinin düşmesi sonucu +a, +e şeklinde gelişmiştir.¹⁷² Halhal ağızlarında da Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi ismin yönelme hâli eki, +a, +e şeklindedir: *ağaca* (1–725); *dağa* (6–99); *dedesine* (17–86); *éve* (19–71); *ölüye* (18–8); *néçiye* (29–60).

1.2.4.4. Bulunma Eki

Bulunma eki, fiilin bildirdiği eylemin yerini ve içinde bulunduğu durumu gösterir.¹⁷³ Eski Oğuz Türkçesinde bulunma eki için +da, +de şekilleri kullanılmıştır.¹⁷⁴ Halhal ağızlarında da ismin bulunma hâli için +da, +de şekilleri kullanılmaktadır: *ağzında* (6–234); *atda “altda”* (1-691); *burda* (6–127); *hudutda* (30-207).

Halhal ağızlarında bir kısım kelimelerde ünsüz benzeştirmeleri sonucu, sedasız ünsüzlerle biten isimlerde +ta, +te şekilleri görülse de ağırlıkta olan şekiller +da, +de'dir: *ağaştta* (3–63); *kette* (26–83).

Ancak sedasız ünsüzlerle biten isimlere +ta, +te şekillerinin getirilmesi henüz bir kurala tâbi değildir. Sedasız ünsüzle biten isimlerde Eski Oğuz

¹⁷² Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 85.

¹⁷³ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, s. 29.

¹⁷⁴ Gürer Gülsevin, age, s. 48.

Türkçesinde olduğu gibi sedalı şekillerin kullanılmasını görmek de mümkündür: *atda* “*altıda*” (1-691); *hudutda* “*sınırdı*” (30-115).

1.2.4.5. Çıkma Eki

Çıkma eki, uzaklaşma ve çıkma ifade eden bir ektir. Eski Oğuz Türkçesinde sadece +dan, +den şekilleri kullanılmıştır.¹⁷⁵ Halhal ağızlarında da çıkma eki, genel olarak +dan, +den şekilleriyle kullanılmaktadır: *atdan* “*alttan*” (1-1022); *ilden* “*yıldan*” (6-442); *qızlardan* (19-375); *ketden* “*köyden*” (20-37).

Ancak, sedasız ünsüzlerle biten bir kısım örneklerde +tan, +ten şekilleri kullanılmaktadır: *etten* (15-57); *ketten* (14-14); *saattan* (14-16); *saptan 1ipten*” (18-366).

Halhal ağızlarında ismin çıkma hâlinde görülen en önemli değişiklik, n ve m ünsüzü ile biten kelimeler için her zaman +nan, +nen şekillerinin kullanılmasıdır: *acığımnan* “*nefretimden*” (6-17); *bacasınnan* (5-40); *balasınnan* (17-37); *dağlarınnan* (15-112); *dedesinnen* (6-495); *elimnen* (19-34); *yalannan* (29-157).

+éyr ve +ır, +Ur ağızlarında n ve m ile biten isimlerden sonra +nan, +nen şekillerinin kullanılması kesinleşmişken Hımıs ağzı(-ér)’nda n ve m ünsüzleriyle biten bir kısım kelimelerden sonra +dan, +den şekillerinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *qedimden* (12-64); *içinden* (19-357); *menden* (19-209).

1.2.4.6. Vasıta Eki

Vasıta eki, fiilin nasıl yapıldığını ifade eder. Eski Türkçenin vasıta eki +n’dır. Batı Türkçesinde işlekliliğini kaybeden bu ek, *ilen*, *yazın*, *kışın* gibi bir kısım kelimelerde klişeleşerek görevini *ile* edatına devretmiştir.¹⁷⁶ Halhal

¹⁷⁵ Gürer Gülsevin, age, s. 55.

¹⁷⁶ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 237-8.

ağızlarında kullanılan vasıta eki, genelde +(X)nAn şeklindedir: *ağacınan* “ağaça” (17–46); *aylarnan* “aylarla” (13–23); *atnan* “atla” (3–70); *qurdunan* “kurtla” (17–545); *yolunan* “yolla” (19–255).

Batı Türkçesinde vasıta eki yerine kullanılan *ile* edatı, Türkçenin *n* vasıta ekiyle kalıplaşarak *ilen* şeklinde ortaya çıkmıştır.¹⁷⁷ Halhal ağızlarında kullanılan +(X)nAn vasıta ekinin de bu *ilen* edatından geliştiğini düşünüyoruz. Batı Türkçesinde kullanılan *ilen* edatı, Halhal ağızlarında kalınlık - incelik uyumuna girerek ve *l* > *n* değişmesine de uğrayarak +(X)nAn şeklinde Halhal ağızlarının vasıta eki konumuna gelmiştir.

Halhal ağızlarında +(X)nAn vasıta ekinin yanında bir de +na, +ne vasıta eki görülmektedir. İlk başta bu ekin +le, +le vasıta ekinden geldiği düşünülebilir. Ancak Halhal ağızlarında, kelime sonunda bulunan *n* ünsüzleri, ünlü ile başlayan bir kelimeyle yan yana geldiklerinde düşme eğilimi gösterdiklerinden +nan, +nen vasıta ekinde de bu türden bir ünsüz düşmesi sonucu –na, –ne şekilleri ortaya çıkmıştır: *ağacına ey* “ağaça ey” (1–1101); *balalarıyna az gédér* “yavrularıyla azca gidiyor” (17–38); *atına aparmazdıla* “atla götürmez diler” (3–69).

Vasıta ekiyle ilgili bir diğer mesele de Eski Oğuz Türkçesinin *ile* edatından gelişen +la, +le vasıta ekinin Halhal ağızlarındaki yaşamasıyla ilgilidir. +la, +le (-ne) eki, bir kısım kelimelerde özellikle de işaret zamirlerinde kalıplaşarak sınırlı sayıda bütün Halhal ağızlarında hâlen kullanılmaktadır: *béle* “böyle” (6–15); *éle* “öyle” (6–71); *géderdik lötgéyne dergiya* “denize kayıkla giderdik” (2–34).

1.2.4.7. Eşitlik Ekleri

Eşitlik ekleri, fiilin ne şekilde yapıldığını gösteren eklerdir. İsmi eşitlik hâlinde fiilin yapılış tarzı, bir duruma veya nesneye benzetilir. Eski Türkçe ile Eski Oğuz Türkçesinin ilk devresinde eşitlik eki +ça, +çe şeklindedir.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 237.

¹⁷⁸ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 239.

Halhal ağızlarında sedalı şekilleri bulunan bu ekin sadece kalın ünlülü şekilleri kaydedilmiştir: *ağırruğunca* “ağırlığınca” (1-776); *dalımca* “arkamca” (19-342); *bının dalıyca* “bunun peşinden” (19-348); *saíamatça* (6-455); *yavaşıca* (30-1169).

Sedasız ünsüzlerle biten isimlerde ekin ç’li şekli kullanılmaktadır: *saíamatça* (6-455); *yavaşıca* (30-1169).

Sedalı ünsüzlerle biten isimlerde ise +ca şeklinin kullanıldığı görülmektedir: *ağırruğunca* (1-776); *dalımca* (19-342); *qızun dalıyca* “kızın peşinden” (19-122).

Ancak, Hişeyin ağızlarından Kızıldere ağzında ekin ünsüz uyumuna bağlanmayan bir örneği tespit edilmiştir: *qabaxca* “önce” (30-35).

Eski Oğuz Türkçesinin bir diğer eşitlik eki olan +çaq, +çek eki,¹⁷⁹ Halhal ağızlarında +cax (+çaq), +cek şekilleriyle kullanım sıklığı en yüksek olan eşitlik eki konumundadır: *bıların dalıycax* “bunların ardınca” (31-11); *onun diliycex* “onun dilince” (11-235); *qeşeñligceg* “güzelce” (30-222); *yarısineycax* “yarısına kadar” (18-418).

Eşitlik ekinin bir kısım kelimelerde çekim eki özelliğini yitirerek kalıplaşmış yapım eki hâline geldiği görülmektedir: *néce* “kaç” (20-23); *néce* “nasıl” (15-86).

1.2.4.8. Yön Ekleri

Yön ekleri fiilin cereyan ettiği yönü belirler. Eski Türkçede yön eki olarak +garu, +gerü ve nadiren de +karu, +kerü şekilleri kullanılmıştır.¹⁸⁰ Hımıs ağzında Eski Türkçenin bir hatırası olarak –qarı (< -garu) şeklinin bir kelimeye kalıplaşmış hâliyle yaşadığı tespit edilmiştir: *din dışqarı éliyemmedi* “yüreğindeki söyleyemedi, korkusundan konuşamadı” (17-555).

¹⁷⁹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 241.

¹⁸⁰ A. Von Gabain, age, s. 65.

Eski Türkçedeki +ğArU yön eki, ünsüz düşmesi sonucu Eski Oğuz Türkçesinde +ArU şeklinde ortaya çıkmıştır.¹⁸¹ Halhal ağızlarında çekim eki özelliğini yitiren bu +arı, +eri şekilleri, birkaç kelimedede kalıplaşmış yapım eki olarak yaşamaktadır: *içeri* (17–15); *yuxarı* (18–19); *ireli* (5–47) (< ileri).

Yine Eski Türkçede geçen +ra yön eki,¹⁸² sadece *sonra* kelimesinde tespit edilmiştir: *sonra* (6–443); *sonra* (17-246).

1.3. Soru Eki

Halhal ağızlarında soru eki bulunmamaktadır. Cümlelerin soru cümlesi olduğu; ancak sorulacak ögenin üzerinde bulunan vurgudan anlaşılmaktadır.

Çokluk	+lar, +ler
İlgi	+ın, +in, +un, +ün, +nın, +nin, +nun, +nün
Belirtme	+ı, +i, +u, +ü; +nı, +ni, +nu, +nü; +n
Yönelme	+a, +e
Bulunma	+da, +de
Ayrılma	+dan, +den
Vasıta	+nan, +nen
Eşitlik	+ça, +ca, +ce; +caq (+cax), +cek
Yön	+arı, +eri

Halhal Ağızlarında Kullanılan Hâl Eklerinin Şeması

¹⁸¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 242.

¹⁸² Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 242.

2. SIFAT

Sıfatlar, isimlerin özelliklerini, konumlarını, miktarlarını belirten kelimelerdirler. Türkçede her zaman için vasıflandırdıkları ismin önünde bulunan sıfatlar, çokluk eki almadan kullanılırlar. Nesnelerin içinde bulundukları bir özelliği vasıflandıran sıfatlara niteleme sıfatları denilmektedir. Nesnelerin durumunu, konumunu kısacası nesnelerin dışındaki bir özelliği işaret eden sıfatlara ise belirtme sıfatları denilmektedir. Dolayısıyla sıfatlar, isimleri farklı yönleriyle değerlendiklerinden kendi aralarında niteleme ve belirtme sıfatları olarak ikiye ayrılırlar.

2.1. Niteleme Sıfatları

Niteleme sıfatları, isimlerin vasıflarını, ismin içinde bulundurduğu herhangi bir özelliğini belirten sıfatlardır: *gözel neğme* (16–4); *göy libas* (31–27); *sarı yağınan* (9–67); *qırmızı su* (17–136); *ağ su* (17–144); *böyük qardaş* (29–78); *uzun pelto* (9–311); *qızıl gül* (19–220); *yaxçı yoldaş* (30–427).

2.2. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, nesneleri bulundukları konumlarına göre değerlendiren sıfatlardır. Belirtme sıfatlarında nesnelerin özelliği değil de sayıları, durumları belirtilir. Belirtme sıfatları da kendi içinde işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olarak dörde ayrılmaktadırlar:

2.2.1. İşaret Sıfatları

İsimlerin konumunu belirleyen sıfatlardır. İşaret sıfatları, tek başlarına kullanıldıklarında zamir niteliğindeyken isimlerle birlikte kullanıldıklarında belirtme sıfatı görevi yaparlar. Halhal ağızlarında işaret sıfatı olarak *o* ve *bu* kelimeleri kullanılmaktadır: *bu oğlan* (1–58); *bu qatix* (19–31); *o qızı* (29–120); *o yuxu* (30–594).

İşaret sıfatlarıyla ilgili tek husus, Şehin ağzı(-éyr)ında o sıfatının *ol* şekliyle de kullanılmış olmasıdır: *ol bağda* (1-1085); *ol patışah* (30-1383).

2.2.2. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatları isimlerin sayılarını, miktarlarını belirleyen kelimelerden oluşmaktadırlar. Sayı sıfatları, tek başlarına sayıların isminden başka bir şey değildirler. Ancak bir ismin önüne geçerek onun sayısını belirttiklerinde bir sıfat görevi üstlenirler. Sayı sıfatları; asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları adı altında incelenecektir.

2.2.2.1. Asıl Sayı Sıfatları

Asıl sayı sıfatları, nesnelerin sayısını belirleyen sıfatlardır. Asıl sayı sıfatlarının özelliği hiçbir ek almadan yalın bir şekilde kullanılmalarıdır. Türkçenin bir özelliği olarak sayı sıfatlarından sonra gelen isim, çokluk eki almaz. Halhal ağızlarında da sayı sıfatlarıyla kullanılan isimlerin çokluk eki almadığı görölmektedir: *iki il* (8-8); *dört gün* (1-474); *bés gece* (6-103); *yéddi métir* (18-189).

2.2.2.2. Sıra Sayı Sıfatları

Sıra sayı sıfatları, isimlerin derecelerini ve sıralarını belirten sıfatlardır. Halhal ağızlarında sıra sayı sıfatları, asıl sayılar üzerine gelen +mci, +mcü; +nci ekleriyle yapılmaktadır: *birinci qapını* (1-88); *evvelimci caduféli* “birinci cadı” (30-1078); *ikimci mesāléhfuruş* “ikinci nalbur” (26-20); *üçümcü günü* “üçüncü günü” (1-686).

Sadece *ortancıl*’da +ncil eki kullanılmıştır: *ortancıl oğlumunan* “ortanca oğlumla” (22-12); *ortancıl qız* (1-223).

2.3. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, nesneleri soru hâlinde belirten sıfatlara denilir. Halhal ağızlarında *hansı* (< hangisi >) *hası*, *néçe*, *néce*, *ne*, *neme*, *nemene* soru sıfatları kullanılmaktadır: *hansı il “hangi yıl”* (28–52); *hası şahın “hangi şah”* (6–394); *néçe bacı* (8–38); *néçe yaşun* (28–3); *néçe parça* (4–40); *néce şirin* (18–449); *neme qaral* (1–782); *neme xeber* (1–865); *nemene mal héyvan “ne mal, hayvan”* (8–13); *nemene yuxu “ne rüya”* (6–64); *ne zaman* (14–5); *ne qederdi* (13–26).

Bu soru sıfatları, Halhal ağızlarının tamamında kullanılan soru sıfatlarıdır. Bunların dışında *ne* anlamı taşıyan *neme* ve *nemene* zamirleri de soru sıfatı olarak kullanılmaktadır. *neme* ve *nemene* soru sıfatlarından *neme* kelimesi sadece Hişeyin ağızında kullanılırken *nemene*, bütün halhal ağızlarında kullanılmaktadır: *neme qaral “ne karar”* (1–782); *neme xeber “ne haber”* (1–865); *nemene mal héyvan “ne mal, hayvan”* (8–13); *nemene yuxu “ne rüya”* (6–64).

2.4. Belirsizlik sıfatları

Belirsizlik sıfatları, nesnenin herhangi bir özelliğini, konumunu değil de nesnenin belirsizliğini gösterirler. Bu tür sıfatlar, nesnelerin özellikle miktarlarını, sayılarını belirsiz bir şekilde bildirirler. Halhal ağızlarında *bir*, *bütün*, *başqa*, *bēzi*, *her* kelimeleri nesnenin belirsizliğini ifade eden sıfatlar olarak kullanılmaktadır: *bir gün* (17–18); *bir kes* (13–22); *bütün şişeleri* (30–222); *başqa tağa “başka dağa”* (6–99); *bēzi şeyleri* (11–234); *çox pul* (25–24); *her vax “her vakit”* (22–30); *her kes* (5–13); *her ne* (11–35).

Bu sıfatların dışında zamir kökenli olan *neme* ve *nemene* kelimeleri de belirsizlik sıfatları olarak kullanılmaktadır: *neme ô “ne av varsa, bütün avı”* (1–334); *neme cavan “ne kadar genç varsa, bütün gençleri”* (1–254); *nemene övüm “bütün évim”* (28–41); *nemene düktürrer* (1–757).

3. ZARF

“Zarf, fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliğindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön gibi çeşitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelime türü”¹⁸³ olarak nitelendirilmektedir. Zarflar, zaman zarfları; yer ve yön zarfları; nasıllık - nicelik zarfları ve azlık - çokluk zarfları olarak dörde ayrılmaktadırlar:

3.1. Zaman Zarfları

Cümlede zarf görevi yapan zaman isimleri, zaman zarfı olarak nitelendirilmektedir. Halhal ağızlarında tespit edebildiğimiz zaman zarfları şöyledir: *axşam* (7–22); *artıx* (4–25); *bayağdan* “deminden” (30–192); *dünen* “dün” (15–36); *evvelce* (11–174); *géce* (1–26); *gine* (15–30); *günüz* (2–24); *indi* (2–25); *qabağıcax* “daha önce” (18–40); *haçan* “ne zaman” (4–19); *seher* “sabah” (5–49); *sabah* “yarın” (30–24); *sora* (30–35); *téz* (1–225).

Halhal ağızlarında o zamiriyle +da bulunma ekinden oluşan *onda* (o zaman, o an) kelimesi de bir zaman zarfı olarak sıkça kullanılmaktadır: *onda* *gelirdim* “o zaman geliyordum” (30-1270); *onda da şalvar – malvar yox udu* “o zaman pantolon falan yoktu” (9-70); *onda şah geldi* “şah o an geldi” (17-541).

3.2. Yer ve Yön Zarfları

Yer ve yön zarfları, cümlede fiilin yönünü ve yerini belirten isimlerdir. Yön ve yer anlamı taşıyan bütün isimler, cümlenin zarfı konumunda bulunabilirler: *aşağı düşür* (29-50); *bura gelmişem* (17-533); *dalı qalmışam* “geri kalmışım” (6-264); *içeri girér* (18–440); *ora gésse* “oraya gitse” (17-21); *youx gelme* “yakın gelme” (30–1601); *gel yuxarı* (1-688).

¹⁸³ Zeynep Korkmaz, age, s. 178.

3.3. Hâl (Nasıllık-Nicelik) Zarfları

Hâl zarfları, fiilin nasıl cereyan ettiğini bildiren kelimelerdir. Hâl ve tavır bildiren bütün isimler nasıllık - nicelik zarfı olma özelliği taşırlar. Ayrıca, eşitlik ve vasıta eki almış isimler de cümlede nasıllık - nicelik zarfı görevinde bulunabilirler. Dolayısıyla yalın biçimde kullanılanlar sıfatlarla vasıta ve eşitlik eki almış isimler cümlelerin nasıllık - nicelik zarfı olarak kullanılmaktadırlar:

1. Cümlede yalın hâllerıyla zarf görevi yapan sıfatlar: *doğur déyér* (17-174); *qeşeg qoyub “güzel koymuş”* (30-223); *lüt gétdi “çıplak gitti”* (17-332); *yaxçı ol'ur* (30-55); *yaxşı 'gelmedi* (22-26); *yavaş yavaş geldi* (22-63).
2. Vasıta eki almış isimlerden oluşan zarflar: *béle oldu “böyle oldu”* (17-85); *éle baxtıla “öyle baktılar”* (17-329).
3. Eşitlik eki almış isimlerden oluşan zarflar: *birénca “buraya kadar”* (12-97); *dalénca “arkasınca”* (6-345); *dalımca “arkamca”* (19-342); *senün daluyca “arkanca”* (19-357-58); *qeşehligce “güzelce”* (30-731); *qeşegce “güzelce”* (30-181); *qeşehligceg “güzelce”* (30-222); *salamatça* (6-455).

Bu zarfların dışında *yavaşcalı* ve *öb öb* zarfları nasıllık zarfları olarak kullanılmaktadırlar: *yavaşcalı “yavaşça”* (30-702); *öb öb biçe biçe axı ne 'oxurdur “yavaş yavaş biçerek ne okurdur”* (2-54).

3.4. Miktar (Azlık-Çokluk) Zarfları

Miktar zarfları, isimlerin azlık-çokluk derecesini bildiren zarflardır. Halhal ağızlarında *lap* “en” zarfı, tek başına kullanılmayan, sadece sıfatların ve zarfların önün gelen bir zarftır: *lap yaxçı “çok güzel”* (11-131); *lap yuxarı “en yukarıya”* (1-604); *lap tek “çok yalnız”* (5-7); *lap minnet “çok minnet”* (30-1316).

lap zarfının dışında aşağıdaki kelimeler miktar zarfları olarak tespit edilmiştir: *artıx* (4-25); *az gétdile* (17-9); *biraz* (6-149); *çox geldi* (1-72); *eskig* (12-107).

3.5. Soru Zarfları

Fil'in anlamını soru bakımından etkileyen zarflara soru zarfları denilir. Halhal ağızlarında *neyçin*, *hara* (*nere*), *niye*, *haçan* (*ne zaman*), *ne zaman*, *ne ğede* (*ne kadar*); *necür* (*nasıl*) soru zarflarının kullanıldığı tespit edilmiştir: *gédim görüm 'neyçin gelib "Niçin geldiğini öğrenmek için geldim."* (30-120); *o hara gédib "o nereye gitmiş"* (1-811); *sen qızı vérdün oğluma, niye 'almıram. "sen kızını oğluma verdikten sonra neden almayım"* (30-483); *xıtmete haçan gédipsen? "askerliğe ne zaman gittin?* (4-19); *Kivi'ye medrese ne zaman gelipti?* (11-153); *ne ğede yéceksen, yé dā. "ne kadar yiye bileceksen ye"* (6-259); *sen bu qırh günde necür bu qedde oldun? "sen kırk ünün içinde nasıl bu kadar büyüdü?"* (30-1084).

4. ZAMİR

Zamirler, nesne ve şahıs isimlerini temsil etme amacıyla kullanılan kelimelerdir. Zamirlerin en önemli görevi, şahıs ve nesnelerin yerine geçerek onların tekrarlanmasına engel olmaktır. Zamirler kendi aralarında şahıs zamirleri, dönüşlülük zamirleri, işaret zamirleri, bağlama zamirleri, soru zamirleri ve belirsizlik zamirleri olarak altıya ayrılmaktadırlar.

4.1. Şahıs Zamirleri

Kişi ve nesnelerin yerine kullanılan kelimelere şahıs zamirleri denilir. Şahıs zamirleri, 1. 2. ve 3. şahıs olarak üçe ayrılırken çokluk - teklik bakımından de ikiye bölünmektedirler.

Teklik 1. şahıs:

Eski Türkçede teklik 1. şahıs zamiri için *ben* şekli kullanılmıştır. Ancak, Eski Türkçenin başlarında *men* ve *min* şekilleri de kullanılmaya başlar. Batı Türkçesine gelindiğinde *min* şeklinin ortadan kalkmasıyla *ben*, *men* şekilleri

teklik 1. şahıs zamiri olarak kullanılmaya devam eder.¹⁸⁴ Halhal ağızlarında da Eski Oğuz Türkçesinin *ben*, *men* şekillerinden *ben* şekli ortadan silinerek yerini tamamen *men* şekline bırakmıştır: *men dünyanun görküyem* “ben, dünya güzeliyim” (30-922); *men bir quş udum* “ben, bir kuş udum” (19-276); *men gédim* “ben gideyim” (1-279).

Teklik 1. şahıs zamirinin hâl ekleri ve edatlarla çekimi:

a. Hâl ekleriyle: *menim xanımmı* “benim hanımımı” (6-492); *meni tutdu* (17-480); *mene* (18-270); *mende* (18-30); *menden* (19-209); *mennen gédisēn?* “benimle gidiyor musun?” (< *men-len*) (30-1456).

b. Edatlarla: *meni kimin* “benim gibi” (11-54, 55); *men çin* “benim için” (11-214); *meni tekin* “benim gibi” (17-356).

Teklik 2. şahıs:

Eski Türkçede *sen* şeklinde kullanılan teklik 2. şahıs zamiri,¹⁸⁵ Halhal ağızlarında hiçbir değişikliğe uğramadan devam etmektedir: *sen meni alladıpsan* “sen, beni aldatmışsın” (18-382); *sen, derdün mene dē* “sen, derdini bana söyle” (19-64).

Teklik 2. şahıs zamirinin hâl ekleri ve edatlarla çekimi:

a. Hâl ekleriyle: *senin qızun* (29-74); *seni aparar* (30-110); *sene* (12-109); *sende* (16-18); *sennen “senden”* (30-157); *sennen benim yoldaşlığım tutmaz* “senle benim arkadaşlığımız olmaz” (< *sen-len*) (30-2-3).

b. Edatlarla: *sen çin* (30-599); *seni kimi* (6-307); *seni tekin* (19-320).

Teklik 3. şahıs:

Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesinde *ol* şeklinde kullanılan teklik 3. şahıs zamirinin Halhal ağızlarından sadece Şehin ağzı(-éyr)’nda işaret sıfatı olarak iki yerde *ol* şeklinde işaret sıfatı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir: *ol bağda* (1-1085); *ol patışah* (30-1383).

¹⁸⁴ Muharrem Ergin, *Tük Dil Bilgisi*, s. 265.

¹⁸⁵ Muharrem Ergin, *Tük Dil Bilgisi*, s. 266.

Geri kalan örneklerin tamamı o şeklinde geçer: *o ne möhterem adam imiş* “*o ne kadar saygın adamıymış*” (6-381).

Teklik 3. şahıs zamirinin hâl ekleri ve edatlarla çekimi:

a. Hâl ekleriyle: *onun qucağında* (17-192); *onu güdér* “*onu takip eder*” (18-251); *ona* (18-281); *onda* (6-373); *onnan* “*ondan*” (7-3); **onnan** *daş* *daşıl’la* “*onunla taş taşıyorlar*” (6-96).

b. Edatlarla: *on çun* “*onun için*” (17-504).

Çokluk 1. şahıs:

Eski Türkçede *biz* şeklinde kullanılan çokluk 1. şahıs zamiri,¹⁸⁶ Halhal ağızlarında da *biz* şeklinde kullanılmaktadır: *biz gördük* (6-121); *biz ketten çix’dux* “*biz köyden çıktık*” (14-15).

Çokluk 1. şahıs zamirinin hâl ekleri ve edatlarla çekimi:

a. Hâl ekleriyle: *bizim başımıza* (18-145); *bizi apardıla* (14-18); *bize* (14-18); *bizde* (17-545); *bizden* (30-157); *davası yoxtı bizinen* “*bizimle kavgası yoktur*” (6-443).

b. Edatlarla: *biz için* “*bizim için*” (25-35); *biz çin* “*bizim için*” (30-81).

Çokluk 2. şahıs:

Eski Türkçede *siz* şeklinde kullanılan çokluk 2. şahıs zamiri,¹⁸⁷ Halhal ağızlarında, da bir kısım örneklerde eski şekliyle muhafaza etmektedir: *siz, niye pul alméysuz?* “*siz, neden para almıyorsunuz?*” (1-349); *siz qeblen éşidemmezduz* “*siz, önceden duyamazdınız*” (26-65).

Ancak, bir kısım örneklerde çokluk 2. şahıs zamirinin *süz* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *süz meni çağırmaduz* (17-328); *süz, her ne emr_élesüz, benim çarem yoxtu* (27-50).

Çokluk 2. şahıs zamirinin hâl ekleri ve edatlarla çekimi:

¹⁸⁶ A. Von Gabain, age, s. 66.

¹⁸⁷ Muharrem Ergin, Tük Dil Bilgisi, s. 266.

a. Hâl ekleriyle: *sizin bağuz “sizin bahçeniz” (28–46); sizi göreller (22–34); size (30–786); sizden (6–220).*

b. Edatlarla: *siz için “siz için” (1–300).*

Çokluk 3. şahıs:

Eski Türkçede *olar* şeklinde geçen çokluk 3. şahıs zamiri, Eski Oğuz Türkçesinin ilk devresinde de *olar* şeklinde kullanılmıştır.¹⁸⁸ Halhal ağızlarında da çokluk 3. şahıs zamiri sadece *olar* şeklindedir: *olar bilmiller “onlar bilmiyorlar” (29-52); olar qaldıla orda “onlar, orda kaldılar” (32-946).*

Çokluk 3. şahıs zahirinin hâl ekleri ve edatlarla çekimi:

a. Hâl ekleriyle: *oların başınnan (17–440); oları yiyelle (30–684); olara (30–22); olarda (30–49); olardan (1–431); olarnan, men bāhem nenemgilnen işlerdim “ben, onlarla annemlerle beraber çalışırdım” (26–16).*

b. Edatlarla: *olar çın “onlar için” (5–32); olar kimin “onlar gibi” (1–1159).*

4.2. Dönüşlülük Zamiri

Eski Oğuz Türkçesinde dönüşlülük zamiri için *kendü*, *öz* ve *kendü* ile *öz* dönüşlülük zamirlerinin birleşmesinden meydana gelen *kendüz* kelimeleri kullanılmıştır. Halhal ağızlarında bu üç dönüşlülük zamirinden sadece *öz* kelimesi, dönüşlülük zamiri olarak kullanılmaktadır: *öz qardaşına (29-94); öz ağamız (9-63).*

öz dönüşlülük zamiri, iyelik ekleriyle çekime girerek teklik ve çokluk 1., 2., 3. şahısları temsil eder: *özüm “kendim” (5–7); özün “kendin” (9–38); özi “kendi” (13–28); özümüz “kendimiz” (20–28); özüz “kendiniz” (2–27); özleri “kendileri” (7–2).*

¹⁸⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, s. 267.

4.3. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri, nesneleri işaret ederek gösteren zamirlerdir. Halhal ağızlarında işaret zamirleri olarak *bu* ve *o* şekilleri kullanılmaktadır: *bu qaldı* “*bu kaldı*” (6-277); *bu mene yādbud oldu* “*bu, bana hatıra oldu*” (12-60); *o yaxçdı?* “*o mu iyidir?*” (1-381); *o nedi!?* (17-161).

Halhal ağızlarında zamirlerin çekimiyle ilgili en önemli değişiklik Eski Oğuz Türkçesinde zamirlerin çokluk şeklinde kullanılan zamir n’sinin¹⁸⁹ ortadan kalkmasıdır: *bular* (17–173); *olar* (18–85).

Sadece Şehin ağızlarından Berende ağızında bir örnekte yardımcı n ünsüzünün kullanıldığı tespit edilmiştir: *onlar* (1–556)

İşaret zamirlerinin belirtme hâli, yaklaşma hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli, eşitlik hâli, vasıta ve yön hâli şöyledir:

4.3.1. İşaret Zamirlerinin İlgî Hâli:

Halhal ağızlarında işaret zamirlerinin çekiminde birkaç ses ve anlam değişikliği görülmektedir. Eski Oğuz Türkçesinde ilgi ekinin ikinci n’si daima nazal n’lidir.¹⁹⁰ Halhal ağızlarında kullanılan ilgi ekinin nazal n’si diş n’sine dönüşmüştür: *bunun* (6–72); *buların* (27–46); *bularun* (1–38); *munun* (11–50); *onun* (12–58); *oların* (17–440); *olarun* (26–14).

Eski Oğuz Türkçesinde sadece yuvarlak ünlülü olan ilgi eki,¹⁹¹ Halhal ağızlarında genelde yuvarlaklık ünlülüdür: *bunun* (29–36); *bularun* (1–38); *munun* (1–48); *onun* (5–12); *olarun* (5–16).

Ancak, +lar çokluk ekinin düz ünlüsünün etkisiyle söz konusu ekin ünlüsünde düzleşmiş olanlara rastlamak da mümkündür: *buların* (6-87); *oların* (11-112).

¹⁸⁹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 273.

¹⁹⁰ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 272.

¹⁹¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 274.

4.3.2. İşaret Zamirlerinin Belirtme Hâli:

İşaret zamirlerinde kullanılan belirtme eki, isimlere gelen belirtme ekinden farksızdır: *bunu* (11–133); *munu* (17–34); *onu* (17–59); *buları* (15–20); *oları* (27–10).

4.3.3. İşaret Zamirlerinin Yaklaşma Hâli:

Eski Oğuz Türkçesinde işaret zamirlerinin yaklaşma hâlinde kullanılan yardımcı η ünsüzü,¹⁹² Halhal ağızlarında $\eta > n$ değişimine uğramıştır: *buna* (29–12); *muna* (30–1549); *bulara* (1–348); *olara* (3–22).

4.3.4. İşaret Zamirlerinin Bulunma Hâli:

Teklik İşaret zamirlerinin bulunma hâli, zamir n'si ve +da bulunma ekiyle yapılmaktadır: *mında* “*bunda*” (6–474); *onda* “*onda*” (30–349).

Çokluk işaret zamiri *olar*'ın bulunma hâli, zamir n'si alınmaksızın yapılmaktadır: *olarda* (26–36).

İşaret zamirlerinde bulunma hâlinde görülen en önemli değişiklik *o* zamirinin bulunma hâlinin anlamıyla ilgilidir. *o* zamirinin bulunma hâli (*onda*) iki farklı anlam ifade etmektedir. Bunlardan bir tanesi nesnenin bulunduğu yeri bildirir: *sözüm onda yo* “*onda sözüm yok*” (30–349).

o zamirinin bulunma hâlinde yaygın bir şekilde kullanılan ikinci görevi, *o zaman*, *öyleyse* zarfları gibi kullanılmasıdır: *onda gördüm, direm direm qar gelér* “*o zaman parça parça karın yağdığını gördüm*” (19–126); *onda zor déyérdiler* “*o zaman zor diyordular*” (9–58); *onda senün tefligün necür olar?* “*öyleyse senin durumun nasıl olacak?*” (15–41).

¹⁹² Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 274.

4.3.5. İşaret Zamirlerinin Çıkma Hâli:

Tek işaret zamirlerinin çıkma hâli, Halhal ağızlarında +nan, +nen (> +dAn) şeklindedir: *bunnan* (17–323); *onnan* (17–404).

Çokluk bildiren işaret zamirlerinin çıkma hâli +dan, +den şeklindedir. Ancak, Eski Oğuz Türkçesinden farklı olarak zamir n'si almaksızın kullanılmaktadır: *bulardan* “*bunlardan*” (18–31); *olardan* “*onlardan*” (6–79).

4.3.6. İşaret Zamirlerinin Edatlara Bağlanması:

İşaret zamirlerinden sadece *olar*'ın *kimin* “gibi” edatıyla yalın şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir: *olar kimin* “*onlar gibi*” (1-1159).

ile edatı için artık –nan (< ile) eki kullanılmaktadır: *bunnan* “*bununla*” (17–18); *onnan men dostam* “*onla ben arkadaşım*” (22-57-58).

onnan “*onunla*” (22–67-68); *olarnan* “*onlarla*” (3–47).

Halhal ağızlarında *için* edatının zamirlerle ekleşme sürecine girdiği görülmektedir: *bın için* “*bunun için*” (19-63); *bun çun* “*bunun için*” (18–294); *on çin* “*onun için*” (6–458).

4.4. Belirsizlik Zamirleri

Nesneleri belirsiz bir şekilde temsil eden kelimelere belirsizlik zamirleri denilir. Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz belirsizlik zamirleri şöyledir: *biri* (22–53); *birüz* “*biriniz*” (30–345); *hamu* (7–5); *hamısı* (11–12); *kimse* (19–305); *kimseler* (19–305); *özgeler* (21–16).

4.5. Soru Zamirleri

Nesneleri soru şeklinde temsil eden kelimelere soru zamirleri denilir. Halhal ağızlarında *kimi*, *hansı* ve *ne* soru zamirleri tespit edilmiştir: *kim dirilt'se* (30–54); *kim yatıptı* (27–21); *kim var* (30–118); *ne déyésen* (15–44); *ne middetdi* “*ne zamandır*” (18-34).

bu zamirlerden *kim* zamiri sadece insanlar için kullanılan bir soru zamiridir: *kim dirilt'se* (30–54); *kim yatıptı* (27–21); *kim var* (30–118).

Halhal ağızlarında *ne* ve *kim* soru zamirlerinden başka *neme* ve *nemene* zamirleri kullanılmaktadır: *neme véersen* “*ne verirsin*” (1-19); *neme danışım* “*ne konuşayım*” (4-43); *neme déyim* “*ne söyleyim*” (8-25); *neme éleyim* “*ne yapayım*” (1-197) *nemene ekéle* “*ne ekiyorlar*” (2-43); *nemene désün* “*ne dersin*” (6-192); *nemene işlerdüz* “*ne iş yapardınız*” (8-26).

Hişeyin ağzından kullanılan *neme* soru zamiri, *ne* soru zamiriyle me pekiştirme enklitiğinden oluşmuştur: *neme véersen* “*ne verirsin*” (1-19); *neme danışım* “*ne konuşayım*” (4-43); *neme déyim* “*ne söyleyim*” (8-25); *neme éleyim* “*ne yapayım*” (1-197) görülmektedir

Bu soru zamirlerinden *neme* soru zamiri sadece Şehin ağızlarında kullanılırken *nemene* kelimesi bütün Halhal ağızlarında kullanılmaktadır. Pekiştirme enklitiklerinin üst üste geleceğini¹⁹³ göz önünde bulundurduğumuzda *neme* soru zamirinin bir başka pekiştirme enklitiği olan *ne* enklitiğiyle genişleyerek *nemene* şeklinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. *nemene ekéle* “*ne ekiyorlar*” (2-43); *nemene désün* (6-192); *nemene işlerdüz* (8-28).

4.6. Bağlama Zamirleri:

Türkçede bağlama zamiri için *kim* kelimesi kullanılır. Halhal ağızlarından sadece İlçı köyünde, bir yerde *kim* bağlama zamirinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *diyersen kim bura gelince* “*söylersin kim buraya gelince*” (29–251).

¹⁹³ Ahmet Bican Ercilasun, La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi, Dil Araştırmaları Dergisi Sayı: 2, Ankara, Bahar 2008, s. 43.

5. FİİL

5.1. Fiil Yapım Ekleri

5.1.1. İsimden Fiil Yapma Ekleri

5.1.1.1. +a-, +e+

Halhal ağızlarında kullanılan işlek eklerden biridir: *bezedile* (< *bediz+e-*) (1–934); *benzér* “benziyor” (11–248); *dilesun* (1–736); *oynardıx* (5–36); *öçeşdi* “rahatsız etti” (< *öc+e-ş-*) (1-1190); *sanadı* “saydı” (15–70).

5.1.1.2. +al-, +el-

İsimden fiil yapan +al-, +el- eki, Halhal ağızlarında işlekliliğini koruyan eklerden bir tanesidir: *azalıb* (4–46); *boşalır* (27–40); *boynalalla* “yükselirler” (< *boynalallar* < *boyun+al-ar-lar*) (19-95); *dinceldi* “dinlendi” (30–731); *düzelder* (15–62); *kökelsin* “şişmanlasın” (< *kök* “şişman” +el-) (17–471); *sağala'san* “sağalırsın” (1–343).

5.1.1.3. +ar- (+al-)

İşlek olmayan bir ektir. Sadece kalın ünlülü şeklinden örnekler tespit edilmiştir: *ağarar* (19-132); *suvarılla* (1–177).

+ar eki, bir kısım örneklerde r > l ünsüz değişmesine uğrayarak -al şeklinde kullanılmaktadır: *qaraldı* (15–79) *saraldı* (30–850).

5.1.1.4. +da-, +de-, +ta-, +te- (>+la-)

İşlek eklerden biridir: *istedile* (< *ET. iz+de-*) (1–29); *toxtadı* *sakinleşmek* (< *tox+ta*) (6–279).

l ünsüzüyle biten kelimelerde ld > ll ünsüz benzeştirmesine uğramaktadır: *allattı* “aldattı” (30–1152); *fırılıır* “dönüyor” (*fırıl-da-*) (30–903); *xorullı'yar* “horullar” (< *xorul-da-*) (29–54).

5.1.1.5. +qa-

Bir örnekte tespit edilmiştir: *çulqéyíb “sarmış”* (< *çul+qa-*) (6-520).

5.1.1.6. +qır-, +xır-

Sadece +qır-, +xır- şekilleri bulunan bu ek, ses taklidi kelimelerde kullanılan bir ektir: *fışqırırq “ıslık”* (< *fışqır-* “ıslık çalmak” < *fış* “ses taklidi”) (30–1449); *qışqırdı “bağırdı”* (< *qışqır-* “bağır- < *qış* “ses taklidi”) (1–56); *hayxırıb “seslenmiş”* (*hay+qır-* < *hay* “ses taklidi”) (30–713).

Bu ek, *tükür-* kelimesinde k > p değişimine uğrayarak –pür şeklinde kullanılmaktadır: *tüpürcek* (30–718).

5.1.1.7. +x-, +k-

İşlek olmayan eklerden biridir. Kalıplaşmış eklerden sayılır: *darıxmışam “sıkılmışım”* (17–503); *gécikdün* (17–410); *acıx’dım* (18–258).

5.1.1.8. +ı-, +i-, +u-, +ü

İşlekliliğini yitirmiş bir ektir. Birkaç örnekte kalıplaşarak korunmaktadır: *berkitdim “kilitledim”* (< *berk+i-*) (1–195), *uzun* (6–310) (< *uz+u-*); *daşıl’la “taşırırlar”* (6–97); *ağrıdım “ağrıdayım”* (8–23).

5.1.1.9. +la-, +le- (+da-, +dé-)

+la-, +le- eki, Halhal ağızlarında kullanılan işlek eklerden biridir: *bağladı* (17–205); *başladı* (29–174); *gözle* (6–235); *gizlendi* (< ET. kız “kap”) (30–30); *qışlaxdı “kışladır”* (15–113); *seslendi* (17–204); *sulanacāx* (1–250); *yaylağım* (19–3).

+la-, +le- ekinin r, n ve t ünsüzleriyle biten kelimelerle kullanıldığında rl > rr, nl > nn ve tl > td ünsüz benzeştirmesine uğradığı görülmektedir: *fırranır* (30–1342); *yoxunnaşdım* (6–519); *yumurtdéyip* “yumurtlamış” (1-479).

+la-, +le- ekiyle ilgili bir diğer değişiklik, ekin ünlüsüyle ilgilidir. Yardımcı y ünsüzünün etkisiyle ekin ünlüsünün bazen daraldığı tespit edilmiştir: *bağlıyırılar* (27–12); *başlıyalar* (17–255); *saxlıyannan* (29–62).

5.1.1.10. +r-

İşlek olmayan eklerden biridir. Ses taklidi kelimelerde kullanıldığı görülmektedir: *çağırér* (15–51); *anqırtdı* (6-139).

5.1.2. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

5.1.2.1. -ala, -ele-

İşlek olan eklerden biridir. Anlam olarak kuvvetlendirme ve hareketin ara vermeden tekrarlandığını bildiren bir ektir: *qualadı* (17–169); *iteledi* (17–182); *sepelendi* “yayıldı, dağıldı” (< *serp-ele-n-*) (30–573); *silkeleyende* (1–569).

5.1.2.2. -ar-, -er-

Bir kısım kelimelerde kalıplaşmış bir yapım eki olarak yaşamaktadır: *çixaréy’dım* “çıkıraydım” (30–600); *çixartdı* (1-21); *qaytardıla* “geri çevirdiler” (< *qayıt-ar-*) (4–23).

Bu ekin bazen r ünsüzü düşürülerek kullanılmaktadır: *çixattı* “çıkarttı” (11-214); *qopatdı* “koparttı” (1-532); *qoparttı* (30–680).

5.1.2.3. –der-

Az kullanılan eklerden biridir: *gönderir* (27–10).

5.1.2.4. -dır-, -dir-, -dur-, -dür-(-tır-, -tir-, -tur-, -tür)

Eski Oğuz Türkçesinde bu ekin sadece yuvarlak ve d'li şekilleri kullanılmıştır.¹⁹⁴ Halhal ağızlarında bu ek, ünlü uyumuna girdiği hâlde genelde ünsüz uyumuna bağlı olmayıp d'li şekilleriyle kullanılmaktadır: *aştırdı* (30–424); *doldurardıx* (3–32); *gâyındirdi* (6–401); *qeyitdirdi* “yaptırdı” (1–1186); *kesdir* (30–214); *oxutdurmuşam* (11–56); *öldürtdürer* (6–113); *öldürüm* (17–19); *yağdırsa* (4–34).

Ancak, Himis ve Kızıldere ağızlarında bu ekin ünsüz uyumu dahilinde t'li şekillerine de rastlamak mümkündür: *çektiripsen* (19–174); *getirttirib* (1–757); *oxutturarsan* (30–926); *öldüttürrem* (30–1205); *tanıttirun* (30–992); *yapıştırer* (18–268).

5.1.2.5. -ı- (-é-), -ü-

İşlekliliğini yitirmiş bir ektir: *sürün'di* (17–207); *meni 'sarépsan!?* “benimle dalga mı geçiyorsun?” (< sarı-(< sar-ı-) (6–358).

5.1.2.6. -k-

İşlek olmayan bir ektir. *görük-* kelimesinde kalıplaşarak yaşamaktadır: *görükér* “gözüküyor” (6–381).

5.1.2.7. -l-

-l- eki, pasiflik ve meçhul ifade eden bir ektir: *açılıb* (17–87); *dirilecek* (< tir-i-l-< ET. tir-“yaşamak”) (17–554); *qoyulacax* (1–250); *töküldü* (2–84); *yumuldu* (1–75).

¹⁹⁴ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 213.

5.1.2.8. -ma-, -me-

-ma-, -me- eki, i- fiili dışında bütün fiillere getirilerek olumsuz fiiller yapar: *aparmadıla* (31–26); *işlememişem* (2–66); *kesmedi* (11-118); *olmadı* (17-17).

-Ir, -Ur ağzında olumsuzluk ekiyle şimdiki zaman eki ünlüsünün yan yana gelmesiyle (-mA-Ir-/Ur-) bir ünlü birleşmesi sonucu, şimdiki zamanın olumsuzunda -mır, -mir, -mur, -mür şekilleri ortaya çıkmıştır: *görmür* (26–80); *olmuram* (30–17); *qoymur* (30–121); *sürmür* (32–43).

-ma-, -me- ekinde görülen bir diğer değişiklik, yardımcı y ünsüzünün etkisiyle ekin ünlüsünde bir daralmanın ortaya çıkmasıdır: *yémiyek* (1–545); *qalmıyıp* (5–22); *olmıyan* (5–55); *olmuya'cax* (1–374); *olmuyun “olmayın”* (31–24).

5.1.2.9. -n-

-n- ekinin kullanıldığı fiillerde fiilin hareketi, hareketi yapana veya olan nesneye yönelik olduğundan bu eke dönüşlülük eki denilir. Halhal ağızlarında işlek bir şekilde kullanılan eklerden biridir: *boşanıb* (29–235); *dolanardıx* (12-40); *géçinir* (8–47); *görünesen* (1-210); *sürünüp* (6–518).

5.1.2.10. -r-

-r- eki, Türkçede oldurma, yaptırma ifade eden ettirgen eklerden birdir. Halhal ağızlarında işlek olarak kullanılmaktadır: *aşırdıla* (6–122); *géçirdileş* (30–163); *pişirmişdile* (17–455); *uçurdum* (1-153).

5.1.2.11. -sa-, -se-

İşlekliliğini yitirmiş eklerden biridir. Bu ek sadece *görset-* kelimesinde tespit edilmiştir: *görsedim* (18–144); *görsetti* (18–145); *görsetmesin* (1–275).

görsel- fiili, sadece Hımıs ağızlarından Varavart ağzında Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yer değiştirmesi sonucu *göster-* şeklinde kullanılmaktadır: *gösterecek* (16–27).

5.1.2.12. -ş-

-ş- eki, ortaklaşma ve oluş bildiren bir ektir. Ortaklaşma görevinde bulunduğu hareketin birkaç yaparı bulunduğunu ifade eder: *ağlaşdıla* (30–585); *elleşér “uğraşıyor”* (17–382); *öceşdi “rahatsız etti”* (< öc+e-ş-) (1-1190); *yığşdırdıq* (11–140).

-ş- eki, oluş görevinde kullanıldığında hareketin kendi kendine olma anlamını ifade eder: *yaraşır “yakışıyor”* (31–38); *yétişip* (1-242); *qızışdım “ısındım”* (30–885); *sürüştıp “kaydı”* (30–1579).

5.1.2.13. -t-

-t- eki de işlek bir şekilde kullanılan ettirgen eklerden biridir: *berkitdim “kilitledim”* (< *berki-t-*) (1–195), *düzeltdi “düzeltti, yaptı”* (< *düzel-t-*) (30–186); *örtér* (18–444); *sürtem* (30–56); *uzatdı* (1–1110).

5.1.2.14. -y-

İşlek olmayan eklerden biridir. Eski Türkçede –d- şeklinde olan bu ek Batı Türkçesinde –y-’leşmiştir: *qoyarsan* (17–394); *doymuram* (30–1240).

5.1.2.15. -z-

Ettirgen bir ektir. Sadece bir örnekte kalıplaşmış bir şekilde korunmaktadır: *doğuzdura “doğurtsun”* (1–942).

5.2. Fiil Çekimi

5.2.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri, fiillerde hareketi yapanı bildiren eklerdir. Bütün fiil çekimlerinde her şahıs için ayrı birer şahıs eki bulunmaktadır. Türkçede şahıs ekleri, her zaman için zaman eklerinden sonra gelir. Fiil çekimlerinde şahıs ekleri, her zaman için zaman eklerinden bağımsızdırlar. Ancak fiilin emir çekiminde emir kipleri şahıs eklerini de bünyelerinde taşırlar. Türkçede zamir kaynaklı, iyelik ekli kaynaklı ve emir ekleri olmak üzere üç tip şahıs eki bulunmaktadır. Bu üç tip şahıs eklerinden emir kipinde kullanılan şahıs ekleri tasarlama kipleri dâhilinde incelenecektir.

5.2.1.1. Zamir Kaynaklı Şahıs Ekleri

Zamir kaynaklı şahıs eklerinin kaynağı şahıs zamirleridir. Halhal ağızlarında zamir kaynaklı şahıs ekleri; şart, öğrenilen geçmiş zaman ve emir kipleri dışında kalan bütün zaman çekimleri için kullanılmaktadır. Yani geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, duyulan geçmiş zaman ve istek çekimlerinde zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılmaktadır:

Teklik 1. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde teklik 1. şahıs eki, –van, -ven; -vanın, -venin; -vam, -vem ve –am, –em şeklindedir. Eski Oğuz Türkçesinde bu eklerin en çok kullanılanı –am, -em'dir.¹⁹⁵ Halhal ağızlarının tamamında Eski Oğuz Türkçesinin –am, -em teklik birinci şahıs eki, kullanılmaya devam edilmektedir: *alacağam* (30–104); *élerem* (6–54); *éliyem* (6–375); *qalmışam* (8–39); *istéyérem* (1–288).

¹⁹⁵ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 284.

Teklik 2. şahıs:

Teklik 2. şahıs eki bütün Halhal ağızlarında -san, -sen şeklindedir. Bu ekin teklik 2. şahıs zamirinden geldiği büyük ünlü uyumu sonucunda –san, -sen şeklinde geliştiği bilinmektedir: *aparırsan* (30–1019); *gédipsen* (4–19); *getireceksen* (6–304); *göréysen* “görüyorsun” (6-523); *virasan* (15–85).

Teklik 3. şahıs:

Teklik 3. şahıs, Eski Oğuz Türkçesinde her zaman için eksizdir.¹⁹⁶ Halhal ağızlarında da fiillerin teklik 3. şahıs çekimlerinde şahıs eki kullanılmamaktadır: *ekecek* (19–41); *gele* (29-166); *oturup* (17-175); *vérér* (9-49); *yazır* (20-27).

Çokluk 1. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde çokluk 1. şahıs eki olarak –vuz, -vüz; -uz, -üz şekilleri kullanılmıştır.¹⁹⁷ Halhal ağızlarında Eski Oğuz Türkçesinden farklı olarak çokluk 1. şahıs eki için -ıq(-ıx), -uq(-ux); –ik(-ig), -ük(-üg) şekilleri kullanılmaktadır: *biçérik* (9-62); *bölecik* (30-577); *almışıq* (21-23); *élerik* (25-22); *görek* (27-20).

Çokluk 2. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde bu ekin sadece düz ünlülü şekilleri kullanılmıştır.¹⁹⁸ Halhal ağızlarında Eski Oğuz Türkçesinin tam tersine düz ünlülü fiillerde de yuvarlak ünlülü eklerin kullanıldığı görülmektedir: *çekibsüz* (1-1005); *çıxardasuz* (1-135); *ekersüz* (8-9); *gédésüz* (18-98); *olacaxsuz* (30-1329); *virasuz* (1-1162).

¹⁹⁶ Muharrem Ergin, Türkiye Türkçesi Grameri, s. 285.

¹⁹⁷ Age, s. 284.

¹⁹⁸ Age, s. 284.

Ancak Hişeyin köylerinden Nüdü ağzında sınırlı sayıda -sız, -siz şekillerinin kullanıldığını görmek de mümkündür: *aléysiz* (6-42); *bilesiz* (6-43); *éliyibsiz* (6-429); *getirersiz* (22-35).

Çokluk 3. şahıs:

Çokluk 3. şahıs eki, Batı Türkçesinin başından beri –lar, -ler şeklindedir.¹⁹⁹ Halhal ağızlarında da çokluk 3. şahıs eki, Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi devam etmektedir: *basıplar* (29-262); *dédiler* (31-18); *salacaxlar* (18-189); *véreller* (9-67).

Zamir Kaynaklı Şahıs Eklerli

	Teklik	Çokluk
I. şh.	-am, -em	-ıq(-ıx), -uq(-ux); –ik(-ig), -ük(-üg)
II. şh.	-san, -sen	-suz, -süz
III. şh.	-Ø	–lar, -ler

5.2.1.2. İyelik Kaynaklı Şahıs Ekleri

İkinci tip şahıs eklerinin kaynağı iyelik ekleridir. Halhal ağızlarında görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Teklik 1. şahıs:

Başlangıçtan beri hiç değişmeyen Teklik 1. şahıs eki,²⁰⁰ Halhal ağızlarında da hiçbir değişime uğramadan –m şeklinde kullanılmaya devam

¹⁹⁹ Age, s. 286.

²⁰⁰ Age, s. 287.

etmektedir: *danışsam* (1-889); *dé'sem* (17-438); *dolandırdım* (21-6); *geldim* (22-23).

Teklik 2. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde nazal n'li olan teklik 2. şahıs eki,²⁰¹ Halhal ağızlarının tamamında $\eta > n$ değişimine uğramış şekilde kullanılmaktadır: *gétdüñ* (30-1472); *gés'sün* "gitsen" (18-190); *istésen* "istiyorsan" (18-45); *yandırdun* (6-147).

Teklik 3. şahıs:

Zamir kaynaklı şahıs eklerinde olduğu gibi iyelik ekli şahıs eklerinde de teklik 3. şahıs, eksizdir: *apardı* (17-2); *gelse* (17-422); *sanadı* "saydı" (30-69); *vırsa* (6-190).

Çokluk 1. şahıs:

Eski Türkçede iyelik kaynaklı çokluk 1. şahıs eki, -mız, -miz şeklindedir. Batı Türkçesinde bu ekin yerine -ķ, -k şekilleri kullanılmıştır. Kalın sırada bulunan -ķ ekinin Eski Oğuz Türkçesinde x'li örnekleri de kullanılmıştır.²⁰² Halhal ağızlarında da Eski Oğuz Türkçesinin -q/-x, -k şekilleri kullanılmaktadır: *adaxladıq* (3-73); *'ayrıldıx* (30-329); *atdıx* (1-380); *durardıq* (12-65); *geldik* (17-109); *gördük* (6-86); *getirsek* (22-86); *qal'dıq* (18-288); *qocaldıx* (2-31); *yatdıq* (17-448); *vırsax* (30-1163).

²⁰¹ A,ge, s. 287.

²⁰² A,ge, s. 287.

Çokluk 2. şahıs:

Eski Oğuz Türkçesinde çokluk 2. şahıs eki, -ηuz, -ηüz şeklindedir.²⁰³ Halhal ağızlarında iyelik kaynaklı çokluk 2. şahıs eki için –z şekli kullanılmaktadır: *alduz* (25-19); *çağırmaduz* (17-328); *geldüz* (30-815); *getsüz* “gitseniz” (1-1093); *qoysuz* “koysanız” (1-1093); *işlerdüz* (8-26); *vérésüz* “veriyorsanız” (30-36).

Halhal ağızlarında bu ekle birlikte kullanılan görülen geçmiş zaman eki de her zaman için yuvarlak ünlüdür: *alduz* (25-19); *çağırmaduz* (17-328); *geldüz* (30-815); *işlerdüz* (8-26).

Ayrıca, iyelikli çokluk 2. şahıs ekiyle kullanılan şart ekinin düz ünlüsünün de yuvarlaklaştığı görülmektedir: *getsüz* “gitseniz” (1-1093); *qoysuz* “koysanız” (1-1093); *vérésüz* “veriyorsanız” (30-36).

Anadolu ağızlarından Doğu Grubu Ağızları’nın da özelliklerinden biri, iyelik kaynaklı çokluk 2. şahıs ekinin –z şeklinde olmasıdır.²⁰⁴ Eski Oğuz Türkçesinde –ηUz şeklinde kullanılan bu ekin –z şekline dönüşmesi, 2. şahıs iyelik ekiyle paralel bir şekilde gelişmiştir. Bugün Halhal ağızlarında çokluk 2. şahıs iyelik eki de –z şeklindedir: *başuzdan* (18-142); *elüzdeki* (1-646).

Muharrem Ergin çokluk 2. şahıs iyelik ekindeki bu değişimi U-ηUz > U-vUz > -Üz > -Uz > -z²⁰⁵ şeklinde açıklar. Bizim kanaatimizce aynı süreç iyelik kaynaklı çokluk 2. şahıs için de geçerlidir. Eski Oğuz Türkçesinde kullanılan –ηUz ilk aşamada η > v değişmesi sonucu *-vUz olmuştur. Bir ileriki aşamada v’nin düşmesiyle ikiz ünlülü –*UUz şekli ortaya çıkmıştır. Bu aşamadan sonraki süreci Halhal ağızlarının en arkaik ağızı olan Şehin ağızı(-éyr)’ndan takip etmek mümkündür. İkiz ünlülerin tekleşmesi sonucu uzun ünlülü -Üz şekli belirmiştir: *doğuzdurdüz* (1-1222); *qutardüz* (30-57).

Sonunda ek, bugünkü -z hâline dönüşerek kullanılmaya başlamıştır: *alduz* (25-19); *çağırmaduz* (17-328); *geldüz* (30-815); *işlerdüz* (8-26).

²⁰³ A,g,e, s. 287.

²⁰⁴ Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, s. 57.

²⁰⁵ Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, s. 97.

Çokluk 3. şahıs:

İyelikli çokluk 3. şahıs eki Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi –lar, -ler şeklindedir: *aldılar* (29-158); *yédiler*(29-139).

İyelik Kaynaklı Şahıs Ekleri

	Teklik	Çokluk
I. şah.	–m	–k/-x, -k
II. şah.	-n	–z
III. şah.	-Ø	–lar, -ler

5.2.2. Şekil ve Zaman Ekleri

5.2.2.1. Bildirme Kipleri

5.2.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Eski Oğuz Türkçesinde -d'li şekilleri bulunan görülen geçmiş zaman eki, 1. ve 2. şahıslarda yuvarlak, 3. şahıslarda ise düz ünlüdür.²⁰⁶ Halhal ağızlarında 2. şahıslardaki yuvarlaklık devam etmektedir: *aldun* (30-481); *alduz* (25-19); *çağırdun* (30-608); *geldün* (15–37); *geldüz* “geldiniz” (30-815); *gördün* (5-44); *yandırdun* (6-147).

Ancak, 1. 3. şahıslarda bu ekin ünlüsü, genelde düzlük - yuvarlaklık uyumuna girmiş durumdadır: *ayrıldıx* (30-329); *bilmedim* (25-37); *geldik* (2–31); *gördüm* (2-65); *gétdi* (28-64); *gördü* (29-57); *sökdük* (26-26).

Yalnız, Halhal merkez ve Kivi merkez ağızlarında çokluk 1. şahıslarda düz ünlülü fiil tabanlarına yuvarlak ünlülü ekin getirildiği tespit edilmiştir: *éledük* (14-28); *gelmedük* (20-17); *qaldux* (20-17).

-d'li geçmiş zaman ekinde görülen bir diğer gelişme, ünsüz benzeştirmesi sonucu bir kısım örneklerde –t'li şekillerin de ortaya

²⁰⁶ Faruk Kadri Timurtaş, age. s. 138-139.

çıkmasıdır: *çixattı “çıkarttı”* (30–102); *getti “getirdi”* (12–51); *sürttü* (30–226); *uttu* (1–623); *yattıx* (30–909).

Halhal ağızlarında görülen geçmiş zaman ekinin t’li şekilleri oluşsa da Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi sedasız ünsüzlerle biten fiillerde hâlen d’li şekillerinin kullanılmasına rastlamak mümkündür: *berkitdim* (1–196); *gétđi* (17–8); *otdux “oturduk”* (6–93); *götdü “götürdü”* (29–128).

Teklik	Çokluk
I. şh. <i>geldim</i> (23–10)	<i>geldik</i> (2–31)
II. şh. <i>geldün</i> (15–37)	<i>geldüz</i> (30–815)
III. şh. <i>geldi</i> (6–64)	<i>geldiler</i> (29–85)

5.2.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Halhal ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman için birbirinden farklı iki ayrı ek kullanılmaktadır. Bu eklerden bir tanesi –mış, -miş, -muş, -müş eki olup Eski Oğuz Türkçesindeki düz - dar ünlülü olan -mış²⁰⁷ ekinden gelişmiştir. Zamir kaynaklı şahıs ekleriyle çekime giren bu ek, sadece 1. şahıslarda kullanılmaktadır:

Teklik 1. şahıs: *gelmişem* (4–6); *görmüşem* (6–40); *tutmuşam* (18–473).

Çokluk 1. şahıs: *gelmişik* (1–345); *gülmüşük* (30–1255); *olmuşux* (1–245).

Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz bir diğer öğrenilen geçmiş zaman eki, 2. ve 3. şahıslarda kullanılmakta olan –Up zarf-fiil ekinden meydana gelen –ıp, -ip, -up, -üp ekidir. Eski Oğuz Türkçesinde de –Up zarf-fiil ekinin öğrenilen geçmiş zaman işlevinde kullanıldığı bilinmektedir.²⁰⁸

Teklik 2. şahıs: *gédipsen* (4–19); *yatıpsan* (6–382); *olupsan* (6–520).

Teklik 3. şahıs: *düzeldip* (30–1462); *yatıp* (30–1363); *oturup* (17–174).

Çokluk 2. şahıs: *dağılıpsuz* (12–32); *gelipsüz* (1–341); *gédipsüz* (14–5).

²⁰⁷ Gürer Gülsevîv, age, s. 80.

²⁰⁸ Gürer Gülsevin, age, s. 83.

Çokluk 3. şahıs: *çekipler* (9–56); *köçüpler* (25–7); *oturupla* (29–311).

Şehin köylerinden Nüdü ağzında sadece bir örnekte öğrenilen geçmiş zaman eki olarak –k ekinin kullanıldığı tespit edilmiştir: *Pâtşāhınan vezir, ikisi bir dene mirvārid tesbēh gördüle, qabağa düşük.* (6-2).

Teklik	Çokluk
I. şh. <i>gelmişem</i> (4–6)	<i>gelmişik</i> (1–345)
II. şh. <i>gelipsen</i> (18-125)	<i>gelipsüz</i> (1–341)
III. şh. <i>gelip</i> (1-536)	<i>gelible</i> (1-579)

5.2.2.1.3. Geniş Zaman

5.2.2.1.3.1. Geniş Zamanın Olumlusu

Eski Oğuz Türkçesinde geniş zaman için –ur, –ür; –ar, –er; –r ekleri kullanılmıştır.²⁰⁹ Halhal ağızlarında Eski Oğuz Türkçesinin –ar, –er; –r geniş zaman ekleri olduğu gibi kullanılırken –ur, –ür geniş zaman eki, yerini tamamen –ar, –er ekine bırakmıştır:

-ar	-er	-r
Teklik	Teklik	Teklik
I. şh. <i>baxaram</i> (6–232)	<i>diyerem</i> (22–1)	<i>bağlaram</i> (18–187)
II. şh. <i>baxarsan</i> (20–5)	<i>diyersen</i> (29–250)	<i>sallarsan</i> (1-1132)
III. şh. <i>baxar</i> (16–2)	<i>diyer</i> (16–4)	<i>ağlar</i> (1–1085)
Çokluk	Çokluk	Çokluk
I. şh. <i>apararix</i> (1–337)	<i>diyerik</i> (3–20)	<i>bağlarix</i> (1–336)
II. şh. <i>baxarsuz</i> (4–5)	<i>getirersüz</i> (25–21)	<i>élersüz</i> (28–7)
III. şh. <i>baxalla</i> (28–29)	<i>diyeller</i> (29–15)	<i>élelle</i> (12–18)

²⁰⁹ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 141.

Hımıs ağzında kullanılan bir diğer geniş zaman eki de –i şeklindedir. Bu ek, kesin olmayan gelecek zaman anlamı ifade etmektedir. Sadece teklik 3. şahısta geçen bu ekle ilgili sınırlı sayıda örnek tespit edilmiştir: *Gül, éşidi, bizim abrimızı götüri “Gül, duyar, bizi rezil eder” (17-477-78).*

Irak Türkmen Türkçesi çalışmasında şimdiki zaman veya geniş zaman eki olarak –i şeklinden bahsedilmese de söz konusu çalışmada geçen metinlerde –i geniş zaman ekinin sıkça kullanıldığı görülmektedir.²¹⁰

5.2.2.1.3.2. Geniş Zamanın Olumsuzu

Bütün zaman çekimlerinde şekil ve zaman eki, fiilin olumlu ve olumsuz şekillerine getirilerek yapılmaktadır. Ancak, geniş zaman eki, bu bakımdan bir farklılık arz etmektedir. Eski Türkçede geniş zamanın olumsuzu için –mAz, kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesinde de bu çekim için –mAz + 1. tip şahıs ekleri kullanılmıştır.²¹¹ Ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde 1. şahıslarda –mAr, 2. ve 3. şahıslarda –mAz şekli kullanılmaktadır.²¹² Muharrem Ergin, -mAr ekinin -mA- olumsuzluk ekiyle -r geniş zaman ekinen yapıldığını düşünmektedir.²¹³ Elövset Zakiroğlu ise bunun umumî Türk dilindeki r ~ z denkliliğinin bir tezahürü olduğu kanaatindedir.²¹⁴ Halhal ağızlarında ölçünlü Azerbaycan Türkçesinden farklı olarak 1. şahısların yanı sıra 2. şahıslarda da –mAr şekli kullanılmaktadır: *vérmerem (30-16); vérmersēn (19-215); vérmerik (17-405), vérmersüz (33-2).*

Ancak, 3. şahıslarda –maz, -mez şekli kullanılmaktadır: *vérmez (18-295); dermezler (17-47).*

Halhal ağızlarında geniş zamanın olumsuzu ile ilgili bir diğer farklılık teklik 1. şahıs ekiyle ilgilidir. Şehin ağızlarında teklik 1. şahıs için Türkiye

²¹⁰ Hidayet Kemal Bayatlı, Irak Türkmen Türkçesi, TDK Yayınları / 664, Ankara, 1996, s. 61.

²¹¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 295.

²¹² Yavuz Kartallıoğlu, Hüseyin Yıldırım, “Azerbaycan Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 208.

²¹³ Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, s. 118.

²¹⁴ Elövset Zakiroğlu Abdullayev, Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları, TDK. Yay. Ankara, 1996, s. 40-47.

Türkçesinde olduğu gibi²¹⁵ –ma, -me şekilleri kullanılmaktadır: *almam* (1-353); *bilmem* (1-1207); *démem* (2-54); *élemem* (1-867); *vérmem* (1-695).

5.2.2.1.4. Şimdiki Zaman

Halhal ağızlarında –éyr; –ér; -ır, -ir, -ur, -ür olmak üzere üç farklı şimdiki zaman eki bulunmaktadır. Hişeyin ilçe merkezle bu ilçeye bağlı Berende ve Nüdü köylerinde –éyr, Halhal merkez köylerinden Hımıs, Varavart –ér; Halhal merkez ağızıyla Halhal merkez köylerinden Buruç, Kızıldere ve Kivi köylerinin tamamında –ır, -ir, -ur, -ür eki kullanılmaktadır. Bu ağızların dışında kalan ağızlarda tek bir şekle bağlılık bulunmamaktadır. Örneğin; Kivi merkez ağızında –ér ekiyle birlikte ünlü uyumuna bağlanmış –ır, -ir, -ur, -ür eki de kullanılmaktadır. Yine Hişeyin köylerinden Ağkent, Kemer ve Susava ağızlarında –éyr şeklinin yanında –ér şeklinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Bütün Halhal ağızlarda şimdiki zaman eki için zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılmaktadır.

5.2.2.1.4.1. -éyr Şimdiki Zaman Eki

Halhal ağızlarından Hişeyin ağızında şimdiki zaman için –éyr eki kullanılmaktadır. Halhal ağızlarında kullanılan –éyr şimdiki zaman eki, Bernt Brendemoen'un Trabzon ve Rize ağızlarında tespit ettiği –eyr²¹⁶ ekiyle aynıdır. Trabzon ağızlarında²¹⁷ olduğu gibi Halhal ağızlarında da 1. teklik ve çokluk çekiminde –éyr şimdiki zaman ekinin r ünsüzü her zaman için korunmaktadır: *aléyram* “alıyorum” (1–1210); *bilméyrem* “bilmiyorum” (4–39); *gédéyrik* “gidiyoruz” (6–436); *qaléyrix* “kalıyoruz” (5–9).

²¹⁵ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi... s. 294.

²¹⁶ Bernt Brendemoen, Trabzon Ağızlarındaki Zaman Kipleri Üzerine Bir Not, 5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985. s. 33-40.

²¹⁷ Bernt Brendemoen, Trabzon Ağızlarındaki Zaman Kipleri Üzerine Bir Not, 5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985. s. 34..

Ancak, r ünsüzünün 2. ve 3. şahıslarda düşmesiyle ek, –éy şekline ortaya çıkmaktadır: *viréysan* “veriyorsun” (1–1534); *atiléy* “atılıyor” (1–683); *baxéysuz* “bakıyorsunuz” (1–588); *gétméyle* (2-15).

5.2.2.1.4.2. -ér Şimdiki Zaman Eki

Halhal ağızlarında kullanılan ikinci şimdiki zaman eki, –ér ekidir: *alérsan* (9-53); *baxéram* (5-54); *düşér* (17–500); **gelérsüz*; *géléller* (< *gelérler*) (15-7); *görér* (15-21); *olér* (17–517).

Halhal ağızlarından Himis ağızında kullanılan –ér eki, “Anadolu ağızlarından Bitlis, Muş, Palu, Karakoçan ve kısmen Bingöl merkez ve Karlova ağızlarında kullanılır.”²¹⁸ Azerbaycan ağızlarından da Kazak ağızında –ér şimdiki zamanın kullanıldığı tespit edilmiştir.²¹⁹ –éyr ekinde olduğu gibi –ér ekinde de kalınlık – incelik ve düzlük – yuvarlaklık uyumu bulunmamaktadır: *düşér* (17–518); *görér* (18-15); *olér* (17–517).

–ér ekinde görülen bir diğer ses olayı, ünlüyle biten fiillerde yardımcı ünsüzün düşmesi sonucu yan yana gelen fiil ünlüsüyle ek ünlüsü arasında ünlü birleşmesinin ortaya çıkmasıdır: *ağlérsan* (< *ağlaérsan* < *ağlayérsan*) (11–244); *böyér* “büyüyor” (< *böyü-y-ér*); (17-517); *payléram* (< *paylaéram* < *paylayéram*) (15–43); *tanéram* (< *tanıéram* < *tanıyéram*) (22–64).

Bazen soru cümlelerinde bu ünlü birleşmesinin yanı sıra –ér ekindeki r’nin de düşmesiyle şimdiki zaman ekinin tamamen kaybolduğu görülmektedir: *ne istésen?* “ne istiyorsun?” (< *istérsen* < *iste-y-ér-sen*) (18-45); *niya satésan?* “neden satıyorsun?” (19-5).

5.2.2.1.4.3. -ır, -ir, -ur, -ür Şimdiki Zaman Eki

Halhal ağızlarında kullanılan üçüncü şimdiki zaman eki –ır, -Ur, ekidir: *alıram* (26–89); *déyirem* (26–91); *qorxuram* (29–322); *ölürem* (30–704).

²¹⁸ Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, s. 75.

²¹⁹ M. Şireliyev, Azerbaycan Diyalektolojisinin Esasları, 1962, s.223.

Halhal merkez ağzında kullanılan şimdiki zaman eki, ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kullanılan –Ir, -Ur²²⁰ ekinin aynısıdır. Muharrem Ergin, Ahıska; Çinçavat ağzında görülen –yér ve Terekeme ağzındaki -ér, -or, -ör şekillerinden hareketle ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kullanılan –Ir, -Ur şimdiki zaman ekinin yéri- fiilinden geldiğini savunmaktadır. Muharrem Ergin, bu doğrultuda yéri- fiilinden ortaya çıkan –yér şeklinin hoplolji ile –ér, or, -ör “(geliyér > gelér)” şekillerine dönüştüğü, ardından –Ir, -Ur şekillerinde geliştiği sonucuna varmaktadır.²²¹ Bizim kanaatimizce, Muharrem Ergin’in –Ir, -Ur şimdiki zaman ekini kaynak bakımından yéri- “yürümek” fiiline bağlamasında herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Ancak, teknik bakımından –ér (> -Ir, -Ur) ekinin direk –yér şeklinden geldiğinin mümkün olmayacağı kanısındayız. Zira, -yér şeklinin hece düşmesi sonucu –ér şekline dönüşmesi mümkün değil. Bu görüşte bir ara merhalenin göz ardı edildiği görülmektedir. Nedeni de *geliyér şeklinde olduğu gibi y ünsüzü hece başı vurgusu taşıdığından düşmesi imkânsızdır. y’nin düşmesiyle –yér ekinin –ér şekline dönüşmesi için ilk önce hece başını terk etmesi ve vurgusuzlaştırılması gerekmektedir. İşte Hişeyin ağzında kullanılan –éyr (< -yér) ekinde, y ünsüzü, bir göçüştürme sonucu hece başından çıkarılıp vurgusuz konumuna getirilerek –yér’den –ér’e geçişin ara merhalesini sağlamaktadır.

Sonuçta Halhal ağızlarının tamamı göz önünde bulundurulduğunda –éyr ekinin arkaik şimdiki zaman eki olduğu ortaya çıkmaktadır. –éyr ekindeki y ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkan –ér eki, –éyr ekiyle –ır, -ir, -ur, -ür ekinin ara merhalesini oluşturmaktadır. –éyr ekinden gelişen –ér şimdiki zaman ekindeki é ünlüsü, ünlü benzeştirmesine girerek kalın ve yuvarlak ünlülü eklerin doğmasına zemin hazırlamıştır (–éyr > -ér > -ır, -ir, -ur, -ür): *gele yéri-r-em > geleyérrem > geleyérem > gelyérem > geléyrem > gelirem*.

²²⁰ Yavuz Kartallıoğlu, Hüseyin Yıldırım, age. s. 206.

²²¹ Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi... s. 144-145.

Halhal ağızlarında kullanılan –Ir, –Ur şimdiki zaman ekinde kalınlık - incelik ve düzlük - yuvarlaklık uyumu hâkimdir: *alıram* (26–89); *déyirem* (26–91); *qorxuram* (29–322); *ölürem* (30–704).

–ér şimdiki zaman ekinde olduğu gibi –Ir, –Ur şimdiki zaman ekli çekimlerde de yardımcı ünsüzün düşmesi ve ekin direk fiile gelmesi sonucu bir ünlü birleşmesi görülmektedir: *bağlıram* (30–217); *élirem* (26–89); *oxuram* (30–1099).

Örnekleriyle Şimdiki Zaman Ekleri

	-éyr, Ağzı	-ér Ağzı	-ır, -ir, -ur, -ür Ağzı
T. I. şh.	<i>aléyram</i> (1–1210)	<i>aléram</i> (17–234)	<i>alıram</i> (2 –89)
T. II.şh.	<i>viréysan</i> (1–1034)	<i>ağlırsan</i> (11–244)	<i>aparırsan</i> (30–1019)
T. II. şh.	<i>aléy</i> (5–36)	<i>alér</i> (17–508)	<i>aparır</i> (29–37)
Ç. I. şh.	<i>qaléyrix</i> (5–9)	<i>danişérix</i> (15–43)	<i>inanırır</i> (31–38)
Ç. II. şh.	<i>baxéysuz</i> (1–588)	* <i>danişérsuz</i>	<i>alısuz</i> (32–20)
Ç. III. şh.	<i>aparéllar</i> (9–66)	<i>danişéllar</i> (15–45)	<i>yatıllar</i> (27–34)

Ağız Bölgelerine Göre Şimdiki Zaman Ekleri

	-éyr, Ağız	-ér Ağız	-ır, -ir, -ur, -ür Ağız
	Hişeyin merkez, Hişeyin köylerinden: Berende, Nüdü, Susava, Kemer	Kivi merkez, Halhal merkez köylerinden: Himis, Varavart,	Halhal merkez, Halhal merkez köylerinden: Buruç, Kızıldere, Kivi köylerinden: Kumuk, Kümük, Ilıçı, Güllüce
T. I. şh.	-éyr-Am	-ér-Am	-ır, -Ur-Am
T. II. şh.	-éy-sAn	-ér-sAn	-ır, -Ur-sAn
T. III. şh.	-éy-Ø	-ér-Ø	-ır, -Ur-Ø
Ç. I. şh.	-éyr-lx / Ux	-ér-lx	-ır, -Ur-lx
Ç. II. şh.	-éy-slz /-sUz	-ér-slz /-sUs	-ır, -Ur-slz /-sUz
Ç. III. şh.	-él (< *éy)-lAr	-ér-lAr	-ır, -Ur-lAr

5.2.2.1.5. Gelecek Zaman

Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde sıfat-fiil eki olarak kullanılan –acaq, -ecek,²²² Eski Oğuz Türkçesinin son dönemlerinde gelecek zaman eki olarak kullanılmaya başlamıştır.²²³ Halhal ağızlarında da gelecek zaman için –acaq/-acax, -ecek eki kullanılmaktadır: *aparacaq* (30–1510); *diyecek* (1–889); *gelecek* (17–362); *qalacaq* (17–545); *yandıracax* (29–246).

Gelecek zaman çekiminde görülen en önemli gelişme, 1. şahıslarda ekin ikinci hecesinin düşmesiyle ilgilidir:

Teklik 1. ş. : *gelecem* (30–1033); *gédecem* (17–37); *verecem* (18–299).

Çokluk 1. ş. : *bölecik* (30–577); *vıracıx* (27–56); *yiyecek* (30–866).

²²² Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 144.

²²³ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 303.

Bütün Halhal ağızlarında ünlüyle biten fiillerin gelecek zaman çekiminde yardımcı y ünsüzü türemektedir: *diyecem* (30–641); *éliyecem* (1–833); *oxuyacam* (30–1034).

Gelecek zaman ekinin teklik 2. şahıs ekinde tespit ettiğimiz bir farklılık Hımıs ağzında geçmektedir: *vére’cen* (19–8).

Teklik (kalın sıra)

Teklik (ince sıra)

I. şh. *alacağam* (30–104);

véreceyem (6–182)

olacam (30–1096)

vérecem (6–389)

II. şh. *olacaxsan* (18–9)

gédeceksen (18–190)

III. şh. *çıxacax* (11–200)

gelecek (18–192)

Çokluk

Çoklu

I. şh. *viracıx* (27–56)

kesebilmiyeceyik (1–562)

II. şh. *olacaxsuz* (1–1143)

**ekeceksüz*

III. şh. *salacaxlar* (18–189)

öldürecegler (19–383)

5.2.2.2. Tasarlama Kipleri

5.2.2.2.1. Şart

Eski Türkçede şart çekimi için –sar, –ser ile şahıs zamirleri kullanılıyordu. Batı Türkçesine gelindiğinde bu tasarlama kipinin kullanımında birkaç ses ve şekil değişikliği olmuştur. Batı Türkçesinde şart çekimi, –sar, –ser ekindeki r ünsüzünü düşmesiyle –sa, se şeklinde ortaya çıkarken zamir kaynaklı şahıs eklerinden de iyelikli şahıs eklerine geçiverilmiştir.²²⁴ Halhal ağızlarında 1. ve 3. şahıslarda sürekli –sa, –se şekilleri kullanılmaktadır: *al’saq* (30–1479); *danıssa* (1–867); *danıssam* (1–889); *dursalaç* (18–176); *élese* (30–962); *élesem* (30–182); *getirsek* (22–86); *istésen* (18–45).

²²⁴ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 309.

Ancak 2. şahıslarda şart eki –su, -sü şeklinde olup her zaman için yuvarlak ünlülüdür: *açsun* (17-393); *désün* (6-160); *élesüz* (27-50); *gés'sün* “*gitsen*” (18-190); *sağalt'sun* (29-69); *vérsün* (17-91); *vérsüz*, “*verseniz*” (27-51); *virsun* “*vursan*” (30-291).

Şart ekindeki yuvarlaklaşmanın nedenini açıklamak için bu ekin tarihî gelişimini gözden geçirmek zorundayız. Eski Türkçenin ikinci şahıslardaki -*ser sen* ve -*ser siz* şekilleri yerine Batı Türkçesinde –*se-η*, –*se-ηiz* şekilleri ortaya çıkmıştır. Tabii Halhal ağızlarında iyelikli çokluk 2. şahıs eki –*z* olduğundan Halhal ağızlarındaki 2. şahıs çekimleri de –*s-en*, –*se-z* şeklinde kullanılmalıdır. Ancak, Halhal ağızlarında zamir kaynaklı teklik 2. şahıs eki, Türkiye Türkçesindeki gibi –*sın*, –*sin*, –*sun*, –*sün* şeklinde değil de –*san*, –*sen* şeklinde kullanılmaktadır.²²⁵ Bu durumda zamir kaynaklı teklik 2. şahıs eki (–*sen*)’yle teklik 2. şahıs şart eki (< –*se-n*) eş sesli konuma geldiğinden aradaki farkın belirlenmesi noktasında şartın teklik 2. şahıs şekli, –*sU-n* şeklinde değişime uğramış olabilir diye düşünüyoruz: *açsun* “*açsan*” (17-393); *désün* “*desen*” (6-160); *dilesun* (1-736); *gés'sün* “*gitsen*” (18-190); *vérsün* (1-292); *virsun* “*vursan*” (6-160).

Çokluk 2. şahıs şart ekinin de teklik 2. şahıs şartın benzeştirmesiyle –*sA-z* > –*sU-z* değişimine uğradığı düşünülebilir. *élesüz* “*etseniz*” (27-50); *sağalt'sun* (29-69); *vérsüz* “*verseniz*”(30-35).

Halhal ağızlarında normalde 1. heceden sonra geniş - yuvarlak ünlü bulunmadığı hâlde İlhiçi ve Kızıldere ağızlarında şartın olumsuzunun teklik 2. şahıs ekinde –*sö* şekli tespit edilmiştir: *atabilme'sön* (29-234); *dé'sön* (30-866); *démesön* (30-866).

Şart çekiminde karşılaştığımız –*se* > –*sö* değişmesinin sebebi, ekler arası benzerlikten kaçınmaktan kaynaklanmaktadır. Örneğin, Kızıldere ağızında geniş zamanın olumsuzunda –*mez-sen* yerine ünsüz düşmesi sonucu –*me-sen* şekli kullanılmaktadır: *vérmesen* “*vermezsen*” (30-15).

²²⁵ Bak: Teklik 2. şahıs eki

Teklik 2. şahsın geniş zaman olumsuzunda kullanılan -me-sen (< –mez-sen) şekliyle teklik 2. şahıs şart çekiminde kullanılan –me-sen şekli karışmasın diye –se > -sö yönünde bir değişimin gerçekleştiği kanısındayız: *atabilme'sön* (29–234); *démesön* (30–866).

Şart çekimi ile ilgili bir diğer nokta, ekin genelde vurgulu olmasıdır: *al'saq* (30–1479); *atabilme'sön* (29–234); *dé'sem* (17–438); *dé'sön* (30–866); *gés'sūn* (18-190); *géy'sem* (11–219); *sağalt'sun* (29–69).

Farklılıkların dışında olarak Halhal ağızlarında kullanılan şart çekimi, teklik, çokluk 1., 2., ve 3. şahıslarda şöyledir:

Teklik (kalın sıra)	Teklik (ince sıra)
I. şh. <i>danışsam</i> (1-889)	<i>élesem</i> (30–182)
II. şh. <i>açsun</i> (17-393)	<i>örgetsün</i> (1-175)
III. şh. <i>danıssa</i> (1–867)	<i>élese</i> (1–775)
Çokluk	Çokluk
I. şh. <i>al'saq</i> (30–1479)	<i>getirsek</i> (22–86)
II. şh. <i>vérsüz</i> (27–51)	<i>élesüz</i> (27–50)
III. şh. <i>dursalaç</i> (18-176)	<i>*éleseler</i>

5.2.2.2.2. İstek

Eski Oğuz Türkçesinde İstek eki, –a, -e şeklinde kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesinde istek eki için çokluk 1. şahıs dışında ikinci tip şahıs eki kullanılırken çokluk 1. şahısta birinci tip şahıs ekleri kullanılmıştır.²²⁶ Halhal ağızlarında istek eki –a, -e şeklindedir. Halhal ağızlarında teklik 1. şahısta Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi birinci tip şahıs eki kullanılmaktadır. Ancak Eski Oğuz Türkçesinde çokluk 1. şahıslarda kullanılan zamir kaynaklı –vUz şahıs ekinin Halhal ağızlarında –q / x, -k olduğu görülmektedir:

²²⁶ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s.310-311.

Teklik (kalın sıra)I. şh. *qoyam* (2-76)II. şh. *satasan* (29-13)III. şh. *danışa* (29-165)**Çokluk**I. şh. *qalaq* (30-388)II. şh. *olasız* (22-91)III. şh. *başlıyalar* (18-255)**Teklik (ince sıra)***gelem* (30-125)*gelesen* (6-437)*gele* (29-165)**Çokluk***gelek* (6-127)*gelesiz* (6-448)*geleler* (22-2)**5.2.2.2.3. Emir**

Bu ekler, emirle birlikte şahısları da ifade etmektedir. Her şahıs için ayrı bir emir eki kullanılan Türkçede sadece çokluk üçüncü şahıs emir eki, teklik üçüncü şahıs emir ekinin çokluk şeklidir.²²⁷ Halhal ağızlarında da her şahıs için ayrı emir eki kullanılmaktadır.

Teklik 1. şahıs emir eki:

Eski Oğuz Türkçesinin teklik 1. şahıs emir eki –ayın, -eyin'dir.²²⁸ Halhal ağızlarında birinci hecesini düşüren bu ek, n > m değişmesi ve ünlü benzeşmesi sonucunda –ım, -im, -um, -üm şekillerini almaktadır: *alım* (30-141); *gelim* (30-141); *getirim* (30-365); *görüm* (6-336); *olum* (19-146); *tutum* (6-298); *uçurdum* (1-153).

Teklik 1. şahıs emir ekinin olumsuzunda yardımcı y ünsüzünün etkisiyle olumsuzluk ekinde bir incelme veya daralma söz konusudur: *olméyım* (22-24); *olmıyım* (30-872).

²²⁷ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 304.

²²⁸ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 147.

Teklik 2. şahıs emir eki:

Teklik 2. Şahıs emir eki, Eski Türkçede –gıl, -gil şeklinde kullanılmıştır.²²⁹ Halhal ağızlarında teklik 2. şahıs emir için genelde –gına, -gine; -gınan, -ginen şekilleri kullanılmaktadır: *algına* (18–256); *gétgine* (17–119); *olgına* (18–314); *otugınan* (17–99); *soruşgınan* (19–12); *tutgınan* (18–387); *vérginen* (1–64).

Tarihî Türkçede bu ekin n’li şekillerine Karahanlı²³⁰ ve Kıpçak Türkçelerinde²³¹ rastlamaktayız. Günümüz Altay, Kırgız, Uygur lehçelerinde de teklik 2. şahıs emir ekinin –n’li şekilleri kullanılmaktadır. Ekin genişlemiş –ğıla, -ğula şekilleri günümüz Kırgız Türkçesinde ve –kıla, -kele; -gıla, -gele şekilleri Başkurt Türkçesinde görülmektedir. Ancak ekin –gınan, -ginen şekilleri sadece Azerbaycan Türkçesiyle Doğu Anadolu ağızlarında tespit edilmiştir.²³² Halhal ağızlarında bir taraftan –gın, -gin şekillerinin –a, (> -e) pekiştirme enklitiğiyle gelişen²³³ –gına, -gine şelilleri kullanılırken [*algına* (18–256); *gétgine* (17–119); *olgına* (18–314)] diğer taraftan –gın, -gin üzerine –An pekiştirme enklitiğinin getirilmesiyle –gınan, -gine şekilleri kullanılmaktadır. Halhal ağızlarında kullanılan –gına, -gine; -gınan, -ginen ekinde ünlü - ünsüz uyumunun bulunmadığı, ince sıralı ünlülerin yanı sıra kalın ünlülü şekillerde de ön damak g ünsüzünün kullanıldığı görülmektedir: *otugınan* (17–99); *soruşgınan* (19–12); *tutgınan* (18–387).

Halhal ağızlarında teklik 2. şahıs emir, bazen de fiilin yalın hâliyle kullanılmaktadır: *gel* (19–128); *gör* (18–747); *silkin* (17–97); *tut* (17–286).

²²⁹ Ahmet Caferoğlu, Türkçemizdeki –ğıl ve –gil Emir Eki, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten / 1997, TDK Yayınları / 338, Ankara, 1989. s. 2.

²³⁰ Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yayınları / 638, Ankara, 2003, s. 195.

²³¹ Ahmet Caferoğlu, Türkçemizdeki –ğıl ve –gil Emir Eki, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten / 1997, TDK Yayınları / 338, Ankara, 1989. s. 2-10.

²³² Ahmet Caferoğlu, Türkçemizdeki –ğıl ve –gil Emir Eki, 1971. s. 2-10.

²³³ Ahat Üstüner, Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılışı, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 1, Elazığ, 2000, s. 189-206.

Teklik 3. şahıs emir eki:

Eski Oğuz Türkçesinde sadece yuvarlak ünlülü olan bu ek,²³⁴ Halhal ağızlarında düzlük – yuvarlaklık uyumuna girerek –sın, -sin, -sun, -sün şeklinde kullanılmaktadır: *aparsın* (19–367); *dağılsın* (29–4); *élesin* (22–5); *olsun* (22–22); *tökül'sün* (1–1164).

Sadece Kızıldere ağızında küçük ünlü uyumuna uymayan bir örnek tespit edilmiştir: *özü sene désün* “kendisi sana söylesin” (30–1293).

Çokluk 1. şahıs emir eki:

Eski Oğuz Türkçesinde çokluk 1. şahıs emir eki –alum, -elüm şeklindedir.²³⁵ Halhal ağızlarından sadece Hımıs ağızında –elim şeklinin bir tek örnekte hecesini düşürerek kullanıldığı tespit edilmiştir: *dilelim* (17–369).

Eski Oğuz Türkçesinin –alum, -elüm çokluk 1. şahıs emir eki, Halhal ağızlarında kullanımdan kalkarak yerini –a, -e istek ekine bırakmaktadır: *axtar'ax* (29–87); *görek* (29–87); *qalaq* (30–388); *qeyid'ek* (19–128).

Çokluk 2. şahıs emir eki:

Çokluk 2. şahıs emir eki, Eski Oğuz Türkçesinde -uñ, -üñ, -uñuz, -üñüz'dür.²³⁶ Halhal ağızlarında -uñuz, -üñüz şekillerinin $\eta > v$ değişmesi, bir sonraki aşamada v'lerin düşmesi sonucu –uz, -üz şekilleriyle kullanıldığı görülmektedir: *buyuruz* (30–852); *getirüz* (15–73); *tutuz* “tutunuz” (15–20).

Ekin Eski Oğuz Türkçesindeki -uñ, -üñ şekilleri de $\eta > n$ değişmesi sonucu –un, -ün şeklinde varlığını sürdürmektedir: *aparun* (31–18); *bağléyun* (17–470); *ba'sun* (1–790); *durun* (18–146); *istiyün* “isteyin” (301293); *işmiyün* “içmeyin” (18–145).

²³⁴ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 147.

²³⁵ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 147.

²³⁶ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 147.

Çokluk 2. şahıs emir eki, EOT.'de olduğu gibi her zaman için yuvarlak ünlülü olup -un, ün; -uz, -üz şeklindedir: *aparun* (31–18); *bağléyun* (17–470); *buyuruz* (30–857); *durun* (18–146); *işmiyün* “içmeyin” (18–145); *gelün* (29–20); *getirüz* (15–73); *götürün* (30–476); *tutuz* “tutunuz” (15–20).

Çokluk 3. şahıs emir eki:

Eski Oğuz Türkçesinde bu ekin –sunlar, –sünler şekilleri kullanılmıştır.²³⁷ Halhal ağızlarında çokluk 3. şahıs emir eki, küçük ünlü uyumuna girerek genelde –slnnAr (< slnlAr), –sunnā (-sunlar) şeklinde kullanılmaktadır: *aparsinnar* (29–141); *doğuzdursunnā* “doğurtsunlar” (1–646); *élesinne* (22–4); *vérsinner* (22–39); *yetirsinne* (22–3).

Sadece Hımıs ağzında çokluk 3. şahıs emir çekimi için kullanılan bir diğer ek, –sıla(r) –sile(r), (-sula(r), -süle(r) şekilleridir: *élesiler* “yapsınlar” (17–558); *dursula* “kalksınlar” (17–368); *görsüler* “görsünler” (17–558); *goysular* (17–558); *oynasılar* “oynasınlar” (17–368); *yatsılar* (17–558).

–sıla(r) –sile(r), (-sula(r), -süle(r) ekinin EOT.deki –sunlar, –sünler ekinden gelişebileceği gibi bu ekin kaynağını Eski Türkçenin çokluk 3. şahıs eklerinden biri olan –sular, –süler şekline²³⁸ bağlamak da mümkündür.

Emir Kipinde Kullanılan Şahıs Ekleri

	Teklik	Çoklu
I.şh.	-ım, im, -um, -üm	-a-q / x, -e-k
II.şh.	-Ø; -gına, -gine; -gınan, -ginen	–un, –ün; -uz, –üz
III.şh.	-sın, -sin, -sun, -sün	–sinnar, -sinner, -sunnar; -sular, -süler, -sılar, -siler

²³⁷ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 147.

²³⁸ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 307.

5.2.2.2.4. Gereklilik

Eski Oğuz Türkçesinde gereklilik kipi, *gerek* kelimesiyle birlikte istek veya şart eklerinin kullanılmasıyla yapılmaktaydı.²³⁹ Halhal ağızlarında genelde gereklilik Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi *gerek* kelimesiyle yapılmaktadır. Ancak, Halhal ağızlarında gereklilik kipi için *gerek* ile birlikte sadece istek eki kullanılmaktadır. Şahıs eki olarak da zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılmaktadır: *bilesiz gerek “bilmelisiniz” (6–43); gerek bi şey eke “bir şey ekmeli” (11–30); gerek bi nefer ola “biri olmalı” (11–66); gerek şemşirim ağac ola “ağacım kılınç olmalı” (15–90); gerek 'istfade éliyek “kullanmalıyız” (21–17); gerek süzünen mudara éliyem “sizinle geçinmeliyim” (27–50); gerek bını paylıya “bunu paylamalı” (29–251); gerek sene youx gelmiyem “sana yaklaşmamalıyım” (30–913); gerek, biz için bölesen “bizim için bölmelisin” (1–645).*

Hişeyin köylerinden Susava ağzında, bir örnekte –malı ekinin de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi gereklilik kipi için kullanıldığı tespit edilmiştir: *gezib dolanmalıldı 'bağları “bahçeleri gezip dolanmalıdır” (7-10).*

5.2.2.3. İsim Fiili

Batı Türkçesinde ismin fiilleştirilmesi için i- fiili kullanılmaktadır. Eski Oğuz Türkçesinde i- fiilinin geniş zaman, görülen, öğrenilen geçmiş zaman ve dilek-şart çekimleri kullanılmıştır.²⁴⁰ Halhal ağızlarında i- fiilinin şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimleri bütün şahıslarda kullanılırken şart çekiminden sadece teklik ikinci şahıstaki kullanımı tespit edilmiştir.

²³⁹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 313.

²⁴⁰ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 314-318.

5.2.2.3.1. İsim Fiilinin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Halhal ağızlarında isim fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi, i- fiiline görülen geçmiş zaman eki getirilerek yapılmaktadır. İsim fiilinin görülen geçmiş zaman çekiminde ikinci tip şahıs ekleri kullanılmaktadır:

Teklik (kalın sıra)	Teklik (ince sıra)
I. şh. <i>uşağ ıdim</i> (11–85)	<i>tek idim</i> (22–30)
II. şh. <i>*uşağ ıdin</i>	<i>sen idün</i> (1–697)
III. şh. <i>ağac ıdı</i> (15–91)	<i>év idi</i> (26–25)
Çoklu k	Çokluk
I. şh. <i>uşağ ıdux</i> (11– 82)	<i>kömey idik</i> (8–33)
II. şh. <i>qardaş iduz</i> (13–10)	<i>*kömey idüz</i>
III. şh. <i>heyvan ıdılar</i> (1–651)	<i>müeeddeb idiler</i> (14–25)

İsim fiilin ünlü ile biten fiillerle çekime girdiği sırada ünlü uyumuna girerek eklediğine bütün Halhal ağızlarında rastlamak mümkündür: *acıydı* (1–380); *qızılığıydı* (1–366); *oğlıydı* (19–364); *qızıydım* (18–57); *sahıbydı* (6–481); *sarıydı* (1–122); *bir övün uşağıydıla* (6–223).

5.2.2.3.2. İsim Fiilinin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

İsim fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekimi için i- + mış, -mUş + 1. tip şahıs ekleri kullanılmaktadır. Metnimizde isim fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekimi ile ilgili örnekler, 1. şahıs ve 3. şahıslarla sınırlıdır: *uşağ ımışam* (3–38); *oxuyan ımış*; (18–24); *derin imiş*; (30–808); *yoxluğ umuş* (11–116).

İsim fiilinin öğrenilen geçmiş zaman çekiminin, ünlü ile biten kelimelerde bazen ekleşme sürecinin tamamlandığı görülmektedir: *ayrıymış* (17–230); *oğurriymiş* (22–70); *varıymış* (27–25); *yoxıymış* (27–26).

5.2.2.3.3. İsim Fiilinin Şimdiki Zaman Çekimi

Eski Oğuz Türkçesinde i- fiilinin geniş zaman çekimi için 1. ve 2. şahıslarda şahıs zamirleri, 3. şahısta tur- fiili kullanılmıştır.²⁴¹ Halhal ağızlarında da isim fiilinin şimdiki zamanı için 1. ve 2. şahıslarda zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılırken teklik 3. şahısta -dlr, -dl (< -dlr); -dUr, -dU (< -dUr); çokluk 3. şahısta -dIIA (< -dlrlAr), -dUIA (< -dUrlAr) şekilleri kullanılmaktadır:

Teklik (kalın sıra)	Teklik (ince sıra)
I. şh. <i>dostam</i> (22–68)	<i>qeribeyem</i> (12–83)
II. şh. <i>ucasan</i> (16–7)	<i>şirinsen</i> (15–104)
III. şh. <i>doludu</i> (18–65)	<i>ezizdür</i> (15–106)
Çokluk	Çokluk
I. şh. <i>*qardaşux</i>	<i>bizik</i> (1–1046)
II. şh. <i>uşağsuz</i> (1–1014)	<i>Hişéyinni'süz</i> (4–27)
III. şh. <i>daşçıldıla</i> (26–78)	<i>zirengdile</i> (26–38)

5.2.2.3.4. İsim Fiilinin Şart Çekimi

Metinlerimizde isim fiilinin şart çekimi ile ilgili sadece teklik 2. şahıstan örnekler tespit edebildik. İsim fiilinin şartı, fiil + -sA + iyelikli şahıs ekleri kullanılmaktadır: *sayaqsan* (17–445); *oyaqsan* (17–460).

5.2.2.3.5. İsim Fiilinin Olumsuzu

Batı Türkçesinde i- fiiline -me- olumsuzluk eki getirilmediğinden Eski Oğuz Türkçesinde isim fiilinin olumsuzu *degül* edatıyla yapılmıştır.²⁴² “*Değil*” kelimesine ilk olarak Divanü Lûgat’it-Türk’te rastlıyoruz. Kaşgarlı Mahmut,

²⁴¹ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 128.

²⁴² Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 319.

değil'in Arguca *dag/dhag* “yok, değil” kelimesinden geldiğini, Oğuzların *dag ol* sözünü Argulardan aldıklarını ve bozarak *tegül* yaptıklarını söyler.”²⁴³

degül edatı, Halhal ağızlarından sadece İlhiçi ağzında bir örnekte *l > r* değişimine uğrayarak, bir örnekte de *l*'sini düşürerek geçer: *götümeli bi şey deyi* (29-309); *men bu memleketin adamı deyrem* (29-220).

Halhal ağızlarında ismin olumsuzunda kullanılan edat, *döyr* şeklinde olup kullanımı bakımından şahıs eklerinin yapısına göre farklılık göstermektedir. Ünlüyle başlayan şahıs eklerinde *döyr* şekli kullanılmaktadır. Dolayısıyla çokluk ve teklik 1. şahıs ekleri ünlü ile başladığından²⁴⁴ isim fiilinin olumsuzu, *döyr* şekliyle yapılmaktadır: *düşman döyrem* “*düşman değilim*” (30–559); *çoxunan 'döyrük* “*çoktan yana değiliz*” (4-30); *ona kız véren döyrük* “*ona kız veren değiliz*” (1–789); *yiyen döyrük* “*yiyen değiliz*” (30-866).

Ancak, çokluk ve teklik 2. şahıs ekleriyle çokluk 3. şahıs eki ünsüzle başladığından²⁴⁵ *döy* şekli kullanılmaktadır: *ekinçi döyle* “*çiftçi değildirler*” (28–29); *sen benim xanım döysen be?* “*sen, benim hanımım değil misin?*” (1–831); *Rızaa'n dostu döysüz beye?* “*Rıza'nın dostu değil misiniz?*” (22–65).

Şahıs eki almayan teklik 3. şahıs için ise *döy* şeklinin yanı sıra *dör* şekli de kullanılmaktadır: *béle döy* “*böyle değil*” (6-473); *bi şey döy* “*bir şey değil*” (11-39); *bi şey döy* (17-392); *razı dör* “*raz değil*” (19-329).

Halhal ağızlarında kullanılan *döy* “değil” şekli, ilk bakışta *dag ol*'daki *ol*'un düşmesiyle *dag*'dan gelme izlenimi uyandırmaktadır. Ancak, Şehin ağızlarından Nüdü ağzında geçen bir kısım örnekler, *döyr*'ün Eski Oğuz Türkçesindeki *degül* edatından geliştiğini göstermektedir. *degül* edatı, Nüdü ağzında *döyl* şeklinde geçmektedir: *oğurru döylük* “*hırsız değiliz*” (6 – 432); *men döylem* “*ben değilim*” (6 – 505).

²⁴³ Mehmet Özmen, Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanımları, Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995, Ankara, 1997, s. 315.

²⁴⁴ Bak: 1. tip şahıs ekleri.

²⁴⁵ Bak: 1. tip şahıs ekleri.

Nüdü ağzında geçen *döyl* şeklini, Eski Oğuz Türkçesindeki *degül* edatıyla karşılaştırdığımızda; *degül* kelimesinin önce gerileyici ünlü benzeştirmesi sonucu *dögül (< degül), ardından g > y ünsüz değişmesiyle *döyül *(<dögül < degül), daha sonra ikinci hece ünlüsünün düşmesiyle uzun ünlülü döyl *(döyül <dögül < degül) şeklinde geliştiği ortaya çıkmaktadır. Nüdü ağzında kullanılan bu *döyl* edatının uzun ünlüsünün normal süreli ünlüye dönüşmesi ve l > r değişmesiyle bütün Halhal ağızlarında 1. şahıslarda kullanılan *döyr* ve r ünsüzünün düşmesi sonucu da 2. şahıslarla çokluk 3. şahısta döy veya y'nin düşmesi sonucu dör şekli gelişmiştir.

2. ve 3. şahıslarda *döy*, *dör*, 1. şahıslarda *döyr* şeklinin kullanılması, şahıs eklerinin ses yapısı ve *döyr*'deki r ünsüzünün hece yapıp yapmamasıyla ilgilidir. 2. ve 3. şahıslarda kullanılan şahıs ekleri, ünsüzle başladıklarından hece başına geçerek *döyr* kelimesindeki r ünsüzünü hece sonuna iterek vurgusuzlaştırmasına ve sonunda düşmesine neden olmaktadırlar: *düşman döyrem* “*düşman değilim*” (30–570); *ona kız véren döyrük* “*ona kız veren değiliz*” (1–789).

Ancak, çokluk ve teklik 1. şahıs ekleri ünlüyle başladığında *döyr* kelimesinin r ünsüzü, hece başı görevi üstlendiğinden düşmekten kurtulmaktadır. Bu durumda *döy* ve *dör*'ün bir önceki şeklinin *döyr* olduğu ortaya çıkmaktadır: *bi şey dör* “*bir şey değil*” (11-39); *ekinçi döyle* “*çiftçi değildirler*” (28–29); *sen benim xanım döysen be?* “*sen, benim hanımım değil misin?*” (1–831); *razı dör* “*raz değil*” (19-329); *Rızaa'n dostu döysüz* “*Rıza'nın dostu değilsiniz*” (22–64).

Teklik	Çokluk
I. şh. <i>döyrem</i> (2–70)	<i>döyrük</i> (4–30)
II. şh. <i>döysen</i> (18–396)	<i>döysüz</i> (22–64)
III. şh. <i>döy</i> (15–42)	<i>döyle</i> (28–29)

İsim fiilinin görülen geçmiş zamanla öğrenilen geçmiş zaman çekimi, *döy* kelimesinin üzerine söz konusu zaman eklerinin getirilmesiyle

yapılmaktadır: *büçür 'döydüz (1-1003): ihtiyaç döydü (11-62); döymüşle (18-196); döy'müş (18-301).*

5.2.3. Birleşik Çekim

Birleşik çekimde üç farklı kip söz konusudur. Birleşik çekimde bildirme ve tasarlama kiplerinin, şekil ve zamanlarının görülen geçmiş zaman veya öğrenilen geçmiş zamanda meydana geldiği ya da şartlı olarak ortaya çıkacağı ifadesi bulunmaktadır. Eski Oğuz Türkçesinde birleşik çekimlerin hikâye, rivayet ve şart şekilleri kullanılmıştır. Eski Oğuz Türkçesinde birleşik çekimlerde hikâye için i- yardımcı fiili ile görülen geçmiş zaman eki, rivayet için i- yardımcı fiili ile öğrenilen geçmiş zaman eki ve şart çekimi için de i- yardımcı fiili ile şart eki kullanılmıştır.²⁴⁶ Halhal ağızlarında da Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi birleşik çekimlerin görülen ve öğrenilen geçmiş zamanla şart çekimi bulunmaktadır. Halhal ağızlarında birleşik çekimlerde kullanılan i- yardımcı fiilinin düştüğü; sadece öğrenilen geçmiş zamanın rivayetiyle geleceğin hikâyesinde düşmediği görülmektedir.

5.2.3.1. Hikâye

Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerde geniş zaman, şimdiki zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman ve tasarlama kiplerinden istek, şart ve gereklilik kiplerinin hikâyesi bulunmaktadır. Birleşik çekimlerde fiilin hikâyesi, asıl kipler üzerine i- fiilinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

5.2.3.1.1. Geniş Zamanın Hikâyesi

Halhal ağızlarında geniş zamanın hikâyesinde i- fiili tamamıyla düştüğünden bu birleşik çekim –Ar + -dl, -dU + iyelik kaynaklı şahıs ekleri şeklinde yapılmaktadır:

²⁴⁶ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 151.

TeklikI. şh. *tutardım* (2-30)II. şh. **tutardun*III. şh. *durardı* (27-38)**Çokluk**I. şh. *durardıq* (12-65)II. şh. *qalarduz* (8-26)III. şh. *çalardılar* (11-88)**Teklik***işlerdim* (26-16)*işlerdün* (2-29)*élerdi* (19-70)**Çokluk***götürerdik* (21-8)*ekerdüz* (28-49)*içerdiler* (15-27)

5.2.3.1.2. Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Şimdiki zamanın hikâyesinde de i- fiilinin tamamıyla düştüğü görülmektedir. Bu birleşik çekimde de şimdiki zaman eki üzerine direk –dl, -dU şekilleri getirilmektedir. Şimdiki zamanın hikâyesinde kullanılan şimdiki zaman eki, bütün ağızlarda –éy şeklindedir:

Teklik (kalın sıra)I. şh. *qeyidéydim* (5-46)II.şh. *qışqıréydun* (1-60)III. şh. *baxéydi* (6-682)**Teklik** (ince sıra)*görméydim* (3-72)*getiréydün* (30-597)*oléydi* (3-73)**Çokluk**I. şh. **qaléydıx*II. şh. **aléyduz*III. şh. *vıréydılar* (9-34)**Çokluk****gédéydik***gédeydüz**gédéydile* (6-1)

Şimdiki zamanın hikâyesinde ünlüyle biten fiilin son ünlüsüyle –éy şimdiki zaman ekinin ünlüsü yan yana geldiklerinden bir ünlü birleşmesinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir: *istéydi* “*istiyordu*” (< *isteyéydi*) (1-81); *oxéydiğ* (< *oxuyéydiğ*) (7-16).

5.2.3.1.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi

Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesinde de i- yardımcı fiili düştüğünden öğrenilen geçmiş zaman eki direk –dl, -dU şekillerine bağlanmaktadır:

Teklik (kalın sıra)	Teklik (ince sıra)
I. şh. <i>élemişdim</i> (19-320)	<i>görmüşdim</i> (11-76)
II. şh. <i>göndermişdün</i> (1-443)	<i>*gelmişdin</i>
III. şh. <i>qalmışdı</i> (2-36)	<i>yemişdi</i> (1-569)

Çoklu	Çokluk
I.şh. <i>baxmışdix</i> (2-54)	<i>girmişdik</i> (2-54)
II. şh. <i>yatmışduz</i> (30-1253)	<i>élemüşdüz</i> (1-258)
III. şh. <i>olmışdila</i> (11-171)	<i>gétmişdile</i> (11-106)

Öğrenilen geçmiş zaman ekindeki ş ünsüzünün benzeştirmesiyle d'li görülen geçmiş zaman ekinin t'li (-tl, -tU) şekillerinin de kullandığına dair örnekler bulmak mümkündür: *gezmişti* (19-198); *salmıştım* (30-1267).

5.2.3.1.4. Gelecek Zamanın Hikâyesi

Gelecek zamanın hikâyesinde kullanılan i- fiilinin genelde düşmediği tespit edilmiştir. Bu düşmemenin nedeni, iki heceden oluşan gelecek zaman ekinin ikinci hecesindeki ünsüzünün, i- fiili ile hece kurmasından kaynaklanmaktadır. Halhal ağızlarında gelecek zamanın hikâyesi, -AcAq + i- + -DI + 1. tip şahıs ekleri şeklindedir:

Teklik	Çokluk
I. şh. <i>öldüreceyidim</i> (30-602)	<i>éliyecey idig</i> (7-21)
II. şh. <i>aparacağ udun</i> (18-497)	<i>*saxlıyacağ ıdix</i>
III. şh. <i>qıracağ ıdı</i> (1-431)	<i>saxlıyacağ ıdılar</i> (2-50)

Gelecek zamanın hikâyesiyle ilgili kaydedilen tek farklılık, Halhal merkez köylerinden Buruç'ta i- fiilinin düşmesidir: *yatacaxdı* (1-608).

5.2.3.1.5. Şart Şeklinin Hikâyesi

Şartın hikâyesi, -sé (< -sa, -se)+ y + -dl, -dU + 2. tip şahıs ekleriyle yapılmaktadır. Şartın hikâyesinde -sa, -se ekinin, A > é ünlü değişimine uğraması ve i- fiilinin de y'leşmesi sonucu, kalın ve ince ünlülü fiil tabanlarına sadece -séy şekli getirilmektedir:

Teklik	Çokluk
I. ş. <i>démeséydîm</i> (1-721)	<i>*alséydıx</i>
II. ş. <i>déséydün</i> (11-61)	<i>*gelséydüz</i>
III. ş. <i>olséydi</i> (12-99)	<i>*olséydıla</i>

5.2.3.1.6. İstek Şeklinin Hikâyesi

Halhal ağızlarında istek şeklinin hikâyesi, fiil + -é (< -a, -e) + -dl, -dU + iyelikli şahıs ekleriyle yapılmaktadır. İsteğin hikâyesinde bir kaç değişiklik görülmektedir. İlk başta -a, -e istek ekiyle i- fiilinin yan yana gelmesi sonucu i-'nin y'eleştiği ortaya çıkmıştır: **alaydı*, *göreydi*. Bir sonraki aşamada y'nin inceltici etkisi sonucu -a ve -e şart ekleri -é ünlüsüne dönüşerek tek şekilli hâlie gelmiştir:

Teklik	Çokluk
I. şh. <i>aléydîm</i> (1-1228)	<i>*aléydıx</i>
II. şh. <i>aléydun</i> (30-1473)	<i>*aléyduz</i>
III. şh. <i>oléydi</i> (3-73)	<i>*aléydıla</i>

5.2.3.1.7. Gereklilik Şeklinin Hikâyesi

Gereklilik şeklinin hikâyesi için *gerek* kelimesiyle isteğin hikâyesi kullanılmaktadır. Gerekliliğin hikâyesinde *gerek* kelimesi, başta yer almaktadır: **Gerek yirmi zad yaşım oléydi** “yirmi falan yaşım olmalıydı” (28–55).

gerek kelimesinden sonra cümlemin öteki öğeleri yar alır: **Gerek yirmi zad yaşım oléydi** “yirmi falan yaşım olmalıydı” (28–55).

Cümlemin sonunda yer alan fiil, isteğin hikâyesiyle çekime girmektedir: **Gerek yirmi zad yaşım oléydi** “yirmi falan yaşım olmalıydı” (28–55).

Sonuç olarak gerekliliğin hikayesi, *gerek* + cümlemin öteki öğeleri + fiil + -é(y) + -dl, -dU + iyelikli şahıs ekleri şeklinde kullanılmaktadır: **Gerek bıranınkı oléydi** “buranınlı olmalıydı” (11–24); **Gerek yirmi zad yaşım oléydi** “yirmi falan yaşım olmalıydı” (28–55); **Gerek bi nefer ola ki meselem bidem minı vı'ra, béyinnen apara.** “örneğin, biri bunu vurup yok etmelidir” (11-66-67); **Gereg dayra zurna, tar balaban virasuz** “def, zurna, tar, balaban çalmalısınız” (1-1061-62); **Gereg onu mēn çin alasuz.** “Onun benim için almalısınız” (1-1065).

5.2.3.2. Rivayet

Birleşik çekimlerde fiilin rivayeti, asıl kipler üzerine öğrenilen geçmiş zaman eki getirilerek yapılmaktadır. Birleşik çekimlerde kullanılan i- fiili, sadece öğrenilen geçmiş zamanın rivayetinde korunmaktadır. Halhal ağızlarından derlediğimiz metinlerde geniş zamanın, şimdiki zamanın, öğrenilen geçmiş zamanın ve şart şekillerinin rivayetinden örnekler tespit edebildik.

5.2.3.2.1. Geniş Zamanın Rivayeti

Geniş zamanın rivayeti, fiil + geniş zaman eki + öğrenilen geçmiş zaman eki + 1. tip şahıs ekleri şeklinde yapılmaktadır. Geniş zamanın rivayeti

ile ilgili örnekler sadece çokluk 3. şahısla sınırlıdır: *déyermişle* (6–62); *yéyermiş* (30–1617).

5.2.3.2.2. Şimdiki Zamanın Zivayeti

Şimdiki zamanın rivayeti için şimdiki zaman ekleriyle öğrenilen geçmiş zaman eki kullanılmaktadır. Halhal ağızlarında üç ayrı şimdiki zaman eki bulunduğundan her ağız, kendi ağız bölgesine ait şimdiki zaman ekini kullanmaktadır. Derlediğimiz metinlerde geçen örnekler sadece 3. şahıslarla ilgilidir. *alırmış* (30–652); *aparırmış* (30–652); *élérmışle* (11–108); *gédéymış* (1–120); *gédérmış* (11–244) *getiréymış* (1–120); *qoyéymış* (1–121).

5.2.3.2.3. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Rivayeti

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti için üst üste iki öğrenilen geçmiş zaman eki kullanılmaktadır. Öğrenilen geçmiş zamanın rivayetinde iki kere kullanılan –mış, -muş şekillerinin yan yana gelmesini engellemek için aralarında kullanılan i- fiilinin korunduğu görülmektedir. Derlediğimiz metinlerde öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti için sadece 3. şahıslardan örnekler bulunmaktadır: *danışmış ımışlar* (27–53); *qoyarmışla* (30–1617); *öldürmüş ümüş* (27–54); *yémiş imiş* (27–54); *yazmış ımış* (29–23).

5.2.3.2.4. Şart Şeklinin Rivayeti

Şart şeklinin rivayetinde de sé (< -sa, -se) şart ekiyle öğrenilen geçmiş zaman eki kullanılmaktadır. Derlediğimiz metinlerde şart şeklinin rivayeti ile ilgili tespit ettiğimiz tek bir örnek, sadece teklik 3. şahısla sınırlıdır. Öteki birleşik çekimlerden yola çıkarak şartın rivayetinde de zamir kaynaklı şahıs eklerinin kullanıldığı düşüncesindeyiz: fiil + -sé + -miş + zamir kaynaklı şahıs ekleri. *gétmeséymış* (29–260).

5.2.3.3. Şart

Birleşik çekimin şartlı şekilleriyle ilgili örneklerimiz sadece geniş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zamanla sınırlıdır. Şahıs olarak da sadece teklik 2. şahıstan örnekler bulunmaktadır.

5.2.3.3.1. Geniş Zamanın Şartı

Geniş zamanın şartı için sadece teklik 2. şahıstan örnek bulunmaktadır. Bu çekim de fiil + -ar + -sa + -san şeklindedir: *açarsan* (1-638); *baxarsan* (2 –5).

5.2.3.3.2. Şimdiki Zamanın Şartı

Bu çekimde fiil + -éy; -ır + -sA + zamir kaynaklı şahıs ekleri kullanılmaktadır. Şimdiki zamanın şartıyla ilgili örneklerimiz de teklik 2. şahıs ve çokluk 3. şahıslarla sınırlıdır: *başarırsa'la* (11-262); *éléysen* (15–95); *istéysen* (11–97); *öldüréysen* (1–772).

5.2.3.3.3. Gelecek Zamanın Şartı

Gelecek zamanın şartıyla ilgili tek bir örnek bulunmaktadır. Bu örnek de teklik 2. şahısla ilgilidir. Bu çekim de fiil + -ecek + sen şeklindedir: *yéceksen* “*yiyeceksen*” (6–259).

Gelecek zamanın teklik 2. şahıs çekimiyle gelecek zamanın şartı, şekil olarak birbirine benzemektedir: *gédeceksen* “*gideceksin*” (18-199); *yéceksen* “*yiyeceksen*” (6–259).

İki çekim arasındaki farkın anlaşılması; ancak bağlamdan hareketle mümkün olmaktadır: *ne ğede yéceksen, yé dā* “*ne kadar yiyeceksen, ye*” (6-259); *yéddi métir de bunnan sora gédeceksen* “*yedi metre de bundan sonra gideceksin*” (18-190).

5.3. Birleşik Fiiller

5.3.1. Yeterlilik Fiili

Yeterlilik fiili, fiilin karşıladığı işin, hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için, kullanılan tasvir fiilidir.²⁴⁷ Eski Türkçede yeterlilik için muktedir olmak anlamına gelen u- fiili kullanılmıştır.²⁴⁸ Batı Türkçesinde yeterliliğin olumlu ve olumsuz çekimleri birbirlerinde farklı olduğundan yeterlilik fiili, olumlu ve olumsuz olarak iki ayrı başlık altında incelenmiştir.

5.3.1.1. Yeterlilik Fiilinin Olumlusu

Eski Oğuz Türkçesinde yeterlilik fiilinin olumlusu için bil- yardımcı fiili kullanılmıştır.²⁴⁹ Halhal ağızlarında da yeterlilik fiilinin olumlu şekli, fiil + zarf- fiil + bil- + zaman eki + şahıs ekleri şeklinde yapılmaktadır. Yani Halhal ağızlarının iktidarî fiili –Abil- şeklindedir: *déyebilersen (18-281); oturabilerdi (22-14); vérebilecēk (30-1536)*.

5.3.1.2. Yeterlilik Fiilinin Olumsuzu

Eski Oğuz Türkçesinde yeterlilik fiilinin olumsuzu, u- fiili ile yapılmıştır.²⁵⁰ Eski Oğuz Türkçesinin yazı geleneğini sürdüren ölçünlü Türkiye Türkçesi, yeterlilik fiilinin olumsuzunda Eski Oğuz Türkçesindeki yapıya devam ederken ölçünlü Azerbaycan Türkçesi, bu bağlamda bil- fiilini kullanmayı tercih etmiştir.²⁵¹ Halhal ağızlarında yeterlilik fiilinin olumsuzu için birkaç şekil bulunmaktadır. Halhal ağızlarında yeterlilik fiilinin olumsuzu için kullanılan eklerden biri ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kullanılan –Abil-me-

²⁴⁷ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 1992, s. 172.

²⁴⁸ Zeynep Korkmaz, Türkiye Türkçesinde ‘İktidar’ ve ‘İmkân’ Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1959, s. 109-110.

²⁴⁹ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 161.

²⁵⁰ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 161.

²⁵¹ Yavuz Kartallıoğlu, Hüseyin Yıldırım, age., s. 206.

ekidir: *atabilmir* (29-230); *diyebilmez* (1-335); *tapabilmiller* (27-14); *tutabilmirem* (30-42); *tüpürebilmez* (30-716); *vérebilmem* (1-694).

Halhal ağızlarında yeterliliğin olumsuzunda bir de –AmmA- eki kullanılmaktadır: *éliyemmerik* (9-47); *éliyemmez* (13-21); *éşidemmezdüz* (26-65); *göremmesen* (17-390); *olammasan* (30-325); *tapammasuz* (26-100).

Muharrem Ergin, –AmmA- yeterlilik fiil ekinde bir ikizleşme olduğu düşüncesindedir.²⁵² Ancak Halhal ağızlarından Hişeyin ve Hımıs ağzında -eelme-, -eemme- şekillerinin kullanılması, bu ekin açıklanmasında başka bir izahata ihtiyaç duymaktadır: *éliyeelméyrem* “yapamıyorum” (1-694); *getireelmérem* “getiremiyorum” (1-485); *getireemmersen* “getiremezsin” (19-330); *gédeelmesüz* “gidemezsiniz” (1-1014); *götüreemmér* “götüremiyor” (19-339); *véreelmesen* “veremezsin” (1-695).

-eelme- ve –eemme- şekillerinin ikiz ünlülü olması ve -eelme- şeklinde l ünsüzünün geçmesi, ilk başta bu ekin Kırgızca²⁵³ ve Özbekçe²⁵⁴ gibi Türk lehçelerinde kullanılan *al-* yeterlilik fiilinden geldiği izlenimini uyandırabilir. Ancak, kalın ünlülü fiillerde de ince ünlülü şekillerin kullanılması, ikiz ünlülü kalın şekillerin bulunmaması, bu ekin başka bir kaynaktan gelme ihtimalini doğurmaktadır: *alammedim* (15-97); *doğuzdu'relmérik* (1-944); *oxuyēlmerem* (2-56).

Şehin ağızlarından Berende ağzında geçen -e_hilme- şeklinin ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde ve Halhal ağızlarında kullanılan –ebilme- [(-e (zarf-fiil)– bil- (yardımcı fiil) -me (olumsuzluk eki)] şeklinden geldiği açıktır: *éliye_hilméb* (1-759); *géde_hilmem* (1-319).

Dolayısıyla Halhal ağızlarında yeterlilik fiili için iki şekil kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde de kullanılan –Abil-me şeklidir. Yeterliliğin olumsuzu için kullanılan bir diğer şekil, -AmmA- ekidir. -AmmA- eki, A zarf-fiil ekiyle bil- ana yardımcı fiil ve –mA- olumsuzluk ekinin

²⁵² Muharrem Ergin, Azeri Türkçesi, s. 119.

²⁵³ Hülya Kasapoğlu Çengel, Kırgız Türkçesi Grameri, Akçağ Yayınları / 700, Ankara 2005, s.285.

²⁵⁴ Volkan Coşkun, Özbek Türkçesi Grameri, TDK Yayınları: 752, Ankara 2000, s. 178.

ekleşmiş hâlidir.²⁵⁵ Bu ekleşme süreci, *bil-* filindeki b ünsüzünün çift dudak *b* ünsüzüne dönüşmesiyle başlar: *éliye**b**ilméb* “*yapamamış*” (< *éliye bilmeyib*” (1-759).

Bir sonraki aşamada iki ünlü arasında sıkışan *b* ünsüzünün düşmesiyle ikiz ünlülü şekiller ortaya çıkar: *éliyeelméyrem* “*yapamam*”(1-694); *getireelmérem* “*getiremem*” (1-485); *éliyeelméyrem* “*yapamıyorum*” (1-694).

İkiz ünlülerden kaçınan Türkçe için bir sonraki adım ikiz ünlülerin tekleşmesi olacaktır. İki ünlünün tek ünlüde seslendirilmesi doğal olarak uzun ünlünün doğmasına neden olacaktır: *oxuyēlmerem* “*okuyamam*” (2-56).

Uzun ünlünün de normale dönüşmesi sonucu -elme- şekli ortaya çıkar: *doğuzdu'relmérik* “*doğurtamayız*” (1-944).

Sonra *lm* > *mm* ünsüz benzeştirmesi sonucu –emme- şekli ortaya çıkmıştır: *éşidemmezdüz* (26-65).

Son aşamaya gelindiğinde ise büyük ünlü uyumu sonucu –AmmA- şeklinin ortaya çıkmasıyla ekleşme sürecinin tamamlandığını görmekteyiz: *göremmesen* (30-890); *tapammasuz* (26-100).

Yine yeterlilik fiilinin bir başka kullanımı Berende ağzında tespit edilmiştir. –e-bil-me- şeklinin geniş zaman çekiminde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi zaman eki getirilmeden –ebilme üzerine iyelik kaynaklı teklik birinci şahıs eki getirilmiştir: *vérebilmem* (1-694); *gédebilmem* (1-318).

Yeterlilik fiilinin kullanımı ile ilgili bir diğer biçim, yine Türkiye Türkçesinde olduğu gibi –ama- şeklinin kullanımıyla ilgilidir: *olamadı* (25-16).

²⁵⁵ Jahangir Karini, Halhal Ağızlarında İktidaî Fiilin Olumsuzunda Kullanılan –AmmA- Eki, Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Türkiye Dışındaki Türkler Dosyası, Volume 3/7, Aralık, 2008, s. 437-441.

5.3.2. Yardımcı Fiiller

“Türkçede yardımcı fiiller iki biçimde karşımıza çıkar. Bunlardan birincisi bir isim ile fiilin birleştiği yapılar, ikincisi ise asıl fiille bir başka fiilin birleştiği yapılardır.”²⁵⁶ Halhal ağızlarında fiille kullanılan asıl yardımcı fiil, sadece yeterlilik bildiren bil- fiilidir. Halhal ağızlarında ét-, éle- (<éyle), ol-, qıl- yardımcı fiillerinin yanı sıra sal-, gel-, düş- / түş- başla-, vér-, vur-, çat- gibi fiiller de ikinci sıradan yardımcı fiil olarak kullanılmaktadır. Halhal ağızlarında kullanılan ét-, éle- (<éyle), ol-, qıl- yardımcı fiillerinin Eski Oğuz Türkçesinde de eyle-, it-, kıl-, ol- şekillerinde kullanıldığı bilinmektedir.²⁵⁷

5.3.2.1. Ana Yardımcı Fiiller

5.3.2.1.1. éle- (< éyle-) Yardımcı Fiili

Kullanım sıklığı en yüksek olan yardımcı fiil, *éle-* fiilidir. Eski Oğuz Türkçesinde *eyle-* şeklinde kullanılan bu fiil,²⁵⁸ Halhal ağızlarının tamamında y ünsüzünü düşürerek *éle-* şeklinde kullanılmaktadır: *heyā éle “utan” (6-516); hambalıǵ élemiǵig (12-7); kira éledim “kiraladım” (15-38); zindegi éler “yaşar” (11-273).*

5.3.2.1.2. ét- Yardımcı Fiili

ét- yardımcı fiili, sadece bir şiir cümlesinde tespit edilmiştir. *ét-* fiilinin şiirde kullanılması, yazı geleneğinin devamı niteliğinde olup normal konuşma esnasında *ét-* yardımcı fiili yerini tamamen *éle-* (*eyle-*) fiiline bırakmıştır: *ehāte étti (6-530).*

²⁵⁶ Hatice Şahin, Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yayınları / 461, Ankara 2003, s. 65.

²⁵⁷ Hatice Şahin, age. s. 66.

²⁵⁸ Hatice Şahin, age, s. 66.

5.3.2.1.3. qıl- Yardımcı Fiili

Eski Oğuz Türkçesinde bol miktarda örneği bulunan *kıl-* yardımcı fiili,²⁵⁹ Halhal ağızlarında kullanım alanını daraltarak sadece namaz *kıl-* birleşik fiilinde kullanılmaktadır: *namaz qılırdı* (29-322); *namaz qıldı* (29-330).

5.3.2.1.4. ol- Yardımcı Fiili:

Halhal ağızlarında kullanım sıklığı yüksek olan yardımcı fiillerden biri de *ol-* yardımcı fiilidir: *başda olméllar “farkında olmuyorlar”* (17-94); *vāqi olub “gerçekleşmiş”* (22-50); *téşne olardı “susardı”* (27-38).

5.3.2.2. Yardımcı Fiil Görevinde Bulunan Başka Fiiller

5.3.2.2.1. başla-

başla- fiili Halhal merkez köylerinden Kızıldere ağızında *yola çık-* yerine kullanılmaktadır: *yol başladı* (30-753); *yol başladı gétdi* (6-370).

5.3.2.2.2. çal-

çal- fiilinin ses taklidi kelimelerde yardımcı fiil olarak kullanıldığı tespit edilmiştir: *qahqa çaldı “yüksek sesle güldü”* (30-1231); *qaqqa çalar güler “yüksek sesle güler”* (30-1620); *toy çaldı “düğün yaptı”* (1-301).

5.3.2.2.3 sal-; salla-

sal- fiili, yardımcı fiil görevinde kullanılan fiillerden biridir. Bu fiil, yardımcı fiil olarak kullanım alanını genişleterek *yap-* ve *et-* yardımcı fiillerinin yerine kullanılmaktadır: *ha'mmam saldırıb “hamam yaptırmış”* (17-331); *yola saldım “yol yaptım”* (22-25); *rāzi saldı “ikna etti”* (30-281); *qabağuzu salléyıbsuz “surat asmışsınız”* (1-1003) (< *salla-*).

²⁵⁹ Hatice Şahin, age, s. 66.

5.3.2.2.4. tüş- / düş-

tüş- /*düş-* fiili, daha çok *ol-* yardımcı fiilinin yerine kullanılmaktadır: *qardaş tüştün “kardeş oldun”* (30-7-8); *uruğa tüşdi “çocuğu olmayan kadının çocuk doğurması ve ardını getireceği”* (30-633); *mod tüşdi “moda oldu”* (30-1627); *deb düşdi “gelenek oldu”* (30-1628).

tüş- fiili, Farsça kökenli *yad* kelimesiyle birlikte bir de *hatırlama-* anlamında kullanılmaktadır: *tüştü yadıma “hatırladım”* (12-58).

5.3.2.2.5. vér-

vér- fiili, bir kısım yabancı kelimelerde *et-*, *yap-* yardımcı fiillerinin yerine kullanılmaktadır: *buruza vérmiyesen “belli etmeyesin”* (30-1132); *nigehbançılığ vérér'di “bekçilik yaptı”* (9-61-62).

vér- fiili, bir kısım kelimelerde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *ver-* yardımcı fiili olarak kullanılmaktadır: *salam vérdi* (30-200); *qöl vérdi “söz verdi”* (1-524); *nicat véreceyem “kurtaracağım”* (6-182); *destür vérér* (15-16).

5.3.2.2.6. vur- / vır-

Yardımcı fiil olarak kullanılan fiillerden biri de *vur-* fiilidir: *berqe berq vırır “parlıyor”* (30-69); *dürbünü vırdı gözüne “gözüne dürbün taktı”* (30-119); *çadır vıra “çadır kura”* (30-443); *vurağ kéfün demine “eylenelim”* (30-694).

5.4. Sıfat-Fiiller

5.4.1. –acax, -ecek

Eski Oğuz Türkçesinde –acax, -ecek şeklinde kullanılan bu ek,²⁶⁰ Halhal ağızlarında -acax, -ecek şeklinde kullanılmaktadır: *biçinecek* (8–24); *ekinecek* (25–41); *gêçineceyi* (13–34).

²⁶⁰ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 155.

-acax ekinin bir örnekte kalıplaşarak alet ismi yaptığı görülmektedir: *baxacaxdan “dürbünden” (1-332)*.

5.4.2. -an, -en

Eski Oğuz Türkçesinde de –an, en şeklinde kullanılan bu sıfat-fiil eki,²⁶¹ Halhal ağızlarında kullanılan işlek eklerden biridir: *alan (17–216)*; *çeken (18–82)*; *gelen (6–452)*; *tiken (15–20)*; *vıran (15–20)*.

5.4.3. -ar, -er; -r

Eski Oğuz Türkçesinde geniş ünlülü olan –ar, -er eki,²⁶² Halhal ağızlarında da geniş ünlülü olup ünsüzlerden sonra –ar, -er şeklinde kullanılmaktadır: *açar “anahtar” (1–86)*; *ağlar - güler bağı (1–1084)*.

Ünlüyle biten fiillerden sonra –r şekli kullanılmaktadır: *ağlar - güler bağı (1–1084)*.

açar “anahtar” kelimesinde –ar sıfat fiilin kalıplaştığı görülmektedir: *açar “anahtar” (1–86)*.

5.4.4. -dıq, -dik, -duq, -dük

Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan bu ekin²⁶³ Halhal ağızlarında düz ünlülü şekilleri de kullanılmaktadır: *bişdigimiz (9–59)*; *buyurduğunnan (18–3)*; *çağırdığım (17–446)*; *ekdigimiz (9–59)*; *söyündüğünneñ “sevincinden” (17–332)*.

²⁶¹ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 154.

²⁶² Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 155.

²⁶³ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 155.

5.4.5. -malı, -meli

Eski Oğuz Türkçesi'nde sıfat-fiil olarak kullanılan -malı, -meli eki, Türkiye Türkçesinde gereklilik kipinde kullanılırken²⁶⁴ ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak kullanılmaya devam edilmektedir.²⁶⁵ Halhal ağızlarında da bu ek, bir sıfat-fiil eki olarak kullanılmaktadır. Ancak bu eki almış sıfat-fiillerin genelde nitelendirdikleri isimi düşürerek kullandıkları görülmektedir: *qıblé âlem sağ ossun, danışmalı döy ki “padişah sağ olsun, konuşulacak durum değil ki veya anlatılacak durum değil ki” (30-346); uşaxlarmız zamanı eslen muqayise élemeli dör “çocukluğumuz zamanıyla karşılaştırılacak zaman değil (3-41); eslen baxmalı döy cavannıxda “gençlikte, bakılacak genç değil (19-96); béle cisler qoyup da eslen day danışmalı döy “öyle eşyalar koymuş ki anlatmak mümkün değil” (30-541).*

Bir kaç örnekte ise –mAll sıfat-fiil ekini almış sıfat-fiillerin nitelendirdikleri ismi düşürmeden kullanıldığı tespit edilmiştir: *gezmeli yérrerinnen “gezilecek yerlerinden” (21-13); gezmeli yérreri “gezilecek yerleri” (21-13); götümeli bi şey deyî “kaldırılacak bir şey değil” (20-317).*

Bu ekle ilgili tespit ettiğimiz bir diğer önemli özellik, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi gereklilik kipinde kullanılmasıdır.²⁶⁶

5.4.6. -mış, -miş, -muş, -müş

Eski Oğuz Türkçesinde sadece düz ünlülü olan bu ek, Halhal ağızlarında dudak uyumuna girmiş durumdadır: *örgenmiş tazım “eğitilmiş tazım” (6–120); yolu bağlanmış “yolu kapatılmış, uğursuz; beddua olarak kullanılır” (31–34); yumurulmuş “beli bükülmüş; beddua alarak kullanılmaktadır” (31–34).*

²⁶⁴ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 313.

²⁶⁵ Yavuz Kartallıoğlu, Hüseyin Yıldırım, age., s. 212.

²⁶⁶ Bak: Gereklilik.

5.5. Zarf-Fiiller

5.5.1. -a, -e

-a, -e zarf-fiil eki, fiilin tekrarlanmış hâliyle kullanılmaktadır: *ağlıya ağlıya* (18–23); *baxa baxa* (30–1515); *géde géde* (15–57); *geze geze* (15–32); *vıra vıra* (6–314).

5.5.2. –ana, -ene

–ana, -ene- Halhal ağızlarında en çok kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir. Bu zarf-fiil eki, -an, -en sıfat-fiil ekiyle –a, -e yaklaşıma ekinde oluşmaktadır: *çalana “çalar çalmaz”* (19-216); *qutarana, “bitirinceye kadar”* (18-138); *yéene “yiyene kadar”* (18-215-); *götürene “götürene kadar” yelene “gelinceye kadar”* (1-576).

–ana, -ene birleşik zarf-fiil ekinin zarf-fiil eki olup olmadığı tartışma konusu olabilir. Dolayısıyla –ana, -ene ekinin bir zarf-fiil eki olup olmadığını gösterme bakımından ekin kullanıldığı cümleyi tamamıyla örneklerle dâhil etmeyi uygun gördük. +ana, -ene edatı, bazen Türkiye Türkçesinde kullanılan –IncAyA, -UncAyA kadar görevini üstlenmektedir: *arvad, kişi yelene ağladı kor oldu “kadın, adam gelinceye kadar ağlayıp kör oldu”* (1-564); *bu kişi gelene bunnan yér alér “bu adam gelinceye kadar bundan yer satın alıyor”* (18-327); *xanım yéene, bi loqma götürene, bu yééydi qutaréydi “hanım yiyinceye kadar, bir lokma götürünceye kadar bu, yiyip bitiriyordu”* (1-676); *qoca emi ta qutarana, bi dene qeméynen vırdı “yaşlı amca bitirinceye kadar kılıçla bir tane vurdu”* (18-138); *kişi gelene doğér iki dene uşax “adam gelinceye kadar iki tane çocuk doğuruyor”* (18-3328); *men gédip gelene bu qaraçının qızı oxudí “ben gidip gelinceye kadar bu çingenenin kızı okudu”* (18-73).

-ana, -ene zarf-fiil eki, bir kısım örneklerde da tezlik bildirmektedir: *bular kirpik çalana görelle, develer burda yox oldı “bunlar kirpik çalar çalmaz burada develerin yok olduğunu gördüler”* (19-216); *bi mұddet yol gelene elek boşalır “bir müddet yol gelir gelmez elek boşalıyor”* (27-40).

-ana, -ene zarf-fiil ekiyle ilgili bir diğer husus da, ekin, *kim*, *kimin* edatıyla birlikte –IncAyA, -UncAyA kadar görevinde kullanılmakta olmasıdır: *emoğlu da'yan diyene **kimin** Simüzer, atı mindi, bının dalénca qōdu “amcaoğlu der demez, Simüzer atı binip bunun peşinden kovdu” (6-345); men yaxçı olmadım tã bîarı qutarana **kimin** “ben, işi bitinceye kadar iyileşmedim” (2-86-87).*

5.5.3. anda, -ende

-anda, -ende, -an, -en sıfat-fiil ekiyle –da, -de bulunma ekinden türeyen bir zarf-fiil ekidir. –anda, -ende eki, anlam olarak daha çok –dığında, -diğinde ekinin yüklediği anlamları taşımaktadır: *dolananda “dolandığında” (19–347); geçende “geçtiğinde” (29–113); gelende “geldiğinde” (28–23); görükende “göründüğünde” (1-1031); olanda “olduğunda” (6–33); kesende “kestiğinde” (1–369); oynıyanda “oynadığında” (17–377).*

Bir örnekte de ek, -ınca anlamında kullanılmıştır: *baxanda “bakınca” (16–14).*

5.5.4. -cağın, -ceyin

Halhal ağızlarında yaygın bir şekilde kullanılan zarf-fiil eklerinde biri, -cağın, -ceyin ekidir. -cağın, -ceyin eki, Eski Oğuz Türkçesinde kullanılan -ıçak, -içek zarf-fiil ekinin n pekiştirme enklitiğiyle genişlemesi ve ekin başında bulunan ünlülerin düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ek, Türkiye Türkçesinde Kullanılan -IncA, -UncA zarf-fiil ekiyle aynı görevi paylaşmaktadır: *düşceyin (18-263); gelceyin (27-42); görceyin (29-137); olcağın (30-940); vurcağın (18-165).*

5.5.5. -ı, -i, -u, -ü

Eski Oğuz Türkçesinde yuvarlak ünlülü olan bu ek,²⁶⁷ sadece Hımıs ağzında geçen bir örnekte görülmektedir: *götüri géder* (17–222).

5.5.6. –ıncax, -incek

Bu ekin üstlendiği işlev, ölçünlü Türkiye Türkçesindeki -ıncA, -ıncA zarf-fiil ekinin işlevinden farksızdır. Eski Türkçedeki q-, -g ünsüzlerini düşürerek Batı Türkçesine –ıncA, -ince (< -qınça, -ginçe) şeklinde geçen zarf-fiil eki, Halhal ağızlarının tamamında k, x (< ok) pekiştirme enklitiği ile genişleyerek –ıncax, -incek şeklinde gelişmiştir. Leyla Karahan'a göre bu ekin sonunda bulunan ünsüzler, ok kuvvetlendirme edatının kalıntısıdır.²⁶⁸ Halhal ağızlarında bol miktarda kullanılan bu ekin sadece c'li şekilleri bulunmaktadır: *batıncax* (27–11); *doyıncax* (19–19); *gelincek* (29–251); *yetişinceñ* (30–1211).

5.5.7. -ıp, -ip, -up, -üp

Eski Türkçede -p şeklinde kullanılan -ıp, -Up; -lb, -Ub zarf-fiil eki, Batı Türkçesine gelindiğinde yardımcı ünlüsünü de yanına katarak –Up şeklinde ortaya çıkmıştır.²⁶⁹ Halhal ağızlarının bu ekin dudak ve damak uyumu dahilinde dört şekli bulunmaktadır: *aparıp vérer* (1–363); *aparıp véredi* (11–96); *çalıp gülelle* (12–17); *durup çıkıp gédecig* (30–810); *gelip tapıl'sun* (6–389); *kesip atacaxlar* (1–317); *süzülüp geléy* (1–277).

-ıp, -Up zarf-fiil ekinde görülen bir diğer değişiklik ekin ünsüzüyle ilgilidir. Bir kısım örneklerde p ünsüzünün sedalılaştırması sonucu –lb, -Ub şekillerinin de kullanımda olduğu görülmektedir: *men gédib qızı 'görméydim*

²⁶⁷ Faruk Kadri Timurtaş, age, s. 156.

²⁶⁸ Leyla Karahan, Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, XXXII – 12, Ankara, 1994, s. 213.

²⁶⁹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 340.

(3-72); *bi nefer, götrüb cibine qoyma'dı* (11-261); *yalvarıb véreceñ* (30-1005); *toxuyub satasan* (29-13).

-Ip, -Up ekinin sadece Nüdü ağzında, bir örnekte –p'li şeklinin kullanıldığı tespit edilmiştir: **yép** *çıxıp gédér*(6-455).

6. BAĞLAÇ

Bağlaçlar kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlayan kelimelerdir. Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz bağlaçlar, sıralama, denkleştirme, karşılaştırma, cümle başı bağlaçları ve cümle sonu bağlaçlarından oluşmaktadır.

6.1. Sıralama Bağlaçları

6.1.1. –nan, -nen “ile”

Halhal ağızlarında -nan, -nen şeklinde ekleşen *ilen* edatı, kullanım sıklığı en yüksek olan sıralama bağlacı konumundadır: *qızıl**nan** pul “altın ile para”* (18–31); *qorqay**nan** girdikanın “kavurga ile ceviz”* (27–25); *kepenegiminen ağacım “kepenegim ile ağacım”* (6-477); *tüfenginen libas “tüfek ile elbise”* (1-326-27).

6.1.2. ve, u, ü, o, yo “ve”

Tespit ettiğimiz bir başka sıralama bağlacı, Farsça ve edatıyla ve edatından gelişen *u* ile *ü* edatlardır: *xurd **u** xurak “yemek ve erzak”* (15–13); *lāl **ü** cavahir “lal ve mücevher”* (19–210); *şāhid **ve** nāziri “şahit ve tanık”* (22–99); *bimaristan **o** qarxana **yo** hēs zadı “hastane ve fabrika ve hiçbir şey”* (11-16); *alma o hēyva o albalı o “elma ve ayva ve vişne”* (11-39).

6.2. Karşılaştırma Bağlaçları

Karşılaştırma bağlaçları, birden fazla dil ögesini karşılaştırarak birbirine bağlayan kelimelerdir. Halhal ağızlarında kullanılan karşılaştırma bağlaçları şöyledir:

6.2.1. da ... da ...; da... de...

da... da ...; de... de... bağlacı, kendisinden önce bulunan kelimenin ünlü durumuna göre kalınlık-incelik uyumu sergilemektedir: *bacılarım **da** qardaşlarım **da** (5 – 10); sen **de** lal ol, o **da** “sen **de** sus, o **da**” (11-247); çoban **da** birda, emisi **de** birda, şahın oğlu **da** birda, dedesi **de** birda, vezir **de** birda. (29-168-60).*

6.2.2. çi... çi.... “...da ...da”

çi... çi... Farsça kökenli bir bağlaçtır. Türkçe da... da... bağlacı yerine kullanılmaktadır: *çi ketdisi, çi şehirisi “köylüsü de şehirlisi de”(26-100).*

6.2.3. hem ... hem...

hem ... hem... Farsça kökenli bir bağlaçtır: *hem istidi, hem şör “hem sıcak, hem tuzlu” (18–209); hem men ona téfon vérdim, hem o mene téfon vérdi (22-85-86).*

6.2.4. ne... ne...

ne... ne... bağlacı da Farsça kökenli bir bağlaçtır: *ne ayaqqabı varımız ıdı ayağımızda, ne eynimizde yaxçı libas var ıdı “ayağımızda ayakkabı, üzerimizde de iyi elbise yoktu” (3–41-42); ne danışır, ne déyir, ne bir terpenir. (30-221-222).*

6.2.5. ya... ya...

ya... ya... da Farsça kökenli bir bağlaçtır: **ya** *sen ol ya her kim olsun* (30–1021-22); **ya** *nene bala ola, ya bacı qardaş ola* (1–576); **ya** *icāze vér; men bu qara qulunan déyim, gülüm, danışım; senün sirrün kanarda olmasın; ya da meni boşıyasan* (30–929-930).

6.3. Cümle Başı Bağlaçları

Cümle başı bağlaçları, cümle başında kullanılan kelimelerdir. Bu bağlaçlar bazen bulunduğu cümleyi kendisinden önce gelen cümle veya cümlelere bazen de kendisinde sonra gelen cümle veya cümlelere bağlamaktadırlar. Cümle başı bağlaçlarının anlamı, bağlı olduğu cümleyle öteki cümlelerin ilişkisine bağlıdır. Aynı bağlaç farklı cümlelerde farklı anlamlar ifade edebilir.

6.3.1. axı

axı edatı, ama, lakin anlamlarında kullanılmaktadır: *dédi: **Axi**, men bilmem “dedi: ama, ben bilmem”(1-111); dédi: **Axi** bala, her düktür onun gözün yaxçı éliyebilméy, öldüréy “dedi: onun gözünü iyileştiremeyen doktorları öldürüyor” (1-766-67).*

6.3.2. ama, amma

Arapça kökenli bir cümle başı bağlacıdır: **Ama** *bu qoca téz téz déyér ki, Ehmed üreyindekin at o yana* (30–526); **Amma** *hemen gé'ce iki nefer, küleye düşmüştü'ler “ama, iki kişi, aynı gece kar tipiye yakalanmıştırlar” (14–19).*

6.3.3. artıx

artıx bağlacı, ancak anlamında kullanılmıştır: **Artıx** *da elan bilmérem nemene var “ancak, şimdi ne olduğunu bilmiyorum” (4-25-6).*

6.3.4. bélebil

bélebil bağlaç, *béle* zarfıyla *bil-* fiilinden oluşmaktadır. *sanki, zannet*, anlamlarında kullanılmaktadır: **Bélebil** *bırda quduruşufla “sanki, burada hırpalanmışlar” (30-709); Bi dene éyvanda qız var ki, bélebil ki qan üzüne baxamğ olmér “balkonda öyle bir kız vardır ki, zannet ki, kan yüzünü bakmak mümkün değil (17-43-44).*

6.3.5. déme, démeli

déme ve *démeli* bağlaçları, *yani, güya, demek ki* anlamlarında kullanılmaktadır: *déme arvad da hāmiledi “demek kadın da hamiledir” (18-492); déme, ayı gelér arvadı yé'e “yani ayı, kadını yemeye geliyor” (17-505-06); démeli ki şıkarvan géçér ki gédér şıkara “yani avcı, ava gitmek için geçiyor” (18-302); bir ilin uçan yédi. Démeli qarqalar “bir yılını uçuşan yedi; yani kargalar” (19-53).*

6.3.6. çün

Farsça kökenli bir bağlaçtır: **Çün** *libas mibası qızılığıydı, görkemliydi “elbiseleri altından olduğundan görkemliydi” (6–355-56); Men özüm burda qeribeyem. Çün dedem bıralı dör (12-82-83). sene çox hesretle baxar Qarabax. Çünkü orda vırar Érmeni cöylan “sana Karabağ hasretle bakar. Çünkü, Ermeni, orada meydan okumaktadır” (16–2).*

6.3.7. ege, eye, eger

ege, eye, eger, Farsça *eger* bağlacının farklı kullanımlardır: **Eye** *uyansa, diyerem (6–339); Eger bu sed birden ba'şa gele “bu baraj biterse” (11-47); Ege öldüm héş; qaldım, gellem. (30-410).*

6.3.8. éle

éle bağlacı, sadece ve fakat anlamlarında kullanılmıştır: **Éle** Kivi'de olmuşuğ. "Sadece Kivi'de olmuşuz" (12-5).

6.3.9. élebil

élebil bağlacı, éle zarfıyla *bil-* fiilinden oluşmaktadır. *büyük bir olasılıkla,sanki, düşünki* anlamlarında kullanılmaktadır: *mene bi bés min Tümen pul vér; élebil pulum qalıp zatda "bana beş bin Tuman para ver; büyük bir olasılıkla param, şeyde kalmıştır" (22-48); oranı sat'dux, veli bıra benim élebil ejdādi mağāzemizdi "orayı sattık, ama burası, düşün ki dedelerden kalma mağazamızdır" (26-24-25).*

6.3.10. éle ki

éle zarfı, ki edatıyla birlikte kullanıldığında *farz edelim, ola ki* anlamları taşımaktadır: *bını qoyarsan çiyñüve gédersen. Éle ki seni şah istedi "bunu, omzuna atıp gidersin; ola ki şah, seni, istedi" (29-309-310); merdüm éle ki bés Qıran tapabilér, çıxér gédér "halk beş Kıran bulur bulmaz çıkıp gidiyor"(11-54).*

6.3.11. feqet

Arapça kökenli bir bağlacıdır: **Feqet** evvelin merhele bizim bı yollarımıza yétişeler. "Fakat ilk önce bizim bu yollarımıza yetişeler" (7–25).

6.3.12. hatta

Arapça kökenli bir bağlacıdır: **Hatta** Serab'da men géşdim bir yére bir loqme qeza yé'dim (22-18).

6.3.13. hele

hele bağlacı, Halhal ağızlarında kullanım sıklığı en yüksek olan bağlaçlardan biridir. *hele* edatı, *şimdilik*, *buraya kadar*, *en azından*, *hemen* vb. anlamlar ifade etmektedir: *baba, o kişini tuttuğ. Hele gédek görek, bi géce onun vezi necür oldı* (15–31-2); *Hele dürbünü götürüm, orda kim var ki, it qalıb or'da.* (30–117-118).

6.3.14. xob

Farsça kökenli bir bağlaçtır. Önce anlatılan cümlelerin anlaşıldığını hesaba katarak yeni cümlelerin başında kullanılır: *Xob, benim évimdéydi de, vezirem, varım ıdı.* (6-62-63); *déyér: Xob, büyün néyledün?* (15-38).

6.3.15. labud

labod kelimesi Arapça kökenli olup *gerekli* anlamına gelir. Ancak, Halhal ağızlarında *kesin* anlamında kullanılmıştır: *hele dürbünü götürüm, orda kim var ki, it qalıb or'da. Labud adam gelib.* “*dürbünü götürüp bakayım. Neden köpek orda duruyor. Kesin biri gelmiştir.* (30-118).

6.3.16. meger, meye

Yabancı kökenli bağlaçlardan bir tanesidir. Bu bağlaç, *acaba* ve *tam tersine* anlamları ifade etmektedir: *Meger men xoşhal oldum mına ki elhemdülla, hādisê men için üz 'vémedi* “*ben, tam tersine sevindim ki Allah'a şükür benim için bir olay olmadı*” (22–42-43); *Meye 'qoymér? “koymuyor mu acaba)”* (9–44).

6.3.17. neinki, bainki

Farsça kökenli *neinki* “olmadığı hâlde” (< Far. ne-in-ki) ve *bainki* “olduğu hâlde, olmasına rağmen” (ba-in-ki) bağlaçları, daha çok Kivi merkez

ve Halhal merkez ağızlarında kullanılmaktadır. Bu da ilçe merkezlerinde Farsçanın Türkçe üzerindeki etkisi anlamına gelmektedir: *bi dene néysan Gilan'a, Reş'te biz için iki Ton yarım yük vırır; eylan **bainki** bénzin o yan, bı yandı; elli min Tümen; veli Téhran'a yüz elliye hés gétmir "bi araba, Gilan'a Reş'te iki buçuk Ton yük için; şimdi benzinin fiyatında oynama olduğu hâlde; bizden elli bin Tuman alıyor; ama Tahran'a yüz elliye gitmiyor"* (26–53-55); *Bıranın **neinki** بیمارستان o کارخانه یو, hés zadı 'olmadı; birdan köşdüle, çıxdıla, gétidle "burada hastane, fabrika ve hiçbir şey olmadığından buradan göçüp gittiler"* (10–16-17).

6.3.18. néce ki

Türkçe *néce* ile Farsça *kî*den oluşan *néce ki* de birlikte bir cümle başı bağlacı görevinde kullanılmaktadır. *nece ki* bağlacı *nasıl yani* anlamında kullanılmıştır: **Néce ki**, bu benim atımdı. (30-1453-54).

6.3.19. onda

onda bağlacı, o zamiriyle bulunma ekinden meydana gelen bir bağlaçtır. *o zaman, öyle olsa, öyleyse, öyle olunca, o durumda* gibi anlamlar ifade etmektedir: *Şah Abbas destür vérdi; su palıyannarı tuttu'lār, saqqaları tuttu'lar. **Onda** senün tefligün necür olar? "Şah Abbas, su paylıyanları için tutuklama emri çıkartarsa, senin durumun ne olacak? (15-40-41); **Onda** şah geldi munu alınnan öpdı. "o an şah gelip bunun yüzünden öptü. (17-441); sen **onda** mejlisi mürexes éle. "öyleyse oturanları serbest bırak" (6-72-73).*

6.3.20. şayed

şayed bağlacı da Farsça kökenli bağlaçlardan bir tanesidir: **Şayed** *héyvanat zağ ola "şayet hayvan falan ola"* (30–668).

6.3.21. veli “ama”

Farsça kökenli *veli* bağlacı, *ama* anlamında kullanılmaktadır: **Veli** *xob day qocalmışux. “Ama, artık yaşlanmışız” (20–10). Veli bu oğlan, bir göyülden min göyüle benim üreyime yatıp “ama, ben, bu çocuğu sevdim” (30-512).*

6.3.22. yoxsa

yoxsa bağlacı, *aksi takdirde* anlamında kullanılmıştır: **Yoxsa** *héş kim géçemmez. “Aksi takdirde kimse geçemz. (30–110).*

7. EDAT

Edat, yalnız başına anlamı olmayan, geldiği kelimeyle cümledeki başka kelimeler arasında anlam ilişkisi kuran gramer görevli bağımsız kelimedir.²⁷⁰ Halhal ağızlarında son çekim edatlarının büyük bir bölümü ekleşmiş veya ekleşme aşamasındadır. Örneğin, *ile* edatının sadece ekleşmiş –nan, -nen şekilleri kullanıldığından [aylarnan (13–23); derdinen (16–28)] bölge ağızlarında *ile* edatının aslî şekli tamamıyla ortadan kalkmıştır.

7.1. Son Çekim Edatları

Halhal ağızlarında son çekim edatları, isimlerin yalın, yaklaşma, ayrılma hâlleriyle kullanılırken zamirlerin belirtme, yaklaşma ve ayrılma hâlleriyle çekime girmektedirler.

²⁷⁰ Zeynep Korkmaz, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları: 575, Ankara 1992, s. 51.

7.1.1. çağ, cax

Halhal ağızlarında *gibi* ve *–a kadar* anlamlarında kullanılan edat, ismin yalın hâliyle çekime girer: *Arzılum’çağsan “Erzurum gibisin, Erzurum büyüklüktesin” (16–12).*

Bu edat, *–a kadar* işlevinde bulunduğu isimlerin yaklaşımlı hâliyle çekime girmektedir. Ancak, çekim esnasında yaklaşma ekinin *–a > é* değişimine uğramasının yanı sıra edatla isim arasında da bir y ünsüzü türer: *dırnaxlarınéycax “tırnaklarına kadar” (30–255); elli neferin pulıycax “elli kişinin parası kadar (29-20).*

cax edatının sadece o zamiriyle çekimi ise belirtme ekiyle meydana gelmiştir: *onu cax “onun kadar” (29-297).*

7.1.2. göre

göre edatı, ismin yaklaşma hâliyle çekime girer: *bizim sinife göre (26-48); dilimize göre (13-41); ekinçilige göre (10–7); qedimkine göre (3–40); Xalxal’a göre (26–111-112); min deneye göre (26-46); ona göre (30-61); özüne göre (13-38); senün qızuva göre (30-1291); süze göre (18-420).*

göre edatının birbirine yakın; ama birbirinden farklı işlevleri bulunmaktadır. Bu edat, bazen *–den dolayı* anlamını ifade etmektedir: *ona göre “ondan dolayı” (26-44); süze göre “sizden dolayı” (18-426).*

göre edatı, bazen de *için* anlamında kullanılmaktadır: *bizim sinife göre “bizim sınıf için” (26-48); qızuva göre “kızın için” (30-1291); min deneye göre “bin tane için” (26-46).*

göre edatının ifade ettiği bir diğer anlam, *nazaran*’dır: *qedimkine göre “eskiye nazaran” (3–40); Xalxal’a göre “Halhal’a nazaran” (26–111-112).*

göre edatı, bir de *ilgili* anlamında kullanılmaktadır: *Kivi’de ekinçilige göre nemene var? “Kivi’de ziraatla ilgili neler var?” (10–7); xarbarfuruşuya göre “mağazacılıkla ilgili” (20-7).*

göre edatıyla ilgili tespit ettiğimiz son işlev, bu edatın *hakkında* anlamıyla kullanılmasıdır: *dilimize göre “dilimiz hakkında” (13-41)*.

7.1.3. için

için edatı, Eski Oğuz Türkçesinde isimlerin yalın, zamirlerin ise ilgi hâli ekiyle kullanılmıştır:²⁷¹ Bu edat, Halhal ağızlarında da isimlerin yalın hâliyle çekime girmektedir: *çörey için “ekmek için” (15–23)*; kız için (19-249); mailk için “toprak sahibi için” (3-34); şıkar için “av için” (1-351).

için edatının zamirlerle çekimi de genelde zamirlerin yalın hâliyle gerçekleşmektedir: *biz için (5-15)*; *bılar için (6-125)*; *men için (11-214)*; *sen için (22-71)*; *siz için (1–300)*.

için edatının zamirlerle çekiminde sadece *biz* zamirinde ilgi hâliyle çekime girdiğini gösteren bir örnek tespit edilmiştir: *bizim için (1-637)*.

Ancak, zamirlerin *için* edatıyla çekimlerinde ilgi ekinin düşme aşamasını gösteren bir kısım örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerde, *bu* ve *o* zamirlerinde ilgi ekinin ünlüsüyle son n’sinin düştüğü görülmektedir: *bun çun “bunun için”(18–294)*; *on çun “onun için” (17–404)*.

Bazen *men* ve *sen* zamirlerinde ilgi ekinin tamamen düştüğü görülmektedir. Ancak, düşen ekin izleri söz konusu zamirlerde ünlü uzamasına sebep olmuştur: *mēn için “benim için” (1-1065)*; *sēn için “senin için” (30-951)*.

Halhal ağızlarında kullanım sıklığı yüksek olan *için* edatının en önemli özelliği, bir kısım örneklerde küçük ve büyük ünlü uyumuna girerek *ıçın*, *ıçin*, *uçun*, şeklinde gelişmesidir: *ağam için (12–16)*; *özleri için (18–44-45)*; *ov uçun (1–443)*.

için edatının küçük ve büyük ünlü uyumuna bağlandığını gösteren örnekler, bu edatın ekleşme yönündeki ilk adımını göstermektedir. Nitekim bir kısım örneklerde bu edatın ilk ünlüsünün düşmesi sonucu *çın*, *çin*, *çun*, *çün*

²⁷¹ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi... s. 367-68

şekillerinin ortaya çıktığı tespit edilmiştir: *oğlan çın* “*oğlan için*” (1–803); *on çun* “*onun için*” (17–404); *özü çün* “*kendisi için*” (30–777); *sen çin* “*senin için*” (6–58).

7.1.4. kimi, kimin “gibi” < kibi²⁷²

Kimi, kimin edatı, iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bu anlamlardan biri, gibilik ve benzerliktir. Bu edat, benzerlik edatı olarak kullanıldığında ismin yalın hâliyle çekime girmektedir: *alma kimin* (1-796); *laçın kimi* (6–511); *lemelifla kimin* “*lam, elif lam gibi*” (30-555); *yél kimin* (6–99).

Ancak, zamirlerle kullanıldığında zamirlerin belirtme hâliyle çekime girmektedir: *meni kimin* (6-209-210); *meni kimin* (11-54-55); *seni kimi* (1-1157-58); *seni kiminner* (30-205).

Sadece Kızıldere ağzında geçen bir örnekte ilgi ekinin izleri bulunmaktadır: *meen kimin* “*benim gibi*” (30-975).

kimi, kimin edatı, bir de sınırlama edatı olarak kullanılmaktadır. Hişeyin ağzında sınırlama edatı olarak kullanıldığında ismin yaklaşma hâliyle çekime girmektedir: *doğkuza kimin* “*dokuza kadar*” (11-177); *Xımıs dağına kimin* “*Hımıs dağına kadar*” (6-353); *on ikiye kimin* “*on ikiye kadar*” (11-56).

Ancak Hımıs ve Halhal merkez ağızlarında çekim sırasında yaklaşma hâli ekinin –a, –e > –é değişimine uğraması ve yaklaşma ekinde sonra bir y ünsüzünün türemesi sonucu isimlere gelen –éy şekliyle çekime girmektedir: *dizéy kimin* “*dize kadar*” (19-317); *girenéy kimin* “*girene kadar*” (19-4); *Kivi’yéy kimin* “*Kivi’ye kadar*” (19-349); *’oréy kimin* “*oraya kadar*” (22-45); *yarısınéy kimin* “*yarısına kadar*” (19-6); *o yéréy kimin* “*o yere kadar*” (22-88).

Kimi, kimin edatının bir diğer kullanımı sıfat-fiilin yaklaşmalı hâliyle zarf-fiil grubu oluşturmasıdır: *birda geçinene kimin*, *géder Téhran’da geçiner* “*burada geçinmektense, gider Tahran’a geçinir*” (11-272); *emoğlu da’yan*

²⁷² Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar...* s. 57.

diyene kimin; *Simüzer, atı mindi “amcaoğlu diyinceye kadar Simüzer, atı bindi”* (6-345); *Xanım çıxana kimi “hanım çıkncaya kadar”* (6-336); *men yaxçı olmadım tã bîârı qutarana kimin “ben iş bitinceye kadar iyileşmedim”* (2-87).

7.1.5. –nan, -nen (< ilen)

ile edatıyla *n* vasıta ekinden oluşan *ilen* edatı,²⁷³ bütün Halhal ağızlarında –nan, -nen şeklinde eklenmiş durumdadır: *aylarnan* (13–23); *derdinen* (16–28); *mēmurunan* (6–447); *onnan* (11–236); *sennen* (30- 2).

7.1.6. ötürü “-den dolayı”

Pek işlek olmayan bir edattır. Sadece Hişeyin merkez ağızında kullanıldığı tespit edilmiştir: *sütten ötürü* (2–52).

7.1.7. sarı “-a doğru”

Eski Oğuz Türkçesinde *sarı/saru* “-a doğru” şeklinde kullanılan *sarı* edatı,²⁷⁴ Halhal ağızlarında da “-a doğru” anlamında kullanılmaktadır: *bize sarı* (1–411); *Gilan’a sarı “Gilan’a doğru”* (6-370); *mene sarı* (22–63).

sarı edatıyla ilgili tespit edilen tek değişiklik, edatın anlamıyla ilgilidir. *sarı* edatının bazen –*dAn yana* anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir: *Allah mene sarıydı “Allah benden yanaydı”* (1-122); *Allah munnan sarıymış “Allah bundan yanaymış”* (1-746).

7.1.8. sonra (> sora)

Eski Oğuz Türkçesinde *ŋ*’li olan bu edat,²⁷⁵ Halhal ağızlarında *ŋ > n* değişmesi sonucu *sonra* olmuştur. *Sonra* edatı, ismin ve zamirlerin çıkma

²⁷³ Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar... s. 46.

²⁷⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, s. 78-79..

hâliyle çekime girer: altı ilden sonra (6–442-43); bi middetden sonra (18-104); onnan sonra (27-26); üç günнен sonra (17-242).

sonra edatında görülen tek gelişme, edatın genelde *n*'sinin düşürülerek *sora* şeklinde kullanılmasıdır: *bi middetden sora (18-282); bir ilden sora (19-37); bizden sora (30-711).*

7.1.9. soay, soa “başka” (< Ar. sevâ')

Arapça kökenli bir edattır: *sennen soa “senden başka” (18–166); bizden soay “bizden başka” (30–714).*

7.1.10. tekin

Eski Türkçedeki teg “gibi” edatıyla –n pekiştirme ekinden oluşan *tekin* edatı,²⁷⁶ Halhal ağızlarında benzerlik edatı olarak kullanılmaktadır. Bu edat, isimlerin yalın hâliyle kullanılmaktadır: *Hemşexala tekin “kale adı: Hemşexala gibi” (17-493); quş tekin (19-315); lamp tekin “lamba gibi” (19-73); saqqız tekin (17–159).*

İsimlere yalın şekilde bağlanan *tekin* edatı, zamirlere belirtme ekiyle bağlanmaktadır: *meni tekin (17–356); seni tekin (19–320).*

7.2. Pekiştirme Edatları

“Kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonlarına gelerek onları önceki veya sonraki kelimeler, kelime gruplarına ve cümlelere bağlayan; bu bağlama görevleri yanında sonuna geldiği dil birliklerine dikkati çekme, kuvvetlendirme, belirtme işlevi de katan eklerdir.”²⁷⁷

²⁷⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar...* s. 84.

²⁷⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, s. 95.

²⁷⁷ Zeynep Korkmaz, *age*, s. 122.

7.2.1. da, de

Halhal ağızlarında kullanım sıklığı en yüksek olan pekiştirme edatı, *da*, *de* edatıdır. Bu edatının başlıca görevi kuvvetlendirmedir: *al – vér élérüg da* “alış veriş yaparız” (12–8); *danişérix da* (15–43); *qaldı da* (17–245); *özümüz ekib özümüz biçérik da* (9–62); *mene de vérdi* (6–82); *séyid de* olsa gerek boynun vırasan (15–88); *Türk ana dilimizdü, Farsi de milli dil; éle ikisi de geşeñdü* “Türkçe ana dilimizdir, Farsça da milli dil; ikisi de güzeldir” (13–42).

Bu edatının bazen uyum dışında kullanıldığı görülmektedir: *al – vér élérüg da* “alış veriş yaparız” (12–8); *özümüz ekib özümüz biçérik da* (9–62);

7.2.2. daxı

daxı edatı Şehin ağızlarından Nüdü ağzında kuvvetlendirme edatı olarak geçmektedir: *heyā éle, daxı utan qocalıx.* (6–516).

7.2.3. day

day edatı, *da*, *de* edatı gibi kuvvetlendirme görevi yapar: *gédek day* “gidelim artık” (30–1460); *gétdi day* (2–55); *minmirem day* (30–1460). *Day men gédecem.* (17–37).

7.2.4. ki

Eski Türkçedeki *ärki* edatından gelişen²⁷⁸ Türkiye Türkçesinde de *ki* şeklinde kullanılan²⁷⁹ *ki* pekiştirme edatı, Halhal ağızlarında kullanım sıklığı yüksek olan edatlardan biridir: *da bize bi Qıran véren olmadı ki* “bize bir Kıran kimse vermedi ki” (30–836); *elen éliyebilémérem ki* “şimdi yapamıyorum ki” (8–4); *men oynamax bilmem ki* (1–109); *Melik Memmed bu araya gelméyib ki!? yox umuş ki* (17–418).

²⁷⁸ Saadet, Çağatay, *Türkçede ki < erki*, “Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten”, Ankara, 1963, s. 245–250.

²⁷⁹ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay: 827, Ankara, 2003, s. 1083.

8. ÜNLEM

Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz ünlem edatları, duygu, yönlendirme, seslenme, gösterme, sorma ve cevap edatları olmak üzere altı gruba ayrılmaktadırlar.

8.1. Duygu Ünlemleri

Duygu ünlemleri, şaşkınlık, kızgınlık vb. duyguları ifade eden ünlemlerdendir. Sayıca çok fazla olan bu ünlemlerin bütün ağızlarda geçen örnekleri şöyledir:

8.1.1. ah

Üzüntüyü ifade eden bir ünlemdir: *Bu sirvetmend qaradaşın xanımı, bir pay ki bın çin apardı; bu bir **ah** çekdi. Zengin kardeşim hanımı, bunun için pay götürünce bu bir ah çekti*” (6-21314); ***Ah** çekmekten gül-i rengim saralıp.* (6-523).

8.1.2. axı

axı ünlemi, özlem ve şaşkınlık gibi anlamlar ifade eder: *öb öb biçe biçe **axı** ne 'oxurdux, ne 'oxurdux!* (2-54-55); *dédi: **Axı**, nedi bala can, gün be gün qezādan düşésen.* (18-10-11).

8.1.3. ba

ba, çok aşırı bir şekilde şaşırmayı ifade eder: *ba dedüünen “vay anasını”* (30-201)

8.1.4. be

Şaşkınlık bildiren bir ünlemdir. Genelde soru cümlelerinde kullanılır: 'Oğlum, **be** niye atmadun? (29-231); Ağa **be** siz, néçe zaman ıdı, hêş bıra gelmez'düz. (30-393); Sen benim xanım döysen **be** ? "Sen benim hanımım değil misin" (1-831).

8.1.5. bes

Farsça kökenli *bes* ünlemi, Halhal ağızlarında öyleyse, *kısaca* anlamlarında kullanılmıştır: *bes cereyan bücür'di "kısaca olay böyledir";* (29-74); *bes men sennen yoldaş olmuram "öyleyse ben, seninle arkadaş olmuyorum"* (30-17).

8.1.6. ē

Şaşkınlıkla birlikte üzüntü ifade eden bir ünlemdir: *Kız görer ē, 'dedem vay, bu buna incidi "kız görer; ey vah, bu, bundan incindi"* (19-181).

8.1.7. hē

Şaşkınlık ifade eden bir ünlemdir: *Geldi hemun yere gördü hē, hemun adam géne bırda dayanıb (1-1104-05); Nefsün qet éledün, hē?* (30-921).

8.1.8. hop

Şaşkınlık ifade eden bir ünlemdir: *Bı Mehemmed ki üreği yemişdi nimtenesin silkeleyende gördü hop başının altında bi yūs tümen pul var. (1-568-570); Qeyitdi, baxdı, gördü, hop, körpü mörpü hardéydi. (1-745).*

8.2. Yönlendirme Ünlemleri

“Hayvanları çağırma, yürütme, susturma ve kovma maksadıyla kullanılan ünlemlerdir.”²⁸⁰ *düpşş, düpşş!* “atı çağırma için” (30-1470); ki’şe “horuzu kovmak için” (17-193).

8.3. Seslenme Ünlemleri

Seslenme ünlemleri, çağırma, haber verme, cümledeki seslenmeyi kuvvetlendiren ünlemlerdir.²⁸¹

8.3.1. ay

seslendi: Ay ağa, ağac almanı derdi. (1111); Seslenér: Ay kéçel, ay kéçel, yatıpsan diyeseñ (6-381-82); Eslan dédi: Ay yoldaşlar, düz déyész. (30-357); Ay şey alan! (17-248).

8.3.2. éy

éy pehlivan (6-521).

8.3.3. oy

oy qardaş (17-358); oy nene (6 – 174); öy nene (6-173).

8.4. Gösterme Ünlemleri

Halhal ağızlarında gösterme ünlemi olarak *da, de* kullanılmaktadır. *da, de* ünleminin gösterme veya kuvvetlendirme ünlemi olduğu ancak cümledeki anlamından anlaşılmaktadır:

²⁸⁰ Hülya Kasapoğlu Çengel, Kırgız Türkçesi Grameri, Akçağ Yayınları / 700, Ankara 2005, s.351.

²⁸¹ Zeynep Korkmaz, age, s. 130.

8.4.1. da, de “işte”

İran’du da. “İrandır işte” (13-42); qarı nene, gelmişem de (18-208); Millet, geçinir de (8-47).

8.5. Soru Ünlemleri

Sorma ünlemleri, hiçbir kelimeye bağlanmadan tek başına soru cümlesi yapan edatlardır.²⁸² Metinlerimizde pek fazla örneğine rastlanmamaktadır.

8.5.1. neyçin

*Déér: Menim bu erimi de apa’run. Déér: **Neyçin?** (18-302-03); Qocanı, men vırdım. **Neyçin?** (17-29-30); Dédi: Niyä, '**neyçin?** (30-38).*

8.5.2. niya, niye

ne soru zamiri de yaklaşıma hâliyle hiçbir kelimeye bağlanmadan tek başına kullanıldığı durumlarda soru ünlemi niteliğinde olabilir: *Dédi: **Niyä**, 'neyçin? (30-38); Dédi: Niya? (1-513); Dédi: Niye? (695); Dédi: Xanım, **niye?** (6-213).*

8.6. Cevap Ünlemleri

Cevap Ünlemleri, bir sorunun cevabını ifade eden ünlemlerdir. Cevap ünlemlerinde kullanım sıklığı en yüksek olan Farsça kökenli *belé* “evet” ve *xéyir* “hayır” ünlemleridir. Türkçe onaylama ünlemi olarak *ha*, *he* ve reddetme ünlemi olarak da *yox* veya *yo* ünlemleri kullanılmaktadır:

²⁸² Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi... s. 351.

8.6.1. belé, beli “evet”

*Dédi: Allah’a şükür, necet tapdün? Dédi: **Belé!** (30-230-31); Dédi: Bu yér senün'di? Dédi: **Belé** (30-271); Dédi: Bu yéri tanısān? Dédi: **Beli!** (30-574-75).*

8.6.2. he “evet”

*Dédi: Uşaxların yéyip? Dédi: **He**, uşaxlarım yéyip. (1-550-51); Dédim: Emi qızı geldün? sennen soa géne bacun vār? Déyér: **He**, biz üç bacıyığ (18-166); Dédim: Emi qızı geldün? Dédi: **Ha** cānım, geldim (17-457-58).*

8.6.3. xéyir, xéyr, xééy “hayır”

*Dédi: Évün dağılsın, meni tanımısān? Dédi: **Xéyir!** (30-316-17); Dédi: Gene İspahan’ın şehrinde cavan qalíp? Dédile: **Xéyir**, qalméyip (1-266-67); Diyer: Oğul evlatın yoxdí? Dédi: **Xéyr.** (19-66) Dédi: Xob, munu sene vérim, onu ona bitersüz? Dédile: **Xééy!** (1-643).*

8.6.4. yox, yo

*Melik Memmed bu araya gelméyib ki!? Dédi: **Yo** nene! (17-418); Dédi: Kişi, belke Melik Memmed gel'di, éhyana onu arvadın véersen onā? Dédi: **Yox.** (17-424-25); Dedi: Xob, minı ona verim, onu ona vérim, minı sene, bitersüz? Dédile: **Yox!** (1-643-44).*

SONUÇ

Çalışmamızın bu bölümünde, ses ve şekil bilgisi incelemelerinden hareketle Halhal ağızlarının sınıflandırılması ve Halhal ağızlarının genel özellikleri üzerinde durulacaktır. Artzamanlı ve eşzamanlı bir yöntemle incelenen Halhal ağızları, kendi içinde üç farklı ağız bölgesinden oluşmaktadır:

1. –éyr Ağzı.
2. –ér Ağzı.
3. –lr, -Ur Ağzı.

Eşzamanlı olarak bu ağızlardan –éyr ve –ér ağızları ses, şekil ve kelime kadrosu bakımından Azerbaycan ağızlarının yanı sıra Türkiye ağızlarıyla benzerlikler gösterirken –lr, -Ur ağızı, tipik bir Azerbaycan ağızı konumundadır.

Artzamanlı yönüyle bakıldığında Türkiye ağızlarıyla benzerlikler gösteren –éyr ve –ér ağızları ses, şekil ve kelime kadrosu bakımından Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesiyle benzerlikler taşımaktadır. Bunun yanı sıra –éyr ve –ér ağızlarında yabancı kelime kullanım sıklığı da –lr, -Ur ağızına oranla çok düşüktür.

Bu bilgiler ışığında eşzamanlı olarak Halhal ağızlarının sınıflandırılmasını, söz konusu ağızların Azerbaycan ve Türkiye ağızlarıyla ilişkilerini; artzamanlı olarak da Eski Türkçe ve Eski Oğuz Türkçesiyle olan konumunu belirlemeye çalışacağız.

A. Halhal Ağızlarının Sınıflandırılması

Halhal ağızlarının sınıflandırılması başlığı altında ağız bölgelerinin kendi özelliklerinin yanı sıra Batı Oğuz Türkçesi, Orta Oğuz Türkçesi ve Eski Oğuz Türkçesi ile olan ilişkilerine değinilecektir. Halhal ağızları, ses ve şekil

bilgisi bakımından kendi içinde üç farklı ağız bölgesinden oluşmaktadır. Halhal ağızların sınıflandırılmasındaki esas ölçüt şimdiki zaman ekidir:

1. **Hişeyin Ağızı** veya **–éyr Ağızı**.
2. **Hımıs** veya **–ér Ağızı**.
3. **Halhal Merkez** veya **–ır, -Ur Ağızı**.

1.-éyr Ağızı (Hişeyin Ağızı)

–éyr ağızı, Hişeyin ilçe merkeziyle bu ilçeye bağlı köyler ve bu ilçenin sınır komşusu olan Halhal merkez köylerinde konuşulmaktadır. Şimdiki zaman eki olarak –éyr şeklinin kullanıldığı bu ağızın en önemli özelliklerinden biri, ses ve şekil bilgisi bakımından bazı yönleriyle Eski Oğuz Türkçesi ve Eski Türkçe ile benzerlikler göstermesidir. –éyr Ağızı’nın bir diğer önemli özelliği, bir kısım ses ve şekil özelliklerinin Anadolu ağızlarıyla aynı olmasıdır. –éyr Ağızı’nın temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1.1. Arkaik unsurlarının kullanılması

1.1.1. Bir kısım örneklerde p zarf-fiil ekinden gelişen öğrenilen geçmiş zaman ekinin, Eski Türkçedeki gibi yardımcı ünsüz almaksızın ünlüyle biten fiillere getirilmesi: *xarışlığ éléf* “aldatmıştır” (6-76); *evez élép* “değiştirmiştir” (9-47); *bu kişi élép* “bu adam yapmıştır” (6-490-91).

1.1.2. o işaret zamirinin uzaklaşmalı çekiminde EOT’de olduğu gibi *annan* şeklinde telaffuz edilmesi: *annan* (6-501).

1.1.3. Teklik 3. şahıs zamirinin sınırlı sayıda *ol* şeklinde kullanılması: *ol bağda* “o abağa” (1-1085); *ol patışah* (30-1383).

1.1.4. Eski Türkçedeki *sub* kelimesinde *b > v* değişiminin ara merhalesi olan çift dudak *ḡ* ünsüzünün bulunması: *suḡa* “suya” (1-702).

1.1. 5. Arkaik kelimelerin kullanımda olması: *munun biligi* “*bunun bilgisi*” (1-859); *men dünyanun görküyem* “*ben dünya güzeliyim*” (30-922).

1.2. Kök – ek arası kalınlık – incelik uyumunun bozulması: *çiynuza* “*omuzunuza*” (1-1024); *gédün* “*gidiniz*” (1-1024); *i'kuz* “*ikiniz*” (1-1021); *neyundü* “*ne yaptın*” (1-1070); *vérün* “*verin*” (1-932).

1.3. Duyulan geçmiş zaman kipi –müş yerine –k şeklinin kullanılması: *bir dene mirvārid tesbēh gördüle qabağa düşük* (6-2).

Ayrıca, Hişeyin Ağzı'nda bir kısım kelimelerin farklı kullanımı dikkat çekmektedir: *derga* “*derya*” (30–1176), *qayrılı* “*hazır*” (6-68); *uzalandım* “*uzandım*” (6-143); *kiprigimnen* “*kirpiğimle*” (6-179).

1.4. Batı Oğuz Türkçesiyle (Türkiye Türkçesi) benzerlikler bulunması:

BOT		BOT ve OOT	OOT	
Türkiye	-éyr ağzı	-ér ağzı	-Ir, -Ur ağzı	Azerbaycan
<i>bedbahtlık</i>	<i>bedbahlıq</i>	<i>bedbaht, bedbext</i>	<i>bedbext</i>	<i>bedbext</i>
<i>düşman</i>	<i>düşman</i>	<i>düşmen</i>	<i>düşmen</i>	<i>düşmen</i>
<i>fakat</i>	<i>faqat</i>	<i>faqat, feqet</i>	<i>feqet</i>	<i>feqet</i>
<i>kirpik</i>	<i>kiprik</i>	<i>kirpik</i>	<i>kirpik</i>	<i>kirpik</i>
<i>uyan-</i>	<i>uyan-</i>	<i>oyan-</i>	<i>oyan</i>	<i>oyan-</i>
<i>yüzükoyun</i>	<i>üzüqoylu</i>	<i>üzüquylu</i>	<i>üzüquylu</i>	<i>üzüquylu</i>
<i>yap-</i>	<i>yap- “eyle-”</i>	-----	-----	-----
<i>yaprak</i>	<i>yapraq</i>	<i>yarpax</i>	<i>yarpax</i>	<i>yarpaq</i>
<i>hanım</i>	<i>hanım, xanım</i>	<i>hanım, hānım, xanım</i>	<i>xanım</i>	<i>xanım</i>

Ayrıca Hişehin Ağzı'nda geniş zamanın olumsuzunda teklik 1. şahıs Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kimi zaman –ma, -me şekilleri kullanılmaktadır: *almam; bilmem; démem; élemem; vérmem*.

1.5. Kimi kelimelerde birincil uzunlukların bulunması: *bālıq “balık” (30-1177); qāldı (1-302); qārı “karı” (1–296); qārında (6–364); “karnında”*

2. -ér Ağzı (Hımıs ağzı)

Bu ağız esas olarak Halhal merkez köylerinden Hımıs ağzıyla Varavart ağzında konuşulmaktadır. Ancak, Kivi merkez ağzı da bu ağzın bazı özelliklerini taşımaktadır. Halhal merkez köylerinden Hımıs ağzında mutlak şimdiki zaman eki olan –ér'in Kivi merkezde de kısmen varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu ağız, -éyr ağzıyla –Ir, -Ur ağzı arasında geçiş görevi yapmaktadır. Ağız özellikleri bakımından da bazı durumlarda –éyr ağzının özelliklerini taşıırken bazen de –Ir, -Ur ağzına yakın durmaktadır. Ancak, bu ağzı, bir ağız yapan temel özelliği, –éyr ekinden –Ir, -Ur şimdiki zaman ekine geçişteki ara merhaleyi oluşturmaktır. –ér ağzını, bir ağız olarak almamızın sebebi, -ér ve –Ir, -Ur ağzları arasında köprü görevi yapmasıdır. Bu ağzın en önemli özelliği, Hişeyin ağızlarında kullanılan –éyr şimdiki zaman ekindeki –y- ünsüzünü düşürerek ölçünlü Azerbaycan Türkçesinin –Ir, -Ur şimdiki zaman ekinin doğmasına zemin hazırlamasıdır. –éyr şimdiki zaman ekindeki –y- ünsüzünün düşmesi sonucu ortaya çıkan –ér şimdiki zaman eki, ünlü benzeştirmesi sonucu –ır, -ir; -ur, -ür şekillerini alarak Orta Oğuz Türkçesinin şimdiki zaman ekinin temelini oluşturmuştur. Oysa, Çalışma sahamızın dışında tuttuğumuz Erdebil ağzı, -éyr ekindeki –r- ünsüzünü düşürerek –éy ve bazen daha da ileriye giderek tek bir ünlüden oluşan –é ve –i şekillerini almaktadır. Dolayısıyla, -éyr- şimdiki zaman ekinden gelişen ve Erdebil ağzının şimdiki zaman ekini oluşturan –éy-, -é-, -i-, şekilleri, yazı dili bakımından kısırlaştırmıştır. Oysa, –éyr şimdiki zaman ekindeki y ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıkan, Hımıs ağzının –ér şimdiki zaman eki, ünlü uyumuna girerek –Ir, -Ur şeklinde ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kullanılan şimdiki zaman ekinin temelini oluşturmaktadır. –ér Ağzı'nın genel özellikleri şöyledir:

2.1. Arkaik unsurlarının kullanılması

2.1.1. Kelime kadrosuyla ilgili: *pitik “muska” (17-559); dışqarı “dışarı” (17-556).*

2.1.2. Fiil kipleriyle ilgili:

2.1.2.1. Çokluk 1. şahıs emir eki: dilelim “dileyelim” (17-369).

2.1.2.2. Çokluk 3. şahıs emir eki için –sılar –siler, -sular, -süler şekillerinin kullanılması: élesiler “yapsınlar” (17-558); dursula “kalksınlar” (17-368); görsüler “görsünler” (17-558); goysular (17-558); oynasılar “oynasınlar” (17-368); yatsılar (17-558).

–sıla(r) –sile(r), -sula(r), -süle(r) ekinin EOT.deki –sunlar, -sünler ekinden gelişebileceği gibi bu ekin kaynağını Eski Türkçenin çokluk 3. şahıs eklerinden biri olan –sular, -süler şekline bağlamak da mümkündür.

Ayrıca Hıms Ağzı’nda *deniz* kelimesinin *dehenz* şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir: *dehenz “deniz” (17-561).*

2.2. -ér Ağzı’nda teklik 2. şahıs iyelik ekinin belirtmeli çekimlerde y ünsüzünün kullanılması: -ér veya Hıms ağzının bir diğer özelliği, öteki ağızlarda teklik 2. şahıs iyelik ekinin belirtmeli çekimlerinde kullanılan v ünsüzünün –y’ye dönüşmesidir: *bağuyu “senin başını” (19-266); başuyu “senin başını” (17-438); kesbüyü “kazancını” (15-9).*

3. -Ir, -Ur Ağzı

Halhal merkez ağzında konuşulan bu ağız, ses ve şekil bakımından Türkiye Türkçesini Azerbaycan Türkçesinden ayıran bütün özelliklere sahiptir. –Ir –Ur Ağzı’nda göze çarpan bir diğer özellik kelime kadrosu bakımından öteki ağızlara oranla Farsçanın etkisinde kalmasıdır. –Ir, -Ur Ağzı’nın bir diğer özelliği, düz ünlülü isim ve fiil tabanlarına yuvarlak ünlülü eklerin getirilmesiyle ilgilidir: *almışux (14-30); çıx’dux (14-15); élerdük (25-28); gelmedük (20-17); gétdük “getirdik” (22-14); getirrük (20-28); qaldux (20-17); qocalmışux (20-10); Türk ana dilimizdü (13-42).*

Sonuç olarak –éyr şimdiki zaman ekinin en arkaik, –ér ekinin ise –éyr ekiyle –lr, -ur eki arasında geçiş aşaması oluşturduğunu şöyle açıklamak mümkündür. –éyr şimdiki zaman ekini kullanan Hişeyin ağzında ara sıra –ér şimdiki zaman ekine rastlamak mümkündür. Ancak bu (–éyr) ağızda –lr, -ur şimdiki zaman eki, asla kullanılmaz. Öte yandan –lr, -ur şimdiki zaman ekini kullanan Halhal merkez ağzında –ér ekine rastlamak mümkündür. Ancak, –éyr eki, hiçbir şekilde kullanılmamaktadır. Orta aşamada bulunan Hımıs ağzında ise şimdiki zaman için kesin bir şekilde –ér eki kullanılırken –éyr ekinin kalıntılarına rastlamak da mümkündür. Ayrıca bir kısım Halhal merkez köyleriyle Kivi merkezde –ér ve –lr, -ur şimdiki zaman ekleri yan yana kullanılmaktadır. Bu ağızlarda da –éyr ekiyle ilgili herhangi bir örnek bulunmamaktadır. Dolayısıyla Halhal ağızlarında şimdiki zaman ekinden hareketle tespit ettiğimiz üç ağız bölgesinden biri –éyr şimdiki zaman ekini kullanan Hişeyin ağzıdır. İkincisi –éyr ekiyle –lr, -ur eki arasındaki geçiş aşamasını oluşturan Hımıs ağzıdır. Üçüncü ağız da ölçünlü Azerbaycan Türkçesindeki –lr, -ur ekini kullanan Halhal merkez ağzıdır.

B. Halhal Ağızlarının Genel Özellikleri

Halhal ağızlarının genel özellikleri başlığı altında ise, eşzamanlı açıdan Halhal ağızlarının Batı Oğuz Türkçesi ve Orta Oğuz Türkçesi'nden ayrılan özellikleri ve artzamanlı yaklaşımla Eski Oğuz Türkçesi ile olan ilişkileri esas alınacaktır. Halhal ağızları; ses, biçim ve kelime kadrosu bakımından Orta Oğuz Türkçesi (Azerbaycan Türkçesi)'nin ağızlarından biri niteliğindedir. Ancak, Halhal ağızlarının genelinde kullanılan bir kısım ses ve şekil özellikleri, Halhal ağızlarını öteki OOT. ağızlarından ayırmaktadır. Bu özellikler, OOT. ağızlarında bulunmayan veya kullanımına az rastlanan özelliklerdir. Halhal ağızlarının bu özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Teklik ve çokluk 2. şahıslarda şart ekinin yuvarlak ünlülü olması: Halhal ağızlarında tespit edilen en önemli özelliklerden biri, teklik ve çokluk 2. şahıslarda şart ekinin sadece yuvarlak ünlülü olmasıdır. 2. şahıslarda şart eki

–su, –sü şeklinde olup her zaman için yuvarlak ünlülüdür: *açsun* (17-393); *désün* (6-163); *élesüz* (27–50); *gés'sün* “*gitsen*” (18-191); *sağalt'sun* (29–68); *vérsün* (1–842); *vérsüz*, “*verseniz*” (30–35); *vırsun* “*vursan*” (30–294).

Şart ekindeki yuvarlaklaşmanın nedenini açıklamak için bu ekin tarihî gelişimini gözden geçirmek zorundayız. Eski Türkçenin 2. şahıslardaki *ser sen* ve *ser siz* şekilleri yerine Batı Türkçesinde –*se-n*, –*se-ηiz* şekilleri ortaya çıkmıştır. Halhal ağızlarında iyelikli çokluk 2. şahıs eki –*z* olduğundan Halhal ağızlarındaki şartın 2. şahıs çekimleri de –*se-n*, –*se-z* şeklinde kullanılmalıdır. Ancak, Halhal ağızlarında zamir kaynaklı teklik 2. şahıs eki, Türkiye Türkçesindeki gibi –*sın*, –*sin*, –*sun*, –*sün* şeklinde değil de –*san*, –*sen* şeklinde kullanılmaktadır. Bu durumda zamir kaynaklı teklik 2. şahıs eki (–*sen*)'yle teklik 2. şahıs şart eki (< –*se-n*) eş sesli konuma geldiğinden aradaki farkın belirlenmesi noktasında şartın teklik 2. şahıs şekli, –*sU-n* şeklinde değişime uğramış olabilir diye düşünüyoruz: *açsun* “*açsan*” (17-393); *désün* “*desen*” (30-1020); *dilesun* (1–736); *gés'sün* “*gitsen*” (18-190); *vérsün* (1–292); *vırsun* “*vursan*” (6–160).

Çokluk 2. şahıs şart ekinin de teklik 2. şahıs şartın benzeştirmesiyle –*sA-z* > –*sU-z* değişimine uğradığı düşünülebilir. *élesüz* “*etseniz*” (27–50); *sağalt'sun* (29–69); *vérsüz* “*verseniz*”(30–35).

Halhal ağızlarında normalde 1. heceden sonra geniş - yuvarlak ünlü bulunmadığı hâlde İlhiçi ve Kızılder ağızlarında şartın olumsuzunun teklik 2. şahıs ekinde –*sö* şekli tespit edilmiştir: *atabilme'sön* (29–234); *dé'sön* (30-866); *démesön* (30–866).

Şart çekiminde karşılaştığımız –*se* > –*sö* değişmesinin sebebi, ekler arası benzerlikten kaçınmaktan kaynaklanmaktadır. Örneğin, Kızıldere ağızında geniş zamanın olumsuzunda –*mez-sen* yerine ünsüz düşmesi sonucu –*me-sen* şekli kullanılmaktadır: *vérmesen* “*vermezsen*” (30-15).

Teklik 2. şahsın geniş zaman olumsuzunda kullanılan –*me-sen* (< –*mez-sen*) şekliyle teklik 2. şahıs şart çekiminde kullanılan –*me-sen* şekli

karişmasın diye –se > –sö yönünde bir değışmenin gerçekleştiğı kanısındaız: *atabilme’sön* (29–234); *dėmesön* (30–866).

2. –incax, -incek zarf-fiil eki: Halhal ağızlarında tespit edilen bir diğerk farklı gelişme –ınca, -ince zarf-fiil ekiyle ilgilidir. Eski Türkçedeki q-, -g ünsüzlerini düşürerek Batı Türkçesine –ince, -ince (< qınçq, -ginçeg) şeklinde geçen zarf-fiil eki, Halhal ağızlarının tamamında k, x (< ok) pekiştirme enklitiğı ile genişleyerek –incax, -incek şeklinde gelişmiştir: *batıncax* (27–11); *doyıncax* (19-19); *gelincek* (29–251); *yetişinceñ* (30–1211).

3 –cağın, -ceyin zarf-fiil eki: Halhal ağızlarında yaygın bir şekilde kullanılan zarf-fiil eklerinden biri, -cağın, -ceyin ekidir. -cağın, -ceyin eki, Eski Oğuz Türkçesinde kullanılan -ıçak, -içek zarf-fiil ekinin n pekiştirme enklitiğıyle genişlemesi ve ekin başında bulunan ünlülerin düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır: *düşceyin* (18-263); *gelceyin* (27-42); *görceyin* (29-137); *olcağın* (30-940); *vrcağın* (18-165).

4. –ana, -ene zarf-fiil eki: –ana, -ene Halhal ağızlarında en çok kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir. Bu zarf-fiil eki, -an, -en sıfat-fiil ekiyle –a, -e yaklaşma ekinden oluşmaktadır: *alana* “alar çalmaz” (19-216); *qutarana*, “bitirinceye kadar” (18-138); *yėene* “yiyene kadar” (18-215); *götürene* “götürene kadar” (1-676); *yelene* “gelinceye kadar” (1-564).

–ana, -ene birleşik zarf-fiil ekinin zarf-fiil eki olup olmadığı tartışma konusu olabilir. Dolayısıyla –ana, -ene ekinin bir zarf-fiil eki olup olmadığını gösterme bakımından ekin kullanıldığı cümleyi tamamıyla örneklere dâhil etmeyi uygun gördük. +ana, -ene edatı, bazen Türkiye Türkçesinde kullanılan –IncAyA, -UncAyA kadar görevini üstlenmektedir: *arvad, kişi yelene ağıladı kor oldu* “kadın, adam gelinceye kadar ağılayıp kör oldu” (1-564); *bu kişi gelene bunnan yér alér* “bu adam gelinceye kadar bundan yer satın alıyor” (18-321-22); *qoca emi ta qutarana, bi dene qemėynen vırdı* “yaşlı amca bitirinceye kadar kılıçla bir tane vurdu” (18-138-39); *kişi gelene doğér iki dene uşax* “adam gelinceye kadar iki tane ocuk doğuruyor” (18-328); *men*

gédip gelene bu qaraçının qızı oxudí “ben gidip gelinceye kadar bu çingenenin kızı okudu” (18-74).

-ana, -ene zarf-fiil eki, bir kısım örneklerde de tezlik bildirmektedir: *bular kirpik çalana görelle, develer burda yox oldı “bunlar kirpik çalar çalmaz burada develerin yok olduğunu gördüler” (19-216); bi mұddet yol gelene elek boşalır “bir müddet yol gelir gelmez elek boşalıyor” (27-40).*

-ana, -ene zarf-fiil ekiyle ilgili bir diğer husus da, ekin, kim, kimin edatıyla birlikte –IncAyA, -UncAyA kadar görevinde kullanılmakta olmasıdır: *emoğlu da'yan diyene kimin; Simüzer, atı mindi, bının dalénca qōdu “amcaoğlu der demez, Simüzer atı binip bunun peşinden kovdu” (6-345); men yaxçı olmadım tā bîarı qutarana kimin “ben, işi bitinceye kadar iyileşmedim” (2-86-87).*

5. vur- fiilinin genelde vır- şeklinde söylenmesi: Halhal ağızlarında tespit edilen bir diğer özellik, vur- fiilinin ünlüsüyle ilgilidir. Bir dudak ünsüzü olan v ile başlayan bu fiilin genelde vır- şeklinde söylenmesi dikkat çekicidir: *berqe berq vırır “parlıyor” (30-69); bürbünü vırdı gözüne “gözüne dürbün taktı” (30-119); çadır vıra “çadır kura” (30-443); çadır vırıldı “çadır kuruldu” (30-564)*

6. –AmmA- yeterlilik ekinin –e bil-’ten geldiğini gösteren ip uçları: Halhal ağızlarında tespit ettiğimiz bir diğer önemli husus, -AmmA- yeterlilik ekinin bil- iktidarî fiilinden geliştiğini gösteren ipuçlarının bulunmasıdır.

Muharrem Ergin, –AmmA- yeterlilik fiil ekinde bir ikizleşme olduğu düşüncesindedir. Ancak, Halhal ağızlarından Hişeyin ve Hımıs ağzında geçen -eelme-, -eemme- şekillerinin kullanılması, bu ekin açıklanmasında başka bir izahata ihtiyaç duymaktadır: *éliyeelméyrem “yapamıyorum” (1-694); getireelmérem “getiremiyorum” (1-485); getireemmersen “getiremezsin” (19-330); gédeelmesüz “gidemezsiniz” (1-1014).*

-eelme- ve –eemme- şekillerinin ikiz ünlülü olması ve -eelme- şeklinde l ünsüzünün geçmesi, ilk başta bu ekin Kırgızca ve Özbekçe gibi Türk lehçelerinde kullanılan al- yeterlilik fiilinden geldiği izlenimini uyandırabilir.

Ancak, kalın ünlülü fiillerde de ince ünlülü şekillerin kullanılması, ikiz ünlülü kalın şekillerin bulunmaması, bu ekin başka bir kaynaktan gelme ihtimalini doğurmaktadır: *alammedim* (15-97); *doğuzdu'relmérik* (1-944); *oxuyēlmerem* (2-56).

Şehin ağızlarından Berende ağızında geçen -e_{bilme}- şeklinin ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde ve Halhal ağızlarında kullanılan –ebilme- [(e (zarf-fiil)– bil- (yardımcı fiil) -me (olumsuzluk eki)] şeklinden geldiği açıktır: *éliye_{bil}méb* (1-759); *géde_{bil}mem* (1-319).

Bu ekleşme süreci, *bil*- filindeki b ünsüzünün çift dudak *b* ünsüzüne dönüşmesiyle başlar: *éliye_{bil}méb* “yapamamış” (< *éliye bilmeyib*” (1-59).

Bir sonraki aşamada iki ünlü arasında sıkışan *b* ünsüzünün düşmesiyle ikiz ünlülü şekiller ortaya çıkar: *éliyeelméyrem* “yapamam”(1-694); *getireelmérem* “getiremem” (1-485).

İkiz ünlülerden kaçınan Türkçe için bir sonraki adım ikiz ünlülerin tekleşmesi olacaktır. İki ünlünün tek ünlüde seslendirilmesi doğal olarak uzun ünlünün doğmasına neden olacaktır: *oxuyēlmerem* “okuyamam” (2-56).

Uzun ünlünün de normale dönüşmesi sonucu -elme- şekli ortaya çıkar: *doğuzdu'relmérik* “doğurtamayız” (1-944).

Sonra *lm* > *mm* ünsüz benzeştirmesi sonucu –emme- şekline ortaya çıkmıştır: *éşidemmezdüz* (26-65).

Son aşamaya gelindiğinde ise büyük ünlü uyumu sonucu –AmmA- şeklinin ortaya çıkmasıyla ekleşme sürecinin tamamlandığını görmekteyiz: *göremmesen* (17-384); *tapammasuz* (26-100).

7. Şart hikâyesinde –séy şeklinin kullanılması: Şartın hikâyesinde -sa, -se ekinin, A > é ünlü değişimine uğraması ve i- fiilinin de y'leşmesi sonucu, kalın ve ince ünlülü fiil tabanlarına sadece –séy şekli getirilmektedir: *démeséydîm* (1-721); *déséydün* (11-61); *olséydi* (12-99).

8. İstek hikâyesinde –éy şeklinin kullanılması: İsteğn hikâyesinde de -a, -e ekinin, a, e > é ünlü değişimine uğraması ve i- fiilinin de y'leşmesi sonucu, kalın ve ince ünlülü fiil tabanlarında sadece –éy şekli kullanılmaktadır: *aléydîm* (1–1228); *aléydun* (30–1473); *oléydi* (3-73).

9. İsim fiilinin olumsuzunda kullanım farklılığı: Halhal ağızlarında ismin olumsuzunda kullanılan edat, *döyr* şeklinde olup kullanımı bakımından şahıs eklerinin yapısına göre farklılık göstermektedir. Ünlüyle başlayan şahıs eklerinde *döyr* şekli kullanılırken ünsüzle başlayan şahıs eklerinden sonra *döy* ve *dör* şekilleri kullanılmaktadır. Dolayısıyla ünlüyle başlayan çokluk ve teklik 1. şahıs eklerinde *döyr* şekli kullanılmaktadır: *düşman döyrem “değilim”* (30–570); *ona kız véren döyrük “ona kız veren değiliz”* (1–789).

Ancak, ünsüzle başlayan çokluk ve teklik 2. şahıs ve çokluk 3. şahıs eklerinde *döy* şekli kullanılmaktadır: *ekinçi döyle “çiftçi değildirler”* (28–29); *Rızaa’n dostu döysüz “Rıza’nın dostu değilsiniz”* (22–64).

Şahıs eki almayan teklik 3. şahıs için ise *döy* şeklinin yanı sıra *dör* şekli de kullanılmaktadır: *béle döy “böyle değil”* (6-473); *bi şey dör “bir şey değil”* (11-38-39); *bi şey döy* (17-392); *razı dör “raz değil”* (19-329).

Halhal ağızlarında kullanılan *döy* “değil” şekli, ilk bakışta *dag ol*’daki *ol*’un düşmesiyle *dag*’dan gelme izlenimi uyandırmaktadır. Ancak, Şehin ağızlarından Nüdü ağzında geçen bir kısım örnekler, *döyr*’ün Eski Oğuz Türkçesindeki *degül* edatından geliştiğini göstermektedir: *oğurru döylük “hırsız değiliz”* (6–432); *men döylem “ben değilim”* (6– 505).

Nüdü ağzında geçen *döyl* şeklini, Eski Oğuz Türkçesindeki *degül* edatıyla karşılaştırdığımızda; *degül* kelimesinin önce gerileyici ünlü benzeştirmesiyle *dögül (< degül), ardından g > y ünsüz değişimiyle *döyül *(<dögül < degül), daha sonra da ikinci hece ünlüsünün düşmesiyle uzun ünlülü döyl *(döyül <dögül < degül) şeklinde geliştiği ortaya çıkmıştır. Nüdü ağzında kullanılan bu *döyl* edatının uzun ünlüsünün normal süreli ünlüye dönüşmesi ve l > r değişimiyle bütün Halhal ağızlarında 1. şahıslarda

kullanılan *döyr* şekli ortaya çıkmıştır. *döyr* şeklindeki r ünsüzünün düşmesiyle *döy* ve bazen de y'nin düşmesiyle *dör* şekli oluşmuştur.

2. ve 3. şahıslarda *döy*, *dör*, 1. şahıslarda *döyr* şeklinin kullanılması, şahıs eklerinin ses yapısı ve *döyr*'deki r ünsüzünün hece yapıp yapmamasıyla ilgilidir. 2. ve 3. şahıslarda kullanılan şahıs ekleri, ünsüzle başladıklarından hece başına geçerek *döyr* kelimesindeki r ünsüzünü hece sonuna iterek vurgusuzlaştırmasına ve sonunda düşmesine neden olmaktadır: *düşman döyrem “değilim”* (30–570); *ona kız véren döyrük “ona kız veren değiliz”* (1–789).

Ancak, çokluk ve teklik 1. şahıs ekleri ünlüyle başladığında *döyr* kelimesinin r ünsüzü, hece başı görevi üstlendiğinden düşmekten kurtulmaktadır. Bu durumda *döy* ve *dör*'ün bir önceki şeklinin *döyr* olduğu ortaya çıkmaktadır: *bi şey dör “bir şey değil”* (11-38-39); *ekinçi döyle “çiftçi değildirler”* (28–29); *2en benim xanım döysen be? “sen, banım hanımım değil misin?”* (1–831); *razı dör “razı değil”* (19-329); *Rızaa'n dostu döysüz “Rıza'nın dostu değilsiniz”* (22–64).

10. Çokluk 2. şahız zamiri için *süz* şeklinin kullanılması: Bütün Halhal ağızlarında karşılaştığımız i > ü değişmesi, en fazla çokluk 2. şahıs zamirinde (siz) görülmektedir. Halhal ilinin bütün ağızlarında *siz*'in yanı sıra *süz* kelimesi de kullanılmaktadır: *süz* (17–328); *süze* (18–69); *süzinen* (31–8); *cübünnen “cebinden”* (17–30).

KAYNAKÇA

ABDULLAYEV, Elövset Zakiroğlu; **Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları**, Ankara, TDK. Yay. 1996.

AHMEDÎ Kivi, Hasan; **Destûr-e Tatbikî-ye Zeban-e Torkî ve Farsî** (Türk ve Fars Dilinin Karşılaştırmalı Grameri), Tahran, Katre Yay. 2003.

ALTAYLI, Seyfettin; **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. / 2468, 1994.

AMÎD, Hasan; **Ferheng-e Fârsî** (Amîd'in Farsça Sözlüğü), Tahran, Emîr Kebîr Yay. 2004.

BAYATLI, Hidayet Kemal; **Irak Türkmen Türkçesi**, Ankara, TDK Yay. / 664, 996.

BOSNALI, Sonel; **İran Azerbaycan Türkçesi**, İstanbul, Dil ve Edebiyat Dizisi 7, 2007.

BRENDEMOEN, Bernt; "Trabzon Ağızlarındaki Zaman Kipleri Üzerine Bir Not", **5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, İstanbul, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985. s. 33-40.

CAFEROĞLU, Ahmet; "Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971**, Ankara, TDK Yay. / 338, 1971. s. 1-10.

COŞKUN, Volkan; **Özbek Türkçesi Grameri**, Ankara, TDK Yay. / 752, 2000.

ÇAĞATAY, Saadet, **Türkçede ki < erki**, "Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten", Ankara, 1963, s. 245-250.

ÇELİK, Muhittin; **Kaşkay Türkçesi**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.

DÂVERNÎYÂ, Abbas; **Zebân-é Torkhâ-yé Téhrân** (Tahran Türklerinin Dili), Tahran, Axarsu Yay. 2007.

DOERFER, Gerhard; "Eski Türkçe İle Halaçça Arasında Şaşırtıcı Bir Koşutluk", Ankara, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1973-1974**, Ankara, TDK Yay. 1973-1974, s. 1-12.

DOERFER, Gerhard; “İran’da Bir Dilbilim Araştırma Gezisi Üzerine Rapor”, Çev. Semih Tezcan, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1973 – 1974, Ankara, TDK Yay. s. 195-198.

DOERFER, Gerhard; “İran’da Türkler”, **Türk Dili**, Ankara, TDK Yay. 431, 1987, s. 242-251.

DOERFER, Gerhard; “İran’daki Türk Dilleri”, **Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1969, Ankara, TDK, 1969, s. 1-11.

DOERFER, Gerhard; **Khalaj Materials**, İndiyana University Publications, Uralic And Altaic Series, İndiyana University, 1971.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; “Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi”, **Dil Araştırmaları**, Ankara, yıl: 1, Sayı: 1, 2007 s. 18.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; “La Enklitiği ve Türkçede Bir “Pekiştirme Enklitiği” Teorisi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Sayı: 2, Bahar 2008, s. 35-56.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; **Kars İli Ağzıları**, Gazi Üniversitesi Yay. / 29, Ankara, 1983.

ERCİLASUN, Ahmet Bican; **Türk Dili Tarihi**, Ankara, Akçağ Yay. / 603, 2004.

ERGİN, Muharrem; **Azeri Türkçesi**, İstanbul, Ebru Yay. 1982.

ERGİN, Muharrem; **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Yay. 1997.

GABAİN, A Von; **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara, TDK Yay. / 332, 1988.

GECE, K. Mehmet; **Serap Ağzı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1985.

GEMALMAZ, Efrasiyap; **Erzurum İli Ağzıları** (İnceleme, Metinler, Sözlük ve Dizin), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yay. 1. Cilt, 1978.

GÖKDAĞ, Bilgehan A. **Salmas Ağzı**, Çorum, Karam Yay. / 16, 2006.

GÜLSEVİN, Gürer; **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara, TDK Yay. 673, 2000.

GÜLSEVİN, Güner; **Uşak İli Ağızları**, Ankara,TDK. Yay. / 814, 2002.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin; **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 1992.

Heyet, Javad, Azerbaycan Edebiyatına Bir Bakış, Tahran, cilt 1, 1980, s. 21.

KARAHAN, Leyla; “Görülen Geçmiş Zaman Eki “-dl / -dl”nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair, “**Türk Kültür Araştırmaları**, Ankara,Yıl. XXV-III/1-2”, 1992, s. 335.

KARAHAN, Leyla; **Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fiil Ekleri**, “Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, XXXII – 12”, Ankara, 1994, s. 205-236.

KARAHAN, Leyla; **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara, 12. Baskı, Akçağ Yay. 2007.

KARAHAN, Leyla; **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Ankara, TDK Yay. / 630, 1996.

KARİNİ, Jahangir; **Halhal Ağızlarında İktidarî Fiilin Olumsuzunda Kullanılan –AmmA- Eki**, “Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Türkiye Dışındaki Türkler Dosyası, Volume 3/7”, Aralık, 2008 s. 437-441.

KARTALLIOĞLU, Yavuz;, YILDIRIM, Hüseyin; “Azerbaycan Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, (editör: Ercilasun, Ahmet B.), Ankara, Akçağ Yay. 2007, s. 171-230.

KASAPOĞLU Çengel, Hülya; **Kırgız Türkçesi Grameri**, Ankara, Akçağ Yay. 2005.

KORKMAZ, Zeynep; **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Ankara, TDK Yay. 1992.

KORKMAZ, Zeynep; **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara, TDK Yay. 2003.

MEŞKÛR, Mohemmed J; **Nezer-î be Târîx-é Âzerbâyçân** (Azerbaycan Tarihine Bir Bakış), Tahran, Encomen-e Âsâr-é Méll-î Yay. 1970.

Necmettin Hacıeminoğlu, Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay. / 638, Anlara, 2003.

MUSTAFAYEV, E, TSERBİNİN, V. F.; **Rusça Türkçe Sözlük**, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınevi, 1996.

ORKUN, Hüseyin Namık; **Eski Türk yazıtları**, Ankara, TDK Yay. / 529, 1994.

ÖZMEN, Mehmet; **Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanımları**, “Türk Dil Araştırmaları Yıllığı Belleten 1995”, Ankara, 1997.

RÂŞEDİ, Hasan; **Torkan ve Berresî-yé Tarix, Zebân ve Hoviyet-é Anha der İran** (Türkler ve Onların İran’daki Tarih, Dil ve Kimliklerinin İncelenmesi), Tahran, Endîşé-yé No Yay. 2008.

ROUX, Jean-Paul; **Türklerin Tarihi** (Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl), İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007.

SARIKAYA, Mahmut; **Güney Azerbaycan Türkçesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kyseri, 1998.

SÖNMEZ, Işık; **Untersuchungen zu den aserbaidischen Dialekten von Qaradağ, Muğan und, Zäncan**, Göttingen, 1998.

SPULER, Bertold; **İran Moğolları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay. 1987.

ŞAHİN, Hatice; **Eski Anadolu Türkçesi**, Ankara, Akçağ Yay. / 461, 2003.

ŞİRELİYEV, M. **Azerbaycan Diyalektolojisinin Esasları**, Baku, 1962.

TEKİN, Talat; **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Ankara, Türk Dilleri ve Araştırmaları Dizisi – 13, 1995.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; **Osmanlı Türkçesi Grameri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. 7. Baskı, 1995.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri; **Eski Türkiye Türkçesi**, Ankara, Akçağ Yay. / 749, 3. baskı, 2005.

TOGAN, Zeki Veleği; **Azerbaycan Maddesi**, “İslam Ansiklopedisi, İslam Âlemi, Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografiye Lugeti, 2. Cilt, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fak. 1997. MEB Yay. s. 91-118.

TOGAN, Zeki Velidî; **Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yay. 1981.

Türk Lehçeleri Grameri, editör: Ercilasun, Ahmet Bican, Ankara, Akçağ Yay. 2007.

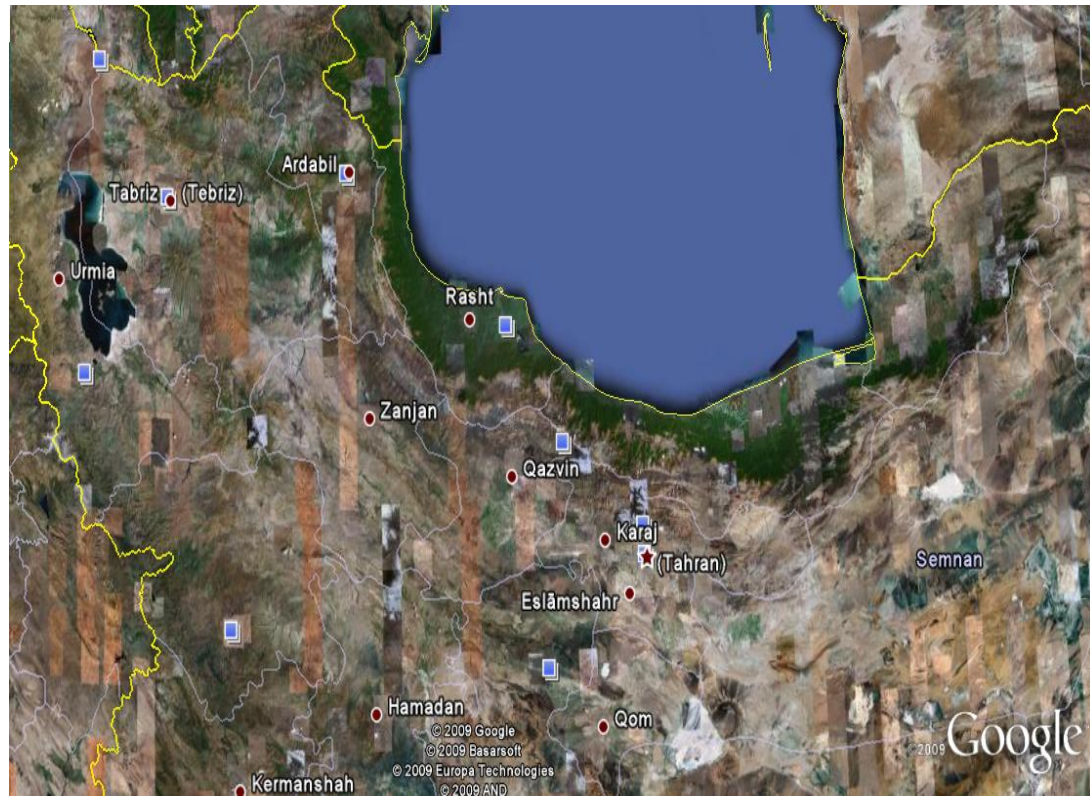
Türkçe Sözlük, Ankara, TDK Yay. 8. Baskı, 1998.

XOŞBÂTEN, Hoseyn; **Motâle-ye Sâxtâr-e Nehvî-yé Zebân-é Torkî az Dîdegâh-é Redeşenâsî** (Türk Dilinin Söz dizim Yapısının Tipoloji Bakımından İncelenmesi), Tahran, 2006.

Yeni Tarama Sözlüğü, Ankara, TDK Yay. / 503, 1983.

Halhal İlinin Konumu

Halhal İlnin Erdebil Eyaletindeki Konumu

Halhal

1. Ağz Bölgesi : -éyr Ağzı

SÖYLEYEN : Samed Behzadi / 70

DERLEME YERİ : Hişeyin, Berende Köyü

DERLENEN : Masal

1

- İbrahim -

Bi dene sōbet_éliyeg, ağaların huzurundā, ağaların sağlığı'na. Günnerün bir günü; bir var_ıdı, biri yox_udu; Allah'dan qéyrez hēs kes yox_udu. Bi dene pātşah var'dı; müselden pātşah. Müselden pātşahun iki dene arvadı vardı. O arvaṭdardan hēs birinnen_öylaṭı yox_udu. Bir gün_öldü, 5 bi dene derbiş geldi, buların qapısında qeside dédi. Şah dédi: Aparun derbişin vezifesin vér'ün. Munuṭ xanımının biri, apardı munun vezifesin vé're. Derbiş qāyitdi ki xanım, mene bi yéce yer véresüz, benim vezife éhtiyacım döy. Feqet men gelmişem gezmege, dolanmağa; feqet bi yéce mene burda yér véresüz. Bu qāyitdi, gétđi, şaha dédi. Şah dédi: Helbet_azdı vezifesi. 10 Bir_az çox_apar vér. Tezeden bir kasa qızıl yığdı apardı. Dédi: Gül-ü mōlā, şah munu gönderdi:

- Bes, şayed_az_ımış.

Dédi: Xéyir_ağa, men vezife istemérem. Mene bi yéce bi dene menzil vére'süz, saba burdan çıxam, bir yére gédem. Derbiş geldi, şah yér vérđi. 15 Derbiş geldi, şahınan_otdu, hemsōhbet_öldü. Hemsōhbet_olannan sonra bu derbiş, bu yan_o yana baxdı, gördü; munun_iki dene xanımı var. Bulardan; déyesen hēs birinnen_öylat yoxtu. Dédi: Qible ālem sa'ğ_osun, déyesen senün bu xanımlarınnan hēs birinnen_öylat yoxtu. Dédi: Xéyir, gül-ü mōlā, öylatım_olméy. Dédi: Xob, sen neme véritersen; men sene bi dene alma 20 kesem vé'rem, buların_ikisinnen de öylat_ola, ikisinnen de oğul_ola? Dédi: Neme istesün, vérrem. Bu cıfınnen bi dene alma çıxartdı, almanı aradan böl'dü; dédi: Parasın bu 'xanımunan yé, parasın_o xanımunan; veli bu şerti hā, arada yazı qoyax, yéngi il bu mōqéye senün iki dene öylaṭı ol'sa, ikisi de

oğul_öyla'tı; birin véresen mene. Dédi: Gül-ü mōla, éybi yoxdū. Bu, almanı
 25 böldü, parasın vérdi, bu xanımiynan yédile; parasın vérdi, o xanımiynan
 yé'di. Bu sefer derbiş, géce yatdı, qaldı burda, seher_ol'du; pātşahdan
 xudafislig_éledi, gétđi. Gétđi.

İl dolandı, ay dolandı, iller başa geldi; mōqéyé bu xanımların barihemli
 oldula. Mōqéyi istedile bular barihemlisin yére qoya'lar; derbiş dolandı geldi,
 30 géne hemun memleke'te, hemun şehre. Derbiş géne geldi hemun qapıya,
 gördü belé, hemun şahın; déyesen xanımlarının_ikisinin de uşağı olup.
 Qeside dédi. Şah dédi: Gét xanım, derbişi geti éve. Derbişi getdile,
 apardılar_éve. Şam - mam yédile, çay - may_işdile, hemsöhbet_oldulā.
 Derbiş gördü xanımlarının_ikisinin de oğlu o'lub. Buların_uşaqları dā heddi
 35 teflig_olubla, medreseye gédélleř. Dédi: Xob, qıble ālem sağ_olsun;
 déyesen_axı, xanımların_ikisi de uşağı olup,_ikisi de oğlandı. Dédi: Belé,
 ikisi de oğlandı gül-ü mōla. Dédi: Xōb, indi bizim şertimiz nemenedi? Dédi:
 Xob şertimiz var dā. İndi her birin buların_isde'sün, apar da. Men, sennen
 şert kesmişem. Her birin_isdesü apar.

40 Géce yatdı, qaldı bırdı, seher_ol'du; dédi: Xob, indi oğlannarın her birin
 vérésen, vér me'ne. Şah dédi: Qoy, gédim men, arvatdara meslehet_éléyim,
 görüm 'hası véréy. Bu durdu gétđi içeri, o yankı otaxda xanımnara dédi: Xob,
 sen_oğlun véréysen, bu derbiş_apa'ra, ya sen véréysen? Dédi: Qıble ālem
 sağ_olsun, ne men vé'réyrem, ne o véréyr. Elan néçe illerdi, sinnimiz
 45 sağlğımız géçifdi. Elan_iki dene, adama bi dene öylat tapbışğ_onu da vérek
 derbiş_aparsın. Şah dédi xanımına: Olmaz, biz şert bağlamışğ; gereñ birin
 véreñ,_apara.

Munun xanımının biri Tūr'k_üdü, biri Gilek. Bu Gileg'e zor_éledile,
 Gilg_oğlanı vérdile derbişe. Adı da Mehemmed_idi. Dédi: Derbiş, bu
 50 Mehemmed'i véréyrik, sen götü geç. Dédi: Éybi yoxdu. Derbiş, Mehemmed'i
 götdü, yapışdı elinnen; sūb burdan xudafislig_éledi, geldi çıxdı. Bir müddet
 yol geldi; geldi çıxdı bir cengel_arasına↴. Dédi: Oğul Mehemmed! Dédi: He!

Dédi: Yavaş yavaş yé'ri. Men birda bi oturum, ayaqqabımın bağın bağléyim. Mehemmed, meşqul_oldu yérime'ye. Derbiş, yalannan;_ayaqqabısın
 55 bağlaméydi. Derbiş_atdan döndü geldi; Mehemmed'in qabağına bi dene şir şiklinde çıxdı. Mehemmed, qışqırdı; Mehemmed qışqırdı: Ay gül-ü mōlā, şir, meni dağıtdı. Gel_ay gül-ü mōlā, şir, meni dağıtdı, ge. Mehemmed, gördü yō, gül-ü mōlā hardéydi. Şir, enqerib_oldu, bu oğlanı dide. Gördü oğlanın bağı çatdér, şir_özü, qāyitdi. Şir_özü qāyitdi, derbişiydi da, vird_oxumuşdu.
 60 Vird_oldu, oldu géne 'derbiş. Geldi, dédi: Mehemmed, niyā qışqıréydun? Dédi: Valla, bi dene burdan şir, çıxdı gül-ü mōla, enqerib_idi meni yée; o udu qışqırérdım. Yapışdı Mehemmed'in qolunnan, qāyterdi, getdi, vérdi şaha, dédi: Qible ālem sağ_olsun; gel_e bu oğlū. Bu, benim karıma gelmez. O birsin vérginen.

65 Bular, qaldıla sergerdan. Bu oğlanı, vérdiler_ona. O oğlanı tezedén vérdile derbişe. O oğlan, qāyitdi: Dede! Dédi: He! Dédi: Meni véréysüz derbiş_apa'ra; amma bi dene o eyrilerünnen,_o qılışlarunnan benim_atdan kemerlerime bağ'la; üsden men kōt şalvarımı géyim. Munun_adı, İbrahim_idi. Bi dene eyri getdile, bağladıla atdan munun béline, üstén munun
 70 kōt şalvarın géydirdilē. Yapışdıla munun qolunnan, vérdile derbişe. Vérdile derbişe, derbiş götdü geldi.

Derbiş bi az geldi, çox geldi, géne hemun yérē gel'di. İstéydi géne, minı imtahan_éliye. Dédi: İbarahım, yéri. Men de elān géléyrem. İbrahim, meşqul_oldu yérimeye. Derbiş, bu yannan döndü geldi, vird_oxudu,
 75 özün_éledi şir↓, çıxdı İbrahim'un qabağı'na. Yumuldu İbrahim'u üstüne, yumulanda İbrahim_eyirin çeñdi; qılinc_idi da; yumuldu şirü üste:

- Köpöyōun malı, men de Mehemmed_oldum, gelésen, meni dağıdasān?

Şiri qovdu, tepdi cengele. Şiri qovdu, tepdi cenge'le, qāyitdi yola. Yola qāyidende; derbiş géne vird_oxudu oldu hemun derbiş, geldi, dédi: İbarahım!
 80 Dédi: Belé! Dédi: Neméydi, sesün geléydi? Dédi: Valla, gül-ü mōla, buradan bi dene şir 'çıxdı, istéydi meni dağı'da. Men munu; tepmişem_aşşaa.

- Xob, _éybi yoxdu, nem _olār?

Day bu derbiş, _oğlanı qāy'termədi. Bu derbiş, _oğlanı apardı. Az gétđi, çox gétđi, bir qedir yol gétđi; gétđi çıxdı, bi dene 7 dağın başında. Qelaçe
 85 var _ıdı; gétđi, çıxdı qelaçi'ye, gétđi, çıxdı qelaçi'ye. Bu oğlan, gördü; derbiş, cıfınnen bi deste açar çıxartdı. Evvel bi dene qapını aşdı, evvel bi dene qapını aşdı, hoy bu qapını, hay _o qapını, hay _o qapını, hay _o qapını, qıx dene qapı aşdı. Qıx dene qapı aşdı, géşdi içeri. Bi dene qapı aşdı qırx birinci qapını; baxdı gördü; ay _oğlan, bu otağın dör'hadör hāmısında şüş qızıldı,
 90 mücesseme. Qızıl çinnéyib vırıb bu duarrara. Dédi: Gül-ü mōla, bılar nemenedi? Dédi: Sene déyerem; bılar nemenedi. Dédi: Xōb, qırx dene otağın var, bu da qırx bir de'ne. Bıları evvel dé, görüm, bılar nemenedi. Dédi: Hele bıların sirrin sene démem, 'oul; hele sen _uşağxsan. 'Qeyitdi derbiş, _oğlanı tutdu, qeyitdi, gəldi aşşāda. Bi dene töylesi var _ıdı; töylenin
 95 qapısın _aş'dı. Gördü, hoo, iki dene at var bır'da. Dédi: Gül-ü mōla, bılar, nemenedi? Dédi: Bi dene qırmızı at var, bi dene qārā at. Dédi: İbrahim, bu atdarın tükünnen _üş dene yandırasan, her birinin tükünnen _üş dene yandırasan; her yérde olsūñ, dādua yétişer. Dédi: Éybi yoxdu. Bi sefer _oğlanı getdi, çıxatdı, otağā. Getdi, çıxatdı otağa. Géşdi, bi dene
 100 aşpazxanası vardı; gétđi aşpazxanaya. Oğlan, baxdı gördü; 'e _dedōnan, bu böyüg _aşpazxanadı; mının vesetinde bi dene böyüg qazan vār; doludu suunan, pıxır pıxır qeynéy; éle qeynéy coşlaşéy. İbrahim dédi: Gül-ü mōla, bu 'nemenedi? Dédi: Elan sene déyerem, némenedi. Dédi: Xōb! Dédi: O qot şalvar nemenedi? Dédi: O qot şalvar da benimdi, qot şalvarımdı; géyersen, atdarun tükünnen qoyarsan cıfüe, her yére géssün, girdaba düşdün; _atdarün tükünnen _otdarsan, her birin _istedün; gəler dāduā. Dédi: Xōb! Geldile yétişdile bu menzile. Dédi: İbrahim! Dédi: He! Dédi: Oynamax bilersēn? Dédi: Yōx, gül-ü mōla, men şahzādeyem, men şah balasıyam, men _oynamax bilmem ki. Men, dünenkü uşa'ğam; men, necür _oynéyim.
 110 Sen, _oynagi'nan, qoy men, baxım _örgenim. Dédi: Yō, éle bu qazanın dōresine fırranasan. Dédi: Axı, men bilmem gül-ü mōla. Sen _oyna, görüm,

necür_oynésen! Men de onnan sora men,_oynaram. Gül-ü mōla durdu ayağa. Gül-ü mōla durdu ayağa, bu qazanı döyr_éledi↑. Bi, iki yol firrandı qazanın başına. Bu oğlan gördü hoo, bir de qeyidif gelende oğlan tepiginen vırdı; gül-ü mōla tüşdü qazana. Gül-ü mōla, düşdü; derbiş, tüşdü qazanı içi'ne. Qazanın qeynemeyi yatdı, oldu sap sarı zēferan sū. Derbişi yapışdı, çeñdi éşige; gördü. Derbiş,_oldu xālīs şüş kızıl, şüş mücesseme kızıl. Géşdi, o içerdeki qızıllara baxdı gördü, e_olan, bular_éle heresi bi dene adamdı; éyni derbişin şihlinde'di. Der'biş ilde bir dene ya ayda biş dene bücür uşaq gédéymiş tapéymiş,_aléy'miş getiréymiş; bırda bıları kızıl_éléymiş, qoyéymiş mücesseme éléymiş.

Dédi: Xōb, Allah mene sarıydı. Allah yétirdi mēn çin. Bu ōlan, bu derbişi götdü, atdı bī hemun bu qızılları 'üsdüne, götdü, atdı bu qızılları üssü'ne. Oğlan, bir géce bırda zindigi éledi, dédi: Perverdigāra, men, hayana yédim, hayana gétméyim. Bücür kü olmaz, men burda dāimi qalam. 'Oğlan, durdu geldi, atın her_ikisinin de tükünnen bir_az qopartdı ayrı ayrı. Geldi, bi tūfeñ 'vardı koş şalvarın yaanda. Bu koş şalvarın bi destin géy'di; tūfengin birin götdü, saldı çiyne'ne; bu tükleri de ayrı ayrı qoydu ciblerine. Bı qelaçeden çıxdı. Az geldi, çox geldi, bir müddet yol geldî, geldi, çıxdı bi dene biyābanā. Gördü hō, bu biyābanda bi dene davar var, çoban var; çoban davar_otarér. Geldi, çıxdı çobannarın yaana. Çobannara dédi: Çoban qardaş_acām, bir_az mene çöreñ - möreñ véresüz. Çobannar, bir_az sūt mūt sağ'dı, bir_az çöreñ - möreñ zaţ vérdile, bu, yédî. Yédi, işdi, nēşe oldu, dédi: Çoban! Dédi: Belé! Dédi: Bi dene bu géçilerüzden mēn çin kese'süz; pulun vérem size. Mının qarnın mēn çin çıxardasuz,_ütesüz, ovasuz, mēn çin burda deri éliyesüz. Bu çobannar, dédi: Éybi yoxdu, öz géçilerimizden bi dene vérrik. Gétidle, bi dene géçi getdile, kesdi'ler, qarın bağırsağın zadın sökdü'ler. Bu géçinin 'qarnın çıxartdıla. İbrahim, dédi: Bu géçinin 'qarnın mē_çin burda oūn. Géçinin qarnın_ovdula, ütdüle, ovdula, éledile ağ_abbğ da'ğarçix. Éledile ağ_abbğ dağar'çix. Bını döyre bişdi, bōrk_endāzesinde bişdi; elbehel bını tikdi, éledi bi dene bōrk. Éledi bi dene bōrk, oğlan géçirtti başına. Gördü, he, éle başına

qālıfıdı. Çobannara dédi: Çoban qardaş! Dédi: Belé! Dédi: İndi siz bı'ruz, libāsuzu mennen_evez_éliyesuz. Dédile: Bizim libasımız ke'sifdi. Sen şahzādesēn, senün libasun héyifdi. Dédi: Éybi yoxdu, sizü_işüz_olmasın.

145 Men, bı libaslarımı véréyrem size, siz birün, libasuzu verün me'ne. Bu libasların, birin_evez_éledi buların birinen. Oların, çoban libasıydı, kesāfet_idi, ço'ban. Öz libasların çıxartdı vérdi ola'ra; oların libasların bir destin_aldı, géy'di. Bi sefer bu bör'kü, hemen bu börkü geçitdi başına. Börkü geçitdi başı'na, çobannardan xudafislig_éledi; çobanın, geçinin pulun vérdi↓.

150 Bir müddet yol geldi. Bir müddet yol gelennen sora geldi, çıxdı bi dene arxın bendi'ne. Démeli bi dene ruxanın bendine geldi, çıxdı. Gördü bu ruxanınan xéyleñ su gédér_enişē. Dédi: Xōb,men, bırdan gés'sem; şayad gédem_az'am, kendi tapabilmiyem. Men, bu ruxanun suun burdan_uçurdum bir yér'den; lābud bu suun dalısıcağ bıñ nefer gele'ceg. Yetişdi, bıñ yérden
155 bir_uçux yér var_idi; bırdan vırdı, sındırdı, arxın suun qet_éledi; soudu kenara. Arx qaldı quru. Sen déme de bu su, gé'déy bi dene ayrı memleketde ayrı pātşahın bağı'na. Gédéy_ayrı pātşahın bağına hemun bu su. Munun da bağda nökeri var. Bi sefer bu gördü hō, söve söve bi nefer gé'lé:

- Ay köpöy_oğlu su salan!

160 Bu, qaşdı gizlendi; bu, qaşdı gizlendi. Bala bala, bala bala gördü, bi dene bél çiyinde bir nefer qoca kişi, geldi:

- Köpöy_oğlu, suu sen hardan salıfsan!?

Yétişdi bu suyu bağı'ya. Bu, gördü; bu, suyu bağılyelmér, qoca kişi. Dédi: Ay qardaş, meni vırma↓. Bu suyu men soumuşam. Qoy, men de gelim
165 sennen kömeñleşim, bı su'u bağı' yax. Belé, bu oğlan, yétişdi, bu hemun kişinen, bu suvu iki yannan başladıla. Su, gétdi arxa↓. Bu oğlan, qeyitdi ki ay qardaş,_ay_emi; bu, hara yédey bu su? Dédi: Gédér benim bağıma. Dédi: Meni aparısān? Dédi: Gel, gédeñ mennen. Bu, düşdü bunun dalına, munnan geldi. Geldi, çıxdı bi dene bağa. Gördü, ay_oğlan, bu bağ, bi dene béhişdi ki
170 day memleketde béle bağ yoxtu. Dédi: Ay berziyar qardaş, hacı, bu bağ

'kimin bağıdı? Dédi: İsfahan'da İsfahan pātişahınun bağıdı. Onun, men, nökeriyem bırda; yétişirem; berziyariyam. 'Bāğ, bu terefi gül, o terefi çimen, o terefi sebzi; béle 'bāğdı ki ne qeşehliñde. Dédi: Xōb, meni bırda özvüe nöker saxlarsān, men burda sene kömég_éliyem┐? Dédi: Niya saxlamam!?

175 Saxlaram;_ama örgenesen_ē. Dédi: Örgetsün,_örgenerem. Bı kişi, néyne'di? Bı kişi, mına örgetdi.

- Bax, béle suvarılla, éle suvarılla, éle bağılalla, éle éleller┐.

Bi deñe de bırda dam 'vardı, çay çöreñ vardı. Bu oğlanı örgetdi bu suvarmağı, za'dı. Bu oğlana dédi: Géce sen bırda bağda 'qal, men, gédéy'rem, seher géne gellem. Bu, çıxdı gétđi, şahın nökeri, çıxdı gétđi. Bu oğlan, géce qaldı bağ'da. Bir des koş şalvar ki évde qalmışdı; atın tükünnen yandırdı; o koş şalvarı'nan qārā at geldi. koş şalvarınan qārā at, gel'di. koş şalvarı asladı duardan, çıxdı qārā atın béline. Çıxdı qārā atın béline, düşdü bu gül bağın bi terefine; suarmış gül bağ. 'Bı, atınan düşdü munun bi terefine,

185 enişe vırdı, yoquşa vırdı, sağa vırdı, sola vırdı. Bu gülleri tamam' báyinnen-_apardı. Gülleri tamam báyinnen_apardı. Endi, atı yudu, temizledi; ata dédi: Gét, gét géne hemun yéruva. At, gétđi géne hemun töyliye. Bı, géce yatdı bu bağda, süb gördü berziyār ge'lëy. Berziyār geléy. qaşdı gizlen'di. Hemun deri börkü koydu başına; koş şalvarı da gizledib_o yanda; deri börkü koydu

190 başına. Olan bu berziyār, geldi, şahın nökeri, geldi gördü; ay dedem, nenem vay; bağı, gül bağın bir qısmetin béle éléyib, béle éléyib vé'rañ.

- Ay İbrahim, bıra┑ ne geldi, bu ne özahdı, bunu neme béle éledi, bu ne ahvalatdı? Şah gelse görse, benim dedemi yandırar.

Dédi: Ay berziyar qardaş, bi yéce bi sürü doğuz geldi. Doğuz geldi, qeyterebilmedim. Qorxumnan géşdim, davar qapısın berkitdim yatdım_orða.

195 Tamam, dōuz, buları bucür véran_éléyip. Dédi: Évim yıxılıp da, şah, meem dedemi yandıracax. Dédi: Da hob, men, neme éléyim! Bi sefer yaman, müsibetinen bu güllerden bir qısmet qōzadıla, suardıla, düzeltđi'ler. Bilexire qaldı saba yéciye. Saba yéce de géne bi sefer bağban, gétđi. Bağban, gétđi.

200 Dédi: İbrahim, ba, day qoyma douz, gele bıraya. Dédi: Yox, qoymam. Géce

- oldu, géne bi sefer o biri atın tükünnen yandırdı; o biri at, geldi. Mindi atı, düşdü o terefe, düşdü o terefe; o terefi béle éledi véran. Atı yudu, temizledi. At, géne gétđi. Bu sefer seher_ oldu, géne bağban, geldi. Bağban, gördü_e, olan, bu sefer bı yanı véran_éléyip. Dédi: Évün dağılsın_İbrahim, be bu néçe
- 205 vaxtı niye burda douz yox_udu. Sen, niye béle éléysēn!? Dédi: Évün dağılmasın, benim dedemi yandırırfla_ēy, öldüréydile meni. Men, qorxumnan çıxmışam damda yatmışam; day dé'me. Dédi: Xob, da géçib day. Şah, gelse bıra, dedemizi yanadıracax. Bu sefer bıları da temizledile, düzeldi'ler. Day bu bağban, dédi: Évün dağılsın, day men, gédéy'rem. Saba şahın qızları,
- 210 geleceñ bıra. Naba naba bırdı şahın qızlarınun gözüne görünesen_ē. Dédi: Éybi yoxtu. Dédi: Bax, sen, kéçelsen. Başunna göréysen kéçellerünnen, bırdan yağ geléy süzülēy? Géçinin derisinin piyi, e'réy, bılardan gélér tóküléy. Dédi: Saba şahın qızları, geleceñ bıra; qıx dene kenizi var; kenizleriynen. Bu bağban, gétđi.
- 215 İbrahim çıxdı dama. Damnan bu libasların géydi, börkün qoydu başına. On dört_aylıx gécesi ayı özünde tamam_éledi. Xob da başının bir terefi qızıl, bir terefi gü'müş_↓. Bu, bırdı yavaş yavaş gerdiş_éléydi o yan bu ya'na. Şahın qızları; üş dene şahın qızı var'dı; qıx dene kenizleriynen bala bala geldile bağa. Geldile bağa, bu qapılıxdan bular varıd_olanda ba'ğa. Şahın
- 220 böyük qızı, dé'di: Gelün, bu terefdən gédek, o yannan béle gelēk. Bu ortancıl qızı, dédi: Gelün bu terefdən gedēk, o yannan béle gelēk. Bılar hēs biri, hēs biriin sözüne baxmadı. Şahın böyük qızı, o yannan düşdü, kenizler, buların dalısıycax._Ortancıl qız, bı yannan düş'dü, bu terefdən. Ortancıl qız, bu yannan geldi, gördü olan, bağın bu terefinde bi dene cavan vār; yéme, işme,
- 225 xetdi xalina, gül cemalina tamaşa éle. Béle ca'van İsfahan'da yoxtu. Téz qeyitdi, téz qeyitdi, qaşdı qızların qabağına; kenizlenn qızları qeyterdi, qoymadı gelele muna sa'rı. O yannan béle geleceg_idi ahı. Qeyterdi, o yannan çıxdıla, bağdan çıxdıla, gétđiler.↓ Gétđiler_éve. Gétđi'ler_éve. Bunun böyüñ bacısı dédi: Ahı, biz, qeral_ıdı; o yannan béle ge'leg; sen, bizi

230 niye qeyterdün!? Dédi: Da o yan xereb_idi, o yannan qoymadım sizi gédesüz,_o yannan sizi qeyterdim.

Bular,↑ geldiler, bular, geldiler_é've; bağbanı çağırdılar. Bu qızlar, bağbanı çağır'dı. Bağban geldi bu qızların yanına. Dédiler: Bağban başı! Dédi: Belé! Dédi: Biz,_üş dene qızix, şahın qızları. Gét biz_için_üş dene
235 xırça al, geti. Biri maya vırmış, biri çox yétiş'miş, biri kāl; o xırçaları biz_için geti bıra. Bağban, gét, üş dene xırça yetdi. Qoydular_üş dene boşqa'ba, heresinin yanına bi dene pıçax qoydula, dédile: Bağban, bu xırçaları apar qoy dedemin qabağı'na. Bağban, bu xırçaları apardı qoydu şahun qabağına. Şah, bu xırçalara baxdı, pıçaxlara baxdı; dédi: Bağban, bu nemenedi, bu ne
240 hikāyetdi!? Dédi: Bıları qızların gönderip. Şah, qeyitdi vezire: Tēbir tōk, görüm bu ne cereyāndı? Qızlar, munu gönderip. Vezir, götdü, baxdı gördü; üş dene xırçadı, biri kaldı, biri maya vırmış'dı, biri çox yétişip. Dédi: Qıblı ālem sağ_olsun; bu, senün, yétişen senün böyüñ qızundu; maya vırmış, veset qızun'du; kāl, xırda qızundu. Bılar, sennen_er teveqqi élyip. Dérle:
245 Biz, hedd-i teflig olmuşux, bizi ere vére'sen. Şah, muna baxdı; o, ona baxdı; o, ona bax'dı. Vezir, vüzera dédi: Xob, qıblı ālem sağ_ossun, gereñ_évlendiresen bıları, véresen_ere bıla'rı. Dédi: Xob,_éybi yoxtu.

- Bağban!

Dédi: Belé! Dédi: Gét, qızlara déy'nen: Saba zurna balaban vırılacax,
250 méydan sulanacāx, miz - sendel qoyulacax. İsfahan'ın ne'mene cavanı var, gelip bu miz sendellerde eyleşeceñ redif redif. Gelesüz, düşesüz bu xıyabanna'ra, bu rediflere; her kes_↑, her birin beyense, elin qoya onun_üssüne. Belé, saba zurna balaban vırıldı, méydan sulandı, miz - sendel qoyun'du. İsfahan'ın şehrinde day neme cavan var_idi; vezir, vüzerā,
255 hāmı, geldi, miz - sendelün_üstünde eyleş'di, yığışdılar, otdu'lar. Dédi: Bağban, gét, qızları çağır, gelsin. Bağban, gét, qızları çağırdı, gel'di. Qızlar, gel'di, o başda dayandı'lar_üçü de. Şah qeyitdi, dédi: Qızlarım! Dédile: Belé! Dédi: Xob, siz mennen_er teveqqi élemüşdüz, sizi men_ere vé'rem. Xıyaban xıyaban girün bu camahatu içine. Her birin pesend_élesüz, barmağun

260 qoyun_üssüne, her birin pesend_élesüz. Ağa, bu üş dene qız düşdü
redifinen, bu redifinen gétdiler,_o redifinen. Qabax redifinen gédende böyüh
qız,_elin qoydu vezirin_oğlunun çiyine. Gétti o veset qız,_elin qoydu
vekilin_oğlunun çiyine. Qaldı bu ortancıl qız. Ortancıl qız, bu xıyabanı
souştı, o xıyabanı döndü, o xıyabanı döndü, o xıyabanı döndü; dörhedör bu
265 camahatın_için dolandı, géttdi, durdu kenarda; dédi: Qıblı âlem sağ_olsun,
men_istiyeñ bırda döy. Dédi: Gene İspahan'ın şehrinde cavan qalıp?
Dédile: Xéyir, qalméyip. Dédiler: Āmāra baxun, görün, gene cavan, qalıf?
Dédiler: Xéyir, qalméyip, hāmı gelip. Dédi: Qızım, bu boyda camahatu içinde,
bu boyda cavan_içinde bi nefer sen_istiyeñ_olmādı? Dédi: Xéyir,
270 men_istiyeñ burda döy. Men_istiyeñ hardéydı bırda. Men gören_ı cavan
bırda döy. Dédi: Bağban! Dédi: Belé! Şah, dédi: Bağban! Dédi: Belé! Dédi:
Qabağa ye. Dédi: Bu qızlar, dünən bağa gétmiş'ti. Bağda senün berziyarun
yoxtu, nökerün yoxdu ki. Dédi: 'Xéyr_ağa, yox! Dédi: Düzün dé. Dünən bılar,
bağa gétmişdile. Bı qız, bağda cavan görüp; bu boyda cavanı beyenmedi; bu
275 qız bağda cavan görüp. Bu berziyar da Allah görsetmesin, qorxèy,_az
qaléy_ö'le şahın qorxusunnan. O da bağda ke'çeldi, cındır libas géyip, gaday
libası géyip;_özü keçel; derinin yağı bulardan [yanaklarınadan] süzülüp
geléy.

- Ahı, men gédim,_onu necür getirim?

280 Ağa, bu 'bağban, qeyitdi bağa. Bağban, qeyitdi bağa', géttdi, gördü, o
keçel, bağda girip lap_o damın bucağında dayanıp. Yétişdi, dédi: Senü Allah
tıfağın dağıtsın. Sen, benim dedemi yandırırıñsan. Şah, seni istéyip. 'Ölesen
de_ı şah, seni öldüreceñ. Yétişdi minı qarpaladı, atdı çiyini'ne. Atdı çiyine,
sürüye sürüye munu apardı camahatı içine. Bılardan [yanaklarından] da
285 derinin yağı töküléy; isdi de'yip. Getdi sürüye sürüye, getdi, minı saldı
camaatı içine; salanda qız, o yannan dolandı, geldi, barmağın qoydu bunu
üstüne:

- Ağa, men, minı istéyérem.

E_olan, camaat; bu, ona baxdı; o, ona baxdı; o, ona baxdı. Şah, qeyitdi
 290 dédi: Qızım, sen benim başımı saldun_aşşa'ğı. Sen, éle néledün? Bi dene
 gadaya, bi dene keçele, bi dene nifrine; gétđün barmağun qoydun onu
 üstüne. Dédi: Qıblı ālem sağ_olsun, men, minı istéyrem. Vérsün, minı
 istéyrem; vérmesün de minı istéyrem; redd-i miras da élesün, minı istéyrem.

Ağa, şah götdü, öz dest-i xettinen redd-i miras namesi yazdı, imzaladı
 295 vérdi qıza↓. Dédi: O, sen; o, keçel; götü her yana gédésen gét, şherden de
 çıxartacaam. Bağbana qeyitdi: Apar minı, kendin_ayağında bi dene qārı var,
 qoy_o qārını évinde. Belé, bu oğlanınan bu qı'zı sürüye sürüye bağban, getdi
 koydu kendin_ayağında bi dene qārı vardı; qārını évinde↓. Bılar qaldıla
 birda.

300 Siz_için hardan xeber vérim; bu qızların birin, vezirin_oğluna qırx gün,
 qırx géce toy çaldı vérdi; birin vekilin_oğluna↓. Vezirin_oğluynan
 vekilin_oğlu, oldu şahın dāmātderi. Bı sefer bu da qāldı bu qarının yanın'da.
 Gétti, günüzler gétti dolandı, géceler geldi qārın yāına.

Günnerin bir günü oldu, şah, meriz_oldu. Şah, meriz_oldu; gétđile
 305 düktür getdile. Düktür, geldi baxdı, mayna éledi, baxdı; şaha qeyitdi dédi:
 Sen, greg_āhu eti yéesen. Dirı āhu tutala, getirelē, sen,_onu kesesen
 yéyesēn; senün merizligün yaxçı olā. Dédi: Hob, dirı āhunu da tutmağ_olmaz
 ki. Dédi: Da bilméyrem da; dirı āhu greg tutasan, yéesen. Bilexire bu şah,
 qeyitdi, dédi dāmātdarina: Saba gédeceñ'süz olağā, dağa. Gédesüz,_orda
 310 göresüz,_āhudan zatdan;_ölüsünnen dirisinnen; tafıp vırıp getirebiler'süz?
 Bılar, dürbün götdüle, at götdülē, tüfeñleri götdüle, çıxdıla gétđile ovlağa.
 Gétđile ovla'ğa. Bu qız, geldi, qeyitdi: İbarahım! Dédi: He! O kéçele_yē↓;
 dürüs qulağ_as, qārını évinde. Dédi: İbrahim! Dédi: He! Dédi: Dedem,
 meriz_olup. Düktür, dedeme déyip: Gereñ_āhu eti yéesēn, sen, sağalasan.
 315 Kürekennerin gönderip_āhu vırmağa. Gelesen, düşesen_olarun dalına
 gédesēn. Olar,_o āhunu her yérde vırsa'lar, kelle paçasın
 kesip_atacaqlar._Oları sen, getiresen, bedenin de olar,_apa'ra. Bu, dédi:

Men, gédebilmem. Men, bi dene keçel_oğlan, bi dene ölü vay_oğlan; men, gédebilmem. Dédi: Yō↑, gerek gédesen; qéyr-i imküdü. Dédi: Xob, _indi gét,
 320 dedünnen bi dene at_al getî. Dedesinen_arası yox_udu_ya.

- Gét, nenünnen bi dene at_al getî; men, minim gédim.

Bılar, gédif. Bi sefer bu, 'néynedi!? Bu qız, gétđi, nenesinnen bir dene ölü maydan_at_aldı, getđi; palannı at; vérdi Mehemmed_İbrahim'ā. İbrahim, min'di↓ gétđi o üze. Bi dere var_ıdı; derede atı yıxdı yére, atın qol -
 325 qışın yığdı bi yére, möykem zencir tenefinen bağla'dı, atı qoydu derede. Qırmızı atın tükün yandır'dı; tūfenginen, libasınan geldi. Hemun tūfenginen libas, qırmızı at, geldi. İbrahim, libası géydi, tūfengi saldı çiyne'ne, qırmızı atı mindi, gétđi olağā. Gétđi şikargaha↓. Gétđi, bi dene dağın qullesinde bi çimengah var_ıdı. Gétđi atın mıxın vırdı, bağladı or'da. Bi dene vird_oxudu;
 330 'neme şikarvan, neme övla var_ıdı, neme céyran var_ıdı; hāmısı yığıldı, geldi minin yaa'na. Geldi bının yaana, İbrahim'in yaana. Bu şahun dāmātdarı, geldi bu baxacaxdan,_o baxacaxdan,_o baxacaxdan dürbün saldıla, gördüle ay_oğlan, héş yérde ō yoxtu; feqet bi dene çimengahda at 'görükéy, bi nefer de atın yaanda ya'tıp; ta'mam neme ō var,_ordadı. Dédi: Xōb, gédek dā,
 335 gédeg_ora; bu ki bize, her kes_olsa; bize nedeħm [vérmem] diyebilmez. O Şikarı'nın meseli kimi nedeħem [vérmem] déyer; tutarığ, qol - qıçın bağlarıx, ovlardan bi dene apararıx.

Bu iki dāmātdar, geldi'leş, geldile 'atdarnan yavaş yavaş geldile, çıxdılār hemun bu oğlanın yanına. Gördüle ay_oğlan, bu bir dene cavan'dı, bi dene cavandı; yéme_işme; xett-i xalına, gül camalına tamaşa éle, éle 'oğlandı. Dédi: Xōb, bala, oğlannar, 'neme için gelipsüz? Bılara qeyitđi. Dédi: Valla, bi'zim qeynatamız meriz'di; özü de şahdı; meriz_olup düktür getimişik. Düktür, déyip: Gereñ, sen, céyran_eti yéyesen sağala'san. İndi biz de tamam şikargahları zadı dolanmışıx, cēyran tapa'bilmemişik; feqet céyranı senün
 345 yanunda görmüşük, indi gelmişik bı'ra. İndi bu céyrannan bi dene bize pulunan véresēn, biz, aparāx. Déyip: Xōb,_éybi yoxtu. Bi dene céyran size vérrem,_aparun,_éybüz yox. Bı, getirer bi dene, getirer bi dene cēyran tutar,

vérer bu iki dāmāda. Bular, çıxardır bulara pul vérē. Bı, pulu almaz. Bu, pulu almaz. Şahın kürekenneri diyer: Siz, niye pul_alméysuz? Diyer: Valla, men, 350 şıkarı pula satmam. Diyer: Xob, be nemiye véersen? Diyer: İndi qeynatuz 'merizdi, ordan gelipsüz şıkar_ıçın; benim bi dene möhrüm var, bu möhrü herüzün boynuna bir basām; annan size bi dene şıkar vérēm, day men, pul_almam. Diyelle: Xob,_éybi yoxtū. Buun böyük kürekeni, gelfi; bu, cifinnen möhrü çıxardı, basar bunun burası'na [boynuna]. Bı sefer_o birsi, geli, 355 möhrü géne basar_onun burasına [boynuna]. Baxar, görer bırda qul yazı'lıb. Möhürde qul yazılıp:

- Senün dāmātdarun menin qulumdū.

Bı, bi dene şıkar vérer bılara. Bılar, şıkarun başın ke'ser, el_ayağın keser; vérer hemin_oğla'na. Bi sefer cendeyi götürülle, gédelle. Cendeyi 360 götürülle, gédelle. Bu hemin_oğlan, başınan_el_ayağı salar bi dene qa'ba, miner atın, gelir aşşāı. Geler, çıxar qārını évine. El _ayağınan başı vérer qı'za. Cendeyi olar,_aparıp. Qız,_el_ayağı, başı üter, pişiri, temiz'ler. Qazançada pişiri temizliyennen sora... Bılar, cendeyi aparıp vérer_aşpaza, aşpaz, pişirfi. Getirille mını etinnen bir_az vérele şaha. Şah, barmağın vırar, 365 béle éler, görer; Allah görsetmesin; zehr_ı mının yanında yaxçıdı. Bilebil Allah görsetmesin; 'zehr_idi bı. Kürekennerine diyer: Bı 'nemenedi? Bı Ő etidi!? Bı cendeg, dōuz etidi, nemenedi!? Bı niya ācıdı'? Diyer: Qıblı ālem sağ_ōsun, biz, bını éle diri_ı getiréydik; müntahası kesmişig, baş_el_ayağın_atmışix. Özü de bu 'oğlan, kesmişdi; kesende tüpürmüş'dü:

370 - Dadı başuva, zehri cendeyu'va.

Ovnun cendeyine... Apardılar cendegi pişirdile şah_ıçın,_ācı 'oldu. Şah, yéebilmedi. Qız, başı pişirdi, temizle'di. Kelle - paçasının suu, béle oldu ki day adam, barmaxların da yééydi. Bi sefer bu qız, 'néynedi!? Biléydi ki o cendek yémeli olmuya'cax; bir kese mının_etinnen suunnan töhdü, apardı vérdi 375 nenesi'ne, dédi: Mını apar vér, dedem yé'sin. Senün dāmātdarun gédip bi dene ō vırıp, baş_el_ayağın kesip atıflā; keçel gédip getirip. Onu da men,

pişirmişem. Mını apardı, qoydu şahın qabağına, dédi: Mını qız, gönderif, hemun_o ovun kelle paçasıdı. Şah, götdü, dédi: Götü at_o yana_yā. Ōda neme dad vardı ki, kelle paça da neme dad_ola. Ōun cendegi zehr kimin_idi, 380 yémeli döydü, acıydı; tamam_atdıx. Dédi: Hele munu götü yē. Gör, bu yaxçıdı, o yaxçıdı? Şah, munnan bir qorxa qorxa bir_az yédi, gördü olan, bu, yémelidî. Göttü hāmısın yédi. Hāmısın yé'di. Bu sefer çağırdı o dāmātdarın, dédi: Ay_oğlan! Dédi: Belé! Dédi: Bī ō ki kesipsüz, baş_el_ayağın filāni apa'rıp, cendeyi mē_çin getiripsüz; niye cendek, yémeli olmadı; 385 baş_el_ayah, yémeli oldü? Dédi: Qıblı ālem sağ_ōsun, biz, ne bilek, biz, bilméydik ki o, kesti vérdi bize dā. Bilexirē, ne başuzu 'ağrıdım. Bu, başın, el_ayağın, kelle paçanın suun,_etin yédi, şah, sağal'dı. Şah, sağal'dı.

Günnerün bir günü oldu, tuş_ağarannan sōra nāma geldi; meselem Rum pātışahı yaz'dı, nāma gönderdi İsfahan'un pātışahına:

390 - Sabā cengimizdi, filan dağa, sen de filan dağa, men de filan dağa, cengimizdi.

Nāma getdile vérdile. Şah baxdı, gördü beli, nāma gönderiflē:

- Saba sen de hemun şikargaha, men de hemun şikargaha; ceng_éliyeceyig.

395 Beli, İsfahan'un bı şahı, destur vérdi İsfahan'un şehrine qoşunnarı'na. Tamam atdandıla, tüfeg mü'fēg, çıxdıla da'ğa. Çıxdıla da'ğa. O yannan da o qoşun geldi dağa. Bılar her iki terefdən de qabax qabax geldile, ceng_éliye'leğ. Bu qız géne geldi, dédi: Ay_oğlan,_ay_İbrahim! Dédi: 'Beli! Dédi: Bā, amandı İbrahim, meni xıss_éleme_ye. İndiye kimi 400 xıss_olmamışam. Dedemnen filan şahun davasıdî, saba çıxacaxla filan dağa, davasıdı. Gelesen, gédesen bılara sarı. Dédi: Rehmetdiyin qızı, men keçel_adam, men nifir_adam; cenge gedenēm? Dédi: Eh bālāy-i qiyre İbrahim. Dédi: Xop,_éybi yoxtu. Bı yannan bu şah hemle_éledi, o yannan_o şah hemle_éledi. Bılar ki her_iki terefdən birbirine hemle_éledilēr. Bu 405 İbrahim néynedi? İbrahim, gene qırmızı atın tükünnen yandırdı. At gel'di,

tüfek geldi. Atıldı, mindi atın béline, tufengi saldı çiyine, şemşiri aldı eline. Şemşiri aldı eli'nē, yumuldu bu qoşuna sarı. Yumuldu bu qoşuna sarı. Şah gördü, ay_oğlan, aşşağıdan bi dene tütün ge'léy, bi dene tütün geléy; day başa yelen tütün döy. Qeyitdi, qoşuna dédi: Bilméyrem bu gelen tü'tün, bize
 410 sarı gelëy ya o yana gédéy? Eger_o yana géssē, bizden qoymuyacağ bi dene Allah_ekber diyen qala. Bize sarı gelsē, o yannan qoymuyacağ Allah_ekber diyen qala. Baba, Güddüle, gördüle ay_oğlan, bı 'geldî, kırmızı at geldi, gétdi, düşdü o terefe, düşmanu içine. A_bu, biléy da, bu munun qeynatasıdı. Gétdi, düşdü düşmanu içine; üzüzden_ırağ; sağdan vırdı,
 415 soldan çıxdı; sağdan vırdı, soldan çıxdı; sağa vırdı, sola vırdı; sağa vırdı, sola vırdı. Bılar da, bı yannan baxéy_ē. O terefdən qoymadı bi dene 'cannı qala; qıranı qırdı, qırmayan, qaçan qeyitdi qaşdı. Qaçan qeyitdi qaşdı, bi nefer qalmadı. Şah qeyitdi:

- Amandı, bālā-yi qiyret bunu tu'tün.

420 Öz qoşūna qeyitdi_yē: Munu tutun göreñ bu kim'di? Amandı, munu tutun.

Bı yan_o yannan dayre vırdıla, zencir_aşdıla bu atdarnan zencir_aşdıla, bı yan_o yannan qoymadıla, bu İbrahim qa'ça. İbrahim'ı tutdula. İbrahim'ı tutdu'lar, dédi'ler: Sen kimsen, geldün bize sarı, bize kömeg geldün? Dédi: Hele men démém. Şah, bunu göt'dū, getdile yavaş yavaş,
 425 yavaş yavaş getdile, çıxdılā payintexte. Getdile çıxartdıla payintex'te. Payintexte getirennen sora bu şah, gördü, olan, bu nemenedi, buun kürekenneri nemenedi, bu nemenedi; bının cavannığında İsfahan'da adam yoxtu, cavan yoxtu. Şah qeyitdi mına:

430 - Cavan_adun dé, görüm; sen kimsen? Sen hāsı şahzādesen? Sen bize geldün kömey_éledün. Olar bizi qıracağ_ıdı; sen,_olardan bi nefer qoymadun qala. Sen, dé görüm, sen kimsen?

Dédi: Mennen xeber_alma, kürekennerünnen xeber_al. Dédi: Kürekennerim seni tanıméy. Dédi: Kürekennerün boynuna 'bāx. Şah çağırdı
435 kürekenneri:

- Bı yana gelün görüm.

Gétdile qabağa, şah bılarun boynuna baxdı gördü_ē, olan, bu, bir dene möhr vırıb bının boyūnā:

- Bu benim qulumdū.

440 Bı dene möhr vırıb_onun boyūna:

- Bu benim qulumdu.

Dédi: Qıblı ālem sağ_olsun,_olar benim qulumdu qulum, olar. Ő uçun göndermişdün_ola'rī? Ov_uçun göndermişdün. Olar mene pul vérdile, mennen céyran alalā. Men pul_almadım, men_oları özüme qul_éledîm.
445 Hemun möhrü vırmışam_oların böyuna. Olar benim qulumdū.

- Ē, bes sen... Gene men, seni bilméyrem kimsen? Sen kimsen, aa buları qul_éledün_özüe?

Dédi: Qıblı ālem sağ_olsun, gét qızun geti, qızunnan xeber_al. Gétdile, hemun qarını évinde qızı yetdiler. Qız gel'di, dédi: Qızım dé görüm; bu
450 'kimdi? Dédi: Qıblı ālem sağ_olsun, bu hemun_oğlandı ki bırda, men, elimi qoydum_üsdüne, dédim: Men muna gédéyrem, bu hemun ke'çeldi. Dédi: E, bu ke'çeldî? Dédi: Beli, bu hemun ke'çeldi. Meni, sen, redd-i miras_éledün, sürdün_aşşağıy_ya. Bu hemun ke'çeldi. Hemi sene kömeñlig_éle'di, senün terefuu qırdı qutar'dı, hemi sene kömeñlig_éledi, şıkarqahdan sene şıkar
455 vér'di, kürekennerün_özüne qul_éle'di. Bu sefer senün terefün de qırdı; bu hemun ke'çeldi. Dédi: Yox_odū? Dédi: Beli. Dédi: Meni istiyen mına enām... Bilexire meni istiyen muna enām... Muna çox_enamnar vérdiler. Onnan sōra şah_ö'zü, qırx gün, qırx géce toy çaldırdı, tezeden bu qızın vérdi bı'nā. Qırx gün, qırx géce toy çaldırdı, tezeden munu vérdi muna. Bı da oldu munun
460 küreke'ni.

Olar_orda yédile, işdile, şad_oldula; siz de şad_ola'süz.

465

Qoca Kişi

Biri var_ıdı, biri yox_udu; Allah'dan qéyrez hés kes yox_udu. Bi dene qoca kişi var_ıdı, çox yoxsul_udu. Mının hés zadı yox_udu. Bu gétđi, bi dene nanavanın yanına nöker qal'dī. Nanava muna günde bi dene çörek vére. Nanava, munı gönderdi.

470 - Gét günde bir şe le mē_çin verək ge'ti; günde sene bi dene çörek verim,_apar yégine.

Bı kişi gétđi, günde bi şe le verək qırdı, çıxatdı, getdi, vérđi nanaviya. Nanava muna meselem günde bi dene ya iki dene çörek vérđi. Bı apardı avrat_uşağın başın saxladı. Ay bir gün,_iki gün,_üş gün, dört gün, bés gūn;
475 bir_ay bı nanavaçının yanında qaldı. Bir_aydan sorā bir gün gétđi bi şe le gene verək qırdı, gétđi bi bulaq vardı, bulağın yanında qoy'du, géşđi destemaz_aldı. Geldi géşđi gétđi namaz qıldı. Geldi şeleni götü're, gördi şeleden bi dene quş_uşdu. Géşđi quşun yérine baxdı. Baxdı gördi, quş bi dene yumurtdéyip. Bu yumurtanı göt'dū qoydu cifine. Şeleni
480 götdi getdi, apardı vérđi hemun nanavaçı'yā. Yumurtanı vérđi avra'da. Dédi: Avrat, mını saxlayı'nan. Allah vérip bize eger bi şe ye gétse. Ay bir gün,_iki gün,_üş gün; bés dene yumurta yetdi, hemun quşun yumurtasınnan. Bés dene yumurta yet'di. Vırdı bı kişi dédi: Avrat! Dédi: Ha! Dédi: Men coxtandı, verəkçilig_élemişem, şe le mele getimi'şēm, day qocalmışam. Bélim_ağrér;
485 getireelmérem. Bu yumurtaları apar, gör bazarda satabilersēn? Bir gün_oldu, bı avrat, yumurtaları götdü getdi, bazarı gezdi dolandı; geldi bi dene érmenin dükān qabağınnan geçende érmeniye dédi: Yumurta satéram dört dene; lazımdı, pul lazımdı. Érmeni baxdı yumurtalara, dédi: Xanım, geti, vér mene.

Xanım getdi yumurtaları vérdi érmeniye. Érmeni baxdı, gördü, bu yumurta
 490 qéymetdi yumurtadı. Dédi: Döhr yüs tümen bu yumurtalaruva véréyrem; biri
 yüs tümen. Dédi: Da vérginen de, başuğa dönüm. Allah, bize vérip da. Döhr
 yüs tümen vérdi, bu yumurtaların 'dördün de aldı getdi eve. Axşam kişi geldi.
 Dédi: Ey kişi, Allah, vérip bize; dört dene yumurta döhr yüs tümene gétti.
 Seher géttdi, gene biş dene yumurta getdi, vérdi avrada. Avrad_{apardı}
 495 hemun_{érmeniye} vérdi; géne yüs tümen_{aldı}. O érmeni qeyitdi, dédi ki,
 xanım! Dédi: Beli!. Dédi: Bu yumurtaları 'hardan getiréysen? Dédi:
 Menim_{erim} bayırdan gédéy, çırpı getiréy, véréy nanavı'ya. O bayırda bu
 yumurtanı tapıp. Dédi: Erüye deynen, bu yumurtanı yumurtdayan quşu
 tus'sün, tussun getisin bira. O qéymetdidi. Bu néynedi!? Eri geldi, erine dédi.
 500 Eri, bi dene - qedim dozax qeyirerdiler_{at} tükünden - bi dene at tükü taptı, bi
 dene dodax qeyirdi, géttdi; şeleni qırdı, getdi hemun yére qoydu. Bu dozağı
 qurdu hemun şelenin_{içinde}. Gene gəşdi destemaz_{aldı}, geldi bi sefer
 namazın qıldı. Şeleni götürende gördü hōb, quş düşüp dozağa pıtırèy; hem
 yumurtdéyib hem pısıréy. Bu yumurtanı götdü, quşu aşdı. Quşun_{el} ayağın
 505 bağladı, getdi. Bi dene qafes qeyirdi, saldı qafese. Bir gün,_{iki gün,}üş gün
 bu qāfesinde bu quş yumurtdadı; günde bi dene apardıla, vérdile érmeniye.

Bir gün, günlerin bir günü oldu, bu kişi dédi: Avrağ! Dédi: Belé! Dédi: Da
 men, Xorasan'a géden var, gédérem Xorasan'a. Allah, mene vérip de
 gédérem Xorasan'a. Avadannıxdan,_{uşaxlardan}, quşdan yelig_{öl}. Munun da
 510 iki oğlu vardı; biriin_{adı} Mehemmed idi, birini adı İbrahim. Dédi: Baş_{üste}.
 Kişini yola saldıla, bı kişi géttdi Meşed'e. Bu érmeni, bildi kişi Meşed'e gédip.
 Bir gün gene bu quş yumurtdamışdı. Bu quşun yumurtasın götdü apardı,
 vérdi érmeniye. Érmeni dédi: Bacı, day sikkesi gédip, alméyram. Dédi: Niya?
 Dédi: Alméyram da; sikkesi gédip. Dédi: Dünnen büyüne necür sikkesi
 515 gédip? Dédi: Bu quşu, yumurtdayan quşu, tutup_{erün} getirîb? Dédi: Getirib
 he. Dédi: Hob, ne boyda getiresen bu yumurtadan, men
 qabul_{éléyrem,}alam;_{ammā} gerek mennen başun bir_{éliyesen}. Bı sefer
 dédi: Eybi yoxdu. Bir gün geldi géne seher bu yumurtadan seher_{apardı}. Bu

érmeni qeyitdi, dédi: Yox, da alméyram. Dédi: Niya alméysan? Dédi:
 520 Alméyram da; sen mene qōl vérmüşdün... Dédi: Xob, éybi yoxtū; filan géce
 gellersen. Dédi: Amma, men gelecēm, sennen xahişt_élérem; quşu kesesen,
 mēñ çin pişiresen, héç zadına el vırmayasan; baş_el_ayağın; feqet tükün
 reddéléyesen bedeninnen, pişiresen. Men gelem şam yéem, annan day
 senen hemxab_olam. Belé, bir gün bu avrat, qeyitdi geldi; qōl vérdi mına;
 525 érmeniye qōl vérdi, geldi éve. Munın da uşaxları İsfahan'da oxéydi'ler, ikisi
 de, İsfahan'un şehrinde. Bir gün;_axşam çağı; arvad geldi, quşu kestirdi,
 pişirdi; tükün zadın yoldu; pişirdi, qoydu ténçede ora. Bu, gétđi sua arvad.
 Gétđi sua, sudan qeyidene mını uşaxları mürexesiye geléydile. Geldi'ler.
 Biléydile dedeleri, quş tutup. Geldiler, bi avadanlığın bu 'yana qaştıla, bir_o
 530 'yana qaştıla; gördile, quş dozaxda döy, dozax boşdū. Bı bi dene ténçe vardı,
 ağzı qoyuluxluydu. Bı İbrahim_el_atdı ténçenin kapağana, gördü ō, quşu
 pişirip nenesi; ténçededı. Mının başın qopatdı yéđi, mının başın qopatdı yéđi.
 Bi sefer_o birsi néynedi, Mehemed néynedi? Mehemed de quşu aradan
 cır'dı, ciyer, bağırsağın,_üreğın yéđi. Yéđi. Ténçenin_ağzın qoydulā,
 535 ténçenin_ağzın qoydulā. Bi seferi arvad geldi sudan. Arvad geldi sudan,
 gördü, uşaqar gelip. Arvad gétđi fikre:

- Perverdigārā, men_érmeniye qōl vérmışem, bıraya yele. Uşaqar gelip,
 ne afvalatdı. Bi sefer_axşama yoxun_uşaxlar dédi: Nene biz_istérik, yatax;
 yuxumuz gelér. Dédi: He bala yatun. Amma bilér de, quşu kesifle pişirifle. Bi
 540 sefer_uşaqar yatdı. Başların çeñdi'ler, bir mōqéy gördüle, qapı taqqıldadı.
 Qapı taqqılladı, érmeni geldi, qapını vırdı. Avrat gétđi qapını aşdı. Avrat dedi:
 Ses_éleme, oğlanlarım gelib. Sesiz gel, géçeg_o biri otağa. Érmeni geldi,
 geşti, gétti o biri otağa. Bu başı yéen_oğlan, Mehemed, durdu bu qapının
 dalınan qulağ_asdı, gördü bılar neme danışéllar. Bı arvat dédi: Şamı yéek,
 545 hemxāb_olax ya 'yémiyek hemxāb_olax. Kişi dédi: Xéyr gerek. Şamı yéek,
 şamı yéek hemhāb_olax. Şamı yémeseg,_olmaz. Dédi: Éybi yoxdu. Gétđi
 sırfa serdi, gétđi piloyu tökdü, çöreği qoydu. Hanım, ténçenin_esil vesailin
 qoydu boşqaba, getdi, qoydu érmeni için. Érmeni çengel - qaşığı götdü;

başıynan_üreğin yéyecey_idi; gördü bırada döy. Qeyitdi arvada dédi: Minin
 550 başı hanı!? Dédi: Bilméyrem. Dédi: Üregi hanı!? Dédi: Bilméyrem. Dédi:
 Uşaxlarun yéyip? Dédi: He, uşaxlarım yéyip. Bu oğlan qulax_aséy. Dédi:
 Men senen hemxab_olmaram; uşaxların başın kesesen↓ men, sennen
 hemxab_olam. Dédi: Éybi yoxtu; ses_éléme. Qoy_uşaxlar yassın, yuxuya
 géssinne, gédek_uşaxların başın kesek; onun_üregiynen başın_oların
 555 qarnınnan çıxardasan. Érmeni déyér: Éybi yoxtu. Mehemed qeyitdi, dédi:
 Ay_İbrahim, béle qöl vérdile bize. Qoy_onlar yassınlar biz, durax_ekilek.

Er – arvat, érmeninen xanım rextixaba girdiler, bılar durdular_ikisi de bu
 qapıdan çıxdıla, davan_aldıla. Medrese uşağı, hay gét, hay gét, hay gét,
 gétdile çıxdıla İsfahan'un şehrinnen xéyleg_o yana. Géce gétdile bi yolun,
 560 biyabanın_altında qaldıla, yattıla qaldıla.

Bu érmeni dedi: Ey_évün dağılsın_avrat, dur_ayağa
 ıxıxlanéy,_uşaqların başın kesebilmiyeceyik. Durdula gördüle, uşaxlar yérde
 döy. Uşaxlar yérde döy; érmeni, aldı, bi tepik vırdı avrada, çıxdı gétti.
 Avradın_iki eli oldu bi tepesi ağladı, ağladı, ağladı. Arvad, kişi yelene ağladı
 565 kor_oldu.

- Perverdigara özüm_özümne eledim, külü özümne eledim.

'Néynedi!? Bu uşaxlar,_İsfahan'un yoluun_altında kenara yatmışla. Sub
 durdula libasların géyele, gédeler, şeberden çıxala. Bı Mehemed ki üreği
 yémişdi nimtenesin silkeleyende gördü hop başının_altında bi yüs tümen pul
 570 var. Yüs tümeni sessiz götdü qoydu cıfine, qoydu cıfine. Bi sefer gétdile,
 gétdile bi şeberde bés géce qaldıla. Bés géce, her géce yüs tümen başını
 altınnan götti. Bi sefer geldile gétdile. Bi dene caddéynen gédéydile, gördüle
 caddenin vesetinde bi tene táblo vrılıb, yazıfla bıra. Bi dene cade béle gédéy,
 bi dene cade éle. Tabloda yazıfla:

575 - Bırda her kes cüt gétse, gerey_ayrıla; biri bu yolu géde, biri o yolu. Ya
 iki qardaş_ola, ya nene bala ola, ya bacı qardaş_ola; gerey_ayrılala.

Beli, Memmed d di: İbrahim can, xob  ybi yoxdu, Allah'ın zadıdı. Biz_i in b le gelib; sernivi tidi. Orda  rmeni, bizinen eledi; b rada da xob gelible, yazıbla. Ayrılx g dek; Allah kerimdi; g rek biri birimizi neva _ol y
 580 g receyig. G nnerin bir g n  oldu b lar, b rada istedile aralanala, bu Mehemed,    y s t men bu puldan  ıxatdı v rdi İbrahim'a. D di: Gele sene xe lik v rim. Sen bu yolu g t; men, bu yolu; Allah kerimdi.

O, o yolu getdi; bu, bu yolu. Bu  reyi y yen o lan Mehemed ki bu yolunan g tmi ti, cadd ynen; bi sefer n ynedi! G tdi g rd  bi dene
 585 apartımanın qaba ında millet b le dayanıp ki, b le dayanıp; day neme  ehrin_adamı var, h mısı tama a    apartmana. Geldi y ti di bu cemahatı i ine, g rd  k lfirengide bi dene 'xanım dayanıp millet tamam tama a   y bunun cam  ına. Bu qeyitdi d di: A a siz_ona neme i in bax ysuz. D di: Biz_ilde bir yol bu xanımın cam  ına gellik tama a  erik. Bilir biri y s
 590 t mendi. Bu boyda camaatı g r ysen b rda? İlde bir_yol geelle, ba a y s t men bilir pulu v elle, tama a  elle bu xanımın cam  ına. D di:  ybi yoxdu, mene de bi dene bilir v r n. Muna da bi dene bilir v rdile. Bu bi dene bilir_aldı, y s t meni v rdi. G  di bu da, yol v rdile g  di xanıma tama a  eledi. Day vaxt g  ennen sora da ıldı mil'l t. D di: Siz navax gellers z bura?
 595 D dile: İlde bi yol gellik. D di: Biri ba a meselem imkanlı oldu, pullu oldu; her g n gelebilir? O lan d di_y . D dile: Beli, gelebilir. Beli, bu o lan g ce g tdi, x bxanada yatdı; seher durdu y s t menin birin_aldı g tdi xanıma tama a  eledi. G ce g tdi x bxanada yatdı, seher durdu y s t menin getdi; ba ını altın ydi_ xi; xanıma tama a  eledi. G nner n bir g n  oldu, xanım
 600 munu istedi yuxarı. Xanım munu istedi yoxarı, d di: A a, sen ge b ra g r m. Sen ne ikarasan? Bu boyda  ehrin_adamı; yoxsuld n_erbaba,  ahdan ged ye ilde bir yol benim cam  ıma tama a   lle; ama sen_ le her g n gel syen. Ge bura g r m, sen ne ikaresen?   riger,   rimessen, nemenesen? O lan g tdi lap yuxarı.  ıxdı o lan xanımun_ota ına. Xanım
 605 munun beden n_axtardı, munun h   dadı yoxtu. D di: Saba gene gelebilir sen benim tama am ? D di ki  le elan yanundayam, saba da

- gellem. Dédi: Éybi yox, elan mürexses élérem gét. Saba da gel meem yanıma. Oğlan geldi, géne hemen géce yatacaxdı, yatdı. Yüs tümeni göttü, gétđi gene hemen xanımın yaana. Yüs tümeni vérđi xanıma, bi tamaşa éledi.
- 610 Bi sefer xanım néynedi! Dédi: Oğlan! Dédi: Beli! Dédi: Bi yéce mene qonqxsan. Oğlanı xanım qonax saxladı. Xanımın da qıx dene kenizi var. Oğlanı xanım qonax saxladı. Bu sefer şam mamı yédile işdiler. Bu getđi, dedi: Ge mennen nertaxta oynıyax; xanım dédi. Getdile; taxtasiyadı, bilmérem nemenedi; qoydula arada munu, oğlannan oynayalā. Xanım gétđi
- 615 bi dene şüşe yetti. Bu şüşede bir az şerbet var'dı. Dedi: Ağa, bu şerbeti qoyéram aralığa. Sen meni us'sün, men bu şerbeti içeceem; men seni us'sām, sen bu şerbeti içecehsen. Dédi: Hele dé görüm, bu şerbet insani öldürér? Mehemed dédi. Dédi: Xééyr, öldürmez. Dédi: Éybi yoxdu. Bılar atdıla, tutdula; bu atdı, o tutdt; bu tutdu, o atdı; Xanım bu oğlanı utdu.
- 620 Oğlan göttü, şüşeni çeğdi başına. Xanım durdu géşdi. Bunun dalınan o yana géçende munun burasınnan bi tepik çaldı. Burasınnan bi tepik çalanda bu oğlan ō éledi; ō éleyende üreñ munun qarnınnan atıldı, gétđi düşdü ora; quşun üregi. Xanım gétđi, onu göttü apardı, orda sua çekdi getdi; uttu. Geldi muun yaana. Uttu geldi muun yaana. Dédi: Oğlan dur ayağa. Xoş geldün.
- 625 Dedi: Baba, elan gédérem. Saba geleceem. Dédi: Gel, saba da gel. Oğlan durdu gétđi. Géce yatdı káfede. Sub durdu gördü; ō, yüs tümen yoxdu. Xanım durdu gördü hō, yüs tümen başını altında. Xanım günde başını altından yüs tümen götdü. Bu oğlan qaldı avara.

- Perverdigārā neme éléyim, neme éleméyim!?

- 630 Oğlan bu şherden çıxdı, davan aldı. Çıxdı davan aldı. Az gétđi, çox gétđi; bir müddet yol gédennen sora, gétđi bi yére. Bi qalaçenin qabağınnan géçéydi, gördü, burada üş dene héyvan var. Üş dene; sene déyim béle; o qedim döylerden var. İstedi gizlensin. Bılardan qoxdu istedi gizlensin, divzaddarın biri seslendi:

- 635 - Ay adamzad gizlenme, ge bura. Ge bura, sennen işimiz var.

Geldi gəşdi bıların yaana. Dédi: Xob, biz seni bıra çağırmaxda; bu üş dene şéhi bizim için bölesen. Dédi: Xob bıların addarın evvel mene dé'yün, qoy men bıları bölüm. Dédi: Bu, Süléyman péygumberin sırfasıdı, açarsan, memleketin qazası geli. Bu, süléyman péygemberün qalıçasıdı, oturusan üssünde, diyesen, apar, memleketin o başına aparı; apar bu başına, aparı. Bu béle. Bu, Süléyman péygemberün, sürmedi, çekersen göze, memleketi 'dağıdısan, héş kes, adamı görmez. Dédi: Xob, éybi yoxdu. Dédi: Xob, munu sene vérim, onu ona bitersüz? Dédile: Xééy! Dedi: Xob, minı ona verim, onu ona vérim, minı sene, biteşsüz? Dédile: Yox! Dédile: İndi sen gerek, biz için bölesen, bılar biri birinnen qevidile. Dédi: İndi, 'xaişt élérem, o elüzdeki kamanı verün me'nē, üş dene de ox verün mene. Kamanı aldı bılardan, üş dene ox aldı. Oxun birin yazdı, bu döyün adına; birin yazdı, o döyün adına; birin yazdı bu döyün adına. Dédi: Men, bu oxları reddélérem, kamannan géde. Her birüz oxuzu téz getüsüz bı'ra, üçün de vereceem ona. Dédiler: He, mına bite'riñ. Aa, bu oxların birin bı dağa atdı, birin o dağa atdı, birin ora. Bılar da göyinen géden héyvan ıdılar. Bu döyler gétdi. Bu sürmeni qoydu cifine, sırfanı bağladı beline, otdu qalıçanu üssünde, dédi: Meni 'yérenen göy arasında sax'la. Qalıça qōzadı munu yérinen göy arasında saxladı. Bilafasıla qırmızı döy geldi. Qırmızı döy geldi, gördü, ha, adamzad bırda döy. Bir az gəşdi, o biri döy geldi, gördü ha, bu döy gelib; adamzad burda döy. Bilafasıla o birsi de geldi. Üçü yığıldı bura. Qabax gelene dédile: Sen adamzadı öldürüfsen, şeyleri vérmésen bize. Dédi: Valla, billa, geldim, gördüm o burda döy. Şéylerin adın ona örgetdig. O çıxdı gétdi. Dédile: Xéér, onu öldürüfsen. Bılar birbirine qoşuldula. Bı minı, o onu, bı minı, o onu... Bı üş dene döy birbirine éle soxuldula ki ikisi öldü, biri qaldı. O da ordan tamaşa éléydi. O bir dene de çıxdı gétdi. Bu néynedi? Bu, o yannan gene qalıçaya destur vérdi:

- Meni apar hemun şeherde, hemun kâfaxanada qoy.

Qalıça oğlanı getdi qoydu hemu misafirxanada. Géce misafirxanada yatdı. Da başının altında pul olmiyacax ıdı. Géce misafirxanada yatdı. Bi

sefer seher durdu, sürmeni çekdi gözüne. Sürmeni çekdi gözüne, qalıcıyı bağladı béline, sırfanı bağladı bəlinə. Yaxçı yüngül_üdüle. Gétđi xanımın darvazasına. Gördü, xanım, kenizleri bırdı nıgehvan qoyub. Qıx dene keniz, her pillede bi dene nıgehvan qoyub. Darvazanı çanda éle evvel ki kenize...; 670 day görméydile da. Souşdu gétđi. Bını çıxdı, onu çıxdı, onu çıxdı, onu çıxdı. Çıxdı gétđi girdi xanımın yaana. Gétđi xanımın yaanda otdu. Munun_aşpazları, qaza yetiréydi. Xanımın_aşpazları qaza getiréydi. Getiréydi qazanı, xanımın qabağına qoyéydı. Çay getiréydile. Xanım bi dene içene bu ikisin_ıçéydi. Xanım göréydi, issekannarın_ıkisi boşdu. Bi 675 sefer xanım dééydi: Ağa, issekannarı boş getirbsüz. Dédile: Boş getimemişik. Qaza getiréydile. Hemun qazanı xanım yéene, bi loqma götürene, bu yééydi qutaréydi. Xanım görméydi axı. Xob néyniye bı! Xanım dééydi: Qazanı niye meen çin büyü_n_az getirbsüz, Xanım? Kenizler, dééydi: Yanunda adam var. Yanunda adam var, görméysen. Dédı: Xob, men görmérem, siz gelün görün. 680 Bular da geléydile, baxéydı, göréydile, heş kes yoxtu. Bılāfasıla seriyennen sora véréydi xanıma dizini altına. Otaxda bu yana sürtéydi, o yana sürtéydi; xanımın nālası göye gédéydi. Kenizler de geléydi, baxéydi göréydi, xanım firarı olub. Otaxda atıléy bı yana, atıléy_o yana. Hés kes yoxdu axı; veli görméydile mını, sürmeni çekib gözüne. İki gün,_üş gün bu xanıma bücür 685 villemidi. Xanıma éle ökeledi otaxda, xanıma éldi ölü. Çıxdı gétđi; çıxdı gétđi. İki gün gelmedi bıra. Üçümcü günü geldi bıra. Day sürmeni çekmedi, geldi bıra. Xanım dédi: He āfvalı Mehemmed, diyesen gene geldün? Dédı: He, geldim. Dédı: Gel yuxarı görek. Geldi. Géç_otu görek. Ottu. Dédı: Xob niye geldün_elan? Xanım qeyitdi muna:

690 - Niye geldün?

Dédı: Geldim,_üse Allah,_atda sen, Allah'a xatır benim şéhimi véresen. İstiyesen benim şéhimi vérmiyesen, men_öllem_acınnan. Men kāriger döyrem. Men bi dene medreseden çıxmışam. Men_oşağam. Men gédib kārigerçilig_éliyeelméyrem. Dédı: Çox fuzul danışma, vérebilmem. Dédı 695 véreelmesen? Dédı: Yox! Dédı: Niye? Dédı vérmem. Dédı: Dünen géce ki o

oyunu vérmişdim senün başuğa, gene o oyunnan senün başuva vérrem_ē.

Dédi: O, sen_idün beye? Dédi: He, men_idim.

- Xob, sen necür benim başıma o oyunu vérdün, men seni görmedim?

Dédi: Vérdim de, bir cür vérdim de. Dédi: Yöx,_eger mene düz
 700 boyun_al'sün, men_özüm geleceem sene. Göréysen ki bu boyda
 şehrin_adamı ilde bi yol benim görüşüme geléy, tamaşama. Men_özüm
 gelecem sene. Burda oğlan verganı suğa vérdi, dédi: Belé xanım bax, bu
 sürmeni gözüme çeñmişdim, geldim senün başuva, bu oyunu vérdim, hēs
 kes görmedi. Dédi: Bu nemenedi? Dédi: Bu, Süléyman péygumberün
 705 sürmesidi, o sırfasıdı, bı qalıçası. Éyni o döylere diyen kimi mına da mını
 addarın dédi. Xanım dédi: Xob_indi du, gédek qāzı yanına, kebinimi seen
 çün kestirim. Durdula gétdile. Qāzı var_ıdı; qāzı yaanda, mehzer yaanda,
 mehzer kebinin kesdi bu oğlan çın. Geldile bu menzile. Geldile bu menzile,
 xanım dédi: Oğlan Mehemmed! Dédi: Belé! Dédi: Xob da elan çoxdandı, sen
 710 bu aralarda gezibsen. Bı yan_o yanda gezib'sen, bedenün çirk_olar.
 Rextixaba girebilmerik. Oturax qalıçanu arasında gédek, Nil dergasının
 qırağında çimek gelēk. Dédi: Éybi yoxdu. Xanım sürmenin_ixtiyarın_aldı
 özüne, sırfanın_ixtiyarın_aldı özüne. Qalıçanın_arasında otdu, destur vérdi:

- Apar bizi Nil deryasının vesetinde qoy - ada vardı - orda qoy.

715 Qalıça, bıları göttü, getti Nil dergasının vesetinde; ada vardı; qoydu
 or'da. Bu oğlan soyundu, géşdi sua gire; qalıçaya destur vérdi xanım:

- Apar meni menzilime.

Qalıça munu götdü getdi, qoydu xanımın_öz menziline. Oğlan qaldı
 bırda, oğlan qaldı bur'da. Oğlan çimdi, çıxdı, geldi gördü; he, xanım gédib.
 720 Xanım gédib, iki elli qārādi başına, dédi: Kül benim başıma olsun, men_o
 şéhlerin_adın_ona démeséydīm, xanıma niye aparéydi o qalıça? Dédi:
 Allah_özün yétiş. O dedemün vezi, o nenemin 'vezi; bizi ketden firāri éle'di.
 Bu da benim_ozahım. Geldi bu; saqqız _ağacı vardı adada; geldi otdu
 saqqız_ağacının dibinde. Munu huş_apardı. Munu huş_apardī.

725 Meleklerden_iki dene geldi, göerçin cüldünde qondu o ağaca, dédi: Bacı
 bacıcan! Dédi: Cana bacıcan! Dédi: Biléysen ne vār? Dédi: 'Yox! Dédi: Bu
 hemun qoca kişinin_oğludu_ya, Mehemmed'di ye. Qoca kişi vereçilig_éledi,
 başın saxladī. Bi dene Allah_ona dölet darış vérdī. Arvadı gétđi, érmeniye
 āşığ_oldu. Quşu kestir'di érmeni yée 'besab; vurdu uşaq̄lar yéđi. Érmeni
 730 geldi, dédi: Gerey_uşaq̄ların başın kesesēn, men_olarun
 qarnınnan_üreyinen başı çıxardım. Uşaq̄lar da gécéynen durdula, firāri
 oldula. İndi hemun Mehemmed'di, bu sefer bırdı cüda-yi veten_olub. Hele o
 biri qardaşdan xeberi yoxdu hara gédib_o. Bı sefer göyerçinin bir dédi: Neme
 éliyek? Men bi dene söz danışacam; eyer_oyaxdı, éşitsin; oyax da
 735 döy,_oyansın. Dédi: Bu saqqızın_ağacın görésen? Munun çubuğundan bi
 dene kesesen, yanunda saxlayasan, her kime vırsun, her niyet dilesun,_o
 olar. Yarpağınnan da siyiresen, aparasan tavada qızardasan,_ökeleyesen
 tütüre éliyesen, kor gözü sağaldar. İndi, men munu muna 'déyrem.
 Bılar_uşdular gétđiler. Bılar_uşdular gétđiler, bu oğlan_oyandı.
 740 Oğlan_oyandı, dédi: Pervardigarā yétiş. Bu evvel bının yarpağınnan xeylek
 siyir'di; şotu vardı elinde; basdı qulağına. Basdı qulağına, bi dene yarpağın
 şüyünnən siyirdi qoydu cifine. Bi sefer qabuğunnan da; destur vérmışdıle;
 qabuğunnan da cırdı, atdı bu çayu üstüne.

Bu bi dene 'böyük körpu oldu. Elbehel körpunun_üstünnən géşđi çıxdı o
 745 taya. géşđi çıxdı o taya. Qeyitdi, baxdı, gördü, hop, körpü mörpü hardéydi.
 Allah munnā sarıymış, qabuxdan munu körpü éleyib. Géşđi İran'a teref.
 Géşđi iran'a, qaldı lümbülü lüt, bi dene şot_eyninde. Çubuğunān yarpaxlar
 bırasında yavaş yavaş geldi bi dene qārının menziline. Geldi bi dene qārının
 menziline, dédi: Qārı nene! Dédi: Belé! Dédi: Bi dene köhne, möhne véresen,
 750 men géyem, üşéyrem. Qarının bi dene oğlu vardı, onun bir_az köyne, möyne
 paltar, maltarı var_idi; getdıle vérdile bu oğlan géydi. Dédi: Qārı nene, bi
 dene tava tap ge'ti, men_asım_oçağa. Bi dene saş tafdıla, getdıle, bu asdı
 oçağa. Asdı oçağa, bu yarpağı, bu sacda qōurdu. Qourdu, éledi xalis tutiya,
 éledi, éledi tutiya, bağladı bi dene düyünnüğe. Bi sefer dédi: Qārı nene! Dédi:

- 755 He! Dédi: O şəhrin_o başında camaat neme éléy, niye yığılıb_orası? Dédi: Oğul, o camaat yığılıb_orası, bizim bi dene şahımız 'var. Şahımızın qızı kordu, anadan gelme kor'du. Tamām nemene düktürrer var, şah getirtirib munun gözün yaxçı éliye, her düktür yaxçı élese, vére ona. Tamam düktürler gelib héş_ı biri yaxçı éliye_bilméb muun gözün. Odu, camaat méydanda dayanıb.
- 760 Dédi: Qārı nene, yavaş yavaş gédesen,_orda şaha déyesēn: Menim bi dene oğlum var, senün bu qızınun gözün yaxçı éler. Men senün_ağurun qızıl_allam şahdan, sene vérrem. Oturduram terezide, şaha diyerem: Muna ağrı qızıl vēr, véreyrem bı qārıya. Qarı qeyitdi muna dédi: Bala, senün ki éle libasun men vermişem. Sen_onun gözlerin necür yaxçı éliyesen!? Sen bi
- 765 dene kenardan gelensen lümbülü lüt. Dédi: Senü işün_olmasın. Sen süpürge al_elüve, süpürge süpür, gét_orası. İşü olmasın. Dédi: Axı bala, her düktür_onun gözün yaxçı éliye_bilméy, öldüréy. Dedi: Éle 'meni de öldürsün. Éliye_bilmesem, meni de öldürsün. Belé, bu qārı bi dene süpürge götdü, süpüre süpüre gétdi camaatü içi'ne. Gördüler bi dene qārı ge'lēy. Şah destur verdi: Qoyun gelsin qabağa, görek na afvalat. Qārı geldi, géş'di, qozandı
- 770 dédi: Qıblı alem sağ_olsun. Dédi: Belé, emrün? Dédi: Bu düktürleri, bu boyda Allah yaradanı niye öldüréysen? Dédi: Aa men bularınan qarar kesmişem, her biri benim qızımın gözünü yaxçı élesē, vérem_özüne; yaxçı éleme'se, öldürem. Dédi: Öldürme bıları, benim bi dene oğlum var, istéysen_o gelsin
- 775 senün qızın gözün yaxçı élesin. Dédi: Qārı nene, gelse, élese, senün_ağırırğunca sene qızıl vérrem. Oturduram terezide, qızıl çekerem, vérrem senün_ağırırğunda. Dédi: Éybi yox. Qeyitdi, geldi, oğlana dédi: Démişem_e, ged_e, qiyret_éle_ye. Dédi: İşü 'olmasın. Senü ağırırğunca onnan qızıl_allam. Belé, geldile, çıxdıla camaatü içi'ne. Şah gördü, oğlan
- 780 lāyığ_oğlandı; amma libas mibası xe'repti. Dédi: 'Oğlan, gel qabağa görek. Geldi. Dédi: Oğlum bu qızın gözün yaxçı éliye_bilersēn? Dédi: Belé! Dédi: Ne alarsan mennen? Dédi: O düktürrernen neme qaral çekibsen? Dédi: O düktürrernen qaral kesmişem, her biri yaxçı élese, vérem_onası qızı. Her biri

785 yaxçı élemese, öldürēm. Dédi: Men de oların tayı. Eger qızun gözün yaxçı éledīm, qız benim; éliyebilmedim, bırdā ēdam.

- Vay, men, qızımı sene vé'rim?

790 Bı yan_o yannan dédile, vekillerden dédi: Déynen, éle. Vérrem. Qoy gözün yaxçı élesin. Déynen: Vérrem. Biz_imzalayax, sen_imzala vérrem. Qızın gözleri yaxçı oldu, başın basa'rıx. Ona qız véren döyrük kü. Oğlanın başın basarıx. Oğlan_éşitdi. Dédi: Éybi yoxdu, başımı ba'sun. Dédi: Dest-i xettünnen yaz, _imzala, vér me'ne; şaha dédi; yaxçı éliyebilmesem_öldür_, éliyebilsem benimdi qız.

795 Belé, oğlan géşdi, qabağa. Tütiyanı, tesmalı aşdı, qızı yatırtdı, gözlerin_aşdı. Çengel vırdı, gözlerin_aşdı. Her gözüne üş dene tütiyadan tök'dü. Baxdı, tenzif qoydu üstüne, baxdı; on deyqe saxlıyannan sora dédi: Qız gözlerü aş. Qız gözlerin_aşdı. Gördü; eh, alma kimin gözleri. Çepik çaldıla. Bu yan_o yannan bu oğlanı götdüle göye, qoydıla yére, götdüle göye; vezir, vekil, vüzera; bu oğlanı qoydula yére. Dédile: Qıblı alem sağ_olsun, indi qızun benimdi. Gédek siqesin_oxuttur. Şahun da zadı geldi, 800 dédi: Oğlum, éybi yoxtu, qız senün, hała_olsun sene.

- Evvel nenemin, qārının_ağrıyca mına qızıl vér.

805 Qārını istettirdi. Qārınu 'ağrıyca şah muna qızıl vérdi. Qārı götdü gétdi. Oğlanı da şāh_apardı menziline. Gétdi, bi des libas götdü oğlan_ıçın. Gétdi, oğlanı gönderdi hamama. Oğlan gétdi hamamda hamamlandı, yuyundurdula getdi'ler. Oğlan_ıçın şah qıx gün, qıx gece toy çaldır'dı, qızın vérdi oğlanā, hemun bu oğlana. Qızın vérdi bu oğlana. Bu oğlan da hemun yarpağı ki ökelemişdi; o yarpaxdı, çu'buxdu; bıları saxladı yanında, qoydu cifine. Bir müddet bu şahun menziline, bırdā şahun qızıynan bırdā qaladılar. Bir müddetden sora dédi: Xanım! Dédi: Belé! Dedi: Mene de bir_ıcaze véresen; 810 benim de bir qardaşım var'dı; o qardaşımı gedem tapam. Görem_o neçikāre olub, o hara gedib. Dédi: Éybi yoxtu, yirmi gün, bir_ay sene mürexessik vérrem. Her yana gedésen gét, xanımı dédi muna, şahun qızı. Bu oğlan

durdu, durdu geldi. Day qardaşının yanına gétme'di, geldi hemun xanımun
şehrine, munun ki vesayilin apa'rib. Geldi hemun xanımun şehrine. Geldi,
815 géce qaldı kervansarada. Seher_el_üzün yudu. Yatdı, durdu, yavaş yavaş
gétđi derbarın qapısın vırdı. Qapını açannan sora, aşdıla gördüle hō;
hemun_oğlandı, geldi; am'ma qıx dene kenizi, hāmısın, bırda, pillelerde
nigehvan qoyub.

- Oğlan gelende mene xeber vérün.

820 Oğlan girdi içeri, çubuğu burdan çeñdi:

- Xer şu, xer şu xer şu.

Gétđi çıxdı başa. Döndü dalı, baxdı gördü, qıx dene eşşek var heyette.
Her keniz, bi dene eşşek_olub. Xanım dédi: E, āfalı Mehemed? Geldün?
Dédi: Belé, geldik. Dédi: Kenizler,_ölübsüz, Mehemed geldi. Dédi:
825 Xanım,_ixtiyarun var, hardéydi.

- Ay kenizler_ölübsüz.

Dédi: Baba, çıx qapıya gör ne āfalat? Bi sefer néynedi? Bı, bı xanım
çıxdı qapıya gördü, e_dedünnen, bu heyetde qıx dene eşşek var, her pille de
bi dene eşşek. Dédi: Mehemed bu ne 'afalatdı? Dédi: Sen menin
830 xanımm'san, men bu eşşeñleri getimi'şem, tamam vesāilimi çatam bılara,
götürem gédem. Sen benim xanım döysen be? Dédi: Belé! Dédi: Béledî?
Dédi: Belé! Dédi: Geti benim vesāyilimi vérginen evvelde; vérmesün, seni de
bıların tayı éliyecem. Dédi: Éybi yoxdu. Xanım gétđi, hemun şüşeni getdi;
şüşeden bir_az işdi. Mehemed gétđi, munun küreyinnen bi tepik vırdı,
835 üreg_atıldı gétđi, düşdü yére. Mehemed gétđi, üreyi göt'dü, apardı,
temizledi, utdu, dédi: Qalıcéynan sürmeni vér. Qalıcéynan da sürmeni vérdi.
Aldı qoydu cifinē. Xanıma da bi çubux vırdı, dédi: Xanım da xer şū. Xanım da
oldu eşşek. Xanım da oldu eşşek. 'Bırdan çıxdı, bırdan çıxdı, bıları bırda
qoydu.

840 Hardan sene xeber vé'rim. Bu geldi, çıxdı hemun vilayetine ki şahın
kürekeniydi. Geldi, çıxdı bıra. Belé, bırada bi iki géce, üç géce qalannan sorā

gène xanımnan_icaze aldı, dédi: Mene icaze vérsün, bi gédem, qardaşım var, qardaşımun yaana. Dédi: Géne bi on gün_icaze vérrem. Bi sefer_on gün muna icaze vérdi. Gétdi élesine. Gétdi, dolandı. Gétdi gördü, bi dene şeherde
845 munun xeberin vérdile; dédile: Bırda bi dene béle adam var, özü de şah_olub, şah_éliyible mını. Geldi, géşdi mının yaana. Gördü, hoo, Bu burda taxda eyleşib, şahdı. Dédi: Qardaş, ne cereyandı, ne 'afałatdı? Sen bırda şah_olubsan. Seni bırda şah_éléyible. Dédi: Valla, İbrahim,_ordan ki sennen_aralandım, geldim bu şehere; gördüm bular bi dene şeherde quş
850 villéyible göye; quş gelse, her kesin başına qonsa, mını şah_éliyele. Quş da, bu milletin, héş birinin başına qonmadı, éle men_ora vārid_olanda qondu benim başıma. Bu quşu tutdula, meni apardıla saldıla bi dene xaraba hamama. Quşu villedile; quş şüşeni sındırdı, geldi, qondu benim başıma. Üş feqere bu quşu imtahan_éledile, quş geldi, qondu benim başıma. İndi o oldu.
855 Dédile: Day siz_ixtiyarı quşa véribsüz; day bı şahlığ_olar. İndi o olub, men,_eylan bırda néçe aylardı şaham bırda. Dédi: Xōb. 'Dedemnen nenemnen ne xeber? Dédi: Qoy, dedennen nenennen sene déyim. Bı oğlan ki bı qızın gözün sağaltmışdı, şahın qızının gözün sağaltmış'tı, bını adı olmuşdu dük'tür. Munun şöreti, munun biligi memlekete 'dağılmışdı. Bu
860 kişiyen de arvad_ikisi kor_olmuşdula. Xeber gelib bılara çıxmışdı:

- Filan şeherde béle düktür var, koru, necür kor_olsa, sağaldéy.

Buların fāmilleri bu er_arvadı götürüp getirip çıxartmıştı bira', hemun şehre. Bı bura gelennen sora görmüşdü hoo, dedesiynen nenesi gétmişdi, hemun şah qardaşına démişdi: Dedemnen nenem gelib_ikisi de kordu,
865 gelible düktüre, benim yanıma. Men bılardan 'neme xeber_alım? Dédi: Sen bılardan başlarınnan géşdiyin xeber_algı'nan. Déynen: Her kes sözü düz danışsa, men_onun gözün yaxçı élerem; yalan danışsa, élemem. Dédi: Yaxçı déysen. Belé, bular geldile o düktürün metebbine. Düktür dédi: 'Emi!
Dédi: Belé! Dédi: Gözün ağréy? Dédi: Belé, gözlerimiz_ağrıyır. Dédi: Niye
870 'ağréy gözlerün? Dédi: Vallā, men bi dene yoxsul kişiydim, vereçiydim; géderdim, verək getirerdim, vérerdim nanavaya, pul_alardım. Günnerin bir

günü; éyni men diyen kimin hemun; bir gün bi dene quş geldi yumutdadı. Men bu quşun yumurtdasın apardım érmeniye vérdim. Bi sefer érmeni arvadı qısnamışdı:

875 - gét quşu tut, getî.

Bücür, бүcür; bala, bala bir müddet biz pul yığannan sora, bu sefer men gétdim Xorasan'a. Men xorasan'a gédib gelennen sora, geldim gördüm quş da ölüb, uşaxlar da ölüb. Arvada dédim: Be bu quş hanı, uşaxlar hanı? Arvad qeyitdi:

880 - Kişi, sen gédennen sora qızılca yeldi, oğlannarı, uşaxları apardı. Azar da gélđi, quşu öldürdü.

Day arvad mene бүcür boyun alıb. İndi, ağa-yı düktür sen 'déysen, her kes düz danışsā, men, bu sözü düz danışeram. Day uşaxlardan da xeberim yoxdu hara çıxıb gédible. Bu qeyitdi, dédi: Ağa, senün gözün yaxçı olar; sen, düz danışdun. Üş dene davadan töhdü bu kişi, dedesinin gözün yaxçı éledi. Dedesinin gözün yaxçı éledi, dédi: Xanım, sen danış göreğ. Xanım da fikre gédib:

- Men orda kişiye éle danışmışam. bürda bu düktüre danışmasan gözüm kor olar; danışsam düzün, gözlerim sağalacaq. Kişi mene diyecek, sen mennen niye yalan danışdun?

Bir az fikre yédennen sora, dédi: Yaxçısı bıdı, éle düz danış'ım. Cereyanı düz danışım, benim gözlerim yaxçı olsun, axır talağım vérer dā. Bi sefer xanım da éyni cereyanı, sergüzeştesin; éyni men diyen kimi; danışdı:

- Érmeninen béle oldu, éle oldu.

895 Düktür dédi: Belé, senün de gözlerün yaxçı olar. Muun da gözlerin yaxçı éledi. Bıların ikisin de götdü, dédi: Gédérik, yuxarıda bi dene düktür var, onun yanına. Bıları götdü geldi qardaşıın yaana, hemun şahın yaana. Getdi, çıxatdı şahın yaana. Bı sefer şaha dédi: Valla cereyan bıdı. Qardaşıına dédi: Cereyan bıdı. Şah qeyitdi, dédi: Ata can! Dédi: Belé! Dédi: Bizi tanıméysān?

900 Dédi: Yo! Dédi: Men senün Mehemmed oğluyam. o

senün İbrahim oğlundu. Biz ceva-yi veten olduq. Allah bizim derecemizi qōzadı. Men gelmişem birda şah olmuşām. O gédib bi dene şah kürekeni olub, hem düktür olub. İndi, nenem bizim cereyanımızda sençin bücür yalan danışīb, ozah éleyīb. Gét, indi bizi istéysen, uşaxlaruu istéysen, biz sene
 905 nökerik, qalacaqsan bizim derbarımızda; xéyirǎ, nenemizi istéysēn, götü; yallah; her yana gédéysen gét. Biz sennen gelmerik. Kişi qeyitdi, dédi: Qıbla alem sağ olsun, nenüzün ixtiyarın vérdim size; 'éydam éléysüz, éléyün; öldüréysüz öldürün. Bu düktür qeyitdi dédi: Ağa, biz éydam éliyelmerik, biz anamızun sütün emmişik, biz éydam éliyelmerik. Xoş geldün, götü
 910 nenemizi. Götü her yana gédésen, gét. Öldüréysen öldür, öldürméysen öldürme. Dédi: Eslen, men day nenüzi aparmam. Celladı āmāde élerem, birda özüm vırdırram. Kişi cellad āmāde éledi. Destur vérdi, cellad geldi, arvadın başın vırdılar. Baş bir yana gétđi, léş bir yana.

Yédile, işdile, olar şad oldula, siz de şad olasuz inşallā.

915

- Çobanın Qızı -

Günnerün bir günü bi dene pātşa 'vardı, mının qıx dene xanımı 'vardı. Mının qıx dene xanımı 'vardı. Bu qıx dene xanımnan héç birinin éylatı yox udu. Şah bir gün destür vérdi:

920 - Vezir, vekile: Gédün, dolanın bi dene mēñ çin xanım tapun. Ya çoban ola, ya kasıb ola; bilexire bıların qızlarınnan ola.

Vezirnen vekil düştüle ketdere. Bı yana, o yana, o yana, bı yanā; geldile, dédıle: Bi dene çoban 'var, çobanın bi dene qızı var; yaxçı esil qızdı. Geldile bu çobanın qapısı'na, gördüle; belé, çobanın bi dene qızı var. Dédıle:
 925 Çoban qardaş! Dédı: Belé! Dédı: Şah bizi gönderīb:

- Qızuvu véresen mene.

Dédı: Menim qızım şahın layağı döy. Siz mene mesķere éléysüz. Şah benim qızımı almaz. Şahın qıx dene xanımı var. Dédıle: Var, var da; qıx

dene xanımnan hêş birinnen_eylat_olmêy; başa senün
 930 qızunna_eylat_oldu. Dédi: Éybi yoxdu, gédün şaha déyün: Her
 mōqéy_aparêy, gelsin_aparsın. Günnerün bir günü oldu, geldile, şaha
 dédile. Şah dédi: Gédün, çobana neme vérecehsüz, neme alacax vérün; alun
 qızı, getirün. Geldile, çobanın qarardadın, âmālın, filanın vérdiler, qızı
 bezedile, götdüle, gétidle; apardı, tehvil vérdile şaha. Şah qıx dene xanı
 935 reddéledi o yan, bı ya'na. Bu bir müddet bu çobanın qızıynan zindigi éledi.
 Alalh bı çobanın qızınna muna eylat vérdi. Bu bārihemli oldu. Bala bala,
 bala bala bu istedi barihemlisin yére qoya. Şah dédi: Bes gédün; benim
 xanımm_istér barihemlisin yére qoya; gédün; vezir, vekile. Dédi: Şeherreri
 dolanan, görün yaxçı mama, yaxçı qābile harda var; tapun getirün. Bılar
 940 gétidiler. Bu şahın bi dene 'qeynenesi 'vardı, böyüg_arvadınun nenesi
 duréydi. Dédi: Bes, gédéyrik biz; şah bizi gönderip bi dene maméyçin,
 getireñ, bu arvadı doğuzdura. Dédi: Gédün, şaha déyün; şahın qeynenesi
 dédi_ye; Biz qıx nefer; qıx dene xanımdur, bi dene men; qıx bir nefer béle
 bılā'yaqetik, bi dene arvadı doğuzdu'relmérik, gédesüz ketderē? Şaha muna
 945 dédile. Şah dédi: Xob,_éybi yoxdu; qelblerine geler; gédün tēvil vérün bı
 doğuzdursunnā. Getdile bu şahın hemun qeynenesinen munun_öz qızın. Bı
 arvadın_öz qızı, özüynen gétidi, bu çobanın qızın beyseb doğuzdura. Gétidle
 çobanın qızının yaana, bala bala, bala bala; şah da külafirengide dolanéy,
 bolqunda.

950 - Na vax muştuluqçu gele, men muştulux vérem.

'Beli, bı arvat doğdu. Çobanın qızı doğdu bir_oğlan, bir qız. O oğlanın
 da bir_üzün de xal var, qızın da bir_üzünde xal var. Bir_oğlan, bir qız... Bu
 şahın qeynenesi, gördü ay_oğlan, bu şah,_oğlānan qızı göreceg; çoban qızı
 ki doğup bılarī; bu qıx dene arvadın hāmısın bıraxacax.

955 - Néyniyeh!?

Qızına dédi néyniyeh? Qız dédi: Nene, men ne bilim. Men bilméyrem, sen
 gör néyniyecehsen. Géşdi, tabaxdan bir büküm çöreñ götdü, çıxdı xıyabana,
 tengeye, bir:

- Ala baş, ala baş, qara baş, qara baş, dédi.

960 Bi dene; bağışléyun; qancığ_it geldi bı arvadın yaana. Bı çöreyi atdı bu qancığ_ite. Bu qancığ_it bu çöreyi götdü, qeyitdi. Bu arvat düşdü munun dalına; gördü, hō bu it gétđi, girdi bi kalavıya. Gördü bırdı balaléyip_üş döt dene. Bu küçüklerinnen iki dene götdü; sözüm o hilededi_yē; munun küçüklerinnen iki dene götdü, getdi. Arvadın bırdı uşax muşağın beledi, 965 apardı, gizletdi. Arvadı geçirtti ayrı menzile. Bu küçükleri beledi bu arvat doğan yérē, villedi bırā. Şah da ordan dolanéy, gözléy ki xeber géde munun neyi oldu. Vezir geldi, dédi: Ay xala, ay bacı, şahın neyi oldu? Dédi: Neyi olacağ, çoban qızınan neme olar? İki dene it küçügü. Dédi: Yox, béle_ye! Dédi: Öz canım_için_iki dene it küçügü. Dédi: Arvat da it küçügü doğār? 970 Dédi: Çoban qızınan_it küçügünne sovay neme olar, hemişe géder bayıra çoban. 'Qeyitdi, gétđi, şaha dédi: Valla, hal-i qeziye bıdı. Şah dédi: Gédün, hāmun_arvadı aparun, filan yérde bi dene quyu var, tepesi üsde salun quuya, çobanın qızın. İt küçügü doğūp? Bi sefer bu çobaan qızının da xeberi yoxtu, bu gétđi, it küçügü getdi qoydu munu yérine, uşaxların yérine. Geldiler, 975 bu çobanun qızın götdüler_apardılar; bi dene quyu var_ıdı; tepesi üsde saldıla, gétđi quuya, güpbültinen. Quyunun_elli metir derinliyi. Gétđi quuya.

Bu arvat 'néynedi? Bu arvat, bu uşaxları beledi, gétđi, iki dene gécéynen bēşig yondurdu, getdi, ikisin de qoydu bi dene cēbiye. Cēbeni muşampaladı berkitdi; bu yan,_o yanın berkitdi; düzetdi, gécéynen_apardı, 980 körpüden tünnedi çaya. Tünnedi çayā, bu uşaxları çay götdü, gétđi. Uşaxları çay götdü, gétđi.

Günnerün bir günü oldu bi dene tācır gédéydi xeride, geldi çayın qırağında bēsab géçe géde xeride devéynen. Gördü, bi dene cēbe gelib_adada dayanıp bi dene kötüge gétméy. Çırmandı, gēşdi gétđi, cēbeni 985 çekti, getdi quruluğā. Cēbeni çekti, gördü ho, cēbe ağırdü. Cēbeni getdi. Day xeride gétmedi. Cēbeni qoydu develerün_üsdüne getdi cēbeni éve. Cēbeni getdi éve, dédi: Arvad! Dédi: He! Dédi: Şansımız durup. Dédi: Nemenedi? Dédi: Bi dene cēbe tapbışam. Bizim de öyletimiz yoxtu; açacıyx, şert_éliyek;

- döylet_olsa, bu cēbede, senün; arvada dédi; ëylat_olsa, benim. Arvat dédi:
- 990 Hob, senün de ëylatun yoxtu, benim de ëylatum yox. Ëylat_olsa, şerîk; döylet de olsa, şerik. Cēbeni aşdıla, gördüle bir_oğlan bir qız; bı barmağın salıb_onu ağzına, o barmağın salıb_onu ağzına; qeşeñ sorélla birbirin. Uşaxları cēbeden çıxartdıla. Uşaxları getdile menzile. Menzilde hay bir gün,_iki gün, hay bir_ay,_üç_ay; il dolandı, ay başa geldi; ay dolandı il başa
- 995 geldi, uşaxlar resîde oldu. Uşaxlara ad qoydulā. Oğlana qoydula Mehemmed, qıza da qoydula Zerintāc. Bi sefer néynedi? Bu uşaxları qoydu medresiyē. Uşaxlar gétđi medresiye. Geldi gétđi medresiye; geldi gétđi medresiye. Geldi yékeldi'ler, hedd-i teflig_oldula. 'Anladılā. Gördüleṛ, bu medresede bu uşaxlar, bulara délle: Ay dede'siz, ay nene'siz! Siz dedesizsüz, siz
- 1000 nenesizsüz; siz 'tapbasuz. Sizün dede nenüz yoxt'u. Bu uşaxları béle ayığ_éledile, bu uşaxları, medrese uşağı. Bu uşaxlar, geldi axşam_é've, qaş - qabağın salladı'la. Qaş qabaxların salladıla. Bunun dedesiynen nenesi geldi, dédi: Ba'la, niye qaş - 'qabağuzu salléyıbsuz, her gün bücür 'döydüz? Niya qaş - qabağuzu salléyıbsuz? Dédi: Nene! Dédi: 'Beli! Dédi: Size bir_and
- 1005 vérecik. Biz_eylen hedd-i teflig_olmuşuğ. Bizim zehmetimizi çekıbsüz, bizi hedd-i teflig_éléyıbsüz, medresiye qoyubsuz. Bize 'axı medrese uşağı öceşéy, dééy: Sizün dedüz yoxtu, nenüz yoxtu, siz 'tapbasuz. Arvad qeyitdi, erine dédi: Kişi dé'medim; özge öylat,_adama öylat_olmaz. Anladıla, göréysēn. Her yérden xeber geldi, éşitdiler. Özge öylat_adama öylat_olmaz.
- 1010 Bu kişi qeyitti: Hob, Mehemmed! Dédi: Belé! Dédi: 'Düz, siz tapbasuz. Men, sizi men 'tapbışam. Siz bizim bélimizden gelméyıbsüz. Sizi men tapbışam. Elan néçe illerdi, sizi böyütmüşem, yékeltmişem, medresiye qoymuşam._Eylan_anléyıb'suz; eylan 'hééfdi, men sizi redd_éliyem, gédesüz. Uşağsuz, gédeelmesüz.
- 1015 - Yox_ata, sen çöreyün bize haíaí_é'le. Ville, qoy, biz gédek. Gédek; başa nene dedemizi tafdıx.

Dédi: Xob,_éybi yoxdu, qalsın 'sabiya. Bılar qaldı 'sabiya. Saba day bılar medresiye gétmedi. Dédile: Ata can, gelesen, çöreyün bize

haıaı_éliyesen, bizi villiyesen. Dédi: Xob,_éybi yoxdu Mehemed, gédéysüz;
 1020 amma men size vesiyet_éléyim:

- Bu qırmızı atı sen 'min,_o qere atı bı minsin. Bacı – qardaş, i'kuz de
 merdāne libası gáyün. Qız,_atdan zenāne libası 'géysin,_üsden
 merdāne libasī. Sen de merdāne libası gëy. Bu tūfengi de salun
 çiynuza. Gédün. Allah'a tevekkül, başa dede - neezü tapduz; veli men
 1025 size vesiyet_éléyrem; bu at, her yérde elin vırdı yé'rē, orda enün, orda
 qalun, gétméyün. Atın sözüne baxu_ā. Az gédesüz, çox gédesüz, her
 yérde bu at,_elin vırdı yé'rē, orda qalün.

Bılar dede - nenelerinnen xudafislig_éledileş, mindile atdarı, bala - bala
 geldile. Az geldile, çox geldilē, bir qedri yol geldile. Geldile, çıxdıla; meselem
 1030 bizim Berende'ye geleceg_idile, yuxarda Girveser var, çimengah var, 'orda;
 bu ket görükende bu āt elin vırdı yé're. Elin yére vıranda, bu Mehemed, bi
 qemçi vırdı ata:

- Köpöyon malı, odéy ket, odéy şeher.

At yatdı, at yatdı. Qız dédi: Qardaş, niyā vıréysan? Dédemiz bize neme
 1035 dédi? Dédi: At, her yérde elin vırdı yére, orda qalun. Dédi: Xob,_éybi yoxtu.
 Çekildile, bi kenar qūşede, burda qaldılar. Atdarın töyle mıxısın vırdıla yére,
 burda qaldılār. Bı oğlan, tūfengi saldı çiyne, gétđi, şıkar_öladı, getđi. Bu qız,
 bırda pişirdi, bırda yédile, işdilēr. Qız da béléydi, béléydi, ne göyçeñligde! Bu
 Berende'den meselem; cūççü gédéydi. Axşam gédéydile cüte; süb
 1040 gédéydile, göréydile, e 'olan bırda bi qız var. Qız béle qızdı kî, yéme, işme
 xetd-i xāline, gül cemaline tamaşa éle. Qızın şōqunнан, göyçeñliginnen cüte
 gédebilméydile, qaléydıla, tamaşa éléydile, axşam qeyidéydileş kende. Şah,
 damda gezéydi; gördü olan, bu cūççü, süb gédey, beyseb cüte géde, axşam
 geléy; gene toxumun getiréy. Seslen'di, ketxudaya dédi: Ay ketxuda, gét bu
 1045 cūççülere déynen: Gédéy'süz, niye toxumuzu geyteréysüz, getiréysüz? Niye
 'ekméysüz? Gétđile, bılara dédıle. Bılar dédi: Gét, şaha déynen: Bizik,
 gédéyrik,_axşam qeydér geléyrik, sen géssün, görsün, hēs gelmesen. Şah
 bir gün 'néynedi. Vezirin götdü, vekî'lin; derbiş libası gáy'di, mindile atdarı

gédile, hemun yérde bu qızı gördülē. Hemun yérde bu qızı gördüle. Bi
1050 döyr_éledile, geldile bu qızın yaana. Şah qeyitdi:

- Qız!

Dédi: 'Beli! Dédi: Sen neçikāresen bırda. Dédi: Valla, men, bırda
düşergahdı, geldim, düşdüm burda.

- Senün_adamın var, neün var?

1055 Dédi: He, adamım var bir dene.

- Hara gédip?

Dédi: Gédip bāyra, axşam gelecek. Xéylek qaldıla, qalannan sonra
bular qeyitdir, geldileş. Şehre gelende, şah_özün vırdı yére, laí_ol'du.
Şah_özün vırdı yére, laí_oldu. Hay düktür getdile, hay vekil getdile, hay
1060 neme éledile; şah danışmadı. Bi dene düktür gédile, taftıla, getdile. Düktür
munu muayna éledi, dédi: Bu, 'éşq vırıp munun başı'na. Gereg dayra zurna,
tar balaban vırasuz, bu 'aynıya. Gédile, aşiq getdile, sāzendéynen zadınan
mını ayıxdırdıla. Bu oyandı, dile geldi. Dédile: Qıblı ālem sağ_olsun, niye
bélesen? Dédi: Valla, filan yérde bir qız görmüşem; eger eri_ola, eger hēr
1065 neyi ola, onu mēn_için_almasuz, men_öllem. Gereg_onu mēn çin_alasuz.
Tamam hāmı éşitdi bu hikāyeti, cereyanı. Bu mācaranı hāmı éşitdi. Bının bı
arvatdarı da éşit'di. Mının bı qeynenesi de éşit'di; şah gédib,_orda bir qız
görüb. Bir gün şah géne adam gönderdi, gördüle hō; bu qızın_adamı
yanındadı. Salam vérđi, géşđi, eyleşđi, dédi: Valla, meni şah gönderib bura.
1070 Bilméyrem bu senün bacundu, arvadundu, neyundū. Şah gelip, bırda munu
görüp 'qeyidib; indi dééy: Gereg_onu mēn çin_alasuz. Dédi: Gét, şaha
déy'nen:_Üş gün, dört gün mene vax vérsin;_onnan sonra cavab vér'rem. Bu
hemun qasıd qeyitdi. Qasıd qeyitdi, gel'di. Mının bı 'qeynenesi éşitdi bu sözü.
Mının bı qeynenesi, bi des libas géydi, yavaş yavaş gétđi hemun bu qızın
1075 yaana. Gétđi bu qızın yaana. Oğlan bāyra gétmişđi. Qıza baxdı, gördü hō; bu
hemun qızdı ki belege belemişđi, cēbeye qoyub_atmışđı dergiya, bu hemun
qızdı. Bu hemun qızdı, tapılıb ge'lib.

- Day bizi paymal éliyecek.

- Dédi: Qızım! Dédi. 'Beli! Dédi. Senün_erün var, qardaşın var, neün var?
- 1080 Dédi. Bi dene qardaşım var. Bu barmağın dişledi. Dédi: Onun da burasında xal vār? Dédi: Belé, onun da burasında xal var. Bala menzil düzeltmişdile, kelekden yığmışdıla. Bu, bu yan,_o yana bax'tı, dédi: Qızım! Dédi: Belé! Dédi: Héyif sizün bu balaca menzilüze, düzeldifsüz, burda oturufsuz. Dédi: 'Nemenedi, 'nemesi héyif? Dédi: Bırda bi dene bağ var; Ağlar - Güler bağı
- 1085 déyelle. Ol bağda bi dene ağlar - güler_ağaç var,_alma ağacı; biri ağlar, biri güler. O almaları, dere qardaşun, getire; birin bırda qoyasuz, birin_orde. Bu ağlıya, o güle; bu ağlıya o gü'le; sizün menzil yaxçı teknil_ola. Dédi: Ağlar - Güler bağıdı? Dédi: Belé! Sen déme; diblerin bağıdı. İstéy, mını ölüme gönderē. Bu arvaṭ qeyitdi. Oğlan_axşam bayırdan geldi, gördü bacısı
- 1090 békéfdi. Dédi: Bacı niya békéfsen? Dédi: Valla, bi dene qārı geldi bura, benim yanıma bü'yün, mennen hemsöbet_ordu; dédi: Filan yérde bi dene bağ var, orda iki ağac_alma var, biri ağléy, biri güléy; biri ağléy, biri güléy. Onun_almalarınnan iki dene getsüz, burda qoysuz; day mücehhes_olarsuz. Dédi: Éybi yoxdu, géderem, getirrem. Géce yatdıla, seher durdū, atın mindi
- 1095 géde. Gétđi, yolda gördü hō, bi nefer şexs dayanıp yolda, dédi: İb'rahım! Dédi: Belé! Dédi: Gédésen Ağlar - Güler Bağı'nā? Dédi: Belé ağa, gédéyrem Ağlar-Güler Bağı'na. Dédi: İbarahım,_axırundu_ya, ölüme 'gédéysen_ē. Dédi: Be ağa, neme 'éléyim? destür déyiple de. Dédi: Ölüme gédéysen, meem sözüme baxarsān? Dédi: 'Belé, niya baxmam. Dédi: Qeyit bazara,
- 1100 qeyit bazara, ağaşdan bi dene izgilet_al. Ağaşdan libas yap, gel, géd_o bağā. Ağacına ey, derginen; _eger_istiyesen,_öcür gédesen, diblerin bağıdı, seni éle elbehel paymal_élelle. Bu 'qeyitdi, geldi, gétđi bazara. Bi dene ağaşdan libas yondurdu, libas géydi ayağına. Bi sefer bi dene izgile aldı eline. Geldi, mindi a'tı. Geldi hemun yére gördü hē, hemun_adam géne bırda
- 1105 dayanıb. Dédi: İbrahim! Dédi: Hē! Dédi: He mücehhezsēn, gédéysēn? Gédersen,_alma ağacının dibinde dayanısan. Bağa géçmesen_ē; dibinde dayanısan, izgileni uzadısan_almı'ya, eyersen, derersen; maba elün

görsedesen_ē. O bağda adam vardı, hay salalla, qırxharamılar, seni daldan
 tu'tar. İbrahim néynedi. İbrahim geldi atınan, geldi, baxdı, gördü; ay_oğlan,
 1110 iki ağac_alma var, biri béle aǵléy, biri éle güléy. Bi sefer bu izgileni uzatdı,
 'eydi, birin de're. Bi dene uşax vardı, seslendi: Ay ağa, ağac_almanı derdi.
 Dédi: E_çeperin biri çeper, ağaç da almanı derēr? Dédi: Valla, ağac_almanı
 derdi. Dédi: Çeperin biri çeper, fuzul danışma, ağac_almanı dermez. Bu,
 onların behesine elin_uzatdı bı sefer. Qolun çırmadı, elin_uzatdı, almanı
 1115 derdi. Dédi: Ay_ağa, el,_almalı derdi bi sefer. El_almanı derdi, diyende atıldı
 atu üstüne, yumuldu. Qırxharamılar yumuldu munu üsdüne. O
 oğlan,_almaları ki getdi, koydu o évde; biri aǵladı, biri güldü.

Bi sefer hemun qārı géne geldi bıra. Qārı geldi bıra, gördü_ē, Ağlar -
 Güler Baǵı'n_almaları gelib; biri aǵléy, biri güléy. Bir_az baxdı, onnan sonra
 1120 dédi: Qızım! Dédi: 'Belé! Dédi: Hemun bağda ge'ne bi dene eldaşı var. O
 eldaşını da qardaşun getse, o eldaşı yérde işliyeceg, bir_üzüne qızıl tökeceg,
 bir_üzüne gümüş, bir_üzüne qızıl tökeceg, bir_üzüne gümüş. Dédi: Éybi
 yoxdu, onu da getirrik. Mını dédi, gétđi.

Bi sefer şahın qāsıdı geldi oğlanın yaana: Bes, neme déysén, mene béş
 1125 gün vax vermişdün;_elan day béş gün 'souşub? Dédi: Gét, şaha déynen: Üş
 gün de mene vax vér. Üş dene de seferim qalıp, indi ya sene véren_Allah'dı,
 ya bize véren_Allāh.

Bi sefer_oğlan néynedi? Oğlan, géne sūb atı çıxartdı, mindi, sürdü.
 Sürdü, gétđi, gördü ağa, hemun şexsi géne durub_orda, caddanın qıraǵında.
 1130 Dédi: Mehemmed! Dédi: Belé! Dédi: Gédéysén? Dédi: Belé, gédéyrem. Dédi:
 Eldaşıyçın? Dédi: Belé! Dédi: Gédersen, izgileni atu üsden;
 atdan_enmesen_ē; izgileni sallarsan. Eldaşı orda işléy; üsden izgileni
 sallarsan,_eldaşının başınnan géçer_aşaǵı; Allā, Mehemmed, ya Eli;
 çekersen, qonarsan atu üsdüne getirisen. Qorxma, tutabilmezle seni.
 1135 Mehemmed gétđi, gördü belé, hemun bağda eldaşı işléy. Eldaşı işléy,

bir_üzüne qızıl tökéy, bir_üzüne gü'müş. İzgileni salladı, gétđi eldaşın boğazına.

- Allāh, Mehemmed, ya Eli!

Çekdi atın terkine, eldaşın da getđi, qoydu o évin bucağında. Bi sefer
 1140 eldaşı işledi, bir_üzüne qızıl, bir_üzüne gü'müş. Seher_oldu, gene hemun qarı geldi, hemun qarı geldi, gördü_ē, bını da getirib, dédi: Ėy qızım; déyesen mını da getirib qardaşun? Dédi: He, mını da getirib. Dédi: Day bi dene de şéhüz qalib, onu da getisüz; day müceh'hez_olacaxsuz. Sen déme; bu qārının bedbaxlığı'dī. Bu işler hamısı qārının bedbaxlığıdı. Axşam_oğlan
 1145 geldi, bacısı qeyitdi, dédi: Valla, qārı geldi, géne béle dédi. Dédi: Neme dédi? Dédi: Hemun bağda gene bi dene xoruz-u neqelxu var. O xoruz-u neqelxunu da getisüz,_éyni redyol kimin danışacax, başuzdan géçeni, dünyadan geleni, géçeceyi, geleceyi danışacax; elan men necür danışéyram,_öcür danışacax. Bi sefer oğlana dédi mını.

Oğlan géne seher_atı mindi, gétđi, gördü_ē, hemun şexsi géne dayanıb_orða. Sen déme; bu şexs, munu ağasıdı, mōlasıdı. Dédi: Mehemmed! Dédi: He! Dédi: Xoruz-u neqelxu için gédésēn? Dédi: Belé! Dédi: Qeyit, gét, tūfengün götū, sal çiyñüe, gel, gét. Gétginen;_amma serreflig_éle_ye. Sennen bir milyon_adam gédib_orða, hāmısı
 1155 mücesseme_olub. Houzun döresinde hāmısı muğabba olub. Gédersen, 'qorxma_ya. Atı qoy houzun qırağında. Ō adamları; elün sal_adamlarun_ikisini arasına, bücür fişar vér,_aralansın'nar. Olar da seni kimin gédib_orða... Tilismdi, o tilismdi. Eger getirebildün, xoruzu getirbsen; getirelmedün, sende olar kimin tilisim_olacaxsan. Dédi: 'Neme éléyim? Dédi:
 1160 Gédersen, elün salarsan, camaatı béle [ellerinle ayırırsın] élersen. Üş defe diyersen: Xoruz neqelxu, xoruz neqelxu, xoruz neqelxu; üçümcü defede bu houzdun qalxacax yuxarı. Gétđi yuxarı, qeydip täponnan bi dene dimdik vıracax,_orða quruyacaxsan; amma ceħd_éle, o yuxarı gédende vir tūfenginen onun şāperreri tökül'sün. Day sene dinmē; amma vırmasun,
 1165 qeyidip täponnan bi dene dimdik vıracax, orða muğabba olacaxsan. Belé

Mehemmed gétđi. Geldi, gétđi atın qoydu orda. Belé, adam béledi, éle bı qılıx; housun dōresi. B elin saldı, camaatu arasınnan bir_ az fişar vérđi, tūfengin_āmāde tutdu:

- Xoruz neqelxu, Xoruz neqelxu, 'Xoruz neqelxu!

1170 Gördü, housdan xoruz şaqqılladı, qıyhadı yuxarı. Yuxarı qıyhadı, qeyidende tūfenginen vırdı şēhperreri tōküldü; tōkülende xoruz geldi, munu elinü 'üsdünde otdü. Atıldı, mindi atı, bağdan çıxdı. Qırxharamılar minin dalıycax... fayda vérmedi. Geldi, heddisedden gēşđi. Getđi, xoruz neqelxunu qoydu orda. Dédi: Bacı! Dédi: He! Dédi: Biz, bi yéce bu xoruz neqelxunu
1175 danışdırax, görek, bizim māceramız nemenedi. Bizim dede nenemizi tapsa, bu tapacāx. Bu xoruz neqelxunun pişi vardı, pişin burdulā, bu xoruz neqelxu durdu sōbet_élemege. Dédi: Günnerün bir günü bi dene pātşah vardı, onun qıx dene xanımı 'vardı, bi dene 'qeynenesi. Şah destür vérđi:

- Menim qıx dene xanımımnan ōlatım_olméy, gédün, bi dene mēn_için
1180 tezedden arvağ tapun.

Gétdile, dolandıla bı yanı, o yanı. Geldile bi dene çoban 'vardı, çobanın qızın_aldıla. Bu uşaxlar, qulağ_aséller_ē. Geldileç bi dene çobanın qızın_aldılaç, apardılaç. Şah_içun toy_éledile. Ay dolandı, ay başa yeldi; il dolandı, ay başa yeldî; bının bir_oğlu, bir qızı oldu. Şahun 'qeynenesi bu
1185 oğlanınan qızı gizlet'di. Gétđi, it küçüyü getđi, qoydu oğlānan qızın yérine. Bı qızınan_oğla'nı beledi, apardı; bi dene cēbe qeyitdirdi; qoydu cēbeye, atdı dergiya; atdı degi'ya. Dergada günnerün bir günü bi dene tacır xeride gédéydi. Bi dene tacır munu tutdu, getđi. Getđi, bu, özüne övlat_éledi. Bir gün,_iki gün,_üş gün bu uşaxlar_emele yeldi, başa yeldile, medresiye
1190 yétdile, hedd-i tefliy_odula, özlerin tanıdıla. Uşaxlar, bu uşaxlara öceşđi, dédıle: Sizün dede - nenüz yoxdū. Siz 'tapbasuz. Bi sefer bılar geldile, néynedile? Hemun tacırdan xahişt_éledile, dédıle: Sen, bizi villiyesen, biz gédek; dede, nenemizi tapax. Tacır da qaldı sergerdan. Tacır da bu qızınan bu oğlana hersine bi dene at vérđi, mindileç. Bi sefer bılara vesiyet_éledi,

1195 dédle: Gédün, hemun yérdeki at_elin vıracax yére, men déyen yérde elin vıracax yére, orda qalun, géşméyün. Day bı, xoruz neqelxunun pişin qet_éledi. Dédi: Day danışma, éyni bizik. Day māceranı uzatma, éyni bizik. Péyqam_éledi, dédi: Şaha déynen gel, xanımu a'par. Geldiler, qefle, qoşun, zad geldiler. Qızı bezediler; qızı bezediler, götdüler.

1200 - Ya Eli sennen meded.

Xoruzu neqelxunu da götdüle. Hāmısı yığışdıla, gétdile. Desticem gétdile şah hüzürüne. Gétdile şah hüzürüne gédennen sonrā, day şam mam yéyildi, çay may_ıçıldı, sōbet başlan'dı, sōbet başlan'dı. Şahun vezir, vekili qeyitdi, oğlana dédi: Mehemmed! Dédi: Sen kimsen, sen neçikarasan, sen
1205 hardan gelib, hara gédensen. Senün bu bacun, siz_iküz kimin qızısuz, kimin_oğlusuz? Dédi: Valla, men bilméyrem, icāze vérsüz,_odéy,_o xoruz var_orða. Xoruzun pişin buram,_o sōbet_élesîn. Men bilmem.

Bi sefer xorozun pişin burdula. Xoruz_éyni men_evveliden ki necür démişēm, öcür māceranı başladı, geldi, yétişdi yérine. Şah qeyitdi, dédi: Ē,
1210 olan bu benim qızımnan benim_oğlumdu ki. Men_öz qızımı aléyram. Qeyitdi, xoruza qeyitdi dédi: O arvat ki quuya salmışıx, o quyuda duréy ya 'ölüp? Dédi: Quyuda duréy, sağdı, evvelkinnen de yaxçıdı. Allah_ona perestar_olup, perestar vérip, nighvan vérip. Destür vérdi, gétdile, tenef salladıla, quyudan_arvadı çekdile, çıxdı éşige. Gördüle, arvat ne arvat, evvel
1215 çoban qızıydı, elan lap şah balası olup. Arvadı getdiler_éve.

Mācera bırda hara çatdı? Şah, tamam vezir vekili yığdı bir yére. Tamām xanımların hāmısın yığdı getdi otağa. Hemun qeynenesin de getdi otağa; dédi: Xob, benim qeynenem! Dédi: 'Beli!

- Menim xanımm!

1220 Dédi: 'Belé!

- Bının qızısān?

Dédi: 'Belé! Dédi: Siz bu çobanın qızın doğuzdurdüz, niye gelip mennen muştuluğ_almaduz. Men size bi dene ket bağışlıyam, bi dene şehir bağışlıyam. Gétdüz, it küçüyü getdüz, qoyduz bu çoban qızının yérine.
 1225 Munu uşaxların beledüz, aparduz, cēbiye qoyduz, atduz dergi'ya. Gétdi, tacıra qısmet_oldu, tacırdan geldi, éyni mene qısmet_oldu. Başa bu xoruz neqelxu olméydi, bu māceranı bu danışméydi; gereñ men_öz qızımı aléydîm? Dédi: Cellatdar hāzır. Aa cellatdar hazır_oldu. Dédi: Menim xanımlarım, hamı döyr_éléyün meni. Bi dene, bi dene heresine, bi dene şehir yazdı, vérdi. Dédi: Filan şehir senün. Talağın dédi.

- Kalan şehir senün.

Talağın dédi.

- Kalan şehir senün.

Bıların hāmısının talağın dédi. Dédi: 'Qeynenemnen bu qızın, celatdar, başın vırsın. Bular baisdi mene. Elbehel celatdar_āmada oldu. O qeynenéynen, öz qızının başın vırdıla. Şah birda hemun çoban qızıynan hemun_öz_oğlu, öz qızı. Çobanun qızın_özüne xanım_éledi, oları évlat. Öz qızın qeyitdi, vérdi hemun vezirin_oğluna. Vezirin qızın_aldı öz_oğluyçın.

Bılar birda yédile, işdile şad_oldula. Siz de hāmuz şad_olasuz_inşallā.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
YANITLAYAN : Şemseli Menafi / 83
DERLEME YERİ : Hişeyin Merkez
DERLENEN : Röportaj

2

- Emi can, evvel soruşum; senün adun nedi?
- Nökerü adı Şemseli Menāfi.
- Ağayé menāfi néçe yaşun vardı?
- Heştad_üç.
- 5 - Ne işe baxarsan?
- Bi dene yérimiz var_ıdı bizim. Tarix yad vérmezdi, bıra bağ_olardı. Menim qururi cavannıgım_ı'dı, bi yol dedeme dédim ki dede, bu yér ki bizim_elimize dü'süb, biz bıranı bağ qoyaq. Bi den de çéşme var başında, çox_ālı suudu. Dédi: Oğ'lum, éliyebilersüz? Bıra cengeldi,
- 10 bıra xerabedi axı. Dédim: Belé! Ağa, biz bıra'nı abaddadıx. Girbadınan, külüngünen_abad_éledik, éledig_ābad. Bilexire bıra ad çıxatdıx, bağ qoy'dux. Elān hemün bağ, elli atmış dene girdekanımız var, hele ayrı ağacı héç. İndi nağad diyennen sora elan men qocalmışam. Heştad_üç sindim var, yétişdirebilméy'rem. Nevelerim de
- 15 olubla idāréyi, ranende manende; gétméyle bağa. Bu bağ, indi – elan qalib āvāra. O diğ meni öldürér.
- Néçe dene uşağun var?
- Menim bi dene oğlum var, bi dene qızım. Şéhén'de olallar. Rānendediler. Oğlum idārede olar, idāréyé ferhengde olar. Annan bir
- 20 nevem şirketde olar. Bir nevem de, o böyügi éléktirikçisi var; Rıza Menāfi, télvizyon zad düzel'der. Biri de onnan xırdadı. O da

25 teraktor işleder. Bilexire men bi dene bırdı, qocalmışam da, heştad üç sindimdi. Qādir be iş dōrem elan, da bu işlere gēdem baxam. O hemen bağ ki zehmet çñmi'şem, o bağ gēce günüz benim fikrimnen çıxméy. Yétişen yoxtu. Men de indi – elan bilexire efsus çekéyrem de.

- Özüz néçe bacı qardaş ıduz?

- Özümüz üç qardaş ıdıx. İki dene bacım var ıdı.

- Cavannıxda bağdan sora harda işlerdün?

30 - Cavanıxda da sekgiz il de seyyaddığa, tora gétmişem. Balıx tutardım. Behr-i Xezer'de işlerdim. Xılasa bücür day, day geldik annan qocaldıx. O da qudret-i beden istér orda işlemeg, o dergada işlemeg. Da geldim, men de orda isdéfa vérdim. Day gétmedim. İki il de şilatta qalmışam, şilatta işlemişem. Géderdik lötgéyne dergiya. Süb azaana
35 youx géderdik; meselem budéy bu qelyennahar vaxtt gelerdik, gün çıxannan sora gelerdik. Balıx da birden qalmışdı tora. Birden görerdün, heştad min, yétmiş min, elli min... Balığ ıonda ucuz ba'ba. Balığ ıalan kim ıdı.

- Hişéyin'de nemene 'ekerdüz qedim zaman?

40 - Hişéyen'de, bırdı; mexsusen Hişéyin'in buğdası adınan ıdı. Her yérde déyilerdi. Hişéyin'de öküzünen ekerdik, teraktor yox ıdu o dōre ki. Arpéydi, buğdéydi, merciydi, noxud ıdıf, kürüşnéydi, ha béle.

- Eylon nemene ekélle?

45 - Elān da gene éle hemen ıo zaddarı ekéller; münteha day öküzünen döy, terahtordu. Elan da öküz saxlıyan yoxtu. Éle gene hemon şeyler eki'lér. Azalıb, çoxalméyib. Öküzünen elli min xelver götürdük biz. Orağınan bişdik.

- Mal héyvan nemene saxlalla?

- Mal héyvan da saxlardıla o döre; öküz, inek, qo'yun, bu héyvannardan.
 50 Day nemene saxlıyacağ_ıdılar. Day olar da behemdulla yığışılıb_élân.
 Bi de mes'noi süt gélér bıra. Özümüzü, az qalér birbirimizi öldürek
 bırda mes'noi sütden_ötürü ki gédey_iki dene süt_alax. Bu bizim
 xatıratımızdı. Vāqien_o döre üreymiz diriydi. Allah bilér, zemiye
 girmişdik, buğdıya baxmışdız, söyüner'dik. Öb_öb biçe biçe axı ne
 55 'oxurdux, ne 'oxurdux! İndi o oxumax gétđi day. Elan qem_çinde
 üzéyrem. Men, oxuyēlmerem. O xatirelerden ödu ki, déyerdik ağa:
- Men dédim: Lebünnen süzülen şekerdi.
- Men 'dédim: şekerdi. Sen dédü: Baldı.
- İndi ağa o dōreler, gēşti, gétđi. Elan da biz doğurdan da
 60 qemnak_olmuşux.
- Xıtmetün senün hardéydi?
- Xıtmetim Tēran'déydi.
- Xıtmet xātireni dé!
- 'Belé, gétđig_annan, mürexeslig_almışdım, gétmişdim şehere gezmege.
 65 Geldim gördüm_ağa bîqāri başlanıb. Dédim:_ olan, men dedm_çin
 doyunca işlememişem. Bu neme bîqārısıdı. Ağa, dédim men: Fet bı
 dōy. Bu ağanın da qeynatası ordéydi. Ağaxan_ıdı rehmetdigün_adı;
 Alla rēmetine gedip. Dédim: Ağaxan! Dédi: He, yavaccalı!
- Men_özümü vıracam şebkorruğa_ya. Men bu bîqāri mîqāri işliyen
 70 'dōyrem. Dédi: Necür vıracaxsan? Dédim: Vırram da, görersen. Men
 başa 'yétirrem. Xulase, men birden_ağa gördüm bîqāri başlanıb.
 Axşam_ol'dı, dédim: Men 'görméyrem_axı. Meni bi nefer desşüiye
 aparsın. Bu 'ağanın qeynatası benim_elimnen tutdurdu apardı
 desşüiye. Gétđik. Yalannan gét'dim da istéyrem şebkorruğu
 75 sābit_éliyem. Qeyıtdız, dédim:_ Ağaxan, men şebkor dōrem_e; am'ma
 istéyrem bu şebkorruğu icraya qoyam, bîqāri işlemiyem. Bu seher didi:

Men de şebkoram. Dédim: Ağaxan, sen benim xeddimnen
gelebilmesen_e! İmtahan vérebilmersen. Bizden imtahan_alacaxlar.
Ağa, bizi geldi elimizden tutdu. Men de 'soyunmuşam da. Qabağıca bu
80 Ağa Xan'ı çeñdile houza. Bu qodux körpüden géçen kimi 'girmedi.
Dédim: Oaln derin döy, boğulam; souğ döy, üşüyem; eynimde
paltarım yox, ıslanam. 'Vırdım; bir_idde quruhban da āmuzéşden
çıxmışdı, şirni mirni almışdıla, qoymuşdula, oturmuşdula, bîqāri de
işlenéydi; ağa, lām su qalxdı, töküldü bularun, şirni mirnisinü üsdüne.
85 Suun_içine düşdüm dā. Düşdüm suun_içi'ne, imtahanımı vérdim.
Xulase yat'dım. Ağa, bir gün_iki gün men yaxçı olmadım tā bîārı
qutarana kimin.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
SÖYLEYEN : Ehed Ağayı / 63
DERLEME YERİ : Hişeyin Merkez
DERLENEN : Röportaj

3

- Adun nedi senün?
- Ehed Ağayı
- Ağayı, kэфün yaxçıldı da?
- Sene qur'ban, yaşıyasan.
- 5 - Haralısan?
- Şéyin'nen
- Şéyin'in_özünēn, ya éle etrafdan gelmesen?
- Özünnenem_éle.
- Ne işe baxarsan?
- 10 - Teğriben bağdarıx, keşāverzik. Cüz'i de qessābi var_ımız.
- Bu géçi can hayında, qassab piy hayında: Bu nemenedi?
- O da bi dene meseldi; qedimnen diyelle da.
- Belençilik mesel nemene bilésen?
- Élençilik, meselem bir nefer_öz hayındadı; o birisi menfeetin_axtaréri;
- 15 ona diyefle, menzurrarı odu, 'belé.
- Néçe yaşın var?
- Atmış_üç.
- Hişéyin'in danışığı necürdi?

- 20 - Hişéyin'in danışığı, teğriben bizim danışığımız, Erdebil terefine yémez bizim danışığımız; Zengan'a yéer. Zengan'a yaxçı yéer, "neme" diyerik biz. Bizim lehcemiz Zengan'a yéer. Çox ferq_éler Hi'ro'dan. Erdebil bizim_ustanımızdı; amma lehcemiz_olara yémez. Olar, "dayna" diyelle, olara yémez bizim lehcemiz. Ama biz_o Zāngan'nan teğriben dilimiz Zāngan'nandı. Zangannar "neme" diyeller, "neme"; biz de
- 25 "neme" diyerik.
- Qedim neğıl, dāstan,_atasö'zi...
- Qedim biz mālîhler çin saman aparardıx dalımızda, mālîkimiz_için. 'He maliñler çin biz dalımızda saman aparardıx. Lap kendimizin başına şayed bi kilométr_ola, orda dalımızda saman aparadıx gavaléyna o'ra.
- 30 Orda mālîkün 'nökeri birden diyerdi ki munun samanı 'azdı. Munun başı yarımdı. Mını bir de qeyteredik xermene. Gene tezedən_onun başın doldurardıx, getirerdig_ora. 'Nökeri ki var_ıdı, touğlağımızı tengeden zaddan vıardı aparardı. Öz touğ'lağımızı tengeden 'nökeri tutardı aparardı. Aparadı mailk_için. Ebiş Xan, Qluş Xan, Memiş Xan,
- 35 bılar 'hamısı Sencebetdile. O Derbed davası meem yadıma yelmez. Derbed davası, zadı éhtimalen xannarna dōletin davası géçib_or'da. Olar, meem yadıma yelmez. Menim sindimde olub; ama benim yadıma yelmez, uşaq_ımışam.
- Bu Şéhin'de merdümün zindigisi ne 'sethdedi; yaxçıdı, pis'di?
- 40 - Bir_az bahalıxdı; qedimkine göre çox yaxçıdı. Qedim zamannan, bizim zamanmız,_uşaxlarmız zamanı eslem muqayise élemeli dör_eslen. Ne libas varımız_ıdı, ne ayaqqabı varımız_ıdı ayağımızda, ne eynimizde yaxçı libas var_ıdı. Olağı uşaxlar, hēs bilmélle, ceryan ne'médi. Yaxçı çörey yoxumuz_udu. Çox mōqé aj qalardıla merdüm_ı bıranun. Hele bez_adam, şayed bi nōi çöreg tapēdı. Bir_iddesi de doğurdan_aj qalardı. O zamannar géderdile; tut birda téz yétişer, tut diyerüg biz; géder tut zat yéerdile ajlıxdan. 'Olarnan meselem_elanı
- 45

mülâhize éliyende bir_ az bahalıx'dı, fişar gelér zinde'gi; mümtaha çox yaxşı.

- 50 - Qedim toylar necür_ümüş?
- Toylarımız da baba 'géce olardı bizim toylarımız qedim. 'Géce olar'dı. Bi seferi géce sübhe yoxun bu beyi aparardıĝ; hamam var_ıdı, hamama. Hamamnan süb getirerdile beyi teriflemege. Seher – süb ışıxlananda, süb azanın'da bu tengéynen, dayra zurnéy'nan, o vezde beyi
- 55 getirerdileĝ. Day gör, süb bırda yatmaĝ_olar'dı? Süb azanında beyi hamamnan getirerdile; hamammız var_ıdı, Bey Hamamı diyerdile. Süb bés_ altı dene ca'van, merdüm, o uşax – muşaxlar gelerdi, beyi hamamnan getirerdi, beyi teriflerdile. Cavannar başında olardı. Saat sekkiz doqquz'da beyi teriflerdig bırda. Aşıxlar çalardı, dōrede uşaxlar
- 60 da eyleşmişdile; şabaş zat vérederdile bına. Üş gün toyumuz vardı. Aşıxlar qedim havalardan oxurdular. Elankılara çox yaxçıdı. Elen_ itirible, o havalarımı, itirible. Qedimki havalarmız yoxtu:
- Ağaşta iyde, yarpaĝı girde.
- Bu sözleri diyerdile. Çox yaxçıydı.
- 65 - Uca daĝ başında céyran balalar.
- Oları zadı diyerdile, çox yaxçıdı; ama elan bi dene bi şey qoyélla ora, sesi adamın qulaĝın delér, héş bilmér_ adam nemenedi.
- Gelini bırda da atınan_ aparar_ımışla, ya necür?
- Gelini xéy, 'bırda atına aparmazdıla. Bırda yériye yériye yetirerdi'le;
- 70 çünkü yoxundu kendimiz. O ketden bu kende atnan getirerdile, qatırınan atınan. Öz toyumuz da éle o birsiler kimin. Qedim zaman meselem men gédib qızı 'görméydim ki be'yenméydim ki. Dede nene zat vasıtası oléydi, geléydi, dééydi: Filan kesin qızın adaxladıq sen_ için.

RÖPORTAJI YAPAN	: Mehdi Xımışlı / 31
SÖYLEYEN	: Mehebbet Qurbani / 59
DERLEME YERİ	: Hişeyin Merkez
DERLENEN	: Röportaj

4

- Emi can, Aduz nedi?
- Adım Hacı Mehebbet Qurbānî
- Ağayé Qurbānî néçe yaşuz var?
- Teğribēn elli doqquz.
- 5 - Ne işe baxarsuz?
- Qeblen ranendéydim. Onnan sora gelmişem, bi dene teqriben bu furuşqahı qoymuşam. Balaca tükandı da, bırda geçinérık, zindegimizi dolandırérıx.
- Néçe uşağun vardı?
- 10 - 'Dörd_oğlum var, üş qızım. Elan biri Tèran'dadı. Biri gene Kereş'de'di. Üş dördü de éle bı yan_o yandadı gezélle de. Özleriyçin bi az çox kesb_éléller.
- Özüz néçe bacı qardaş_iduz?
- Özümüz_iki qardaşix, bi bacı. Savadım, teğriben
- 15 Quran_oxumuşam;_ama elan yazaram, pozaram, oxuram ola'rı.
- Néçe savaduz var?
- Savadım teğriben Quran_oxumuşam; amma el'an teğriben yazaram, pozaram_oxuram_oları. Teğriben qedim savaddı.
- Xıtmete haçan gédipsen?

- 20 - Xítmete qırx doqquzda gétmişem. Xídmət de odu ki bizi
bırdan_apardıla Ecebşir'e. Bırdan gétdig_Ecebşir'e. Orda döremizi
qutardıx. O üç_ay ki mınnan qabax déyerdile: Döre görélle, aşxordula
bééstéla. Ordan bizi vérdile Qezvin'e. Qezvinnen bizi qaytardıla
vérdile Mencil'e. Men Mencil'de xídmət_éledim. Mencil'de xedematda,
25 furuşqahda olardım. Furuşqahé İttiqa déyerdile mınnan qabağ; artıx da
elan bilmérem nemene var.
- siz_éle Hişéyinni'süz?
- 'Esli Hişéyinniyem.
- Hişéyin'de deramed necürdü?
- 30 - Şükr, biz, indi o çoxunan 'döyrük. Da indi o ömrümüzün çoxu gédib. Éle
az da olsa Alla bereket vér'sin. Allah taala neme vérér, gene şükr,
gene şükr. Teğriben_ekin çoxalıb; héyvan zad bi zerre azalıb. Bırda
éle didim ki arpadı, buğdadı, mercidi, noxuddu. Kürüşne kem
bir_az_olar. Allah taala eger yağış yağdırsa, yérimiz bir_az yaxçı
35 ol'sa, pis döy, yaxçıdı. Mal héyvan da äylan qoyundu, géçidi, ineñdi.
Öküz da yér – mér sürmélle, äylen terehtürnen sürélle.
Qedim_öküzünen_olardı.
- Hişéyin'in neğed cemiyeti vardı?
- Valla, 'değiğen bilméyrem.
- 40 - Néçe parça kendi var.
- Atmış néçe parçadı. Atmış ya altıdı ya dört.
- Uşaxlıx xătirelerinnen bi dene danış.
- Uşaxlıx, neme danışım. Evvelinen_éle bi zerre teğriben sofiyam. Men
héş kesnen de işim_olmaz. Éle bücür gellem, bücür géderem. Menim
45 vanétim var. Üş dene maşınımız var. Biri de benimdi néysandi.
Yük_aparram, yük getirrem; özüm_için getirrem. Bıradaki göréy'sen,

bıra Alı Qapısı'dı. Bıra meydan-i Alı Qapı'dı. Qedimnen Alı Küllüğü
déyerdile; elan Alı Qapısı'dı.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımsılı / 31
SÖYLEYEN : Kitabulla Ekberi / 71
DERLEME YERİ : Hişeyin Merkez
DERLENEN : Röportaj

5

- Emi aduz nedi?
- Adım kitabulla Ekberi.
- Néçe yaşuz var?
- Menim_elen yétmiş bir yaşım var.
- 5 - Néçe uşağuz var?
- Menim_altı dene, üş qız üç_oğlan. 'Hamısı kanardadı, Téhran'da, Reş'de. Bırad bi dene yoxtu. Xanım da fôt_éléyib_özüm qalmışam lap tek. Özümüz de dört qardaşdıx, üş bacı. Bacımızın biri öl'üb. İki bacı, döhr qardaş qaléyır. Olar da Téhran'dadıla, mennen sora hamısı,
- 10 - bacılarım da qardaşlarım da.
- Şéhin'de milletün rābitesi birbiriynen necürdü?
- Bırda hamı birbirin ta'nır. Müntası 'here öz fikrindedi. Men_onun fikrinde, o benim fikrimde ola, bu yox. Her kes_öz fikrindedi. Hamı da birbirini tanır bırda. Xéér de şer de hamımız... Hatta bıra nisf_idi; yarı ehl-i Tesennündü, yarı Teşeyyü. Bırda biz_için_o ixtilaf filan 'eslen
- 15 - 'yoxdı. Éle olarun da xéyri, şerine biz géderik; olar da bizim xéyri şerimize gelelle.
- Néçe parça kendi vardı Hişéyin'in?
- Şéyin'ün teğriben atmış bés, atmış_altı dene vardı; veli 'elan köçüple,
- 20 - qalmıyıb. Çoxunda qalmıyıb ki. Bés_altı dene ketde héç qalmıyıb_eslen. Dosduli, Bilede, Borgéyim, Göhlever; bılarda eslen

qalmıyıp, 'hamısı köçüple; Ergili. Heresinde bir_öy var. Bi dene öy qalıb.

- Qedim toylarun resmi rusumatınnan...

- 25 - Toylar ki qedim bırda zurna balaban_ıdı, dayréydi. Elan here bi dene bi şey qoyér qabağına: güpbü güp, güpbü güp, güpbü güp, güpbü güp; hés bilmey_olméy neme᳚ 'diyé. Özü de bağışla, arvat qız qarışéy birbirine; teke qoş qarışéy. Hés bilinméy oynıyan kimdi; oğlan kimdi, qız kimdi. Bı yannan da elli nefer filmberdari élér. Bu onun nāmusun, o
- 30 onun zadına... Bu 'bername᳚ bi Şayi deymez; veli qedim toylarda tar_ıdı, balaban_ıdı, zurnéydi, dayréydi; qeşek getirerdile. Dēvet_élerdile; kişiler oturardı heyetde ya 'damda. O aşıxlar, olar çın çalardı. Arvatdar᳚ kanardan damlarda oturardıla. Hés kimin haqqı yox_udu, dama çıxa, kişi xalqı. Elan ki eslen bayram hés bilinméy;
- 35 feqet_éle here bike portuxaldan, bi cebe purtuxaldan_almadan aléy. Onda bir_ay bayrama qalanda, yumurta oynardıx. Yumurtanı reñlerdig, yumurta oynardıx, tā sizdehe kimin. Axşamlar, çerşembe axşamı ot yandırardıla damda. Cızıx çekerdile, düz tökerdile damlara. Çırağı yandırardıla bacadan vérediler. Géce merdüm, ot
- 40 xamuş_olannan sora bi sefer uşaxlar géderdi binu onun bacasınnan qurşax sallardı. Biri pul bağlardı, biri yumurta bağlardı, biri qorqa, girdekannan iydeden, bücür şeylerden bağlardı. Veli elhmdulla, eylen da tamam simkedi, qırqunidi damlar; ne baca var, qurşax sallama, 'hés zat 'yoxti. Éle birinü öyüne gédün, bi dene şirni gördün: Allah
- 45 mubārek_élesin, qutardı. Menim_öz nezerimde, kaş men tezedden qeyidéydım, o zamanım_oléydi. Bu benim_öz nezerimdi. Ālan pul çoxdı; veli be'lā on berāberi o pul izāfedi. İreli gün ağayé Xāliqi'nün bi dene, ağayé Şerifiyān danışéydi, dédi: Adam var_ālan iki milyon cibinde pul var, déyér: Seher_acınna 'ölecem. Onda baba, elli batman
- 50 arpa, buğda dartéydi, bi dene qoyunna, çepişden keséydi 'qourmalıx, bir put da neft_aléydi, dééydi: Bir_il fikrim rāhetdi. On nefer_adam bi

55

dene òde zindegi éleydi, bi dene qabda qaza yéydi. Ālan, oğul dēy: Menim_otağım gerey_ayrı ola, buxāрім_ayrı ola. O déey: Men derse baxéram. Qız déy: Menim_otağıma hēş kim 'gelmesin. 'Heresi bi dene zindegi istéy. Ālan, olan_іçin müşkil dōy; olmıyan_іçin belādı. Qedim bayıra yédende qut görerdik, douz görerdik, ayı görerdik. El'an ayını qurdı, pelengi vırasan, muhitizist gelér, dādıqah geléy, menābé-é tebiı gelér; veli on dene adam öldürsün, bir nefer tapılméy diye buni kim_öldü'rüp. Qurdun yēsi var; adamın yēsi yo.

SÖYLEYEN : Murtuz Muhemmedi / 80
DERLEME YERİ : Hişehin, Nüdü Köyü
DERLENEN : Masal, Şiir

6

- Patışahla Vezirin Nağılı-

Yolunan, xıyabānan gédéydile; bizim_öz dilimiz; tengéynen gédéydile. Pātşāhınan vezir,_ikisi bir dene mirvārid tesbéh gördüle qabağa düşük. Bu mirvārid tesbéhe, bu ağa da bı yannan_elin_at'dı, vezir de bı yannan_elin_atdı. Bu dédi: Menim'di. O dédi: Menim'di. Ağa, bılar
5 bēs_éledile. Tesbéh de baha qiymetimiş. Pātşāh dédi: Vezir sağ_olsun, sen_indi zülm_éleme. Sen mennen siddisen. Sen benim dedmin vezirisen. İndi ge, biz, dāstān-i serquzeştimizi danışağ, her kesinki çox_ol'sa... Vezir qebul_éledi, vezir qebul_éledi; dédi: Xéyli xob, indi sen dāstānun déyésen dé; ya men déyérem déyim, icāze vérésen? Pātşah, icāze vérdi. Vezir,
10 dāstānı başladı.

Vezir dāstānı, başladı. Vezir dédi: Qıbléyé ālem sağ_olsun, sen şah döy_üdü. Senün dedün rehmedik şah_ı'dı. Men de xıyabānan gédéydim; gördüm, bir dene quru kelle atılér, déyér: Men qırx qan_élemişem, qırx birin de éliyecēm. Bu mene yéke yeldi.

15 - Ölen köpöyonun quru sümüyü, héle béle oğlanasan, sen qırxın_öldürübsen, qırx birin de éliyeceñsen?

Men mını getdim, acığımnan tökdüm deste dibege; deste dibege döydüm. Mını tökdüm valadan_eledim, tökdüm bi dene şüşkiye, qoydum refe. Ağa, bu qaldı bur'da. Bir gün benim bi dene qızım var_ıdı, övde bākire qızım
20 var_ıdı, cavan qızım var_ıdı. Bir gün bu qız dédi: Men sancılanmışam.

- Baba, sancılanmışam_öléyrem, öléyrem.

Da öcür_oldu ki biz day buni villedig_övde, qap - bacanı berkitdik; o cür bize eziyet_éledi munuñ nālesi. Bu qız, bura ora el_atér, o şüşede o davanı görér. Onnan götürér, bi ke tökér_eline, atér_ağzına; munıñ_ağrısı toxtér, 25 sancısı toxtér; sancısı toxtér. Ağa, biz geldik dédile: Qızın sesi kesilip. Biz xoşhāl_olduq.

- Qızım, no_oldu sene?

Dédi: Hē, siz, davanı qoyubsuz_orde, meni öldüréysiz.

- Nemene davası?

30 Dédi: Odéy, ba, şüşedeki ağ dava.

- Men, bildim ähvalat nemenedi.

Vezir déyér_ē: Men bildim ki bırda bi iş vār.

Ağa, bēş gün_on gün, bēş aylığ_olanda, dörd aylığ_olanda, qız, hāmile oldu. Qız_oldu hāmile, Qız_oldu hāmile. Bilāxire indi ne vesiléynen 35 munu zāyiman_éledi, néyledi bi dene oğlu oldu. Bu yannan bu 'oğlān, dedesi yoxdu, mene tōhin'di. O yannan da ki xob,_olub da. Onu Allah yaradıb, men néynim. Veli, o meseleye men qūşbezengem; görüm_axı, bu necür qırx bir dene qan_éliyecek. Ağa, bēş gün_on gün_oğlan yékeldi; oldu on bēş_on_altı sindin'de, oldu teqriben cavan. Cavan_oldu.

40 Pātşah dédi ki bir dene yuxu 'görmüşem. O yuxu, benim yadımnan çı'xıp ve onun tēbiri de benim yadımnan çıxıb. Eger_istiyésüz vezir, vüzera, vekil; bu boyda ki mennen huquq_aléysiz, yééy'siz; bunu tapasuz gereñ da. Xob men ki bir zad bilmérem. Siz ki vezirsiz, bilesiz gerek de.

- Kişi, biz ne bilek, yuxuda sen ne görübsen?

45 Ağa, bize otuz bēş gün vēde élemiş'di, vex vérmişdi, qırx gün vex vérmişdi. Otuz bēş günnükde men_ağléydım. Dédim: Öldürecek dā. Şahdı, démezdi öldüreceyem. O oğlan dédi: Baba, niye ağléysan? Dédim: Eh baba, cehennem_ol sen de, geç_o yana ya. Dédi: Baba, dé da; dé mene da. Menim_o söz yadıma yeldi; o quru kellenin déyi'şi. Dédim: Behiñ döř; bırda bi

50 h  s  b var. D  dim: 'Bel   o  lum, ba  şımıza bel   gelib.   ah bir dene yuxu g  r  b; bizden   st  r   onun hemi eslin, hemi t  birin. Biz bilm  rik. B    g  n qalib   lmeyimize. D  di: O bir za   d  y ki, onu men bil  yrem.

- He,   v  n da  ılsın bala, d   de.

D  di: Y  , elan d  mem. Men, sen  n ba  şuu uca   lerem. N  raha     olma.
55 p     ah ki sizi istiyec  k ki meclis quraca  , sefir, kebir, q  yri yı  ılaca  l  ; o d  yecek: 'D  yin. Sen diyers  n: Qıbl     lem sa     olsun, men sen diyen sahatı bi'  lydim; veli men, bu vezir, v  zeranun, vekiller  n, g  rd  m hele; bularun da fehmi var, ya yox. O  ed   vde d  mi  em ki bu u  a     r  genib, o gelsin, sen   in d  sin. Men g  derem, sen  n ba  şu uca   lerem. N  raha     olme. Men de
60 arx  yin   oldum.   mun  . G  tdik p     ahun menziline,   yni v  q  ni men d  dim. P     a d  di: Qa  ın     lanı getir  n. Bel  , ferra  lar g  tdile     lanı getdi'le. Qedim memurlara ferra   d  yermi  le.     lanı getdile,   ox izzet tamamınan. Munu   libas mibası da merbutudu. Xob, benim     vmd  ydi de, vezirem, varım   ıdı. Geldi. D  di: 'O  lum, d   g  r  m, men nemene yuxu g  rm   em?
65 D  di: Qıbl     lem sa     olsun, sen g  rd  n, bi dene mejme getdile, qoydula sen  n qaba  u'va. A, qedim s  fre yox   udu ki, mejm  ydi, tabax   ydi meselem.

- Bu mejmede qırx bir dene qayrılı loxma var. Bu qırx bir dene qayrılı
loxmanın sen 'qırxın y  d'  n, birine gelende bir it   atıldı, loxmanı g  td  ,
70 sen  n qaba  unna q   dı.

D  di: He, b  rakalla,   le odu, odu. Sa     olsun veziri, eceb d  yib, sen   r  genibsen. Xob, bunun t  biri nemenedi? D  di ki qurban, sen, onda mejlisi m  rexes   le. Qoy, babam qalsın, sen qal; men d  yim. M  rexes   ledi, g  denner g  tdiler  . D  di: Xob, d   g  rek.

75 D  di: Valla, benim d  meyim ib  ret  di ona ki, senin qırx bir dene aravadun var; qırxı sene hel  ld  ; biri n    zedi, biri xarı  lı       f. El'an zirzemide, fer   n   altınada qapısı var, ordan pille y    , g  d   . Bırda qırx

hāramı saxléyib, qoçu başı saxléyib, cavan, saxléyib. Bilexire olardan istifadə éley. Axırda seni öldürəcək.

80 - Hē

- Belé,

Fōrî şemşir, zad şah bağladı. Men vezir idim; mene de vérdi, bu oğlana da vér'di. Ağa, bu arvadı ki bırdı oturub, bunun lap o baş heremidi; sen déme, éle bücür oturan yérin altı qapıdı, qatdama qapı. Dédi: Dur o ya'na.

85 Dédi: E, no oluf? Bāhanalarına qāil olmadıx. Bunu qōzadığ. Atdan qapını aşdığ, endik gétدیg aşığı. Gördük belé, oğlan diyen düzdü, düzdü. Şah emr éledi ki 'oğlum, sen indi buların qırxın da başın kes. Qırx nefer harāmi var ıdı bir'da. Bu qırx nefer harāminin ki başın kesdi, çıxanda dédi: Bu arvadun da başın kes, bu oldu qırx bir dene qan. Qıblé ālem sağ olsun, 90 benim serquzeştım, ecāib serquzeştım 'bıdı. Senin ki nemenedi? Dédi: Ay béynava vezir, men aparacağam tesbéhi. Menim serguzeştım çoxdu. Dédi: Xob, dé 'da, seninki çoğ olar, apararsan.

- Belé, otdux bir ağacın dibinde, patşah dédi: Vezir sağ olsun, bes, benim özahımı qoy, sene déyim. Men qara güne qalmışam. Meni tazi 95 élééble, it éléble. Men qara yüne qalmışam. Men, bir dene xanımmı var ıdı ki, biléysen de elan da bi; dūreccanab; qara éşşekdi; onnan daş daşıl'la; o benim arvadımdı. Bu kişinin qı'zı; sen déme éle meni yuxuya vérér, durér. Menim iki dene atım var ıdı, çox qevi héykel at, Türkmen atı, yél kimin; minéy, gédéy; belferz Lüléy dağa, ya başqa 100 tağa; gédér. Orda bir dene zağa var, zağada haramılar var; harambaşınan bu cūrreşib, benim tamahımnan da aparér yéélle. Özleri de tescim tutélla ki bu şahı, kōnde sal, biz öldü'rek. Bir géce, bés géce, üş géce; men görerdim soux soux bu arvad girdi benim yanı'ma.

105 - Övün dağıssın, se hardéydün? Déyerdi: Men, éşig yoluna yédéyrem.

O da ki Türkü'dü da, biléysen da; belé, yēni isala.

- Men, şekk_éledim, şekk_éle'dim. Men, bir géce barmağımnan bir_az yaraladım, bike duz basdım_ona, yatdım. Yuxum gelmedi, xırımı çekdim; gördüm belé, bir_az ki bu arvad meni iteledi. Gördü her
 110 géceki kimin yatmışam; durasan durdu ayağa. Durdu ayağa, men xırımı çekdim. Bu durdu, atı mindi. Méyter de gördüm qapıda déy ki axı xanım, sen her géce atdarı aparéysan; bu atdar_arıx düşelle; benim; şah; dedemi yandırır_axı, öldürtdürer meni. Dédi: Yo, hész zad_éliyemméy. Şah menim yanımda sene néyliyebilir. Pox yiyer
 115 şah_öldürü seni. Néyler!?

Arvad buna dér.

- Éle bı ki hayatdan çıxdı; men dédim: _Ay méyter_o biri atı çek. Dédi: Ay qıblé ālem sağ_olsun, qoy yeherrim. Dédim: _Ay qurumsağ_oğlu, éle bücür, çuléynan çek. Çuléynan çekdi. Alla terefi benim bi dene
 120 örgenmiş 'tazım 'var_ıdı. Bu tazı mennen geldi, gétdik. Bu at,_o atun havasıynan, havasıynan, havasıynan.... Dağın bōründe biz gördük belé, bir daş; çıxdıla; aşırdıla, bi dene yéke daşdı, qapı kimin; aşırdıla. Bırda ışıq var; şem qoyubla, néyléple; bilexere burdan géşdik. Men, bırda kéşih çeħdim, gördüm_arvad géşdi içeri. 'Oğed qaldım qapıda ki
 125 bu arvad benim gözümün qabağında bılar_ıçın_oynadı. Bılar_ıçın_oynadı da raxasslıg_éledi. Annan_o haram başı dédi: Men, 'démérem qoy gelek, bu köpéy_oğlun_öldürek, getirek sirvetin burda yé'yek. Dédi: He, Az qalıb_éle, yâxunlaşıb_éle, bu günner_öldürttürrem, nārahat_olma. Bilexere, bı'lar qıx neferdile. Qıx
 130 neferdile, sanéyram ışıqda; veli o harambaşıynan bu teğriben, bu dostdu. Bular, otuz doqquzu, bu 'menzilde yatdıla, arvadınan harambaşı géşdi içeride yat'dı. İçeride qapılar var_ımış. Men, buların redifin belle'dim, onunkun bilmedim hayandadı. Ağa, éle bular bi çurtdadıla; xob bular da mest_adam_ıdı da; çurtdadıla, men géşdim, buların otuz doqquzunun başın kesdim. Géşdim içeri↯.
 135 Dolanéydım,_ayağım deydi; bılar bildile, adamlar qōzandıla. Men, o

kişiyə herif_idim; veli arvat meni ehâte éledi. Arvad_ona kömey_éledi;
 meni o kişi yıxdı. Yıxanda Allah terefi dalıdan benim tazım, ağız_atdı
 munun bu; bağışla; xayasına; bunu çekdi, anqırtıdı saldı yére. Tazı
 140 bunu öldürdü. Men, bının da başın kes'dim. Bının başın götdüm, fōrî↑
 çıxdım_éşige, arvada dinmedim. Fōri çıxdım_éşiyə, min'dim_atı,
 getdim géçirtim_içeri. Bir pulo qazanı var_idı, yarımçılıq pulo var_idı
 içinde. Başı qoydum pulo qazānna. Géşdim_uzalandım, yatdım.
 Gördüm belé, arvad geldi çox kehilliyə kehilliyə, çox titiriyə titiriyə. Béle
 145 soğuqdu ku. Bu, esebāni halında gelér, nārahat; misliinki dede -
 babası da ölüb_éle. Belé, arvad yétişdi. Men dédim:_Ay_ëvün
 dağılsın, benim dedemi yandırdun, sen harda'san, niya béle élésen!?
 Dédi: Ay kişi, bilméysen, bi yéce oğed_éşik yoluna gétmişem_ölérem.
 Dédim: Xob, lap yaxçı. Géşdi éle bu, biraz uşdu benim yanıma;
 150 biraz_istilen'di; dédim: Valla, men béle acıxmışam. Béle acıxmışam,
 gör_eyə qāzon var, bi tike vér mene. Ağa, bu géşdi, qazanı götdü,
 gördü baş burda. Bu bildi, menem. Yavaş yavaş bu, yanı yanı yéridi;
 bir yaxdan var_idı, bir böyük sandıx var_idı.

Ağaş sandıx, zad qedim_olarmış, şahlıxdı da, her ne var_ımış.

155 - Bının dalından bi dene çubux götdü, vırdı mene; dédi: Ol, tāzı
 köpéy_oğlí. Men_oldum bi dene tāzı. Qeşəñ bi dene ala göz tazı
 oldum.

Sen déme, ona menter çubuğu diyermişle. Ona bir dua oxumuş_ımış.
 Bunun neneséynen bir arvadın nenesi şāgird_ımış. Bu molla bu çubuğa dua
 160 oxuyub, vérib bılar'a; her kese vırsun, ne désün,_o olar. Virasan, diyesen:
 Daş_ol,_olar. Virasan; diyesen: İt_ol,_olar.

- Ağa, men_oldum bi dene... Çağırıldı: Ay qulam, keniz, köpéy_uşağı, it
 niye géçib şahun_otağına. Ağa, meni çıxartdıla éşige. Bu tazılar
 daraşdı benim canı'ma. Su gülüfünnen çıxdım, burdan,_ordan_ordan
 165 géttdim; bir dene Allah terefi, bir hasarda bir su gülüfü var_idı,

- hasardan su çıxardı éşige; men soxuldum bura. Soxuldum bura. Gördüm yox_da; da bırda da it mit yox'du. Da burda meni, boğan yoxdu. Bırda xırımı çekdim. Seher_oldu, bırda bir dene xanım geldi, burda paltar zad yuma'ğa. Mının bir cavan da qızı var_ıdı. Veli
- 170 bész_altı gün géçib_ē, benim bıra gelib çıxmağım bész_altı gün géçib; benim; bu it_olannan sora. Day ses düşüb şah_itip, memlekete ses düşüb. Ağa, bınun bu qızı geldi, durdu benim gözümün qabağında. Men de düşmüşem bura. Bular da paltar yuélła, dédi: Őy nene! Dédi: 'Belé! Dédi: Oy nene, bu tāzınun gözleri, bizim şahun gözlerine oxşér.
- 175 Dédi: Kes qız, bi dene itdi, şaha ox'şar? Dédi: Nene, and_ossun Allah'a, 'dayım canı... Mını o arvad_éléb_ē. Ağa, arvad_é'léb! Bu arvad geldi baxdı, dédi: Canın yansın bala., 'diyesen de bizim şahdı.
- Seni o arvad éledi?
 - Kiprigimnen dedim: He! Başımnan dédim: He!
- 180 - Seni çubuğunan vır'dı?
- Dédim: He!
 - Dédi: Xob, men sene nicat véreceyem.
 - Ağa, getdi mene bir dene dava yaxdı. Annan bu sefer bike istide, zadda yat'dım. Döndü bu sefer bi dene çubuq... Dédi qıza: Gét, o
- 185 yükün dalındakı çubuğu mene geti. Vırdı_ı, dédi: Ol_adam köpéyön_iti.
- Oldum şah, durdum_ayağa. Özüm çox xoşhāl_oldum. İstedim bu arvadun_ayağınnan, zadınnan da öpem; torpağınnan da ö'pem. Dédi: nārahat_olma, mene qaza zad vérdi, dédi: Elan gédeceñsen; bu
- 190 çubuğu vérérem sene, gédeceñsen; veli o arvad bu sefer seni vırsa day sene elac_olmaz_ā. Gözle, vırmasın seni. Sen qabaxla, onu vır. İndi her ne désün dé. Déne: Ol_éşşek, ol_ayı. Her nemene désün_o olacax.

Dédi: Da bu sefer_onun dedesin yandıriram.

- 195 - Bil'exere, men, gétđim çıxdım öve. Ağa, ceşn tutdula.
- Şah geldi, şah geldi.
- Çıxdım, bu arvad mene baxdı; héyretzede oldu.
- Bu ne cür_oluf 'gelib!?
- 200 - İstedi yan yan géde sandığa sa'rı, o çubuğuna sarı; yüyüdü, bına bir çubuq vırdım; dédim:_OL_éşşek; dürecenab; köpeyn qızı. Bir dene oldu eşşek; dürecenab, maça eşşek. Elān ki yük daşıl'la, daş daşılla, heman_éşşek benim_arvadımdı.

Vezir dédi ki qıblé ālem sağ_olsun, senin dāstanun çox_oldu. Tesbēh seninkidi.

- 205 Olar yédile, işdile; medd-i murada yétişdile; inşalla siz de yétişesüz.

- İki Qardaş -

- Biri var_ıdı, biri yox_udu, Allah'dan qéyrez héş kes yox_udu, iki qardaş var_ıdı. İki qardaşın biri çox sirvetmend, çox dārēy'di, biri yoxsul_udu; meni
- 210 kimin. Birinin bi zad yoxıydı; ammā buların her_ikisinin de evlad yoxuydı, her ikisinin de evlad yoxuydı. Bir dene derviş; o mōqe resm_imiş; geldi, éle elan da déyelle dua yaz, qoy_öyladı olsun, meselen; belé, o derviş geldi: Heq dus, ya mōlā. Bu sirvetmend qaradaşın xanımı, bir pay ki bın çin apardı; bu bir_ah çekdi. Dédi: Xanım, niye? Bacı, nene, niyā ah çekéysen? Dédi: Valla,
- 215 xob, qāmnakıx da, biz qāmnakıx; odu ah çekéyrem. Biz_iki qayın xatınıyıx, bizim_öylat yoxumuzdı. Dédi: Ağa, onda éle men bi yéce burda qa'lam. Belé, bulara iki dene alma getirttirdi. İki dene almaya dua yazdı, dédi: Birin o yésin sahibıy'nan; desturu da var; qusl_élesin, néylesin;_olar hele héç; o yésin, parasın bu, parasın_o; birin de sen yé. İnşalla siz,_öyladuz_olar; men gellem
- 220 sizden_artıx da lüzüm_allam.

Belé, vırdı, hemun doqquz_ay gésdi. Buların her_ikisinin de; o erbab qardaşın qızı oldu, onun_adın qoydula Simüzer. Yoxsul qardaşın_oğlu oldu, onun_adın qoydula Āyetulla. Ağa bılar her_ikisi; xob, bir_övün_uşağıydıla da, yoxun_udula. Bular yédile, işdile, yékeldile, mollaxanaya gétđi'le.

225 Mollaxanaya gétđile; o mōqeün mollası, bulara ders vérđi. Bılar, erseye gelennen so'ra molla geldi, munun dedesine şikayet_éledi; dédi: Valla, sora mennen_incime. Elen day bılar āşıq_olupla, cavan_olupla. Bılar da oxumağınan yoxdula. Men sene 'déyrem, sen de mene heq véréysen. Ağa day bu qızı qoymadıla, géde derse. Oğlan, qız kimin_ayıx döymüş. Qız

230 çox_ustad_ıdı insāfen; çox da geşeñ faaliyet xerce vérib_o. Bu qız kötdedi, oğlana dédi: Övün dağılsın, day meni sene 'vérmieceñle. İndi ge sen, men déylene bax. Dédi: Yaxçı, nemene désün, baxaram. Dédi: Amma bax_a. Sen; pul vérim; gét, iki dene at_al, iki des libas_al, ox kaman_al. O filan hasarımızda; mesele Eli'gile sarıda; filan xıyabanın, küçenin_ağzında qāl.

235 Men, özümü yétirrem sene. Narahat_olmıyasan, gözle villéyib gétmiyesen bed'bext, Āyet. Gözle, meni elden salma. O da qōl vérér, qōl vérér.

Ağa, Bılar_ikisi çıxélla, bırdan qaçél'la. Qaçélla, bir müddet de gédennen 'sora; xanım da merdāne libası géymişti. Bu Āyet déyér ki baba, bu; men bilmérem ki; meni aparér_öldürmeye, neye, filan. Bike istér_atı

240 sustal'da, qala 'dalı. Bu qız qayıdér déyér: Āyet! Déyér: Öyün dağılsın, menem_ē. Gözle, pert_olmıyasan, qayıtmıyasan_ā. Menim_abrım géder_ē. Ge sal qabağa. Saldı qabağa, bırdan bılar gét'i'le. Allah görsetmesin; bir dene Yahudu şehri var_ıdı, müselman da var_ıdı or'da. Bir Şemün-u yāhudu var_ıdı bırda, o şehrin böyügiydi. Gétđile bınnan_icāze aldıla.

245 - Bes bizde qeribeyik, gelmişik; icāze vérésen, biz bırda dükan qoyax.

Bir cür_oldu ki bıların_iksiin dükani bir yérde 'olmadı. Biri bu tayda oldu, biri o tayda oldu, xıyabānın; indiki lefz. Özleri de Al'lāh'ın qudretinnen birbirine béle oxşardıla ki ād da işsédün, héş birin xalq, qız bilmezdi, oğlan bilmezdi. Birbirine oxşardıla bılar. Ağa, bu millet gördü ki; bıların_ëvü

250 dağılsın; bu iki dene qeribe de merdimin müşterisin kesip. Day héş kes

bılardan_alan yoxdu, éle, bı'lardan alella. Bu kişiler gėti, Şemün'a şikāyet_éledile. Şemün_özi geldi, bir berresi éledi, bılara bir bāzresi éledi, çox metin_imiş lāmesseb, şekk_éliyebilmedi. Bir dene qārı arvad tap'dı; qedim ki tükçe qārısı diyerdile. Belé bi qārı arvad tapdı, dédi: Senin
 255 bir_ağrun qızıl, bir_ağrun gümüş sene verece'yem; bilésen ki benim varımdı. Dédi: He!

- Sen, bıların oğlan - qızlığın bile'sen. Qız_olsa, benim menziline; bā, bu sederini açix qoyéram; getiresen küpürnen. Ge mennen qızıl, gümüşü al_apar. Ne ğede yéceksen, yé dā.

260 Qārı néyledi!? Bir ğece bu oğlan ğederdi qızın menziline, bir ğece o gelerdi mının menziline; xaq şekk_elemezdi ki bılar, hası hasının menziline çox ğéder. Ağa, qārı geldi néyledi! O gecesi bu qara yétmiş_oğlan, gedecēydi; yıxıldı bının yoluna, nāle éledi: Ay millet, ay Müselmannar, men_öléyrem, men kārıvannan dalı qalmışam, mene bir réhm_éléyin. Bu
 265 oğlan geldi, durdu mının qabağında. Dédi: Ay_Allah'ın cavanı, Allah'ın bendesi, benim de éle oğlum var_ıdı, aradan ğedib. Dedem_aradan ğedib, min dene qara yaxdı. Bes sen, meni apar, bi yéce hıfs_éle. Bu oğlanın rehmi gelér, götürér bını, gelér qapı'ya. Getirér qapıya.

- Emi qızı!

270 - Belé!

- Bir dene qarı arvatdı getimişem. Çox qara gündéydi.

Emi qızısı, bına bi qaş qabax sattırdı, dédi: Évin dağılsın_ıştibāh_éléyib'sen. İştibāh_éléyibsen; amma da getiripsen, senün xatirüve men_istemérem,_aparasan salasan xıyavana. Diyesen ki bizi
 275 qoymuyacaxla, biz_axır bi yérde baş çıxardax. Ağa, arvağ geldi.

- Éle men, bu küçede qallam, siz héle, ğécün_o otağuz.

Qedim küçemiz de var_ıdı. Bizim_éle elan da var. Belé, bu qaldı éle bu küçede. Bir müddet_ağladı, sıtqadı, néyledi, ahızar_éle'di, onnan sora yavaş

yavaş toxtadı. Yavaş yavaş toxtadı, bılar da, yéb_ıçéydile; xoşu geldi, bu
 280 oğlan dédi: Qarı nene, éle sen de gel, birda bizim yanımızda otu da; elan ki
 halun toxtéyib. Ağa, qāri geldi, birda ot'du. Bu lehneti qarı néyledi! Yavaş
 yavaş, yavaş yavaş bıların_o yéb_ışmeyine...

- Yox hele, men, çayı da men tökerem.

Meselen_o mögé şāyed meşrub da var_ımış.

285 - Meşrubu da éle men tökerem. Nemene zehrmaruz_ol'sa, men size
 xitmet_éle'rem. Menim de éle oğlum 'vardı, benim de éle qardaşım
 'vardı.

Sanér de bılar_ıçın. Dürüs bıların reddin_azdırdı. Nuşdāru, bu dārudan
 tökdü bı'na ki yuxu getirer. Bıların her_ıkisin de diyiretti ora, éle işdile. Belé,
 290 bının qoltuğuna bi elin soxdu, gördü yo, bının qultuğunda sine mine yoxtu, o
 birsi qızdı. Qızı sürütdedi, qapıdan çıxartdı, qoydu küpine; yanı küpi
 yoxundéydi, fōri el_ıdıle. O küpine qoydu, küpin piçin burdu, özü de otdu
 yanın'da. Şemūn'ın sedersisinnen, çarderisinnen geçirtti içeri, apardı
 Şemūn_ıçın. Belé, xeber geldi süb çağı Şemūn'a ki biléysen qāri qızı getirip,
 295 qāri qızı getirib. Allah görsetmesin, Āyet, yuxudan_uyandı, gördü; kül bının
 başına, bu annaméyib, qız heqdéymiş. Gétdi qız, gétdi.

Bu Āyet, néyledi!? Durdu, bir dene cebede şey şüy tökdü,
 birdan_ordan. Xob hara yédeceydi, bu ne bilér. Dédi: Xob, bi sorağ tutum dā.
 Birda orda véyvaş véyvaş; begölé Meş Qurbaneli; gezéy'di: Ay
 300 xurdavat_alan, filan fes mekan...

- Görüm ne xeberdi. Belke bu qızdan bi xeber bilem.

Qız da külefirengiden baxéydi gördü; hele, bı tézlikde yox_ā. Gördü.
 Ağa Şemūn dédi: Gelim mının menziline? Dédi: yox, qīx desid_aşıq
 getireceksen, qīx gün mene toy çaldıracaxsan, bir deste zerbaft libas men çin
 305 tiktireceñsen, getiresen birda véresen me'nē, men gé'yem, annan benim
 toyum sennen başa gele. Éle me, sen çin gelmişem, nārahat_olma. Men, da
 seni kimi şexsi hardan tapacām. Şemūn da yumuşandı, bu diyennere

emel_éledi. Qırx dest_aşix tapbışdı, getirib doldurmuşdı. Aşıqlardan biri éle dayra çalandı, biri zırna çalan; hemereqem var. Ağa bir middetden sora; o
 310 Āyetullah; külefirengiden göréydi, gördü, diyesen bir dene, bı Āyet'di, uzun pelto géyip, bi dene de cebe, qabağında bücür tutub, dolanér. Dédi: Éle bu odu. Bir kenizi var_ıdı, çox qolu çolmaq. Kenizine dédi: Kenizim, du ge bıra. Dédi: Belé! Dédi: ba, o çerçini göréy'sen? 'Onu day getiresen bıra_ya, gözle, gelmez, vıra vıra yeti. Getiresen bıra, 'nemene istesün, sen çin_alacām. Ağa,
 315 dé bayax keniz, qopdu gétdi, yapışdı mının xırtdeyinnen.

- Kişi, sen, mene ne déy'sen?

Dédi: Şahun_arvadı, seni istéy, yéke qelet_éleme. Ağa, keniz, bını sürütdedi getdi çıxartdı, çıxartdı yuxarı. Gördü, belé; Simüzer xanım da qızıl libasları géyip, özinin,_aynanı qoyuñ qabağına; beqōli uşaxlar, bedennümā
 320 aynası déyerdile o mōqéy. Bedennümā aynasın qoyuf qabağına, eksin çekip, bir dene ecayib bir zāt. Bu Āyet, gi'rér, mını tanımér.

- Qıblé Ālem sağ_olsun, xanım ne déysen mene!?

Déey: Külüm senün başuva, men sene démedim; qārını niye getdün! Gédersen, iki dene at; pulun da ki var; dükannarı berkit; veli birine hibbe
 325 éleme. Beid döy, sen bedbext_olacaxsan, qayıdacaxsan. Sen de şuur yoxdu. Sen, hibbe éleme birine, iki at, iki des libās-i merdāne cürrersen, gellersen_ağcada üsdünde qalarsan. Bı qızı yollér sua_yā, yollér kanara; day bı minciğı, o minciğı yığér, tökér_ora, déyér qıza; Sen çin_almışam da.

- Ve amma gözle pert_olma ya, men, özümü yétireceyem sene_ye, o
 330 cadanın kanarında. Sen, meni, gözle villersen_ē. Men_özümü yétirecem.

Ağa, bu kişi geldi orda atdarı saxladı. Haçannan haçana, mını bedbahlığ yuxusu tutdu. Bedbexlix yuxusu tutdu bını, bu, bi çurtdadı, çurtdıyanda atın biri bının_elinnen sürüşdü, çıxdı. Bu aralandı o yana.
 335 Aralandı o yana, Āyet de bı yana yıxılıp, yatıp da. Bu xanım geldi, çıxdı bıra. Xanım çıxana kimi, sen déme aşixların birinin tiryeyi, zērmarı pulu yoxdu.

Dédi: Görüm, bir_ëy möy çababillëm, bir zad_oğurruğ_éliyebillëm? Çıxdı, bı yanda gördü, bi dene at, üstünde xurcunu, biri de o yandadı, biri yatıp. Dédi: El viréyram. Eye uyansa, diyerem: Yeherin düzeldéy'dim. Uyanmasa da ki
 340 mindim, qutardı, benimdi da. Ağa, Allah görsetmesin, bu āşığ_éle bu atun_üstüne aşan'da, Simüzer_özün yétirdi bı atın yanına; veli o düşen düşüb, qaranquluq gécedi da, o yana. Āyet, uzalanıb yatıb, qara yatış. A, dé bayax...

- Ay em_oğlu dayan!

345 Em_oğlu da'yan↓ diyene kimin; Simüzer, atı mindi, bının dalénca qōdu.

- Em_oğlu dayan, em_oğlu dayan.

Béle bildi, bına naz_élér. Āşıq, qayıtdı, dédi: Rehmetdiyin qızı nemene déésen; em_oğlu, em_oğlu. Pox yédi em_oğlu dedesiynen. Boşla o yana da, nemene em_oğlusu! Dédi: Gét, anun sūti kimin sene helal. Da men_oldum
 350 biçāre. Ağa, bı vırdı özün; veli Āyet'e tapşırip:

- Dukan mukanın hibbe éleme. Beid döy qayıdasan, qoy xeşligü olsun.

Ağa, bı özün vırdı bir dene dağa; meselem béle bil, belferz Mecere, Xımıs dağına kimin. Élat var_ıdı, bırdı çoban var_ıdı, qoyun saxléydi. Sübhi çağı, gün çıkan zaman bı çıxdı gördü, belé bi dene çoban bırdı bir bölük
 355 qoyun_otarér. Çoban, éle izaxdan mına salam vérdi. Çün libas mibası qızılığıydı, görkemliydi teğriben. İzaxdan salam vérdi. Bu dédi: Ay çoban yoxuna ge, yoxuna ye. Ēyün dağılsın çoban, men, sen çin gelmişem. Dédi: Kişi, meni 'sarépsan!? Dédi: Yo, men sen çin gelmişem. Fōri bir dene men çin qoyun kes. Belé, bi dene qara qoyun mına kestirdi. Dédi: İndi bi kere
 360 mene çörek mörek vér. Bu bir des merdāne libası ki terkinde var_ıdı, bını vérdi çobana, dédi: Bu at, bu sen, bu da ox kaman, gét kendüze, déynen; men çin bir hanım gelip. Gelin,_onu getirin. Men, bırdı qoyunnarun gözlerem, nārahat_olma. Nééyledi!? Bu çobanın libasın géydi, qoyunun_o qatqatınnan géçitti başına. Qatqatı, bilersen da? Belé, qārnında bir kepir
 365 yér_olar; o hezmidandı, qoyunun hezmidanı; qatqat diyerih biz_ona

qedimnen. Qarnındadı, qatqat diyelle, kepir_olar, onu qaşılla, annan yualla, qarnın, her kes yése; men héş yémerem_ömrümde. Belé, qoyunun qatqatınnan géçirtti başına, oldu bi dene qeşeñ kéçel.

Çobanın libasların géydi, oldu bir dene kéçel, bir dene cavan. 'Döndi
 370 Gilan'a sarı meselem. Ağa, döndü Gilan'a sarı yol başladı gétdi. Yol başladı gétdi, çıxdı deryā qırağına. Deryā qırağında keştibān var_ıdı. Bılar géderdile, gelerdile. Bının da otuz qırx dene adamı var_ıdı, kārigeri var_ıdı. İndi balıx tutan_ımış neymiş, onda hele işim yox. Bu keştibān da yaxçı bir adam_ıdı. Dédi: Valla, men kéçelem, bîçāreyem. Mene bırda yér véresiz, men, bırda
 375 siz_ıçin aşpazlıx_éliyem. Dédi: Ėyün dağılsın, senin ki kifer kāfir tōkülér sifetūnnen. Özün pis saxléydi, bénevā. Gördüle yō, bir gün,_iki gün saxladıla gördüle, çox qābil_aşpazlıx_éler. Çox merbut cavandı bı. Bırad bir,_otuz qırx gün qaldı. Bu cūr leng_olér ki o erinnen bir sorağ tapıla_yā, emisi oğlunnan, Āyet'den. Ağa, sorağ ki tapılmadı. Bir gün mını qem tutmuşdı; xob, çihrlı
 380 paltarda qalmışdı. Bu keştibān qabağıcax çıxan'da görér ki mının bı araxçını redd_olub, bının qızıl görükér. İndi, o ne möhterem_adam_ımış. Seslenér: Ay kéçel,_ay kéçel, yatıpsan diyesen? Bu, durér, özün düzel'dér; veli görér, bını görüple. Görér, bını biliple ki bının qızılı var. Dééy: Xob da, meen ki bıra kimin_ıdı. Bının nuşdāru, davāyı bihūşi varıy'dı. Éle hemun feqeredeki bılar
 385 geldile ki, o yéceydile, axırında bir_ıceceydile; o ıceceñlerine bıların; çay ki yox_umuş_o mōqéy, bilexire meşrub_ıdu ne zeher_ıdı, ya su_ıdu; bına dārū tōkdü. Bıların hāmısın_éledi bihūş. Durdu, néyledi! Bının kārigerlerinin hāmısının başın keşti; veli bu kişini, 'öldürmedi. Bir zat yazdı qoydu ki her mōgéy gelip tapıl'sun, men senin keştü apardım; veli seen pulun vérecem.

390 Ağa, atıldı; özü de çıxmıştı, enmişti, keştini rōşen_éliyebiléydi. Ağa, çıktı, deryānun_üzü; ıhı diyesen, gétti, Enzeli'ni géşti béle bil, géşti. Bırda bi dene şāhzāde gelib şıkar_éléydi, İbrahim_addı. Bu şāhzade dédi: Ay gemiçinin qızı, gemiçinin 'xanımi'san, 'neyisen, filansan! Bu dédi ki sen kimsen? Dédi: Men şāhzāde İbrahim'em; hası şahın_oğluyam. Dedi: Ėyün
 395 dağılsın, men, sen çin gelmişem da. Dédi: Xob, ge yédek da. Dédi: Külüm

seün başua, niya, men sennen gelim, gédim şeh're. Gét, qırx dene men çin qız getiresen, vekil, vüzera qızlarınnan cavan qız, temiz libasınan, qırx dene qız getiresen, men sen çin gelmişem_éle. Ağa, bı da gétđi, hū saldı. Ağa, Kabla Emi'nin qızın, Ağa Zekerya'nın qızın, o birsinin qızın, cenabun qızın, 400 vekilin, vezirin qızların; o nemene o şeherde cavan qız var_ıdı, gōçek qız var_ıdı; hamısın yığdı, géyindirdi, getdi. Bı, keştini getdi yoxuna; indi qayığı var_ıdı, neyi var_ıdı; bıların hāmısın mindirttirdi, İbrahim'a dédi: Bilēsen nemene'di!? Gözle, hepette me, gét dört tene āğ birçek_arvat 'geti, annan mennen gédek da. Men sen çin gelmişem da özün kü bilēysen. Ağa, İbrahim 405 da gétđi, dört bēş dene qārı arvat taptı. Bēş_altı dene de qārı arvat getti, geldi. Gördüle; keşti hardéydı, qız hardéydı.

Bı qızlara dedi: İstéysiz bir dolanāx? Dédile: Xanım,_özün bilersen! Ağa, özün bilersen ki, keştini sürdü deryanın_o tayına. İndi, bu derya yékéydi, xırdéydı; bırdı vasailleri de var_ıdı. O keştibānun yémelisi, işmelisi 410 var_ıdı. Bu, sürdü keştini o tayına. O yére çıxtıla; gécéynen géttile, sübhi çağı çıxtıla; sen déme bılar çıxélla bı dene qırx 'haramının porusuna. Belé, qırx 'haramının porusuna ki elan da poru diyelle da. Bıra çıx'đı. Éle duran, durdu, gördü; keşti sahab,_éle bir keşti xanım getirip. Bu, endi, dédi: O harambaşına déyin: Bıra yelsin. Harambaşı geldi qabağa. Dédi: Ağa, men 415 sen çin gelmişem. Bu qızlar da seün neferatun çun gelip. Bılar da benim_adamlımdı. Biz,_éle siz_için gelmi'sik. Ağa, bıların da havasları nacam_oldu. Géştile içe'ri. Ağa, bir qız, bir_oğlan; bir qız, bir_oğlan_oturttu. Özü de ottu reis-i haramının yanında. Dédi: Xob, men, elan bırdı ceşn tutéyram. Men bir ceşn tutacağam, qızlar, şarab tökeceñsiz. İkinin qızların 420 tuttu aşpaz, desteferman, dédi: Bilēysen, bir tuluğa béyhūşu tökeceñsiz, bir tuluğa yox. Bihūşu tökülennen sen véreceñsen kişilerē, sen véreceñsen bu salāmatınnan qızlara. Ağa, o fendi éledi, bılar qırx biri de diyirrendile. Dédi: Qızlar! Dédi: Belé! Dédi: kül başıza, siz, hēş qassablıx 'bilmesiz? Dédile: Xanım, nééyliyek. Dédi: Öldürün de, hēş zat. Ağa, dé bayax; hamısın şemşiri 425 var_ıdı; haramıların şemşirinen bıların qırxının başın kesdirdi. Harāmbaşının

burun qulağın kesdi. Bıların_atdarın çıxarttıla, mindile. Day keştini villedi
bırda. Keşti qaldı bırda. Bırda sürdüle. Hara!? Meselen day_indi Zangan'a
gedeceñle, hara yédeceñle özleri bilér da. Bi dene şehre gédeceñle. Géttile.
Bırda; qedim dölet quşu uçurdardımişla, hetmen, éşidıbsız, tevecih_éliyıbsız.

430 Sen déme bırda dölet quşu uçurdélla.

- Ay haramı geldi, haramı geldi.

Bu dééy: Baba, biz oğurru döylük. Veli da qızlara déyib: Paltaruzu
evez_éléyün_ē, harāmi paltarı giyeceñsiz siz_ē. Bir nefer biline, qızdı,
dedesin yandırır. Hele görek, başımıza ne geléy. İnşalla axırda çıxacāğ
435 dede nenemizin yaana. Ağa, bılar,_o fendi éledile. Evvel, merdim, dédi:
Harāmi geldi, harāmi geldi. Dédi: Baba, biz qonağx, géçib gédéyrik da. O
quş bilevarıs, gelesen_ottu, mının başında. Ağa, gelesen_ottu mının
başında. Geldile: Kişi, bu quş, iştibah_éléyib. Dédi: Xob,_iştiba éléyib,
tutun_aparun. Apardıla, gene villedile, gene yeldi, qondu mının başında. Axır
440 apardıla, bını bi dama saldıla, quş gétti, bacadan géşti yétti, ottu mının
başında. Ağ seqqelleri, bıların, şehrin böyüñleri dédile: Yo, bını, biz,
şah_élerik. Başarıxlı adam_olar şahımızdı, bi-başarı olar, bés_altı ildən
sonra déyerik, çıx gét da; davası yoxtı bizinen. Dédi: Belé, men de
ocür_élerem.

445 Géşdi, bırda oldu şāh, oldu derbāri. Dédi: Menim içe'ri péşxitmetim,
nökerim özümün var; éşigi, siz, muhafizet_éliyeceñsiz. Sizden bir nefer
menim hasarıma giren yoxtu, tā benim icāzem_ola. Meselem mēmurunan
filaninan gelesiz, sözüz_ola. Nééledi!? İki dene mēmur qoydu. Bu libasınnan
eks saldı, vırdırdı dervazanın_içeri üzü'ne. Özüne de iki dene mēmur qoydu,
450 meselen de, bizim_aşağı yolda. Dédi: Her qonax bıra gel'se; dilençi ola,
séyid_ola, gezenti ola, çolağ_ola; onu getirersiz bıra. Ağa, mēmurrar, her
gelen qonağı getirmeñde ol'sun. Sizin de canız sağ_olsun.

Geléydile, 'yéydile. Özlerine de, bu iki nefere tapşırdı ki her kes bu ekse
baxıp tüpirse, tutun; başın bulasa, tutun; öpse, tutun; söyse de, tutun; xéyér,

455 salamatça adam yép çıxıp gédér, işüz_olmasın. Ağa, ocur_éledile. Tike tike, bılar, bir dene bir dene geldilē; hetta Şemün da geldi. Şemün gelib qızın libasları için. Şemün gelib.

- Men, qızıl libaslarımı getirib, on çin gelmişem.

Keştibān gelib.

460 - Men, 'keştim_çin gelmişem.

Hāmısın sōra muhakimeye yığér_a. Emisi oğlu gelennen sōra olér bı_yā. Axırında, bı emisi oğlu geldi; birda bir bélençil başın buladı, durdu ağlamağa. Bına üş dört geldi, nökerlerden.

- Kişi, sen niya ona ağladū, eksi niya biqurb_élé'sen?

465 Gettile, gördü, belé bu emisi oğludu. Bir gün dédi: Şah, tājquzārı élér; bilin, hāmı gelsin. Ağa, yığdı tamam saran-ı o mahalı, o memleketi ya şehri, yığdı ora. Bir bir bılardan tuzihat soruşdu. O kişiye dédi, dédi: Kişi, sen niya ona tüpürdün. Şemün tüpürmüşdü axı. Dédi: Valla, éyni meseleni danışdı bın çın.

470 - Bucur oldu, bucur men gettim. Bucur_o nāmerttiyin zadın sābit_éledi.

Men, gettim, bilexire özüme xanım éli'yem, bu mene kelek geldi.

Menim libaslarımı da götürüp çıxıb. Men, gelmişem libaslarım_çin.

- Hāmı da éşidér ki, xob, sen zülm éléyibsen dā. Béle döy beye!? Xob, seen ne işüv_üdü mında!?

475 Onnan sōra üzün tuttu çobana.

- Xōb, sen niya gelifsen?

Dédi: Valla, men de gelmişem, o kepenegiminen ağacım_çin. Dédi: Ėvün dağılsın, sen, bir dene at_aparıpsan, bir xurcun_aparıpsan. Diberdün dağılsın, senün be kepeneyün yanı béle baha deyerdi. Kepenek bi kéçedi_ëy. Bedbext_oğlu sen, ne 'déysen? Bıların hāmısın_o yanda da oturdér tā axırında gelér hemun_İbrahim'a, ki kızların sahibiydi. Dédi: Xob, sen, niya o qıza başın buladun, ya söydün, ya tüpürdün? Dédi: Baba, o mene

dede yandırıp. Day_elan men memlekete gédeelmérem. Men, tamam_ağ
 seqqellerin, vezir – vekilin qızların gédip, getirip vérmişem_ona, bu bēsab
 485 gele, mennen şehre toy_éliyek; qızlarımı götürüp gelib. Meni de kende
 qoymélla, şehre qoymélla. Qıblé ālem sağ_ossun, bilméysen, mene ne
 zülm_olub. Dédi: Xéyli xob, sen ki o qıza el_atmadun, necür_élemedün, o
 xanımı ki dééysen. Dédi: Xéyir baba, biz héc_ona yoxun gétmemişik. O
 harambaşı da bücür déyér. Tike tike axırında emisi oğluna dééy: Sen, niya
 490 ağladun, onu gördün? Dédi: O benim_emim qızıdı. Mene, o zülmi ki élép, bu
 kişi élép. Evvel bize yér vérdi. Éyni cereyanı danışdı. Bücür_oldu; men bir
 qārını gettim. O qārının vesilesiynen benim xanımmı göttü gétti. O benim
 xanımmıdı, emim qızıdı. Ağa, bını diyende, bu dééy ki xōb, géssinne,
 evez_olup gelsinnē. Veli o qızların libasların; çoxdandı ya, yéddi sekkiz_il
 495 géçip, bu qızın_ayrı düşmegi, birdan_aralanıp dedesinnen gétme'gi on
 dörd_il zad çekip elan. Dédi: Qızlar, géssinne, gelsinle. Bılar géttile, öz
 libasların géydile geldile. Géşti içeri, şahın_oğluna dédi: Xōb, bını tanéy'san?
 Dédi: He, bı ānın kızıdı. O birsi cenabun qızıdı, o birsi filan vekilin qızıdı,
 addarıynan. Dédi: Xéyli xōb, sen bi yanda qal hele, senne işimiz var.
 500 Şemūn'u vérdi, doğrattır'dı. Dédi: Lāmesseb, adamın mahalına bi nefer
 penāhende geler. Sen_evvel penāhendegi véripsen, annan bu oyunu
 getiripsēn. Bir_iddeni salıpsan zelālete, néçe neferreri öldürttürüpsēn?
 Axırında hemun_o emisi oğlunun_elinnen tuttu, dédi: Hāmı bilsin, bu
 şehrin_ehli de bilsin, bu qonaxlar da bilsin ki men qızam. Simüzer menem.
 505 Bu da benim emim_oğlu Āyet'ti. Şāh-ı memleket bıdı, men döylem. Tacı
 koydu āsının başına, toy_éledile, murada yétişdile. Allah, sizi de yétirsin.

- Şiir -

Géce gündüz sene nifrin çekerem, insanlar canına düşman qocalıx.
 510 Cavannıx çağının qenimi sensen, qāmetderi éden kāman qocalıx.
 Laçın kimi dağı dāşı gezenner, ovxlarda, o y yan yane düzenner.

Sengere gédende feth_éyliyenner, çekéller elünnen ämān qocalıx.

Qoca yériyende axsax diyelle. Çox danışsa ona sarsax diyelle.

Eğlin_elden vérmiş axmax diyelle. Bina bāis sensen, inan qocalıx.

515 Āqilli kişinin_əğlin_azdıran, esā elde kũçeleri gezdiren.

Häştada doxsanda qebrin qazdıran, heyā éle daxı, utan qocalıx.

Gétmişdim şikara cengelistana. Gözüüm düşdü bir köhnelmiş äslana.

Sürünüp dönéydi o yan bi yana, zikri bu elünnen: Äman qocalıx.

Yoxunnaşdım, dédim:_Ey, şîr-i jäyan, vehşiler_içnde tekce qehreman.

520 Eyilib,_olupsan misāl-i kaman. Seni de çulqéyíb yaman qocalıx.

Dédi: Éy pehlivan, şîri ner_idim. Serkerde-yé peleng_idim, bebr_idim.

Qocalıg ehāte étti, eridim. Salıp meni yaman hāle qocalıx.

Göréysen dörämi tülkiler_alıp. Ah çekmekten gül-i rengim saralıp.

Üstüme çäqqeller benim yol_alıb. Şîri éyléyib mûş-i zaman qocalıx.

525 Murteza, sözüvü qutar bes_éyle. Cavannıx günnere az heves_éyle.

Şéyrvü yaz, qışı géçirt yaz_éyle. Payız gelse, dörüm_alıx qocalıx.

SÖYLEYEN : Seccad Kerimi / 32
DERLEME YERİ : Hişeyin, Susava Köyü
DERLENEN : Bayram, Anı

7

Bayram Akşamı Töreni

Çarşamba axşamı merdüm yığı'şar; kendin resmi rusuminen; her kesen_öz damına çıxar_ot yandıralla. Uşaxları otdan_atdandıralla, özleri atdanalla. 'Onnan gēşdi, ersinnen damnarun dōresine cızix çekel'ler. Onu valla, hēş_özüm de bilmérem, éle déyélla 'resmidi. Bayramda ki oldu, béle il

5 bayramda 'hamu evvel kiçikler géder böyüklerün yaana. Merdüm bir biriynen gēt geli 'oléy. Bu onun évine, o bının_évi'ne. Sîzdebederde bücürdü ki merdüm çixéy tebietden istifade élemeye. Çixélla gezmeye, dolanmağa; qāza, nahar filan 'çölde. Bilexire bélençilik. Şéhin'in āb-i havası yay yazı yaxçıdı; veli qışı yo. Qışı, souğu çox_olér. Yay yazda temizdi āb - havası,

10 gezib dolanmalıdı 'bağları. Qızılözen terefleri zadı çay qırağıdı, gédélle, temizdi havası. Qızılözen'de de balıx tutélla, getirélla. Yaxçıdı, balıxları yaxçıdı; tebîi balıxdı.

Anı

15 Menim xātirem bıdı ki mehessilçilik zamanı Xalxal'da oxéydığ_uşaxlarnan, tētilat_ıdı, çıxdıx geldik Susavı'ya. Geldik, yol 'bağlıydı. 'Qarda, külekde piyada çıxdıx gētdik kende. İki üş gün ketde qaldıx. Dubāre onnan sora qayıtdıx geldik qēfiye, Vérge qēfesine; nisf-i rahdı ta asfalténcax. 'Orda bi séri maşın_olmadı gelek. Geldik zeng vırdıx Vérge'den 'medresiye.

20 Aa Háyderi'ynen danışdıx, dédik: Valla, ketden çıxıb gelmişik; maşın yoxtu gelek. Dubāre o günü ki qéybet_éliyecey_idig_onu Aa-yé Háyderi'den_icāze 'aldıx. Axşam gētdik çıxdıx Xalxal'a.

- Xas sözümdü ki mesul'lardan, bizim menteqe mehrum mentqeqdi.
Bu yol veziyeti, bu bizim yol veziyetimiz 'hammısınnan mo'homdi.
- 25 Feqet evvelin merhele bizim bı yollarımıza yétişeler. Kendin ābādisi yēni
yolunandı. Yol olmasa, ketde abadçılıq 'yoxdı.

Röportajı Yapan : Mehdi Xımıslu
SÖYLEYEN : Veli Bahari / 62
DERLEME YERİ : Hişeyin, Ağkend Köyü
DERLENEN : Röportaj

8

- Emi, 'adun nedi?
- Adım Veli Bahāri.
- Ne işe baxarsan?
- Teleke keşaverzem. Gözüm bəyinnen gédip de; elen_éliyebilMérem ki.
- 5 - Néçe yaşın vardı Ağa-yé Bahāri?
- atmış_iki.
- Néçe il işléyipsen, néçe il_ekinçilig_éléyipsen?
- Néçe il!? Çōx, teğriben_elli iki il.
- Nemene ekersüz, nemene biçersüz?
- 10 - Buğ'da; erzibehuzur; arpa, meci, noxud.
- Mal héyvan nemene saxlar'suz?
- Qeblen davar saxlardım; elan saxlıyabilMérem.
- Kendüzde nemene mal héyvan saxlalla?
- Elan qonuşular saxlır da; qoyun géçi, inek. Öküz elen bi cüt var bi nefer
- 15 çin.
- Ekinçiligi necür ekelle, neyinen ekelle?
- Tä'rahtoran.
- Ağken'dün ne ğede cemiyyeti var?
- Bés yüz_övlüdü.

- 20 - Néçe parça kendi var?
- On_iki parça.
- Ketderinnen néçe dene ad_apar?
- Küncü, Qarabilax, Reştava, Perçem; xılasa ne başuu ağrıdım çox.
- Emi, qedim_o ekinecek, biçinecek; cavannığunnan bi dene xātire tērifle.
- 25 - Neme déyim. Géderdük Şumal terefine, bicara. Bicara qalardım da.
- Néynerdüz, néçiye qalarduz, necür_işlerdüz, nemene işlerdüz?
- O za'man tağriben yirmi min tümene.
- Nemene işlerdüz?
- Bicar işlerdim öküzünen özü de.
- 30 - Öz zemilerüzde necür_işlerdün?
- Öküzünen.
- Nemene yéerdüz, néçe neferi işlerdüz?
- Néçe neferi!? Onda kömey_idik de. E'la oğlannar çıxıp gédip.
- Néçe uşağun var senün?
- 35 - Üç_oğlum var.
- Harda olélla?
- Téhran'da. Biri xıdmetdedi.
- Özüz néçe bacı qardaş_iduz?
- Qardaşım ölüp. İki qardaş_idıx, biri ölüp men qalmışam.
- 40 - Néçe tike zemi varun?
- Zemi! Bés tike.
- Ekésen génē?
- Yo, eñmérem. E'kemmérem.

- Zemilerüz sulu'di?
- 45 - Xééy, démidi. Yağış yoxdu ki hele fèlen. Qalıb Allah_a da.
- Millet necür géçinér?
- Millet, géçinir de, bicür de. Bahalıxdı da, bike bahalıxdı.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
YANITLAYAN : Celal Babayi / 55
DERLEME YERİ : Hişeyin, Kemer Köyü
DERLENEN : Röportaj

9

- Senün_adun nemedi emi?
- Men Kemerriyem, Calal Bābāi. Kendimizü adı Kemer'di.
- Senün işün nedi?
- Terektürçüyem, keşāverzam.
- 5 - Néçe yaşın var?
- Elli bēş.
- Sen ki indi ekésen, Kemer'de nemeneler_ekélle?
- Biz, nar, héyva, encil, üzüm, soğan, pemedor xıyar; mehsulumuz bağıdı.
- 10 - Kendüz néçe évdi?
- Otuz bēş_év.
- Vezleri yaxçıdı?
- Teğri'ben, vezi dalı éle menem.
- Néçe uşağun var?
- 15 - Menim yéddi dene uşağım var. Biri Tèran'da mükennikdi. İkisi medresiye yédelle.
- Bi dene xātire tērifle.
- 'Xātirem 'coxdu; müntehası démek veqt_istér. Men bi defe cüt süréydim, terektürün tormuzu tutmadı, iki bu ucalıxda yérden düşdüm.

20 Bu pişden gétđim_o pişe. Etekde iki yüz dene meyallaq yéri var_ıdı;
 qaldım. Onu mōcize görmüşem. Bir defede démişem. Gétmişdim,
 pişden_uçmuşdum. Düşüp gétmişdim_aşağaya. Didim: Ya E'belfez!
 Ya Ebelfez didim. Qabax teyerimin yéri yox_udu; baş gétđi dayandı
 25 kendiye. Dünenneri bi dene qurt düçarıma geldi, üş dene. Necür diyim;
 cuft_olmuştular. Men gördüm da. 'Günüüz_üdü gördüm.

- Kendüze nemenéynem gét - gel_élersüz?

- Terekturunan. Maşın varımızdı, gétmir maşın. Bu hacıya dinen, gétse,
 gédebilmez. Eylan éle yaydı, qurudu yol'larmız da. Bu Qızılüzēn
 qırağındéyix.

30 - Serbazçılıxdan bir xātire...

- Serbazçılıxdan, Bāruzanı'ya kömek gétmişem, kürdi libasınan, şah
 zamanıydı. Kürdi libasınan gétmişem_orda üç_ay qalmışam. İran
 terefinnen gédib_olara kömeg_élemişig. O'lar, Hesenülbek zamanıydı,
 olarun_ertéşin vıréydılar da. Saddam'nan qabağ_ıdı da. Biz kurdı
 35 libasınan serbazçılığa gétmişdig_orası. Üç_ay qaldım_orası.

- Day danış görek!

- Ne 'danışım!? Sen soruş, man danışım da.

- Sen_özün ekinçilig_éler'sen?

- Belé, men_elan soğan_eñmişem, 'yonca eñmişem. Narım var. Nar bağı
 40 varım. Soğan_eñmişem, arpa eñmişem, buğda eñmişem. Gene de
 ekeceem. O yérreri biçennen sora dubāre bi de ekeceem.

- Rāzısuz ketde qalmağuz'dan?

- Helbette bu dōlet qoysa, belé.

- Meye 'qoymér?

45 - Xéér!

- Niya?

- Da o barnamaları evez_élép de, da siyasetin biz zad éliyemmerik ki. Meselem biz_elen getirérik bu hacıya vérérik narı iki yüs tüme'ne. Bu vérér sekgiz yüs tümene, bu hacı. Têran'da olér iki min tümen. Bunun
- 50 günahı kimnen_olér. Da bizim yük_olmér ki meselen birden néçe ton bar vırax gédek. Tike tike yığışılér_olér, yük de. Meselen bını kim_élér, bāisi 'kimdi. Men soğanı vérmişem yüs tümene; elan bu hacıdan_al, görek soğanı néçiye alérsan!?
- Hacı, atunnan, anunna bi dene xātire nemene zéhnünde vardı?
- 55 - Olarun xātiresi 'çoıdu. 'Necür déyim! Olar qedimi bi sözlerdi. Olar bahalııdan bilérler. Çox qere günner çekipler. Meselen bu günneri rōşan biléller. He 'baba, bu günneri xoş biléller. Çox ajlıx çekipler, çox korruxlar çekipler. Onda zor déyérdiler, zor var_ıdı. Elan zor hākim dör. Déyéı: İcāze vérmezdiıer, ekdigimiz, bişdigimiz zatdarı,
- 60 xermenneri yığağ_aparağ_öyümüze. İcāze vérmirdile, ekdigimiz,_öz kesbimizi özümüz götü'rek. Gécede ki gerek_ona nıgeıbançılığ vérér'di. Elan_özümüz_ekib_özümüz biçerik da. Öz_ağamız, öz xanıımız, öz beyimizik da; feqet budu ki furuşıa véremmériı. Bi dene xātire di'yim; ama xulase éle onu. Bi kişı var_ı'dı. Bi kişı var_ıdı.
- 65 Xannar gelerdi oturardı or'da. Bi dene kişıin héş ne yoxuydu; bi dene yumuıtda touğu var_ı'dı. Bu yumuıtda touğu keséller_aparéllar_o xa'na. Sarı yağınan zadınan pişiréller, véréller bu xana, şam véréller. Annan mınun sür – sümüyü qayıder gelér 'da. O düyünün yér dibi, sür – sümük, filan, olar qayıder gelér bııarun_övleri'ne. Tezeden bu uşıağ
- 70 götürér, yéér. Onda da şalvar – malvar yox_ıdu axı, tumançağ gezérmişler. Bu yünden zaddan şalvar tıkerdiler, paltar yox_ımuş ki. Atılér düşér, déyer ki ay_aman, her gün bize qonaxlıx diye'ler. Nenesi de déyer: Bizim_öz touğumuz bi denéydi, yumuıtdéydi da, da yox_ıdu ki her gün sene qonaxlıx diyeler.

2. Ağız Bölgesi: -ér Ağzı

75

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31

YANITLAYAN : Mehdi Kivilu / 35

DERLEME YERİ : Kivi, Merkez

DERLENEN : Röportaj

10

- Aduz nemenedi?
- Men Mehdi'yem.
- Néçe yaşuz var?
- Otuz bész.
- 5 - İşüz nemenedi Ağa Mehdi?
- Men 'félen tesisati işlerdeyem.
- Kivi'de ekinçilige göre nemene var?
- Kivi'nin özünde ekinçilik çox sorağım yoxdu, ekseren bağbanıdı; veli etraf ketderde ekinçiliyi çoxter var.
- 10 - Éle bāğbaniye göre, bi dene bāğbanın derāmedi ne ğeder_olabilir? Ya miyveleri nemenedi, mehsulları nemenedi?
- Miyvelerinnen de memulen çoxter göze deyen h́eyvadu ki Farslar beh tanıyır. Bed gilas var, albalı var, müteeddıd miyveler var_ıdı. Xiyar filan da ki memulen xob_ıl be il ekilér.
- 15 - Kivi'nin havası necürdü?
- Kivi, nisbet Xalxal'a; neinki derede vaqé olunér, nisbeten_ısti olar.
- Üzüümü de yétişér?

- Üzüümü de vardı. Üzüümü de çoxtu nisbeten. Nisbet_obirsi mivelere diyebillem ki evvelde héyvadu, üzümdü, éle gilasdu, albalıdu, bılar vardu. Hala aşağı dersedde armut var onnan so'ra obirsi miyveler ki elen benim zéhnimde yoxdu.
- Kvi'nin cemiyeti ne gederdi?
- On bésş min nefer. Hetmen_on bésş min nefer etrafınan_olar da?
- Siz derāmedüzden rāzısuz?
- Men deramedimnen razı dörem; veli istérem nārazı de olmıyam.
- Ekinçilik Kivi'de meselen nemene istifāde élélle?
- Ruyéhemrefte şāyed, yüze doqsan bésş é'le tıraktordan filannan, çox aşağı zat'da öküzden filannan istifāde élélle. Men özüm şāyed indiyecég hésş Kivi'de görmemişem öküzünen istifāde éliyele. Olsa ketderde olar. Men_özüm uşağıılığmnan yadımda ki Kivi'de çoxter tıraktor gelerdi ketderden. Elan da ki xob_elhemdülla day çoxalıbdı.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31

YANITLAYAN : Hebib Talebi / 57

DERLEME YERİ : Kivi Merkez

DERLENEN : Röportaj, Anı

11

- Aduz nemenedi?
- Hebib Tālēbi.
- Néçe yaşuz vardı?
- Elli yeddi.
- 5 - Ne işe baxarsuz?
- Men qabax terebarfuruşudum. El'an pilastikfuruşam.
- Siz_éle Kivilisüz?
- Éle benim_esli nesebim Kivilidi.
- Néçe dene uşağuz vardı?
- 10 - Menim üş qızım var, bi oğulum.
- Kivi'den köçübler?
- 'Hamısı Kivi'dedi.
- Kivi'de menbe-é derāmed ne hāletdedi, necürdi?
- Menbé'é deramed, qabax yaxşıydı; veli el'an faydası yox. Necür faydası
- 15 yox'tu!? Etraf ketder, yüz heştad_iki parça ketden, elan béle çoxları köçüp, çıxıp gédip. Biranın neinki bimaristan_o qaxana yo, hés zadı 'olmadı; birdan köşdüle, çıxdıla, gétidle. Elan etraf ketder, meselem béle ketder var ki teqriben_iki év qalıp; yüz heştad_évden iki év. Men nişan da vérebillem. O hisaplarnan meselem, birden xob, menbeé
- 20 deramed veqti ki bıra on min nefer ya xéyir günde gelse yaxşı'du; ya

xéyir birden meselem biden elli nefer gelse? Onu sen_éle özün nezerde al. Müşteri nekkede çox gelse, derāmedi öbile çoxtu. Bıranın ne karxanası yoxtu, ne... Bıranın meselem birden karxanéye çubbori, meselem gerek bıranınkı oléydi; geldi, gétti Xalxal'a. Elan nemene olup!? Gédip Xalxal'a. Bırdan meselem tamam_ağaşları kesélle, aparélla ora. Bağları tamam vıran qaldı. Tamam_ağaşlar bırdan gédér, hezîne olér, gédér, çıxér Xalxal'a. Sen bi dene onu nezerde ol; birden Xalxal'da üş dene bimarista. Yox doxsan dene kendün var_ıdı, nekked? Hés bi dene bimaristan yoxtu bu qedde menteqede. Ve gédennerün de teqsiri yoxtu. O keşaverz ki meselem gerek bi şey eke, biçe tölid éli'ye; gelér meselem birden gédiple Téhran'a ya alahı yérrere. Gelélle bırdı ekélle. Onu da 'hamısı yox, bi 'tédat ekélle. Onnan sora bu sefer néylélle? Villélle, bıları bırdı satélla qeşeg, pulların qoyélla ciblerine, çıxélla, gédélle. Da oranı ādet_éledi de. Orda menzil tutupla; menzil, āşiyane, her ne cürréyiple özlerine. Da bıranın béle bir menbéé deramed yoxudu.

- Kivi'nin öz bağlarının mehsulları nemenedi?
- Mehsulları da elen day ağaş quréyib, tezedek ekélle; ektikleri de béle bi şey dör. Mehsulu alma o héyva o albalı o; dünyada 'ne miyve désün; üzüm o.
- Havası da Xalxal'dan istidi?
- Bıra xéyr, bıraın havasí, Xalxal'ınkı souğ_olar, bıraankı bi zerre isti olar.
- Kendlerün mehsulları, ekinecekleri nemenedi?
- Ekseren buğdadu, arpadu, kürüşnedü, mercidü, lepedü, her 'nesi var. Allah bıra her neni vérib. Müntehayé meratibde neinki suyu yoxdu. Suyu olsa meselem bi dene eger bu seddî ki vırılér; eger bu sed başa gel'se, her nesi var. Eger bu sed birden ba'şa gele; Xälxal sêl_idi, hés güman_élemirem béle yér tapı'la. Elan meselem birden veqtin ola, gédesen köşe'ne, néçe min hiktarrar meselem yérrer var, bayır qalıp,

- 50 vîrāneye tebdil_olup; ni'ya!? Munun suyu yoxtu. Elan bîranın bēhterin
menzereli yērreri var, bēhterin meselem birden bîranın Daş Hamamı
var. Gédesen meselem birden_ora, oranın menzeresinde; Paris'de
élençik yērrer yoxtu da, bîrda var. Veli müntehayé meratéb nemene,
merdüm_éle ki bēş Qıran tapabilér, çıxér gédér; tapabilmeyen meni
55 kimin ölü qalıp bîrda. Ya xéyr birden uşaqlarımızdu oxuyép;
qudretimiz_on ikiye kimin çattı. On ikiye kimin oxutdurmuşam; on
ikiden_o yana ne iş var, ne güç; néynesün. 'Hamısın bıların adam
hésab_éliyende, görér ki belé o köçüp gédenner berendedi. Elan
köçüb gédenner maşalla vezi tuptu; veli bîra yox, bîra dala qalıp.
60 Bîr'an_eger birden keşeverzisi, qabağ_eger birden hésab_élesün;
soğan, kertop, dünyada 'nemene déséydün. Bîrda meselem bi
şéy_ihtiyaç döydü ki meselem birden şehrden ya alahı yérden
vārid_éliye'le. Bîr'an_özünün varıydı. Elen meselen bizde bağ var;
doğuz_emele gelip. Menim_elen héş_özümün bağ, meselen bi tikedü,
65 azdu. Bi dene o tike bağda meselem birden görésen doğuz da qoymér
bi şéy qala. Veli xob kim, kim gelip yétişecek. Gerek bi nefer_ola ki
meselem bidem minı vî'ra, báyinnen_apara. O doğuzlar meselem
birden gelir, vîran_élér. Her kes nemene ekér vîrān qoyér.
- 70 - Qedimki xātirelerden nemene zéhnüzde vardı; uşax vaxtınnan,
xıtmetden, toy_élemekden?
- Qedim zaman bîra, ekseren meselem toy qısmetinde gelerdile, o
mōqé aşiq zat gelerdi. O mōqé aşiq diyerdük. Gelerdile bîrda üş
gün,_üş géce çalardıla, oynardıla; dilxoşlux da vardı da. Bağların da
de'rāmed varıydı. Yanı her kesenin bi dene tike bağı olséy'di, day
75 besiydi. Ve bu bağlarda bi dene xanım var_ıdı. O xanımun_adı
yadımnan çıxıptı; Aabeyim Xala. Men_onu özüm görmışdim. O
Aabeyim Xala, her mōgé, her_il'de héyva vaxtı, héyvani deren zamani
o aşığı aparardı, bağların da çaldırardı. O ağaşlar, Alalh'ın
qudretiynen; bilmirem,_indi o ne hesab_idi. O vafat_éléyib dünyadan

80 gédennen so'ra day_o miyveler 'olmaz. Elenda ki meselem hemen
 yérrer vîrāneye tebdil_olub. Niye!? Xoşsāli oldu. Veli biz
 qabağ_uşağ_idux, diyerdük: Bıra bax, bıra; arvadun_ağlına bax;
 getirér_ağaşların dibinde aşix çaldırér. Éle vijdanen düzün
 déyérem_ē; veli el'an xéyir. Elan da day_indi bilmérem, indi hemen
 85 zamana yétişiple ya yo!? Meslem biden men_uşağ_idım, şāyed
 birden elli il binnan qabağın sōbetidi. Elli il bunnan qabağ_o bi dene
 qoca arvad_idı, béle de bi şeyi yox_udu, bi dene bağı var_idı. O bi
 dene bağda néyner'di, getirerdi; Allah şāhitti; çalardılar,_oynardılar,
 fi'lan, xılase o ağaşlar da mehsul véreirdi. Ve birdan meselem biden
 90 Erdebil'e ya xéyir sāir yérre're... Birden turş héyvanın_etri;
 biz_özümüz bi dene saxlıyanda; bi dene xéyir; bi cēbe saxlardıx,
 onun_iyi évadaniğı götürerdi, etri vııardı; veli el'an xéyir. El'an çox
 yaxşı dōredi: amma pulu olan_için, day bizler_için xéyir. Qedim
 zaman benim yadıma gel'er; ağam bîçāre; bi dene divarın_içinde bi
 95 dene yér var_idı, ona diyerdik dolap. Getirerdi or'a bı qedde, bı qedde
 xırça qoyardı. Her kes meriz_olséydi, bi dene aparıp véreirdi. Veli el'an
 birden qış, yay, yaz, her fesi_istéysen, her miyve var. Veli xob
 kim_içün!? Pulu olan_içün. O dōréynen bu dōrenün ferqi mabitefavutu
 var. Bu dōre ki el'an birden cenabuz göré'süz... O moqéy bîçāre ağam
 100 danışardı, meselem biden bıların var_o sirvetderi, o endāzéymiş,
 qutaran döymüş. Evezine no ol'ér? Bıların_ağaları merhum_olér. O
 gün géçér, iki gün onnan sora gelélle bıların darı nedarrarın götürüp
 gédélle. Meselem biden yüz dene héyvannarın, yüz dene qara
 malların, 'hamısın çapoçular gelér; at, qatır, inek. Danışérdi, déyirdi ki
 105 géce yattux, süb durdux; déyér; gördük hés zat qalméyip. Géce
 yatmıştı, seher, süb bıları ki götürüp gétmişdile; bu néynemişti!? Bu
 uşağ_ımış. Munun böyüg qardaşı da uşağ_ımış. Xılase bılar bücür
 zindegi élérmişle. Bi dene ineñleri qalmış_ımış, bi dene feşleri
 qalmış_ımış, iki dene quzuları. Veli bu kendi déyermişle;

110 yérün_altında buğdaları çox_umuş. Virér bahalığ zamanı gelér. Bahalığ zamanı gelende bılar; bi familimiz vardı bırdá; bılar gelélle o'ra. Gelennen sora oların da hés zatlari yox_umuş. Gelélle, götürélle onu çörey_élélle, çörey_élélle satélla. Bir müddeti bırdá qalannan sora Yuxarı Kivi'de, virér Allah görsetmesin bahalığ_olér. Bılar, o

115 kendilerin unnarın, buğdaların zadın götürélle mesref_élélle. Buların inehleri gédér_éşige. Gédende Allah görsetmesin yoxluğ_umuş; ağam bîçāre söhbet_élirdi, déyirdi: Bi nefer geldi, pıçağı vırdı onun qaar'na da başın kesmedi. Déyér: Merdüm töküldi. Déyér: Tökülende men; uşağ_ıdım; qoydum qaşdı, dédim: Ay nene, ineyi kestile. İneyi

120 kestile! Déyér: Geldi béçara gördü baba, eti quta'rı, munun qanın da götürüp aparélla, hés zat yoxtu. Bu qeyidér, teğriben; fikr_élérem; yirmi sekkizden de bike qabağa, min_üş yüz yirmi sekkizden qabağa, o evvel bahalıxda. Veli yirmi sekkizde ki men_oldum; o mō'qé bi dene qar yağmış_ımı, day virudî yox_umuş, kiselerin_içinde tünülinen

125 gédermişle, gelermişle. İndi el'an da o qarrar yoxtu. Sora danışérdı, déyérdi: Bi dene attı gel'di. Déyér: Dédi: O quzunu qōza benim qucağıma. Déyér: Quzunu qōzadı; göttü, gétti. Obirsi quzunu da obirsi atdıya vérdim; göttü, gétti. Bu sefer geldim éve. Nenem dédi: Hani quzi? Déyér: Dédim: İki dene attı geldi; birin birine vérdim, birin

130 de birine.

- Lap yaxçı!

- Déyér: geldim, gördüm, qardaşımı tepesi üsde asléyıbla.

- Be bunu niye asléyipsuz?

- Évüzde bi dene feş qalıp alışqa qabağında. O bi dene ferşi get ge vér.

135 Bi de iki Tümen pul var, o iki Tümen pulu da get ge vér onnan sora āzād_éliyek.

- Déyér: Belé, onu da vérdi, āzād_éledile; çıxtı, gétti. Déyér: Belé, bi sefer men götdüm, nemene var_ıdı, vérdim mına. Onnan sora

qardaşımı aşdım, getdig_éve; éve getirenne sora; déyér: da biz
 140 yığşırdıduq. Qoyduq qaşduq, gétidik; déyér; Gilan'a. Gilan'a
 gétdüg_orda tükan tuttuq; vez öza, teşkilat; iki dene cavan_ıduq, iki
 dene xanım alduq; zindegini orda başladıq. Orda da bi yirmi il
 qalannan so'ra o emim qalmıştı orda, bu ağam gelmişti bıra; neinki
 bırda yérreri zaddarı çoxtu. O da gelip bıra yetişene kimin yérrer_o
 145 qabale filan da ellerinde döydü, olar da şeş deng_elden çıxıp bi dene
 bağ qalmışdı. O bi dene bağı da o benim böyük qardaşım vérdi bılara,
 men hés zat götümedim. Belé, zindegı, öza, teşkilat birden... Elan çox
 yaxşı döredi, ucuzluğu o'la. Geldi géşti, uşaxdu, zehmet çekér on
 iki_il; bılara bi iş tapıla. Da elan biden benim veqtim geçib; veli o
 150 uşaxlar ki oxélle on_iki il; neticéyé bi iş_ola. Bi de ucuzluğ_ola; neinki
 meselem biden bücür bahalıx. Rōqen nabati elan on_iki min. Allah
 rızası hésab_éliyende gerek bücür şéylere 'yétişele.

- Kivi'ye medrese ne zaman gelipti?

- Medrese bıra evvel gelen'de bi dene bırda Malla Esed var_ımış. Malla
 155 Esed bırda o elif, bé, té, sé zamanı; gelmişdile bırda bu medrese ki
 açılér; bu kişi glér_orda, Malla Esed gelér des vérér. Des vérende bu
 sefer bu; gelélle dölet terefinnen ki bırda medrese qoyax. Aa bılar
 yığışélla, tezahurat_élélle; ki bırda işkulla qoyélla, bename işkulla.
 İşkulla indi o zamanın pis mēnası neyimiş bilmérem_e; o benim
 160 xatirimdedi. Qedimkiler mene sōbet_éléyip, benim öz yadıma gelmér.
 Xılase gelélle bırda tezahurat zad_élélle; medrese olmasun. Birdan
 götürélle medreseni vérélle Xalxal'a. Evvel bıra gel'ér. Meclisdeki
 var_ımış meselem biden_o adam; adı yadımda qalméyib; o evvel
 medreseni bıra vérér, Kivi'ye. Kivi qebul_élemér; bu malla tezahurat
 165 élér ber-eléyhé medrese; xılasa medreseni götürélle vérélle Xalxa'l'a,
 bıra qalér medresesiz. Tezeden bırda bēnamé bi dene Hacı Yedullah;
 Allah rehmet_élesün, Xalxalı'nın dedsi, o bi dene işi düz çıxdı; o gelér
 bır'da merdümnen ve özünnen bi miqdar pul qo'yér, gelélle gédélle,

170 Erdebil'den bi dene muellim getirélle, birda des vérér. Belé, o zaman
 getirélle birda medrese qoyélla. Onnan sora bu sefer bi miqdar yér
 aldıla, néynedile! O yérreri olmışdıla, néynemişdile, medrese
 düzeltmişdi'le. Soralığı benim yadıma geler ki da biz_özümüz gëttük.
 Men sévüme kimi oxudum. O mōgáy medrese teze gelmişti. Medrese-
 yé Hafiz birda ki evvelcek var_ıdı, oydu; onnan sora da çoğaldı. O
 175 mōqé bi dene müellim var_ıdı, Ağa Mir_Abdullah. Ağa Mir_Abdullah
 bi dene séyid_idi. O geldi benanı qoydu. Onnan qabax da qoymuştıla,
 iki dene müellim gelmişti. Sora da bizim zamanımızda doqquza kimin
 var_ıdı. Doqquzdan sora çoxaldı. Elan da ki xob danişsarası yox.
 Danişqah meselem bi dene istélle getirele, danişqah meselem biden
 180 getiremmélle. Bi mōqáy déyérđile, meselem biden bıranın yéri yox'tu,
 yurdu yox'tu; der-sureti ki yér var, çoxtu yér.

Anı

- Aa-yé Tālébî bi dene de eger xătire tērif ēlesüz, bi dene xătire istérik.
 185 - Bi dene xătire serbazçılıxdan da diyebillem. O mōqé biz Duab'déydük.
 Duab'dan bizi verdile, geldük Téhran'a. Téhran'a geldük, padiqan-i
 İşretabad'a geldük. O mōqé ceşn, ceşné du-hizaro-punsed sale
 zamanı zad_idi. Gelende dédıle: Cengi İran_o Erağ şuru olér, ki
 hemen_o cezirelerün_üsdünde, üş dene cezirenün; Ceziréye Xak_o
 190 Tonb_o Ebumūsa. Bu üş dene cezirenü üsdünde ceng_olacax. Ağa
 geldiler, bizi yıǵdılar. Bi dene rūhāni 'vardı, geldi soxerranniğ_éle'di.
 Mennen_ölü serbaz yox_udu; éle evvelde erz_éledim; mennen_ölü
 serbaz yox_udu. O meni çağır'dı: Senün göylün var, gédesen cengē?
 Evvelde de bu soxerranniğında dédi, dédi ki nene bacuza
 195 xıtmet_éliyeceñsüz, méyhene. Dédim: Belé, mennen zirengi yoxtu.
 Sen benim meselem biden qeddimi xırda gördün! Dédi: Haralısan?
 Dédim: Men Azerbaycan'nıyam ve men Kiviliyem. Sora bu sefer bu
 timsarın xoşu geldi. Döndü bu sefer_uşaxlara. Bi tēdad meselem

neferat: Nenemiz var, bacımız var, onnan sora namzedim var. Dédi:
 200 Hob, her kes çıxacax çıxsın kena'ra. O adamlar ki éle qalacax qalsın
 sefde. Belé, bi on nefer ya yirmi nefer çıxdı, qalannarımız qaldux
 sefde. Aa, āmādabaş vırıldı. Āmādabaş başlandı, süb saat sekkizde.
 O mōqé télivizyon da yoxtu. Süb saat sekkizde āmādabaş vırıldı.
 Dédile: Ağa, enün maşınnar'dan, iki saata ya gédecük, ya qalacux
 205 cenge. Vırdı belé, iki saatın_erzinde o ağa rühāni; kimidi o zaman;
 geldi soxerrannıġ_éledi. Dédi: Belé, biz bu cezireleri alacux. Ağa, iki
 saat çekmedi, bizim_iki dene qurupbanımız or'da, bi dene qurupban,
 iki serbaz şehid_oldu o zaman. Şehid_olannan sora ağa, cezireleri Ef-
 Çahardehlernen bılar géttile yēlig_éledile. Hemen mōqé cezireler
 210 yēlig_oldu. İran yēlig_éledi, o veqt, şah zamanı onda yēlig_éledi.
 Yēliy_éliyennen sora bı sefer géce saat on bire kimin çekti. On birde
 gettile bize şirni vérdile. Cezîré-ye Xak_o Tonb_o Emūmūsa; bu üş
 dene cezîre indi İran'u elindedi. O mōqéénin benim feqet_o bi dene
 xatirimdedi. O men çin bi xtiréyé xoş, men_için odu. Çox béle
 215 dilxoşluġ_el vérdi. Cengiden qaldux, biduni ceng, biduni öza; indi dōlet
 ne öza çıxattı, bilmedim ki. Der-arzé altı saat meselem biz,_endük,
 mindük, néynedük; onnan sora da ki day çeşn_oldu. Ceşnide de
 teqriben iki ay bizim_ayağımızdan başmax 'çixmadı. Elan da men
 başmax yanı biden géy'sem, bu dal terefi ki var'du; éle düzün dērem;
 220 dalı vırar.

- Aa-yé Tālēbi, tükannara baxéydım, tükannarda Türki ad çoxtu; Élséven,
 Senistiyen, Solmaz... Bu millet, öz diline qeyitmek, yavaş
 yavaş_özüne erziş vermek; sizün nezerüz nemenedi? Dilimiz
 necürdü?
- 225 - Biri meselen biden göréysen meselen_adın filan kes qoyér. Baba bu
 ana dili, qedimki dil, éle hemenner yaxşıdı. Biri meselem birđen
 göréysen Türk'tü, başléyér meselem birden Farsi sōbet_élér. Baba, bi
 şey ki hésş benim lehcem 'dönméy, nemesesine uşaġua nemene

230 örgedésen!? Men Ekseren meselem birden fâmilde görrem. Hés bi
 şey ki men Türki'ni danışabilmérem, neye durum men başléyim filan
 dilli sennen danışım. Elan ekseren bizim_uşağlar, meselem biden, bi
 dene qızım var balaca, gédér zebana. Meselem biden gédér zeba'na,
 gédér meselem biden bu dilleri örgenér de. Durér meselem biden
 déyir almaya “apıl”. Bēzi bēzi şeyleri meselem biden_o örgedip, mene
 235 de örgedip, men de éle onun diliycek déyérem; veli xob bu “apıl”
 démeginen benim_işim; onnan_işler; yola gétmez ki. Ni'ya, idāme
 vére da. Her nesini örgene'sen, lap... Veli o bucce, o sermāye yox'du.
 Meselem biden biz müellim tutéydux, meselen biden uşağa gelip ders
 véréydü, pul vérérdük; veli sermāyequzāri istér meselem biden
 240 getiresen kilas qoyasan evvelden tā meselem biden bi on_il sekkiz_il.
 Uşax da meselem géde tamam hamısın_örgene. Hamısı neye
 bestedi? Sermāyequzarriğa. Biduni sermāye hés zat. Biri bi deste
 çöreyi vırmışdı qoltuğu'na gédérmiş. Görér biri orda oturub_ağlér.
 Déyér: Niya ağlér-san? Déyér ki acam. Sora bu da oturér ön yaanda
 245 ağlér. Obirsi gelér déyér: Niya ağléysız? Déyér: Valla, bu dédi ki men
 ac'am, men de başladım minnan_ağladım. Dédi: Évin 'dağısın, götü o
 çörekden_iki dene vér o'na; sen de lal_ol, o da. İndi qardaş, bizim de
 işimiz_éle tamam_ona benzér. Baba, bu çöreñdi, bés dene; eger
 birden vijdannı adam_ol'sa, bés dene qonşu her nefere bi dene vé're;
 250 geçiner büyüñün seher_élesin. 'Hamı geçiner; neinki o yāru kimin
 meselem bi deste çöreyi vırıp qoltuğuna, o da başléyib_onnan_ağlér.

- Kivi'nin mehsulları hayannara sādir_olunér?

- Bıranın mehsulu ki birden déyireme; meselem biden bağ var_ıdı, biden
 yüz ton,_iki yüz ton héyva vérirdi. Veli elan 'nemene, teşrif_aparsun
 255 yirmi dene ağaş qalıb. Hamısı xoşksālide qurudu. Sen dénen: Dölet, bi
 'Qıran vérdün? Bu biçäre keşaverzi ki birden, ekér, biçér; bu neyinen
 geçinsin. Géssin kime désin: Mene bés milyon vér. Menim_özümün
 xatirimdedü gettile, bi miqdar bize pul vérdi'le. Yanı her bağa bilmérem

260 bəş yüs Tümen, ya üş yüs Tümen... O möqéy de nemene var_ıdı, öz
 sermāyequzarıynan şirkət taavoni qoymuşdula; getti, onu da töhtü onu
 üsdüne. Yanı bi dene Qı'ran bi nefer, götrüb cibine qoyma'dı. Eger
 sermāyequzari éliye'le, eger bu seddi başarırsa'la, gine bu menteqe...
 Sen_onu déne, Miyana'dan tutér ta gédér ta Xelefi'ye kimi; bu yérrer,
 meselem biden abad_olar. Ya xéyr birden_eger seddi olma'sa, éle
 265 bına dahı bimaristan zad kimin_eye birden onu da vérmিয়ে, sermayequzarısı 'olunmıya, 'hamısı mehv_olar. 'Hamı gerek qoyar
 qaçar.

- Kivi'nin cemiyyeti hész çoxalmér!?

270 - Kivi'nin cemiye'ti, ekseren köştü gétti. Veqti ki meselem birden bi
 şey_isté'rsen, bi defe, on defe, yüz defe; veqti ki dölet baxma'di; 'neye
 qalıb bırdı. Elan men_özüm qalmışam, erzişi 'nemenedi! Tenha, bi
 dene insan geçinmeg_ol'sa, bırdı geçinene kimin, géder Téhran'da
 geçiner, béhterin zindegı éler. Orda rifah var. Hefteden hefteye, aydan
 aya bi dene touğun vérér. Ayda filan qeder sehmiye yağın vérér. Bırdı
 275 nemene var!? Hes zat! Bes, bu bedbext néynesün!? 'Bırdı ki nemene
 qalıb_el'an_etraf ketterde, filanda; onu da müstezefin déyélle, nemene
 déyélle, olardandı. Komitéyé émdad vérér. Olar, o bész,_altı nefer qalıb
 ve illa olar da qoyub qaçardı. Belé, bu menteqe bîçāre olub. Bu
 menteqeden yazıx yér yoxtu. Milleti, bi béhterin milletti; veli ne fayda!

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
YANITLAYAN : Yequb Qurbani / 62
DERLEME YERİ : Kivi Merkez
DERLENEN : Hatıra

12

- Salam Hacı can.
- Hacı can, aduz nemenedi?
- Adım yēqub Qurbani'dür.
- Éle siz Kivili'süz?
- 5 - Éle Kivi'de olmuşuğ. Anadan Kivi'den gelmişem dün'yaye. Dedem etrafdan gelme'dür. Atmış_iki sinnimiz var. Der-müddeti ömrümüz bırda qarigerçi élemişiğ, hambalığ_élemişiğ, baqqalığ_élemişiğ, çaqqallığ_élemişiğ. İndi teleke al – vérimiz var. Al - vér_élérüg da. Uşax mōgēyi qaçardux bı yan_o yana gezmege. Bırda qeşeh Daş
- 10 hamammız var. Géderdik qızlarnan, beqōli axır payızda, payızın_axır_aylarında götürerdüle hamı xānevāde géderdi ora. Ere yétmeye qızlar_orde nenni asardıla. Qeşeh_oların beqōli diyerdik bexti açılardu. O zamanda ki déyéle: Qedim zaman, zamani Zer'düşlarda gelin_aparırdıla, orda eşrarrar gelip hemle élēyi_ola'ra.
- 15 Adamları dağılışıp gédip, gelin_orde qéyb_olup. Elan ziyaretgah'du. Xanımnar_aparar_orde çepüş ke'ser, héyvan ke'ser. Ağam_ıçın erz_élē'yim; Qurbannıx paylalla, çalıp gülelle, oynalla, nenni bezel'le; erus - damad_élelle, çıxıp gelelle.
- Haca_ağa néçe uşağuz var?
- 20 - Meem doqquz dene uşağımız var.
- Uşaxlarun gédiple ya éle burdadıla?

- Bi ikisi gédib, bi ikisi bırdadur. Biri meellimdü. Biri Téhran'da bimaristanda ol'ar. Bir_ikisi bırdad meem yanımda işler. İki dene qız var, biri meellimdi, biri gédib_ere.
- 25 - Néçe qardaş bacıyduz?
- Biz, bi dene bacımız var Téhran'da. Béş qardaş_ıdıx.
- Olar köçüplē, qardaşlarūn?
- Köçüple 'belé.
- Téhean'ā?
- 30 - Biri Téhran'da olar. Biri Meçid Süléyman'da olar. Biri Kerman'da olar, biri Meşed'de.
- Hammuz dağılıpsuz!
- Hammız dağılışmışığ.
- Senin_işin ne?
- 35 - Menim_işim de mesāléhfuruşı varımdur bi teleke'ne. Onu da bı inqılabdan bı yana da gördüm, bala bala beden gédér, qocalır_onu saldıml_eli'me. Fēlen pis dör, yaxşıdur.
- Onnan qabağ_işüz...?
- Onnan qabağ_işimiz_éle valla kārigerçilig_élerdik, hambalığ_élerdik, 40 baqqallıg_élerdik. Éle gezip dolanardıx. Onnan da qabağ_uşağ_ıdıx. Éle dağda daşda qaçardıx. Bırdad bi Deliñli daşımız var, ora ziyārete yéderdik, orda oynardı. Onnan sora Daş hamamımız var, ābigērmiz var; o arada oynardıg_élerdik.
- Néçe yaşuz var?
- 45 - Atmış_üç sinnimiz var.
- Xıtmete haçan gédipsen?

- Xıtmeye min üş yüz qırx béşde gémişem, min üş yüz qırx yéddi'de gelmişem. Elâ hezret humayun şa'henşah zamanı.
- Şah zamānnan nemene xâtire varuz?
- 50 - Tacquzarıda biz Mehraba'déydik. Min_üş yüz_elli altı da tacquzariydi. Ela hezret humayun şahenşah_özü teşrif getti o'ra. Evvel_istirdi gelmi'ye. Ertéşbud dédi: Geleñ gelesen. Gelmesün, eslen bu ad seen adua'du, geleñ gelesen. Veqti ki geldi, biz de durmuşduğ_ële onnan rūberūdéydik. Saat sekkiz yarımda şah, teşrif fermude oldi. Geldi bi
- 55 dene qara 'Bénzinen.
- Uşax vaxtinnan ne xâtirez vardı?
- O zaman géderdik çö'le. Meselem bayram_olanda qalardıx damlar'da. Bi qonşu var_el'an yazığ_olub, onun xâtiresi tüştü yadıma. Men teze dedemnen_ayrılmış'dım. O zaman mesele bi dene ersin, şiş
- 60 götürerdile damların cızığın cızardıla. Sora bu mene yādbud oldu ki dedem'nen. Men de bir gün_otumuştum damların cızığın cızırdım. O Hacı Rızazade mene dédi; mennan hemtaydı, bi yıl bırda öldü yazığ; mee dédi: Yağub_o nemenedi? Dédim: Valla bilmirem. Dédi: Damın lecimin niyen zad_élésen, kıparısan? Dédim: Valla, qedimden
- 65 bücürdü. Axır çerşembede o sehneni élerdik. Süb_olardı, durardıq géderdik; atı olan_atınan, ulağı olan_ulağınan, qatırı olan qatırnan, o zaman vesile bıardı da; minerdile géderdile su attamiye. Xanımlar bi sipirge alardı eline, bi pıçağ_alardı eline bi qeyçi, géderdile 'sui sipirerdile, qeyçilerdile meselem_ilimiz xoş gelsin. Axır çarşembede
- 70 de bılar varımız_ıdı.
- Kivi'nin néçe parça kendi var?
- Allah, kettiye, etrafa berekete vérsin. Ketti olmasa Kivi acın'na öler. Qedim üş yüz_atmış béş parçéydi; münteha elan dağılışıb da. O ketder ki var_ıdı birden yüz elli xānevāde köçüple gédible. On sekkiz
- 75 parça kendimiz _ayrılıb gédib Xalxal'a. İkisi üçü ayrılıb gédib

Qurtulmuş üsdü'ne. Meselem_o ket ki yüz_elli xānevādeydi, onnan qalib bi 'qıx xānevāde. O kent ki qıx xānevādédı, onnan qalib dōrt xānevāde. Bez kendimiz var bırdı; Zend, Zineb; Zinab yo, Zend_eslen kulli aradan gédip. Qoçaqlı kendimiz var_ıdı, kulli aradan gédib.

- 80 - Milletin burda biribiriynen rābitesi necürdür?
- Bu Kivi çox qeşehdir. Kivi'de vāqien_eslen qızılı tōk qalsın xıyabanda, biri götürüb_élemez. Buranın_ehli qeribperestü. Men_özüm burda qeribeyem, çün dedem bıralı dōr. Kaş_o nenem de bıralı olméy'di; bılar meni çox dos tutardı. Münteha indi – elan bi dene vardur ki
- 85 nenem bıralı'dur, bi qedri benim bırdı éhtiramım kem'dü. Bıraan_ehli vaqien çox qeşehdü, çoğ_utanan, çox muğeyyed. Xuda nekerde, Xuda nekerde eger biriin bi dene çeki bergeş yé'se, razı olar ki darı nādarın sata, o çeki qoymıya axşa'ma. Vaqien_éle, Allah'a_ndosun,_öcürdü; veli ama etrafı öcür dōr. İnqilabdan sora çox
- 90 pişreft_éliyip. Vāqien çox pişreft_éliyip. İnqilabdan qabax bırdı, adam, xānevāde vardı, berqi yox_i'di. Héç_eslen, héç_ala dā mezdi; veli inqilabdan bi yene bēzne éle; bé kömeyé Komite Émdad; pul vérdi, berq çekdi. Vamınan derxastınan vér'di, hamı oldu berqkēş. Ne bıra et'rafi; etrafında da hamısı berqidü sudu. Erdebil'den biz_o zaman
- 95 çıxardıx, süb çıxardıx, saat bire bir yarımā yétişerdik bı'ra. Géce de olanda bi dene ışığı Erdebil'de görerdük, bi dene bır'da. Elan géce çıxsan saat_on_ıkide ta bırénca éle ışıxdı. Nemene tamam ketter berq, su 'hamısı mücehhezdir. Bıra da hakeza öcür. Bıraan da şāyed
- 100 biden bi iki min xānevāde olséydi; olar_é, bu üz_o üz, bu cürrüyüne baxma; bu iki min xānevādenin şāyed bi yüz_ellisinin berqi vardı, qalaanın berqi yox_udu, suu yox_udu. İnqilabdan bı yana hammısı berq sāhib_olub, su sāhib_olub, télévizyon sāhib_olub, yaxçal sāhib_olub, sermāye sāhib_olub; éle vāqi'en. İnqilabdan qabax béle bi meseleler yoxudu bırdı.

- 105 - Nemene sözün var? Mene dé.
- Seni Allah'a tapşırram. Allah, her yandasan; benim ağam özü mene déyerdi: Savalan'nan qar eskig olmasın, senün cibünnen pul eskig olmasın. Suyun souğ olsun, çöreyin is'ti. Allah ras getisin.
- Qurban sene emi can, yaşa seni. Alla sene ömür vér'sin.
- 110 - Daş var qızıldan qiymet'di, qız var oğuldan qéyret'di.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
YANITLAYAN : Hidayetulla Yezdanpenah / 47
DERLEME YERİ : Kivi Merkez
DERLENEN : Röportaj

13

- Emi can_ aduz nedi?
- Meem_ adım Hidāyetullah Yezdanpenah.
- Kivilisūz?
- 'Belé. biz_ esliyetimiz Kivilidi.
- 5 - Néçe yaşuz var?
- Menim qırx yéddi yaşım var. Bazarda meşqul bé-ğaram. Bizim işimiz, şuqlumuz bestenidi.
- Néçe uşağuz var?
- Meem iki dene oğlum var; biri diplom'du, biri de sévvomé rāhnimāi.
- 10 - Siz_ özüz néçe bacı qardaş_ iduz?
- Biz, üş dene qardaşux, bacımız yox.
- Olar köçüple ya olar bırdadıla?
- Olar da bırda. Biri Tebriz'be olardı, köçüp gelip Kivi'ye. Biri de éle uşaxlıxdan géne Kivi'de.
- 15 - Kivi néçe parça ket'di?
- Bıra yüz yirmi parça ket'dü, onun bi mıqdar camāeti köçüp gédip; veli xob géne bi qısmeti qalıp'du. Kivi'nün de bazari, heştad dersed derāmedi ketderdendü.
- Bıra aznezeré méhman doslux...?

- 20 - Çox_ālî, méhmannavaz, éle qedimnen yanı méhmannavaz; neinki alan.
Qonağı çox_istelle, qonağa erziş qāildile. Bırda hêş kes_éliyemmez ki
bi dene meselem; bir kes, bir kesün bi vesāiline el vır'a. Hatta bırda
görersen ki aylarnan meselem maşını qoyupsan qapı'de; gédipsen,
gezmeye, dolanmağa, gelmeye; gelip görürsen_éle hemincür yérin'de,
25 hêş kes_el vırmıyıb.
- Kivi'nin cemiyeti etrafınan ne qederdi?
- Kivi'nün cemiyeti alan fikr_élérem, ketdernen qıhr min nefer zad ola;
veli Kivi'nün_özi meselem sekgiz min yarım, doqquz min qeder
cemiyet.
- 30 - Kendin deramedı çox'di ya bıranın deramedı çox'dı?
- Bıraan bāzārı erz_éledim ki pis dör, Allah'a şükür yaxşıdu. Ketder de
neinki mehsulat çox pula gé'dér, olarun da meselem derāmedderi
qeşeñdü. Sütderi pula gé'dér, mal héyvannarı pula gé'der; arpa,
buğdaları pula gé'dér. Odu ki olarun da geçineceyi 'yaxşıdı.
- 35 - 'Hansı şehirleri indiyéyken gezipşüz?
- Azerbaycan'da Tebriz'e gétmi'şem. Çox gétmişem Tebriz'e, bed Sarab,
Erdebil, bu şehirleri. Tebriz'ün béhterin_ācil ve qennadi vari. Erdebil'ün
béhterin qāzasi vari. Heresünün_özüne göre... Meselem Erdebil'ün
süt qatıǵı, keresi, peniri çox mērufdu. Balı çox mērufdu. Tebriz'ün
40 meselem üzümü çox mērufdu. Badamı, girdikani de hemçinin mērufdu.
- Dilimize göre nezerüz nemenedi?
- Dilimiz de çox yaxşı'du. İran'du da. Bilexire Türk ana dilimizdü, Farsi de
milli dil; éle ikisi de qeşeñdü. İlet berinki İran bizim.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
YANITLAYAN : Reşid Mohsenzade / 56
DERLEME YERİ : Kivi Merkez
DERLENEN :Röportaj

14

- Aduz nemenedi?
- Menim_a'dım, Reşid Mohsénzade.
- Néçe yaşuz vardı?
- Me'nim el'li altı yaşım var.
- 5 - Ne zaman xıtmete gédipsüz?
- Men xıdmete yétmemişem. Maaf_oldum. Maaf_oldum, sora qeyitdim géttdim Téhran'da nâqqaşlığa. Bir middem nâqqaşi saxtımannığ_éle'dim. Bırda geldim müellim_oldum. Bırdan piyada çıxdux yavaş yavaş yoldaşlarımnan bāhem. Qış_idí, Behmen mahda,
- 10 yoldaşımızın biri ağayé Mezlūmidi; Allah'ın rehmetine gédiptü; onu Kümük'de qoy'duq. Ağayé Nebevî'di, gétтік çıktıx Qozlu'ya. Qozlu'da qoy'duq. Ordan da men gédérem Ehmedabad'a. Ağa, çıktım Ehmedabad'a; Allah görsetmesün; bi de küleye düştük ne külek! Ne kü'leyidi! Ağa, az qaldı yoldaşlarım_öle. Saat dördten ki biz ketten
- 15 çıxdux, o birsi kende yarım saatdix yoldu. On saat biz gétтік. On saattan so'ra şansa kendün aşağı terefinde bi dere var, dereen_o tayındéy'dük; ağa ket_itteri, éşittile bizi. Ağa hürdüler, ket bildi. Çırağınan geldile bizi apardıla, el_ayağımızı yúdüler. Xılāse bize bi zat vérdiler. Amma hemen gé'ce iki nefer, küleye düşmüşü'ler. Olar
- 20 Zéyeveliydiler. Olar yazıxlar öldi; ama biri ölmemişdi. Ehmedabad'dan da bi middet qalannan, orda ras gelmedi, gétтім Ecnebabad'a. Ecnebabad'da bir il müellim_oldum. So'ra, bir_ilden sora vérdile

Kağazkonan'a. Kağazkonan'da bi dene ket var_ıdı, adı Baranqar_ıdı,
 bi middet_or'da qaldım. İki il_or'da qalannan sora geldim Maman'a.
 25 Maman yaxşı yér_idi, ehli yaxşıydı, çox müeeddeb_idiler, éhtiramlı,
 bāferheng_adamdiler. Sālé pencā hefte qaldım_or'da. Pencā hefte
 İntiqal_aldım, geldim Sencebed'e, Pirağac'a. Bi il de Pirağaş'da
 qaldım. Sora vérdile Gencqah'a. Gencqah'da xımet_éledük. Ordan
 da bizi vérdile Düş Küü'ye. Düş Küü'de de qaldım qaldım,
 30 bāznişest_oldux. Alan baznişes'tem. Bi dene maşın_almışux.
 Maşinnan başımızı qal_élérük. Evvel éle geldim ajansda işleme'ye bi
 dene malla ras geldi. Bı mallanı mindir'dim, géde Zerezu'ye. Ağa,
 özüm naşı, maşın teze-nō, qaz vérérem, géderik. Ağa, yérişdük bi
 dene piçe. Ağa, piş dön'di; maşın dönmedi. Kelle vırdım_az qaldım
 35 mallanı ölü'rem. Ağa, bırdı başımızı qal_élemişük de. Évün xercin
 çıxadérük. Uşaxkarımızun xercin çıxadérük.

SÖYLEYEN : Murad Heyderi / 60
DERLENEN YER : Xalxal, Varavat Köyü
DERLENEN : Halk Hikayesi, Şiir

15

- Şah Abbas Hikayesi -

Şah Abbas'a erz_éledim,_éle ona göre cennet-mekan déyélla ki o zaman déyér: Géderdi, vezirin götüürdi, géceler dolanardı, merdümün hal_ahvalın soruşardı; görüm merdümün vezi necürdi, necür géçinélla, néynéller. Bi zaman, déyér: Géce bu gédér, vezirin görürér gédér, görér géce
 5 sahat on_iki zat géçip'di. Bi dene kûçeden çox béle aşix sesi gelér, çaléllar, oynélla bır'da. Bılar géléller; elbette derviş paltarında; géléller derviş paltarında déyélla: Baba, bırda ne xeberdi, ne hay küydü? Ya Eli meded, mōla Eli meded. Év yēsi déyér: Ağa buyuruz, buyuruz. Bular gelélle içeri'ye.

- Ağa seün şuğlun nedi, neçikāresen, néylersen, bu kesbüyü hardan
 10 getiréysen? Bu aşıqları neyçin ça'lésan?

Déyér: Valla, men pinēçiyem. Ayaqqabıya zada vaks vır'ram, ayaqqabı mayaqqabı tikerem. Günde iki Qıran qazannam;_o zamanın pulu; onun bi Qırān'na xurdu xurak; düyüden, etden, çöregden, bücür şeylerden_al'lam; bi Qırān da vérrem, günde aşığ getirrem_éle çaldırram bırda sübéy kimin.
 15 Şah Abbas mına déyér: Baba, seher birden, şayad bu ayaqqabı tikengeri, zaddarı Şah Abbas destür vérdi, yığıştırdılar; xo, seen teflikün néc_olar? Déyér: Baba, Şah Abbas'un_ayaqqabı tikende ne işi var? Déyér: Baba, xob,_işdi de; démey_olmaz ki. Éle bücür_oturélla danışélla. Xılase, bu aşıqlar çalér, bular durélla gédél'ler. Saba Şah Abbas, destür vérér:

20 - Her ne pineçi var_ayaqqabı tiken var, vaks vıran var; tutuz buları.

Tutélla bıları. Hay tuta_tut_olér. Bu görér_éle tutéllağ bıları vaqéen; villér bu qaçér. Qaçér, gédér:

- Alla, néyléyim!? Men çörey için néynéyim axşama, zindegimi néynéyim!? Her gün aşix çaldırmışam; néylemişem.

25 Gédér, o zamanda hala cunub menteqesiymiş, isti menteqéymiş, haréymiş; gédér déyér: Géderem su paylar'am. Bi dene cam götürér öz dilimiz; o zaman da ki camınan su içerdiler, déyér: Ya saqqa, ya saqqa-yi herem, ya saqqa-yi Ebelfez. Bırda orda merdüme su véréymiş. Hala, bi Şayi aléymiş; iki Şayi aléymiş; o gün vırér, bu üş Qıran, dört Qıran qazanér.

30 Géce gelér; gine o bi Qırān'na xurd u xurak, zad öziyiçin alér getirér. Bi sefer iki deste aşığ getirér. Şah Abbas déyér vezirine: Baba, o kişini tuttuğ, hele gédek görek, bi géce onun vezi necür oldı. Durélla gédélle geze geze; görélle; baba, bu aşixların sesi, bi deste, iki deste işi döy; götürüb kûçeni. Gine gelér.

35 - Ya Eli medem!

Déyér: Ay azar Eli meded, baba, ge içeri görek. Dünen senün dilün fal oldı. Geldün, danışdun bırda; geldile büyüün pineçileri tuttular. Déyér: Xob, büyüün néyledün? Déyér: Büyüün géttim, bi dene meşk kira éledim, géttim, su payladım. Büyünneri üş Qıran qazanmışam. Odu, iki dest aşığ

40 getimişem büyüün. Dédi: Xob, seher Şah Abbas destür vérdi; su palıyannarı tuttu'lār, saqqaları tuttu'lar; onda senün tefligün necür olar? Dédi: Baba, Şah Abba, Yezid döy ki. Su paylıyanda Şah Abbas'un ne işi. Men xıla iş görmérem ki su payléram da. Déyér: Baba, sözdi; danışérıx da. Déyer: Baba, sen ne déyésen fal olér. Boşla, su paylıyannarı tutmaz. Xılāse işim yo, gine

45 bılar danışéllar éléller. Seher gédér, destür vérér, déyér: Ağa, su paylıyannarı tutuz. Tutélla. Bu görér, tuta tuttu, éle her tereften gelélle. Bu da meşgin zadın atér, bı yan o yanda qaçér, gizlenér.

- Perverdīgārā, néynim, néceléyim!? Qerib gire géşdim men.

Gédér, bi dene pāsıban paltarı kiray élér. Pasıban paltarı kiraye élér; bi

50 dene getirér yanınan ağaşdan şemşir aslér. Gédér durér bi qüşede, görér

bi nefer_et_alıb_évine aparér. Bını çağırér: Ağa 'nemne aparéysen?
Déyér:_Etti. Déyér: Kimnen_alıbsan? Déyér:_O filan qässabdan.

- Néçiye alıpsan?

Déyér: Meselem, bi béle. Déyér:_O bi kilo döy. Bi kilodan_az vérible
55 sene. Déyér: Yō baba, benim yaamda çekib, bi kilodı. Déyér:_Azdı. Eti
alér,_elinde ağurrér, déyér:_Az vérib mını sene. Bu kişini götürér_aparér
qessabun tü'kanna. Géde géde bu etten bi zerre götürér salér cibine.
Aparér_orda çekér, görér yüz girem kemdi.

- Ağa mına 'eti niye kem véribsen?

60 Qessab da bénava, béle bilér, bu pasıbandı 'da.

- Dedün yaxçı, nenün yaxçı...

Béş Qıran qessabdan_alér. O etün de kemin düzelder vérér_o tere'fe.
Gelér. Gelér, büyüñ gédér,_üş des_aşığ getirér. Şah_Abbas déyér vezirine:
Du, gédek, görek, kişi nec_oldi. Gelélle göréller, kişi üş des_aşığ getirib.
65 Gine bu gelér.

- Ya mōla Eli meded.

Déyér: Baba, ge içeri. Évün dağılsın, sen her ne déyésen, seen dilün
fal_olér. Bular geléller_içeri. Mācéranı bular_için danışér, déyér: Valla,
büyün bücür_éledim. Géttim, pāsıban libası kirāye éledim. Bücür bi
70 neferün_etin, filan... Déyér: Seher pasıbannarı Şah Abbas yığdı sanadı;
senün tefligün necür_olā? Dédi: Baba, yığıb sanamaz, kim kimedi
rehmetdig_oğlı. Şah_Abbas durér gédér; seher déyér ki ağa, her ne pāsıban
var, yığuz getirüz şeherde; pasıbannaman benim_işim var. Yığélla
pasıbannarı, getirélle. Bu da bını géce görmüşdü, tanééydı 'da. Bu, qaçér
75 gédér, bi xarabada gizlenér. Hay bı yan, o yan; déyér: Pasıbannardan bi
nefer qalıp. Gedéller, mını bi dene xarāba yérden tapélla getireller_o xilāse.
Bu da mına tērif_élemişti; benim şemşirim_ağaşdandı,
yanımnan_aslamışam. Xilase işim yox. Gelér, déyér: Ağa, bi dene birda

- mucrim var; qaraldı, bi nefer pasıbannardan gele, bu mucrimin boynun vıra.
- 80 Déyéle: Kim gelsin, kim gelsin? Şah_Abbas destür vérér, déér:_O pāsıban gelsin. Getiréle bu bénevanı, muun da şemşiri ağaşdandı, yanınnan_asléyip. Şah_Abbas déyér ki pasıban, vır_onun boynun, bu mücrimdi. Déyér: Qıblé ālem sağ_ossun; bu séyitti. Misliinki Şah_Abbas da o zaman séyiddere éhtiram_élermiş. Dééy: Éle, seyit de olsa, gerek boynun
- 85 vırasan. Bu bunun héy_elinnen_itelér; déyér: Bedbaxt_oğlu, déynen: Séyidem. Bu déyér: Baba, men séyit döyrem! Néce déyim_axı: Séyidem! Bu héy tıkrar_élér; bu démér. Sora déyér: Qıblé ālem sağ_ossun, bu mucrim déyér: Men séyidem. Déyér: Séyid de olsa gerek boynun vırasan; desturdu da. Bu déyér: Şah_Abbas da istér séyitteri de öldüre, edaletten zaddan
- 90 çıxıp'tı; indi benim gerek şemşirim ağac_ola da. Yanınnan çekér şemşiri. Görér... Şemşir_ağac_idı da.

- Allah'um-me selli ela Mehemmed.

- Şah Abbas'ı gülmek tutér; desmalı qoyér_ağzına; minı çağırér, déyer:_Évün dağılsın, ge bıra. Day senin rüzin qabağın héş kes kesemmez.
- 95 Men, sene günde bés Qıran vérecēm. İndi özün pineçilig_éléysen, su payléysan, pasıbanniğ_éléysen, her nemene éléysen, seen rüzun qabağın, men her necür_éledim_alammedim. Sora da mına günde bés Qıran, Şah_Abbas véreemiş mına. Bu da gédermiş_o aşıxları getirermiş, xurd u xureyin de alarmış;_indi özü de ki ne kesb_éléymiş; kesbin_élermiş.

100

- Şiir -

- Méhden qeyittim, görükdi gine de cenāne Xalxal.
- Méh tutupdı derelerin, düzlerin, benzéyiri deryā-yi Ummān'e Xalxal.
- Mene çox şirinsen şekerden baldan, toprağın lē'lidi, daşların mercan.
- 105 Otdarun dürridi, güllerün derman, dolannam başua pervāne Xalxal.
- Şehrimiz Xalxal'dur_ezizdür bize. Héyif_olsun, isfalt yoxtı kendimize.

Bilméyrem, neyçin baxméllar bize. Günahımız nedür Subhan'a Xalxal.

Döremiz İslam'dı Xamenéyi rehber, babası piyember, nebi-yü ekrem.

Meçitder dāirdi géce gündüzler, çeng vırrıx, biz de Qurān'a Xalxal.

110 kış_olanda sōuğua déyinnem, yaz_olanda çiçegüve söyünnem.

Yay yazda béhişsen, qış da cehennem, payız bereōtsan İnsāne Xalxal.

Demāvend İnen Sabalan'ı qoy qırağ, İran dağlarınnan Ucadı Ağdağ.

Eteyi qışlaxdı, döşleri yaylax, éller çadırrarı nişāne Xalxal.

İran'da 'meşurdı Tarım'un narı, onnan da meşurdı Ağdağ'un qarı.

115 Qızılözen çayınun Üzüm bağları, benzéyiri rōzé-yi rızvana Xalxal.

Berende mülkünün 'ali, erigi, düyüş, pambuğu, kehlig ferigi.

Heşticin kendünün lavaş çöregi, yeqin gelmez dahı İran'a Xalxal.

Sanadığ İlleri, hefteni ayı, tã bira yétirdik günnerün sayı.

Burcun Önbiridi, Ferverdin Ayı, min Üş yüz heştad Altı elāne Xalxal.

120 Şöretim Heyderi, adımdır Mirad; Allah'ı éylerem tekliginen yad.

Kendimiz Behrācerd, hem de Vahravart; amma şehrim sensen safalı Xalxal.

SÖYLEYEN : Löhraşib Heyderi / 45
DERLEME YERİ : Xalxal, Varavart Köyü
DERLENEN : Şiir

16

- Şiir -

Dāim yaşa Savalan, etegünde qorub éllerün dōran.

Sene çox hesretle baxar Qarabax. Çünkü orda vırar Érmeni cöylan.

Etegünde otdar, keller, gamışlar, yamacında otdar qoyunnar, qoşlar.

Gözel neğme oxur keñlikler, quşlar; çobannarun diyer: Sağ_ol Savalan.

5 Başunda, yanunda boran var, qar var; etegünde çimen, çiçek var, bal var.

Düzleründe otdar emlik quzular. Aşixların çalar_oxur Sabalan.

Bir_üzün_Erdebil, bir_üzün Məşkin. Dağlar arasında ucasan səşkin.

Xəlqımın qəlbinde yaşasın_éşgün. Tarixler, söylıyer_adun Sabalan.

Xalxal'dan baxanda görünər başun, Tebriz dağlarında Sehend yoldaşun.

10 Sene fexr_éyliyer qom qardaşun. Esiller boyıcax yaşa Sabalan.

Muğan'nan baxanda uca bir dağsan.

Məşkin'nen baxanda Arzılum'çağsan.

Türk xelqine böyüg dayaxsan. Seni görüm dāim yaşa Savalan.

Löhraşib fexr_éler baxanda sene. Senün bu vıqarun_oxdu düşmene.

15 Göylüm_istér Azərbaycan bir_olsun. Qarıssın bir bire böyüg_él_olsun.

Erdebil, Tebriz'de Maqu, Gence'de, çalsın_aşixları, şannıx toy_olsun.

Azərbaycan, benim_ana vetenim. Sen_olmasun_olmaz vicüdim tenim.

Sende Bābek, Settar, Bağır Xan_olsun. Fizüli, Xağani, Şehriyar_olsun.

Azərbaycan_iftixarsan_éllere. Adun düşüb dastannara dillere.

- 20 Gerçi yaralanıp, paralanıpsan; veli her yerdeseñ, başun sağ_ossun.

Azərbaycan, Savalan'ı atıpsan. Néce rāhet, sözsüz, söz – sualsız yatıpsan.

Qorxmagınan, Savalan'ı yad_olsun. Düşmennerün bir birine şad_olsun.

Men démérem_ölke uстан_omasın; olsun_adın_usāletin_atmasın.

Merdüm déyér: Ustan_olsa, éybi yox; her ne olér_Azərbaycan_olmasın.

- 25 Qardaşlar savaşıdı, ebleh_inandi. Bir bire diyeller: Savalan_o yandı, Sehen bi yandı.

Tarix gösterecek, tülki inanma, qardaşun qardaşa ürek yanandı.

Azərbaycan çox sözüm vardur sene.; démérem, dönüpti derdinen qeme.

Bābek Xurrem, birde yād_olsun. Qızılbaş qoşunnan bir de ad_olsun.

- 30 Azərbaycan, senün gülün solanda, Löhrasib'ün gözü qan – yaş dolanda.

Men_éybi yox, sene héş zad_olmasın. Şumālun cunübun_İran yaşasın.

SÖYLEYEN : Fatma Tesellizade / 70

DERLEME YERİ : Xalxal, Xıms Köyü

DERLENEN : Masal, Efsane

17

- Patışahın Oğluyla Qarısı -

Biri var_ıdı, bir yox_ıdı, Allah'dan sora hêş kes yox_ıdı. Cenni cennete qatışdı, piyâle gözleri ağlım_apardı, qelem qaşları zehlem_apardı. Hardan_erz_éléyim, ağaların qulluğunna, xanımların buyurduğunna. Bir dene şah var_ıdı, şahun bi dene de oğlu 'vardı. Bu, 'qıñr dene
5 arvad_almışdı, qır'xun da başın kesmişdi. Vırdı munun axır_arvadı dédi ki oğluna ki biz qalsağ, bizi de öldürer. Dédi: 'Néynim nene? Dédi: Biz burdan durax çıxax gédek.

Oğlan gétđi, vezniden yüngül, qiymetden_ağur xurcunnarı doldırdı, mindiler_ata, nene, bala ketden çıxdılar. Çıxdılar, az gétđile, çox gétđile, bir
10 qedréyi yol gétđile; bi dene saxtımana tuş geldiler. Saxtımana tuş geldile, iteledile, gördüle bu kilitdidi. Oğlan atı qoydı qapıda, neneni qoydı qapıda; duvarun_üstünnen_aşdı, gétđi qapını aşdı. Girdi, gördi év qurulu'di.†; ama évün yesi yoxdı. Bular burda bêş gün,_üş gün qaldıla, gördüle évün yesi yoxdı. Oğlan dédi: Nene, men gédér'em ô vırmağa.

15 Bu gétđi ô vırmağa. Nene otumışdı, gördi bi dene dib girdi içeri. Dib girdi, dédi: Görek sen mennen_ola'san. Dédi: Dedün yaxçı, nenün yaxçı. Dédi: Olmasun, men seni yéyerem. Arvadu elaci olmadı, arvad bunnan_ol'dı. Arvad bunnan_ıdı, bir gün, iki gün_oğlana démedi. Oğlana démedi. Bu div dédi ki: Xob, men necür_éliyim senü oğluyu öldürüm. Dédi ki:
20 Men bilmérem. Dédi: Sen, bu oğlun yol'la; Günbaran qarpuzu var; sen, oğlun yolla, ora gésse, orda benim qardaşım var; Sarı Döy'di, men Qara Döy'em; Qara Dib'em, Sarı Dib'di; ora gésse, qoymazla bu gele.

- Bu durdu ayağa géde. Gétđi, az gétđi, çox gétđi, bi qedréyi yol gétđi, gétđi gördi bi dene qoca kişi su suarér. Oğlanu adı Mehemmed_İbrahim_idi.
- 25 Dédi: Mehemmed_İbrahim, 'hara gédérsen? Dédi: Valla, gédérem, filan yérden qarpuz getirem; nenem merizdi. Dedi: Nenün meriz döy; nenün dibinēn var, seni ölüme yollér. Bu qeyitdi, bi dene, qocaya silli vırdı. Dédi: Çepbelin biri çepbel, benim nenem gelér,_oynaşı var, meni atér!? Bu xéylek yol gédér, xéylek gédennen sora üreyi yanér. Déyér: Qocanı, men vırdım.
- 30 Neyçin? Qeyidér gelér, cübünnen desmali götürér, qocanu üzün silér; géne çıxér gédér. Géne hay gédér, gédér, gédér gédér bi dene bağa yétişér. Burda bi yéke ağaş var, qapı çimennik, bostannıx. Gédér, görér bi dene géçi burda béle sızıl'lıér. Déyér: Nedi? Déyér: Ayağıma tikan batıp, néçe ildi, elleşérem onu çığa'dammérem. Bu el_élér,_ayağın qoyér munu ayağını
- 35 üsdüne; tikanı çekér, çığadér, çığadér. Munnan çirki, cerahat_açılér hengame. Bu déyér: Hara gédésen? Senün nenün, seni ölüme yollér. Déyér: Day men gédecem. Bu götürér, muna bi cüt_öz balasınnan vérér muna, balasınnan vérér. Géne, bu balalarına az gédér, çox gédér, gédér çimennikde yatér. Bunu yuxu aparér. Bu dib,_istér_üsdən gelende qollarında
- 40 değıрман daşın_ata munu üsdüne. Bular ki çığıırér, Mehemmem_İbrahim_oyanér. Oyanér, bi dene bulara silli vırér. Baxér, görér yō; dib munu başunu üsdündedi. Géne burdan durélla ayağa, gédeller. Géder, görér, bi dene éyavandı, éyvanın qabağı bostandı. Bi dene éyvanda qız var ki, bélebil ki qan_üzüne baxamğ_olmér. Bu géçi muna déyér: Sen
- 45 qarpuzu elünnen 'derme. Qarpuzu elünnen dersün, barmaqlarun tökü'ler. Bu gédér, qarpuzu ağacınan derende qız_üsdən déyér ki: Derdiler_ay derdiler. Dédi: Şiş yat, 'dermezler. Dédi: Derdiler. Dédi: Neynen? Dédi: Ağacınan. Dédi: Şiş yat,_ağacınan da qarpuz derel'ler!? Bu derér, xurcunnarı doldurér, tökér_atu üstüne, qeyidér, gelér. Qeyidér, gelér; bu at, bilevarıs, qapıya
- 50 gelende, at, kişnér. At kişnér, bu arvad déyér ki Mehemmed_İbtahim geldi. Déyér: Men ki onu ölüme yolladım, néce geldi? Bu géne gédér, girér quuya, üstüne değıрман daşın qoyér, qalér_or'da. Bu qalér_or'da.

Bu gelér: Nene, necesen? Déyér: Bala, indi bike yaxçıyam. Kesélla, yéélla, içél'le. Bu sefer, dib, munnan soruşér ki sen_oğlunnan soruş, gör;
 55 senü oğlun qudreti nede betti? Bir gün_oturélla. Déyér: Bala, nenen sene qurban, sen 'maşálla, maşálla, çox güjlüsen; senün qudretün neye betdi? Dédi: Nene, her yere yollasun, men gellem. Dédi: Be senün qudretün...? Dédi: Menim qudretim_ona betti: benim başımun tükünnen bi dene çekesen, benim barmaqlarımı daldan bağliya'san, men_onu géne çekerem, qırram.
 60 Déyér: Olamz. Déyér:_Olar. Bu durér_ayağa. Buna bi dene démişdi; bu nāmerdün qızı, beccins_üş dene tükden kesér, munu barmaqların bağlér. Bu bağlér. Bu nene - bala beseb şuxluğ_élélla. O yannan da; tükü qırammér; bu dib āmede gelér, yétişér munun gözün çığadér. Gözün çığardér, munun gözün_atér_o iki dene héyvana. O héyvannar mını ağzında saxlér, saxlér.
 65 Götürér bu Mehemmed_İbrahim'i aparér, salér bi dene quuya. Quyu da Şarı yolu te'kin karvan yoluymış.

Karvan gelib géçer, gédér. Gédér, qeyidér, gelér, görér bu héyvannar_éle quyunun dibinde qalıb. Déyér: Tēbir tōkūn, görün; bu quyuda 'nemne var? Axı bu héyvannar, burda qalér, her kes bike çörek vérér, çöreği
 70 tōkélla quuya. Bi nefer salélla quuya, ip bağlélla salélla. Bu, gédér_aşağı'da öz_ipi bélinnen_açér. Déyér:_İpi çekün yuxarı. Çekélla, görélla bi dene cavandı ki_↑ da ne déyim? Sora ipi salélla, o birsi de çıxér. Munu qoyéllar karvanu üsdüne, qefle munu götürér, gédér; démeli bu mal. Bunu götürér gédér. Şah görér, bi nefer getirélla; béledi, béledi; şekil kimin_oğlandı. Munu
 75 endirélla. Munu qoyélla, bu iki gün,_üş gün munu çığadélla, baxçada otuzdurélla günde.

Bir gün görér göyden bi dene göerçin geldi. Göerçin geldi, çehçeh vırdı, iki dene, otdula bırdı. Dédi: Bacıya bacı, munu tanıyésān? Dédi: 'Niye tanıméram. Dédi: Kimidi? Dédi: Bu, Mehemmed_İbrahim'di ki
 80 dibinen_oynéyib nenesi, gözün çığadıb, atıb_ora. Ne oléydi_↓ bunun gözü yanında oléydi, biz uçan'da bizim qenetimizden düşéydi, bu çekéydi gözüne, gözün qoyéydi; evvelkinnen yaxçı oléydi. Bu da bilmir ki, bu güzü, bu

héyvannaru ağzında. Bu héyvannar getirér, bu gözün qoyér munu eline. Bu
 gédér, elin çıp çıb élér, bi dene qenet tapér. Qeneti çekér, gözün qoyér,
 85 görér, göz béle oldu ki evvelkinnen yaxçı. Bu şahun, bi dene qızı çıxér, görér,
 bu; üş dörd gündü, bu oğlan burda korudı; elan namaz qılır. Gédér dedesine
 déyér: De'de, o oğlan, gözleri açılib oturub namaz qılır. Déyér: Yox baba?
 Déyér: Valla! Gelér, déyér: Valla, benim cereyanım bücür oldu.
 Men istérem gédem. Dédi: Qıblı âlem sağ olsun, men qoyamam gédesen.
 90 Men qızımı vérim sene. Kömek vérim sene, gét. Dédi: Men
 kömeg istemérem, qızun da vérsün, sora véersen. Men, görek gédem, o
 meni tek öldürüb; men gédem, onu görek tek öldürem.

Bu gelér. At da héyvan içerdéydi dā; bunu heriltisi geleceğin at kişnér;
 da. Bılar, başda olméllar. Bu girér içeri, görér; sen de benim öz balam;
 95 bılar éle meselem bir yérdediler. Bılar bir yérdediler, bu yétişér éle;
 duardan eyrini götürér vırér dibe. Dib, qeyidér muna déyér: Sen mene
 'néynedün!? Déyér: 'Silkin çepbelin biri çepbel. Birin de vırér. Birin vıran da
 bu dib şaqqalanér, atér o héyvannaru ağzına. Nenesine déyér:
 Dik otugınan. Déyér: A qadalarun mene deysin, başuva dolanım; men
 100 néynim, girdim burda giriftar oldum. Dédi: Giriftar olmadun. Birinde mene
 démedün, ikisinde démedün, üçünde démedün; oturasan, seni, görek
 doğrıyam atam qapıya. Oğlan, şaqqalér.

Durér ayağa, burda nemine var ıdı; yığér, yığışdırér, götürér, gédér
 hemin şahu évine. Gétidi, şah öz için, bu qızın toyun éledi, vérdi mına. Dédi:
 105 Qal birda. Dédi: Qalmaram. Bu cür gelmişem, bu cür gédecem dedemün
 yanı'na. Geldi. Dedesi dédi: Hax mennen idi, ya sennen idi? Men biléydin
 bu arvaddarı öldürdüm. Menim başıma ne geléydi, sen gétdün, nenün, senün
 başuğa o oyunu getdi.

Olar gétdi o yana, biz de geldik bu yana.

- Fatma Xanım'ın Nağılı -

Biri var_ıdı, biri yox_udu, Allah'dan soay héş kes yox_udu. Cenni cennete qatışdı, piyale gözleri ağlım_apardı, qelem qaşları zehlem_apardı. Hardan déyim sene, ağaların buyurduğun'na, xanımların qulluğunna.

115 Bir dene kişi var_ıdı, bi dene arvad. Vırdı, bu arvad öldü. Buların bi dene de ineyi var_ıdı. Bu arvad_öldü, bu arvaddan bi dene qız qaldı. Qızın_adın qoydulla Fatma.

Bu, bir car, bu uşağ_ıdı; bu kişi gétđi bi dene arvad_aldı. Kişi gétđi, arvad_aldı. Bu döndü, bu ineyi; ögéy nene; dédi: Görey_aparasan süb,
120 Fatma, munu utarasan, axşam getire'sen. Bir gün_iki gün; bu sefer gétđi, bi bat'man pambuğ_aldı. Günde muna dédi: Bi kelef_apar_éşikde e'yir, hemi ineyi utar, axşam gelginen. Bunu, indi öz qızı da bi dene var.

Bu ineyi apardı utara, pambuğu apardı eyire; bi dene pambux gétđi, yél_apardı, bi dene qarınun bacasının saldı. Bu dédi: Meni, neneligim,
125 meni öldürer. Ağlaya ağlaya gétđi, ineyi apardı, gétđi; damnan çağırđı: 'Qarı nene, benim pambuğum düşdı, benim pambuğumu 'vérgine. Dédi: Qızım,_en, gel_aşa'ğī, men senün pambuğun vérim. Endi, gétđi aşıağı. Dédi: Bike benim başıma 'bax. Munun başına baxdı, gördü; éle gurbağadan, pıspısadan, her nemene munun başına var. Dédi: Bax, gör, benim başım
130 yaxçıdı, nenün başı? Dédi: Zehlem nenemün başınnan gédér, seneün başun yaxçıdı. Dédi: İndi, vérer'sen? Dédi: Gét, benim sırfama bax, gör, benim sırfam yaxçıdı, nenün sırfası? Gétđi, gördü, munun sırfasında her nemene var. Dédi: Menim sırfam yaxçıdı, nenün sırfası? Dedi: Yo, nenemün sırfası héşdı, senün sırfun. Çünkün ki qorxéydi nenelik'den, nenelig_onu vıra. Dédi:
135 Xob, gele, bu pambuğun, gét. Qabaxda bi ağ su gel'ér, onnan_üz - elün yuarsan; o yana geçersen bi qırmızı su gelér, onnan buxaxlara çekersen; üzüve démeli; onnan bir dene o yana geçersen qara su gelér, qaşlarua çekersen, çıxarsan, gédersen évüze. Bu geldi, bularu üçün de éledi. Axşam_oldu, bayırdan gelende gördüler, bi şapax tüşér; bu ne şapaxdı, ne
140 şapaxdı, ne şapaxdı? Gördüle, Fatma Xanım'di; béle olup, béle

olub, çeynen ayna kimin bı şapax salér. Bı şapax salér, bu nenelik téz höyle qaldı: Qız, sen 'nemene éleyibsen, o cür cavan olubsan!? Bu dédi: Valla, benim pambuğım gétđi, bi dene qarınun bacası'na. Men gétđim, qarı mene dédi: Ağ suyunan üzün yu, qara suyu qaşlarua çek, temiz olgı'na.
145 Men odu, bücür oldum.

Seher süb hökm éledi qızına, bi deste pambuq vérđi, ineyi vérđi, dédi: Sen de gét, senün pambuğuyu yél aparsın; sen de cavan ol. Bu gétı, yél esdi, munun bi dene pambuğunnan gétđi, düşdü qarınun bacasına. Gétđi, dédi: Qarı nene, benim pambuğımı vér. Dédi: En, gel aşı'ğı, men
150 senün pambuğuyu vérim. Bu gétđi. Dédi: Bike benim başıma bax. Baxdı, gördü, munun başı béledi kî her nemne var. Dédi: Menim başım yaxçıdı, nenün başı? Dédi: Merdeşüre senün başun vérim, nenemün başı. Dédi: Gét, gör, benim sırfam yaxçıdı, nenün sırfası? Gétđi, gördü, sırfası da éle aşqaldı. Dédi: Menim sırfam yaxçıdı, nenün sırfası? Dédi: Merdeşüre senün sırfayı
155 vérim, benim nenemün sırfası. Dédi: Gel e pambuğun, çıx, gét. Qabaxda bi qara su gelér, onnan üzün yuarsan; onun dalıyca ağ su gelér, onnan yuarsan, axırda qırmızı suyunan. Bu buları yudu, üçü inen yudu; bi dene biedem mesel; birdan hevek tekin düydöyen aslandı. Düydöyen aslandı burdan, bi çeynim saqqız tekin munu ağzında çeynendi. Axşam oldu, gördüle; munu adı Nergiz'di; Nergiz gelér, ağzında saqqız çeynér. Bi dene de
160 bi şey munu ağzınnan aslanıb. Nenesi dédi: Lu'a qalasan bala, o nedı!? Dédi: Valla, gétđim, mene qarı dédi; men üzümü yudum, bücür oldum.

Bu Fatma Xanım ki çox cavan ı'dı, mın çın élçi geldi. Élçi geldi, munu nenelig apardı, saldı tendire, başın qoydu, bi den de köynek vérđi, dédi: Mıı
165 tikgine. Bu otdu orda, élçiler geldi. Bunu öz qızı ağzında saqqızı çeyniye çeyniye bu qonaxlar ıçın çaydan, şirnidən getdi. Xoruz geldi, qapıda dédi:

- Quqqu'lu qu, Fatma Xanım tendirde, ayaxları küvlede, öz şöqiynan naqqış tikér.

Bu arvad çıxdı, xoruzu qualadı. Dédi: Seni bilevaris qalasan xoruz, o
 170 'nedi oxéyé-san. Xoruz géne gét-di, geldi:

- Quqqu'lu qu, quqqu'lu qu, Fatma xanım tendirde, ayaqları küvlede, öz
 şoyqıynan naqqış tikér.

Bu arvad munu üş yol qualadı. Qualadı, bular éşige gédenda, bu
 qonaxlar baxdı, gördü; doğur déyér, Fatma Xaam oturup tendirde, bi den de
 175 köynek tikér, başın da qoyup tendirün.

Bu qonaxlar gét-di. Qonaxlar gét-di, xileser da döndü, bu qızı
 geldiler, aldıla, Fatma xanımı apardılar. Munu qonağ apardılar. Bu arvad, bı
 sefer öz qızına dédi ki, sen gét bacun yaanna, gelin gelib da. Bu durdu,
 gét-di, bacınun yaanna. Bacı da indi, bilmérem, beş aydı, altı aydı; bacı
 180 hāmiledi; yō, doqquz ay; hāmiledi, bu hāmiledi. Dédi: Bacı du gédek
 hamama. Bular durdula, gét-dile hamama. Bu ögey bacı, bu Fatma xanımı
 iteledi, saldı houzu içine. Munun paltarın géyindi, çıxdı, geldi, geldi. Belé,
 Géce durdula, şam - mam yédile, évde işledi, yudu, arıtdı, geldi yata; éle
 ağzında saqqız çéyne'di. Kişi dédi: Bu 'nemenedi çéynésen? Dédi: Valla,
 185 bacım çıxdı, gét-di évlerine, mene bi çéynim saqqız vér-di. Dédi: Munu eqellen
 géce çağat. Dédi: Yox a, bacım mene vérib, çı'ğatmaram. Hay iki gün, üş
 gün, bir gün, bu şahu oğlu çıxdı; munu eri ola; éşikde destemaz ala; gördü,
 xoruz geldi, dédi:

Quqqu'lu qu, quqqu'lu qu
 190 Fatma Xanım yatıpdı
 Hamamda Laqqa baliğ utupdu
 şah oğlu, Şah İbrahim onun qucağında yatıpdı.

Kişi dédi: Xoruz, o nedi, ki'şe? Dédi:

Quqqu'lu qu, quqqu'lu qu
 195 Fatma Xanım hamamda yatıpdı
 Laqqa baliğ utupdu

şah_oğlu Şah_İbrahim

qucağında yatıpdı

saş gelibdi gerdenini tutpdı.

- 200 Bu geldi, bu arvada dürüs baxdı, gördü; doğur déér; bu Fatma Xaam döy. Gétidle hamama, hamamun suyun çekdi'le, gördüle; Fatma xanım hamamda xılast_olub, qucağında oğlı. Saş gelib_uşağın gerdenine - boğazına dolaşib su gétmi'ye, su gétmiye munun qārna. Munun suyun çığatdıla, munun paltarın géydirdile, geldiler éve. Geldiler éve, kişi gétidi, bi
- 205 dene töyleden qatır çekdi, bi dene qatır çekdi. Bi dene çellek bağladı, bi dene it küçüğü bağladı, qızı mindirdi qatıra. Çellek seslendi, küçük hürdi, at hürtdi, qız da buların dalıycağ sürün'di.

Olar gétidi o yana, biz de geldik bu yana. Éşidenneri sağ_ossun. Qutardı.

210 - Derzi Qızı'nın Nağılı -

- Biri var_ıdı, biri yox_udu, Allah'dan qéyrez hés kes yox_udu. Bi dene şah var_ıdı, bi dene oğlu var_ı'dı. Bi dene de paltar tiken var_ıdı, bi dene qızı var_ıdı. Bular bir gün_olar birbirine tuş geeller. Bu oğlan, bu qıza aşığ_olar. Géder bike, sancaqdan_iyneden, düymeden, sabunna_alar,
- 215 boynına cēbe aslar:

- Hay_alan, hay_alan, hay_alan.

- Geler bu paltar tikenün qapısına. Qız çıkar, diyer: Qardaş, néçiye véré'sen? Diyer: Valla, men, bacı, pula 'vérmérem. Diyer: Neye vérésen bes? Diyer: Öpüşe. Diyer: Çıx, gétgine. Bu géder. Xéylekden sora bu qız diyer:
- 220 Qara yére, hés kes yoxdu, men bi dene öpüş vér'im; munna şey_alım. Bir de çağırı: Ay_oğlan, gel, gel. Oğlan gelir, buna bi dene öpüş vérer, bike iyneden, düymeden, sancağdan_alar; qeşek götüri géder. Seher gelmez, birsün gelir. Diyer géne: 'Ay_iyne alan, düyme alan, sancağ_alan? Diyer:_Ay qardaş, néçiye? Diyer: Valla, bir_öpüşe, bir géçiye. Diyer: Bu

- 225 nécedi? Diyer: Öpüşə dā, men_üsüren néce sennen öpüş_aldım. Bu qız qeyider, qeyider diyer: Men néynim, néceléyim, bu meni rüsvay_éler? Qız géder, bi dene qoyun_alar, qoyunu vérer kesdir'er, munun derisine qıncıro vırrar, zenk. Qıncıro vırrannan sorasına axşam_olar, bu şahun davarıynan géder şahgile. Kançı gétirer, évinde kan vırradırrar şahu évine. Qoyunnan
- 230 géder_ora. Géce orda qalar. Oğlanun menzili ayrıymış. Oğlan yatéymış. Oğlan_ayrı yatér, gécenin yarısı görér ki, bi nefer munun döşünü üstün_aldı. Déyér: Kimsen? Déyér: Men Erzail'em, gelmişem seün canu alam. Déyér: Dedün yaxçı, nenün yaxçı, néce benim canımı alasan!? Déyér: Vaxtun başa gelib, seün canuu aléram. Diyer: Sen_Allah, bi yéce benim canımı alma.
- 235 Saba géce alar'sān, gédim dedemnen, nenemnen xudāfis_éléém. Men bi dene oğulam. Diyer: Éybi yoxdı, bi yéce almaram, saba géce gi allam; bu desmaldakın yéesen, aftafadakın_içesēn. Oğlan canıın höylünnen bi desmal_atun péyinin yédi, bir_aftafa atun südigin de işdi. İşdi oğlan. Bu; xob;_Erzail döydü ki, seher gelmedi. Bu, süb_oldu, dedesi gördi, bu durmadı,
- 240 namaz qılmadı. Hay_otdı, hay_otdı; béle niya? Gétidi gördü, oğlan; béledi béledi; burnuun_ucunéycağ saraléyıb.

- Nedi?

- Dédi: Nolcaq, géce Erzail gelmişdi canımı ala, almadı, qaldı bi yéciye. Néce qaldı bi yéciye? Qaldı da. Vırdı, seher_oldu. Bu él - famil geldile, otdula
- 245 Erzail'den xāş_éliyele. Erzail hardéydi? Bi yéce saba yéce oldu, saba yéce bürsün géce oldu; üş géce bu oğlan meriz_oldu. Üş günnen sonra durdu ayağa, géne boynun sardı, gétidi bu derzinün qapısına, paltar tikenün. Dédi kî Ay şey_alan, şey_alan. Dédi : Néçiye? Dédi: Valla, bir_öpüşə, bir géçiye. Dédi: Men, Erzail_oldum, senün canu aldım;_o néçi'ye? Oğlan, barmağın
- 250 dişledi. Dédi: Xob, éybi yoxdı. Geldi éve, dédi: Nene, görey_o derzinin qızın men çin_alasan. Dédi: Néce alasan! Sen şah_oğlū, o bi paltar tiken qızı! Dédi: Aléysan_al, almésan; men sennen_arvad_istemérem. Bu da, bi denéydi 'da, nāçār qaldı, gétidi munun dalıycaq. Gétidi munun dalıycaq. Bu gédennən sorasına mını aldılar. Bu qız xebərdarıdı ki mını vıracāğ_ıdı, ya

255 öldüreceydi. Bir gün_oldu; belé; toy başlayalar. Toyu başladıla, istedile minı getireler, getdiler_éve. Éve getdile, géce oldu, şam - mam yéyildi, merdüm dağıldı, qız yox_oldu. Qız, hemin kan vırmışdı évden_éve axı. Qız kanı qōzadı, kannan gétđi évine. Qız gétđi éve. Geldiler.

- Dedün yaxçı, nenün yaxçı; qız néc_oldu?

260 Qız gétđi Çini Çelebi'ye. Qız gétđi, oğlan da durdu ayağa:

- Ya Ali sennen meded!

Oğlan da qızun dalıycağ gétđi Çini Çelebi'ye. Qız burda bir hoqqeynan, bir fırcéynan gezdi; oğlan minı tanımadı. Bırda bir hefte béle qaldı, indi bir_ay, bés_ay. Qaldı bırda, minı tanımadı. Bu durdu ayağa, bu istedi_↑ géde

265 Marçın Çelebi'ye; qız mınnan qabax gétđi Marçın Çelebi'ye. Qız gétđi Marçın Çelebi'ye. Oğlan gezdi, dolandı, dédi: Xob, men hele Marçın Çelebin'e de gédim. Ama bu, burdan düşende dédi: Oğlan, gédé'sen, belke Allah sennen mene évlad vérđi; bi nişané mene vér gét. Bu döndü, bazbendın vérđi mına.

Gétđi Marçın Çelebi'ye. Marçın Çelebi'de; oğlan da gétđi; géne bu
270 qız,_oğlanı tanıdı; oğlan, qızı tanımadı. Burda géne güldüle, danışdıla; durdu géde, dédi: Oğlan gédésen; indi uşağı olub_a; belke Allah sennen mene bir_évlad keramet_éledi; mene bir yādıgar vér, gét. Bu döndü, sahatın vérđi mına. Bırdan; belé; géne geldile. Bi dōre dolandı. Dédi: Xob, durum, gédim; Çini Çelebi'ye gétmişem, Marçın Çelebin'e; gédim_İsmi Bağdat'a.

275 Bu durdu, gétđi İsmi_Bağdat'a. Bu qız géne burda bi fırcéynan gezdi, bu oğlan minı tanımadı. Bir cardan sora dédi: Gédésēn? Belke Allah sennen mene évlad vérđi; men bi yādıgar vér gét. Baxdı gördü sahatın vérib, bazbendın vérib; heş zatı yoxdu, bi, dene desmalılı qalıb; bu döndü, desmalılı de vérđi mına. Geldi, bir middet otdı. Arvad Çini Çelebi'de doğdu bi dene
280 oğlan. Marçın Çelebin'de doğdu bi dene oğ'lan. İsmi_Bağdat'da doğdu bi dene qız. Day üş dene uşağı doğdu.

Bi middetden sora uşaqları götdü, geldi dedesi évine. Geldi, indi ne bılar bilér bu kimdi, ne bu bilér. Vırdı, oğlan_arvad_aldı, döndü arvadın getire.

Arvad durdu, bazbendi bağladı oğlanun bir qoluna, sahatı bağladı bir qoluna,
 285 desmalı bağladı qızun başına; dédi: Gédersüz, o filan yérde durarsuz;_utağa
 baxar, sen diyersen: Çini Çelebi. O diyer: Marçin Çelebi. Déyér: Tut
 İsmi_Bağdat_elinnen, gédek xan dadaşun toyuna. Bular geelle, üçü bırda
 duralla. Bu çağırér: Çini Çelebi! Diyer: Nedi Marçin Çelebi? Diyer:
 Tutağ_İsmi_Bağdat_elinnen, gédek xan dadaşun toyuna. Oğlan_üste diyer
 290 ki aşıqlara çalméyun, görüm, bu ne déyér, çalméyun, görüm, bu ne déyér.
 Uşaqları aparı yanna. Baxdı, gördü sahat_özünün, bazbend_özünün, desmal
 da özü'nün. Dédi: Ne déydüz? Dédi: Hés zad_ağa, biz déyérík Çini Çelebi.
 Nedi Marçi Çelebi? Déér: Tut_İsmi_Bağdat_elinnen, gédek xan dadaşun
 toyuna. Gelin de qapıda, 'atü üsdünde. Gelin de atü üsdünde ki
 295 gelinün_üzünde rübéyt; qeyterdi dedesi évine. Géttdi, bu arvadı götdü geldi.

- Melik Memmed'in Nağılı -

Biri var_ıdı, biri yox_ıdı; Allah'tan soay héç kes yox_ıdı. Bi dene şah
 var_ıdı, şahun üş dene oğlu var_ıdı. Bular évlennemmişdile. Dedeleri bulara
 300 dédi: Évlengineñ. Bular néynedile! Durdula ayağa, gétdiler,_oxu qoydula,
 çilliyé, 'atdılar. Atdılar, biri düşdü vezirün qapısına, biri düşdü vekilün
 qapısına, biri gétdi düşdü köyne 'qebriştana. Bu Melik Memmed'inki gétdi
 düşdü ora. Bu otdu ağladı ağladı, qabirisandıq minşeqq_olundu. Dédi: Nedi
 Melik Memmed? Bir dene muna götdü 'méymun vér'di. Bu geldi otdu évde,
 305 dédi: Men bu méymunu 'néynim, néceliyim!? Apardı bağladı évin yuxarı
 başında, benā éyledi ki mın çın yemişden, lebillebiden_aldı töktü axura.

Bir_il, iki il, bés_ay géşdi; vırdı o birsiler_arvad_aldı. Arvad_aldı;
 suariş_éledile ki biz qäynatamız çin köynek tikérik yollérıx, Melik Memmed'ün
 de avradı köynek tiksin yollasın. Bu dédi ki me'nim_avradım var; men köynek
 310 tikem yollıyām? O günnen bi dene méymundu bağlamışam_orada, başında
 noqta, qazası leblebi yemiş'di. Bular qaytdı gétdi. Bu dédi: Melik Memmed

niye d  d  n_  c  r? D  nen, ba    ste, olar h  z  r, men de h  z  r. Bu bi dene k  ynek tiki ki, k  yneg_  z     z  ne otd  . Bu apardı v  rdi dedesine.

315 Bu sefer bir car g şdi, d diler ki biz qaynatamız  in hamam
saldır r  ; o da g re xamam saldı'ra. Bu g ne geldi, muna d di. D di:
Menim avradım var, hamam saldı'r ? Bular g dennen sora d di: Melik
Memmed niya o c r d d n? Sen qem ini g t , g t v r qebirsanni a; d yinen:
Herzed Xanım, H rzed Xanım d di: Menim babamın k yne hamamın men
 in yollasın. Bu g td  g tdi, qem ini apardı, v rdi qabirsanni a. Qabirsand  
320  aqqalandi. D di: Nedi Melik Memmed? D di: Valla, Herzed H nım d di:
H rzed Xanım'a d y'nen ki benim babamun k yne hamamın men  in
yollasın. Bu d nd , bi para mına kerpi  yolladı. Bu kerpi i getdi.  z   z ne
gele gele d di: Bunnan hamam  ıxac  ? Getdi v rdi ora. D di: Melik
Memmed, s z n qıbla terefin'd , 'hayanda  imennik varuz'di? Qarda lıxdı,
325 qarda  - xatınl  dı; b le olsun ki; olar bilmesin. D di: Filan y rde. D di: M n 
apar quyla or'da. Y ri qaz, quyla. Bun  apardı, y ri qazdı quyladı orda.  ah
yatmı dı;  ah g cenin yarısı g rd ; ey dedeli; munu  vi i   lanı . Durdu,
n keri, n yvi taptadı, avradı, u a ı ki, s z meni  a ırmaduz, benim
namazım q zıya g tdi. B le bax ıla,  le bax ıla, g rd le y , g cenin yarısıdı.
330 Bu qıble terefinnen bu  afax t   b. D dile: Bil sen nemine v r!? Melik
Memmed'  avradı, sen  in ha'mmam saldırı , onun  afa ıdı. Bu  ah durdu,
 le s y nd  nne .  le l t g tdi girdi hamama. G tdi, bir g n yo, iki g n yo,
   g n yo; bir efte qaldı orda. Bu vezir, vekil g tdi d di: Baba, olar
hemzatl la, sen gel i   ve, emel ve; senin n kerin, n yv n... Bını g td le
335 geldiler; geldile.

Bu sefer d dile ki Melik Memmed, bizi qeynenemiz qonağ    r; Mekik
Memmed' n de g rey avradın qonağ  liye. Bu d di ki  epbelin biri  epel,
menim avradım var beyem, meni qonağ  liyes z? O g nnen bi dene
m ymundi, bağlamışam, orda qalıb. Bular g tdi. D di: Melik Memmed, niy 
340 olara  c r d d n? D nen, baş ste, olar h zır men de h zır. G t qem ini
q tur, vır qebrisannı a, d ne: Herzed Xanım, H rzed Xaam d di ki bi deste

men çin paltar yollasın. Bu géne qemçini götdü gétđi, vırdı qabrisanniğa. Qebir şaqqalandı, dédi: Nedi Melik Memmed? Dédi: Valla, Herzed Hânım, Hürzed Hanım dédi: Men çin bi deste paltar yollasın. Bu döndü, muna bi
 345 dene girdi'kan vér'dî. Bi dene girdikan vérđi. Bu gele gele özü özüne déyindi, dédi: Bu gelib_arvad_olacağ, bu libas_olacāğ? Getdi vérđi mını Hürzed Hanım'a. Dédi ki: Gel_e. Bu dédi ki: Éybi yoxtı. mını aldı, munun el_éledi, başın götdü. Bu bi dene girdikan_oldu, qıhr dene keniz, bi dene xa'nım. Bu kenizlerün de elinde qıhr dene cam, bu xanımun hörükleri onu içindedi. Bu
 350 Melik Memmed, söyündügünnen_üreyi xarab_oldu. Melik Memmed'i arvad_ayıqdırdı, avradu üreyi xarab_oldu. Bu sefer dédi: Meliñ Memed, bulardan köçüb; indi nahar geçér, olar géder, men qallam. Ama, men gédérem, can senün, can benim bu 'derimü amanetî. Qardaşlıqdı, men gédennen sora bular geelle, sennen soruşallar, diyelle: Bu necür_idi,
 355 méymun_indi bücür xanım_oldu? Menim bu derimi béle yérde gizledesén, qardaşların bilmi'ye. Bu da apardı; meni tekin;_o bere - merede 'soxdı.

Kişi de; bücür; buxarıya ot qalamışdı. Qardaşları geldi:

- Oy qardaş, Melik Memmed,_üşéyérík, néynérík. Sen, bu méymunнан néynésén, néynemésén?

360 Béle, baxdıla, gördüle, munun derisi yükün dalında'dı. Melik Memmed_éşikdéydi, bunun derisin soxdula zada, otu içine.

İndi hardan déyim sene; xanım gétđi. Olar dééydi: Méymun gelecek. İndi, bu sefer dédile: Qırt dene sendeli qoyun, xanım gelér. Xanım gelér, xanım gelér... Xanım géşdi, sendellerü üstünde otdı; kenizler, munun
 365 hörükleri, munu elinde. Çay geldi, bı çay_içén döydi; ferşi qözadı, çayı töktü ora, çayı töktü ora. Bu sefer şam geldi; bu şam yéyen döydi; şamı götdü, düyüsün_üş dene bu cübüne tökdi, üş dene o cübüne tökdü; ilā şükür_éledi. Dédile ki xanımlar dursula, oynasılar. Bu dédi: O dursun. O dédi: O dursun.

- Dilelim Melik Memmed'ün xanımı qabağıcax dursun.

370 Melik Memmed'ün xanımı durdu; bu cübündeki düyi, 'eşrefi oldu, sepildi
bularun başına. O cübündeki de géne pul oldu, töküldü buların başına. Bu
oldu bücür. Dédiler... Bu otdu yére. Dédiler: Melik Cemşid'ün_arvadı dursun.
Melik Cemşid'ün_arvadı durdu; éle bu pulō; bu da déme munu cübüne töküb;
bununki éle yağlı pulō oldu, sepildi. Dédi: Otu, kül başuva, pulou↑ cübüve
375 niye tökübsen? Belé, dédiler: Meliñ Xurşud'un_arvadı dursun. Meliñ
Xurşud'ün da avradı; déme ona baxıb cübüne pulō töküb; bu
durub_oyınıyanda kül_oldu sepildi bu milletün başına. Dédiler: Kül başuva
ossun↑, külü niye cibüe tökübsen? Xalx, pul tökér, bular külü töküble. Da
bılar bücür_oldu.

380 Bı deri ki burda yandı, bunun_iyi gétđi, deydi bu Herzet Xanım'un
bırnına. Herzet Xanım bi dene göerçin oldu, uşdı. Göerçin oldu uşdu, geldi
gördü; éle Melik Memmed'cığaz_odunnan_elleşér. Dédi: Melik Memmed,
sene démedim; can senün, can benim derimü emane'ti? Menim derimi
yandırdun, da meni göremmesen. Üç_il göreğ gezesen, axtarasan, meni
385 tapasan; ama göremmesen; demir çarığ géyesen; demir äsā götüresen, her
vede çarığın dağıldı, äsön eyildi, meni taparsan. Melik Memmed, iki eli oldu,
bir başı; hay tapdadı, hay tapdadı. O göerçin_oldu, çıxdı, gétđi. Gétđi Melik
Memmed, bi dene çarığ qeyitditdi, bi dene asa; bu da munun dalıycaq gétđi.
Az gétđi, çox gétđi, gördü üş de'ne div gelér. Dédi: Aho, adam adamzad_iyi
390 gelér, noqulu badamzad_iyi gelér; Melik Memmed'i haçan_olub biz yéecik? Biri
dédi: Yémi'yek; bizim_üş dene şeyimiz var; egem munu töreli bölse, yémerik,
bölmese yéerik; yémek bi şey döy ki. Dédi: Xob, nemenedi? Dedi: Bi dene
sırfadı, Süléyman péyqemberin_ışqına, her yanda açsun qaza geler. Bi dene
tajdi, qoyarsan başuva, yérnen göy_arasına çekersen. Bi denesi de çarıxdı.
395 Yérnen göy_arasına özün çekersen. Bu baxdı, gördü, üçü de mına lazım'dı.
Dédi: İndi, men oxu qoyaram çilliyə ataram. Her birüz téz gelsüz, vérrem
birine. Bu dédi: Adamzad yaxçı danışér. Buları yola saldı. Bu oxu qoydu
çilliyə, atdı olar çın. Tacı qoydu başına, sırfanı bağladı bélle, zadı géydi
ayağına.

400 - Ya Allah!

Özün çekdi yérnen göy_arasına. Gétđi, gétđi, gétđi, bir qedréyi
 gédennen sora mına susuzluğ_eser_éledi. Geldi bi gözenin qabağında, bena
 éledi çörek yemeye. Çörek yéer, gördü, bir dene qız iki dene sekçe get'di, su
 doldura. Dédi: Xanım, onnan bi damcı vér, men_içim. Dédi: Biz_adamzada
 405 su vérmerik. Dédi: Niya? Dédi: Adamzad bizim xānımızı yéddi ildi, yandırıb;
 suyu aparéram yaralarına sepem. Bu görçen olanda bi den de mına üzük
 vérđi; meni, egem tapsun, benim üzügümü mene véersen. Bu dédi: É men,
 munu tapmışam. Bu, çox bu xanımı anda vérđi. Xanımı anda vérennen
 sorasına bu muna su vér'di; ama üzügü saldı munu içine. Bu apardı, suyu
 410 yaralara tókende üzük düştü onun döşüne. Dédi: Qız, niye gécikdün? Dédi:
 Valla, bi dene adamzad vardı, mennen su aldı işđi. Dédi: Néc_oldu? Dédi:
 Ordéydi. Dédi: Gédib_onu getirebilersēn? Dédi: Niya getiremmerem! Geldi
 mini apara, mini bi dene alma éledi, qoydu cübüne, götdü, gétđi. Götdü gétđi.
 Orda gétđi, oxudu munu géne éledi Melik Memmed. Melik Memmed dédi,
 415 arvad_ağladı; arvad dédi Melik Memmed_ağladı. Gördü, şıqqıltı gelér, géne
 minı élediler_alma, qoydula ora. Mının nenesi éşikden geldi, dédi ki qızına:
 Hürzet Xanım, Adam adamzad_iyi gelér, noqulu badamzad_iyi gelér; olma,
 Melik Memmed bu araya gelméyib ki!? Dédi: Yo nene! Melik Memmed
 hayannan bu yana gelir. Bular_otdu, danışannan sora. Dédi: Ha nene, Melik
 420 Memmed budéy, bi dene alma éledim, qoydum cūbme. Géne minı éledi
 adam. Bular danışdıla, éledile. Qız dédi ki Nene_ye! Dédi: He! Dédi: Nene,
 dedeme déyebilersen: Melik Memmed gelse, onu arvadın vére'sen? Dédi:
 Men déyemmerem. Dédi: Men démirem,_éle 'sözdi da; belke, şāyed vérđi.
 Bular otdula, bu yannan, o yannan danışdılar. Dédi: Kişi, belke Melik
 425 Memmed gel'di, éhyana onu arvadın véersen_onā? Dédi: Yox. Ha, vérrem,
 bücür vérrem ki Gül'ünen Simaver'ün nağılın men çin getire. Bu geldi muna
 dédi: Valla, dédim dedüe. Dedün dédi: Gül'ünen Simaver'ün nağılın men çin
 getse, men, onu arvadın vérrem.

Bu géne durdu ayağa, Melik Memmed; sırfanı bağladı béline, tacı
 430 qoydu başına, çarığı..., özün yérnen göy_arasına çekdi. Gétdi, az gétsi, çox
 gétdi; dervüşliginen gétdi, bir qedréyi yol gétdi. Bi dene darvazanı çaldı;
 darvazanı çaldı, bi dene xanım geldi, qapını aşdı, bir boşqab muna getdi, pul
 vérdi. Baxdı, gördü; munun_evinün yuxarı başında éşşek var. Dedi: Xanım,
 sen bu évün, bu zindeganlığın, senü évün yuxarı başında éşşek niye var?
 435 Dédi: Güli mōlā, senü elündü, həqqü alasan, çıxasan, gédésen. Sen, niye
 mennen soruşésan? Dédi: Çağırđığım Eli'ye and_osun gétmerem; ta mene
 sözün démiyesen. Mene dé görüm, éşeyi, niye bağléyıbsan or'da? Dédi:
 Gülimōlā, qırt dene baş kesmişem; sene de sırrımı dé'sem, başuyu
 keseceem. Qoza o zadu altın; orda elan qırt dene baş var; quyunu altın.
 440 Dédi: Éybi yoxdu, benim başım_oların başınnan_artıq döy ki; néyniek. Bu
 géce qaldı burda. Géce qaldı. Dédi ki: bi yannan, o yannan? Dédi: Gülimōlā,
 günnerün bir günüydı, bu qızıdı, men_oğlan. Men emi qızıyam, bu emi oğlı.
 Bir gün_öldü; bu gördüm ki gécenin yarısı bu oyandı; atdan géyindi, üsden
 kilitdendi, üsden géyindi, atdan kilitdendi; duvardan eyrini çekdi. Dédi: Emi
 445 oğlu, oyaqsan, vırdım; sayaqsan vırdım. Gülimōlā başuyu kesecem. Béle
 xırpımı çekdim ki düremmeciz éşek sikmiş qoduğa döndüm. Bu gétdi, gétdi bi
 qedréyi, geldi. Geldi paltarın soyundu, girdi yére. Dédi: Emoğlu, oyaqsān?
 Dédim: Belé! Girdik, yatdıq. Géne saba oldu, durdu géne atdan géyindi,
 üsden kilitdendi, bu durdu gétdi. Bu atı mindi gétdi. Men de durdum,
 450 töyleden_atı çekdim, atın nalın dalı çekdim. Men de munun dalıyaq gétđim.
 Gétđim, gördüm, bu, bi dene qapını çaldı; çaldı, olar dédi: Canım geldün?
 Dédi: Cen canım geldim. Dédi: Niye gecikdün? Dédi: Emim_oğlu
 yatmamışdı. Bın çın qapını aşdıla. Bu gétdi, men de atı bağladım éşikde.
 Duardan aşdı, gétđim, gördüm; burda qıîr nefer var. Emim qızıynan_öldü
 455 qıîr bir ne'fer. Qazanda qāzā pişirmişdile, qāzālar qalmışdı. Bu gétdi, qıîr
 neferinen de söybet_éle'di. Men qeyitdim dalı. Qeyitdim, geldim, girdim_éve.
 Girdim, da muna hēş zat démedim. Gördüm geldi. Dédim: Emi qızı geldün?
 Dédi: Ha cānım, geldim. Geldi, géne yatdı. Seher, süb öldü, durdum gétđim
 bazara, bir şüşə behişdari aldım, getdim. Emim qızı géne géyindi, dédi: Emi

460 oğlu, oyaqsan vırdım, sayaqsan vırdım. Béle xırpımı çekdim, eşek sikmiş
 qoduğa döndüm. Bu gétđi. Men de géne durdum, atı çekdim, atun nalın dalı
 çekdim; munun dalıycaq gétđim. Bu qapını çaldı, aşdıla. Dédi: Cānım,
 geldün? Dédi: Cen cānım geldim. Dédi: Niye gécikdün? Dédi: Ėm_oğlı
 yatmamışdı. Bular gétđi içeri. Men gétđim içeri; qazanun başın_aşdı, bir
 465 şüşe behişdarını tökdüm qazana, qeyitdim dalı. Qeyitdim dalı, geldim.
 Geldim, bular yédiler, işdiler, hammısı tirrendi; géne gétđim_içeri. Gétđim
 gördüm, bullar tirrenible. Qırxınun da bırınn kesdim, qoydum_eline, emim
 qızınkı kesmedim. Xéylekden sora gördüm, emim qızı geldi. Dédim: Emi
 qı'ızı, geldün? Dédi: Ne emi qızı, Zeher_emi qızı, derd_emi qızı! Onda, emi
 470 qızı, meni éledi bi dene qoç. Meni éledi qoç. Dédi: Aparun munu, bağléyun
 bağda. Bu kökelsin, men munu yéecem. Meni apardıla. Men de bu yana
 döndüm_alma yédim, o yana döndüm_erik yédim, o yana döndüm_armut
 yédim; oldum geşti - gemi. Oldum geşti - gemi. Meni; dédile ki; munu aparun,
 gédün, getirün munu kesek, yéek. Geldile meni aparala, men yolda vırdım
 475 buları yıxdım, gétđim bi dene qaruu évine girdim. Qarını évine girdim,
 qarınun bi dene qızı var_idi; dédi: Nene! Dédi: He! Dédi: Munun gözü éle
 Simāver'ün gözüne oxşér. Dédi: Lua qalasan bala, éle déme, Gül_éşidi,
 bizim_abrımızı götüri. Bu qarı, meni oxudu, géne éledi Simāver.
 Simāver_éledi, geldim_éle içeri girdim; meni éledi éşşek. Éşşek de; bağışla;
 480 oldum qancığ_éşşek. Çıxdım_éşige, çıxdım_éşige, éle bu éşşek meni tutdu,
 o éşşek meni tutdu. Géne gétđim qarını évine. Girdim, géne bu qız dédi:
 Nene, Simāverdi geldi_ye. Onun avradı, géne onu o cür_éléyib. Bu döndü,
 géne meni éledi bu se'fer it. İt, meni, éledi, bu yana döndüm, o yana
 döndüm;_olmadı. Dédi: Évi dağılan, sen_ölüp'sen? Sen de gédende ona bi
 485 dene ağaş vır da. Bı sefer, bu, meni adam_éledi. Geldim, girdim_içeri; éle
 dédim: Seni éledim_éşşek. Éşşek de oldu qancığ_éşşek. Menim başım
 götümér ki benim emim qızı, benim_arvadım géde tengi'ye.

- Cellad hazır, gülimölânın başın kes.

Güli mōlā, elin béle éledi, yérinen göy_arasına özün çekdi. Götdi, hemin
 490 nağılı getdi, qoydu qeynatanın qabağı'na. Qeynata dédi: Bu, ne cüretin
 sahibiydi ki men, munu ölüme yolladım; bu çıxdı geldi. Munu arvadın vérdi
 mına. Déme arvad da hāmiledi. Arvad da gelér, az gelélle, çox gelélle; bu
 Hemşexala tekin dolayı yérde arvadun sancısı tutér. Ne av var, ne avadanlıx
 var, hés_avadçılıx yoxtu. Göréller dağın tepesinde bir zerre ışığ gelér. Bu,
 495 arvadı qoyér burada, déyér: Sen qal burda, men gédim,_orda bike sen çin
 qāza alım, getirim. Bu gédér,_ordan bike yağ_alér, bike un_alér, bidene
 kirpit_alér, getirér,_arvad çin qaza pi'se. Bu gédib gelene arvad doğér bi
 dene oğlan. Bu oğlanun da sağ çiyinde xalı var. Tımanın çağadér, onu
 buruyér_ona. Melik Memmed, yağı getirér, unu getirér, ot getirér. Yolda
 500 yél_esér, ot düşér yağa, yağ yanér, un yanér, Melik Memmed de onu içinde
 yandí.

İndi, hardan déyim; bunu dedesinnen. Dedesi bu néçe ildi ki şah gédib.
 Déyér: Vezir, vekil, men; ne zamandı Melik Memmed gédip; çox darıxmışam
 on çun. Gelesüz, bike çıxağ_éşige. Deyélle: Néének. Gelélle, xéylek yol
 505 gelennen sorasına görélle ki biş dene ayı bi dene uşağ_oynadér. Déme, ayı
 gelér_arvadı yé'e, arvad dönér uşağı atér ayınu ağzına. Atér ayınu ağzına.
 Haçannan haçana, bu vezirnen vekil, munu dedesi gelér, görér, bi dene ayı
 uşağı oynadér. Bu uşağı ayınu ağzınnan alér. Alér, getirér, görér, munun sağ
 çiyinde xal var. Déyér: Arvad, gétim, Melik Memmed'den sen çin xeber
 510 getimedim; ama bi dene uşağ tapmışam. Bu munu döşünnen salér, özüne
 élér_évlad. Bu bir sindinde, iki sindinde; gelér, yétişér medresiye. Bu arvad
 da ū terefe gedemmér. Éle bücür tike tike gelér hemin ken'de. Hemin kende
 gelér bi dene gelér değıрманçını qapısına, déyér: Qardaş, mene yér
 vérginen. Déyer: Xanım, benim sene layağ_evim yoxdi. Déyér: Oqqedir
 515 benim varımdí, éle sen de mennen yégine; ama év mene vérgine. Déyér:
 Éybi yoxdi. Bu durér_ayağa, munu bir car saxlér.

Oğlan bōyér, olér medrese uşağı. Bu gédér medresiye. Gédér_oğlanün
 gözü düşér, bu, öz nenesine. Bilmér ki nenedi. Munun gözü düşér muna. Bu

pātşah déyer ki arvadına: Nola ki biz, mın çin_arvad_alığ. Melik Memmed
 520 çin_almadıq, didergin_oldı. Bilmedik hara gétđi, harda qaldı. Déyér: Kişi, éybi
 yoxdu, déyerem. Déyér: Oğul, dedün déyér ki bi dene on çin arvad_alax.
 Dédi: Nene, men ki arvatdıx dõrem. Men çin arvad_alsa, değıрманçının
 qızın_alsın. Déér: Bala, başuva dönüm, sen hara, o hara; sen bi şah_oğlu
 olasan, gédese değıрманçının qızın_alasan. Dédi: Men, süzden
 525 arvad_istemérem ki. Süz dedüz, men de onu dedim. Bı dedi: Kişi, bu déyér:
 Men çin görek sen zadı alasan, değıрманçının qızın. Dédi: Arvad_onun
 qelbine deyme. Çünkün dedesi çin_almamışığ, mın çin görey_alax. Mını,
 gédélle mın çin alélle, getirélle, gelélle.

Géce oturéllar; bağışléyun; er - arvad bir yérde. Görér,_arvad béle
 530 ağılér, béle ağılér. Déyér ki mene rayun yoxıdı, niya ağılésan? Men, seni
 gücüne almadım, zoruna almadım, tapta - qaraméyna almamışam. Dédi:
 Men, bir moqéyi bura gelin gelmişdim. Menim, bu gelinliy_utağımdı; indi men
 bura gelmişem. Dédi: Xob, bes, necür_olub,_ora gédibsen? Bu durdu,
 başınnan gésdiğın mın çin nâql_éledi. Dédi: Valla, benim de dedem meni
 535 ayınu ağızınnan_alıb. Dédi: Sen souynasan baxam; egem sağ çıynünde
 xalun_olsa; benim_oğlumsan. Bu oğlan soyndu, gördü_e, munun sağ
 çıyninde xalı var. Sağ çıyninde xalı var, xeber vérdile şaha: Valla,
 olar_ağılaşéllar. Geldi: Xob, nene, bacım; oğlum sene elin vırméyıb,_ayağın
 vırméyıb; rayunda yoxudu, niya geldün? Dédi: Valla, ağa can, benim
 540 rayımda ki; feqet men, bu éve gelin gelmişem, men Melik Memmed'ün
 xanımiyam. Onda şah geldi munu alınınnan_öpdı. Évi, hamısın bağışladı ona.

Olar gétđi o yana, biz de geldik bı yana.

- Efsane -

545 - Bizde déyerler: Filan qadın qurdunan qıyamete qalacaq. Qurdunan
 qıyamete qalmak ne démektir?

- O 'qarı çox_ömer_éléé. Déyélla ki bu qarı, niye ölmedi? Déyélla: O qarı qalacaq qurdunan qıyamete.

Bu qurdunan qıyamete qalacağı niye déyirler?

550 Qurduna qıyamete; meselem, Allah yaradan 'hamısı ölér, bu tek qalér. Odu ki, onu déyélla: o niye ölmedi? Déyélla: Qalıb qurdunan qıyamete. Virér meselem 'hamısı ölennen sorasına; bir qurt, bir 'qarı, bular güleşélla. Da heş kes yoxdu ki, bu iki neferdi. Bular güleşélla, egem qarı qurdu yıxsā, géne éle hemin_olér, 'hamısı dirilecek; xéyir, qurt qarını yıxsa, heş zad olmiyacaq.

555 - Din dışqarı éliye bilmedi; ne demek?

- Din dışqarı éliyelmedi; yanı ürēynin sözün gizletdi, üreyindekin déyebilmedi.

Élesiler, görsüler, yatsılar, goysular, yatsılar

560 Hille hille hillebaz, girse deliye da çıxmaz. Malla muna pitik yaz; ya elac_olar ya olmaz.

Çöreyi at dehenze. Balıx bilmese, Xalıx biler.

SÖYLEYEN : Gülistan Tesellizade / 56

DERLEME YERİ : Xalxal, Xımis Köyü

DERLENEN : Masal

18

- Sabırtaşı -

Biri var_ıdı, biri yox_ıdı, Allah'dan qéyret hêş kes yox_tu. Cenni cenni celâlete qarışdı, iki héy'va gördüm bir nārā qarışdı. Haralardan erz_éléyim, _ağanun qulluğuna, xanımun buyurduğunnan... Bi dene kişi var_ıdı; kişnün deri dünyada évlatı olardı, qalmazdı; olardı qalmaz'dı. Deri dünyada bi
5 dene qızı oldu. Qız, vırdı bir sindinnen, _iki sindinnen, _oldu bês sindin'de. Bês sindinnen sorasına gétđi heyete. Gétđi heyette el_üzün yua; bi dene quş geldi otdu onū qolunu üstünde, déđi: Sengisebir, men de sebir, sen de sebir. Déđi: Nedi? Déđi: Valla, günnerün bir günü olacax, sen ölüye qısmet_olacaxsan. Bu qız geldi, qezadan düşđi. Qız qezādan düşđi. Nenesi
10 déđi: Nene, nedi? Déđi: Hés sad. Déđi: Axı, nedi bala can, gün be gün qezādan düşésen. Déđi: Valla, bi dene quş gelér, _üş gündü oturér benim_elimü üsdünde. Déyér: Qız, gét, seni ölüye qısmet_olasan. Dedesi, nenesi; varın, yoxun, mülkün, maaşın sa'tér, bunu götürér gédér.

Az gédér çox gédér, dere tepe düz gédér; iki kel qarpuz birbirinnen téz
15 gédér; gédér bi dene qelāçıye. Qelaçıye baxér görér, nene qapını çalér, _açılmér. Dede qapını çalér, _açılmér. Qız_elin vırér qapı açılanér, kilitdenér. Qız qalér_o üzde, nene qalér, dede qalér bu üzde. Déde ağılér, nene ağılér; déde ağılér, nene ağılér, qız da o üzde ağılér. Qız gelér gédér_éve, baxér, görér dünyanun_abınarı var_évde, évin yuxarı başında bi
20 dene ölü yatıp. Gelér déyér ki bes, nene dede! Déyér: He! Déyér: Bes, benim_éle, quş ki mene démişdi: Sen géd_ölüye qısmet_ol. Éle men ölüye qısmet_olmuşam. Bes, süz, çıxun gédün.

Dede, nene ağlıya ağlıya çıxér ge'lér, qız qalér. Qız, Quran_oxuyan_ımış. Qız Quran'a baxér, bi dene bunu üstünnen_iyne çekér.
 25 Quran'a baxér bi dene sancax çekér. Quran'a baxér bi dene iyne çekér; vaxdı vaxtında da namazın qılér.

Günnerün bir günü olér, görér qefle géçér, ses gelér_éşikden. Durér gédér,_iki dene ağacı bağlér birbirine nerduan_evezine. Çıxér baxér görér, qaraçı géçér. Qaraçıları çağrér, déyér: Xanım! Déyer: Belé! Déyér: Xanım, bu
 30 qızlaruzdan bi dene mene vérrersūz? Déyér: Xééy! Déyer: Onu ağrı qızıl_o pul vérrerem,_olardan bi dene mene vér. Qızılın pul onū ağrı vérér, bulardan bi dene, bu qızdan_alér. Gelér oqqede géne oxéyér, Quran oxéyér bi dene sancax çekér. Quran oxéyér bi dene iyne çe'ker. Bu qız da örgerér bunnan, qaraçının qızı. Günnérün bir günü olér; qız, indi ne middetdi gelip bura,
 35 günnérün bir günü olér, bu meselem bura geleli başın yuméép; qaraçının qızına déyér ki indi bi dene iyne qalıp, sen, oxuma Quran'ı. Men gédim, bike başımı yuum, gelim, Quran'ı bāhem_oxuyax.

Bu qız bunu ötürér. Gédér bu başın yua. Qaraçının qızı oxu'yér, bu ölü dürér. Ölü dürér, tutér bunun yaxasınnaq. Déyér: Bes, sen menimsen, men
 40 senün. Bu xanım, bu qabağıcax gelen xanım, gélér görér, bu bunun yaxasınnan tutupdı, déyér:_O senün neyün? Déyér:_O benim kenizimdi. Bu qaraçının_özüne keniz_élér. Bu qabax geleni özüne keniz_élér. Bunu keniz_élér. Déyér: Xob!

Günnerün bir günü olér, bular; beyseb_er - arvaq gédélle bazara; özleri
 45 için libas_alalar. Déyer: Keniz, sen ne istésen? Déyér:_Ağa, men hés sad_istemérem. Déyér: Yō, sen_bir Allah, ne istésen? Déyér: Men bi dene sengsebir_istérem. Gédér, bēş_on dene tükannan soru'şer. Biri déyér vardı, biri déyér yoxdı; biri déyér ki niya mende var,_onu üregi dıgılı adam, üreyi veremli adam_onu ister. Alér getirér. Déyér: Amma bunu her kese vérsün; o
 50 gétdigicek sen gédersen; veli sen,_onun gözüne görsenmeş'sen. O diyecek, diyeceg;_indi her derdi var,_axırda diyecek: Ya sen partda ya men çatdéyim.

Xob! demir ki partdamiya'cax, o adam partdiyacax. Sen onda tutarsan_o adamı. Déyér: Xob!

Belé, bu gédér sengisebiri alér, getirér vérér bu xanıma. Bu xanım
 55 gédér, bir_iki dene menzil géçér, gédér oturér_or da, özü özüne danışér,
 déyér: Sengisebir, sen de sebir, men de sebir; günnerün bir günüydí,
 nenemün dedemün bi dene qızıydım. Sengisebir sen de sebir, men de sebir;
 bi dene quş geldi otdu qolumu üsdünde, dédi: Qız gét, seni ölüye
 qismet_olasan; gét, seni ölüye qismet_olasan. Sengisebir sen de sebir, men
 60 de sebir; dedem nenem meni göt'di, diyarbediyar gét di. Sengisebir sen de
 sebir, men de sebir; geldik bi dene qelāçiy e. Qelaçiy e dedem_el vırdı
 açılmadı, nenem_el vırdı açılmadı, men_el vırdım qapı açıldı. Men qaldım_o
 üzde, dede nenem qaldı bu üzde, qapı 'kilt dendi. Qapı kilt dendi, men gét dim
 baxdım gördüm_évde her nemene istésen 'var; veli meselem _évün yuxarı
 65 başına bi dene méyit yatıp, üstü doludu, iynedi sancax. Günde bi süre
 Quran_oxudum, bi dene iyne çekdim; bi süre Quran_oxudum bi dene sancax
 çek'dim. Gördüm, qapıdan qefle géçér; ağacı ağaca bağladım; çıxdım
 baxdım gördüm qaraçıdı géçér. Dédim: Xanım,_olardan bi dene mene
 satarsüz? Dédi: Yō, satmarıx. Dédim: Baba, onu ağırı süze pul vérrem, qızıl
 70 vérrem, bi dene mene verün. Onu ağırı pulunan qızıl vérdim, bi dene
 olardan_al dım. Getdim_oxede oxudum, buna da örgetdim. Dédim:_İndi, sen
 burda 'qal. Men gédim; bura geleli başımı yumamışam; başımı yuum gelim,
 bāhem_o bi deneni de oxuyax, çekek; ya diriler, ya ölü diriler ya da ki 'ölüdü
 de. Men gédip gelene bu qaraçının qızı oxudı. Bu ölü durdu ayağı, tuttu
 75 bunun yaxasınan, dédi: Éle avrat, sen menimsen, men se'nün. Men de
 geldim gördüm valla, bu bunu tutup yaxé-yi girmanınan déyér: Sen
 menimsen, men se'nün.

- O senün neyündi?

- O benim kenizimdi.

80 İndi sengisebir, ya sen partda ya men çatdéyım; sengisebir, ya sen
 partda ya men çatdéyım._Oğlan geldi, bunun, tuttu, yaxé-yi girmanın'nan,

dédi: Bes_éle, sen, zehmetimi çeken sensen. Qaraçının qızın_özüne keniz_éledi. Bunu özüne xanım_éledi. Bu sefer döndü gétđi, mın çın libas_alđı.

85 Olar yéđi, işđi, mekanına géşđi, biz de bırda qaldıx.

- Rehim, İbrahim, Birehim -

Biri var_ıdı, biri yox_ıdı, Allah'dan qéyret héş kes yox_ıdı. Cenni cenni
 90 celālete qarışér, iki héy'va görér bir nārā qarışér. Haralardan erz_éléyim, ağanın qulluğunnañ, xanımın buyurduğunā. Bi den İbrahim var_ıdı, İbrahim var_ıdı. Günnerün bir günü olér, İbrahim durér_ayağı, gédér şıkara. Görér bi dene o yannan cavan gelér. Déyér: Hara yédésen_İbrahim? Déyér: Men gédérem şıkara. Déyér: Meni de özüe
 95 yoldaş_éle. Déyér: Sen adun nedi? Déyér: Menim_adım_İbrehim. Déyér: Menim_adım Bérehim. Déyer: Yaxçı! 'Belé, bılar gédélle, az gédélle, çox gédélle, dere tepe düz gédélle, iki kel qarpuz birbirinnen téz gédélle; görélle bi den de o yannan cavan geldi. Déyér: Qardaş, hara gédésüz? Déyér: Biz gédérik şıkara. Déyér: Meni de özüze yoldaş_éléyün. Déyér: Adun nedi?
 100 Déyér: Menim_adım_İberhim, onu adı Bérehim. Déyér: Menim_adım Rehim. Rehim, İbrehim Bérehim, üç qardaş_oldular.

Belé, bular gétđile, gétđile bi dene bir qelāçıye. Gétđiler gördüler qālaçede béle her nemene istésen vār. Belé, bular bir middet burda qalıdla. Bi middetden sonra İbrehim déđi: Re'him! Déđi: Ha! Déđi: Bérhim! Déđi: Ha!
 105 Déđi: Süz qalun, men gédérem şıkra büyüñ. Süz qezā pişirün. Belé, bular_ıkisi qalmadılar, biri qaldı. Bu Rehim'nen İbrehim gétđi.

Bérehim qaldı, qezā pişirdi. Gördü belé, tarap turpbunan bi dene qarı qoca geldi; özü bi qarış, seqqeli qırx qarış qoca gel'di, déđi: Āfeli Birehim, qardaş? Sen hara, bura hara, quş qenet salmaz, qatır dırnax salmaz, sen

110 bura gelip'san! Dédi: Xob, qoca emi için bi kefgir tök_o qezādan, yésin. Belé, bi kefgir töktü, qoca emi yédi. Dédi: Bi 'kefgir de tökginen. Bi kefgir de tökende gördü yō, bu qoca emi çox yée'ceg, qardaşlara bu gelip cavap véremmiye'ceg. Dédi: Day yoxdu. Day yoxdu diyende bu bi dene seqqelinnen çekdi, bunun qolun qıçın bağladı, qezānın hamısın yédi. Belé, 115 bu dédi: Xob néynim, _indi Qardaşlar geler, mennen dāvā éler. Durdu azcix xeşilden xuşuldan çıqqıra pişirdi, qardaşlar geldi. Qardaşlar geldi. Bu İbrahim_ustād_ıdı; baxdı gördü bu qeza o qezadan döř. Dédi: Bücür niya pişiripsen? Dédi: Sancılanmışdım. Dédi: Éybi yox. Da bilmér ki o qoca gelip; meselem; bunu el - ayağın bağléyib. Belé, saba oldıı, Bérehim dédi: Men 120 qaléram.

Belé, saba Bérehim qaldı. İbrehim'inen Rehim gétđi. İbrehim'inen Rehim gétđi. Saba dédi: Gör, ne qeşeg qezā pişirdim. Pişirdi, üşüdü, hazır qoydı yığdı o'ra. Gördü géne belé tıp tıpınan bi nefer geldi: Ay Rehim qardaş; sen hara, bura hara; quş qenet salmaz, qatır dırnax salmaz, sen bura 125 gelipsen! Bi kefgir tök_o qazādan, qoca emi yésin. Belé, birin tökti, bunun yadına düşdi “Ay dedelli, bes,_o qardaşun da dünenneşi gelip, bu başına oyun vérip.” Bi dene seqqelinnen 'çekdi, qoca emi, géne bunun _elin_ ayağın bağladı. Ta bu vurana o bunu el_ ayağın bağla'dı. Bağladı; yéyeni yédi, yémiyeni dağıtdı. Xilese qaret_éle'di. Bu qaret_éledi. 'Belé, bu géne bir 130 cürnen bu sapı aşdı. Teleke peser pişirdi. Géne qardaşlar geldi. O qardaş ki biléydi; meselem bunun başına oyun gelib, o qardaş da bildi bunun başına 'oyun gelip. İbrehim dédi: Seher süz_iküz gédün, men qāza pişire'cem.

İbrehim, seher Béyrehim'inen Rehim'i yolladı. İbrehim qaldı. İbrehim qeşeg pişirdi, getdi bi dene qemeni ititdi qoydı taxtu altına; ititdi qoydı 135 taxtun_ altına İbrahim. Belé, pişirdi, éledi, gördü qapı açıldı; bi dene qoca emi geldi, özü bi qarış, seqqeli qırx qarış. Qoca emi geldi: Ay İbrahim qardaş, sen hara, bura hara; quş qenet salmaz, qatır dırna xsalmaz; sen bura gelipsen! Bi kefkir tök, qoca emi yésin. Éle bi kefkir tökdü, qoca emi ta qutarana, bi dene qeméynen vırdı, bunun başın şaqqaladı. Bunun_ özü qaldı burda, bedeni

- 140 qaldu burda; bunun kellesi gétđi tıp tıpbınan. Kelle gétđi tıp tıpbınan. Belé, Bélyrehim geldi; qeza; gördü yō, geşeg qāzādı. Dédi: Süzi Alla, indi, mennen ki yoldaş düşüp'süz; süz, başuzdan géşdigüzü danış, görüm başuza ne gelmiş'di. Dédi: Hés zad. Dédi: Yalan déméyün. Dédi: Valla! Dédi: Andışmiyün, gelün, süze cendegi görsedim. Kelle ki gédip, cendek qalıp.
- 145 Belé, görsetti. Dédi: Hā, bizim başımıza bu oyun gelip.

- Dédi: İndi durun, qapını kilitdi'yēñ. Biz gédek göreğ, bu évün mēdeninde nemene vār? İndiyencek gelmişik bu évün mēdenine el_aparma'sıx. Belé, gédélle bir qedri, meselem gédérle indi, bēş métir_on métir gédélle. Gédennen sorasına görélle bi dene buşda quyu var. İbrahim déyér ki
- 150 Birehim'e: Ge seni sa'lım, sen gétgine. Bu bir métir_enér, déyér: Men yandım, meni çekün. Birehim'i çekér. Rehim déyér: Meni sal. Rehim'i salér. Rehim de éle bir métir ya métir yarım gédér, déyér: Men yandım, meni çıxat. Bu da çıxér. İbrahim déyér: Meni salun, men neqqede dédim: Men yan'dım; meni salléyun gédim. Belé, éle bu déyér: Yanéram, bunu sallélla, yandım,
- 155 salla; yandım, salla.

- Xilese bunu sallél'la, yédi métir bunu sallélla quuya. Yeddi métiri salélla, bu gédér görér; bi dene nāzenin senem xanım_oturup, bunun dizinü üsdünde bi dene dib yatıp; déyér: Ay_İbrahim, sen hara, bura hara; quş qenet salmaz, qatır dırx salmaz, sen bura gelipsen! İndi dib bilse, senün
- 160 her tiköyi min tike éler. Déyér: Ses_éleme, onun nefes yérisin mene déginen. Déyer ki bes, indi, sen ses_éleme, sen_onun nefes yérisin mene dé. Hayanda onun nefesi var? Déyér: Şıķafda qoymuşam, şüşededdi onun nefesi. Bu gédér, bu şıķafdan bu şüşeni götürende bu bi lezge 'vérér, dib. Lezge vérende bi dene bu arvadun_üzüne şapalax vırér. Arvadü üzüne şapalax
- 165 vurçağın bu şüşeni yére vırér; meselem kişini öldürér. Kışını öldü'rér, déér: Xob, dé görüm, sennen soa géne bacun vār? Déyér: He, biz_üç bacıyığ; üçümüzde bücür giriftarix; üçümüzde bücür giriftarix. Déyér: Xob,_o harda? Déyér: Mesem,_o da o menzildeddi. Gédér görér, belé bu da başın qoyub_arvadun dizinü üsdünde yatıp. Déyér: Ay_İbrahim, sen hara, bura

- 170 hara; quş qenet salmaz, qatır dırnax salmaz! Bu kişi bi lezgelenêr; lezgelende déér: Onun nefesin mene dé. Déér: Odé, qoymuşam, taxçadadı. Gédér munu taxçadan götürér. Bu, taxçadan götürənde, bu terpe'nér. Terpenənde bi dene şapalax virér bu arvadu üzüne. Şapalağı vircağın bu şüşəni vurér, géne bunu öldürér. Bu da ölér. Bu da ölér, qalér bi nefer. Belé,
- 175 bu géne gédér. Géne gédér, géne görér burda bi nefer bunun diznü üsdünde yatıp. Déyer: Sen hara İbrahim, bura hara! İndi dursalar; senün her tiköyi bin tike élélle. Déyér: Ses_éleme; sen,_ön nefes yérisin mene déginen. Déyér:_Onun nefesi qoymuşam taxtu altında şüşədedi. Bu sefer géne bu taxtun_altında, şüşəden munu götürənde, bu géne şapalağınan virér bu
- 180 arvadu üzüne, déér: Çepbelin biri çepbel, sene démérem; benim nefesime el vırmagı'na. Éle nefesime el vırma... Bu da bunu vurér_öldürér. Déyér: Xob, indi, biz_üş bacıyix, üçümüz de malımız çoxdı. 'Hammısın yığér bu qoyunun başına. Bu da déér: Men de üş qarda'sam. İndi üş qardaşlar néyniyeck. Qardaş qardaşnan dost_olmér_axı. Bu hamısın yığér, getirér quyunun
- 185 başına. Bu arvatdarı da getirér quyunun başına. Déyér ki bura ba İbrahim! Déyér: He! Déyér: 'Sen_ikimizi bağla çıxağ, qalsın birimiz, sen çıx. Sen çıx, biz_özümüz, men_ipi bağlaram_özüm_öz bélime, sen meni çekersen. Qardaşlar, bizi cavan görel'le, seni salalla quyuya géne. Seni quuya salacaxlar; amma eylen bu yéddi métirdi, yéddi métir de bunnan sora
- 190 gédeceksen. Arvatdar buna dér: İndi yéddi métir de bunnan sora gés'sün, şāyed ki qardaşlar_eger seni çıxartdı, géne çığardıpla, çıxartmadıla; yéddi métrün_içinde üş dene qoş gelecek, ikisi ağdı, biri qara. Sen hiner_éleřsen,_özüü atasan_ağ qoçu üssüne. Qara qoçu üssüne assun, yéddi métir de qara qoş seni géne véreceg_aşağı gédesen. Xob, belé, bular
- 195 getirér, şey méyi yığér. Belé Béyrehim qardaş şey méyi çekér. Hay çek, hay çek, hay çek; qalér bu sefer_arvat'dağ. Arvatdarın_ikisin de çekéller, qalér biri. Déyer: Yox, sen yalannan déyésen, sen gelmeşsen. Bunu da bağlér. Üçü de gétđi, quyudan çıxdı, qaldı İbrāhim. İpi bağlélle, İbrahim de özün bağlér, çıxanda yarı bélde ipi qırélle, İbrahim de gédér yéddi métir de yuuya. Yéddi
- 200 métir gédér quuya, görér_üş dene qoş geldi; ikisi ağ, biri qara. İstér_özün ata

ağ qoçu üsdüne, atér qara qoçu üsdüne. Qara qoş, bunu yéddi métir de
 vérér, gédér. Yéddi métir de gédér, gédennen sorasına buna; üzünnen_ırax;
 susuzlux eser_é'lé. Bi dene bi qarandurux yére, bi dene bere tapér_ gédér.
 Gédér görér bi dene qarı arvad_oturub_orða, cehre eyirér. Salam
 205 melék_élér.

- Qarı ne'ne!

Dér: Belé! Dér: Qarı nene, mene bir qurtum su vér_ıçım. Déyér: A
 İbrahim, sen bura niye gelip'sen!? Déyér: Valla, qarı nene, gelmişem de.
 Buna bir qurtum su getirér. Gédér; bağışléyun, zēreb_élér; getirér buna su
 210 vérér. Da su yoxmuş. Bu içennen sora déyér: Qarı ne'ne! Déyér: Belé! Déyér:
 Süzün suyuz hem_ıstidi, hem şör. Déyér: İndi İbrahim, sen ki öcür dēdün;
 meni bağışlayun; suyumuz yoxtu bizim. Bi dene şirdi yatıpdı; indi néçe métir
 çaydı, o çayı tutup bu tay,_o tay. Ejdehadı_ya Türküsü.

- Ejdehadı yatıpdı; veli biz günde üş mejme taām vérrik; qeza dēmeli; bi
 215 dene qız. O, tā onu yéene biz géderig,_onu altını irin, çirkinün suyun
 götürrüg_ıçerik. Meselem da biz bücür su götüremmerik.

Bēlé, bu gédér; déyér: İndi qarı ne'ne! Déyér: He! Déyér: Seher kimün
 nōbasıdı? Déyér: Deri dünyada bi dene şah var, şahun deri dünyada da bi
 dene qızı vār. İndi saba, o bi dene qızun nōbasıdı. Déyér: Sen gēdip
 220 déyēbilersen ki o qezanı vérele men yé'em. Men_o şirü ağzına gēdem,
 ejdehanu. Déyér: Yaxcı. Amma, oqqede bücür meselem_adamlar
 gelib_öldüremméyib_e. Bu gédér, bi dene iki başlı özüyçün qılınıcı
 qeyitdirér,_iki baş. Gelér durér yolu ağzında, görér; meselem bu qeddeki
 cemiyet, bu qedde kendün cemiyeti, bi dene qızı alıpla arı'ya, ona gelinnik
 225 paltarı géyindirip'le, üş dene de taām bularun başında. Bu qarı nene gédér
 qabağa, déyér ki sen, bu qezanı vérün bu cavan yé'sin, qızuzu da saxlé'yun.
 Qızuzu saxléyun ki bu ağa déyér: Men, meselem bunu öldürrem. Üş dördü
 dér: Yalannan déyér. Üş dördü dér: Yō, yalannan dēmér. 'Belé, buları yéér,
 qezānı yéér. Bu kişi, bücür [kılıcı iki eliyle yatay bir şekilde tutarak] tutér_iki

230 baş, gédér bu ejdehanu ağzına. Éle bu başdan gidéy_ejdehanu ağzına;
bağışléyun; bunun götünnen çixér. Sorasına ki bu çixér;üzünnen_ıraq; bu
xob_ölü olér da oğedde ejdeha; élebil ki hacı Meybi qapısinnan meselem
buréncā ne qedde yoldí. Bu durér_orða. Bu qız gélér, bu qana elin vurér,
vurér bunun köyneginün dalına. Sen gédésen déyésen: Men_öldürdüm. O
235 gédér, déér: Men_öldürdüm. Déérle: Kimün nōbasıydı? Déér: Büyünneri
şahun qızının nōbasıydí. Şahın qızına dééle: Kim_öldürdü? Déér: Valla, o
uşağ, _o oğlan ki öldürüp, cavan_öldürüp, onun men köyneginün dalına qan
vırmışam. Gelélle, baxélla, görélle, o oğlan ki öldürüp bunu, hêş bu;
üzünnen_ıraq; çayın qırağinnan gétméyip, qalıp bırdı. Belé, gelélle, bunu
240 aparélla. Bir middet bu burda qalér. Déyér: Xob, sen ne istésen? Dünyanın
malınnan seni silāb_éliyek. Déyér: Men hês zad, men, dünyada faqad_ışıklı
dünyanı istérem.

- Işıklı dünyanı istésên?

Deyér: He! Déyér: Xob! Bu durér_ayağ, déyér: Men_ışıklı dünyanı
245 sene verrem. Bu qızınan da yéddi dene deve yük sene vérecem, qı'zıl.
Déyér: Hele üş dene özüm_éle almışam, sergerdan qalmışam. Öz_özüne
déyér. Belé, bu durér_ayağ. Déyér: Éybi yō. 'Qarı nene gelér, déyér: Valla, bi
dene sumuruq gelip, éle; üzünnen_ıraq; doğér, qarnı doludu, yanı boş. Bilmeg_olmér,
onun balasın nemene yéér. Bi dene sumuruq gelip, qarnı
250 doludu, yanı boş. Hemişe doğér, onun balasın bilméem nemene yé'ér. Bu
gédér, onu güdér, görér bi dene héyvandı; iki başlıdı; dimdigi uzun; gélér
dimdigin virér virér, bunun; meselem; başların delélle, bunu yééller. İndi her
héyvandı; onu bilmérem. Belé, bunu da vurér_öldürér. Bu héyvandı da
öldürér. Sumuruğ déyér: Sen ne istésen; men seni dünya malınnan
255 silāb_éléyim. Dér: Men sennen_ışıklı dünyanı istérem. Déér: Onda gét, yéddi
putdux su algına, yéddi put su, yéddi put et. Men seni aparram_ışıklı
dünyaya. Her vede dédim: Yan'dım, mene su vérgine; her vede dédim
acıx'dım, mene et vérgine. 'Belé, bu gédér yéddi put su getirér; yéddi pud_et
getirér, bunun bi terefine bağlér. Suyu bunun bi terefine bağlér;_özü de minér

- 260 sumuruğun boynuna. Sumuruğ bunu éle her çığardanda, déyér: Yandım. Muna su vérér. Her çığardanda, déyér: Acıxdım, muna et vérér. Bi dene bud_et qalanda; meseem da istér çıxa lap yuxa'rí; bu et düşér bunu ağzınnan. Bu ağzınnan düşceyin, budunna kesér vérér buna. Da qoymér ki meselem bu zad_ola. Bunu yémér. Yémér, çıxadér bunu, ışıxlı dünyada
- 265 déyér_oğlana: İndi, sen du yéri, men gédim. Déyér: Sen gét, men géderem. Déyér: Yō, sen dur_ayağı yéri. Déyér: Valla, senü etün düş'di. Men budumna kesdim, senü ağzua at'dım. Bu ağzınnan tipircegin götürér, vırér bunun meselem qıçına, bu eti yapıştırér bunun qıçına. Bu durér yériyér. Yériyér, gelér, görér qardaşlar_éle hemun quyunun başındadı. Qardaşlar hêş
- 270 bı yan_o yana dönméyip, éle qalıpla quyunun başında. Bike bularınan dāvā é'ler. Bu, meselem_arvadun géne birin, öziyçin götürér,ıkisin géne olara vérér. İkisin_olara vérér. Bu malı bölér, bike olara vérér, bike öziyçin götürér. Éle bu bölende gördü, belé yéddi dene devenün yükü geldi. Bi den de xanım onu üsdünde geldi. Belé, buları da götürér. Bunu olér_iki dene arvadı,
- 275 olarun_olér bi dene avradı. Malın mülkün yığér, götürér gelér. Gelér görér bi dene kişi cüh sürér; bunun cütü qara, öküzü qara, zemi de qara. Déyér: Qardaş, senü öküzlerün qara, özün qara libas géyip'sen; bu nemedi? Déyér: Valla, bi dene şahımızu oğlu deri dünyada var_ıdı. O baş götürüp, çıxıp gédip; indi onnan bu yana biz ne ağ libas géyebillik, ne
- 280 meselem_öküzlerimizi ağ_éliyebillik. Déyér: Menim_oğlum baş götürüp gédip, süz de görek qara géye'süz. Déyér: Sen_ona gédip déyebilersen ki senü oğlun gelêr? Déyér: Yoğ, men gedip diyemmem. Déyér: Gét, dene: Senü oğlun gelér. Déyér:_O gözünne kor_olup. O tüpürcekden ki indi bunun qıçında qalıp, neyinde qalıb;_onu Allah bilér; o tüpürcekden dıqqıla
- 285 bücür_eline sürter, elin vurér bi dene kağaza, vérér buna. Déyér: Sen_apar bunu, sürt_onun gözü'ne, qoy_onun gözü ışığ_ol'sun. Getirér_o tüpürcegi, vırér_onun gözüne, munun gözü ışıxla'nér. Görér belé, bunun_oğludu, geldi.

O yédi işdi mekana géşdi, biz de burda qal'dıq.

290

- Şahın Qızı -

Biri var_ıdı, biri yox_ıdı, Allah'dan qéyret héş kes yox_ıdı. Cenni cenni celalete qarışdı, iki héyva görér bir nāra qarışdı. Haralardan_erz_éléyim, ağanın qulluğunna, xanımın buyurduğun... Bi dene qız var_ıdı, qız da pātişahun qızıydı. Günnerün bir günü olar, bun çun_éle herkes geler, dedesi 295 vérmez.

295

Günnerün bir günü olar; dedesi vérmez, bu çıxar géder. Bi dene atdarı var_ımış; atun_üstüne bir dene xurcun sa'lar, bir qedre pulu, qızılı götürer, géder bi dene bir yolçu'ya; démeli ki meselem pulsu'za. Kişi diyer ki seni, bi oğula verecem ki eslen ne şamı o'la, ne civinde pulu ola. Diyer: Éybi yo. Bu 300 da qabağıcax pulun götürüb_axı. Bu qız çıxér gédér. Bu çıxér gédér, gedennen sorasına, bu kişini ağılı huşu özünde döy'müş. Bu qız görér qefle géçer. Démeli ki şıkarvan géçér ki gédér şıkara. Déér: Menim bu erimi de apa'run. Déér: Neyçin?

300

- Ne; déér; pul_istérem, ne élérem; fağad bunu 305 aparasuz,_ağıl_örgedesüz.

305

Déér: Biz_onu aparammerik. Déyér: Xob, aparméyun. Bu qız néynér? Gelér, buna bir qedre pul vérér bu oğlana. İstér_ağıl_örgede_axı; ağılı yoxdu bike. Buna pul vérér, déyér: Gét filan bazardan, filan parçadan men 'çin al getigine. Déyér: Xob, ne déyim? Déyér: Dénen_éle, alım, alım, alım, alım. 310 İçeri girdün, se'lam vérgine. Selamı da bilmér_axı, hes zad bilmér. Éle:

310

- Alım_alım_alım.

İçeri girende déyér: Süze sa'lım. Bunu vırélla, bu pulu bunnan alélla; pulu bunnan alélla. Qeyidér gelér ağıly ağıly. Déyér: Nedi? Déyér: Mennen pulu aldıla. Déyér: Évün dağılsın, sen_ağıllı olgına. Sen, déne: 315 Selāmün_eléyk, selāmün_eléyküm. Géne buna bir qedre pul vérér. Bu géne gédér. Gédér, éle içeri girende déyér: Selāmün_eléyk. Déyér: Eléykümen selam Mehemmed, xob bunu bāyaxdan bize déydün, köteyi de yéméydün. Ne istisen? Déyér:_O filan top parçadan mene bi top vérgine. Bi top parçanı

315

aláy, götürér gelér. Da arvad 'söyünér. Görér belé, qapıdan da qefle géçér.
 320 Déyér: Qardaş! Déyér: He! Déyér: Qefle, hara gédésüz inşalla? Déyér:
 Meselem, filan yére gédérik şıkara. Déér: Men, süze bu uşağı qoşuram, bunu
 da aparun. Belé, bunu da özüne qoşér, götürér gédér. Götürér gédér, bir
 middet qalér. Bir middetden sorasına; bir middet qalér; bir middetden so'ra
 déyér: Néynim? Déyér: Hés zad. Bu arvad néynér? Bu da bi dene indi qarını
 325 évinde oturup, qarı da bi deyirmançı adamdı. Bunnan bu yéri 'alér. Meselem,
 évinde otuméyip ki, özgenü évinde oturup, hemikerqan. Bu évi alér, bu kişi
 gelene bunnan yér_alér, saxtımın qeyirér_iki üş merte'be. Bağışléyun;
 hāmıle de o'leş, kişi gelene doğér_iki dene uşax, ikisin de oğ'lan.

Belé, bu oğlan gelér, gelennen sorasına déyér: Xob, Alla, men bi dene
 330 yolçunu évinde otumuşdum. Menim_arvadım néc_olub!? Özü özüne
 fikr_élér. Görér belé, hemin bu qoca kişini. Qeşeg bi dest libas géyib_eline
 esā vérip bu qoca kişi, oturup qapıda. Déér: Néynim, hayana gédim,_o yana
 gédim, bu yana gédim. Xob, évim_yoxdı, arvadım burda yoxdı; men hayana
 gédim? Baxér görér, bu qoca kişi oturup qapıda. Déér ki nedi Mehemed,
 335 neyçin gezésen? Déyér: Valla, men gédende bura bir 'deyirman_ıdı. Menim
 de bi dene arvadım 'vardı; indi bilmérem_arvadım hara çıxıp gédib,_özüm de
 sergerdan dolanéram. Déyér: Éle, bura senü arvadun_évidi. Bunu arvadun
 düzeldıfdi. Déé: Yalan déésen! Déyér: Valla! 'Belé, girér heyete, görér
 qeşeng heyetde gül baxçalar, bülbüller_oxu'yér. Arvad da iki mertebe év
 340 qeyirip, necür'nen! Girér_içeri, görér belé arvaş yatıb, bu qolunu üstünde bi
 dene uşax, bu qolunu üstünde bi dene uş'ax. Déyér: A_köpeyin qızı, men
 gédennen sora nem hayannan getirib bu uşaxları.

- Hı, vuracam bunu_ya, hı vuracam

Géne özü özüne zada gelér, déyér: Xob, men gédende bu mene pul
 345 véripdi, meni ağıla getiripdi. Men néce bu arvadı vı'ırım? Oyanér,
 oyanér_arvaş déyér: Mehemed! Déyér: He! Déyér: Bu év senüendi, bu
 uşaxlar da senüendi. Sen niye narahat_olé'san? Déyér: Yalan déyésen?
 Déyér: Valla! Déyér: Hele xeberün yoxdu, men bi den de arvaş getirérem.

Déyér: Xob, néyniyek, gét; özüve de qurban, arvaduva da qurban; gét, geti.
 350 Gédér bi dene de arvadı getirér. Bunnan olér iki de'ne.

Olar yédi, işdi, o yana géşdi; biz de burda...

- Derzi Qızı -

Biri var_ıdı, biri yox_ıdı, Allah'dan qéyret hés kes yoxdı. Cenni cenni
 355 celālete qarışdı, iki héy'va görér bir nāra qarışdı.
 Haralardan_erz_éléyim, ağanun qulluğun'nañ, xanımun buyurduğun'nañ. Bi
 dene derzi qızı var_ıdı, bi dene patşah_oğlu. Günnerün bir günü olér
 pātışah_oğli, derzinün qızına āşığ_olér. Gelér bu qapıdan géçér, déyér:

- Canım derzi qızı, gözüm derzi qızı, göyde ulduz néçedi?

360 Déyér:

- Canım pātışah_oğlu, gözüm patışah_oğlu toxmi réyhan néçedi?

Gédér. Géne saba olér gelér, déyér:

- Canım derzi qızı, gözüm derzi qızı, göyde ulduz néçedi?

Déyér:

365 - Canım patışah_oğlu, gözüm patışah_oğlu 'toxmi réyhan néçedi?

Oğlan gédér. Oğlan gédér bike sabunnan, saptan, sancaxdan, mırdan
 mıncıx'dan alér, tökér bi dene cēbiye, aslér çiyininen gelér, déyér: Ay
 saf_alan, sancağ_alan, mır_alan, mıncığ_a'lan. Gelér bu qapıdan géçér. Qız
 çıxér_éşige, dér: Néççiye véresen? Oğlan bı yana o yana baxér, o yana
 370 baxér, déyér: Valla, hés zada vérmé'rem bu qeder vervesaili bi cüt_öpüşe
 vérérem. Qız déyér: Éybi yox, géş gétgineñ. Géçer. Onnan déyér: Qara yére,
 hés kes yoxdu, bu geldi gédergidi de, xob. Qız çağırér muna; bağışla; iki
 dene öpüş vé'rér; bu xede vervesayili munnan_alér. Bir gün_iki gün bu 'oğlan
 munun gözüne dolanmér. Bi iki günnen sonra oğlan gelér, géne qapıdan
 375 géçér, déyér:

- Canım derzi qızı, gözüüm derzi qızı, göyde ulduz néçedi?

Déyér:

- Canım pātışah_oğlu, gözüüm pātışah_oğlu, misli réyhan néçedi?

Déyér:

380 - Canım derzi qızı, gözüüm derzi qızí, güzgülü, sabun véríb,_öpüş_almax néce'di.

Déér: 'A, seni nenün_oğlu olasan. Bes sen meni alladıpsan!

Nenün_oğlu olasan, sen meni alladıp'san! Qız gédér. Qız gédér bi dene qässaba déyér: Ağa! Déyer: He! Déyer: Bi dene men çin qoyunu
385 deri - boğaz_éle, vér mene. Belé, munu déri - boğaz_élér, vérér buna. Qeyidér gelér. Gédér bi nefer déyér ki ağa! Déyér: Ha. Déyér: Onun götünü üsdünde men çin qingiro tutgınan. Gelér gédér, öz_évinnen_onu évine kan vırdırér; démeli yér_altı. Kan vırdır'ér, bi dene qapı öz_évinnen qoyér_onu évine gétmege, bi dene de onu évinnen... ki yol_açér, gédér.
390 Güñnerün bir günü olér, géne bu oğlan gelér qapıdan géçér, déyér:

- Canım derzi qızı, gözüüm derzi qızı; göyde ulduz néçe'di?

Déyér: Canım patışah_oğlu, gözüüm patışah_oğlu misli réyhan néçedi?

Qız gétdi, qız gétdi, axşam_olér, belé bunun, patşahun davarı gelér. Qız,_axşam eli üsde eli üsde gédér bula'ra. Pātşah déyér ki ço'ban! Déyér:
395 Belé! Déyér: Çoban qardaş, bizde bi dene yad var. Déyér: Éybi yo, sen yad yéyen döysen ki, saba çığadarsan qatarsan sürüye. Belé, bu géce qalér burda. Oğlan da deri dünyada bi denéymiş,_özü de azan çekermiş. Gécenin bir yarısı oğlan yatér, çırağı nimxot_élér. Qız gelér girér bunun yérine. Atılér minér munun sinisinün taxtasına. Déyér: Başuğa dönüm, qa'dō alım, sen nemenesen, bir qıllı canavarsan, sen meem; bağışla; döşümü üsdüne
400 çıxıpsan. Déyér: Men no_olcam, men Erzail_eléyksalamam, gelmişem senün canuyı alam. Hay bu oğlan buna yalvarér, bu baj vérmér. Déyér: Faqat, men Erzail'em, gelmişem senün canuyı alam. Déyér: Sen bil_Alla,

Atamu anamun bi denesiyem, _élimün tayafamun bi denesi'yem. Sen, benim
 405 bi géce canımı 'alma; saba géce gel, benim canımı al. Men bu géce, saba
 élimnen tayfamnan xudafislig_élé'yim. Saba géce ge, benim canımı al.
 'Olmér. Bu çox déyér, bu az_éşidér. Déyér: Éybi yoxdi. Bi desmal_atun
 péyinin bir_atdafa atun südügün de qız_özüynen götürér, déyér: Bu
 desmaldakın yégi'ne, aftadakın_işginen, saba géce gellem, senün canuyu
 410 al'lam. Belé, bu oğlan, şērinnen bi desmal_atun péyinin yé'éér, bir_atdafa atun
 südügün_içér. Qız durér_ayağa, gédér. Belé, durér_ayağa, gédér. Süb_olér,
 patışahun_gözü yoldadı, bu dura azan vére axı. Görér durmadı. Hay qalér
 qalér durmadı. Arvadına déyér: Bes_avrať! Déyér: He! Déyér: Gét, gör kü bu
 oğlan niye durub_azan vérmedi? Gelér görér_oxa, oğlan béledi béledi
 415 eslen_éle ölüm halındadı! Dééér: Nedi? Dér: No_olacaq, Ezrail gelmişdi
 benim canımı a'la. Bi géce yalvarmışam yaxarmışam benim canımı
 alméyıp, saba gelecek canımı a'la. Bes gelün, xudafislig_éliyün men'neq.
 Yığışél'la, ağılyan_ağlér, gülen gülér, gécenün bir yarısínéycax bunna
 ağıléllar. Gécenün bir yarısı olér, déyér: Nene. Dede! Déyér: Belé! Déyér:
 420 Nene dede, Ezrail; belke süze göre benim gelip canımı almér. Süz durun,
 gédün. Belé, bular, çırağı nimxot_élélle, gédél'le. Oğlanun gözü qalér_o
 qapıda, göreg,_Erzail ne vede gelér. Erzail hardéydi! Süb_olér. Dede nene
 gelér bunnan géne xeber tutér. Görér, yō, oğlan yatıpdı. İki gün_üş gün,_éle
 bu cür_oğlanun gözü yolda qalér. İki gün_üş günnen sora durér, boynuna bi
 425 dene şerif_at'ér, gédér buların géne qapısına, déyér:

- Canım derzi qızı, gözüm derzi qızı, öpüşün biri néçedi?

Déyér:

- Canım patışah_oğlu, gözüm patışah_oğlu; Erzail_olub, sinün
 taxtasın_almax 'nécedi? Bir_atdafa at südüğü, bir desmal_at péyini
 430 yédirtmek nécedi?

Dér: Eh, seün nenün sen çin meler qalsın. Bes sen_üdün meni
 meriz_éliyipsen. Bes sen_üdün meni meriz_éliyip'sen! Oğlan gédér. Oğlan

gédér, dedesine nenesine déyér: Ölme var, dönme yoxdı; süz_o qızı men çin göreg_ulasuz.

435 - Baba can, sen patışah_oğlusan. Sen bi denesen. Sen onu niye alasan!

Déyér: Yox, görek men çin_ulasuz. Bu qız da ki biléy bunu aléy; meselem bir buna niş vra'caq. Qız biléy bunu aléy niş vırcaq.

Belé yéddi gün, yéddi géce toy_élél'leş. Bunu gelin_aparéll'lař. Gelin_aparéllař, yiyen yéér, içen_iç'er; durér dağı'lér_adam'nā. Belé,
440 oğlan_içeri girér. Oğlan ta gire'ne, qız néynér? Bu yana baxér,_o yana baxér; görér bi dene qemeni itidib oğlan, asléyıp mıx'dan. Bu yana baxér géne, o yana baxér; görér bi dene doşabun derisi taxça'da. Gédér, doşabun derisin getirér. Doşabun derisin gédér getirér, doşabun derisin getirennen sora qoyér döşegü üsdüne. Üzünnen yaylığı çekér bunu_üzüne, çadıranı örtér bunun
445 başına.

Qız çıxér gédér. Qız çıxér gédér dedesi évine. Oğlan_éle ordan gelér, qemeni götürér, vırér ki doşabun derisi part_élér. Qarannıxda üç_oyuç bu doşabun derisinnen_içér, déyér: Köpeyin qızı derzinin qızı, qanun béle şirindi; özün néce şirin_idün!? Çırağı qozér, görér; derzinin qızı hardéydi. Bu
450 doşabın derisidi partdéyıb; doşabın derisidi partdéyıb.

Oğlan durér_ayağı, baş götürér, gédér. Oğlan gédér çıxér Çîni Çelebi'ye. Qız da bunnan gédér çıxér Çîni Çelebi'ye. Burda yééller_içéller, gülélleř, danışél'la. Oğlan bunu tanımér. Déyér: Oğlan! Déyér: Belé! Déyé: Belke, sen gédésen,_Allah sennen mene évlat vérdi. Mene bi nişāne vér,
455 gét. Oğlan götürér, muna kemerin vérér.

Belé, oğlan gelér çıxér Mārçin Çelebi'ye. Qız da géler çıxér Mārçin Çelebi'ye. Burda géne yééller_içéller. Déyér:_Oğlan, sen gédésen; belke Allah sennen mene bi dene év'lat vérdi. Oğlan burda bazbendin vérér. İndi, Çini Çelebi'de doğacağ_oğlan. İsmi Bağdat'ta doğacağ_qız.

460 Bu sefer gélélle İsmi Bağdat'a. Burda da géne yéyéle, içélle, gülélle, danışélla. Déér: Oğlan, sen gédésen, Allah, sennen belke mene évlat vérdi, mene bi nişāne vér gét. Oğlan, sahatın açér, vérér bina. Oğlan dér: Bunun nenesi béle, dedesi béle; meselem da men bunu tapabilmedim.

Oğlan çıxér gelér kendine. Nenesi, dedesi déér: Sene démedik: derzinin
465 qızın al'ma. Onnan sene arvatdix 'çixmaz. Sen géd al vezirün qızın, vekilün qızın. Sen gétdüñ, bi dene derzinün qızın aldun. İynéynen sapdan ne çixacağ ıdı? Belé, gelér; qız da çıxér gelér, qız da gelér. Bu gédér, bu sefer vezirün qızın alér. Yéddi gün, yéddi géce bun çun toy élél'le. Qazannarda pilō, xuruş qey'nér. Durér ayağı néynér!? Durér ayağı néynér! Üş dene
470 evlatı oldu axı. Qız, desmalı bağlér qızınun başına, bazubendi bağlér bir oğlunun qolunā, sahatı da vurér bir oğlunun qoluna; déyér sen gédersen déyersen: Çini Çelebi! O déyer: Nedi Mārçın Çelebi! Déyersen: Hara gédésen? Déyersen: Tutmuşam İsmi Bağdat elinnen, gédérem xan babamun toyuna. Belé, bu bacını alélla arıya. Oğlanun biri bu yanda, biri o
475 yanda; bacını elinnen tutupla gelélle.

Déyer: Çîn-i Çelebi!

Déyer: Nedi Mārçın Çelebi?

Déyer: Hara gédésen?

Déyer: İsmi Bağdat elinnen tutmuşam, gédérem xan babamun toyuna, bey
480 babamun toyuna.

Bu oğlan da aluşqadan baxéymış; beyseb gelin gelér axı. Oğlan, baxér, gözü sataşér bu uşaxlara. Déyer: Ay uşaxlar, nemene déyészüz? Déyer: Hés zad! Déyer: Oxuyun, görüm ne déyészüz. Déyer: Men déyerem:

- Çini Çelebi!

485 O déyer:

- Nedi Mārçın Çelebi?

- Tutağ_İsmi Bağdat_elinnen gédérík, xan babanun toyuna, bey babanun toyuna.

Déyér: Xob, yuxarı gelün görüm. Kimün_uşağısuz. Yuxarı çıxélla.
 490 Görér, sahad,_öz sahatı; kemer,_öz kemeri, bazbend_öz bazubendi. Déyér:
 Kimü uşağı'suz? O qız qeyidér, déér: Kimün_olacıx, se'nün. Déér: Menim ki
 uşağım yoxdu! Déyér: Senün. Déyér: Kimün nevesi'süz? Déyér: Men,
 derzinün nevesiyem, senü uşa'ğu.

So'ra gelini üzü rübéytdi qeyterér atınan. Gelini üzü rübéytdi qeyterér.
 495 Qazannar qeynér, pilo, xuruş ..., Gelini üzü rübéytdi qeyterér. Gédér,_öz
 derzinün qızın getirér. Gelini qeyterélleğ. Gédér hemin derzinün qızın géne
 getirér. Déyér: Sen ki meni belke alméydun. Menim_abrımı aparacağ_u'dun.
 Xob, men éşşegün; dürecenab; südüğünen,_atun péyinin sene yédirttim ki
 sen meni qeytermiye'sen.

500 Qutardı gétdi. O yédi, işdi, mekanına gəşdi, bizde burda...

SÖYLEYEN : Meherrem Eli Kerini / 78

DERLEME YERİ : Xalxal, Xıms Köyü

DERLENEN : Masal, Halk Hikāyesi

19

- Qoçan 1 -

Bi dene var_ıdı, adı Qoçan'_ıdı. Qoçan gédér, bi dene xan'nan elli dene at_alér. Déyér: Xan, elli dene mene at vér, iki yüz dene qo'yun. Dédi: Balam, ot_alax varundı? Dédi: Yaxçı otum var, yaylağım var, qeşên. Qoçan néylér, atdarı getirér, bi dene, bi dene ta qış girenéy kimin hamısın satér. Arvadı
 5 déyér: Qoçan, sen, bu xanu atdarın niya satésan? Dédi: Ses_éleme. Bu qoyunnarun da hammısın satér, ta qışın yarısınéy kimin_iki yüz dene qoyun 'hammısın satér. Xanımlı déyér: Baba, Qoçan, ā bu xanu qoyunun...; seher ne cavab vére'cen. Dédi: Baba, senün ne işüe axı. Aparér_o pulları qoyer bakda. Yaz_olér. Yaz_olér, adam yollér xan Qoçan'ın yānna:

10 - Qoçqn'a dénen: Gelsin, görek bu atdar, naxada doğubla? Qoyunnarın balasınan, zadınnan, sütünnen, penirinnen...

İndi, sen mennen soruşgınan ki qış necür geşdi. Sene hardan danışım, bi yılki qışdan.

'Ezel başdan Duxar Xan'a söyléyim.

15 Bi yıl Azərbaycan xarap qalııti.

Uşaxlar qırılıf qar suyu işmekden.

Dereler tepeler mismar_oluıti

Ot_alax bitib yaylax boyıycax.

Héyvan yoxdu, onu yée doyincax.

20 Elim qabuxdan gédib_o héyvani soyéncax.

Bir köpek yéddi léşe sahib_oluştı.

Xan déyér: Bala, oğul, qoyunna bi dene 'qalmadı?

- Xan, bi dene, senün sağlığuva, başuva_nd_osun qalmadı.

- Xob, balam, bu atdardan dé. Atdar nec_oldí?

25 Déyér: Xan, inanmé'san, dur gédek qazıya.

Atdar_arıxléyib dönüp taziya.

Çulun götdük buraxdıx yazı'ya.

Yazı buran_oldu, héş biri gelmedi.

30 Bu gédende de; qedim saxsıydı axı, bu bardaxlar saxsıydı; bi bardax qatıx_aparmış'dı, qatıx. Xan qezebnag_olér, götürér bu; saxsıydı da; bu qatıgı vırér bu Qoçan'un başına. Bu qatıx tökülér Qoçan'ın başına. Qoçan déyer: Allah çox şükür, elhemdulla çox şükür, xanın yanında üzüm_ağ_oldu.

- Qoçan 2-

35 - Xan, men, yaxçı ekin... Menim elimnen bi ekin geler. Bi dene zemi, elli xelver buğda getirer, min kilo, iki min kilo, beş min.

Déyér: Ne istéysen bala? Déyér: Mene yaxçı yér vér, toxum vérgi'ne, buğda vérgi'ne; ekim. Üç_il_ekim, üç_ilden sora, yüz xelver_olar, on min xelver_olar; getirim, ikisi senün, biri benim xan. Men kifletdaram. Çox köpöy_oğluymuş bu Qoçan. Xan götürér, muna; meselem min ki'lo buğda 40 vérér, merci vérér, noxud vérér; bu ekecek. Qeşek yérrerinnen vérér Qoçan'a. Qoçan_ekér, üç_il başa gelér. Hem mının toxumun, hem mının yérrerin yéyib_axı. Géne bu arvada déyér: İstérem, gédem xanun yānna, üç_il başa gelib. Béş_altı kilo qatıx cürreginen; onda debbe döymüş_axı, elan debbedi; gédim xanun yānna. Géne bi dene béş_altı kilolux saxsı 45 doldurér, gédér xanun yānna. Xan déyér: Qoçan! Salam vérér: Xan, sa'lameléyküm! Déyér: Qoçan xoş gelibsen. Xan da söyünér bın çın nemne... Géne yétişér xanun yānna, bardağı qoyér, qatıx bardağın. Déyér: Qoçan dé,

görüm bala, bu üç_ili sen çin necür gəşdi? Déyér: Xan! Durér, ağılér. Déyér: Qoçan, niya ağıléysan bala?

50 Déyér: Xan, bir_ilinkin sıçan yédi.

Bir ilin_ekdim, bir_ilinkin sıçan yédi.

Déyér: Dé, görüm bala, o birisi ili nec_oldi?

Déyér: Xan, bir_ilin uçan yédi. Démeli qarqalar...

Déyér: Dé, görüm bala, o bir_ilin kim yédi?

55 - Bir_ilin nökerün Qoçan yédi.

Qezebnak_olér, o xan da ki, vırér, bu saxsı sínér munun başına.

Déyér: Elhemdulilla, 'çox şükür, xanun yānda benim_üzüm_ağ_oldu.

- Esli İle Kerm -

60 Sene hardan xeber vérim; Ziyat Xan'nan. Ziyat Xan'ın oğul_évladı 'yox. Bir günneri axşam_ıdı, axşama yoxun_ıdı; bi dene gül-i mōla, derviş gelér Ziyad Xan'ın qapısına, oxér. Görér munun xanımı, éle ağılér. Ziyat Xan'ın xanımı ağılér. Bın_için düğü getdi, almadı, pul getdi almadı, derbiş. Nemene getdi almadı. Dédi: Xanım, sen 'derdün mene dē. Men pay_istemérem sennen. Sen niye 'ağılésan? Dédi: Gül-i mōla, benim_oğul_évlatım yoxtı; 65 Ziyat Xanın xanımı. Diyer: Oğul_evlatın yoxdı? Dédi: Xéyr. Çıxadar bi dene alma vérer Ziyat Xan'ın xanımına.

70 Sene hardan xever vérim Qara Melik'den. Qara Melik de bını ılıxısının nökeriydi, bının nökeriydi qapısında. Qara Melik kâferdi; amma Ziyat Xan müseldandı. Qara Melig'ü arvadı gelir, Ziyad Xan'gilde sil - sipir_élerdi, meselem_orde qaza yéerdi, özlleriçün_aparardıla. Bir günneri geldi éve. Bu almanı aparér, qoyér bi dene taxçada, Ziyat Xan'ın xanımı. Qara Melig'ün xanımı gelér, görér, eh; bi dene alma, bi dene éve éle bu lamp tekin_ışığ salıb. Götürér pıçağı, bu almanı yarıdan böler, 'yarsın yéer. Qara Melig'ün de

75 qızı yox_umuş; évlət, qızı yox_umuş. Ziyat Xan'ın évlət, oğlu yox_umuş. Ziyat Xan'un xanımı géder_utağa, görer_e; namerdün qızı; bu almanı aradan bölüb yarısın yéyib. Déyér: Xa'nım! Qara Melig'ün xanımına:

- Sen bu almanı niye böl'dün?

80 Diyer: Valla, tamağım düşdü, onun yarısın yédim, xanım. Ziyat Xan'un xanımına déyer. Ziyat Xan gələr. Durar, cereyānı mın_ıçın danışar. Diyer: Baba, sen_o paranı eğlen yéğine. O avrat, gələr,_o paranı da yéer. Ziyat Xan'un xanımı, o para almanı yéer. Da burda zidd düşelle. Ziyad Xan, Qara Melig'i darxanasınnan çıxadar, çıxadar bu darxanası... On yéddi il_aradan géçer. Bu Qara Melik de burdan çıxar, kâfer_idi. Vır'ar, bi dene Qara Meliy'ün 85 qızı olar. Éle hemin saatda, yémişdile, hemin meselem günnerde Ziyat Xan'ın da bi dene oğlu olar.

On yéddi, on sekkiz sindi olar, bunun bi dene lele varıydı, qedim lele diyerdile. Kerem'ü adı, Kerem 'döy_üdi; Yağup'tı; sora qoydula Kerem. Diyerem sene. Kerem, lelesine diyer, nenesine diyer: Men_istérem bi şikara 90 çıxam, lele mennen gelsin. Gédérem şikara. Diyer: Gédé'sen, leleni de özünnen_apar. Yağub'un bi dene Tellan varıydı, şuxu tellan, elinde. Bu tellanın götürélle, tiri kamannan gédélle. Çox gédélle, az gédélle, oya gédeller. Çox gédelle, az gédelle, gédelle, bi dene bağa düçar_olalla. Görelle, bağ döyre qeşek duvardı; amma bağa yol yoxtı. Bu tellan, Ziyat 95 Xan'ın_oğlu, Yağub'un_elinnen_uçar, géder bu bağı içine. Bular boynalalla, baxalla, görelle, bu bağın_ortasında bi dene cavan qız var,_eslen baxmalı döy cavannıxda; tellan da mının qucağında. Yağub durar_oxuyar. Görür pulo asıptı, ténçe yanér:

Éy nāzeni, yandı senün tās kababı birincün.

100 Bırax bu tellanuñ, esli var,_esli.

Esli'nü adı Nergiz_idi, Qara Meliy'ün gızını adı Nergiz_idi. Bırax tellanı, esli, var_esli. Orda qaldı adı Esli. Bu. Durér, déyér: Gel, bu tellanı

kerem_éyle mene. Yağub'un_adı oldu Kerem, burda Kerem_oldu. Sözüm yō, bira'xar, onun tellanın bira'xar, gelelle éve.

105 Bular gelelle éve, gün be yün↑ bu Kerem'ün rengi saralar, gün be yün mının rengi saralar. Bir_ay_olar, iki ay_olar, Kerem_eslen_olar sap 'sarí. Bu Ziyat Xan'un xanımı diyer ki leliye: Lele, o günnen siz_oa gétdüz Kerem'inen, Kerem_adın da çöürüb; Yağubıdı; eylen déyész Ke'rem. Dééy: dāstanı sen çin diyerem.

110 - Bu ne görüfdi? O günnen mının rengi gün be yün saralér.

Ziyad Xan'ın xanımına diyer: Valla, biz géttik, bi dene bağa düçar geldik. Kerem'ü elinnen tellan_uştı. Quş_uştı gétti bi dene bağa. Orda bi dene qız var_idí. Kerem_oxudu, déér: Bira'x tellanı, esli var,_esli. O qızın_adı Esli'ydi. Qız da dédi: Gel, kerem_éyle, bu tellanı 'alma mennen.

115 Senü oğlun_adın qoydu Kerem, Yağub'un_adı oldu Kerem. O günnen,_o qızı görüştü, mının rengi saralér. Bu Ziyat Xan,_adam yollar, adam yollar Qara Melig'e, diyer: Sen ge, qızun vér benim_oğluma. Diyer:_On yéddi il bunnan qabax yadundadı, senün_öz derxanunnen meni çıxatün? Mennen senün familligün tutmaz. Dédi: tutmāz? Elan_orda bağ düzeldifsen, zad
120 düzeldifsen, benim yérimnen çıxgına. Diyer: Xob, çıxaram. Bu, burdan köçer, bu burdan köçer.

Kerem, o günnen leleni götürer düşer bu qızun dalıyca, Esli'nin dalıyca. Bular gédelle, Arzırım'ın dağında qış_ıdı. Bular_Arzırım'ın dağında, qar geler, qar geler. Lele diyer:

125 - Çıxtım_Arzırım'ın dağına.

- Onda gördüm, direm direm qar gelér.

Dédim:

- Ağa Kerem, gel buradan qeyid'ek.

- Dédi:

130 - Ziyad Xan_oğluyam, mene ar gelér.

Bular, dörd_ay qaru içinde qalalla. Bu lele öler. Lele öler; ama Kerem_ölmez, haqq_aşığı. Lele öler, dişleri ağarar, barmaqların bücürü çatar. Kerem diyer:

Da'nış lele, dil'leş lele, din lele.

135 Lelem bu dağda yatıptı.

Barmaqların birbirine çatıptı.

Da'nış lele, dil'leş lele, din lele.

İndi çıxar_üstümüze gün lele.

Lele, mennen niye zarafat_élésen? Niye gülé'sen?

140 Baba, lele, elan néçe aydı ölüb. Vırar, yazın qırx bésinde kârvannar, burdan géçéymişle at, qatırına. Görelle, bu qedde orda baca; şepedi; baca açılıb. Baxalla, görelle, bu qaru çinde éle bi nefer_oxéér, oxéér burda. Bular gelelle, Kerem'i birdan çığadalla. Kerem'i birdan çığadalla, aparalla avatdığa. Lele da öldü da, qaldı Kerem tek. Kerem_éle görér; Siriquyruğ; day yazın

145 qırx bésidi, zadı; qeşek gügeyim gül_açıb. Déyér:

Sene qurban_olum Siriquyruğun kolları.

Ne başuvu örtüfsen Esli örten şalları.

Mene görset Esli géden yolları.

Görüm, Esli hansı diyäre gétti.

150 Bilexire géçér, görér bi dene çoban burda var. Çobana déyér:

Çoban_āli, çoban_āli!

Çoban néynér dünya malı.

Burdan bir dik daban geşti.

Sarı başmaq, gümüş nalı.

155 Çoban durér, buna déyér:

Qara Melig'in köçün gördüm.

Üsdünde bir laçın gördüm.

Döhr_bir yana, bés bir yana

Esli xanımın saçın gördüm.

160 Bular, burdan redd_olér, gédér bi dene kende düçar_olér. Axşam_olér, bi dene qarıya qonağ_olér, bi dene qırıya. Déér: Qarı nene, bi yece mene yér vétersên? İndi, zatta bırdadı; sorağın tutub; Qara Melik bırda. Qalér bırda. déyér: Qarı nene, benim dişim_ağrér.

Vezirganam yüküm gelér dalıdan.

165 Tamam yükü, héli, mixek, dermandı.

Qarı nene, sen qarısan, senün gözün_işlemez.

Qoy, Esli gelsin, ağ_elleri femandı.

Qarı, 'dört dene munun dişin çekmişdi. Gördü olan, qarı, bunun dişin qutardı. Éşq, ... eşqdi, bilmirdi, saf dişin tamam... Bu diyer: Bu hardan, bu
170 Esli'ni tanéér!? Diyer: Cereyan bu cür. Géder, Esli'ni çağırar, getirer. Esli gelir, Kerem'i görer. Esli, muna diyer: Ne terg_édibsen... Kerem'e diyer Esli:

Ne terg_édibsen bédovları, quşları.

Ne olufsan_Érmeni'ye müşteri.

Çektiripsen sedef kimin dişleri.

175 Sen qocalıpsan, dahi sene qız gelmez.

Kerem durar, bunun cavabın diyer:

Getiripsen qerib yérde gül mene.

Burda yaraşmaz tirme mene, şal mene.

Men qocalmışam, dahi gelmez qız menē?

180 Helbet gelir qarı qoca, dul mene.

Kız görer_ē, 'dedem vay, bu buna incidi. Kerem narahat oldu. Durar, diyer:

İdāreden gelér benim yaylığım.

Anam qoymér ki men yaylığımı bağléyım.

185 Haçan haçan déyim, yar yar déyim_ ağléyım.

Görer, Kerem gene başını qōzamadı. Diyer:

İdāreden gelér benim yélçegim.

Anam qoymér yélçegime gül çekim.

Haçan haçan déyim, yar yar déyim_ ah çekim.

190 Ağa Kerem, mennen incime. Gel, vérim senün_ altı aylığın.

Altı ayıdı, munu görmemişti. Yanı vérim, _öpüş vérim sene. Burda, bu qarını évinde yéddi gün qalalla. O yannan bi dene qonşu görer_ olan; bu Esli, bu qarını évinde, éle, altı yéddi gündü... Géder, Qara Melig'e xeber vérer. Xeber vérelle. Qara Melik, burdan da Köçer. Burdan da köçer, géder bi ayrı diyara, şehere. Şeher, tamam, _olar böyüg_ adamun şehriymişle. O zaman şeher, bu qedde döymüşle ki, otuz_ évli, qırx_ évli, ona diyelle şeher. Kerem géder bura, Kerem géder bura. Qara Melik görer; oxede ki bu Qara Melig'in dalıyca gezmişti; sürü, ilxı, 'hamısı gétti. Qaldı bi dene eşşek, bi dene Esli, bi dene xanıımı; üş nefer; bi özi, bi xanıımı, bi Esli; bi dene eşşek.

200 Da bını béçara éler. Géder, bı yannan, _o yannan şikayet_ éler:

- Baba, bu cavan, day meni béçara éléyipti, mennen_ el çekmér.

Gelelle, diyelle: Cavan, sen binnan ne istésen? Diyer: Men, bu qızı istérem; bu qız da meni istér. Qara Melig'e diyelle: Qızı niya vérmésen mına? Diyer: Qızı, muna vérrem. Qırt dene deve, dizi qara, gözü qara, yükü lél ve cavahir_ ola; men qızı mına vérrem, men qızı buna vérrem. Durar, géder, iki rüket namaz qılar, diyér:

Éy, benim dalıma, küregime el çeken_ Alla!

Éy, meni yéddi ay qar_ içinde saxlıyan_ Alla!

210 Bu Qara Melik, menden 'qırt dene deve, dizi qara, gözü qara istér; yükü
lêl ü cavahir_ola. Bu görer qıble semtinnen qıñr dene deve cüloları yoxtı. Axı
devenün cülodarı olar; cülodarı yoxtı. Qırt dene deve, dizi qara, gözü qara
gelelle. Tamam, bu şehrün sultannarı, zatdarı yığışıb bıra. Develer gelir,
dizin qoyalla yére. Bu xannar, sultannar diyer: Qara Melik, day ne 'désen?
Diyer: yō, bu cādugerdi, bu cavan. Men qızımı buna vérmerem. Kerem diyer:
215 Vérmersên? Diyer: Xér. Diyer: Duru ayağa héyvannar, éle, béle gelipsüz,
béle gédün. Bular kirpik çalana görelle, develer burda yox_oldı.

Bilexire, hes zad, çox bının dalıyca... Bu, olér yétmiş yaşında; Esli olér
yétmiş yaşında. Érmeniler déyér: yétişméyib. Müselmannar déyér: Yétişib.
Buları quyléyıf'la, ikisin, birin sağda, birin solda; Qara Melig'i bularu
220 ortasında. Esli'den qızıl gül_emele gelér. Kerem'ü üsdünnen bu qızıl gül, éle
gelér bular_istélle; bu qara tikan, qara Melig'ü üstünnen bi dene qara tikan
gelér;_ortada qoymér, bular baş başa deye.

- Şah İsmail -

225 Şah_İsmayıl gédér Gülzar'un dalıyca. Gülzar harda olar? Duxarxan'da,
Çemlibél'de, Duxarxan'da, Gülzar. Gülzar'ı yuxuda görüb, bunu adaxlısıdı. Bi
dene emisi oğlu var_ıdı Gülzar'ün, gücünen_istélle, vérele bunu emisi
oğluna; Çemlibél'de. Durér_ayağa, atı minér. Şah_İsmayıl da çox qutrettiydi.
Durér, bi dene qeşeng_atı var_ıdı, atı minér, gédér Gülzar dalıycax; gédér
230 Gülzar dalıyca. Bi dene qesr gelér Şah_İsmayıl'un qabağına, qesir.
Qedim_imarata qesir diyerdile. Bu üş defe bu qesri dolanér, görér bunun
qapısı yoxtı, qesirin qapısı yoxtı. Dédi: Perverdigārā, adam hayannan girér
bura, bu nemenedi! Éle bi günbez tekin şişe gédib başı yuxarı. Şah_İsmayıl
déyér, oxér burda:

235 Ne yolu var, ne yolağı.

Erşe çekilipti tağı.

Burda yazılıb qala adı.

Qesir, sennen yol_isterem.

Mōlamnan_umdād_isterem.

240 Görér, yox, hêş xeber yoxtı.

Déyér: Şah_İsmayıl. Öz_adın déyér:

Şah_İsmayıl, bu ne 'hindi?

Dürüs messeb, yaxçı dindi.

Çek qılıncın, qesri sındır.

245 Qesir sennen yol_isterem.

mōlamnan_umdad_isterem.

Qız, bu qız, Şah_İsmayıl'ı yuxuda görmüşti. Diyer: E, bu öz_adın dédi. Bu, éle Şah_İsmayıl'dı. Qıble terefinnen bi dene qapı açılar. Girer_çeri, görer bi dene qız; hêş kes yoktı. Hêş kes burda yoxtı, adam yoxtı. Bı qız_ için oxuyar. Bu qızun yéddi qardaşı var_ıdı, bular gédible cenge. Qızın da adı 250 Peri'di, Peri Xanım. Bunnan géce birda qalar. Seher géder görer; qız démişti; görer, iki dene yoldı. Diyer: Perverdigārā, men, bu sağınan gédim, solunan gédim, hansıyan gédim!? Qeyidim, Peri Xanım'nan soruşum. Qeyider Peri'ye diyer: Men_istéydim sağcéynan gédem. Solunan gédim, hansı 255 yolunan gédim? Peri görer yō, bunun göylünde bi şıltax var. Peri Xanım diyer: Oğlan, istésen metlebüe gédesen, sağ cādéynan géder, xeternāk sol cādadı. Ne vardı göylünde senün. Bu durar diyer:

Men,_istérem sağ cādéynan gédem.

Bu bardı göylüm; bir cüt busa al, lütf_éyle.

260 Bu bardı göylümde benim.

Peri, durar, buna diyer:

Oğlan, danışma nāberbut.

Būsa yérine zernebut.

Ne var_ıdı göylünde senün.

265 Bu durar, diyer Peri Xanım'a:

Girrem, bağuyu gezerem.

Şah memeni budaxdan_üzerem.

Qorux şāhun_olsa, pozaram.

Bu 'vardı göylümde benim.

270 Bu Peri Xanım da pehlivan_ıdı_ıya. Görür, yo, bu beter_oğlandı.

- Eger, men muna ecelin, zadın_éşsem, cēlin_ éşsem, bu burda meni öldürer.

Bu durar, buna diyer:

Men bi quş_udum, döyr_éylerdim havada.

275 Şah İsmayıl'a déyér:

Men bir quş_udum, döyr_éylerdim havada.

Tellan kimin yatmaz_ıdım yuvada.

Yéddi qardaşım yéddi ildi davada.

Ne 'vardı göylünde senün?

280 Durér, déyér:

Özümi qardaşalaruva yétirrem.

Ya öllem, qutullam ya xeberin getirrem.

Durér, sağ cadéynen gé'dér; démişdi da; sağ cadéynen gédér. Düşér bi dene cengele. Görér, bi dene bırda imarat var, bi dene bırda imarat var. 285 Gédér, görér bi dene imarat var. Atın çekér bi dene töyliye. Görér, kişmiş, noxud, bu axurrar doludı, atın véllér bırda. Bu töylenin yēsi de bi dene qızdı, onu adı Erebi Zengi'di. Bu, günde gédér Helep şehrinde dava élér, axşamlar gelér, bu qız. Gelér_atı nerilliye nerilliye; gelér töyleni çeke; Şah İsmayıl'un_atı qoymér bu at gire içeri. Erebi Zengi dééy ki bu necür_adamdı

290 ki hele, bu bunu atıdı, 'özü nemenedi. Gédér, görér, oturub qesride qaza yéér. Bunun da sindi nemenedi, on sekkiz, bu zamandadı Şah_İsmayıl. Erebi Zengi de niqab vırıb, niqab. Qeşeg, birda nahar yéér, şam yéér; seheri yola düşér. İstér géde, Erebi Zengi; bi dene kesme yol var_ıdı; gédér, bunun qabağın kesér, déér:

295 'Oğlan, seni, bu yollara kimler salıptı.

Pehlivan nehresinnen_at şihesinnen

niye rengin saralıpdı, soluptı.

Şah_İsmayıl'a déyér. Diyer:

Meni, bu yollara mōlam salıptı.

300 Görérém_ağzuva 'qāra salıptı.

At niqabun görüm_arvatsan, kişi.

Ereb-i Zengi diyer:

Menim, bu dağda oxum meler.

Dağlar_ingiller, daşı deler.

305 Sennen büyük, büyük kimse kimseler

Adımı bilméyib héyran qalıptı.

Onnan Şah_İsmayıl_özüne geler.

- Olan, bu necür pehlivandı; mene déyér: Rengün saralıptı, soluptı.

Bular güleşelle. Güleşelle, Erebi Zengi, götürer qoyar dizinü altına. Bını yıxar. Bu, bi dene ah çeker. Diyer: 'Nedi? Diyer: Valla, meni öldür;_ama iki kelme, menin namazım; bilmérem, sen Müselmansan, kâfersen; iki kelme namaz qılam, sora meni öldür. Durar,_iki kelme namaz qılar. Dééy:

Éy benim 'dalıma el çeken_Alla.

Meni, bu yollara salan_Alla.

315 - Mene kömeg_olgına. Bu bilmérem_aravattı, kişidi. Éle, quş tekin meni qoydu dizinü altı'na.

Ereb-i Zengi, görer_olan, bu cavan gelér; dizéy kimin torpağa batér. Allah, bına güj vérdi. Yétişér_éle, Erebi Zengi'ni yıxér, bunun niābı atılır. Görér, bi dene ar'vad,_éle bu lam tek. Déyér: Menim_adım 'Ereb-i Zengi'di.

320 Men, min dene seni tekin pehlivanı öldürmüşem. Ehd_élemişdim, herkes meni yıxa, me ona gédem. Götürér_aparér qesrine, qırt dene ambarun_açarın vérér; bi dene, bi dene açér. Déér: Ge bıra. Her_ambara gédér, görér, yüz dene pehlivanun başı bi terefde, zadı bi terefde. Déyér: Bücür_oğlullar, görésēn? Min deneden çoxtu, tamam bılar geliple, bıları

325 öldürmüşem; amma men, sene geleceyem. Sen 'hardan gelib, 'hara gédersen, neyçin gelibsen? Diyer: men gédérem Gülzar'ı getirem. Diyer:_Eh, Gülzar'un seher toyudí.

- Néce toyudí?

- Onu vérible emisi oğluna. Gülzar ağılya ağılya; Gülzar razı dör. Gülzar, seni yuxuda görüştí. Sen Gülzar'ı getireemmersen, Gülzar'ı gere men getirem.

330

Bular, seher durélla ayağa. Atı minér. Erebi Zengi'nün de bi dene atı var; atın adı Ejdehaxār'dı, atın_adı. Atı minélla, gédélla Helep şehrine. Heleb şehrine, Gülzar_éllerine, Çemlibél'e. Görelle, seher nahar vaxtıdı; on

335 min dene at çapélla birda. Qızı da mindirişle, istélla dolandırélla, o zaman aparala. Muun toyu... Bılar da qeribedile, atı çapélla. Diyer: Sen, götürebiler'sen qızı, Gülzar'ıl? Odéy,_o Gülzar'dı_ya. Göti, men senün daluyca gelim. Şah_İsmail, géder bunun qolunna tuta ki; necür_olér götüreemmér, Gülzar yıxılır. Bi yennen,_o yannan istér dāvā_ola, bını virala.

340 Erebi Zengi déér: Bala, at çapan'da bu'nu atı deydi ona, yıxıldı da. Bilexire, ram_élér. Gülzar'ı mindirélla. Atı çapan'da Erebi Zengi, Şah_İsmayıl'a déyér: Şah_İsmayıl, men, qızı götürecem_e. Sen benim dalımca

gelebilersên!? Diyer: senün qadoo allam. Se éle qızı götü. Bu bilevās_at
senün dalunca geleemmér!

345 - Gözle, seni yétirelle_ye, on min bırda at var. Men qızı göttüm, géttim;
amma meñim dalımca ge.

Bir de dolananda, oynadélla atdarı ki Erebi Zengi elin_atar;_élebil bu
istikan; atar_atun terkine ki Şah_İsmayıl da bının dalıyca. Bılar, bırdan
meselem géderler Kivi'yéy kimiñ. Bılar_éle uçalla. Aradan_uçar. Götürelle
350 qızı aparalla, bilaxire.

Ordan da gédelle zadın cengine, Peri Xanım'un yéddi qaradaşının
cengine. Görelle belé, yéddi qardaş; birin_öldürüble; amma altı nefer bi
terefedi, min nefer bi terefe, bırda ceng_élélle. Erebi Zengi diyer: Sen bırda
qal, qızdan yelig_ol, qızın yanında otu. Elen men bıları tārımār_élerem.
355 Şah_İsmayıl'a diyer: Sen_otu bu Gülzar'un yanında. Gülzar'un yanında
oturar_éle, meselem tamaşa élér de. Qardaş, Erebi Zengi, girer,
bıların_içinden min dene qoşunu, éle, on_ı dēğe çekmez töker yére
'hamısınun başın. Sora géder, bu yéddi nefere sarı. Şah_İsmayıl da yavaş
yavaş géder. Bularun bi dene xırda qardaşı var_idi, Qember'_idi adı.
360 Qardaşına diyer: Da'daş, menin bacmı iyi gelér bu cavannan. Dédi: Kişi,
ağıllı... Dédi: Valla, bacımu iyi gelér. Bılar götürelle bu altı qardaşı gédelle.
Bilaxire, orda Peri Xanım'ı alar, burda Gülzar'ı almışdı, burda Erebi Zengi.
Götürer géder.

Şah_İsmayıl, şah_oğlıydı da, Şah_İsmayıl, şah_oğlıydı. Géder. Erebi
365 Zengi, diyer: Şehere girme. Yéksere şahun_évine gétme, dedö_évine.
Diyer: neynim?

- Kanarda çadır qurax. Xeber vérsinne. 'Toy_élesin gelsin bizi aparsın.

Çadır quralla. Gédelle şah_oğluna diyelle: Şah_İsmayıl_üş dene xanım
getirib, qız getirib. Şah gelir bu çadıra, üş dene kızları görer, bulara
370 aşığ_olar. Aşığ_olar bulara. Diyer: Vezirine, vekiline néyniyek? Diyer: Sen,
bu kızların birin_algı'na. Üş dene qızı Şah_İsmayıl 'néynér. Biri, onu olar da.

Diğer: Xob, necür_alam!? Diğer:_o nemedi, üş dene qızdı, bi dene oğlun; gücünen. Vêrse, sadaqatınan, vérmez, gücünen. Adam yollar, Şah_İsmayıl'ın yaanna, qızların yaanna:

375 - O qızlardan birin vérsin mene.

Ereb-i Zengi güler, diğér: Doğurdan déyésên? Diğer: Valla! Diğer: Gét, dénen gelsin. Yüz min dene qoşun yığsın gelsin. Bücür gelmesin. Men géderem_onun dedesine, şaha.

380 Ağa, sene hayannan xeber vérim, Erebi Zengi, Şah_İsmayıl, Peri Xanım; Peri Xanım da éle pehlivan_ımış; görelle éle qoşunnan gelélle. Bular geleni éle yıxalla, geleni doğralla. On min qoşunu Erebi Zengi vırar birbirine. 'Hamısın doğralla. Görér ki Şah_İsmayıl'un dedesi, bu qoşun 'hamısı zad_öldü; gelib bını da öldürecegler._O da sekte éler, öler. Sora bu qızlara yelig_olar. Üçü de bunun xanıımıydı da. Sözü_m_onu o dedesindéydi.

3. Ağz Bölgesi: -Ir, -Ur Ağzı

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31

SÖYLEYEN : Hürmüz Nemeti / 71

DERLEME YERİ : Xalxal Merkez

DERLENEN : Röportaj

20

- Hacı aduz nemenedi?
- Hacı Hümüz Nemeti.
- Neçe yaşuz vardı?
- Yétmiş bir.
- 5 - Ne işe baxarsan?
- Şuğlum xarbarfuruşıdı.
- Xarbarfuruşuya göre bi dene xātire ya cavannuğuzdan ya xıdmetden bi istérem dōrt bēş deyğē sesüzi zebt_éliyem.
- Éle evellinen, qedim tūkanımızdan xarbarfuruşi varımızdı. Elen de ki
- 10 - men, onu idāmesin... Veli xob day qocalmışux.
- Siz_éle esil Hirōlusuz da.
- Lab_esli esl Hirōliyam, Xalxalıyam.
- Bi dene xātire danış.
- Bi dene xātire nemene danışım. Qedim Rasta'da tūkanımız var_ıdı.
- 15 Soradanan ayrıldıuq. Özüm, ayağ_üstü al - vér_éledim; dūbāredennən geldim gine bi dene xarbarfurūşi özüm_aşdı. Dōrd_il gétdük Téhran'da qaldux. Narmek'de tūkan_aşdux. Yoldaşım nāmuvafig_ıdı, cūr 'gelmedük. Men_ordan; tūkanı satdux; özüm gine geldim, Xalxal'da xarbarfurūşi aştım.
- Néçe uşağuz vardı?

- 20 - Yéddi dene. Bir zencan'da o'lar. Sebiyeler biri Tebriz'de olur, biri Erdebil'de olur, biri Téhran'da olur. Oğlannar da biri serbazdı el'an; biri de burda maşını var, tükanda da mennen_olar.
- Özüz néçe bacı qardaş_uduz?
- 25 - Özüm, bi bacı bi qardaşux, elbet'de dede neneden. Bi dene neneligim 'vardi. Neneligden_ayrı qardaşım var, o da Téhran'da olar.
- Xalxal'ın bazarı, ekseren Erdebil'den xerid_élér ya Téhran'nan?
- Téhran'nan da getiri'rük, Erdebil de şirketder yazır, getirir vérir. Özümüz_Erdebil'den getirürük. Tebriz şeyin Tebriz'den getirrük, Erdebil şeyin_Erdebil'den getirirük, Téhran şeyin Téhran'nan getirürük.
- 30 - Xalxal'ın kéşāverzi mehsulları nemenedi, nemene ekelle?
- Kéşāverzi de buğdadi, mercidi, arpadi; miyvecat ki bağlarda var'di. Miyvelerin_içinde de alma, armutdi, bırdı, Xalxal'da mēmülen_olar, bağlarda olar. Etraf ketderde de ki bostan filan ekeller. Ketderde ekeller; xır'ça, qouun, qar'puz, xı'yar.
- 35 - Xalxal'ın neğed cemiyeti vardı?
- Teğri'ben Xalxal şehri atmış, yétmiş min zad_olar, teğri'ben yétmiş. Yo da indi, qabax ki o mesem Téhran'a, zada gédéydile ketden, etraf ketderden; indi day gétmille el'an. Gétmese de selahdi. 'Elan mercinin kilou sekgiz yüs Tümen, doqquz yüs Tümen. Ketde özü keşāverziye baxsa éle her nemenedi elan. Allah rızası, 'alan buğda meselen iki yüz_elli Tümen, iki yüz yétmiş, iki yüz heştad Tümen buğ'da. Ketde keşāverziye baxsa, béhter_éz Téhran'a gétmekdi. Nésbet qabaxkı'na 'alan keşāverz yaxçıdı; eger meselen işliye, eke, éli'ye.
- 40

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
SÖYLEYEN : Şehram Hesenzade / 35
DERLEME YERİ : Xalxal Merkez
DERLENEN : Sohbet, Anı

21

Men Şehram Hesenzade. Hirō'da zindigi élé'rem, şuğum da ārāyéşgeri. Men_elan, yétmiş birden bu 'şuğldayam. Teğriben_on béş_on_altı ildi, bu şuğlda'yam.

Bi defe Téhran'da Yusufabad'da işlirdim. Bi dene xanım, bi dene uşax
5 getdi, başın vırdı. Başın vıranda men, bu uşağın qulağın qéyçiyen 'kesdim. Day gördüm munu istir qanı çı'xa, téz maşını götdüm dōründe dolandırdım. Gördüm qanı çı'xıb. Dédim: Xanım, valla maşın kesdi. Ağa bizim bu qedimnen resmdi, diyelle. Bu ketderde birinin bi yéri qanı'yardi, fōri götürerdik bi dene parça yandırıp basardığ_onun qulağına. Men qaşdım téz
10 abdarxanadan bi dene parça yandırdım getdim, yapışdırdım mının qulağına. Ağa, bi defe gördüm_arvad ne qışqırır. O benim_éle bi dene éle gözel xātirelerimnendi.

- Hiro'un gezmeli yérrerinnen dé Şehram.

- Hiro'un gezmeli yérreri; İsti Su'umuz var, Ezno'umuz var, Endebil
15 kendinin zatdarınnan var. Bizim şehrün gözel yérreri var; veli bizim fūrsetimiz yoxdu, o cūr gezmeyine. Özgeler gelir, 'istfade élır; biz_özümüz, mütesfane öz şehrimizde o cūr ki gerek 'istfade élıyek, élıyebilirik.

- Rāzısan işünnen ya yo?

20 - Tebiyeten herkesden soruşsan_öz şuğlunnan razı dōr; veli men, şuğlunnan; şükür_Allaha'a zindegimi mınnan qa'zanmışam. Zindegim, uşağım, arvad, u'şaq, bi dene zehmet çekdiyimiz; bi dene

év_almışiq balaca. Bi den de köyne elli altı maşınımız var. Görek,
qısmet_olsa, onu da véreg_inşalla qarxaniya, bi dene sıfırın götürək.

25 Allah şahiddi, eger fūrset_o'la, 'arızumdu, bi gün feqet Türkiye'e ayaq
qoyam.

SÖYLEYEN : Letif Qurbani / 60
DERLEME YERİ : Xalxal - Merkez
DERLENEN : Anı

22

Anı

- Menim_eqîdem, selîqem, 'çoxter diyerem ki bu uşaxlar, cavannar sālīm bare geleler, sālīm yaşıyalar. O 'arzular ki varrarıdı, bıların mesem_üreñlerinde; bını yaxşı mēqul sūretde éliyebilelle ele yetirsinne ve onnan_istifāde élesinne; veli mütēssifāne 'elan qomrah yollarınan. Helbetde
- 5 fezā ve moqéîyet de müsteiddi oların fikrin münherif_élesin. Men bi dene xırdaca xātire ki éliyebillem zad_éliyem. Men_için hemmeşe; bu sādāqetimi, ātifemi éliyebilirem nişan vérem ki bi dene 'oğurrunu men getirdim_év'de erziş vérdim. Uşaxlarıma dédim: Emu'a éhtirām_éléyün, qonaxdı bize filan. Onun da tuli tefsiri çoxdu.
- 10 Men gédirdim Tebri'z'e. Men durmurşdum pādıqanın qabağında. Bi dene cavan, uca, bi héykelli bir_oğlan_ıdı. Men maşını danışdım. Biz otu'randı, bu da oturdı bizinen. Oturdu qabaxda benim ortancıl_oğlumunan men dédim:_Ağa, bu maşın der'besdi. Uşaqlar dédiler: Oturub da. Onda da iki nefer qabağa oturabilerdi. Biz gétdük. Yaxşı ki men,_onı, o yére ki
- 15 gédecey_idik, merāsım var_ıdı; ora dēvet_élemedim. Orda:
- Xudāfis!
 - Xudāfis!
- Hatta Serab'da men géşdim bir yére bir loqme qeza yé'dim. Men géşdim_o gîşenin qabağına pulu hēsab_éliyem; bu şitāb_éledi, gbeldi mene:
- 20 - Ağa; tārıf hāletinde; icāze buyur, ağa-yé Qurbānî...

50 nāpāk_adam_ımış. Meseletün bu bücür vāqi olub. Elan, veqti sen misāfirete
çığısan, cibinde pulun_olsun da. Men vérdim; veli Allah'ıma şükr_éledim:
Perverdiyāra çox şükür, hādise ya'ranmadı, bi dene hādise yaranmadı.

Gétđi. Bu adamı yola saldıx. Hatta oğlumun biri de mının dalıycax gétđi,
qarajdan yola salsın. Dilvāpes_oldum, qaldım caddede ki görüm; mabada
55 buni taarif_éliye. Mını, diye meseletün ge gédek qonağ_o félan. Zéhnimde
'entiqe şeyler xutur_éledi ki bu adamı olar; adam örgeder; savāri gelir
qabağa ya qéyri éler. Pézэшkinen filannan irtibatı olar. Bi dozdāni xassi
olabilelle bılar. Bücür zéhnime şeyler... Üreyim vırdı tā otobus gelib
redd_olunca. Oğlum da çerxinen geldi. Menim_üreyim düzeldi.

60 Bu çıxdı gétđi. Erz_osun, bunu üstünnen bi on bész gün géçmişdi, bi
'ağéyi gördüm, hemen maşınnan ki mını getimişdi menim tükanimın
qabağına, gördüm hemen maşınnan geldi dayandı xıyabaan_o elinde. Yavaş
yavaş geldi içeri, mene sarı. Mene dédi ki ağa, meni tanéésan, ağa-yé
Qurbānî? Dédim: 'Belé, kāmilen tanéram. Siz, ağa Rızaa'n dostu döysüz
65 beye? Bu döndü, béésla bēhāleti şökHzede mene dédi: Ne ağa Rıza'nın dosti.
Mene géç_içerde, tükanda tērif_éle, görüm. Erz_osun; mōzu nemene, ne
ağa Rıza! Dédim: Valla, qeziye bıdı. O dédi: O qeyidecek Erdebil'e. Onnan
men dostam xānevādegi filan. Men de onı tanı mırdım. Bi defe bücür yolda
sōhbet, ras gelmişdi mene. Dédi: Vay, vay, vay, vay, vay, benim_öz başıma
70 da o bōrk qoydı. benim_oğlum qāziydi, dédi mene: Bu adam_oğurriymiş.

Men bu sōhbeti élérem sen_için; tecrübe ola cavannar_için. Éşitse herkes
bu sözi, mın_için bi dene ayıxlıx yarana.

Erz_osun, dé'yédi: Erdebil'de saxlamışdım términalin qabağın'da. Men
misāfir mindirem ki bész Tümen axşama pul çıxardam_özüme. Bu geldi: Ağa,
75 qabax sendeller benim. Qabax sendelde ki kimler_oturub, men_oturam.
Men de söyündüm. Veqti onu mindirdim, geldim Xalxal'ın virüdisinde,
qen'nādide saxladı meni. Géşdi, endi aşağı; elin vırdı hōlinen cibine, qeyitdi ki
menim pulum yaddan çıxıp qalıb_Erdebil'de, zatda. İştibahi minmişem felan.

Men de dédim: Olsun. Şexsiyetinnen, qarxanasınnan, özāsınnan danışıp.

- 80 Men eslen mına démişem: Hetmen, entiqe adamdi. İmkanatdı bir adamdi, şuurru bir adamdi, cavandi. Héykeli adama oxşıyır. Day çekdim keşōdan, iki min Tümen, ne ğede; dexilde, maşında pulum vardı; vérdim mına. Pulu vérdim. Bu gétđi qennādi aldı. Dédim: He, getirdi qennādini de bi'ze. Xanımmım da hemen qennādini atdı 'éşige. Dédi: Men de nāziridim ona.

- 85 Bēs bu 'adam; erzi bé xédmet; bi dene rind imiş. Hem men ona télfon vérdim, hem o mene télfon vérdi ki her an bunnan bir serinexi ele getirsek, birbirimizi cereyanda qoyax ki bunun hēsābın mütevecci ola. Bu idi ki benim o yéréy kimin yadımda qalan.

- Bına ağa, biz peziralıx, évde qonaxdı da. Biz Türkük. Men bu uşaxlara
90 meselen hemmeşe neğl éliye'rem ve özleri de şāhid ve nāziri cere'yandıla. Déyerem: Bé-évnāni tecrübe 'huşyar olasız zındıyannıxda. Bilesiz o zişt adamlar, nāpesend adamlar ya dedesi fāsiddi, ya nenesinde bir müşkili var imiş. Bucür bir; béésla; qedem götürüb. Her insan, éliyebiler, rizqin te'bietden alsın. Mānendé bi dene telebkar, bédéhkardan pulun alan tekin
95 insan éliyebiler, tebietden öz rizqin alsın.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
SÖYLEYEN : Erjeng Xudaperest / 65
DERLEME YERİ : Xalxal - Merkez
DERLENEN : Eöportaj

23

- Haluz yaxçıdı da?
- Qurbanam, çox memnun.
- Aduz nemenedi cenab?
- Men Erjeng Xudāperest'em.
- 5 - Néçe yaşuz vardı?
- Men teğrî'bēn qıx bēş sinnim vardı.
- İşüzde éle ekkāsidı da?
- Belé işimiz_éle evvelden... Evvel bî, Tebriz'de olanı zatda işliyerdim, bücür cülubendsāzde filanda. Sora tēğiré şoql vérdim. Teğriben geldim şuqli ekkāsiye. Şuqli ekkāsiden sora idāme vérdim, tōsie 10 vérdim. Fé'len ekkāsi, amatoremlen, félen.
- Siz_éle Hirölusuz?
- Belé, eslimiz_Ele Xälxallidi.
- Xalxal'ın cemiyeti ne gederdi, Hiro'un?
- 15 - Cemiyeti atmış min nefer_olar.
- Bi dene xātire tērifle.
- Xātire, valla nemene danışım_axı. Béle yadıma xātire yelmir danışam.
- Kivi'nün, Şeyin'ün, Ezno'un gezmeklerinnen dé.

- 20 - Endebil'in 'gezmeyi vardı. Eylen meselen biz; qedim zaman géder, piyāde élép gelerdig. Elān fēlen maşın vardı eylan. Miledir Bılağı'na yéderig_ora. Xanandebil'di o'ra. Orda istille pisti iski vıra'la. Fé'len hele derdesti iqdandı. Télékabin vıracañla he., derdesti iqdandı. Hele mēlim döy vırala, vırmayala. Télékabinin şeyin getiriple, tablosun vırıpla hele fé'len. Ez'no yo, teleke éle bi zerre fezāyi sebz zad
- 25 cürriyiþle. Béle xas bi şey 'yoxdi. Qerađdi hele bi abşar zat vırala. Suyu çekele apara yuxari'ya. Fé'len hēş şad vırméyıbla hele. Ele bi az fezāyi sebzın zadın, cubkéş zad, filan_éléyib'le. Béle xas bi şey yox.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
SÖYLEYEN : Kamran Refii /
DERLEME YERİ : Xalxal Merkez
DERLENEN : Röportaj

24

- Aduz nemenedi qardaş?
- Men kāmran Refii.
- Néçe yaşuz vardır?
- Otuz.
- 5 - Ne işe baxarsan?
- Tükanda olurux.
- Ne tükanı?
- Levāzim berqidi, mo'bayldi, bucür bi şeylerdi de.
- Xalxal, néçe cemiyyeti vardı?
- 10 - Değiq bilmérem. Éhtimālen yétmiş beş, heştad_olar, şehrün_ıçı.
- Néçe parça kendi vardı?
- Néçe par'ça!? Yadda dör bāver_éle.

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
SÖYLEYEN : Şaban Kazimi
DERLEME YERİ : Xalxal – Merkez
DERLENEN :Röportaj

25

- Aduz nemenedi?
- Şe'ban Kazimi.
- Néçe Yaşuz var?
- Yétmiş yéddi.
- 5 - Néçe uşağuz vardı?
- Altı dene.
- Köçüpler ya Xalxal'da olallar?
- Hammısı gédib, bi dene mehessilimiz var, Zencan'da oxuyur.
- Uşaxlarun néçesi toy_éléyip?
- 10 - Hammısı toy_éléyib, bi denesi qalıb_éle. Hemid qalıb.
- Hansının toyu sen için yaxşıydı?
- Evvel toy, böyüg_oğlandı ki yaxşıydı da.
- Necür_oldu?
- Yaxşıdı da, öz baldızımı aldım. Özümnen bacanaxdı. Öz baldızımı aldım. Özümnen bacanaxdı. Toyu da tüşdi, inqilabın evvelleriydi, aşıx, filan_olamadı; éle béle sāde.
- 15 - Siz xıdmete gétméyibsüz?
- Xééy.
- Necür_oldu, siz maafi alduz?

- 20 - Dühtür Müseddiq'ün döyresinde yüs Tümeniñlerden maaf_oldux.
- Siz tükanın cinslerin hardan getirersüz?
- Bırdan xerid_élerik. Erdebil'den getirel'le.
- Hansı serf_éler, Erdebil'den ya burdan?
- Çox pul_olsa Erdebil serf_éler. Çox puli olan Téhran'a de gédır.
- 25 - Néçe ildi, tükan varuzdu?
- El'an elli bés_ildi.
- Necür_oldu, bu işe baxduz?
- Day kesbi evvel tarabarçılığ_élerdük. Miyve satardım. Miyveden yavaş yavaş...
- 30 - Siz esil Hirolusuz?
- 'Eslimiz Hiroludu.
- Hiro'un etrafında ketderden néçe dene ad_apar.
- Fiyin, Endebil, Alvar, Goransara, Mizin, Mecere, Zéyve, Alışma, Xeneye, Xımıs.
- 35 - Bi dene cavannıx xătirelerüzden biz_için danış.
- Cavannıx necür!? Men cavannığ_élememişem. 'Eslen cavannıx bilmedim nemenedi. İşe meşquludum. Sādeydim.
- İnqılabın zamanınnan nemene yadua gelir?
- İnqılab_oldu. Şah gétđi. Aa-yé Xuméyni teşrif get'di. Bırdı rāhpéymāi
- 40 élirdük.
- Xalxal'ın ketdilerinin ekinecek mehsulları nemenedi?
- Mercidi, buğdaı, arpadı, kürüşnedi, noxutdı. Bağda, 'almadı, armutdı, gilasdı, albalıdı, aluçedi. Gilası gönderélle, albalını gönderélle

RÖPORTAJI YAPAN : Mehdi Xımışlı / 31
SÖYLEYEN : Qulamrıza Hammami /
DERLEME YERİ : Xalxal - Merkez
DERLENEN : Röportaj

26

- Aduz nemenedi?
- Menim_adım Qulam Rıza Hammāmî.
- Néçe yaşuz var?
- Qırx sekgiz.
- 5 - Néçe uşağuz var?
- Üş dene uşağım var.
- Xıtmete ne zaman gédipsüz?
- Xıtmete de elli doqquzda gétmişem. Bir_ay xıtmət_élemişem, sora maafiyet_almışam. Māfiyet-e pézêşki 'gözüme. Onda da ustan
- 10 Tebriz_idi. Tebriz_üsteydi, Xal'xal Tebriz'ün_üstündeydi. Merkez-i ustan Tebriz_idi. Azərbaycan-é Şerqi, merkeziyeti ustan, Tebriz_idi. Gédib_orada maafiyet_almışam. Onnan da gelmişem, izdivac_élemiş'em. Ağam benim kârmendiidi. Nenem de kârmend_idi; bimaristan kârmendiidi. Bırda olarun_elinü altında...
- 15 Héyn-i inki ağam kârmendiidi, éşikde de tükani var_idi, dâruханası var_idi. Tā olarnan, men bāhem nenemgilnen_işlerdim. Bi müddet zamannan sora bilexire olar merhum_öldü'la. Biz dört qardaşix, üş dene de hemşîrem var. Da bu şehrde o ağam merhum_olannan bı yana, biz, çün_o özi dâruхāndan sora mesālihfuruşî élemiş'di;
- 20 fikr_élem, şehirde ikimci mesālêhfuruş_udux. Yani evvel bi şexs, bi nefer var_idi, ikimci biz_udux, bēnam-é Hāmmāmi. Xalxal'da

taniyalla. Onnan_o yana da biz mesālêhfurşluğ_élemişük ta bı
 sahatakan ki xıtmētündeyük. Qeblen de bırdā dōrdük. Biz xıyābān-i
 eslide olurdük. Tükanımız oraydı. Oranı sat'dux, veli bıra benim_élebil
 25 ejdādi mağāzemizdi. Tükan, év_idi. Bıranı yeldux sāl-é heştād-i yēhde
 sökdük, düzelt'dük mesālêhfuruşi aşdux. Bı da benim_oğlumdi.
 Ders_oxuyıb, debîr-yé riyāzi oxuyıb. Bı qızım da var, o da géne
 li'sansdı, teze izdivāc_éléb. Bı dene balaca oğlum var, rāhnımayı oxur.
 Özüm de binnan bırdā meşqulux mesālihfurūşiye, Xalxal'da.

- 30 - Cinsleri, mesālihi hardan alarsuz?
- Biz_ümdeten evail'de bu teverrüm döydi, qaxanalardan_alardux.
 Meseem nümāyendé-yé qāşi İrana, mexsusen Xalxal_ayrıldı, merkez-
 é ustan_oldı Erdebil; Erdebil_oldı, mesem birden qāşi-yé
 İrana'nın_inhisarı numayendesesi seth-i ustan-i Erdebil'de iki neferdi.
 35 Biri Erdebil'de ağa-yı Pursüléyman'dı, ikimci de Xalxal'da biz_idük.
 Mesem hatta Méşkin, dōreber nemene ustanın şehirleri var,_olarda
 yoxudı. Ve 'ayrı cinslerde mute'qābilen şehristan_ıçun serf_élérđi,
 Tehran'nan_ala. Ümde Téhran'nan_alardux. Hala olar ki zirengdile,
 fikr-i iqtisādileri vardı, sermayeleri vardı, olar da mesem
 40 Téhran'ın_istemirdile bazarçısınnan_alala. Gédirdile, qaxanacatı
 tapılla, qaxanacatdan_alılla. Biz,_ekser qaxanacatnan_işlerük.
 Mesem qāşidi, lüledi, elan bı vereqdi; tācir_eliynen_alluq. Ya mesem
 furqunu qaxanasınnan_allux. Lüle polıkanı musteqimen
 qaxanadan_alluq; veli bi séri xorde, rîze şeyler var ki ona göre
 45 qaxanaya gétmey_olmaz. Biden ittisālat saturux. Eqlamın yuxarı alax,
 tēdadın. Min deneye göre qaxana héş 'vérmez. Ocür eqlama göre
 gēdib bāzar Téhra'nan xerid_elerük; veli exir'en kirāye çün yuxarı'di,
 Téhran'nan yuxarı tüş'ür, ümdeten; neinki bizim sinife göre qollu halde
 Erdebil yaxçıdı. Biz gé'dux, meseem Erdebil'ün ümdefuruşunnan o
 50 şeyi alurux, Téhran'nan aşağı tüşür biz_ıçün. Ya mesem Gilan'nan,

Reş'den xerid_élérux. Verği mexsusen_elen çün iskiliye gelir, bendere gel'ir; vereğ_orde tācirin_elindedi. Düz'dü Téhrannın_elindedi; veli 'orde, tehvilin_orde rāhet_alurux, hezînesi aşığıdı. Bi dene néysan Gilan'a, Reş'de biz_içün iki Ton yarım yük vırır; eylan bainki bénzin_o
 55 yan, bı_yandı elli min Tümen; veli Téhran'a yüz_elliye héş gétmir.

- Xalxal'da umumiyette necür géçiniller?

- Biz qeblen bi yirmi il sābiqé-yé kārımız, qāsıbmız xıyabandaydı. Xıyābanın müşterileri ferq_idi bıraynan. Bi dene bazarı var, o da bıradı. Bıra da ki evvel-i bāzardı. Bı sinne yelmişem,_ittilatım_ez
 60 bābet-é qāsıbi-yé mer'dom helşode dōrdi; çün xıyabandaydux. Ümdeten qārmend_işlirdi, rıfahdaydı teğriben. Gelirdi xıyāban menteğesine, xerid zadın_éliyib géderdile. İşleri kārimetçilig. Yanı şoql-i dovvom Xalxal'da yoxudi. Sora ki tōsée taptı, dānişqah geldi. o dānişqah_özü böyüg_āmildi. Mesem Xalxal'da siz qeblen
 65 eşidemmezduz ki biri évin kirāye vérib. Mesem gülerdile, déyerdile: Biri yanı var ki hele biriin_évin tuta kirā'ye? Elan_év tapbağ_olmaz. Çün bıra bazar_ağzıdı, bırdayux. Ümdeten men_elen bı dōreber ketter ki vardı... Meselem Tōlaş, Zéy've, Xımıs, kolllen Xalxal'ın mahalında Mécere, Fiyin, Varavat, Xeneye, āléhāşém, ekser_obirsi,
 70 Heşcin'in ketderinnen; imdeten_oların işleri bi séri kişāverz_idi; onnan géçinille hemen 'yanı. Veli bi séri xob, izdivac_éliyib, cavandı, 'kenttedi, teze ayrılıb, teklif_ağurdi. Kendin o veziyeti yétirmir, cavabqu dōř bu xānevāde dolana. 'Ümdeten gelille bıra. Ekser cunuba ya Téhran'da görüsen péyman'karlığa... Ekser de bıların_işinnen
 75 qārigeridi. Mesem butunarmeye 'görsen müdam geliller, biden otuz ketlerden yığilla aparılla, saxtımansāzi işlerine ya neccāriye. Mesem Zéyve'den_ezcümle mexsus nec'cardi. Ya mesem Pirik, Xalxal'ın ketderinnen biridi, ümdeten daşçıdıla olar. Çün mēden-i seng de orada var, daş. Bıç séri vāqien giriftardıla. Görüsen teref teze izdivac_éliyib,

80 birdan durur çıxır gédir, biden_üç_ay xānevādesin görmür; çün
mesāfet_izāfedi. Gédir, biden_üç_ay, dörd_ay işlir. üç_ay,
dörd_aydan sora; hele arada elan_eznezer-é banki xob müşkilat
heíl_olub, hatta kette de olsa tökür bi şomare hēsaba, xānevādesi alır,
māhāne dolanır. Na'hayeten_özi istiye xānevādesinin yaana gele,
85 bayramdadi. 'Ümde de xalxallının giriftarçılığı caddedi; çün cadde
yoxdi. Her neyi de cadde getirer. Her şəhrin_ābādisiin pāyesi caddedi,
yol. Bi de müşkilat ki bırda var, bilisüz nedir? Eznezer-e iqtisādi
merdüm birbirine 'bedbindile; çün bîkārî çox'di, derāmed_az'di.
Meselen_erz_élirem, men bi dene maşın_alıram, rūberu qonşum_o
90 başdan... Haía var da, bi séri merdüm var; çéşm-i hesādet var.
Müteqābilen men_özümü déyirem. Biden bi nefer gelir bırda, men
göürem meselem_a; ālan teverrüm de bicürdi ki bi dene şāyed tācir
yirmi il zehmet çekip bi sermaye getirib_ele. Mütessifāne görüsen
bir_adam gelib; misal 'dérem, éle bu Xalxal'unda biden zerf-i bir_il
95 şansi iki dene yér_alıb_olub tiryardér. Odu ki çéşm-i hesādet var.
Delili de bîkāridi. Bîkārî de Xalxal'ınkı... Héş şəhr bıra kimin dō.
Men_ümde şəhrleri gezmişem. Misālen_erz_éliğem, Binab
meselen_ezcümle Azərbaycan Şerqi'ñin şehirlernen'di. Ora meseem
şāed héş_on béş_il dör, fermāndāri olub. Siz bi nefer 'Binapli Binap'da
100 tapammasuz ki béōnvāné şexs-é Binapli ola; çi ketdisi, çi şehirrisi;
bîkār_ola. Oğed terħa-yé sen'eti var ki 'orda, 'özleñinnen sora dōrever,
biden Merāğe, Melāyir tamam ketderi gelir_orda işlille. Mütessifāne
Xalxal'ın kollu haída, seddersed o camaat ki kārîkeri işlille;
ferq_élemez, haía fennisi ola, texessüsi ola; mütessifāne bırda iş
105 yoxdi. Éliyemmille, çıxılla gédille, xānevādelerin; derbéder_olulla,
müşkilāt-i xānevādigi îcad_olur. Çıxılla gédille işlille, üç_ay qalılla
gelille xānevāde tēmin_élemir. İşlemil'le 'olmur. 'Elan xānevāde var ki
bırda izdivac_éliyib, görüp tavānaishi yoxti, xanımına, xānevādesine
cavabqu dör; çıxıb gédib_işe. Xob birden gédir şehristana, Téhran'da

- 110 éliyemmir, xānevādesin_apara ora. Hezîné-yé menzil ba'hadi. Mexsusen derāmed, onların derāmedderi ki nisbet vardı, nisbet Xalxal'a göre; Xalxal'da şāyed bi dene xānevādé-yé çaar neferi éliyebile bi iki yüz_elli minne géçine; veli Téhran'da hêş éliyemmez, hêş altı yüz min Tümen. Alır_a; veli hêş géçi'nemmez. Odu ki bēnāçar xānevādesin
- 115 bıraxır bırda. Bı sefeş xānevādeni bırda bıraxannan sora ayrı müşkilât gelir. Bilexire xanımı, eznezer-é âtifi, eznezer-é maddi, eznezer-é me'nevî; oğed müşkilât gelir ki. Bi séri bâesé 'elan xob pervendelerde var dādqahda; men teğriben_ittilât-i iştimâî, ittilâatım var; ımdeten meselem sekgiz dene, on dene talağ_olsa, şayed sekgizi éle bu
- 120 sözlerün üsdündedi. Xānevādeler birbirlerin tehemmul_éliyemmille, qebil_éliyemmille. Veli xob bi az qışr; teğriben bu şehirde fikr_élirem bis dersed; 'kārmeñdidi kéçinir. Gine olar da hamısı istir, uşaqları oxu'ya. Mexsusen 'kārmeñd qışri, çün_özi tehsil_éliyib gelib_istixdam_olub, istir_uşağı da oxu'ya. Hazırdı, ferşin sata oxuya.

SÖYLEYEN : Şirmohemmed Eynullahzade / 55
DERLEME YERİ : Xalxal, Buruç Köyü
DERLENEN : Bir Masal

27

- Şibicik -

- Biri var_ıdı, biri yox_ıdı. Men Şibicik'in nağılın xıdmetüe erz_éliyirem ki qedim biz_için, dede baba nağılıydı diyerdile. Bi dene Şibicik var_ıdı, bının bi idde yoldaşları var_ıdı. Axı qedim büyüncü kimin 'döydi, merdüm qazdan, nefden_istifade élır_ălan. Qedim_odun_olardı. Géderdile, dağlardan,
- 5 çöllerden_odunnarı qırıp getirerdile. Hetta men_özümde her penşembeler medreseden gelerdik, géderdik bu kendimizin qabağında o tikannarı, boğanaxları; boğanax çöpü bilisen de nemenedi; hette quzu çöpleri qırıp getirerdik. Odun élerdiler. Nenelerimiz,_atardıla tendirde yanardı, çörey yapardıla, qaza pişirerdile.
- 10 Neneleri gönderir_oları odu'na. Bılar gédille, geven qazılla; oğed qazılla, qazılla, tā gün batıncax. Bılar şeşelerin gün batanda yığılla, şeş bağlıyırlar_özleriyçin. Şeşelerin götürürler, geliller kende. Béle qaranquluğ_olur day, tapabilmifler kendi. Neğed gezifler,_öz kendlerin tapabilmiller. Bılar görürler ki bi yérden, bi dene yérden_ışığı gelir. Bılar_o
- 15 ışığın semtine gédiller. Qapını döydüler, gördüler, bi nefer qapının dalınnan çıktı. Bu insana oxşur,_amma bının başında şaxı var, qulaxları bir cürdü. Bının quyuğu da var. Bilirler bu divdi. Bu div de ki insannan zidd_idi, bıları dēvet_élır_içeriye. Geliller_içeriye. Bılara şam zad vérir. Bılar qorxularının yatmıllar. Déyir: Yatun. Yér salır heresi için, bıları yatırdır. Yatırdannan sora
- 20 déyir ki déyün görek:

- kim yatıptı, kim_oyax?

- Bılar déyir: Hamısı yatıp, Şibicik_oyax. Déyir: Şibicik niye oyaxtı? Déyir: Şibicik gécelər çün nenesinin_ezizgiramisidi, nenesi durardı, şamnan so'ra bın_ıçın qorqa qourardı, qorqa yiyerdi girdikan_ıçıynen;_odu ki bu yémiyipti o
- 25 qorqaynan girdikanın, bu oyax qalıp. Durur döy, bırdan_ordan varıymış, indi yoxıymış; qorqa qourur,_onnan sora girdekan_ıçı sındırır, bılar hamısı yéyille, yatılla. Bi middetten sora div déyir gine: Kim yatıptı, kim_oyaxtı? Déyiller: Hamı yatıp; Şibicik_oyaxtı. Déylle: Şibicik niya oayaxdı axı? Déyélla: Şibicik niye oyağ_olacağ! Bu yatannan sora nenesi bın_ıçın yarma köpbesi,
- 30 yarma pilo pişirerdi; qedim düyü bu surette olmazdı; yarma köpbesi pişirerdi, bi dene onun başına toyuğ keserdi, qoyardı, sarı yağ tökerdi, Şibicik yiyerdi, onnan sora yatardı. Bu div durur, gine bılar_ıçın_o qāzanı müheyya élir. 'Touğ getirir kesir. Yarma köpbesi pişirir, sarı yağ tökür. Bular yéyiller, yatıllar. Bir müddetten sonra div déyir: Déyin görek, kim yatıptı, kim_oyaxtı? Bular,
- 35 yoldaşları hamısı oyağ_ıdı da, qorxularınnan yatabilmirdile. Déyirdile: Div, bizi yéyer,_öldürer. Déyiller ki hamı yatıp, Şibicik_oyax. Déyir: Şibicik niye oyaxdı? Déyir: Şibicik niya oyağ_olacax; Şibicik ki bu qezāleri yédi, āl'an téşne olardı; nenesi durardı géderdi, eleyi götürer'di, eleyinen su getirerdi, Şibicik_ıçerdi, yatardı. Div durur gédır, eleyi götürür; neğed_ıaparır, bılxndan
- 40 héy doldurur ta bi mұddet yol gelene elek boşalır. Bılar da, uşaxlar da durulla; Şibicik, yoldaşları axtarışılla, divin şişé-yi canın tapılla. Div gédır, doldurur gelir; bés_on qedem gelceyin su eleñden gédır, qalmır. Gédır doldurur, héy bu işi tıkrar_élir. Bu oğed esebāni olur ki déyir: Bu ādemizadlarun 'hamısın yiyeceem; öldüreceyem, yiyem; etderin
- 45 kabab_éliyem, yiyem. Gelir çox esebāni hālette déyir: Qapını açun. Bılar qapını açılla. Görür_ē, Şibicik ki buların böyügiydi; bu bunun şişé-yi canın_alıb_eline, durub bi dene daşın_üstüne; déyir: Eger hereket_élesün, benim_ıcāzemsiz, men şişé-yi canuu vuracam daşa, ölesen. Div görür; yōx, day bu hēs zad_éliyebilmiyeceñ insan-zaddarın elinnen; mecbur olur, déyir:
- 50 Süz her ne emr_élesüz, benim çarem yoxtu, gerek süzünen mudara éliyem, her ne destür vérsüz, men_o işi encam vérem. Déyiller: Yat_aşağı. Bu div

de, qeblezinki bular bu oduna geleler, bu uşaxlar, divi göreller, néyliyeler; bının cereyanını danışmış_ımışlar, buların dedeleri, babaları. Bu div, bıların, kendinin_ehalisinnen_üş, dört yüz nefer yemiş_ımış ya öldürmüş_ümüş.

- 55 Bılar dive déyéller: Sen yat. Div yatır dalı üste. Déyir: Eger hareket_éliyesen, şişe-yi canuvı vıracıx bu daşa, sındırax. Bu yatır, ta bular güdülle, héy çağırıla bına: Yatıpsan,_oyaxsan; yatıpsan,_oyaxsan. Oğed bu sözü tıkrar_élilleş, bu divi yuxu tutur. Yuxu tutmağ hemun, bular yavaccalı iki dene mil götürürleş, milleri soxufla divin gözlerine. Divin gözleri ikisi de kór_olur.
- 60 Bılar dururla, heresi qaçılıla bi terefe. Div de kór_oldu dā. Héy durur bu yana, o yana; bu ādemizaddarı ta'pa, bıları öldüre, gine yiye. Bının muradı oyumuş ki bu uşaxların hamısın_orde öldüre, özlerin de yéye; muntaha şansları orde getti; bılar zireñlig_éledile, onun şişe-yi camın_ellerine gettile, saxladıla, bını yuxlattıla. Allah'ın kömeñligiynen bılar diri..., gözlerin kór_éledile, şişe-yi
- 65 camın vırmadıla. Dédiler: Qoyun, seher ahali-yi kende xeber_élerik, geleller, göreller.

RÖPORTAJI YAPAN	: Mehdi Xımışlı / 31
YANITLAYAN	: İbrahim Abbasi / 71
DERLEME YERİ	: Kivi, Güllüce Köyü
DERLENEN	: Röportaj

28

- Emi can_adun nedi?
- İbarahım_abbasî.
- Néçe yaşun var?
- Min üş yüz on altıyam men.
- 5 - Emi ne işe bxarsan?
- Keşaverzçilig_élérem.
- Neyinen keşaverzlig_élersüz?
- Täräktürünen zadınan sürürük. Täräktür baha sü'rür. Yétirebilmirik.
- Qedim neyinen sürerdüz?
- 10 - Qedim_öküzünen zadınan_ekerdik, cüt_élerdik. Elen yox da, elen täräktürnen sürrük. Täräktür de saatı üş min, dört min... yétirebilmirik.
- Nemene ekersüz?
- Buğda ekirik, merci ekirik, noxud ekirik, arpa ekirik.
- Kendüzün_adı nedi?
- 15 - Gülüca.
- Gülüca néçe évlidi?
- Teğriben doqsan év_zad_olar.
- Éle hamı ekinçilig_élêr?

- Yō, bēzi xoşnişindi, ama çoxu ekinçilig_élir.
- 20 - Zemilerüz ne qede ne qeded, böyükdi, kiçikdi?
- Zemimlerimiz böyükdü.
- Néçe kile ekersüz, néçe kile götürersüz?
- Gelende yaxçı, qalib_o yağışa da; yağışa_ol'sa, vezimiz sazdı.
Yağış_olmasa... Démidi de bizim yérrer, yalvarırığ_Allah'a ki yağa da.
- 25 - Néçe uşağun var?
- Menim altı dene qızım var, üş dene oğlum. Oğlannarım da ikisi
Téhran'da biri de mennen_olur.
- Olar Téhran'da olulla. İkisi Téhran'da o'lur. Biri de mennen olur da.
- Olar ne işe baxalla, olar ekinçi döyle ki?
- 30 - Yō, olar Téhran'da olulla. İkisi Téhran'da ol'ur, biri de mennen_olur da.
- Sen_elen necür geçinésen, zindigün rahatdı, çetindi, necürdi?
- Téz ölmeyime de raziyem_éle. Ölmeyime çox rāziyem. Menim damımı
bırda yél götdi, tufan götdi. Déhdar, şura geldi, baxdı. Erz_éléyim,
damımı atdı da, taxtaları qaldı. Qaldım çölde. Gétdig_oğlumun bi dene
35 kömesi 'vardı; orda ottux. Şura möhr vérdi, déhdar yazdı; getdim
vérdim fermandarıya, baxşdarıya. Gédirem, gelirem, gédirem, gelirem;
kömey_éliyeceñle, nem bi şey véreceñle. Dört bés dene geçim
var;_oları da satmışam, xeşlemişem, hés netice almamışam. Kira
maşın bı yan_o yana... Bi defe de mene démir ki ağa, sene
40 vérmeyeceñle. Hés 'gelme. On defe gedip gelmişem, ēy bayramnan da
qabax. Özüm de nemene övüm de uşdu. Tezeden getdim suadım,
neylön meylön çekib_orde otumuşam.
- İndi souxda dam mamız damér?
- Damır he, qab düzülüp qazança düzülüp ki yağış yağanda. Menim
45 derdim budu.

- Sizin bağıuz vardı?
- Bağıımız var_ıdı; qurudu da. Day_elen bi şeyi yoxdu, xoşksalıda qururdu he.
- Bağıuzda nemene ekerdüz, ne miyveler olardı?
- 50 - Erik var_ıdı, alma var_ıdı, filan var_ıdı; elen da yoxdu. Quruyub da elen hêş.
- Sen hansı il toy_éléyipsen?
- Menim yadıma yelmir.
- Neçe yaşun var_ıdı toy_éledün?
- 55 - Gerek yirmi zad yaşım_oléydi. Özümü bedbexd_éledim de.
- O zamankı toylar necür_ıdı emi?
- Çox yaxçıydı. Erusu çıxadardıla mindirerdile ata, biz de damnan_alma atardıx, o zaman. Beyler_öcür çıxardı. sağduş_olardı, yéngé olardı. Men bi kéçele de sağduş_oldum. Dédim:_ede téz_ol. Dédi: Hele
- 60 telesme.
- Emi o zamannan bi dene yaxçı şirin xātire nemene var, mesele aton cavannığınnan, anon cavannığın'nan?
- Nenemi görmüşem,_atamı görmemişem. Nenem_éle men sağ_ıdım Alla rehmeline gétdi.
- 65 - Meriz_oldu, ya nemene oldu?
- Meriz_oldu da.
- Merizçiligi nemenéydi, bilmedüz?
- Qocalmışdı da.

SÖYLEYEN : Nizam Rüstemzade / 68

DERLEME YERİ : Kivi, Ilıxçı Köyü

DERLENEN : Masal

29

- Şah Abbas -

Qedim diyel'ler, şah_Abbas bi dene çobanın qızına müşteri oldu, istedi onnan izdivac_éliye. Veziri, vekili gönderdi; dēdi: Gēdün, çobanın qızına élçilig_élüyün, Türki; xastâqarı élüyün. Bular gētdile, çobanın qızı dēdi: Men_ona 'gētmerem. Men şaha 'gētmerem. Dēdile: Baba, övün dağılsın, sen 5 bi çobanın qızı, sen bi dene şaha gētmisēn? Dēdi: Çün onun kesbi yox_udu. Birden şahlığı qoydula yē're, day o éliyebilmez meseletün bi ayrı kesb_éliye, acınnan_öler. Gelsin, men_ona bi dene senet_örge'dim, onnan sora men géderem_ona. Geldile Şah_Abbas'a dēdile. Şah_Abbas dēdi: Baba, bu necür_işdi axı, bi dene çobanın qızı mene gelmir, şah'a. Geldi, bu qızı istedi, 10 dēdi: Sen, niye mene izdivac_élemisen? Dēdi: Çün senün kesbün yoxdu. Bizim dile gelen, getdi mına bu cür feş toxumağ_örgetdi bu Şah_Abbas'a; beli de, Türki dilin'de. Hē, buna bi dene feş toxumağ_örget'di. Dēdi: Elan bax, şahlığı yēre qoysa'lar, éliyebilersen, feş toxuyub satasan, özüve kesb_éliyesen.

15 Diyeller bu Şah_Abas da qedim gezermiş géce. Gelir, bu bir_idde mesel qırx haramıya ras gelir. Bunu tutulla, bu Şah_Abbas'ı. Bunu tutulla, getirille; görür baba, bular getirirler bu adamları, yēdirdille, kökeldille, etin kesille, satılla. Nōba gelir yētişir bu Şah_Abbas'a. Dééy ki baba, mesel benim_etimnen süz nağada istifāde élersüz? Déyéle: Mesele bi béle, bir 20 miğdarı. Déyir: Gelün, men süze bi dene ferş toxu'yum, elli neferin pulıycax süz_istifāde éliyün. Getirir, bi dene bizim dile gelen bücür ferş toxu'yur; vérir bının birinin_eline déyir: Bına derbarada müşteri olallar. Ayrı yérde bının

müşterisi olmaz. Sora, birda da yazmış_ımış feşde: Men bücür giriftaram, bu menteqede, bu mehelde men bücür giriftartam. Ferşün_üstünde yzmış ımış.

- 25 Getirille derbarın qapısında bını salılla yére. Bu Şah Abbas'ın arvadı gelir, hemin bu çobanın qızı ferşe baxır, görür belé, Şah_Abbas giriftardí, tutpla bını. Getirir bu ferşe bés yüz; mesele on tümem puluymış; bés yüz bına pul vérir. Gelille görülle baba, déyille: Baba, da bu eslen_ōza bi şeydi; bés yüz tümen büyüün biz kesb_élemişik. Géce arvad; mehellin yazmış ımış
- 30 ferşün_üstünde; mēmurrarı gönderir, gelille dōr_éliyille, buları tutullā, Şah_Abbas'ı da 'ordan azad_éliyil'le.

- İki Qardaş -

- Diyeller: İki qardaş var_ımış; bıların biri çox sirvetmend_ımış, biri
- 35 eciz_ımış; yanı bizim dile gelen gédaylıx falan_élermiş. Bu qardaşı ki sirvetmend_idi; görür baba; buna déyéle, bunun qardaşıdı; bının abrina bāis_olur. Aparır bını; bi dene derbet'de, meselen bi dene cengelistan yérde bi dene köhül var_ımış; aparır bu qardaşın ötürür_orā; déyir: Men bu sirve'ti, birdan_emele getimişem, bu köhülden.

- 40 Bu géce qalır_orā, qalannan sonra, gécenı müddet géçennen so'ra görür; bizim dile gelen; bi dene ayı geldi bu köhüle, bi dene canavar geldi, bi dene tülki. Bu da bi mehelde özün mesel_ayın_oyunna çekib_üstüne, yatıb_orā; mesel_otdan_elefden o köhülde vérib; ki bular görmüyele. Sora bular birbirine déyér ki: Qardaş, sergüzeştüzi danışun, göreke, ne
- 45 kesb_élésüz? Bının biri, bu tülki déyér: Valla, bu ketde ki var, bu kendin mal héyvanı ora çıx'ar; orda bi dene xezāne vardí. Men, mal héyvan gédennen sora; mal héyvan_onu dırxaxlar, üsdün_a'çar; mal héyvan gédennen sora men géderem_onun_üsdün örterem. Bu canavar da déyér: Valla, bu ketde bi
- 50 dene ki sürü var; onu içinde qara 'qoyun var, onun meğzi her derde dermandı. Men de o qoyunu güderem ki ele getirem; gir vérmez. Bu yāru da éşidir. Bu ayı da dédi ki valla, birda kı, bu elan mesel şahlıq vardí, buların su

yoxları'dı. O şahın bağının içində bi dene çəşmə var; olar bilmiller. Bu ayı, pelek de; Türküsü; suyun şırıltısına yatar. Su ki şırıllar, üsdən tökülər; qorxusunnan géder_orde yatar ki xorullı'yar, xorullıyanda mesel şıkarvan, 55 zad_éşider ki burda bu şir var, gələr vırar. Bılar diyélle, durulla, dağılılla.

Bu yāru, durur gelir_orde; güdür, görür, belé, mal héyvan ki ora çıxardı; orde bi tülki geldi, bücür_eliyən, bücür torpağı yığdı. Geldi gördü, bırda bi dene xezāne var. Bını çığatdı, apardı évine, bını satdı. Bi qedri geldi bu çobanın yanna, dédi: Bu qara qoyun kimin'di? Dédi: Mesel filanınındı. 60 Dédi: Bını satsala, néçiye véreller? Dédi: Mesel satsala, vérelle elli mine. Dédi: Men yüz min vérrem bu qoyuna. Bu qoyunu getdi, kesdi; bının meğzın qurutdı, yığdı bi dene desmala, saxladı. Saxlıyannan sora, bir gün bu şahın da bi dene qızı var_idi; bu lal_idi; Türküsü; danışmırdı. Néçe dene düktür gelmişdi, bına béhésab mualicā éliye, éliye'bilmemişdi. O düktüreri yığıb 65 zindāni élemişdile. Bu yāru, hemin_o qoyunun meğzinen; yığdı bi dene şüşüye; geldi.

- Men düktü'rem.

Derbarın qabağında bı yan,_o yana gédır. Xilese, bını tuttula apardıla şahın yanna. Dédi: Bax, eger sağalt'sun, bu qızımı vereceem sene, 70 sağaltmasun; seni öldüreceem. Dédi: Éybi yoxtu. Kağaz vérdiler, kağaz_aldı'lar. Qızı getdile bi dene bücür menzile [masalın anlatıldığı odaya benzetiyor]. Dédi: Gereñ xudubani ola, héş kes_olmıya. Bu meğziden; Türk'ün meseli; qoydu bi dene bi şeyin başına, piledi bu qızın burnuna. Bu qız_ayıxdı, danışdı. Xeber vérdile ki şaha, bes cereyan bücür'di; senin qızun 75 day danışır. Geldile, gördüle. Dédi: Meni istiyen, bu zada enām. Bına doyuncax pul vérdiler. Pul vérdiler, bu da sirvetmend_oldı; bu qardaş ki ecizidi; sirvetmend_oldı. Yanı dünya evez_evezidi.

Sora bu böyük qardaş ki vardı, bu vırdı eciz_oldı. Bi gün geldi, bu qardaşı gördü, baba, şahlıxda şah_olub. Bu eciz qardaş ki, bunu aparmışdı 80 orde héyvanat béyinnen_apa'ra, bu gelip şah_olub. Bir gün geldi, bu

qardaşına qonağ_oldı; dédi ki qar'daş, sen bu şahlığı hayannan_elüe getdün? Dédi: Hemin yérde ki sen meni apardun, qoydun_o köhül'de, men bu şahlığı ordan_emele getdim. Çün bu aparmışdı, ola, onu qoymuşdu orda, o héyvanat_onu béyinnen_apara. Bu qardaşı ki ecizlemişdi, bının déyişinen
85 gétđi ora, gene géce gördü, hemin héyvanat'dar geldiler hemin köhüle; gelennen sora, dédi: Qardaş,_o sefer bırda adamzat var_ımış; nemene démişik, emel_éliyiple. Durun bıranı axtar'ax; görek, adamzad_olsa, tutağ,_öldürek. Bizim sirrimizi bu açıpdı. Durdular, hemin yérde bu adamı... Çün bu onu aparmışdı, orda héyvanat_béyinnen_apa'ra. He, odu ki bular
90 ayıxdıla, minı taptılar. Bını, bu adamı bırda béyinnen_apardı'la.

- Qardaş Qızı -

Qedim zaman, diyeşler: İsbahan'da iki qardaş var_ıdı, biriin adı İsmayıl_ıdı. Bu İsmayıl qardaşının bi oğlu var_ıdı, bi qızı. Bu gédirdi; Allah
95 süze rüzi élesin; Mekki'ye. Bu qızın, taşşırdı qardaşına, öz qardaşına. Er_arvad_ıdı, oğul, bılar gétđiler Mekki'ye.

Bılar Mekki'ye gédennen sora, bu İsmayıl'ın qardaşı ki qızın tapşırımışdı bına; bu öz qardaşı qızına müşteri oldı. Dédi: Gereñ mennen; bağışlıyun, süz menne uşağ; başuu bir_éliyesen. Xılese bu dédi: Baba, bücür, béle bi
100 şey_olmaz. Çox déyennen sora, xılese bu qız bına baj 'vérmedi. Gün_o gün_ıdı ki bılar Mekke'den qayıtdıla geldile. Geldile, mesel bizim dile gelen, geldile Terbiz'e. Nāma yazdı qardaşına ki biz 'gelirik. Nāmāni bi nefer qasıd getđi, vérđi bına; vérennen sora bu qardaşına; qardaşı göttü, munun muqabilinde yazdı: Qardaş, sen ki Mekki'ye gédipsen, senin bu qı'zun bu
105 cür_işderden çıxıp.

Oğlun gönderdi qabağıcax, dédi: Gédersen, bacıu apararsan, cezirede başın kesersen, libasını qanına bular, sürersen, getirersen mene. Minin qardaşı geldi, bını mindirdi ata; bizim dile gelen; da bacıdı, qardaşdı, üreyinen 'gelmedi bını öldüre. Bını göttü apardı, cezirede bıraxdı bacısın.

110 Bacısı qaldı cezirede, néçe müddet qalannan sora bının libası, zadı
eyninnen, béyinnen gétdi. Cengelde, mesel cengel miyvesinnen zaddan
yéyirdi, бүcür.

Bir gün bi dene şahın_oğlıynan, vezir, güzārı tüşdi bu cengele. Bu
şahın_oğlu gelip geçende gördi bi dene zenen, mesel sıxılıp bi dene ağacın
115 dibine, bının libası eyninde yoxdı. Eyninde paltou vardı, çağatdı atdı
bının_üstüne. Bu qız götdi géydi eynine. Bu şahın_oğlu baxdı gördü, bu éle
'doğurdan da bi dene gözel bi zenendi, qızdı; mindirdi atına. Dédi; vezir, men
şikarımı vırdım, gel qäyıdax, gédek. Bılar qayıtdılar, geldiler, getdi bu
şah_oğlı, bu qızı ötürdi öz heremlerinin_içine. Müddet qalannan sora adam
120 gönderdi dedesini üstüne ki o qızı ki men getimişem, gerek izdivāc_éliyesen
men çin. Dédi: Baba, o bi dene çölden tutulmadı; mene şahların qızın, her
kimin şahının qızın_isti'sen; men sene 'alım. Dédi: Yox, men_éle onı istirem.
Getdi hemen bu qızı, izdivac_éledi oğluna. Bıların iki dene öylatdarı oldı.
Öylatdarı olannan sora bir gün bu şah_oğlun çağırdı, dédi ki axı, héş bilmirik,
125 bu şah qızıdı, géday qızıdı; mının dedesi var, nenesi var; vardı ya yoxdı.

Bir gün bu qızı qoşdı vezire, dédi ki apararsan mını İsvahan'a. Bının
görek āyā dedsi var, nenesi var, fāmili var, neyi var. Bu ve'zir, bir_idde lēşger
götdü, bu qızı da oğlannarıynan götü, tüştüle yola. Müddet gedennan sora bi
mehelde bılar_eyleşdile; çadır fılan vırdıla, eyleşdiler_or'da. Bu vezir, xılese
130 bu arvada müşteri oldı. Geldi bının yanına, dédi: Gereg, sen, mennen
bir_olasan. Bu qız qābul_élemedi; élemedi. Durdı, uşaxların da qoydı; qaş
dé qaçasan; gécéynen üz qoydı biyābana. Bu vezir, hay güddü, bu gelmedi;
çağırdı, gördü, sesi uzaxdan gelir; dédi: Bax, qäyıtmasun, uşağuyun birin
başın keseceem. Bu qäyıtmadı, uşağının birin başın kesdi. O birisini de
135 kesdi, bu arvaş qäyıtmadı. Bu arvaş qäyıtmadı. Bu arvaş geldi, gördü; bizim
dile gelen; bi dene çoban bılağın başında héyvanın yatırdıb_eyleşip. Bının da
arvat yoxudı, bunu görceyin durdı. Xılese, bu şahın gelinidi da, bına:

- Allah seni yétirib mene, arvadım da yoxudı.

Getdi bi dene qoyun kesdi, kabab_éledi, yédiler. Xılese, yéennen sora
 140 dédi ki ağıllı ol, sen mene yoxun 'gelme. Gét, bacunnan nenünnen, ketden;
 men, héyvannan yelig_ollam; geti. Meni qoş, aparsınnar_évüve. Onnan
 seher géderik molla yanına, resmiyetinen mene kebin kesersen. Çoban durdı
 qaşdı kende. Bu qız getdi bu qoyunun derisin; Türk'ün meseli; kéçırtıdı
 başına, oldı bi dene kéçel. Çobanın libasın géydi, ağacı eline..., héyvani
 145 bıraxdı; üz qoydu qaçağa. Üz qoydu qaçağa, geldi çıxdı İsvahan'ın şehrine.
 Geldi çıxdı İsvahan'ın şehrine, o mehelli ki var_ıdı, özlerinin mehelli, geldi,
 olarda dolanırdı. Bının nenesi çıxdı gördi, bi dene kéçel bıların qapısında
 dolanır; ama bının gözderi, éyni qızının gözi. Qızın_éle bil başın kesifsen,
 qoyupsan mının başına. Bını geldi erine dédi. Dédi: Valla, bücür, bi dene
 150 kéçel xıyabanda'dı, onun gözleri éle bizim qızın gözüne oxşuyér. Ge,
 sen_onu éle xıdmetkar saxla, atdara baxsın. Menim béle xoşuma geldi.

Geldile, bu kéçeli apardı, özlerine xıdmetkar; öz dede nenesidi;
 xıdmetkar qaral vérđi. Çoban geldi héyvannın yaanna, gördi baba, ne arvať
 var, ne bi şey; tüşti bu da arvadın dalına, geldi çıxdı İsvahan'ın şehrine;
 155 bésab_arvadı axtarır. Bu şah, hay güddü, gördü, xeber_olmadı; vezire dédi:
 Be sen apardun, bu geline... Dédi: Valla, apardım qoydum öylerinde,
 yalannan. Tezeden_oğlun qoşdu vezire, bir_idde de lëshger göttüle; bir gün,
 hay bir gün; geldile çıxdıla İsvahan'ın şehri'ne. Xeber_aldılar ki bes Hacı
 İsmayıl'ın mesel_évi; bizim dile gelen; harda? Xeber vérdile, geldile. Geldile
 160 çıxdıla İsmayıl'ın_évi'ne. Bu getdi bıları qeşeg bi dene apartımanda qäral
 vérdi, eyleşdile. Bu şahın_oğlı hay baxdı gördü, mesel_arvadınnan,
 uşaxlarınnan béle bi xeber yoxdı. Bılar bi dene meclış teşkil védiler. Bu
 şahın_oğlı, gördü arvadınnan, uşaxlarınnan xeber yoxtı, bu çox
 narahat_oldı. Dédi: Baba, sen... İsmayıl'a dédi: Bi nefer getire'sen; bizim dile
 165 gelen; gele birda dāstan danışa; benim biy_az fikrim ārām tapa. Dédi: Valla,
 béle bi adam yéri bilmirem. Bizde bi dene bücür kéçel var, o şāyed; bilmirem
 ki bile ya bilmiye.

Bu qız geldi. Geldile bını getdile. Bu qız geldi gördü, çoban da bırdı, emisi de bırdı, şahın_oğlı da bırdı, dedesi de bırdı, vezir de bırdı. Dédi ki
 170 men bi dene dāstan 'danışacaam; bu kéçel; herkes çöle gedecek, gés'sin; xılese men danışannan sora hêş kesin heqqi olmasın çöle çıxa. Çobana dédi: Arvaduü véreceem sene, duř qapıda, hêş kesi qoyma çöle çıxa. Çoban da Allah'dan_istiyêř. Déyir: Arvaduü vereceem sene, arvaduun yérin bilirem.

Bu başladı kéçel, dédi: Menim bi dene babam var_ıdı; bұcұr danışardı.
 175 Qedim; men uşağ_ıdım; babam danışardı:

- İsbahan'da bi dene Hacı İsamayıl var_ıdı, Mekki'ye gédirdi, qızın taışırdı qardaşına. Gétdi Mekki'ye. Mekki'ye gédennen sora; babam bұcұr danışardı: Bu qardaş, qardaşın qızına müşteri oldı.

Béle diyende, bu, bırdadı da; bu İsmayıl'ın qardaşı ki öz qardaşı qızına
 180 müşteri olurdu, bu sancılandı. Çobana dédi: Sen_ıcaze vér. Dédi: Yō, hêş kesin heqqi... Dédi: Çoban, qoymıyacağsan, hêş kes çıxa çöle. Men_arvaduü véreceem_özüm. Bu sancılandı, qardaşı. Bu İsmayıl gördü, baba, bu éle 'özüdi. Dédi: Belé, bir gün Mekke'den Hacı İsmayıl gelir, bi nāmā yazér qardaşına: Biz gelirik, mene qurban fılan teşkil ver. Qardaşın,
 185 nāmānin cavabında yazér ki sen gédennen sora senin qızın bu cūr, İsvahan'ın lotularıynan mesel baş bir_éliyirdile. İsmayıl gördi baba, bu éle öz sözüdi.

- Oğlun gönderir Hacı İsmayıl, dér: Géder'sen, bacuu apararsan fılan cezirede başın kesersen, qanlı köyneyin getirersen men_ıçın. Qardaşı
 190 aparér,_üreyinnen gelmir başın kesē. Babam, bu cūr danışardı.

İndi bu kéçel déyir.

- Gün_o gün_olur, bi dene şahın_oğlı, vezirinen ras gelir cezirede bu qıza. Şahın_oğlı bu qızı götürür, gédir, özüne eyal_ixtiyar_élir. Eyal_ixtiyar éliyennen sora bir günneri bının iki dene oğlı olur.

195 Bu şahın_oğlı görür, baba, bu éle özüdi, öz sözüdi bınıñ. Bılar değığ qulax vérille. Bu da déyér: Menim babam mene danışardı, uşağ_ıdım.

Xilese, bir gün; mesel; vezir götürür şahın_oğlunun_arvadin; bésab, aparır_İsbahan'a dede nenesinin yaana; yolda dééy ki gereñ...Özün, Türküsü, bu qız, safa çığadır. Déyir ki gereñ, bu vezir déyir: Mennen başuu
 200 bir_éliesen, bu da élemir. Babam bücür danışardı. Élemiyennen sora bu ve'zir, uşaxların_ikisinin de başın ke'sir. Bu şahın_oğlı görür; ba dedüünen, vezir de görür_ē, éle bıların_öz sözleridi. Onnan sorā, xilese o qız_oradan qaçır gelir, bi dene çobana ras gelir. Çoban déyir: Ay kéçel, dedem qurban sene, éle 'odu. Çobana ras gelir. Çoban da ... Xilese, çobanın da
 205 başın_alladır. Çobanı yollééy kende. Baba bu cür danışardı. Yollééy kende, yollıyannan so'ra... Bı sefer gelir görür, arvať yoxtı. Arvať da qoyunun derisin kéçirdir başına, olur bi dene ké'çel. Éle o meclisde börkü götürür qoyur yére, tükleri tökülür. Xilese, Hacı İsmayıl da görür_öz qızıdı. Erz-i be hüzür, şahın_oğlı da görür_öz_arvadıdı ki başına bı qezo qeder gelip. Orda bi sefer
 210 hemin_o İsmayıl'ın qardaşın da öldürülle, veziri de öldürül'ler. Çoban görür dede vay, vez xaraptı, çoban qoyur qaçır.

Yédim,_iş'dim; senün geldim xıdmetüve yétişdim.

- İbrahim -

215 Biri var_ıdı, biri yox_udı, Allah'dan qéyrez héş kes yox_udı. Qedim zaman bi nefer, éle bücür cavan, İbrahim_adınnı gédır mesel bir_ayrı kişvere. Gidir_orada bi neferin yanında xıdmetķar qalır. At – matı, zadı var_ımış, ona baxırımış, mesel_ay-ba-ay bına huquq qaral vérirmiş. Bının da üş dene qızı var_ımış. Bir gün mına déyir ki 'oğ'lum, sen niye öylenmisen?
 220 Déyir: Baba, men bu memleketin_adamı 'deyrem. Men_ayrı memlektden gelmişem bıra. Déér ki: Bizim şehrimizin resmi bı'dı; ilden_ile qızlar géder hamama, hamamnan çıxannan sora oğlannar géder,_o hamamın qabağında o tay bu tay durallar; her kes, her kese xoşu gel'se, onun_üsdüne desmal_atar, onnan izdivac_éler.

225 İl başa gelir, bına bi dene desmal vérir, déyir ki sen de gét dur, cavannarın sefin'de, her kesi xoşun gelse; qızın; at_onu üsdüne. Bu da gédir qalır. Bu da Allah'dan_istiyir ki bının_öz qızlarınnan, mesel, bu birin_intixab_éliye. Xilese gédir.

- Hay bına atım,_ona atım

230 Ağa, souşur qutarır,_atabilmir. Qeyidir, koru péşman gelir; gelennen sora bu hacı bına déyir: 'Oğlum, be niye atmadun? Déyir: Valla, cereyan bu cür. Qalır yéngi ile.

Géne yéngi başa gelir, il dönür başa gelir; bu gédir. Déyir ki eger qızların_üstüne atabilme'sön; qızlardan sora dullar geleller, yanı o adamlar ki
235 eri ölüp ya xéyir boşanıb, olar geelle; oları da intixab_élesün; xilese atıpsan_atıpsan. Be gene gédir,_oğlannarın destesinde durur; hay qızlar gelir, souşur; bu atabilmir. Qalır, görür, belé, bı sefe dullar destesi geldi. Bının birin intixab_él'ér, atır bının biriin_üsdüne. Atır bının birinin_üsdüne; déme bu da, bu şeherin mālikinin_arvadıymış. Qedim, bu şehre, bının_eri
240 mālīk_ımış. Déyir: Sen kimin_oğlusan? Déyir: Mesel, İsmail'in. Déyir: Filan filanşüde, yanı béle ağız bu yére yétiripsen; meem_üsdüme desmaluu atı'san? Gédir xilese. Oğlan gelir_öylerine, görür bu hacı, onun_elinde desmal yoxdı. Déyir ki hop néyledün? Déyir: Valla, qızdarın_üsdüne a'tammedim; bücür, bi dene arvadın_üsdüne atdım;_o da mene béle dédi.
245 Dédi: Allah_övüyi yıxsın; sen meni ki xarab_éliyipsen. Menim dedemi yandıracax, filān.

Qaldı, qalannan sora bir gün bu arvat sermayedar_ımış; bi des mına
köt şalvar tikdirir, qoyur buxçuya, vérir bi dene nökerrinin_eline, béş_on
dene de atınan gönderir bésab bu oğlanın dalıyca. Bu köt şalvar ki tikdirip
250 bının da cibin doldurup mesel lēl-i cavahıratnan. Déyér ki oğlana diyersen kim bura gelincek gerek bını paylıya fağır, béçarıya. Gelille, belé, nökerrer gelir; bını dep tereqqéynen mindirirler_ata. Bu libası géyir qeşeg, cavandı da, başın zadın darıyır,_olur bi dene şux cavan. Minir_ata, elin salır cibine,

görür, xālı cavahıratdı. Bu nökerin biri déyir ki; xanım buyurdu ki bunu
 255 gelincek paylıyan. Bu da derrākeliydi, déyir: Başa meni imtahan_éléyir.
 Men pul qazanmamışam ki, bu pulu paylıyam, başa meni bı imtahan_éléy.
 Xılasa minı dep tereqqéynen getiriller bu xanımın yanna. Getiriller bu
 xanımın yānna, getirennen sora bılar izdivac_eléyélla, izdivac_eléyélla.
 Bıların da şehrın qāydāsi o umuş ki camaat namazı qılarmışlar, her kes
 260 camaat namazına gétmeséymış, onu öldürermişler. Bu arvaṭ, çox
 sirvetmend_idi; getiri bına bi dene tükān nişān vérir. Görür tamam_etlazdan,
 dibadan basıplar bıra. Bi dene qızıl yarım_erşin vérir bu oğlanın_eline, déyir:
 Bıra benimdi. Bırda al - vér_éleginen; ne vede ki Allahü ekber çekildi,
 gédesen, éle qapını bücür_açıx qoyṛasan, gédersen namaza,
 265 gétmesün,_öldürelle seni. Bax, yadunda qalsın; çün benim_erim; o üç dört
 nefer ki dul var_idi, olardan sora ölüp, men ere gétmişem; olar
 küdüret_éléyiple. Gelelle, senün burda başuu alladalar, namazdan qalarsān,
 seni öldürelle. 'Ayıḡ_olgına. Bu gelir belé, qalır tükānda, al - vérin_éliyir,
 géceden géciye neḡdin nisiyesin_aparır xanıma tehvil vérir.

270 Bir gün olur, hemin_o arvatdar gelir bının başın qal_éliyir. Bının başın
 qal_éliyir; bu namaza gédebilmir, namaza gédebilmir. Axşam gelir, déyir:
 Valla; xanıma; cereyan bırcür_oldu, men gédemmedim. Dédi: E, öyün
 yıxılsın, men sene déme'dim, seni öldüreceḡle. Axşam_olur, belé gelille bını,
 mēmurrar gelir dōlet tefefinnen, bını çeke çeke aparılla. Déyér ki indi
 275 gēdi'sen; bular da, o şah da, qāral qoyup, üç dene her kes nemene iste'se,
 onu vérecek, onnan_öldüreceḡle. Déyér ki sene diyecek ki ne istiyésen
 qanuṽa? Déyérsen ki men xezāneni istiyérem. Aḡa bını çeke çeke
 mēmurrar_aparıl'lar. Belé, şahdı, vezirdi, onnan bi dene de; bizim dile gelen;
 imam cūmedi.

280 - Oḡlan be niye 'gelmedün namaza?

Déyir: Xob, xilese bu cür_odu. Déyir: Xob, büyüñkü qanua ne istiyésen?
 Déyir: Qıble ālem saḡ_ossun xezānoyı istiyérem. Désdur desdurdu; vériller

xezāneni, çekille bu yārunun_övüne, çekiller bu yārunun_övü'ne. Üş gün
 qaraldı bını aparıp bésab danışdırıla. Géne seher_olur, bını aparıllar. Déyir:
 285 Xob, xanım, büyün ne istéyim? Dééy ki büyün de dése: Qanuva ne
 istiyésen? Déyersen ki şaha: Qızuu istiyérem. Géne minı mēmurrar getirille.
 Belé, minı danışdırılla: Büyüncü qanuva ne istiyésen? Déyir ki: Qızıyu
 istiyérem. Déyir: Ede filan filanşüde, bir gün_ömrün qalıp, seher seni
 öldüreceñle, benim kızımı néynisen sen? Söz sözdi. Belé, vérilleş, qızın da
 290 vérir. Qızın da vérir. Bu gelir, bını ötürülle, bu şahın qızının yanna. Bu qalır
 birda, bu qız görür, bu çox nayrahtdı. Çün bu arvadı bına söz_örgedir; bu
 qızın gözünü oğur'rér, durur gelir géne bu xanımın yanına; déyir: Bēs, bu
 cür_oldı cereyan. He da Türküsü day qız bilmir ki bu hara gédır. Déyir ki day
 men diyebilmerem sene. Büyüncü cında, éle sen_alıpsan; éle o söz_örgeder
 295 sene. Bu qāyıdır gelir, mecbur qāyıdır gelir şahın qızının yanına. Şahın qızı
 déyir: Sen hara gétđün? Déyir: Valla, cereyan bü'cür. Déyir: Öýün
 dağılsın, o bi dene reyyet qızıdı; men bi dene şah qızı. Yanı men onu cax
 bilmirēm? Xob, qız da cereyanı bilir da, bu şahın qızı.

Xilese, bu şahın qızı, gönderir bi dene nāccar getiştdirir, nāccar
 300 getiştdirir. Getirir bi ağaş qoyur bının qabağına, déyir ki bının_için
 yonacax'san, için xāli éliyeceñsen bu ağacın; 'nemene dünyada héyvanat
 vār, eksin vıracaxsan bu ağaca. Bu şahın qızı bu nāccara desdur vérir. Déyir
 ki çeşb. Déyir: Néçe gü'ne? Déyir: Mesel, biş hefte mene vāx vér. Déyir:
 Baba, men_istirem, büyün_ola. Déyir: Men_éliyemmerem. Gönderir, bi ayrısı
 305 getirir; xilese, bına doyuncağ pul vérir. Bu getirir; bizim dile gelen; bi dene bu
 yoğunnuğa ağacın_için o'ur, yanı boşaldır, qurquşum doldurur bının yérine;
 ağır_olsun. Erz-i behüzür, nemene de dünyada héyvanat var, bının_eksin
 vırır bu ağaca. Déér: Minı götü elüye, görüm. Götürür, görür baba, bu
 götümeli bi şey deyi; ama gözel bi şeydi bu. Déyér: Bını qoyarsan çiyñüve
 310 gédersen. Éle ki seni şah_istedi; qoyarsan minı çinüve; mēmurrarınan
 gédersen. Olar ki oturupla, vezirdi, tamam ruesalar da, böyüñ başlar; şah
 diyecek ki büyüncü qanuva sen ne istiyésen? Déyeceñsen ki: Büyüncü

qanıma; birin bu molların tepesine vıracam mınnan, birin şa'hın, birin vezirin; büyüñkü qanıma da bını istiyérem. Bını qoydu çiyne, geldile mēmurrar bını
 315 getdile.

Getdi, bucür mecilsde atdı yére. Bu molla, bını götdü, gördü, bu götümeli bi şey deyí; amma çox gözəl bi şeydi. Şah verendazladı, gördü, yo, götümeli bi şey deyí. Vezir götdü, gördü, yox, götümeli bi şey deyí. Şah dédi: Xob, bular kéçible, büyüñkü qanuva ne istiyésen? Dédi: Birin bınnan senin
 320 başuva vıracam, birin molların, birin vezirin; büyüñkü qanıma da bını istiyérem. Molla dédi: Qıbla ālem sağ_ossun, men diyebilmirdim; bu éle benim yanımda namaz qılırdı. Şah dédi: Valla, men süzden qorxuram; éle bu benim yanımda durmuşdı, namaz qılırdı. Vezir dédi: Qıble ālem sağ_ossun, éle mennen yan-ba-yanaş durmuşdı. Qōzadı, mının birin vezirin
 325 tepesine, birin molların tepesine; ikisi de öldi or'da. İstedi şahın tepesine vıra, şahın qızı qaşdı qucaxladı, dédi: Ede, zalım_oğlı, dedemi niye öldürüsen? He, xılāsā qoymadı. Da 'ordan yığışdı. Dédi: Bu ne qānundı; başa benim héç_elim yétişmedi, köyşendeyem, namaza gelemmedim; gerey_éle meni ödüresüz? Bu ne qānundı? Ordan hemi qanunı sındırdılar. Day herkes_éle
 330 her yérde namaz qıldı qıldı. Day_o qānını ordan hesb_élediler, qanunı yığışdırdılar.

SÖYLEYEN : Vahab Esgeri / 65
DERLEME YERİ : Xalxal, Qızıl Dere Köyü
DERLENEN : Masal

30

- Mertle Namert -

- Biri var_ıdı, biri yox_ıdı, qéyrez_Allah... Bi merdinen nāmerṭ birbirine 'darış geliṭ. Mert dédi nāmerde: Ağa, sen nāmerssen, men 'merdem, sennen benim yoldaşlığım tutmaz. Dédi: Niye tutmaz? Dédi: Tutmaz. Dédi: Tutar. Men sennen_el çēḥmerem. Dédi: El çēḥmesün, gereḥ mennem
- 5 'qardaş_olasan sen. Qardaş_ola'san, xéyre 'xéyr, şere 'şer. İndi her birimizü ōumuza ne gelse, senü oṷua gelse, mennem qardaş, benim_ovuma gelse, sennen qar'daş. Dédi: Baş_üste. Dédi: Xob, indi, sen mennem day qardaş tūştün ki, bu mert dédi nāmerde; day bi dene bērah yolıdı, bılar gēdirdile; dédi: İndi, nāmerṭ qardaş, ne déysen; evvel senin çöreyin yēe'cik ya benim?
- 10 Nāmerṭ dédi: Yox, evvel seḡin çöreyin yēek,_annan meninkin yēek. Dédi: Baş_üste. Gētdiler, bi yērde; bılar; 'ajlıx qelebe vērdi bılara. 'Ajlıx qelebe vērdi. Dédi: İndi qardaş, yēek çöreyi. Dédi yēek. Merdün çöreyin yēdiler, qutardıla. Gine bir middet yol gēttile, gēttile. Day merdün çöreyi qutarıp, nāmerdün çöreyi qalıb. Dédi: İndi, nāmerṭ qardaş, ge seen çöreyin yē'ek.
- 15 Dédi: Men çöreḥ vērme'rem. Dédi: Néce vērmenen? Sen menne yoldaş_oldun, xéyre xéyr, şere şer. Dédi: Yō, men çöreḥ vērmerem. Dédi: Vērmenen? Dédi: Yoğ. Dédi: Bes men sennen yoldaş_olmuram. Ge birda ayrılaq. Dédi: Ayrılaq. Çün bunun çöreyi vari_di; bu, çöreyine arxéyin_idi. Merdün çöreyi yoxudı. Dédi: Dāy men senne yoldaş_olmu'ram. Dédi: 'Olma.
- 20 Merṭ dédi: Nāmerṭ qardaş, ge, ayrılax. Dédi: Ayrılax. Dédi: Xob, dé görüm, sen, birahe yol gēdisen, rahe yolnan gēdisen? Dédi: Xéyr, men rahe yolnan gēdirem, namerṭ dédi. Dédi: Éybi yoxdu.

- Bu mērt bērahe yoluna tüşti, nāmerť rah yoluna tüşti. Bu, bērahe yoluna tüştü biabanarnañ. Merd gētdi, bunun qabağı bi dene cengele dariş geldi.
- 25 Gördü bu cengelün vesetinde bi dene xaraba dam var. Bu dam xaraba qalıp, köçüfle, gédifle, hēs kim yoxdi; ama bır'da bi dene qedim buxāri yēri var. Élebil puş yēri var; amma bira éle xāl xāşel tōkülüf ki hēyvanat gelip qalıp bırda; xāl, xāşel. Baxdı bu yana, gördü bırda bi dene buxāri yēri var. Dédi: Çox geşeg, Men girim, buxarı yérinde qalım, görüm bira nemene gele'ceñ?
- 30 Géşdi çıxdı, buxarı yérinde qaldı, gizlendi. Oldu axşam. Qaş qaraldı, gördü üş dene hēyvanat geldi bira; bi dene şir, bi dene qurt; qurt yani bizim dilimiz; bi dene de tülki. Bılar yétişdiler, otdular; belé, bi yan_o yannan söz tüşti; şir de bu hēyvanatun böyügüdi. Bu āslan dédi: İndi qardaş. Dédi: 'Belé. Dédi: Xob, indi biz biş sōbet_éliyek, benim başım_ağır; belke baş_ağrım toxda'dı.
- 35 Dédi: Éliyek. Dédi: Hansuz_icāze vérsüz qabaxca danışa. Tülki dédi: Valla, icāze véresüz qabax men danışım. Dédi: Buyur. Tülki danışdı, dédi: Aslan qardaş, men,_alan bir_aydı, bırda giriftaram; hēs yana gédebilmirem. Dédi: Niyä, 'neyçin? Dédi: Bırda ki yığışmıış, bunun dalında bi dene solax var, yanı sıçan solağı; delik. Bırda bi dene sıçan var. Bı sıçanun; men pulunan_işim yoxdi; bunun yüz dene pulu var. Pulu getirir, qeşeh bi dene bi dene düzür; gün deyir, şafax düşür; bu sıçan_oynur, oynur. Menim pulunan_işim yoxdu, istirem_o sıçanı tutam yéem; tutabilmirem; qaçır, girir deligi'ne. İndi onun giriftyarı'yam. Bı bını 'danışdı. Mert de, o, ordadı, buxāri yérinde eşidir. Dédi: Valla, benim giriftarçılığım bırdadı. Qurt dédi: İndi icāze véresüz, men de bi söz danışam. Dédi: Buyur. Dédi: Valla, bu şehrün kenarında bi alacix var; orda bi dene yaylaxnişin var; bunū bēs yüz qoyunu var. Men gédirem,_o qoyunu içinde bi dene qara qoş var, bi dene; üzüden_ırağ; qara it. Men hay_istirem_oları yé'em, yéebilmi'rem. Bır_aydı oların serger'danıyam. Āslan dédi: Xob,_olarda ne 'hökmet var, sen_oların
- 45 giriftarısan? Dédi: Oların hökmeti çoxtı. Dédi: O ki qara qoş; 'üzden_ırağ; qara it bırda'dı; bu memleketin bi dene şahı var. Bu şahın bi dene qızı var. Qız felec_olub, bi parça etti. İndi ona elaş tapılmır. Her dühtür gelir, elac_éliyebilmir; şah bunu öldütdürür. Bu şah Allah'ına péyman bağılyıb; bu
- 50

qızı her kim dirilt'se, bu şah_olacağ. Yérinde şah_éliyecek. O qara qoçunan,
 55 qara itün béynin vırala birbirine, sürtele o qıza; qız yaxçı ol'ur. İstirem_onu
 sürtem, o qızı men_alam. Odi men girifta'ram. Dédi: Lap qeşeh. Şir dédi:
 Xob,_indi qutardüz; hemen_äslan? Dédi: Beli! Dédi: Men de, bu şehrün
 kenarında bi dene teppe var. O teppede bi dene sebz_ağaş var, köyüldi altı.
 Men gédirem_or da yatıram. Dédi: 'Neyçin? Dédi: Bir_aydi, or da qalıram.
 60 Dédi: 'Neyçin? Dédi: Or da bi dene xəzanə var; béle nə xəda désün xəzana
 qutulan döy. Men déérem: Onı her kim geler çıxa'dar; ona göre
 qalıram_or da, o xəzanəni gözlü'rem. Men de ona göre giriftaram. Da bu
 söz_oldı. Seher_oldu, bılar çıxtılar géttile. Géttile.

Mert dédi: Xöb, hele, men_enim; görüm bu tülki düz_ol'sa, bu sözler
 65 hāmısı düzdi; yalan_olsa, bil ki yalandı. Tülki gışdı, hemen xərabə damun
 dalında 'otdı. Gördü gün çıxtı; bi dene hemen delikdən sıçan çıxtı, bi baxdı bı
 yan_o yana, gördi hēs kim yoxdı; qeyitdi. Qeyitdi, bu puldan bi dene getdi
 qoydu ora. Gét di birin getdi. Getireni de bu 'sanır. Gördi belé düz yüz dene
 sanadı. Mert gördi, sıçan düzdı. Gün düşdi, berqe berq vırır; bunun_üste bina
 70 éledi oynamağa. Bu geldi ki sıçanı tu'ta, bu sıçan qaşdı. Merd_o yannan
 çıxdı, tülki qaşdı. Tülki qaşdı bu pulları yığdı. Yığdı bu mert, pulları qoydu
 cibine. Bina da çox_'ajlıq qelebe éledi. Gét di yavaş yavaş, yétişdi gördi bi
 dene qoca kişi, az çox tükən_açıb vesail qoyub_or'da. Yétişdi:

- Selmm_eléykim_ağa,
 75 - Eléyk'üs selam,

Dédi: Qoca emi. Dédi: Belé. Dédi: Bırda yémeñden_işmeñden bi
 şey_ol'ar men yé'em? Dédi: Niye 'olmaz, Bıra şehr_idi. Bırda her nemene
 olar. Hotél var, tükən var, bazar var, qehve var. Dédi: Lütfen, mene bike
 yéib_işmeñ vé'resen. Bes, gédey_or da bir nahar yéek. Senün nahar pulun
 80 da benim_öhteme. Dédi: Çeşb. Bılar durdula, gét dila, yétişdiler bi dene
 hotéle. Dédi: Ağa, iki dene biz çin nahar get ge. Hotélçi naharı getdi, bılar
 yé'di. Durdu, bu puldan bi dene apardı, o hotélçiye, dédi: Ağa, bizim

- hésabımı éle. Hotélçi baxdı bına, dédi: Qardaş, bu pula benim boccām yétirmez. Bes birda bi dene hücre var. Aparasan lütfen, orda xırdalayasan.
- 85 Menim_éle xırdam yoxtu, puluun_artığın vérem. Dédi: Çox geşeg. Dédi: İndi, qoca emi, du, sen mennen gédeñ. Bu pulu apar; sen, xırdala getge de. Da men gétmirem. Qoca durdu, apardı hücreye bu pulı, dédi: Ağa, bını biz çin xırdala. Bu adam, bu hücre sahib bını xırdaladı, gördü; 'e dedöyneñ; bunun; bi dene siyezi xırda pul_oldu o döre. Dédi: Ağa, bu senün pulun. Bu aldı.
- 90 Mert de oturub hemen qehvexanada, gördi; e dedönen; bu, bi tay pul getti bıra. Dédi: Ağa, senün pulun bi bélene çıxartdı. Dédi: Lap geşeñ, Bınnan bir oyuç göttü, vérdi qehveçiye. Dédi: Ağa, benim pulum bi bélem_élemir. Dédi: Ağa, men 'merdem. Men vérirem, seen ne işüe. Menim pulum çoxtu. Bir_ovuç da bınnan vérdi hemen bu qociya. Qoca dédi: Baba men Dédi:
- 95 Yox_ağa, men merdem. Men vérirem, senün ne işüe, vérdi bına. Dédi: Xöb, İndi day, sen mennen ki evvel süfte yoldaş_öldün; birda men çin_éliyebilersen bi dene menzil birda danışa'san, men qa'lam. Dédi: Niye éliyemmerem. Dédi: Éle bu hotélü üsti menzildi, misafirxanadı. Çıxdıla. Dédi: Ağa, bi dene bu ağaya derbes tükan véreceñsan, menzil. Bu, birda bını derbes tutur. Qıfılın véresen bına, ser-qıfıl. Dédi: Çeşb!
- 100

- Ağa, qiymetin?

- Dédi: Bi bilene. Bu çıxattı 'doblı qiymetin vérdi. Gördü, baba, bu éle bir déyir, yüz bağışlır. Menzili tutti. Dédi: Xob,_ağa-yi sahibxana! Dédi: Belé! Dédi: Birda, sennen bi söz xeber_alacağam. Birda déyille: Bi alacıx var, onu mene nişan vére'sen. Men gédem,_orda héyvan_alacağam, çodaram men.
- 105 Dédi: Valla, men seni ... Özüm gédemmerem, sene yoldaş qoşaram; ama o alaçığın bi dene; üzüzden_ırağ, iti var. İt, o hudutda ki gétün, it geler qalar hudutda. Eger hududu géşdün,_it senü orda qarnuyi söker. Gereñ qalasan; heş kim_ite youx gédemmez; alacığ sahib_özü ge'le, seni redd_éliye apara,
- 110 héyvan_alasan; yoxsa héş kim geçemmez. O yérceg seni aparar, day onnan_o yana men, sene qöl véremmerem. Dédi: Éybi yoxdı, bi dene adam vér mene, men senün 'doblu puluu vérim. Gine hemen qocanı qoşdula bunu

apardı. Dédi: Belé ağa, ba, bira alaçığ, hududu da bıradı. Binnan o yana
 men_éli'yemmerem géçem. Bina da çıxatdı 'doblu pul vérdi, qeyitdi. Bu qaldı
 115 orda. Gördü, it geldi, durdu hudutda. Tekan da bı yéemmedi. İt hudutda qaldı,
 sedde; hemen_adam qaldı bu terefde. Alaçığ sahab otumuştu xanımiynan,
 dédi: 'Xanım! Dédi: Belé! Dédi: Bi dene... İt gétđi bizim hududa. Hele
 dürbünü götürüm,_orda kim var ki, it qalıb_or'da; labud_adam gelib.
 Dürbünü vırdı gözüne, gördü a'ho, bi nefer gelib şexs durub_or'da. Dédi: Bi
 120 nefer_or'da var, gelib durub. Gédim görüm 'neyçin gelib. Alaçığ sahab geldi
 yavaş yavaş, gördü bi nefer durub_or'da, it de durub bu terefde; qoymur
 tekan yée.

- Ağa, emrün?

Dédi: Erbab, vallah, xan; men bi dene çödaram. Éşitmişem sende
 125 héyvan var, gelem sennen héyvan_alam. Dédi: Buyur, ge içeri. Bını apardı,
 da it dillenmedi, apardı. Héyvan geldi axşam. Géşdi gördü, béle, hemen qara
 qoş da bu héyvanu içindedi.

- 'Yarısın!

Dédi: Ağa, men, héyvanın 'hamısın satıram. Pulun vār? Satsam,
 130 'hamısın satıram. Dédi: Qimetin dé. Dédi: Meselem; doblu qiymet dédi. Bu
 bire yüz çıxarttı pulun vérdi. Gördü baba, bu, bi dene puldar_adamdı. Dédi:
 Ağa, meem pulum çoxtu. Men hele bi dene pulumu xeşlirem, hele doxsan
 doqquzu qalıb. Bu héyvani aldı, hemen ki qara qoş da bunu içindedi. Gördü,
 it qaldı, dédi: Lütfen_erbab, bu iti de véresen me'ne. Dédi: Ağa, o it benim...
 135 Yanı dolanışığım_itinendi. Men_iti sataram ... Dédi: Qimetin dé. Dédi:
 Qiymeti, bu héyvan nāxadadı, i_bélem de itimün puli. Dédi: Bu da senü itün
 puli. Gördü, ede bu qoçça oğlu, éle bu ne déyir; dobli pulu vérir, iki qat pulu
 vérir. Dédi: Xōb, er'bab! Dédi: Belé! Dédi: Erbab, xob, bu iti ki men_apardım;
 bu itünnen qorxuram. Sen bu çobanun da mene véresen, meni bi yana
 140 yéti're. Hax danışağ, itden qorxuram. Çobana dédi: Ağa, gédersēn? Dédi:
 Géderem. Gédim_arvadımnan_icāze alım gelim. Dédi: Géd_al. Gétđi icāze
 aldı. Dédi: Ay_arvad, bi dene gözü qıfıllı oğlan darış gelib_ərbaba; 'dobli

həyvanın_aldı, bire iki; iti de alıb. İndi qorxur_itden, mene de déyir: Sene 'dobli vérrem pul, bire iki vérrem; meni bi yana çıxada'san. İcāze vérisən?

145 Arvad çox bilmiş_idi. Arvad dédi: Kişi, onu Allah bize yétirib. Bes,_el çeñme, gédeř. Gét, déne: Gédérem. Geldi, dédi: Belé ağa! Bu dédi: Yaxçı, ge getirim bıları. Dédi: Belé ağa, benim xanımım_icāze vérdi. Dédi: Bu géce icāze vére'sen, biz bırda istirahet_éliyek; veli gécenin bi zamani gelesen, meni çıxadasan bi terefe. Téz durasan gelesen, meni çıxadasan. Dédi: Baş_üste.

150 Géce gétdi çoban, yatdı. Gécenün bi zamani geldi arvad, dédi: Kişi! Dédi: He! Dédi: Sen gédende men de, oşaxlarmız_özümüz gédek. Dédi: Baba, men seni ... Men_özümü danışdım. Dédi: Bedbax,_onu Allah biz_için yétirib. Biz gédek_ona yalvar yaxar_éliyek. Men yıxıllam_onu ayaxlarına. Déyerem: Ağa seni at vérrem_o inandığıuğa, bu erim_oxede bu dağlarda həyvan_otarib,

155 tamam_ayaxları qabar_olub. Men_özüm o xede bın_için qazan götürüb qazan qoymuşam, tamam benim qarnım... narahatam rüdelirim partdıyib. Bizden sene, sennen Allah'a, sen bize bi necat vére'sen; bizi de apara. Dédi. Xob, gédek da. Bu, heman_adam da qorxurdu ki bu erbab debbeleye.

Geldi, belé, həyvni çıxatdı'la. Dédi: Ço'ban! Dédi: He! Élebil dédi:

160 Meselem buréynan gédecem. Erbaba déyib, béle aparacam; amma çobana dédi: Ağa sen meni béle sür. Erbab debbelese, gel'se, meni tapbasın. Dédi: Baş_üste! Sürdüle, sürdüle. Üzüzdən_ıraq, itinen de bu qara qoş həyvanu içinde. Bılar gétdile, bereden geçirdileş. Dédi: Géç, həyvanın qabağın kes. Dédi: Bu arvadın hara gédir? Arvad dédi: Ay_erbab, seni at vérrem Allah'a,

165 biz bücür giriftar... Bunun zulmunan bizi qutar, bu erbabın. Bu oxede həyvan_otarib, day qara gün çekib, men oqqede burda qazan götürüb qazan qoymuşam,_özümde ölürem. Bizi bunun zulmunnan qutar. Dédi: Bes, sürün həyvni. Gétidle, bi bereden, geçirdile, dédi: Géç, həyvanın qabağın saxla. Bu géşdi, həyvanun qabağın saxladı. Dédi: Bu itü evvel başın kes. Bu

170 çoban_itün başın kesdi. Dédi: O qara qoçun da başın kes. Qara qoçun da başın kesdi. Dédi: Men bıları isti'rem. Bu həyvan, süz. Gét;_ama évün dağılsın, géť. Özün yétir bi yana; erbab gelib bilse, sennen tutub_alacağ. Bu

bırda qaldı, bu giriftar_oldu bır'da; héyvanı sürmedi. Dédi: Ağa, sür da. Bu da axı inanmır bu héyvanın hamısın, beş yüz héyvanı müft vére. Dédi: Qal_or da görüm; hetmen pulun yoxdu, bu héyvanı apara'san. Gel_a, sene pul da vérim. Héyvan senün. Men_éle bıları istirdim. Götü, aradan çıx.

Bılar söyüne söyüne pulu da aldı, héyvanı sürdi. Arvağ dédi: Gördün kişi, binu Allah biz_için yétirib bed'baxt. Men sene déyirdim: Gédek. Déyirdin: Yo. Bılar sözüñ sonu; héyvanı sürdü, apardı.

180 Bu itün kellesiyen, qoçun kellesin götdü geldi hemen menzili'ne. Gét di, bi dene heveñ deste aldı. Getdi qeşegce; bıları da danışmışdı: Ağa, men bırda nemene élesem, sen mene muzahim_olmıyasan, hotél sahaba dédi. Dédi: Xéyir_ağa! Menim;_eslen serqıfıl vérmışem sene; eslen senne işim yoxdu. Dédi: Lap yaxçı! Gét di, heveñ deste aldı, getdi. Bu itün derisin, 185 kellelerin soydu; bıları töñdi, biribirine 'döydi. Néçe dene bütri şişe aldı, getdi, töñdi bütri şişelerine. Töñdi, düzeltdi. Endi hotél sahaba:

- Ağā!

- Belé,

Gét di, bi de düñtür libası aldı. Libası aldı, getdi. Géşdi, hotél sahaba 190 dédi: Ağa! Dédi: Belé! Dédi: Ağa, men düñtürem. Déyile: Bırda bi dene şahun qızı feleş'di. Mene rāhnımalğ_ele sen, gédérem,_ona tababettig_éliyem. Men düñtürem. Dédi: Ağa, sen bayağdan çōdarıdnu, indi olubsan düktür. Dédi: Men her şuğlu billem. Dédi: Belé, bi dene bu memleketün şahı var;_onun bi qızı var. Bi nefer; dédi; mene qoş, derbarı 195 mene nişan vérsin. Gine bi nefer danışdı, qoşdu buna. 'Doblu bunun pulun vérdi. Gét di, durdu bu zadun qabağında, derbarun. Ağa, serbazdan, nighbannan dédi: Ağa em'rün? Dédi: Ağa, men düñtürem. Bes,_icāze véresüz;_éşitmişem şahun qızı merizdi; gelmişem tababetdig_éliyem. Dédi: Xob, qal bırda, géçeg_icāze alağ. Bılar géşdi, gördü; belé, şah, vezir, vekil, 200 vüzera oturuqlar. Salam vérdi. Bedez salam, şaha edebin yétirdi. Dédi: Bes, qıble ālem sağ_olsun, bi dene düñtür gelib; déyir: Men_éşitmişem, gelem,

birda şahun qızı merizdi; tebabetdig_éliyem_ona. Dédi: Gédün, çağırın, gelsin. Dédi: Gédün, çağırın, gelsin göreñ. Girdi, gördü bi dene düñtür. Dédi: Ağa, callad_āmade olsun, düñtürün başın vırsın. Dédi: Qıble ālem sağ_olsun
 205 düñtürün başın niya vıra'san. Dédi: Baba, oxede seni kiminner gelib benim qızıma tababetdig_éliyemmiyib da incimişik. Qıza elaş yoxtı. Dédi: Men, sennen şert_éliyecem; eger benim şertimi qabul_élesün, qanım sene hazır, halal_olsun. Başım 'sehldi, lap qanıma saman tep. Dédi: Ne şertidi. Dédi: Men bu şertinen... Şert_élerem qızua. Dédi: 'Necür şert_élersen? Dédi: Men
 210 qızun ki görmemişem, çıkāredi, necürdi, merizdi, göyçeñdi, pisdi, nemenedi. Evvel qızun_aqdın_oxuyasan mene, ola haıalım. Onnan sora géçesen bi dene hamam qeşeg xelvet_éliyesen, qızı aparıp qoyasan_o hamada. Men gédem, qızua tababetdig_éliyem. Qızun dirildi↴, öz haıalımdı, öz nāmısımdı; dir'ilmedi; ağa, benim başımı da kesdir, 'derime de saman tep. Vezir, vüzara
 215 dédi: Gıble ālem sağ_olsun, bu sözü héş kim démemişdi. Bu bi dene qānun-i şer'-i péygumberin sözün sene dédi. Da bu söze zad yoxdu ki. Dédi: Adaletüe zor_éleme ki, men sennen 'şert bağlıram. Dédi: Ağa bi dene gédün qāzı getürün, kebini kesün. Gétdíleř, bi qāzı getdíleř. Qızun kebinin kesdirdi, vérđi bına. Vérđi, belé, bi dene hamamı xelvet_éledi, qızı apardıla qoydula
 220 hamama. Dédi: İndi géş, gét. Géşti gétti gördü, belé, qız da éle bi dene qızdı; amma éle bi parça 'etdi. Éle mat mat baxır, ne danışır, ne déyir, ne bir terpenir. Éle bi parça et düşüb_oru. Bu qeşeñligceg bütün şişeleri de doldurub, qeşeg qoyub bi dene ki'fe; kif de yanındadı. Qızı loxt_éledi, üryan, anadan_olma, soyundurdı. Getdi bu bütri şişesinnen bi dene bunun bedenine
 225 mālış vérđi tā dırnaxlarınéycax. Mālış vérđi, gördü qız terpendi. Birin sürttü, qız danışdı. Sürttü bunun bedenine. Gördü qız gözün_aşdı. Bi 'dene de getdi, sürttü, gördü, qız danışdı. Birin sürttü, gördü, qız durdu otdi.

- Ağa sen 'kimsen?

Dédi: Narahat_olma xanım, men senün sahibüem. Ağa, birin de sürttü,
 230 qız durdu, oldu öz hālinde bi dene hemen_adam. Dédi: Allah'a şükür, necet tapdün? Dédi: Belé! Bi nefer de qapı da var idi, çıxdı dédi: Ağa, gédün,_indi

şaha müjde vérün; qızun dirilttim. Xeber gétđi, qıble âlem sağ_olsun, hemen dühtür qızua necat...

- Néce_ı necat vérdi?

235 Dédi: Vérib da. Ağa, bu şah, xanımı, éli, famili töküldü geldi; gördü baba, qız_éle hemen, élebil dünyaya büyüñ gelib, 'sapa sağ; ne feleç, ne qéyri. Dédi: Ağa, meni istiyen, dühtüre en'am... Dédi: Ağa, men, enam_istemirem. Men hele bi dene pulumu xeşlirem. Menim pulumun doxsan doqquzu qalıb. Menim pulum qutulan döy ki. Dédi: Hés zad_istemisen? Dédi: Eslen_enam
240 menam mene lazım döy.

Bılar çox şad_oldula, çox bılar şād. Dédi: İndi day sen ki sen benim dama_ım_oldun, qızımı da ki necat vérdün; seni éliyecem bes femandéh-é léşger. Dédi: Xeyir_ağa, men femandéh-é léşger_olmaram. Dédi: Ağa néce, ixtiyar mendedi, seni femandéh-é léşger_özüm_élérem. Eslen birine
245 merbut döy ki. Bını éledi femandéh-é léşger. Qızı, toyun_éledi, vérdi bına. Bi dene qeşeg bına apartuman, saxtuman vérdi, ottular. Biğ gün bi dene nāma yazdı ki: Qıble âlem sağ_olsun, bi léşger mene servaz vére'sen. Men_istirem bi gédem, şikara gédem. Dédi: Baba, sen_emr_éle, iki léşger servaz. Servaz senü ixti'yarundadı da, femandéh-é léşgersen. Ağa, bi léşger bına servaz
250 vérdi.

Dürbünü koydu, gördü, belé bi dene hemen ki bu şehrün kenarında teppe var. Orda bi dene köyül_ağaş var, yoğun bi ağaşdı, köyüldi. Gétđi, destur vérdi, dédi: Bu ağacı dörhedör muasire éliyeceñsüz, etden qala çekeceñsüz. Bırdan bi dene äslan çıxacax; eger her kimün terefinen ki
255 gét'di, mesul_odi. Qoymıyacaxsuz tekan yéye. Bılar dörhedör zencir çeñdiler, hemen_ağacı muasire éledile. Şir yatmışdı, bi zaman_oyandı gördü; dedem_ı vay, bi léşger servaz, etden duyar çekilib. Day burda tekan yéye... Xob, bunun birin_öldürer, beşin_öldürer, onun_öldürer; axır bını öldüreceñler. Gördü bi nefer de femandéh-é léşger destur vérér bılara. Dédi:
260 'Elaci bıdı; bu eslan dédi; men gédim; déyelle: Böyüg_adamın hemmeşe

eteyi g n_olar. G dim t 'zime, onu el_ayağına yıxılım, mene necat v rsin. Pul cehendem, men b rdan saf  xım.  le ordan  ıxdı,  le dizin dizin d k g tdi, yıxıldı f rmand h-  l şger' n, hemen ki merdidi, merd  el_ayağına; d di: Servaz! D di: Bel ! D di: Servaz, da 'eslen b nda i  z_olmasın. Yol
 265 v r n, qoyun bu g tsin. A a, a dılar,  ir_aradan  ıxdı. D di: Baba, men_ z m_ lm yim. Cehendem, men sirveti n ynirem. Xob, men bunun b şin, onun_ ld r rdim; h m s n_ ld remmerem ki. Qeyitdi, d di: Xob, a a, bu y r kim ndi? Bu y r n sahibin getires z me im yanıma. D diler: Valla, bu y r... Bi dene qoca ki i, b na z r hdi. D di: G d n,  onu
 270 getir n. G tdiler, qoca ki ni getdiler. Bu da f rmand h-  l ş'ger. D di: A a! D di: Bel ! D di: Bu y r sen n'di? D di: Bel , men z r hem_  y re. D di: Xob, sen_  y r n qiymetin d yesen mene. Eslan da d mi di: Bu, hemen a ac n qabağı xezanedi. N  e dene b rda xezane-ye qedim, meselem_  d ren n pulu var. D di: F rmand h-  l şger, bu ne fermay dı. 275
 Men  ik reyem sennen pul_alam. Y rde ne erzi  var. D di: Men_istirem b rda saxtuman d zeldem. Sen bunu pulun d . D di: 'Olmaz. D di: D . Men merdem, n mert d yrem. 'Naxada d s n, sene v recem.  z n de b rda b me  liyecem. B na bir miqdar pul v rdi ki 'naqqede y ye. D di:  z n de b rda b me  liyecem.

280 - Allah sene  m r v rsin.

Bel , b n  da r zi saldı. Bu y re ge  n d rh d r getdi, cızı   ekdi. Geldi, d di: Xob, qoca, ge mennen. Geldi. d di: Xob, sen bu  ehride m hennisden, m hmardan_ liyebilersen tutasan, k rigerden? Men b rda bi saxtuman d zeldirem. D di: 'Bel , pulun v r? D di: Pulum ' oxdi. Men hele
 285 bi dene pulumu x şlirem, d  san doqquza qal f. Puldan qorxma, hele pulum qal fd  benim. Bi dene pul x şlirem; d  san doqquzu sabit qal f y r nde. D di:  ox 'qe eg. D di: Amma derec  y k m hennis, derec  y k m hmar, derc  y k k riger tutasan. Bu g tdi, derec  y k m hmar, m hennis, tuttu getti. k riger tuttu. D di: A a-ye m hennis! D di: Bel ! Bu  inasayi  ledi. 290
 G rd  ki o y ri ki miz n d yiflə xezane orda; d di: A a, ba bu y re sen,

külüh vırdırımıyacaxsan. Mene saxtuman düzeldeceñsen, birda néçe tabağa, bını salacaxsan ve'setde qalacax. Bıra istesen bi dene külüh vırsun, dedün yandıriram. Dédi: Baş_üste. Bılar da bilmille ki onun vesetde nemene var. Ağa, bını saxtuman néçe tãbağa düzeltdi, hemen xãzãneni saldı saxtumanın
 295 vesetine. Gördü ede, bu da düzdi. Hemen şir diyen de düzdi, tülki diyen de düzdü, qurt diyen de ki düz_oldu hemen kelleleri taftı. Ağa, birda bi dene geşeñ saxtuman düzelt'di. Day, xob, femandéh-é léşgerdi; servaz, teşkilat, bına servaz qoydu'la. Xanımın getdi, ottula orda.

Sene hardan xeber vérim, hemen nãmerť'den. Nãmerť gétđi, dolandı, çün nãmerd_idi; işi düz gelmedi, üz qoydu gedaylığa. Day bu yolçuluğ_éliyir.
 300 Ağa, yolçuluğ_éledi, éledi; geldi şehri dolandı; gördü o teppede bi dene böyüh saxtuman var, dédi: Éle ora da bi gédim, Allah'a tevekkül, béş_on tümen de orda allam. Bu yavaş yavaş gelirdi, bu da xanımalıynan, mert, oturfla qeşeñ saxtuman'da, şahun qızıynan. Dürbünü saldı, gördü_e↯, bının yoldaşı
 305 nãmerť yolçuluğ_éli'yir, çiyinde xurcunu gelir. Fõrî adam yolladı aşağı: Ağa, pasivan, nıgehvan! Dédile: Belé!

- O adam ki gelir, geldi, onu el_el_üste getireceñsüz femandéhün, men femandéh-é léşgerem, benim_otağı'ma.

Dédile: Baş_üste. Éle bu yétişti, yolçı, bu qapıya, tutdula bını.

310 - Ağa, meni hara aparısuz? Xob, nemene vérésüz vérün, vérmésüz...

Dédi: Hara... Seni femandéh-é léşger_istir. Dédi: Baba, benim femandéh-é léşgerinen_işim yoxdu ki. Men yolçuluğ_élirem. Mene kömeñlig_élisüz, éli'yün; élemésüz, baba villiyün. Dédi: 'Olmaz, gereñ seni aparağ_üste. El_el_üste bını getdile. Çıxdı üste. Éle qapını aştı, içeri girende
 315 bu durdu: Ė, âfel-i qardaş_ı? Senün köfün,_âfelün; néylisen, ne qeyirisen? Dédi: Baba, yolçıynan femandéh-é léşgerün ne qardaşlığı. Dédi: Évün dağılsın, meni tanımısãn? Dédi: Xéyir! Dédi: Men hemen merdem; çöreyi ki vérmedün yéyem, hemen_adam menem. Éybi yoxdu, senü işün tutmıyıb, benim_işim tutub. Narahat_olama, naxada yéek varımız. Dédi:

320 Men_istemirem. Éle Allah vérese, benim_özümə vérer da. 'Senün pulun néynirem. Dédi: Bedbax,_adama Allah hemmeşe vérmez. Sen nāmertsen, sene vérmez. Mene vérib, xéyre xéyr - şerem sennen. Sirveti sennen yarı bölecem. Dédi: Ağa, men_istemirem. Sen, feqed_onu mene dénen, hardan bını barın'dun? Men de yédim_ordan barınım, pul-dar_olum. Dédi: Évün

325 dağılsın, sen hemmeşe puldar_olammasan. Dédi: Ollam. Nağada↓ dédi, pul vérdi; nāmert qabul_élemedi. Dédi: Gereñ gédem _o yérde men de gelem, puldar_olam. Dédi: Xob, indi pul_istemisēn? Dédi: Xéyir_ağa, hēs birin_istemirem. Dédi: Éybi yoxdu, istemi'sen, çox geşeng. Dédi: Mennen ki o yérde ki sen çöreñ vérmedün mene, 'ayrıldıx; o yéri tanısān? Dédi: Belé,

330 - Men ki ordan döndüm; sen rāhe yol, men bérāhe yol gétdim; tanısān?

Dédi: Belé! Dédi: Gédersen,_ordan gédersen cengel-i biyabanın_ichinde bi dene xaraba dam var; men_orða barınmışam. Gédersen_orða bi buxarı yéri var, orða gizlenersen, orða bi elāmet görersen, sen de sirvetmend_olarsan. Dédi: Xob, bını dé mene de, men seen sirvetün

335 'néynirem. Dédi: Ay bedbax, gét, sen nāmerssen. Senü işün düz gelmez.

Gétđi, hemen yérden döndü, gétđi; gördü hemen bi dene biyavanda, cengelü ichinde bi dene xaraba dam... Baxdı gördü, bi dene buxarı yéri var. Dédi: Bına bax_a, filan filan şüde, gelib bırda... Bunan,_onnan kemem_be, Men de qallam bırda puldar_ol'lam da. Bu da çıxdı, qaldı buxarı yérinde.

340 Qaldı, oldu géce. Gördü, aho, üş dene héyvanat geldi; bir_āslan, bi qurt, b, tülki; geldile, belé, ottular. Nāmert de bırda gizlenip. Āslan dédi: Xob yoldaşlār! Dédi: Belé! Dédi: Yoldaşlar, bes benim dişim_ağırır, bi sōbet_éliyesüz; benim şāyed dişim toxtu'ya. Tülki dédi: Qıblé ālem sağ_ossun, bizde ne icāze var danışaq. Dédi: Yox,_éle danışun nobéynan.

345 İndi her birüz_icāze vérsüz danı'şāğ. Tülki dédi: Xob,_icāze vérsüz, men danışım. Tülki dédi: Qıblé ālem sağ_ossun, danışmalı dōy ki. Dédi: Néce? Dédi: Baba, yér qulaxlıdı. O tārıxde ki biz danışmışdıx, süb men durdum gördüm_e, bi dene adamzad_o yannan geldi, oturb_orða. Démirem, sıçanı,

özün de yédim, sözüm_onda yo; amma pulları, o sıçan ki düzdü pulları ora,
 350 gün deydi, berqe berq vırdı. O yannan bi dene adamzaŭ çıxdı; sıçan gétđi
 girdi hemen deligine, yuvasına; pulları götdü apardı. Démirem sıçanı men
 yédim. Qurt dédi: Qıblé ālem sağ_olsun, bu déyen haqdı, yér qulaxlıdı. Men
 de géttim, hemen_o alacığa ki géttim, bi dene yérden geçirdim
 gedem_alacığa; gördüm derede o qoçu da, kesib başın_atıflar_or, o itün
 355 de başın başın_atıflar_or. Dédmirem_oları da yédim;_amma meem
 nezerimdi, o kelleleri aparam qızı alam. O aparıp, qızı yaxçı éliyib, indi olub
 femandéh-é léş'ger. Danışmalı döy. Eslan dédi: Ay yoldaşlar, düz déyész. O tarix ki biz danış'dıq, men bi zaman yatmışdım hemen_aqacun köylünde,
 bi zaman_oyandım gördüm. Dedem vāy, etden duvar çekilib, etden duvar
 360 çekilib. Dédim: Xudāyā, xudābende, xob, men bunun birin_öldürrem,
 béşin_öldürrem; hāmısın ki öldüremmerem. Gördüm, bi dene femandéh-é
 léşger bılarun qabağında destur vér'ir. Bılar dörhedör.... Duvar çekilib.
 Dédim: Xob, men bunun néçesin_öldürüm. Elac éle odu ki,
 böyüg_adamın_etegi gén_olar. Men gédim,_éle yıxılım, penah getirim_o
 365 femandéh-é léşger, şāyed meni azad_éli'ye. Éle öcür de éledim. Gétđim
 yıxıldım_onu el_āyağın. O meni azad_éledi. O adam indi oranı saxtuman,
 néçe tabağa éliyib, o pulu da salıp saxtumanun vesetine. Tülki dédi: Qıblé
 ālem sağ_olsun.

Dédi: Belé. Dédi: Bırda adamzad var. Sen_icāze véresen, biz bıranı
 370 gezek, görek, bırda kim var; bizim sirrimizi apardı. Ağa, bi yannan,_o yanan;
 tülki de çox bilmiş_olar_axı; atdan baxdı gördü, ahō, bi nefer_oturub. Dédi:
 Qıblé ālem sağ_olsun, tafdım_oğrumuzı, ba, ba, ba; bu adam bizim sirrimizi
 beyan. Ağ_éliyib a, tuttula bını, çeñdile, cırdıla, öldürdüle. Nāmerd_or
 aradan gét'di. Mert gétđi, sirvetmend_ol'dı.

- Qırxharamı -

Biri var_ıdı, biri yox_ıdı, qéyrez_Allah... Bi dene hacı var_ıdı. Bu hacı
 380 da çox_Allah bendesiydi, sirvetmend_ıdı. 'Hacıya, Allah,_évlat vérmezdi. Bir
 gün vırdı, Allah bına bi dene évlat, oğul vérdi. Bi dene oğlan vérdi. Bu oğlan
 dünyaya geldi, gelennen sōra, hay bi yaşınnan_iki yaşına, üç yaşına; dört,
 bés yaşına géşdi; hacı bafat_éledi, dünyadan gétdi. O zaman da şehrıde
 qırxharamı olardı. Her şehrün qırxharamıları olar'dı, şehrün
 385 qoçubaşılıarıydı'la. Bılar_éşitdilşe ki filen yérde bi dene hacı ölüb,
 qırxharamınun başı, böyüñleri dédi: Gelün, gédeg; bes birimiz déyeg: Hacı
 bizim_ēmimiz_oğluydı. Birimiz déyeg: Dayımız_oğluydı. Birimiz: Xalamız...
 Ağlıyaq yalannan, qalaq_orde. Onun sirvetin yi'yek, köfüm kök, damağımız
 çağ. Bılar töküldüle, geldile, gördüle; belé, bının bi dene xanımı qalıp, bi dene
 390 de 'oğlı. Ağa bu yétişdi başına vırdı, o yétişdi kellesine vırdı:

- Ay benim xalam_oğlıydı, hacı niye öldi.

O dédi: Emim_oğlıydı, niye öldi? Bu dédi: Bibim_oğlıydı, niye öldi?
 'Ağlılla. Xanım dédi: Ağa be siz, néçe zaman_ıdı, hēs bıra gelmez'düz. Dédi:
 Baba, biz bilmirdik ki; bının sirveti, döleti vardı, özünnen geçinirdi; veli
 395 biz_onun havasın saxlırdıx da. Şe'herde biz_onu görerdik. Day_évine gelib
 zehmet vérmezdik. 'Qırx gün bırda mesken_éledile bu qırxharamı. Béle_ı
 yédile, bunun sirveti hēs zat qalmadı. Hēs zağ qalmadı. Bunun bi dene o döre
 atı qaldı, bi des libāsi, yūs tümen pulı bu hacınıñ. Day bıları da arvağ
 boyun_ıalmadı. Dédi: Xob, day biz gédek. Day bunun bi şeyi qalmadı ki yéek.
 400 Qırxharamılar gétdile, gétdile. Belé, bu arvağ qaldı bu oğlannan. O oğlın da
 adı 'Ehmet'di. Ehmed bi géce 'yatdı. Bi géce yattı, yuxuda gördi... Bu bi dene
 yuxu gördi. Yuxuda gördi bu bālıxdı, aydı, uldus. Bıları yuxusunda, üçün de
 yuxuda gördi. Yuxuda da qedim_adamlar déyerdi: Aydı, bālıxdı, ildus; her
 kim bını yuxusunda gör'se, bu böyüg_adam_ol'ar. Bunun meqāmı yuxarı
 405 gé'der. Bu durdu:

- Ne'ne!

Dédi: Belé! Dédi: Nene, men bi dene yuxu görmüşəm. Men bu yuxunun dalıyca gide'cem. Dédi: O'ğul, sen gédisen, meni villisen, qoca ar'vad, bes men 'néyliyəm? Dédi: Gédeceem_onun dalıyca; veli bi zaman geleceem
 410 senün dalunca. Ege öldüm hēs; qaldım, gellem. Dédi: Oğul, gédisēn? Dédi: He! Dédi: Xob, senün dedünnen bi servet qalmıyıb hazırda; bi dene atı qalıb, bi des libası, yüs tümen pulı. İndi o libası getirim, géy, yüs tümen de pulı sene vérım xēşlig, atı da min gét, piyada gétme. Dédi: Gét, geti. Ağa, getdi; libas_éle bil_oğlanu eynine biçilib. Oğlan libası géydi. Yüs tümen pulu vérdi.
 415 Atun yeherin, qéyrisin qoydı, mindi. Xudafis_éledi:

- Nene, xudafis. Bi zaman gellem.

- Xob. Bala, gét da.

Bu gétđi. Bi dene yérden géçirdi, gördü, ede, bırdı bir_iddeler, bi dene qoca kişiyi; bēlin bağılyıb kendiri'nen. Qoca kişidi, libasın çekesen hāmısı
 420 tōkūker yēre. Aslıyıbla kellesi üsde, bını tafdılla. 'Néce nerillir bu, qışqırır. Dédi: Ağa, onu niye öldürüsüz? Dédi: Oğlan,_üreyün yanır? Dédi: Baba, bēçaradı, onu niye...? Dédi: Ağa, o bize yüs tümen boşludu. Üreyin yanır, vér yüs tümeni açaq. Dédi: Gel_a bu yüs tümen. Yüs tümeni vérdi, bu qocanı aştırdı. Qocanı aştırdı. Da bılar géttile, qoca qaldı. Bu mindi atın, gördü qoca
 425 geldi.

- Xob, qoca emi, seni ki aştırdım. Gét.

Dédi: Oğul, 'hara gédim? Sennen_el çeñmerem. Sennen yaxçı yoldaş hardan tapacaam. Dédi: Mennen senin ki tutmaz ki, men_atsavar, sen piyada, qoca kişi. Dédi: Olmaz, men, sennen_el çeken döyrem. Sennen
 430 gédeceem. Dédi: 'Xob, bes_indi...Dédi: Mennen_el çeñmisēn? Dédi: Xēyr! Dédi: Xob, indi mennen_el çeñmi'sen, ge min_atı, yoldaş_olaq. Dédi: Xēyr_ağa, sen_atun min. 'Naxada illac_éledi; qoca atı minmedi. Dédi: Sür, men gelirem. Bu necür_atı sürdü, gördü, qoca bınnan yüz qedem de qabaxdı.

435 - Xudāyā, bu qocadı, bu necür mennen gelir,

Dédi: Oğul, üreyindekin_at_o yana. O sözleri danışma. Sen_işün gör.
Gördü_e, bunun_üreyinin sirrinde qoca bilir.

- Xudāyā, bu necür, necür, ne sirridi?

Gétdile. Qedim de meselem Erdebil bir payintaxtıdı, İsfahan bir...,
440 Téhran bir..., her şehir_özü bir payintaxt. Yétişdile meselem Erdebil şehrine,
az qalmışdıla; dédi: Oğlan_Ehmed! Dédi: Belé! Dédi: Sen yavaş yavaş gel,
men gédim, çadırımızı vı'ırım, menzilimizi cürriyim gē. Bu bi güldi, dédi: Baba,
xob, bunun ki, bi şeyi yoxtu, çadır vıra; bu necür, necürdi. Dédi: 'Oğlan,
üreyindekin_at géssin kenara. Qocq qéyb_oldu. Hay sürdü, qocayı
445 yétiremmedi. Gétti gördü, şehrün yétişen kenarında, ede, bu qoca, bi dene
bırda çadır vırıb; her nemene müretteb, qaza meretteb. Bu yétişdi.

- Geldün Ehmed?

Dédi: Belé,

- Ehmed,_en. Atun qeşeñ bağla orda. Atun yémin tök, ge, naharımız
450 hazırdı.

- Xudāya, bu ne sirridi?

Dédi: Oğlum, üreyindekin_at kanara, o sözleri danışma. Gördü_ē, géne
bunu üreyiin sirrin bildi bu. Geldi, nahar yédile. Dédi: Ehmed can! Dédi: Belé!
Dédi: Ehmed, bu şehrün pātşahına bi dene xonça bezesem,_aparabilersēn?
455 Dédi: Niye aparammerem.

- Xonça?

Dédi: 'Beli. Ağa, bi dene xonça bağladı, qeşeñ bi dene béhterin parça
üzüne çeñdi. Dédi: Apararsan, derbara yétişdün, qoyarsan şahun qabağına;
şahun_edebin yérine yétirersen, déyersen: Qıble ālem sağ_olsun,_ağam
460 dédi: Bizi bağışlasın, gédirik tacırrı'ğa. Teze bineyig, qeyidende onun yolun
görrük. Dé, qeyit ge. Dédi: Baş_üsde. Ağa, xonçanı apardı, yétişdi derbara.
Nigehvan dédi: Ağa, ne'me? Dédi; ağa, bi dene ağam benim xonça yolluyub,
töyfe aparıram şah_ıçın. Yol vérdile, géşdi, gördü vezir vüzera hamısı

otutrub. Qoydu; şahın_ede bin yérine yétirdi. Qeşeg salamin vérdi, dédi:
 465 Qible ālem sağ_olsun, bes_ağam dér: Bizi bağışlasın. Biz gédirik tacırlığa,
 qeyidende onun yolun..., Teze binéyik. Ağa, xonçanu ağzın aşdı gördü,
 xudāyā, béle cisler qoyub,_eselen bunu xezānesinde bi dene bu cisden
 yoxtu. Oğlan dédi, qeyitdi.

- Vezir, vekil!

470 - Dédi: Bē!

Dédi: Baba, bu ne cereyandı? Hele bunun xonçası... Hele bu déyir teze
 bineyem. Bu bunun vesailün puli. Bunun bi dene cinsin satsun, benim hēs
 xānavadam, memleketim çıxatmır. Hele o, o yanda qalsın,_eslen bu oğlana
 benim béle üreyim yatdı, éle aşiq_ oldum. Bes götürün, bi dene qasıda nāma
 475 yazun vérün, aparsın. Déne: Bes_ağa, qible ālem déyér: Eger mennen
 qoum_olsa, olub; olmasa, cenge āmade_olsun. Vérün qeyidün, gelün. Bi
 dene nāma yazdıla, vérdile qasıda. Qasıd geldi. Ehmed de teze yétişmişdi.

- 'Oğlum 'vérdün?

Dédi: Beli! Gördü, hob, bi dene qasıd, bi dene nāma getti. Nāmanı aldı,
 480 gördü, yazıb: Bes_ağa, sen her çıxāresen, her kimsen; mennen
 qoum_ oldun, _eger qızımı oğluva aldun, _alıfsan; almadun, cenge āmade ol.
 Göttü altın_imza éledi; dédi: Qible ālem sağ_ossun, sen qızı
 vérdün_oğluma, niye 'almıram. Allam, çeşb. Gettile vérdile şaha. Ağa, şah
 bını istedi. Qızın bına şirni işti, hemen Ehmed'e. Dédi: Amma men gédirem
 485 tacırlığa, qeyidende gelinimi aparacam; _amma aparacam. Dédi: Her yana
 apar; bilexire bu oğlan benim dāmādım_olsun. Bırdan da géne, belé, geldile,
 gördü, baba, na çadır, ne qéyri, hēs zad yoq. Dédi: Xudāyā, bu ne sirridi.
 Bunun bu qedde sirveti var_ıdı, yūs tümen pulu vé'remmirdi. Bını tafdırdıla,
 men bını aştırdım. Dédi: Oğlum, bu sözü danışma. Üreyündekin_at kanara.
 490 Gördü_e, géne bunu üreyin sirrin bildi. Dédi: Xob qoca emi, indi ge min_atı.
 Dédi: Senü işün yoxtu. Sen, atun sür.

Géne bu mindi atı. Bu gördü baba, bunnan yüz qedem qabaxtı. Géttile bi dene ayrı şehre çıxtı'la. Dédi: Ehmed can! Dédi: Belé! Dédi: Sen yavaş yavaş ge, men gédim çadırı vırım, naharımızı âmāde éliyim. Géne bu gétđi,
 495 hay_atı sürdürü bını yétiremmeydi. Gétđi, yétişdi. Gördü géne şehrin kanarında çadır vırıp, onnan da müretteb.

- Ehmed can gel'dün?

- Belé!

- En. Atun yémin tök, ge nahar yéek.

500 Géştile, belé, naharı yédile, atun yémin tökdi qabağına.

- Ehmed can?

Dédi: Belé. Dédi: Éliye bileşsen bi dene de xonça düzeldem, bu şehrin patşahına aparasān? Dédi: Beli! Bi dene de xonça düzetti onnan da müretteb. Aparđı géne oğlan, yétişdi, ağa, derbara:

505 - Selam!

Bedeş salam, ağa, şahu edebin yérine yétirdi, qoydu derbarda şahun qabağına. Şah dédi: Oğlan,_o nemedi? Dédi: Valla, meni, ağam yollıyıp bunı. Déyér: Qıble ālem sağ_olsun, déne: Bizi bağışlasın, gédirik tacırlığa, qeyidende yollun görürük. Teze bineyik. Aştı bunun başın, gördü, xudāyā, éle
 510 cisler qoyup ki bunun birin sata, héç memleketi çıxmaz. Oğlan dédi, qeyitdi. Géne bu şah dédi: Vezir, vüzera baxun görün, hele bu teşkilat! Déyér: Biz teze bineyik. Veli bu oğlan, bir göyülden min göyüle benim_üreyime yatıp. Bes götürün bi dene yazun, vérün qasıda. Yazun ki şah buyurur: Mennen_eger qoum_olsa, olub; olmasa, cenge hazır_olsun. Yazdıla. Géne
 515 oğlan yétişdi. Qoca gördü belé oğlan geldi.

- Ehmed gel'dün?

- Belé!

Gördü ho, bi dene de qasıd yétişdi elinde nāma, çıxartdı. Ehmed baxdı, vérđi qocıya. Dédi: Valla, qoca emi, bücür yazıp. Gördü yazıp ki

520 mennen_eger qoum_oldun,_olufsan; olma'dun; cenge hazır_olsun. Göttü
altın_imza éledi: Qıble ālem sağ_olsun, sen mennen qoum_oldun, men niye
ceng_élirem, āmadeyem. Belé, gétti, dédi: Qızı allam bu şertinen;
toyun_élemerem. Gédirem tacırlığa, qeyidende toyun_éliyecem_aparam.
Dédi: Her yana aparsun_apar; bilexire bu oğlan dāmatım_olsun. Bını da
525 bırda, ağa, adaxladıla, köç_éledile. Géne gördü hés zad yox, éle hemen lüt
qoca, lüt qoca. Ama bu qoca téz téz déyér ki, Ehmed_üreyindekin_at_o
yana. Gördü yox da, bunun ki bu sirrin, üreyün sirrin bilir; da ses_élemir.
Gétdile géne, bir 'middet gétdile; géne bi şehre yétişdile; az qaldıla. Dédi:
Ehmed! Dédi: 'Beli!

530 - Ehmed can ge. Yavaş yavaş gel, men gédim çadırı vırım, naharí āmade
éliyim.

Géne qéyb_oldu, gétđi. Bu oğlan gétđi gördü 'beli, çadır onnan da
müretteb vırı'lıb, her ne āmade.

- Ehmed can geldün?

535 - Belı,

- Yétiş,_atun bağla orda, yémin tök, ge nahar yéyek.

Géşdıle nahar yédile. Dédi: Bi dene de xonça āmade
élesem,_aparabilesen bu şehrün pātşahına? Dédi: Belı! Vérđi, cürredi, bu
géne götti apardı, yétişđi géne şahun_edebin yérine yétirdi. Dédi: Bes qıble
540 ālem sağ_olsun, ağam déyér: Biz teze bineyik, bağışlasın bi'zi. Baxtı, gördü;
xudāyā, hele bu teze binedi, béle cisler qoyup da eslen day danışmalı döy.
Vérđi qeyitdi. Qeyitdi bu şah:

- Vezir, vekil!

- Belı!

545 - Tēbir tökün görek... Hele bu cins_o yanda qalsın, bu oğlan ki bu edeb
bında, bu cavannıx bında var, benim bını eslen..., éşqim,

çoş_üreyime tüşti. Yazun ki: Eger bu adam mennen qoum_olsa, olsun; olmasa, cenge āmade olsun.

Géne vérdile qasıda. Qasıd_oğlanın dalıca yétişdi çadı'ra, vérdi. Dédi:
550 Beli, niye 'olmaram. Dédi: Ollam bu şertinen; toy_élerem, gelinimi aparram.
Dédi: Éybi yoxtu. Ağa, bırdı qaldıla, bırdı bu qızı aldı. Bına çoş qefle, qatır,
teşkilat, néçe servaz léşger qoş'dı.

Köç_éledile geldile, hemen ve'setdeki şehre yétişdile, kenarında çadır
vırdıla. Bu şah qısmeti de süb duranda dürbün salar şehrün döresine. Dürbün
555 saldı gördü; dedem vay, şehrün kenarı çadır vırılıf ki day lemelifla kimin yatıp.
Dédi: 'Vézir! Dédi: He! Dédi: Évün dağılsın vezir, bi dene qasıd yolla şehri
düşman_alıf; göreñ 'dostu, düşmandı? Şehrün kenarın_alıfla, şehrün
döresin. Ağa, qasıd, yazdıla bi dene nāme vérdile, geldi. Dédi: Ağa sen
dossān. Düş'man? Dédi: Ağa, men dostam, düşman döyrem, gelmişem
560 toyumu éliyem. Qeyitdi dédi: Ağa senün qoumun gelib. Ağa, bırdı da toyun
benasın götdi, qızı aldı, aldı. O nexada qoşmuşdı; 'dobli bilen de bu şah
qoşdu bu qızına. Bırdan da köç_éledile. Geldile o evvelki şahun
memleketine. Géne yétişdile şehrün kenarında, bi zaman yétişdile, gece
çadır vırıldı. Géne bu şehrün şahı süb durdi, dürbünü saldı, gördü
565 ē_dedünen, şehrün döresin qoşun léşger_alıb.

- Vezir, évün dağılsın vezir, tēbir tōk, şehri düşman_alıb. Bi qasıd yolla,
görek dostu. Düş'mandı?

Ağa, bi qasıd yolladıla.

- Ağa dos'san?

570 Dédi: Ağa, men dosdam, düşman döyrem, gelmişem toyumu éliyem.
Qeyitdi: Qıble ālem sağ_olsun, senün qoumun, familün gelib. Ağa, bırdı da
toy_élediler. Ne ğede bılar qoşmuşdı; bu da 'dobli qoşun léşger, sirvet qoşdı.

Bırdan da köç_éledile. Geldile çıxdıla hemen ki o yérde bu qocanı
taftırdı, yūs tümen vérdi o yére. Dédi: Ehmed! Dédi: Beli! Dédi: Bu yéri
575 tanısān? Dédi: Beli! Dédi: Hemen yérđi ki seni aslamışdıla bırdı vırırdıla,

hemen yérdi. Dédi: Berekenna oğlum, tanıdun. Dédi: Bırda ayrılacıyıx, sirveti bölecik, qoşun lészgeri böleceyem. Dédi: Ağa sene qurban_olum, benim ne sirvetim var. Sirvet senün, qoşun lészger senün, qızlar senün. Dédi: Yöx, biz qardaşıq, bölecik. Ağa, qoşunu lészgeri, nemene sirveti var_ıdı yarı böldü, 580 qaldı qızlar. Qızun birin qoydı bı yana, birin qoydı o yana. Dédi: O senün, bu benim. Dédi: Qoca emi, bu ne fermayışdı. Dédi: Danışma, sene merbut döy. Qaldı o axır ki gédifle, o qız. Getdi bını çarmıxa çeñdi. Dédi: Bını da aradan qılincınan böleceyim, yarı senün, yarı benim. Dédi: Qoca, qoca emi, sen_öldürme, hāmısı senün. Men_istemirem. Dédi: Olmaz, gerey_aradan 585 bölem, yarıyıx. Qoşun, lészger_ağlaşdıla, ne oldu elac_olmadı. Ağa, qılincın götdü, qeşek müretteb_ıtiltdi. Géşdi qızun başını üsde; qızı çarmıxa çekib; qılincı getdi vesetden böle. Bılar déér: Ay qoca emi öldürme. Dédi: Öldürceem. Ağa bi yol qılincın getdi, vırmadı; bi yolda qozadı ki vıra, gördü qızun_ağzınnan bi dene bu yoğun da ejdeha atıldı, tüşti yére. Tüşti yére, 590 tüşceyin; vırdı ejdehani öldürdü, doğradı töñtü tazı tulıya. Dédi: Qızım dur_ayağı. Qız durdı. Dédi: Qızım, bu kāferdi girmişdi seün qarnua, elaş yoxudu sene. Men_ıstirdim bını öldürem.

- Ehmed can, éle qoşun lészger de senün, qızlar da senün. Meni tanısan?

Dédi: Xéyir. Dédi: Men süléyman péyqumberem. O yuxu ki sene gelmişdi, o yuxu benim vesiléynen sene gelmişdi, yuxua. Bılar sene 595 qısmetidi. Bıların yazısı sene yazılıb. Gerey bi cür_oléydi; men qoca culdunda geléydim. Öcür meni aslééydıla, sen_o yüs tümeni getiréydün, véréydün, meni aşdıréydün; men gelib sene necat véréydim. Bu mod bu qızları sen çin_aléydim. Bu qızı da getiréydim, ejdehanı qarnınnan bu mod 600 çıxaréy'dım. Men Süléyman méyqumberem, tāmām bu ilannar benim_ixtiyarımdadı. Bu kāferidi, héş cürünen mına elaş yoxudi. Eger qızı da öldürséydim_öldüreceyidim. Bu ejdeha benim xōfumnar çıktı bunun qarnınnan. Öldürdi. Dédi: Senün nenün de ağılyıb gözleri kor_olup, tüşüp bi dene bayat tendirdedi. Menim_ayağımınaltının torpağınan; vérdi dédi; 605 apararsan, vıarsan nenün gözlerine açılar. Qeşeg_asasın vırdı. Bırda bi

dene çeşme çıxdı. Çeşme çıxnnan sonra dédi: Bıra qeşeg yérdi. Özün de Allah'a şükür, üş dene şahınan fāmil_éledim. Bu senün qoşunun, bu lésşgerün; bırdaxımsāzi dü'zelt. Her mōqé işün müşgil_öldi, çağırdun, senün dadua yétişeceem. Senü ağun müseldi, nenün de çox müseldi. Qırx lotular da senü ağun sirvetin dünyadan_apardı. Men gerey sene necat véreydim. Bi cür_oléydi, bu qızların hamısının yazısı sene yazılıb, gereñ sene qısmet_oléydi. Qemçisin saldı yére, dédi: Ehmed can, eyil qemçimi... Eyildi götüre, gördü qéyb_öldü. Qéyb_öldü, ağlaşdıla.

- Ay benim gözüm kor_olsun. Men seni tanımamışam, sen Süléyman péyqumbersen. Menim gözüm kor_oléydi, dilim lal_oléydi, men sene qeşeh xidmet_éliyemmedim.

Bilexire qaldı bırdaxı, ağladı, üreyi xarab_öldi. Ağa, üş dene pātşahun qızı bunun xanımı, qoşun lésşger... Bını oyatdıla. Dédi: Ehmed niye ağlısan? Allah'a şükür, senün puştubanun Süléyman péyqumber_öldi. Özümüz de üş dene şahın qızı senün xanımuux. Day sen_özün, bi dene day dünya oldun. Sen niye narahassan? Qeşeh gétti, nenesin de orda, o Süléyman Péqumberün torpağınan_apardı vırdı, gözlerin_aştı, getdi. Olar_orda qaldılā. Men xeber getdim sene.

625 **- Ehmedi Béyqem -**

Qedim zaman bi nefer derbüş var_ıdı. Bu derbüş, şuğlu derbüşlüg_élerdi. Der'büşlüg_élerdi. Bu geldi bi dene kende, yétişdi kende, kende yétişen yérde gördi, bi dene kişi qapıda nighban durub. Haqq_El dus_éledi. Bu év sahab dédi ki: Gül-ü mōla, sennen xahişt_élérem; 630 benim_uşağım_olmaz. Elan_istir_arvadım bariheml,istir_uşağı_ola; qeyit gét. O dāğā da xeber_içerde geldi ki ağa bes_uşağı_öldi. Bi dene qızı_öldi, bi dene qızı_öldi. Bu derbüş dédi: Xob_ağa qızı_öldi; Allah'a çox şükür. Day zenenün da uruğa tüşdi. Day bunnan sora uşağı olacax da. İndi sene bi dene söz diyem qabul_élersēn? Dédi: 'Buyur. Dédi: Onun bi ağrı qoyasan

635 qızıl sene vérem, tereziye, bi ağrı sene gümüş vérem; o qundağı sat mene.
Dédi: Qo, gédim hele, arvada déyim, görüm. Geşdi. Bu zenenün de
qız_uşağı_olanda gözü bike éle kölgeli olar. Géşdi:

- Xob_arvad, Allah'a çox şükür, 'neyü oldı?

Dédi: Qızım_oldı.

640 - Xob, çox şükür, Allah'a çox şükür.

Dédi: 'Aravd! Dédi: Bee! Dédi: Seşe bi dene söz diyecem,
qabul_élersen? Dédi: Buyur da. Dédi: Valla, bi dene derbüş qapıda, gelib;
onun bi ağrına ona qızıl, bi ağrı gümüş vérir. İcāze véresen_onu sat'ax.
Qeşeg qunadağın satax. Özümüze qeşeg sirvetmend_olax. Géne Allah
645 qoysa, men_ekerem, sen doğarsan da. Arvaş dédi: He, bes_özge kişinün
mehebbeti olmaz. Bi dene qızım_oldu, o da, qızı istisen sataşān!? Dédi: E,
narahat_oldun ki. Hay bu yana o yana géşdi, arvadı yumuşatdı bila'xire.
Arvadı yumuşatdı. Arvaş dédi: Éybi yoxdi. Géşdi, dédi: Gül-ü Mōla ge içeri.
Géşdi, belé, qundağı qoydula qeşeg bi dene tereziye; bir_ağrı bına qızıl,
650 bir_ağrı gümüş vérdi.

Bu qızı derbüş qoydu cumxuruna, yol başdadı, çıxdı gétdi. Gétdi, bu
derbüşün de güyā, giriftaçığı 'ordéymiş ki her kimi alırmış,_aparırmış;
bunun_arvadı xarab çıxırmış, saxlıyabilmirdi. Da bu terg-i veten_élemişdi. Da
te'lağ vérmişdi ki zenen_adı tutmıya. Dédi: Éybi yoxdu, bu qızı qundağında
655 al'dım. Bu ki hele 'felen dünyada hēş zad görméyib, bilmir de. Bını aparacam;
bi dene cengel-i biyabanda özüm_içün bi saxtıman düzeldem, perveriş
vérem, böyüdüm,_özüme zenen_éliyem. Bu ki da birin görmedi, géde biyine
danışa, diye, güle. Bını götdü apardı, gétdi. Bi dene cengel biyabanda, bi
dene çarpaya ağaşdan dam düzeltdi. Geşeg qızı qoydu orda. Ağa hay bala
660 bala qıza perverişi vérdi. Hay bala bala qıza 'böyüdi, oldu reside. Qızı özüne
zenen_éledi. Zenen_éledi. Day bu géderdi, ovlardı, quşlardı,
derbülşlig_élerdi, getirirdi; bu qızınan yéerdile, bırdı qalardıla. Qıza diyirdi:
Valla, bi dene dünyada menem, bi dene sen. Day 'hēş zat yoxtu. Dünyada

insi cins hêş zaŧ yoxtı. Qız da bāver_élir de; hêş zadı görmiyib qız. Bi dene
 665 gözün_açıb bını görüb, bir de özün. Bi dene de neverduan düzeltmişdi; indi
 néçe tabeğéydi; axşam ki gelerdi, qız nerduanın sallardı, bu derbüş géderdi
 yuxarı. Geşeg seher gédende géne nerduannan_enerdi. Qız bu nerduanı
 çekerdi, qoyardı orda. Diyerdi: 'Şayed héyvanat zaŧ_ola.

Sene hardan déyim; bir gün bi dene yaylaxnişin çobanı gédirdi yaylağa,
 670 küleye tüşdi; mesem yazun qıhr bêşinde; küleye tüşdi çoban, qeyitdi,
 yolun_ıtirdi; hemen bu derbüşün kora yoluynan tüşdi. Geldi çıxdı bu
 saxtumanun qabağına. Derbüş de gédib, derbüşlig_élir, şeheredi. Qız
 külehfirengide otumuştı, gördi, aho, béle bir cür héyvannar geldi sepelendi,
 meleşille, balaları yanında; qoyun, géçi, quzi, çepiş; geşeg_otdulla, évün
 675 qabağı sebzegah. Dédi: Xudaya, bılar ne héyvanatdı, geldi? Qız_ordan
 baxdı, gördü aho, bi nefer de kişi, çiyinde kürk, başında papax, ayağında
 şatırı çarix, elinde çommax durub dayanıb_ağaca, tamaşa_élir bı qıza.
 Çoban gördü, xudaya, bi dene bırda qız var; yéme, işme, éle mına tamaşa
 éle. Ağa bu atdan qıza baxdı, qız_üsdən bına baxdı. Qız, bi dene
 680 qum_ordan qoparttı, tünnedi hemen çobana. Çoban da bi dene bu qedde
 ağaş göttü, tünnedi ona. Qız dédi; geŧ yuxarı. Dédi: Yol yoxdı ki. Dédi: Men
 sene yol vérrem. Ağa, bala bala nerduvanı salladı. Çoban çıxtı, gétđi yuxarı.
 Dédi: Qız, be sen bırda néylisen? Dédi: Olar 'nemenedi? Dédi: Olar qoyun,
 quzu, géçi, çepiş. Dédi: Olar néynelle? Dédi: Oları yiyelle, etin. Sütün yiyelle.
 685 Etin yiyelle. Yününnen_issifāde élelle. Dédi: Sen bu...? Dédi: Valla, benim bi
 dene qoca derbüş_erim var, dééy: Bizden sovay insi, cinsi, héyvanat, hês zat
 yoxtu dünyada. 'Ma alan seni bırda gördüm. O héyvanat... Dédi: Baba, o
 yalan déyér, gét 'şehri var, day tükan, bazar,_adam, millet, mağāzā, 'qefe,
 hēr nemene var. Ne désün qutulan döy. Dédi: Be, bu köpöy_oğlu, men,
 690 getirib zindāni éliyib bırda. Ağa bılar yédile, iştile, qeşeg vırdıla köfün demine;
 da héyvan dağıl'dı. Dédi: Xanım! Dédi: He! Dédi: İcaze véresen, men bi dene
 yaylağnişinün,_erbabun çobanıyam; héyvan_iter; dedemi yandıralla, gédim.
 Dédi: Ay bedbax,↑ hara gedisēn? Qal bırda, seni bi dene polat sandığa

qoyaram, kiltderem. Günüz qeşeg vurağ kэфün demine. Géce derbüş gelir,
 695 seher géne çıxıb gédecek; vurağ_éşqün demine. Süb géne derbüş çıxıb
 gédeceg. Seni erbab hardan gelib benim polať sandığımnan tapa'cağ. Dédi:
 Olār? Dédi: 'Beli! Ağa, çoban qaldı bırdı, héyvan çıxdı gétđi. Géne bi dene
 duman geldi, hava qar yağış bağladı; héyvanın dırnağı reddi itđi. Derbüş
 géce gele göre, héyvan gelip bıra. Héyvan da çıxdı gétđi. Bılar qeşeg_orđa
 700 éşq u nuquş_āleminde vırmışdıla éşqun demine. Gördü he, ösküre ösküre
 bu qoca derbüş gelir. Dédi: Bā, erim_odi. Dédi: Odi? Dédi: He! Durdu
 yavaşcalı, polať sandığı aşdı, bını qoydu ora, kitdedi, açarı gizletdi.

Debüş geldi: 'Xanım! Dédi: 'Belé! Dédi: Nerduanı salla, gessin; men
 gelim yuxarı. Dédi: Qara yola gelesen, baba, ma ala ölürem, merizem. Dédi:
 705 Xudaya, bu necür_oldu, bu günde bu sözi démirdi. Bıra adam geldi ya bıra
 kim geldi? Dédi: Xanım, salla, gessin. Dédi: Baba, men gücüm çatmaz.
 Men_ölürem, merizem. Dédi: Seni at vérirem_Allah'a; baba salla, gessin.
 Bircür da bını salladı. Bu qeşeg nerduannan çıxdı. Çıxdı otağa, gördü; äy
 dedem vay, otağun, vez_ozı qatışıb. Bélebil bırdı quduruşufla,
 710 şuxlux_éliyifle, bırdı tefrih_éliyifle. Dédi: Xanım, bıra kim geldi? Dédi: Be kim
 var? Bizden sora géne adam vār? Da ses_éliyemmedi. Déyib axı, héş kim
 yoxdı. Fikr vérdi axirete. Üzüqoylu yatdı. Béle baxdı duara; gördü, aho, bi
 nefer hayxırıb tupurub,_élebil bi métir_ucalığ duara. Dédi: Xanım, bıra
 kim...? Dédi: Baba, adam yoxdu ki. Bizden soay kim var bırdı? Dédi: Be_ı
 715 ora kim tüpürüp? Dédi: Hara? Dédi: Ora. Dédi: Men. Dédi: Tüpür, görem.
 Dédi: Zenenin hulqumu olmaz,_ora tüpürebilmez. Kişi gelib bıra; kişinin
 hulqumu bi métir, iki métir tüpürceyi tün'ner. Arvad ha tü éledi, ha tü éledi;
 gördü, xəyr, baba; tüpürcek gétmedi. Dédi: He, bıra adam gelib. Bu mene
 boyun_almır, bu arvad. Bu yatdı üzü qoyu; ne yéđi, ne işti; süb durdı:

720 - 'Xanım!

Dédi: 'Beli. Dédi: Xob, sen ki boyun_almadun; mene xudafiz. Dédi: Gét,
 xoş geldün. Ağa, derbüş gétđi. Derbüş gétđi, yaxdanı aşdı, polat sandığı;

dédi: Ge bira. Çoban geldi, vırdıla géne bılar eşqi nuşqun demine; 'köfleri köf, damağları çağ.

725 Derbüş gétdi çıxdı, yétişdi bi dene çeşmenun başına. Cengelden çıxdı, çeşmenun başında otumuşdı, bike su işdi, bike üzüne su vırdı; gördi, bi dene derbüş néce gelir, néce gelir; amma biden de sebz_ağaç çeşmenun başında var. Dédi: Hele men çıxım_ağaçda gizlenim, görüm, bu dérbüş gelip bırdı 'néyliyecek. Bu derbüş, bu yavaçcalı çıxdı. Ağa, bu çıxdı ağaçda otdı; 730 görd, bu derbiş yétişdi. Yaşıdı, ağa, cumxurun qoydı yére, bike su qoydı, üz_elin yudi, bike qeşeñligce dinceldi. Gördü, bu cumxurunnan bi dene qırmızı alma çıxattı, oxudu, éledi bi dene nāzenin senem_arvaş. Bınnan vırdıla mırtın demine, danışdıla, dédile. Dédi: Xanım! Dédi: Bē! Dédi: İcāze véresen; men, başımı senün bazularu üsdüne qoyam, bike istirahat_éliyem, 735 gédek. Dédi: 'Buyuş. Başın qoydu bınnan dizinü üsdüne 'yattı. Éle bike xorulladı; o da ağaçdan baxır, bılar néylir; gördi, ede, bu alma ki qız_olub; bu qız da bi dene sancax yaxasınan çıxatdı, oxudu bi dene buğu burma oğlan... Bi dene buğu burma oğlan_oldı. Bılar vırdıla mırtın demine; yavaçcıl bu derbüşün başın göttü atavş, qoydu o yana, bi dene qara daşun üsdüne; 740 orda xorullur. Bılar vırdıla mırtın demine. Dédile, güldüle, danışdıla, köflerin çeñdi'ler. Démişti: Bi sahata meni oyadarsan. Bi sahat düzeldi, bınnı oxudi, sancağı oxudu, vırdı yaxasına; bınnı oyattı. Daşı ötürdü o yana, başın qoydu dizinü üsdüne; çağırdı:

- Gül-ü mōlā!

745 Dédi: Belé! Dédi: Dur_ayağı, gédek; vaxtı. Durdu, gördü; bınnı ter bürüyüb, ağa. Daşu üsde axı başın qoyub. Dédi: Xanım, meni bağışla; indi gör, men bücür terremişem; gör senün dizün necür.... Dédi: Ağa, benim vezifemdi; bu ne fermayışdı; benim vezifemdi. Sen benim sahibimsen, serverimsen. Ağaçtaki da bınnı görür, dédi: Vāy, kül bınnın başına; cehendem, 750 men géne oynaşınan_arvadı özümnen dolandırmıram. Bu bedbaxş, éle oynası da özüynen dolandırır, arvadı özüynen dolandırır. Bınnın qara günü mennen çoxdı. Durdu belé, bu derbiş de bu qızı oxudu, éledi alma, qoydu

cumxuruna; durdu: Ya Eli, Allah sene tevekkül. Yol başladı. Yol başladı. Bu
 erbüş_ağaştan_endi. Endi, bının dalıyca gétđi. Yétirdi:

755 - Gül-ü mōla, salam_eléküm!

Dédi: Eléyke salam!

- Hara?

Dédi: Bala, men de béle yédirem. Dédi: Xob, gész, gét. Dédi: Hara
 gédim? Dédi: Baba, gész, gét dā. Dédi: Yō, sen qoca derbüş, men de qoca
 760 derbüş; yoldaş_olax dā. Dédi; ağa, mennen senün yoldaşlığun tutmaz, gész,
 gét. Dédi: Gétmerem,

- Néce gétmesen?

Dédi: Gétmerem_ağa. Bu çox dédi, bu az_éşitti, bu ağaştakı. Dédi:
 Gétmerem. Ya qeyit bı géce mene qonağ_ol, senne ayrılırım; qeyitmesün
 765 senne ayrılan döyrem. Dédi: Évü harda? Dédi: Meñ_évim bu terefdedi. Dédi:
 Elacım yoxdu, bu köpöy_oğlu, mennen_el çekmedi. Qeyitdi, qeyitdi. Dédi:
 Xob, binnan yoldaş_olsam; bu mēn sirrimi biler. Day bilmir ki bu bilir,_orda
 görüb bını. Qeyittile, hay birdan,_ordan... Gördü, ede, bını saldı bi dene
 cengel-i biyabana yétişdile.

770 - Ağa, harda?

- Budu, bu cengelin vesetinde évim.

Geldile, axşam_otdi; dédi: Belé, be év benimd. Arvad gördü, ahō; bu
 derbüş bi den de salıb götüne, iki dene derbüş_oldula gelille. Dédi:
 Köpöy_oğlu getti, bi den de doğdu, özüynen getirir. Géne durdu, çobanı
 775 qoydu hemen polať sandığa, kitťedi, açarın gizletti. Geldi:

- Xanım, bes, nerduanı salla gessin. Gelek yuxarı.

Dédi: Senün qıçun sinsın; sen gétđün, bi den de özü çün nuzul gettün.
 Men_éliyemmerem, men sallıyammerem nerduanı. Dédi: Xanım, nerduanı
 salladu aşağı, héç; sallamadun, saxtumanı uçurdacıyx. Gereñ gelek yuxarı.
 780 Menim qonağımdı, getimişem. Merbüt sene döy; yémeñ menen,_işmeñ

mennen. Gördü, yō; bılar iki neferdile; ağaşdandı da, sındırıb saxtımını salacaxlar yé're. Mejbur_oldu nerduanı salladı. Salladı, belé. Bılar çıxdıla üsde. Gördü, belé, bu otax deyib birbirine géne; dédi: Xanım! Dédi: Bē! Dédi: üş dene şam düzejdeceñsen. Üş dene mej'meyi düzeldeceñsen, qeşeg
 785 getireceñsen. Dédi: Niya, üş dene niya? Xobi, iki nefer sızsüz, bi nefer men. Size merbut döy ki men yéyem, ténçede yéyem, qazançada yéyem, hēs 'yémiyem. Dédi: Sene merbüt döy; qāza benim, xārbar benim, yémeñ benim, işmeñ benim. Sen gereñ mēn çin_ıcra éliyesen, élemesün; dedün yandıriram. Belé, arvat getdi, üş dene mejmeni düzeltti, getdi qoydu meclise.
 790 Bu derbüş dédi: Xob, gül-ü mōla, üş dene mejmeni; bının_adamı yoxdu ki; sen bıları niya.... Dédi: Var, sene mebüt döy. İndi adamnarı çıxardacaam. Dédi: 'Hardan? Dédi: Vardı da men bilirem. Dédi: Gül-i mōla! Dédi: Belé! Dédi: Sen de o xanımuu çıxadasan, aş saxlama, qo şam yésin. Dédi: ē, çepbel-i haramzade sen mene töhin_élisēn, benim xanım vār? Dédi:
 795 Çıxatmasun da men çıxadacam. Çıxat xanımuñ. Gördü baba, bının sirri bından da derindi.

- Baba, men cadufél bilirem. Bu köpöyoğlu mennən derindi. Menim sözümü 'hamısın bildi, néyliyim?

Olmadı, mejbur_oldu, gétدی cumxurdan_almanı çıxatdı, oxudu, oldu bir
 800 dene nāzenin senem; şōq vérdi bu saxtuman. Bu qız dédi: Ē_dedüe lehnet derbüş; baba, bu cādufél de bilir, öz_eri için. Dédi: Xōb, 'xanım! Dédi: Belé! Dédi: Sen de o adamun çıxadasan şam yiye; onu şamsız saxlama. Derbüş dédi: Ē, sen, benim_arvadıma töhin_élisēn? Dédi: Sene merbüt döy. Sen 'oti. Men çıxaťacaam_adamı. Dédi: Du çıxāť, çıxatmasun da adamun
 805 çıxadacaam. Arvať gördü, bu da hāmısın bilir. Géşdi, yaxasınnan bi dene sancağı çıxatťı, oxudu oldu, ē, bi dene buğı bur'ma; géşdi eyleşdi. Dédi: Gül-ü mōla, gördün? Men sene déyirem: Üş dene şam düzeļt, adamı var. Gördün vār? Dédi: Xudāyā, xudābendā, bu mennən derin_imiş. Dédi: İndi, gül-ü mōla! Dédi: Bē! Dédi: Senü xanumun_öz_oynaşıynan yéyeceg, meem ki de
 810 öz_oynaşıynan. Biz de ikimiz şaamızı yéyecīñ, sessiz seher durup çıxıp

gédecig. Day dillenemmerik, dillendig; bılar bizi öldürer. Dédi: Yaxçı! Olar, her kes öz_oynaşınan vırdıla köfün demine, yédile, işdile. Bılar da sesiz bu yanda yédile, yatdıla; seher durdula.

- Xanım xudāfiz.

815 Dédi: Xoş geldüz. Dédi: Biz_ikimiz gédek. Eli şenine déyip başımızı saxlıyağ, bu év de sizün. Dédi: Xoş geldüz. Ağa, bu derbüşler géttiler, çıxtılar bi dene şeh're. Dédi: İndi Eli şenine déyek; qeşeg köfümüz kök, damağımız çağ. Day_onnan bize; olmazdı o arvtardan. Sen cumxurunda dolandırdun_elaci_olmadı, oynaş taftı. Men_onun qundağın_alldım getdim, 820 bırda böyüttüm, géne 'taftı. Day_elaş yoxdu bize. Ağa bılar bi dene meclış_aştıla; biri géşti,, bu yana "Haqq_Eli dus". Biri géşti o yana "Haqq_Eli dus". Gördüle ama, bi dene cavan bırda meclış_açıb,_Eli şenine déyir. Allah bilir yékti bu 'cavannıxta, 'sötta, 'nefeşte, 'sesde. Ağa, bılar "Haq Eli dus". Hés kim bılara baxmadı; éle o cavana baxdılar. On_uçun_éle pul töktiler ki éle bi 825 desmal. O pulun yığıdı bılara bi qıran da véren_olmadı. Bılar dédi: Ağa, o kimdi, o çıkāredi. Onu meclışine baxdıla; bize baxmadıla; bu necür necürdi? Dédile: O Ehmed-i Biqemdi; onun qemi yoxdu dünyada. Onuñ cavannığı da yékti, sötı da yékdi; bi xanımı var, xanım_özünnen de cavan; sirvet'mendi. Dédi: Çox qeşeg. Dédi: Éybi yoxdi gül-ü mōla nahardan sora gédeg; 830 nahardan qabağıdı, o biri xıyuabanda meclış_açağ. Ağa, bılar géttiler çıxtıla o biri xıyabna. Gine meclış_aşdıla gördüle; ē, hemen Ehmed-i Biqem_orde bu sefer meclış_açıb. Ağa gine:

- Haq Eli dus.

Bılara hés kim baxmadı; gine nemene vereceg_idile; tökdile Ehmed-i 835 Biqem_için. Yığıdı, bi desmal bağladı; yol başladı. Dédi: Du bının qabağın keseg. Gereñ bı géce bizi apara. Da bize bi qıran véren_olmadı ki; xonaxamız da ki yoxdu. Géşdile, bının qabağın kesdile:

- Gül-ü mōlā, 'Ehmed-i Biqem!

Dédi: 'Belé! Dédi: Ağa, biz qeribe, iki dene biçāre gelmişñ bīrda, haq Eli
 840 dus, Eli şenine déyek; bi nefer seni qoyup bize baxmadı. Bizi gereñ bu géce
 aparasan, saxlıyasan. Dédi: Xob, naxada işlerdüz? Dédi: Meselem, _o dōre,
 bēş tümen, _üş tümen. Dédi: Ağa, başa bēş tümen; mennel çekün. Dédi:
 El çehmeriñ. Ağaşdaki déyir_ē. Dédi: Ni'ye? Dédi: Gereg géce bizi
 qonağ_éliyesen. El çehmerem sennen. Dédi: Baba, mennel çek, çix gét;
 845 xob, _évün dağılsın; bēş tūmene on tūmen verérem. Dédi: Alla vara; yūs
 tūmen véresen; _el çekmerem. Dédi: Xob, cehendem. Tūştü, bıları götdü
 apardı. Yétişdile bi dene saxtumana, qapını çaldıla, bi dene xanım geldi,
 qapını aşdı; gördüle, xuāyā, éle cavandı, éle cavandı; doğurdan _éle cavandı.
 Ehmed-i Biqem'nēn de cavan odu. Sirvet de dünyadan çıxıb. Géşdile, beli,
 850 éle bu xanımı gördü; gördü; Ehmed-i Biqem _éle saraldı, oldu sap sarı
 zerdecu'a.

- Gül-ü mōla buyuruz.

Géştile, belé, bi dene otaxda ottu'lar. Otaxlarda éle bücür, tūderdudu,
 qabax birine baxırdı. Ehmed-i Biqem de géştı, otdu o biri otaxda. Oldu şam
 855 vaxtı. Gördü bi dene qara qul; hēş _adama oxşamır; ağa, bu şamı getti. Getti
 koydu bıların qabağına. Bi dene de şam _apardı orda öz
 qabağıynan _arvadun qabağına, bi den de Ehmed-i Biqem'ün qabağına.
 Ehmed-i Biqem başın saldı aşığı, her dem mınnan yavaş yavaş yédi. O
 qulunan, qara qulunan xanım, bu qaşığı soxur _onun _ağzına, o soxur
 860 bının _ağzına; vırıfla bılar éşq-i nuşq _élille. Dédi: Yéme. Ağaşdaki yérdekine
 déyir. Derbüş dédi: Évün dağılsın yéme. Dédi: Niye? Dédi: Hele bax, gör,
 onun qara günü bizden çoxtu. Onun sirri bizden çoxtu. Yéme, gere men
 binnan bi şey _ele getirem. Bılar yémedile. Qara qul geldi gördü, bılar şama
 el vırmıyp. Dédi: Ağa? Dédi: Yémerik, biz, _Ehmed-i Biqem'i istirik. Ehmed-i
 865 Biqem geldi: Ağa, gül-ü mōla niya şamuzu yémedüz? Dédi: Yémerik. Dédi:
 Niye? Dédi: Sen sirrün bize dé'sön, şam yiyecik; démesön, yiyen döyrük.
 Dédi: Menim sirrim? Dédi: Senün sirrün çoxtu. Senün qara gün lāp çoxtu.
 Dédi: Ağa şamuzu yéyıp. Dédi: Yémerik. Dédi: Évüz dağılsın; men her kime

sirrimi dé'sem;_evvelce onun başın keserem; démişem; oları öldürrem. Dédi:

870 Ağa biz razıyığ, razıyığ, sirrin dé, bizim başımızı kes. Ağa, dédi: Götürün
desxetüznen yazun; da sizi men_öldürsem; Allah yanında
mesulkar_olmıyım, mēsul_özüksüz; günahkar_olmıyım Allah yaanda.
Göttüle yazdıla: Ağa bizim qanımız halal; sen sirrün dé bize, başımızı kes.
Dédi: Eyleşün, indi, şamuzu yéyün, déyim. Bılar şamların yédile.

875 Ehmed-i Biqem danışdı. Dédi: Valla, benim sirrim_odu ki, görüsen,_o
xanım benim, benim emim qızıdı. Biz_emi qızı, emi oğluyığ; ne benim
dedemün; mennen sovay_uşağı yoxtu, ne onun dedesinün_onnan
sovay_uşağı yoxtu. Biz béşik kesméydik birbirimize. Dedemiz ki öldi, bizi
toy_éledile. Dedemiz de öldü; onun da dedesi öldü; sirveti bize toxtadı,
880 benim de dedem_öldü; sirveti mene toxtadı. Görüsen, xanımm_özümnen
cavan,_özüm xanımnan cavan; sirvet de dünyadan çıxıp, cavannığımız da
yékti. Biz and - qessem_éledik ki her birimiz qabaxca ölseg; ere gétmiye;
men_ölsem;_o ere gétmiye, o ölse, men arvad_alımıyam; and -
qessem_élemiştik. Men de Eli şēnine déyerdim. Menim de adım_Ehmed-i
885 Biqem; yanı bu dünyada 'qemim yoxtu. Ağa, bir gün gétdim, qızışdım; hay
birdan,_ordan; géttim çox_uzāx yére géttim; éle bil_üç_ay yol géttim.
Géttim; belé, Eli şēnine déyirem. Men gédim,_arvadım meriz_olsun. Arvad
meriz_olsun; götüsün bi dene qasıda yazsın, vérsin, désin: Gét,_Ehmed-i
Biqem'i tap, dénen: Üş güne özün yétitdün, yétiripsen; yétirmedün, day
890 xanımun göremmesen. Men bi yérde mecliş_aşmışdım, gördüm bi nefer
geldi; üç_ay yol gétmişem men; gördüm bi dene nāme getti.

- Ağa, bu nāme sene yétişeceñ.

Aldım,_aşdım baxdım, gördüm_ē; emim qızı yazıp: Emi oğli, eger_üş
güne özün yétirdün, yétiripsen; yétirmedün, day meni göremmesen, men
895 dünyadan gédirem. Dédim: Xob, men_üç_ay yolu üş güne necür gédim;
vesile yox, bi şey yox. Day, mecliş_öcür baham vırdım.

- Ağa, ne geldi sene?

Dédim: Héş, day men_oxumuram. Geldim; dédim: Xōb, men and -
 qessem_élemişem_emim qızıynan. Men gétđim_eger_özümü
 900 naxis_éleme'sem, men_ereşet-i me'şerde emim qızınun yaanda
 günahkar_ollam. Géttim, qeşeg_özümü, qet_éledim nefsimi, mualice
 élettirdim. Onnan sonra yol başladım;_üç_ay çeñdi geldim_évime. Geldim
 gördüm_ē; emim qızı ölmüyib. Hemen_emi qızı éle bırda fır fır fırlır, Bu qara
 qul da bizim nökerimizdi.

905 - Ede, men,_eceb bedbaxlığ tuttu meni. Men_özümü, nefsimi qet_éledim.
 Xob, men ne déyim.

- Emi oğlı can geldün?

- Belé, geldim.

Belé, yédik,_işdik, géce ottux; belé, durdux yattıx. Dédim: Emi qızı!
 910 Dédi: He! Dédim: Emi qızı, bes, men géttim_İmam-i Rızı'ya,
 ziyāret_élemişem; ehd_élemişem, qırş gün sene youx gétmiyem. Dédi: Niye,
 mēlim, men meriz_olum, piselmişēm? Dédi: Yox,_axı, and -
 qessem_élemişem_İmam Rıza'yna, qırş gün gerek sene youx gelmiyem.
 Dédi: Bāşe, Ağa qırş gün başa geldi, géne xeber_olmadı.

915 - Em oğlı, be sen mene youx gelmisen? Gereñ sirrün mene diyesen.

Dédi: Valla, sirrim ki; ayrı sirrim yoxtu; sen ki mene nāmeni yolladun,
 nāme geldi, mene çıxdı; dédim: Xo, men_üç_ay yolu üş günde necür gédim?
 Gettim gördüm,_emim qızı ölüb, men; şayād
 tamahlandım_arvad_aldım;_ereşet-i mēşerde senün yanunda
 920 günahkar_ollam.

- Nefsün.† qet_éledün, hē? Köpöy_oğlu; dūr-e-canab; pox yédün şeriñli
 emmiznen, dedemiznen, néce...? Be, men dünyanun görküyem.
 Sennen belke şir_emele geléydi, molla emele geléydi, qāzi emele
 geléydi. Dādqāh_oléydi. Sen, néce ki..., çox da öldüm; sen nefsün

925 niye qet_élirdün köpöy_oğlu; dürecanab. Durarsan meni apararsan,
kebinimi dalı oxutturarsan.

- Emi qızı, seni át vérrem Allah'a... Men_Ehmed-i Biqem'em. Dünyada
hāmı meni Ehmed-i Biqem çağırır. Menim sirrimi baxş_élemē. Dédi:
Olmaz. Ya icāze vér; men bu qara qulunan déyim, gülüm, danışım;
930 senün sirrün kanarda olmasın; ya da meni boşıyasan. Elacım_olmadı,
dédim: Éybi yoxdı, éle bu qara qulunan dé, yat, dur, köfün çek; amma
menim sirrimi bayan_éleme millete.

Dédi: Bāşed. İndi, Odi, gellem, adım_Ehmed-i Biqem'di; hāmıdan
qemim çoxti. Olar diyelle, gülelle, yatalla, duralla; men sessiz bırdı şamı
935 yiyerem, seher durram, géderem,_Eli şēnine diyerem. İndi, icāze vérün;
başüzü kesim.

Dédi: Bāşē; sen de icāze véresen; biz de sirrimizi diyek; başımızı kes.
Déyer: Baş_üsde. Bu diyer: Valla, benim cereyanım bu cür; her kimi adım;
bu cür giriftar_öldüm. Axırında bi dene qızı gétim,
940 qundağın_aldım,_olcağın_apardım bi dene biyabanda saxtuman
düzelttim;_orda perveriş vérdim, böyüttüm,_özümə zenen_éledim; axırında
başıma bu oyun geldi. Bücür, bu derbüş mene daraş geldi. Bu derbüş de
bedbax, arvadın bi dene alma élemişdi, cumxurda dolandırırđı; filan çēşmede
bücür yattı, бүcür_éledi, бүcür_ottu. Bu sefer bu yatannan sonra bu xanımlı,
945 bi dene bırdan sancax çıxattı, éledi bi dene buğı burma oğlan. Bu da
öcür_öldü. Bizim de sirrimiz бүcürđı.

Dédi: Bes, indı, éle üçümüz de..., Biz de o saxtumanı vérdig_olar
qaldıla orda. Dédi: Day men de sizi öldürmürem. Éle men de vérim, qara
qulunan, xanımlı saxtumanı saxlasın; gédek, men_Eli şēnine déyim, süzün
950 başüzü saxlıyım. Seher durdula bılar, o Eli şēnine dédi; bıların başın saxladı;
men xeber gettim sēn_ıçın.

- Çoban -

955 Bi dene çoban var_ıdı. Bu çobanın bi dene oğlu vardı; derse géder'di; bi dene de o dõre patışahun qızıynan ders_oxurdula bılar_ıkisi. Bılar hemqılasdıla birbirleriyle. Hemqılas_ıdıla. Éle oğlan da cavan_ıdı, qız da cavan_ıdı. Güñnerün bir günü qız dédi ki Ay_oğlan! Dédi: He! Dédi: Menim sene éle älağam var ki; düz sözü, seni görmiyende bağrım çattır. Hemi

960 hemqılasıx, hemi senün suyun mene çox xoş gelir. Dédi: Xob, senün mene älağon var. Sen bi dene şah qızısan, men bi dene çoban_oğlı. Allah, seni mene qısmet_élese, gellersen? Dédi: Niye gelmerem! Seni de Allah yaradıb, meni de Allah yaradıb. Çox da şah qızıyam, sen çoban_oğlusan; senün dersün mennen de yaxçı, cavannığın mennen de yaxçı. Da, bu bır_iki kelme

965 sözü bırdı danışdıla. Bu oğlan bir gün gétti, nenesi için danışdı, dédi: Valla, nene, şahın qızıynan bi dene bücür söz danışdım; o qız, mene bu sözü dédi. Dédi: Ė, o sene aşığ_olub. Qoy déyim, dedün seher géssin xasteqarlığa. Dédi: Évün dağıssın, néce géssin? O bi dene şahın qızı, men bi dene çoban_oğlı. Dédi: Baba, o yalvarır gele; başuğa da döner. Geler, men keniz,

970 dedün nöker; işlerig_o yeer dā. Dédi: Baba, ge, el çek. Dédi: 'Olmaz. Géce arvad kişiye dédi: Kişi! Dédi: He! Dédi: Kişi évün dağıssın, şahın qızı aşığ_olub_oğlana; seher gét xastqarlığa. Dédi: Arvad, 'béle iş_olmaz. Dédi: Olar, yalvarır. Dédi: Gel... Dédi: Geler, seni işün yoxdu. Oğlan, o gün gétti medresiye. Seher gétmedi, qoyunu aparmır çöle. Belé, bu durdu, kişi durdu;

975 bi dene meen kimin kārger, bıçare; ağa, paltar culuz, bi den de dağarçığa çörek qoyub dalına aslıyıb; géttdi. Belé, yétiřdi derbara. Yétiřdi gördü; baba; nıgehvan, pasıban, durub.

- Qo'ca, ne zülm_oluf?

Dédi: Zülm size olsun; mene ne zülm_olub? Dédi: Be hara gédisen?

980 Dédi: Menim xéyirri işim var. İcāze vérün, gédim, şahınan sözüm var. Dédi: Évün dağılsın, bücür qoy... Dédi: Ağa, qoyalla, benim xéyirri işim var. Zülm_üzüze olsun; ne zülm_olacax mene. Men xéyirri işe gédirem. Géřdile, dédi: İcāze alax. Géřtile: Qıble ālem sağ_olsun, valla, bi dene çoban, dalında

bi dene bir şey aslanıb; déyir: Menim xéyirri işim var. Dédi: Zülm özüzə
 985 olsun, ne zülm, men xéyirri işe gédirem. Bes, icāze vérün gédim şahun
 yanına. Dédi: Xo, yol vérün, goyun gelsin. Dédi: Ge géç. Géşti, gördü; hō;
 vezir, vüzera, vekil, şah hamısı oturufla. Bılar baxdıla.

- Selamm eléyküm,

- Eléyke selam,

990 - Ağa, sene ne zülm oldu?

Dédi: Ağa, zülm meni istemiyennere olsun, ne zülm, men xéyirrige
 gelmişem. Bu şahı mene tanıttirun. Bılar gördü xaxol bir adam gelib. Dédi:
 Néynisen? Dédi: Ağa, meem şahınan sözüm var dā. Siz bu şahı... Men
 görüm, hansuz şahsuz? Dédi: Ağa, şah, qıblé ālem, odéy, odu. Dédi: Da
 995 qutardı, qıblé ālem! Dédi: Belé! Dédi: Valla, çox danışmağın karı yoxtı;
 senün qızunan benim oğlum hemqılasdı, hemdersdile. Bes qızun
 benim oğluma aşığı olub; icāze véresen, toyu éliyek. Bu şah bi güldi, vezire
 baxtı, vezir vekile baxtı, bu ona baxtı. Dédi: Baba, götürün bının engin
 basun. Vezir dédi: Qıble ālem sağ olsun; o bi dene biçāre, bi dene xaxol bi
 1000 adamdı; 'neyin öldüresen, onu Allah öldürüf de. Ona bi dene söz dé, qo
 géssin. Onun neyin öldürüsen, o bi dene biçāre adamdı, o annamır ki
 danışmağı. Dédi: Xob, senün oğlun şuğli...? Dédi: Menim oğlun şuğli hēs
 zad; ders oxur senün qızıunan. Dédi: O şuğul döy; apar oğlun şuqula qoy,
 şuğul örgensin öziyçin; gelsin qızı vérim. Dédi: Allah size ömür
 1005 vérsin; arvad déyir ki yalvarıb véreceñ. Qeyitti.

- Xudāfis!

- Xudāfis!

Ağa, bu geldi, dédi: Arvağ! Dédi: He! Dédi: 'Arvad, éle sen déyen
 düz oldı. Vérir; dédi: Şuğla qoy.

1010 - Oğlan seher gétme medresiye.

Dédi: Évün dağılsın dede, sen_işden çıxdün? Seün çırağun géşsin, néce şugla... Baba, men.... Dédi: Baba, yalvarır, bedbax, bizden yaxçısına véreceg? Men keniz, dedün de çoban; géder qeşeg, işler getirir. Yéyün,_içün köfüzü çekün. Dédi: Oğlanı seher_aparacam şugla qoyam.

1015 Belé, seher_oğlanı göttü. Day medresiye qoymadı; göttü bını apardı. Aparır bını qoya şugul_örgene. Gétti, bi nisbi rayda bi dene derbüş-i cādu'fél darış geldi bına. Gördü bi dene qoca, bi dene cavan_oğlan_aparır; ne 'oğul! Adam_oğlanun cavannığına, boy buxuna baxır,_adam doyur. Dédi: Qoca, hayana aparırsan bu oğlanı? Dédi: Valla, bını aparıram şugla qoyam. Dédi: 1020 Qoy benim yanımda. Dédi: Sen şugul...? Dédi: Belé, her şugul désün bına örgederem. Dédi: Çoq geşeg. Men bını qoyacam da, ya sen_ol ya her kim_olsun. İndi ya bilmedim_eline vére ya ala; bını qoydu bının yanında şugulu, géde şuqul örgene. Vérdi oğlanı qeyitti. Oğlanı vérdi derbüşe.

Derbüş de cādu'fél. Derbüş göttü oğlanı. Qoca qeyitti geldi évine. Bu 1025 derbüş bını apardı, yétirdi bi dene meqqāriye. Ağa, bi dene dua oxudu, meqqāre gétti göye, bi dene tünél_açıldı; dédi: Oğlan géç. Oğlan géşdi, dédi: Xudāyā, dedemü évi dağıssın; birda ne şuql_örogenecem men; meni getti bıra. Géşdi, hay géttile, géttile, yétiştile; gördü yérü altında bi dene qız, cavan, çox vecéh_oturub. Vecéh, yanı çox gözəl, göyçek. Dédi: Qız! Qız da 1030 derbüşün qızıydı. Dédi: He! Dédi: Oğlan_adun ne? Dédi: Meem_adım Mehemmd'di. Dédi: Qız! Dédi: He! Dédi: Qız, bu Mehemmed'i getimişem; bına qeşeg_örgedersen cādu'féli. Qırh gün sene vax vérrem. Müretteb_örgedersen; örgedennen sora; men gédirem. Gelecem men, bını oxuyacam, bi dene bına qeşeg_çumux vıracam_ola mücesseme, vıram 1035 xezāniye. Bunun mücessemesi, xezānede day qıymeti yoxtu; amma yaxçı örged_e. Yémeyin de yaxçı vér. Dédi: Baş_üsde! Dédi: Xob! Oğlana tafşırdı, bu qeyitti. Qeyitti, qız dédi: Oğlan! Dédi: Bêl!

- Adun ne?

Dédi: Adım Mehemmd. Dédi: Évün dağılsın Mehemmed, sen hayannan
 1040 geldün darış bu dedemün çengine? Bu dedem kâferdi, müselman 'döyr. Seni
 beye qoyar bırdan diri çıxasân? Dédi: Vallam, benim dedem, besab getti
 mene şugul_örgede. Dédi: Xōb! Qız da bu oğlana bir göyülden min göyüle
 aşığı_oldi. Aşığı_oldi bu oğlana; dédi: Mehemmed! Dédi: He! Dédi:
 Mehemmed, benim sözüme baxarsan, seni baladan redd_éliyēm? Dédi:
 1045 Baxaram. Dédi: Men, veli, seni bırdan çıxarttım, gëttün; benim dalımca
 gelesen_e. Dédi: Gellem. Dédi: And_ıç. And_ıçelle, and - qessem_élelle; bu
 gësse, gele bının dalıyca. Dédi: Oğlan! Dédi: He! Dédi: Mehemmed,_évün
 dağılsın, müretteb ders_örgen. Qırñ gün bını yédirtti. Mehemmed bi dene
 pehlivan_oldu qevi héykel. Dersin qutardı örgendi. Qırñ gün başa geldi, başa
 1050 geldi. Dédi: Qırñ gün ki başa geldi, dedem geldi; sene diyeceñ: Mehmmed,
 get ge kitabı aş_oxi. Açacax, oxumuyasan_a. Dése: Bu nedi? Déne:
 bilmirem. O nedi? Bilmirem. O nedi? Seni vıracax, diyeceñ: Bes çepbel-i
 haramzade, be sene, eşşeye Yasin_oxurdux; sen gırñ gün benim bu qedde
 ağuzamı, qéyrimi yéyibsen bırda. Sen bırda néyliyibsen be? Sen bi dene
 1055 dersi örgene bilmiyibsen. Seni vıracax. Men de déyecem ki ağa, bu hambal-i
 bimuzdi; hés zad_annamır, hés zad bının şuuru yoxdu hés zad örgene. Seni
 atacax çöle. Attı çöle, ge dalımaca yā. Dédi: Baş_üsde, gellem. Gırñ gün
 başa geldi, derbüş geldi.

- Qızım!

1060 - Belé!

- Mehemmed'e örgettün?

Gördü, ede, Mehemmed yéyib péyser_ēh, bi dene qevi héykel
 pehlivan_olub. Dédi: Kitabı get ge görüm,_örgenipsen? Getti.

- Aş görüm.

1065 Aştı.

- Bu nemenedi?

Dédi: Bilmirem.

- O nemenedi?

- Bilmirem.

1070 - O nemenedi?

- Bilmirem.

Bına bi silli. Çepbel-i haramzāde, be sen qırñ günü bırda néyliyfsen? Bu qedde yéyfsen, olufsan bi dene pehlivan. Qız geldi: Déde, vırma, elac_olmaz_ona, hēs zād halı döy bına. Hambal-i bi'müzdi, hēs zad dünyada
1075 bilmir bu bedbax. Dédi: Dur_ayağı. Ağa, durdu; bi dene daldan bına tepik vırdı:

- Xoş geldün. Be sen bırda hēs zad_annamıyfsān, hēs zad bilmisēn?

Oğlan da evvelimci caduféli örgenib. Day her_emeli bilir. Oğlan bırdan çıxtı. Çıx'dı gétti, oxudu oldu bi dene göerçin qenet qenete vırdı, gétti tüştü öz
1080 'qaplarında. Tüştü géne oldu hemen Mehemed, gēşti; gördü, dedesi éle çobançılığ_élér; nenesi de oturup. Girdi içeri; nenesi dédi: Oğlan sen kimsen? Dédi: Nene, meni, tanımısan? Dédi: Sen kimsen? Dédi: Men Mehemed'em. Dédi: Néce Mehemes'sen? Sen bu qırñ günde necür bu qedde oldun? Dédi: Men hemen Mehemed'em, narahat_olma. Éle senü
1085 oğlun Mehemed'em. Dédi: ē, sene qurban_olum; şuğlu örgen...? Dédi: Şuğul_örgenmişem, senet_örgenmişem; da qutulan döy. Géce oldu; dedesi geldi, gördü; ede, bi dene qevi héykel pehlivan bılarda oturub.

- Arvad bu kimdi?

Dédi: Mehemed!

1090 - Néce Mehemed?

Dédi: Évün dağılsın,_oğlumuzdu da. Dédi: Ağa, meni tanımısān? Hemen Mehemed'em. Dédi: Sene qurban_olum; sen qırñ günde 'necür bu qedde oldun? Dédi: Meni bi dene senete qoyufsan;_evvelim senet_örgenmişem; narahat_olma. Ağa, seher gétmesen, ville davarı.

- 1095 Davara gétme; déne: Ağa, da men gétmirem. Seher meni aparacağsan; bi dene olacam at-i qırmız; qeşeñligce aparacağsan bazara. Mennen qorxma_yā, men seni öldürmerem, sene eslen_eziyet_élemerem. Bazara apardun; mene hāmı aşığ_olacax. Ne désün meni alacaxla, néçe désün meni alacaxla; ama noxtanı vérmıyesen. Men cādunu oxuram noxtama.
- 1100 Déne: Ağa, men noxta vémerem. Noxtanı ki vérmedün; men her yanda olsam; geleceem. Noxtanı vérsün; day gelemmerem. Dédi: Vérmerem. Dédi: Qorxma_yā, men seni vırıb,_éliyen dörem;_eslen mennen qorxma. Ağa, géttile, şehere youxlaşırđı, bi dene elinde elinde; dédi: Vır başıma. Vırdı, bu oxudu, oldu bi dene at-ı Semet. At béle ki baxır, ağzınnan_alō çıxır,_eller
- 1105 gédır göye. Bu kişi xōf_éledi; dédi: ē_dedem vay, bu meni öldürecek. Déyib: Day menki at_oldum; danışammerem_ē; qorxma mennen. Beli, bını apardı, yétişti bazara. Ağa, millet gördü bi dene qoca kişi, bi dene at getirip_eslen memlekette bu at yoxtu.

- Qoca emi, néçiye?

- 1110 Dédi: Ağa, müşteri her kim_olsa ona diyerem. Ağa bu: Néçe? Dédi. O: Néçiye? Bu dédi: Meselem birden yūs tümeni; dédi; iki yūs tümen, iki yūs tümeni bés yūs tümen; o dōre. Bi dene cavan_oğlan gözü qıfıllı; dédi: Ağa, bu atun qıymetin dé. Dédi: Ağa, meselem;_o dōre; iki yūs tümen. Dédi: Buyur senün_iki yūs tümenün. Dédi: Men bu atun_üsdüne ki çıxdım; dünyanı
- 1115 dağıdacaam. Dédi: Ağa, men, sene at vérirem; noxta vémirem_ē, Gét noxta al gel, vır_atun başına. Men, sene at satıram. Menim bücür_atım çoxtu; o noxtalar_atun başına gelmez. Dédi: Éybi yox. Saxla, gédim noxta getirim. Gétđi, bi dene noxta aldı getti. Bu noxtanı sıyırdı, vırdı bının başına, bu çeñđi apardı. Yétişri: Ay_arvať! Dédi: Belé!

- 1120 - Arvať_ersin get ge, atu ayağını altına. Gör ne, at_almamışam, qardaş_almışa. Bını üsdüne çıxsam; memleketi dağıdacaam. Arvať geldi gördü, doğurdan da éle attı. Dédi: Évün dağılsın kişi, bu bizim qapılardan_olmaz. Dédi: Olar. Ağa, çeñđi, bu at sığışmadı. Tamam çerçüanı, qéyré, hamısın sıındırdı, bastı gésťi içeri. Dédi: Arvať, gét,

1125 bike yoncadan, arpadan geti, tökek bının qabağına, görek yaxçı yéye bilîr? Géttile yoncadan arpadan gettile, töktüle qabağına, bağladıla axura. Er arvad baxırdı. Éle bike gέşti, gördü; o'ho, at oldu bi dene milçek, üştü gέtti.

- Eh, olan bu at bi dene milçey oldi. Arvad évün dağılısın.

1130 - Kişi, bu ne cereyan?

Dédi: Bilmirem, bu necür, necürdi; o qedde at oldu, bi dene milçeñ.

Dédi: Amma, hέş kime buruza vérmiyesen; éle, merdüm qoy xōf içinde qalsın. Dédi: Hέş kime déme yē; kişi arvada déyir. Qoy éle, millet xōf için désin: Bu bi dene at alıb bücür. Sirrimizi déme. Bılar elleri 'qoyunda ottular.

1135 Dedesi otumuştı, gördü Mehemed geldi.

- Mehemed can, geldün?

- Dédi: Qorñma, nāğadā benim bu qıymetimi yuxarı desün; alacaxla; faqať noxtanı vérme.

Ağa, bir gün oldu qara at, bir gün oldu ağ at, bir gün göy at. Da bücür, 1140 bücür; day kişi sirvetten sirab oldu. Dédi: Amma éle günde culda düşecem; noxtanı vérme.

Bir gün gine bını aparırdı, gédirdi bi dene bérahe yolunan, hemen derbüş geldi binnan qabax qabax; gördü ē, bu Mehemed bi dene olub; élebil o dōre; göy demir at. Gözlerinnen tanıdı derbüş bını. Dédi: Ey 1145 nenün māteminde oturasan Mehemed; be sen cādufé'li örgenibsen, sen bize boyun alméyibsan. Senün nenün māteminde oturdacaam. Derbüş bu atı hayana aparısan? Dédi: Aparıram satam. Dédi: Sat mene. Dédi: Alısān? Dédi: Belé! Da bu qoca da bedbax tanımadı; bu hemen derbüşdi.

- Qıymed?

1150 Dédi: Ağa, bέş yüz. Dédi: Be senün bέş. Dédi: Ama, derbüş, men noxta vérmirem e. Dédi: Kişi, bu noxtasız atı hayana aparım? Dédi: Xob, men noxta... Dédi: Ağa, noxtanun; dé; pulun vérim dā, Kişini allattı, tamahın

1155 çox_éledi. Dédi: Béş yüz de bının noxtası meselem. Dédi: Bu da béş yüz, noxta... Noxtanı da aldı. Kişi qeyitti. Qeyitti, Mehemed gördü; xudâyā, xudābende. Day bını aldı düşman. Bın düşmanıdı, āb-i léysan kimin bının gözünen yaş tökülür.

- Dede, sen meni sattun düşmanı'ma.

1160 Dédi: Seni, nenün māteminde oturasan Mehemed. Sen_örnenibsen; démisēn? Ağa, apardı, yétişdi; meqqāreni oxudu, meqqāre gétte göye. Gétte, bını çeñdi içeri. Géşti, yétişti qıza: Qız! Dédi: Ha! Dédi: Qız, hele ge gör, Mehemed ne moda tüşüb. Bu örgenib, bize boyun_almır. Éybi yoxdı éle; o çumuğu get ge, men cādu oxuyum,_éle bını bu mod mücessime éliyim. Bu mücesseme o biri mücessemeden yaxçı, vırsax xezāniye onnan da yaxçı furuşu olar. Qız gördü_ē oğlan gelib. Dédi: Dede! Dédi: He! Dédi: Onu bağla
1165 orda, ge, nahar_āmādedi, naharun yé. Dédi: Évün dağılsın, bu cādufe'li örgenip géder. Dédi: Gédemmez. İndi sen be qorhımsan, noxtasın vér mene. Alan naharı çeñdim,_otu yé. Munun dedesin yandırır, bes_o, bize boyun_alméyib. Dede yanıdıracağam_ona. Noxtanı aldı, dédi: Géş naharun yé. Ağa, bu géşti naharın yéye. Yavaşça dédi: Évün dağılsın Mehemed,
1170 noxtanı sıyırdı qaç. Ağa, bu Mehemed qaştı, éle meqqāreden çıxanda; qız dédi: Ay dede, at qaştı, vırdı benim de az qaldı qarnım cırıla.

- Vay_öldüm.

1175 Dédi: Ey, senün boynun sınısın qız, 'démedim 'saxliyemmesen. Mehemed_aradan çıxtı. Mehemed 'çıxdı. Bu derbüş de villedi qazasın, bının dalıyca çıxtı. Mehemed gördü; yoq; derbüş gelir. Yétişdileş bılar bi dene derga var_ıdı, dergaça, yétişti dergiya. Yétişti, oxudu, bi dene oldu bālıq, tüşdü dergiya, hemen Mehemed. Bu ki gördi Mehemed_öldü bālıx; bu oxudu, özün_éledi bi dene naqqa. Naqqanın qāneti yéke, bālığın qāneti xırda. Ağa, bu gédır qabaxca, daldan da bu naqqa onun dalıyca gédır. Döndü
1180 gördü; yo; derbüş_az qaldı, bını yétire.

Bu oxudu, özün_éledi bi dene göerçin qalxdı göye. Bu gördü ki bu oldu göerçin, bu oldu bi dene qırqı, tüştü bının dalıyca. Qırqı da axı bu quşları yéy'er. Ağa göerçin qabaxca, qırqı bının dalıyca; geldile, hemen şeherde dör vırıllar; bını qualır. Mehemed baxdı gördü, bi dene üsdü açix yéred bu
 1185 patışahdı, vezir, vüzera hamısı oturup miz sendel_üstünde.

Föri geldi, éle bu şahun başının_üstünde oldu bi dene qul-i Mehemedî, geldi dik tüştü şahu eline. Oldu bi dene qızıl gül, dik geldi tüştü patışahu eline. Bu gördü, göyden bi dene gül tüşti. Dédi: Vezir, vekil, bes bu gül hardan geldi? Bizim bağda bu gül vār? Dédi: Valla, bilmirem. Dédi:
 1190 Bağmanı çağırın gelsin. Bağmanı çağırıldı. Dédi: Bağman, bu gülden vār? Dédi: Xéyir_ağa, o gülden bağda yoxtı. Dédi: Bu göyden...ama; çox_etri gül. Bu güle baxır, xoşı gelir,_etrin_iylir,_elinde oynadır. O gördü ki o oldu gül; endi geldi, oxudı hemen derbüş_öldü, geldi:

- Heq Eli dus.

Derbarun qapısında, Eli şēni déyir. Eli şēni déyir, bına bi pay... Dédi:
 1195 Ağa, men pay_istemirem. Dédi: Nemene istisen be? Dédi: Ağa, o gül benimdi, gelib tüşüb size. Men_o gülümü istirem. Dédi: Derbüş, şerm_éle, xıcalat çek, gülde ne ehemiyet... Menim bına xoşum gelir; gülde ne ehemiyet... Qızıl déyésen, gümüş déyésen, pul déyésen.... Dédi: Yo, éle
 1200 men gülü istirem. Gülü istirem.

Bu şah qezebnak_öldü; istedi bu gülü vére bına; bu föri oxudu, özün_éledi enar. Bu gine oxudu. Dédi: Ne istisen? Dédi: Enar. Dédi: Bayaxdan gülü..., indi enar_istisen. Dédi: Éle hemen gül enar_öldü. O benimdi. Ädaletüe zor_éleme, benim narımı vér. Dédi: Baba, şerm_éle, çıx
 1205 gét_işüe, mene eziyet_éleme; seni öldüttürrem. Dedün... Dédi: Xéyir_ağa, héş vaxt_edaletə zor yoxtı. Sen benim enarımı... O enar benimdi, geldi tüştü ora. Ağa, istedi ki bu ata derbüşün_eline; bu parttadı, töküldü yére. Derbüş ki gördü, bu oldu enar, töküldü yére; oxudu, özün_éledi bi dene cüceli toux. Cüceli toux_öldi. Ağa, bi başdan qıqqıllır, qıqqıllır, bu narun

1210 dennerin döşürülle, yéyille. Hay yéyille; biri gétti, patışahun_élebil mizinü altına. Ta ora yetişinceñ, bu oxudu, özün_éledi bi dene tülki, hemen bu Mehemed. Oldu tülki, mizü altınnan çıxdı, daraşdı, cücenı, touğu, hāmısın yédi.

Dérbüşı 'yédi, aradan_apardı. Bılar da baxılla. Oldu bi dene göerçin, 1215 qaxltı göye. Dédi: Vezir, vekil; bu ege sirr idi...; bu éle aşkara oldı. Bu ne iş_idi, qabğa geldi? Bılār hāmısı mat qaldı. Vezir, vekil, vüzera, dédi: Da bu aşkar bi şey_oldu. Evveli oldu gül, oldu enar. Derbüş_old bi dene cüceli touq; 'aıtdan bi dene tülki çıxtı, oları yédi. Ordan, bi sefer bu oldu bi dene göerçin, qalxdı göye. Bu ne qāzo qederdi? Dédi: Bilmirem? Dérbüşı yédi, yédi. Bu 1220 gine qent qenete vırdı, dolandı, gétti. Gördü, belé, bının qızı dersin_oxuyub, bi dene qeşeg qırxıca qız, qırd dene qız keniz vérıb bına. Bi dene bağda bın_ıçın qeşeg külefirengi saxtuman düzeldib, qız_orda. Qırñ dene de bına keniz vérıflē. Desrin de qutarıb, hemen qız ki bınnan_oxur_udi. Évinün, saxtumanun_orda bıç serm_ağacı varıdı. Hemen Mehemed, hemen 1225 göverçindi; géşti ottu serm_ağacın'da; gördü, aluşqa açıxdı. Aluşqa açıxdı. Qız da naharı yéyif, yatıp. Bu yavaccalı, éle, qenet qenete vırdı géşti; oldu hemen gül, qızıl gül, qaldı taxçada, qaldı taxçada. O qız durdu gördü, baba, bi dene iy büriyib bu otağı. Baxdı gördü; e_dedem vay; bi dene de gül var bu otax'da; amma béledi, béledi, bınu etrinnen_adam mest_olur. Eslen bu 1230 gülden hés 'memlekette yoxtu. Bu güle baxatı bir. Döndü, aldı eline iyledi. Bu gül bi qahqa çaldı güldi; güldi. Téz gülü attı yuére, attı yére, dédi: Baba, gül de gülēr? Çağırdı; ay qızlar, gelün bıra. Qızlar geldi. Dédi: Qızlar, gét, bağmanı çağır, görüm bu gülden varımız? Bağmanı geldi dédi: Valla, bu gülden bizim_eslen yoxtı. Bağda bu gül yoxumuzdı. Dédi: Qızlar, dedüzi 1235 yandırram, bu gül_istiye sola, öldürecem sizi. Bi gülü bi mod saxlıyacağsuz, gelib solmıya. Gettile bi dene qeşeg gülden düzelttīle, gülü qoydula ora, qoydula bının taxçasına. Büriyib,_iy büriyib, eslen şōq büriyib_otağı. Géce oldı. Belé, şam geldi; bu oxudı, qızın gözüne görükmür; endi geldi, ottu surfanın başında. Bılar nemene gettile; bu yédi; qıza aman vérmedi. Qız

1240 dédi: Xudāyā, be, büyüñ doymuram. Dédi: Qız, şam getirün. Éle bu qızlar getireni Mehemed yédi. Qızlar getireni Mehemed yédi. Qıñr dene qızun, bi dene xanımun; qıñr bir dene; hāmısıñ qazasın yédi. Bu qızlar güldü. Dédi: Xanıñ, büyüñ seüñ qarnua ilan girip? Bu qedde qazanı... Dédi: Valla, men de teecüb_élireñ. Hés_özüm doymadım. Bu necür, ne cereyandı? Vırdı, 1245 géne bu qız géce yatdı. Qızlar da gétti öz otaxlarında, éle dédile, güldüle:

- Olan xanımun; qıñr dene, qıñr bir de qazaynañ biz aj qaldıx. Bıñun qarnına ne bala gelib?

Bu qız yatdı, yuxuya gétti, gédennen sonra bu yavaşcılı endi, géşti, otı qızın başını üsdün'de. Otu başını üsdünde; oturannan sonra bu qızun bu 1250 üzünñen,_o üzünñen_öfti; gine hemen gül_oldi ottu güldanda. Seher qız durdu; ē, bıñu üzüne leke tüşüb; çağırdı:

- Qızlar, gelün bıra, görüm.

Geldi, dédi: Yatmışduz? Dédi: Xéyir! Dédi: Köpeyin qızları, be yatmamış'duz; benim bu üzüne hardan leke tüşüb. Dédi: Xanıñ, valla, billa, 1255 biz_éle bı géce senün qaza yémeyün, şam yémeyün déyip gülmüşük. Dédi: Yō, yatıpsuz. Ağa, birbebir bıları getti şallax vırdırdı. Bu qızları béle vırdırdı, béle vırdırdı; da bedbaxları day kül_éledi. Bılar_ağlaşıla:

- Xanıñ, valla, yatmamışğ.

Gine oldu géce. Dédi: Qazanı çox_éliyün. Géce oldu, gine qazanı 1260 gettileş, endi yédi. Gécenin bi zamanı gine qız yatmıştı; endi geldi aşağı. Geldi, gine géşti, qızun başı üsde ottu; bu qızun bu üzünñen,_o üzünñen_öftı, qızı oyattı. Qız durdu gördü; ē_dedem va; bi dene qevi héykel pehlivan_oturup bıñun başu üstünde.

- Ağa, sen kimsen, bıra gelipsen, sen çıkāresen?

1265 Dédi: Qız, meni tanımısın? Dédi: Yō! Dédi: Men_éle hemen Mehemed'em, sennen ders_oxurdum. Sen qızları niye vırdırdun? Senü üzün leke, men salmışım. Gül menem. Götürüsen, men gülürem sen_atısın yére. Ağam geldi, senü ağua xasteqarlığa. Dédi: Apar senet... Men bücür

senet_örganmişem. İndi, mene gelisen ya yo? Dédi: Senün başuva da
 1270 dönnem;_onda gelirdim_alān sehlidi hele. Dédi: Buruza vérme; qıñr gün bılar
 yédile, iştile, köflerin cırdıla, bırd köfe baxtıla. Bir gün dédi: Qız, men
 gédirem_émimize; dedemi yolluyacām_élçilige, senün toyun başlıya. Görem
 dedün vérir ya yo? Dédi: Baş_üşte. Bu gétti.

- Mehemed can hardasan?

1275 Dédi: Alla seni mehv_élesin dede; Sen, meni düşmana sattün?
 Ceng_éledim; démirem, yédim;_ama dedem yandı da. Seni mehv_olasan,
 Sene démedim: Noxtanı satma? Dédi: Démirem, onu da yédim. Dedesin
 yandırdım; amma..., Bu nenesi dédi: Ay seni mehv_olasan kişi, dünya malı
 gözün tutmuştu? Sen, noxtanı, niye sat...? Dédi: Éybi yoxdu, da
 1280 ses_élemiyün. İndi. Seher_ağa gét élçilige, gör şah ne déyir. Seher durdu
 gétti. Day libas saz, evez_olub, vez cürrenib; hemen çoban. Gétti gine, bu
 pasıvannan, servazdan; derbardı da.

- Qoca hara yédesen? Ne zülm_olub?

Dédi: Zülm_özüze olsun. Ne zülm_olub; benim xéyirrig_işim var;
 1285 gédirem şahun yanına; ne zülm. Bılar güldü. Dédi: Yol vérün, geçim şahun
 yaina. Dédi: Qoy,_icāze alax. Géşti dédi: Valla, bi nefer gelib, bize bu sözü
 dédi. Dédi: Yol vérün, geļsin. Yol vérdi, géşti.

- Selam,

- Eléyke selam,

1290 Dédi: Qıble ālem sağ_olsun. Dédi: Belé! Dédi: Filen tarix men gelmiştim
 bıra, senün qızıva göre gelmiştim_élçilige; ne 'déysen? Dédi: Be, oğlun
 şuğla qoyufsān? Oğlan da örgetti dedesine. Dédi: Sene dése: Ne
 şuğl_örganib? Déyersen: Özün_istiyün, özü sene désün. Bını dé, qeyit. Dédi:
 Oğlun ne senet_örganib? Dédi: Onu mennen xeber_alma ki; qıble ālem
 1295 sağ_olsun; oğlanı özün_iste bı'ra; qoy sene desin: Ne senet örganmişem.
 Dédi: Gét, oğlanı yolla görüm; bu çıkāredi? Bu bizden_el_çēmir, be bını

oğlu necür_oğuldı? İki dene mamur vérdi bına. Geldile, gördü ede, bi dene qevi héykel pehlivan_oturup bılarda; éle, yéme, işme, bınun gül camalına tamaşa éle; cavanniğına, boyuna, buxuna.

1300 - Oğlan 'sensen şahun qızın_isti'yen?

Dédi: Belé, menem. Dédi seni istille, gédek. Geldi:

- Salam!

- Eléyke salam

Yétişti derbara, ağa, salam vérdi, şahun_edebin yérine yétirdi. Dédi:

1305 Oğlan,_o qocanın_oğlu sensên? Dédi: Belé qurban, menem. Dédi: Sen ne senet_örnenibsen? Dédi: Ne seneti istisên? Dédi: Senetün_adı? Dédi: Men öcür senet_örnenmişem; bi dene gül tüştü, senün geldi elüe. Bi dene derbiş geldi, onu istedi. Gül oldu enar. Enarı attun, parttadı töküldü yére. Onnan sora derbüş_oldu cüceli toux. Bir başdan döşürürdü; enarın bi terefin_o yéyirdi, bi terefi oldu bi dene tülki, qalxdı, daraşdı o cüceli touğun hāmısın yédi; onnan sonra oldu bi dene göerçin, üştü qalxdı göye; men bücür senet_örnenmişem. menidim_o.

- Sen_idün?

Dédi: Belé, menem. Vezir, vekil dédi: Qıble ālem sağ_olsun, 1315 bücür_adam cādufé'l bilir. Bücür_adam derbara lazımdı dā. Dédi: Qızı mene vérisen ya yox? Dédi: Vérirem, lap minnet_élirem; néce da; bınnan yaxçı senet nemenedi.

Ağa, qızı vérdi bına, toyun_éledi. Bir gün qıza dédi: Qız! Dédi: He! Dédi: Bu seneti bi meqqārede örgenmişem. Bes, gédeceem_onun dalyca. Dédi: 1320 Oğlan, meni de apar. Dédi: Aparram. Dédi: Meni de apar. Gédek, görek mennen cavandı ya yō? Dédi: Dört dene senün cavanuğundadı. Bu seneti o mene örgedib. Ağa, bılar durdular;_o dōre indi ne vesiléynen géttilé. Hemen meqqāreni oxudu, qaxdı göye; qızınan_oğlan géttilé, çıxdı meqqāriye. gördü qız_oturub. Yétişidi, qız bını gördü tanıdı: Mehemmed can geldün? Dédi:

- 1325 Belé! Dédi: Dédün yédim, aradan_apardım. Dédi: Allah_ona le'net_élesin. O
 kāfer idi. Dédi: Bu kim? Dédi: Bu da şahun qızıdı; men bını almışam. Mene
 gelisen ya yo? Dédi: Baba, néce; senün başuğa dönnem. Qız dédi: Böyüh
 senesen. O dédi: Xéyir, sen şah qızısan, sen böyüg... Bılar dava éledi. Dédi:
 Baba, niye dava élisüz? İküz de benim xanımım_olacaxsuz da. Qızı da orda
 1330 aldı. Bının nemene xazāne, qéyri, sirveti, hāmısın göttü, ö dōre getti şahlığa.
 Olar qaldı orda, men xeber gettim sēn_ için.

- Qara Çuxa -

- Biri var_ıdı, bir yox_ıdı, qéyrez_Allah bi nefer var_ıdı, bu çox
 1335 kasıb_ıdı. Héç cür yétirebilmirdi. Nağada işlirdi; hés zad_artıra bilmirdi. Bu
 bir gün dédi: Menim qaraçuxam hetmen yatıb. Gédecem qara çuxamı tapam;
 görem bu harda yatıp ki benim işim qabağa gétmir. Hés zad da
 yétirebilmirem. Hes zadı da yox_ıdı, bi dene arpa çöreyi qoydu, bi dene
 qeşeg cemtayısına; dédi: Arvad, mene xudafis. Dédi: Kişi hara gédisen?
 1340 Dédi: Men gédirem, qaraçuxamı tapam. Heş yanda olsa, gerek tapam_onu.

- Bu durdı, yol başladı gétti. Az gétti, çox gétti, bi qedir yol gétti. Gétti, bir
 yéri géçirdi; qaranquluğıdı. Gördü, bi dene qurt yolda firranır, yolun_ içinde
 firranır. Dédi: Ağa, hara gédisen sen; qurt bu adama dédi? Dédi: Valla,
 benim qaraçuxam bilmirem harda yatıb; gédirem qaraçuxamı tapam. Bu
 1345 durdu, dédi: Ağa, be şensün tapsun; qurt dédi; benim de orda bi erzimi
 élersen. Men qurdam; bir_aydı éle bu yolda firranıram. Bi dene hés zad
 tapammıräm yiyem. Acınnan da helak_ olmuşam. Ne bi dene; üzüzden_ırağ;
 it yiyemmirem, ne bi dene héyvan yiyebilmirem; éle gicelmişem qalmışam
 birda. Dédi: Baş_üsde. Dédi, géşti, gétti. Gétti, bir yére yétişti, gördü, bi dene
 1350 qoca cüt sürür birda; bına salam vérdi, Alla quat vérdi qocaya. Dédi: Oğlum,
 hayana inşailla gédisen? Dédi: Gédirem, qaraçuxamı tapam. Dédi: Kirpitün
 var; bi dene men...? Çumux çekerdı qoca. Dédi: Belé! Dédi: Onu get ge, bi
 dene çumux çekim. Getti, kirpiti vérdi; bi dene çumux çeñdi birda, tütün

- çeñdi. Dédi: Sen Allah; gédibsen, qara çuxun taftün; benim de erzemi éle.
- 1355 Dédi: Senü erzün nemenedi? Dédi: Menim erzem; odu ki bu zemi bi xelver buğdanun yéridi. İndi birda men ilde bu zemini ekirem; özüm de külfetdaram, hés zadım yoxtı. Ekirem, bu zemim dörhadör qällä getirir; veset getimir. Bınun cereyanı nemenedi? Buğda ekirem bu zemiye; bu zemim dörhadör buğda getirir; veseti getimir, bu da bir xelver buğdanun yéridi; gör
- 1360 bınun cereyanı nemenedi? Dédi: Baş üsde. Bırđan da xudafis éldi, gétti.

- Gétti, bi dene yétişti cengele. Gördü, cengelün bi dene ağaş var, köyüldü onun altı, boşdı. Ağaş çürüyüb, vesti qalıp köyül; bi nefer orda yatıp; dédi: Éle şensim bu köpöy oğludı yatıp birda. Bına bi dene ağaş vırdı, dédi: Birda niye yatıfsan? Menim.... Da ölmüşem, hés zad yétirebilmirem;
- 1365 day 'oxqede gezirem; işlirem; elas yoxtu mene. Dédi: Vırma meni; men senün şensüem; tafdun me'ni. Day durdum, şensün day getti; gét. Qaraçuxa yatıp birda. Dédi: Sen benim qaraçuxamsan; birda niye yatıfsan? Dédi: Men yuxuya yétmişem; day durdum, vırma meni. Day senün bınan sonra şensün getirecñ. Her yére gétün; işün düz geleceñ. Dédi: Het'men? Dédi: Hetmen!

- 1370 - Day yatma ya.

- Dédi: Yo, yatmaram. Qeyitti. Qeyitti geldi; bi şehri geçirdi, gördü, şehrun kanarında bi dene iki mertebe saxtumān; bu saxtumanda bi dene qız gezir. Bu uzaxdan salam vérdi bu qıza. Bu eléyk aldı. Dédi: Xanım, men acam; éliyebileşsen mene bi nahar véresēn? Dédi: Buyur ge yuxarı;
- 1375 niye vérmerem. Bu géşti çıxtı otağa. Gördü héş kim yoxtu, bi dene qızdı birda. Getti, bına nahar vérdi; dédi: 'Hardan gelisen? Dédi: Valla, benim qaraçuxam yatmıştı. Géttim men, qaraçuxamı bi dene cengelde, bi dene köyül ağacu altınan taftım, bi den de ağaş vırdım; durdı. Dédi: Day durdum, şensüm men, durdum; da meni vırma. Odu qeyitmişem. Dédi: Sene bi çöreñ
- 1380 vérsem; yiyebilersēn? Dédi: Niye yiyemmerem. Nemenedi çöreyn? Dédi: Çün şensün durub; şens hemmeşe durmaz qaraçuxa. Men bi dene şahun qızıyam. Menim ağam dünyadan gédib; héş kimsemiz de yoxu. İndi, ge meni al; bu şehrun patışahın éliyim seni, ol patışah. Men de senün

xanunun_olum. Dédi: Gellersən? Dédi: Men_özüm sene déérem; şensün
 1385 duruf da. Dédi: Lap qeşeg. Qızı birda aldı. Qız getti, bını şah_éledi birda.
 Şah_oldu. Hay bir_ay, hay bir_il, hay_iki il, hay_üç_il; Allah, bına bi dene de
 oğlan vérdi; bı qızdan. Çün bınun_ağlı yétirmirdi, paxma adam_ıdı, xoludı,
 hés zad annamırdı; bının_éle hemen_o qabax ki fikri geldi başına; dédi:
 Baba, benim kül başıma, birda niye qalmışam. Gédirem. Men şahlığı
 1390 néylirem. Otumuşam birda zindan kimi, mat mat baxıram. Gédirem dağlarda
 kasıblığ_élirem. Dağlarda héyvan_otarıram, mal_otarıram, annan soğuq
 sular_ıçırem.

- Qız, men gédirem.

Dédi: Hara yédisen? Dédi: Men birda qalmıram. Dédi: Bedbax, şens
 1395 hemmeşe durmaz. Gétme. Dédi: Yox, gédirem, uşağı da istemirem. Qız çox
 dédi; o az_éşitti.

- Gédisən?

Dédi: Belé, Gétti, bının hemen o yolçı libasın getti, dédi: İndi soyun.
 Géydirdi o libası, dédi: Xoş geldün. Sen yémeyin bilmedün bedbax. Dédi:
 1400 Néylek, şensim duruf da. Geldi yétişdi; gördü néçe qerine dönüb; hemen
 qoca gine orda cüh sürür. Veli qocanı da orda dédi ona. Dédi: Be şens, bi
 dene qoca bicür mene bu sözü dédi. Dédi: Gédersen ona déyersen ki sen_o
 zemini ekisen; dörhadör buğda yetirir, veset buğdanı getimir, o veset
 xezānedi. Bi dene keleş var, onun da qapısı o keleşdendi. Keleş yığılıp, daş;
 1405 onu söker, xezānenin qapısı ordandı; o xezaneni çıxadar yéer. Ora xezānedi,
 odu getimir. Geldi, hemen qocaya darış geldi. Qoca gördü, hō bu adamdı,
 hemen_adamdı gelir; amma bınun vez_ōzası evez_olub, bedeni qabağa
 gedib.

- Dostum bira ge görüm.

Geldi. Dédi: Ağa, sen hemen_adam döysən; bi zaman gédirdün birdan?
 Dédi: Belé,

- Şensün tafdün?

Dédi: Belé, dede yandırdım, bi dene de ağaş vırdım. Dédi: Meem_erzemi éledün? Dédi: Belé! Dédi: Ne dédi o? Dédi valla: Gédib_o
 1415 qociya déyersen ki o zemi dörhadör buğda getirir, veset getimir; ora xezānedi, pul var_orde. Onun vesetine daş yığılıp; qedim keleş déyerdile daşa; onu söksün, qapısı ordandı; xazananı çıxatsın yésin. Dédi: Şensün getirip ki; ge, sökek, cem yéek, sennen qaradaş_olağ. Dédi: Kişi, benim şansım durub; men xazananı néynirem, men şah_oldum, şahun qızın_aldım,
 1420 bıraxtım_onu. Şensim duruf da, men_istemirem. Dédi: Bedbax, şens hemmeşe durmaz; ge bıra. Dédi: İstemirem. Dédi: Men şahlığı bıraxdım; men xazananı néynirem. Dédi: Ay biçara ağlun yoxtu. Kişi söñtüş; gördü, ede, xezānedi; daraşdı, yédi, köfün cırdı. Bırdan da redd_oldu. Geldi yétiştı; hemen gördü qurd_éle orda gicelenir. Gördü, qurd dédi: Qardaş,

- 1425 - Belé,
 - Sen hemün_adam 'döydün; bi zamanı gédirdün?

Dédi: Belé. Dédi: Menim_erzemi éledün; taftun şensün? Dédi. Belé, bi dene de ağaş vırdım. Dédi. Xob, tafdün, benim_erzemi éledün? Dédi: Belé! Dédi: Xob, ne dédi şensün? Dédi: Valla, qurda déyersen ki senün baxtun
 1430 bağlanıftı; hêş cür senün_ovua hés zad gelmez yéesen. Sen bi dene paxma adamı tap_onu daraş ye, baxtu açılısın. Dédi: Alla kömeyü ossun; da oldux sennen qardaş. Bu qurt fikr_éledi, dédi: Men naxada axtarım, binnan paxmasın tapım. Éle bını yéyim şensim_açılısın da. Da binnan paxma hardan tapacaam. Dédi: Men şah_oldum, şahlığı bıraxtım, bi den de oğlumu
 1435 bıraxtım; geldim. Bi dene bücür xezāne darış geldi, onu da bıraxtım. Dédi: Da men binnan paxmasın hardan tapacaam. Éle bını yéyim, baxtım_açılısın. Endile bi deriye, géşti qurt bının qabağın kesti, dédi: Qardaş qabağım...? Dédi: Valla, yoldaş, hay fikr_élirem, sennen paxma tapa bilmerem. Éle seni yéyim, baxtım_açılısın. Daraşdı kişini yédi, baxtı açıldı.

1440

- Qarqu -

Biri var_ıdı, biri yox_ıdı, qéyrez_Allah bi dene yoxsul_adam var_ıdı. Yoxsul_ıdu, hés zadı yox_ıdı. 'Naxada işlirdi, hés zad yétirebilmirdi. Dédi

1445 arvad_uşağına: Baba, men gédirem, gédirem_özüme bi dene... Bu gétті, day terg-i veten_ıdu évinnen. Gétті çıxtı bi çéşmenun başı'na; ottu bırdı, bike su işti. Bi dene de arpa çöreyi var_ıdı, bını yédi. Gördü, bi nefer de bi dene qarqunu minib, özüne at_éliyib. Geldi, qarqunu aştı bağladı orda bi dene otun kökü'ne. Evvel qarqunu tuttu, fışqırıq vérdi, su içe. Bu bi güldü, dédi:

1450 Qardaş, neye gülüsen? Dédi: Valla, ona gülürem ki sen,_o qarqunu at_éliyifsen; onu minifsen sürüsen; da özün yérisen da; bu bir. Bir de sen bağılyıfsan su içsin. Qarqu da su içər? Dédi: Kişi, déyesen sende iman yoxtı. Sen kâfer memleketinnen gelifsen; senün hés zada qayıllığun yoxdı. Néce ki, bu benim_atımdı. Men bunnan her yana gédirem, bu olmasa; men

1455 gé'demmerem. Su işti, bike ottu. Bu durdu mine géde; dédi: Qardaş, men sennen_el çeken döyrem. Dédi: Mennen gedisēn; qarqu minene dédi? Dédi: He! Dédi: Ge, min qarqunu gédek. Dédi: Yox baba, onun neyin... Bücür gédirem da; onu da minsem; yériyecem da. Dédi: Gördün, sende iman yoxtı. Sen kâfer memleketinnen gelifsen. Dédi: Seün ne işüe; men qarqunu

1460 minmirem day. Gédek day. Dédi: Xob, ge, gédek. Bu qarqunun minib tozlur; bu da piyada bınnan. Géttile yétiştile, şehrun kanarında bi denen cengele yétiştile. Gördü, qarqudan_özüne bi dene dam düzeldip, hemen o qarqunu minen. Bi dene qarqudan_öziyçin poru düzeldib. Géne o qarqunu bağladı géşti; éle bi neferün yéridi. Dédi: Bıra benim saxtumanımdı. Dédi: Lap yaxçı.

1465 Hés zadda yoxtu. Oldu axşam.

- Yoldaş!

Dédi: Be! Dédi: İndi sen qal bır'da. Men fören minim_atımı gédim, şehrimizden şam_alım getirim, yéy'ek. Dédi: Gét da. Ağa, géşti, gine qarqusun mindi:

1470 - Döpşş, döpşş!

Gétti. Bi sahat çekmedi, gördü, bu iki neferün şamun_aldı getti. Getti, dédi: Yoldaş,_aldım 'şammızı. Dédi: Lap qeşeg. Dédi: Yoldaş, gétdün şehere çıxdün; qelennaharun da aléydun bi diblice. Dédi: E, indi gör, sende iman yoxtu kişi. Néceki, qelennaharun_aléydun? Be, sen kâfer memleketinnen
 1475 gelifsen. Sen Müselman döysen. Kişi, gereñ her vaxtun, her vaxda qazasın_alam. Bizim şehrimiz_İmam Zaman memleketidi, salavatadı her ne. Dédi: Néce salavata? Dédi: Bizim yéyib,_işmeyi, hāmısı salavat.

- Néce salavat!?

Dédi: Belé, salavattı. Biz_eger çox_al'saq; salavatımız qutarar;
 1480 acınnan_öllük. Dédi: Béle iş_olār? Dédi: Belé! Dédi: Seher men bınnan gédim şehere; görüm, bu şehir néce salavattı. Seher bınnan géttile, dédi: Ge, min_atı. Dédi: Yox, éle men bücür... Dédi: Ay bedbax, sende iman yoxtu.

Bu qarqunu mindi, bu da bınnan piyada; géttile, yétiştile şehere. Géttile,
 1485 bınun gözün_oğurradı; dédi: Xob, hele men gédim, çöreñxanäya ya bi qehvexanäya, görüm bu salavatadı; 'necür salavatadı bu. Bu bınun gözün_oğurradı; gétti bi dene qehvexanäya, bi dene çay_işdi; çıxartı pul vérdi. Dédi: Ağa, o nemenedi; diyesen, sen kâfer memleketinnen gelifsen? Bıra salavatadı, İmam Za'man'u öz memleketidi. Bırda pulu döy ki; éle bi yol
 1490 salavat çöyür; qutarsın. Gördü, bu diyen düzdü. Gétti çörñxanaya, bi dene çörey_aldı; çıxrttı pul vére; dédile: Kişi, o nemenedi, iman yoxtu sende, sen hardan gelifsen? Sen bu memleketün_adamına oxşamısan, sa'lavatadı bıra? Çöreyi de salavata yédi. Gördü, baba, bu diyen düzdü. Hāmısı, ne yéyib_işme salavat. Dédi: Éle, benim yérım bıradı. Geldi: Qardaş! Dédi:
 1495 Belé! Dédi: Day mennən narahat_olma, men éle bırda qalacağam. Sen gét. Dédi: Lap qeşeg. Bu mindi qarqunu gétti. Gétti, bu gezirdi xıyabanda bı yannan_o yana. Bi dene culfacı şal toxurdu orda; gördü, bi nefer_éle gezir bı yan_o yana, séylan véylan gezir. Dédi: Ağa, bıra ge, görüm. Geldi. dédi: Sen bu 'memleketün_adamına oxşamısan; hardan gelmelisen sen? Dédi: Valla,
 1500 men qeribeyem; men de bıra nabeletem gelmişem; bilmirem bıranın vezi

'necürdi. Dédi: Bıranun hêş qemi yoxtu; yemeñ salavat, işmeñ salavat, otumax salavat, durmax salavat, hāmısı salavať. Dédi: Ağa, men qeribeyem; bi neferün_damı yoxtu...? Dédi: Salavata vérelle.

- Bi neferün_arvadı yoxtu...?

1505 Dédi: O da salavatadı, hāmısı salavat. Dédi: Ne mod_o arvadı alım?
Dédi: Bilmisēn? Dédi: 'Xéyiğ! Dédi: Gédersen,_o xıyabanun başında oturarsan; orda bi debristan var, qızlar hamısı orda ders_oxur; olar ki sahat bir de azad_olulla, hāmısı gelif gédeceñ nahara; daldan yafışarsan_onu eteyinnen. Olar da hāmısı subaydı. Her birinü eteyinnen yapışdun, qız seni
1510 aparacaq; salavata, sene onun dedesi qızı véreceg, dam véreceg, her ne véreceg mifti meccāni. Dédi: Yox? Dédi: Valla! Dédi: Allah'ım düzeltti ki.

Gétti, ottu xıyabanun başında. Ottu, ottu; sahat_oldu bir. Gördü, bu qızlar debiristannan hāmısı azad_oldu, nahara yédille. Bu qız geldi, géşti; ürey_éliyemmedi, o qız geldi, géşti; ürey_éliyemmedi. Hāmısı géşti, bi dene
1515 qız qalıp, daldan_elinde kitab, baxa baxa gelir; dédi: Allah'a tevekkül, durum hele bınun yapışım_eteyinnen. Qorxa qorxa, éle qız souşanda; durdu, yavaşça daldan yapıştı bınun dāmeninnen. Baxtı, gördü bi nefer; hêş_o memleketün_adamınnan döy; yapıştı bınun_eteyinnen, dédi: ē_évün dağılsın; sen meni bedbaxt_éledün ki. Sen kimsen benim dāmenimnen
1520 yapıştun? Bıra İmam Za'man şehridi; yapıştun gereñ seni aparam; éli'yemmerem ki onun qanunun_ayaxlıyam. Dédi: Valla, men qeribeyem, gelmişem bıra. Dédi: Yazığ_oldum, ge, gédek.

Göttü bını geldi, yétişdile, bi dene qapını çaldı. Gördü, bi dene hacı çıxtı. Qızun dedesi çıxttı, gördü, qız, bi den de oğlan bınan gelib; hêş_o
1525 memleketün_adamına oxşamır. Dédi: Qız, bu kimdi? Dédi: Valla, hacı, hêş men de tanımıram; déyir: Qeribeyem. Men geldim geçende bu qafıldan durdu benim dāmenimnen yapıştı. Dédi: Çox qeşeg, ağa geç_içeri. Géşti ottu. Dédi: Oğlum! Dédi: Be!

- Hardan geldün?

1530 Dédi: Valla, men bi dene ayrı memlekettten gelmişem. Dédi: Sen benim qızımın dāmeninnen yapıştūn, sen bının salavatın vérebileceñsen; bu qızı vérem senē? Dédi: 'Belī! Dédi: Çox qeşeng, bes du gét qomşularımızı dēvet_éle, gel. Dédi: Men héş kimi tanımıram ki dēvet_éliyem. Öz_oğlun yolladı; filen_ağa, filen_ağa dene gelsin; bu qızı vérirem bı'na. Ağa néçe
1535 dene ağ sāqqaldan geldile ottula. Dédi: Bu benim qızımın dāmeninnen yapışıb; binnan sual_éliyün, görün, bu salavatı vérebilecēk ya vé'remmiyecek? Dédile: Ağa, sen bınun salavatın vérebileceksen; bu qızı sene ağd_éliyēk? Dédi: Belé, salavatun hemiyeti yoxtu ki. Dédi: E, évün dağılsın, néce hemiyeti yoxtu. Salavatı vé'remmedün; qutardı; néce hemiyeti
1540 yoxtu; salavattı? Dédi: Vérrem.

- Hetmen?

Dédi: Hetmen. Qız dédi: Ağa, men_üş dene şert bağılıyacam, eger o şerti yérine yétirse..., Ağa, meselem yüz dene bının şirbahası salavat. Dédi: İki yüz yazun. Dédi: Évün dağılsın véremmesen. Dédi: Vérrem.

1545 - Saxtumanun 'var?

- Xéyir!

Ağa, bi den de saxtuman yazdırun bına, hacı vérer. O da salavata; qızı salavata vérdile; ama qız dédi: üş dene şert_éliyecem mınna; eger qabul_élese, meni vérün muna, élemese, vérmüyün_e.

1550 - Nemenedi qız şertün?

Dédi: Şertim odu ki bu yalan danışmıya; bu bi 'şertim. Dédile: Lap qeşeg. Şertimün de biri odu ki bu günde géde, éle; naharı nahar_ala getire yéyeg; şamı, şam_ala; qālanaharı, qālanahar. Da iki vaxtı bi yol_ala getise, men binnan yo'xam; yanı salavatımız qutarar. Bıra İmam Zaman
1555 memleketidi. Dédi: Baş_üsde, onu da élerem. Yazdılar.

- Üçümcü nemenedi senün şertün?

Dédi: Üçümcisi de bu kifiz démiye. Kifiz dése, men binnan yoxam; salavatımız qutarar. Dédi: Yo, démerem. Qızı vérdile bina. Hacı, bina qeşeg saxtuman vérdi, feşş vérdi, yéyib_ışmeñ vérdi; yéyib_ışmeyi de ki
1560 salavataydı.

Qaldı, hay bir_il,_iki il; Allah, bina bi den de évlat vérdi, oğ'lan. Bının şuşlu, faqat bir_az géderdi, qälannahar_alıf getirerdi, yéyerdi; nahar_alıf getirerdi, yéyerdi; şam_alıf getirerdi, yéyerdi'le. Piş düşü de bu qız_élerdi, nezafeti qız_élerdi. Bir gün geldi hağlı subutlu yalan danışdı, bi dene haxlı
1565 subutlu, böyüñ yalan danışdı. Qız dédi: Bā, salavatun biri qutardı; sen yalan danışdun. Bırda gerey yalan danışmıyasan,_İmam Zaman memleketidi bıra. Dédi: Day danışmaram. Dédi: İki dene salavatun qaldı ya, iki dene şertimiz qaldı; olar da qutardı, day men sennen yoxam_a. Dédi: Yox, day danışmaram. Bir gün bu dédi: Olan, pox yéyir hacı qızı hacıynan; dürecenab;
1570 men_éle bıra éşşeg döyrem ki éle herden gédem qälannahar... Éle géderem,_iki günün xercin bi yol_alım_aparım, oturax, yéyek da. Baba, éle günde gel_al, her vaxda al, her vaxda al. Gétti ağa, iki günün,_üş günün xercin bi yol_aldı getti. Qız dédi: O nemenedi; évün dağılsın salavatun, şertün_ikisi qutardı, qaldı biri. O bi dene de qutarsa, sen da ot tutuf
1575 yanacaxsan_a; day men seni atacam çöle_ye. Dédi: Yo, ıştırba élemişem; da élemerem. Bi dene bılarun şerti qaldı. Vırdı, bir gün hava bir_az çilelirdi, yağırdı, yağış yağırdı, dédi: Évün dağılsın,_éle oturufsan bırda; şah tembeli döysen ki; bu uşağı al qucağıva, bi çıx çöle; men bıranı nezafet_éliyim, qız dédi kişiye. Bu uşağı aldı qucağına, éle pilekene enende bıni ayağı sürüştı, yıxıldı, uşağı yıxdı, dédi: E xaraba qalasan bi bélen de hava yağār? Dédi: E
1580 évün dağılsın salavat qutardı; ot 'tuttuñ.

- Yéri, yéri, yéri, yéri; yéri, senün_otun; sen kâfer memleketinnen gelifsen; bizi de yandırar. Ya Allah, çıx, çıx, çıx.

Dédi: Çıx, çıx da baba; géderm, sennen yaxçısın salavat allam. Néce
1585 çıx!

- Çıx, çıx da,

Uşağı da aldı, dédi: Ya Allah, xoş geldün. Senü al'an_otun erşiälaya gédib; sene halı döy. Bırda gerey kifer_olmıya, yalan_olmıya; dört, beş vaxtun qazasın bi yol_alımıyan. Sen ne bilisen ki dört, beş
 1590 gün_ömür_éliyeceñsen; gédifsen dört, beş günün qazasın_alıf getiribsen; ya Allah. Ağa, vırdı bını tepiginen, bını attı çö'le. Dédi: Baba, néyney_axı, géderem salavatadı her ne, géderem_allam. Gétti bi dene çöreñxanaya: Ağa, bi dene mene çöreñ vér, Çöreñxana baxdı, dédi: Kişi, rehmettig_oğlu senün salavatun qutarıb. Senü älan aloun_erşiälaya gedir. Sen kâfer
 1595 memleketinen gelifsen. Ne çörey, kişi uzağ_ol; bizi de senün_otun yandırar. Ağa, vérmedile. Qehviye gétti, hemen söz. Her hana gétti, hemen söz. Şeherden çıxattıla bını. Dédi: Éybi yoxtı, géderem,_o yoldaşım ki ordadı, o cengelde, géderem_onnan nahar_allam yéyerem. Can bastı onun yaana. Gétti gördü, o nahar yéyir.

1600 - Ay qardaş yéme geldim.

Dédi: Kişi, bu yana youx gelme. Dédi: Niye? Dédi: Évün dağılsın salavatı qutarıfsan. Bedbax, senü älan aloun_erşiäladedi. Gellersen, benim de évimi, özümü yandırarsan; qeyit, qeyit. Men_éli'yemmerem sene çöreñ vérem.

1605 - Baba, bu ne bildi, benim salavatım qutqırıb?

Dédi: Sen_ät vérirem_Allah'a, acınnan_ölürem. Bi para çörey_attı uzağa, dédi: Götü yé, çıx, çıx; ya Allah. Sen bu yérün_adamı döysen. Sende iman_axıret yoxtu; iman_axıretün yoxtu, salavatı da qutarıfsan. Ağa, ordan da çıxtı, geldi, gine hemen culda tüştü. Geldi gine; ärvat gördü, kişi gine
 1610 geldi; dédi: Ay külü senün başuğa töküm, sen gédifsen,_Allah'un yétirib; ordan çıxıb gelibsen.

İndi Allah_adamın salavatın qutarmasın. Qardaş, géce, günüz yalan döy. Qadu alım müselmançılığ yalan döy. Da salavatı qutardı da; hāmısınnan_eli çıxtı, gine geldi hemen kasıblığa.

1615

- Qoca Kişi -

O qedim, beşere ölüm yox_umuş. Beşer qocalarmış, aparıb qoyarmışla bi dene dağda daşın dibinde qurt quş yéyermiş.

1620

Bir gün bi neferün dedesi qocalar, day çox_epriler, day béle olar ki eslen day lap qocéy-yé qoca. Bını aparar qoyar bi dene daşın dibinde. Bını qoyar qurt quş yé'ye. Qoyar, qeyidende bu dedesi qaqqa çalar güler. Diyer: Dede, neye 'güldün? Diyer: Ağa, éle men de dedemi getdim bırda qoy'dum, qurt yédi; sen de meni getdün bırda qoydun. Orda qeyider dedesin götürer geler. Dedesin getirer, diyer: Bes men de bücür_ola'cam.

1625

Sora bu ölüm yox_umuş qedim. Bi nefer görer; iki dene qecele, bılar birbiriynen ceng_éledile, biri vırdı, biri öldi. Biri öldi, ölennen sonra o qecele yéri déş'di, getdi onu qoydu torpağın_atda, torpağı vérdi üstüne. Onnan sora; déyir; bu yére defn_élemeyi mod tüşdi. Millet ölende defn_élirdile day bu dünyada qurt quş yémirdi. Onnan sora déyir bu deb düşdi. İndi péyqember zamanıymış, ne zamanıymış. He, bu defn_élemeg; déér;_o qeceleden qaldı. Belé, onnan qaldı.

1630

SÖYLEYEN : Sexavet Qulami / 75
DERLEME YERİ : Kivi, Kumuk Köyü
DERLENEN : Bir Masal

31

- Melik Memmed -

Biri var_ıdı, biri yox_ıdı, Allah'dan qéyrez bendeden xäläs üş dene qardaş var_ıdı; biriin_adı Melik Mehemmed'idi, biriin_adı Melik Cümşüd'idi, birini adı Meliñ Xurşud'udı. Bir günneri şah_oğlunun toyıydı. Dēvet_éledile bıları. Bılar_iki qardaş, atdarın mindiler. Erz_éléyim; Meliñ Mehemmed dédi:
 5 Men de süzinen gédim. Çün bu uşağıdı, bını vırdılar, bu qayıtdı ağladı. Bılar gétđi.

Bılar gédennen sora bı dubāre bir qara at mindi, qara libas géyindi, bıların dalıycax gét'di. Gelin geldi, méydanda tamaşa élemeye, gelini götdü, aradan çıxdı. Daldan_atdılar töküldü bının dalıycan. Çox minı qoannan sora
 10 minı tuta'bilmediler. Gelini götdü geldi, apardı qoydu bi otaxda. Bir qedir kéçennen sora qardaşları geldi, dédi: Qardaş, heméşe toydan gele'süz. Dédi: Baba, ne toy, gétđik şer şebehe qaldıx. Bir nefer, nem kimidi, geldi, gelini götdü gétđi. Şah_oğlı qaldı avāre. Dubāre, sabası géne bılar gétđiler, o biri oğlunun toyıydı. Géne bılar, dēvet_élediler, bılar gétđi. Meliñ Mehemmed
 15 dédi: Meni de aparun. Dédiler ki sen_uşaxsan, sen, gédebilmesen. Bını vırdılar.

Bu qayıtdı; bi ağ_atı mindi, bi ağ libas géyindi, bıların dalıycax gétđi. Gédenden sonra, méydān_āmāde oldu. Atdılar geldi atdarın çapanda bı da bı yannan geldi qoşuldu olara, gelini göt'dı, aradan çıxdı. Daldan hay_at
 20 saldıla minın dalıycax, tuta'bilmedi. Bu aradan çıxdı. Qızı getdi qoudu bacısının yanında, dédi: İndi narahat_olmuyun, sabah_o biri bacuzu da getirecem sizün yanuza. Géne sabahları oldı, bılar gétđi, Meliñ Mehemmed'i aparmadı.

Melik Mehemmed, bi göy libas géydirdi, göy_at mindi, bılarún dalıycax
 25 gétđi. Gétđi, méydān_āmāde oldı, atdılar geldiler,_atdarn çapdılar,
 şinnik_élediler. Melik Mehemmed, bı yannan göy_atı mindi, méydan vérđi,
 aralıxda dolandı, geldi, gelini vırdı çengine, götdü aradan çıxdı, apardı. Mının
 dalıycax çox_elleşdıle, tutabilmedi'leş. Bu aradan çıxdı, apardı qızı qoydu
 bacılarının yanında. Qardaşları geldi, qardaşları gelennen sonra dédi:
 30 Qardaşlar, hemméşe toyda olasuz, toydan gelesüz. Dédi: Baba, ne toy, qara
 toy, göy toy; toy_'olmadı ki. Bir nefer yolu yumurulmuş, yanı yolu bağlanmış,
 nem kimidi, geldi, gelini götdü, çıxdı gétđi. Sora gécenı qaldıla, bu dédi ki
 qardaşlar, indi o gelini ki aparıfdı olar;_o gelini aparan men_idim. Gelinneri
 men getirmişem.

35 - Éle seni, yaraşır_éle séstüme zadua. İmkanı vardı, inanırız ki
 sen_olasan!

Dédi ki qardaşlar o gelini ki aparıfdı, o menem. Gelinneri men
 getirmişem. Qardaşları, mını tehsib_éledi. Dédi ki imkanı vardı, yaraşır
 senün héykelüe! Senün ki işün döyi; veli bu sözü sen_özüve démeginen.
 40 Dédi: Yo men getirmişem. Bıları getirir, ağ atı, böyüñ qızı, ağ libası vérir
 böyüñ qardaşlarına, Meliñ Cümşüd'e. Göy libası, göy_atı, ortancılı qızı vérir
 Meliñ Xurşud'a. Qara atı, qara libası, xırda qızı da özü götürür.

RÖPORTAJI YAPAN	: Mehdi Xımışlı / 31
YANITLAYAN	: Evez Letifi / 65
DERLEME YERİ	: Kivi Kümük Köyü
DERLENEN	: Röportaj

32

- Emi can, _adun nedi?
- Adım _Evez Letîfî.
- Haralısan?
- Kümükli, kümük, kümük.
- 5 - Néçe yaşın var?
- Teğrîben min _üş yüz yirmi iki.
- İşin nedi senin?
- Keşaverziyem. Buğdadan, arpadan, merciden yoncadan; bücür işlerden ekerik.
- 10 - Néçe dene zemi varun?
- Zemi de derhududu olar da; yirmi dene.
- Hammısın _ekersēn?
- Yo. Yarisın _ekerik, yarisın _imarat _élerik.
- Néçe uşağun var senün?
- 15 - Doqquz dene. Üş dene 'oğlum var, altı dene qızım.
- Ekinçilikde yérrerüz démdi, suludu?
- Démi de var, sulu da var. Suumuz yoxdu, dōlet de bize baxmır yaxçı. Derxast da vérmişem. Bi dene kanal düzeldiple bize 'elan; yarisın düzeldible, yarisı qalıb. Bi kere de Cahad'da démişem, démişem: Ağa,

- 20 bunu düzeldüsüz, töreli düzeldün. Boccanı döletden alısuz; ama yéésüz, arada düzeltmüsüz. Bücür bernameler olub. El'an, büyü de Cahad'déydım, dédim: Ağa, o xanallar kara gelmir. Lüle qoyubsuz, lülenin suyu qayıdıb dalı. Bücür bernamalar gelir qabağa.
- Qedimnen nemene yadunda vardı?
- 25 - Qedimnen yadıma o gelir ki qedim xan döresiydi. Biçirdik, getirirdik; onnan gelirdile vırırdıla, aparırdıla, elimizden alırdıla. İndi de Allah'ın olub Cumhuri İslami'nin döresi; şäyed déyemérem, onnan 'béter oluptu. Elen reis cumhuriye men kağaz vermiş'dim, dédim: Ağa, benim atmış bés sinnin var; kaşa'verzlerin hammısı; atmış bés
- 30 sindinde, bax ne dölet baxır, ne millet baxır, ne oğul baxır.
- Emi, sen néçe kile ekersen?
- Vallah, Allah yağış yağdır'sā, az çox olar; bire on geler; yağdırma'sa sergerdanıx da.
- Mal héyvan nemene saxlarsan?
- 35 - Mal héyvan da bés on dene kéçim 'vardı; onu da boccem yétirmedi saxlıyammedim, satdım.
- Kendüzde nemene saxlalla?
- Kendimizde qoyun saxlılla, onnan kéçi saxlılla.
- Öküz, inek?
- 40 - Öküz yoxdu elen, ineñ saxlıyilla. Qedim cütünen sürerdik. He cütünen sürerdik qedim, öküzünen. Özümüz sürerdik, ekerdik; o minnan yaxçı olardı. İndi taraxturunan süller. Tāraxtur da bés mine sürür, döhr mine sürür. Özü de yaxçı 'sürmür, éle üzden yalannan qarışdırır, ekin de öcür olmur. Bi nefer de, déyirik, qeblu élemille.

SÖZLÜK

aa: ağa

Aabeyim: özel ad

abad: yerleşim yeri < Far. âbâd

abadda-: yaşanılacak konuma
getirmek < Far. Tür. âbâd+la-

abdarxana: çay odası < âbdâr-xâne

âbi hava: su ve hava < Far. Ar. u
âb havâ

abri: itibar, hürmet < Far. âb-rû

abşar: şelale < Far. âbşâr

acığ: nefret

adamzad: insan oğlu < Ar. Far.
Âdem-zâd

adaxla-: nişanlamak

adaxlı: nişanlı

âfalat: durum, vaziyet < Ar. ehvâlât

âğbirçek: ak saçlı

Ağken: dağ adı ve kasaba adı

ağuzamı: erzakımı < Far. âzûge

ahı zar éle-: inlemek

âhu, ahō: meral, ceylan < Far. âhû

alaçığ, alacix: alaçık

alağ: ot, yem

alahı: başka

albalı: vişne

alo: alev

aluçe: erik < Far. âlûçe

aluşqa: pencere

âmâde: hazır < Far. âmâde

âmâr: istatistik < Far. âmâr

âmuzéş: eğitim < Far. âmûzézş

ârâm: yavaş < Far. ârâm

araxçin: atlet < Ar. Far. 'arak+çîn

ârâyéşgeri: kuaförlük < Far.
ârâyéşgerî

arix: zayıf

arixla-: zayıflamak

arxéyin: emin

âşiyane: yuva < Far. âşîyâne

aşpaz: aşçı

aşpazxana: mutfak < Far.
âşpezxâné

aşxor: acemi < âşxôr

atdafa: maşrapa < Far. âftâbé

âtife: sevgi < Ar. 'âtife

avadanlıq: yaşanılacak yer < Far.

Tür. âvâdânî+lıq

axtar-: aramak

âyâ: soru edatı < Far. âyâ

ay-ba-ay: aydan aya

âylan, âylen: şimdi < Ar. el'ân

azdır-: kaybettirmek

bâbet: hakkında < Ar. bâbet

bâes: sebep < Ar. bâ'is

bağdar: bahçıvan < Far. bâğdâr

bağman: bahçıvan < Far. bâğbân

bâhem, baham: birlikte < Far. bâ-hem

ba-in-ki: -dığı hâlde < Far. bâ in ké

baj : haraç < Far. bâc

bakda: bankta

balaban: düdük

balaca: ufak

balala-: yavrulamak

bare: hak < Far. bâre

bari heml ol-: doğurmak < bar-i heml < Far. Ar. bâr-é haml

barnama: program < Far. bernâme

baş: ola < bâşed

başda ol-: farkında olmak

başmaq: ayakkabı

batman: ağırlık ölçüsü

bâver éle-: inanmak < Far. bâver "inanç"

baxacax: dürbün

baxş éle-: yaymak, dağıtmak < Far. pexş "dağıtma"

baxşdarı: kaymakamlık < Far. bexşdârî

bayat: eski

bayır: kır

bazbend: bilezik < Far. bâzbend

bâzresi: inceleme < Far. bâzresi

bazu: kas < Far. bâzû

bebr: aslan < Far. "kaplan"

bêçara: yazık, çaresiz < Far. bîçâre

bédéhkar: borçlu < Far. bédéhkâr

bedennümâ: vücudu gösteren < Far. beden-nomâ

bedez, bêdez: +den sonra < Ar. Far. ba'd+ez

bédov: bedevi < Ar. bedevî

bé-évnâni tecrübe: tecrübe olarak < Far. Ar. bé "-A" + 'unvân "adres"

bé-éstéla: güya < Far. Ar. bé iştilâh

bé-hâleti: -mış şekilde “Far. Ar.
Far. bé hâlet

bé-hésab: hesabınca

behişdari: bayıltıcı < Far. bîhûş
dâru

behiş, beid: uzak < Ar. ba’îd

béhterin: en iyisi < Far. béhtrîn

be-hüzür: huzuruna < Far. Ar.
bé+huður

békéf: halsiz, keyifsiz < Far. Ar. bî-
keyf

belé, beli: evet < Far. belé, beli

bélebil: sanki

bélençil: bu şekilde

bé-nâçar: çaresiz < bé nâçâr
“çaresiz olarak

bénam-é: adında < Far. bé+nâmé

benasın: temelin < Ar. benâ

bend: iki nesnenin birleştiği nokta <
Far. bend

bender: liman < Far. bender

bénevâ: yazık < Far. bî nevâ

bé-önvâné: vesilelerle, yöntemlerle
< Far, Ar. bé+ ‘unvân “adres”

beqōli: dediğine göre < Far. Ar.
bé+kavl “söz”

bérah: tâlî < Far. bî râh

bere: sokak

berq: elektrik < Ar. berķ

berresi: inceleme < Far. berresî

berziyar: çiftçi < Far. berzéger

bēs éle-: tartışmak < Ar. bahs

bes: yeter < Far. bes

besteni: dondurma < Far. bestenî

beye: meğer

béyinnen apar-: mahvetmek,
ortadan kaldırmak < Ar. Tür. beyn
“ara”, apar- “götürmek”

béyinnen gét-: mahvolmak < Ar.
Tür. beyn “ara”, gét- gitmek

béynava: yazık < Far. bînevâ

beyseb, bēsab: hesabınca < Far.
Ar. bé+hesâb

bi cür: bir şekilde < Tür. Far. bir,
cür “biçim, şekil”

bibi: hala

bicar: piriñç tarlası

biçāre: çaresiz < Far. bî+çāre

biçinecek: ziraat

bi-edem: edepsiz < Far. Ar. bî
“+slz, +sUz”, edeb

bîkâri: işsizlik < Far. bîkârî

bike: bir az < Tür. Far. bir, kem

bîfâfasıla: aniden, ansızın < Ar.

belâ' "+slz, +sUz, fâşile "ara, mesafe"

bi-lâyaqet: liyakatsiz < Far. Ar. bî+leyâkat

bilebil: sanki

Bilede: köy adı

bi-le-varıs: sahipsiz < Ar. belâ'vâeis

bilig: bilgi

bimaristan: hastane < Far. bîmârestân

bîme: sigorta < Far. bîme

bi-muzd: maaşsız < Far. bîmozd

Binab: şehir adı

bine: temel < Far. bon

bîqâri: zorla yaptırılan iş < Far. bîgârî

bi-qem: gamsız < Far. Ar. bî gam

biyâban: çöl < Far. bîâbân

boccâm: bütçe < Far. bûdce < Fr. budget

boğanax: bitki türü

boşqab: tabak

boynal-: yükselip bakmak

boyun al-: kabul etmek

börk qoy-: kazıklamak

börk: şapka

bör: kenar

bucağ: köşe

buîki: bu ki < Tür. Far. bu î ké

buran: boran

buruza vér-: belli etmek < Ar. Tür.

burûz "görünmek" vermek

buxârı: soba < Far. boxârî

buxax: yanak

bücür: böyle < Tür. Far. bu cûr "şekil, biçim"

bürsün: önceki gün

cādufé'l: cadı işi < Far. cādû fi'l

cāduger: cadı < Far. cādûger

Cahad: devlet organı < Far. Cehâd

car: süre

cavab-qu: muhatap < Ar. Far. cevâb gû

cēbe, cebe: kutu < Ar. ce'be

cehd: uğraş < Ar. cehd

cehre: yünü iplik yapan alet, bir çeşit öreke

cemtayı: çanta < Far. câmédân

cendeg, cendek: gövde

cengel: orman < Far. cengel

ceşn: toy, şenlik < Far. ceşn

ceva: ayrı < Far. codâ

cında: fahişe

cındır: yırtık

cır-: yırtmak

cif, civ: cep < Ar. ceyb

coşlaş-: kaynamak < Far. cûş
“kaynama”

cubkéş: kanalizasyon < Far.
cûybkéşî

culd, cüld: kılık < cild “cilt”

culfacı: dokumacı

culuz: yıpranmış

cumxurda: çanta

cüceli: civcivli

cüççü: çiftçi

cülubendsâz: araba tamircisi < Far.
célôbendsâz

Cûmşüd: masal kahramanı

cür: tür, biçim < Far. cûr

cürre-: yapmak < Far. TÜR. cûe +le-

cürreş-: birleşmek < Far. TÜR.
cûr+le-ş-

cüt; çift < Far. coft

cüz'i: küçük miktar < Ar. cuz'î

çaarpaya: sehpa < Far. çehârpâye

çadıra: çarşaf < Far. çâdor

çağ: zaman, vakit çakal

çarderi: dört kanatlı kapı < Far.
çehârderi

çat-: yüklemek

çengel: çatal

çepbel: masalarda kullanılan
aşağılayıcı bir söz

çepik: alkış

çepiş: çepiç

çırağ: çıra

çırma-: sıvamak

çırpı: odun

çiñrli: kirli < Far. TÜR. çérk+li

çikâre: neci < Far. çékâre

çimengah: çimenlik < TÜR. Far.
çemen+gâh

Çîni Çelebi: masalda yer adı

çinné-: üst üste koymak < çinle-

çirk: kir < Far. çérk

çöreñxana: Fırın < TÜR. Far. çörek
xâne

çubbori: kağıt fabrikası

çulqa-: çullanmak, çökmek

çumux: çubuk

çurtda-: uyuklamak < Far. Tür.
çort+la-

dadaş: abi

dādiqah, dādqah: mahkeme < Far.
dédgâh

dal: arka

daraş-: konmak, hücum etmek

darış gel-: karşı karşıya gelmek

dāru: ilaç < Far. dārû

darvaza: büyük kapı < Far.
dervâze

darxana: kapı < Far. der-é xâne
“evin kapısı”

davan al-: koşmak

daxı: daha

day: daha

dayna: seslenme ünlemi

dayra: def < Ar. dâ'ire “daire”

dé bayax: ansızın, hemen

debbe: kova < Ar. debbe

dedōnan, dedūnnen: vay anasına
anlamında kullanılan şaşkınlık
ifadesi

démi: sulama yapılmadan ürün
veren toprak < Ar. dīm “aralıksız
yağan yağmur”

derāmed: gelir < Far. derâmed

derbar: saray < Far. derbâr

derbes: taksi kiralama

derdest-i iqdamdi: yapıma
aşamasında < Far. Ar. der-dest
iḳdām

derga: deniz < Far. deryâ

deri boğaz éle: hayvanın derisini
bir bütün hâlinde yüzmek

dersed: yüzde < Far. derşed

derxast: istek, dilekçe < Far.
derxâst

Derzi Qızı: masal kahramanı

des: takım < Far. dest

desmal: mendil < Far. destmâl

desşûi: tuvalet < Far. destşûyî

desteferman: ev işlerinde yardımcı
olan kız

destemaz: abdest < Far. dest
nemâz

dest-i cem: hep birlikte < Far. Ar.
dest-é cem'î

desxet: el yazısı < Far. Ar. dest
xatt

dexilde : kumbara

déyesen: güya

deyge, deyqe: < Ar. daqîqa

dığ: bunalım < Ar. dıx

diba: ipek kumaş < Far. dîbâ

did-: parçalamak

dil'leş: konuşmak

dilvâpes: stres, kaygı < Far.
délvâpes

din-: yapmak, karışmak

direm direm: parça parça

divzad: dev < Far. dîvzâd

diyiret-: yuvarlatmak

doğuz: domuz

doğuzdur-: doğurtmak

Dosduli: köy adı

doşab: pekmez < Far. dîşâb

douz: domuz

dozax: tuzak

dozdân: hırsızlar < Far. dozdân

dôhr: dört

dör, døy: değil

dör'hadör: etraf < Ar. devr ha devr

döy: deyil

dubâre: yeniden < Far. dobâre

düreccanab: meclis dışı, sizin
dışınızda < Far. Ar. dûr-ez cenâb

Duxarxan: masalda mekan adı

düçar gel-: karşılaşmak < Far.
dôçâr gelmek

dügü: piring

düktür: doktor < Fr. docteur

dünen: dün

düşergah: dinlenecek, mola
verilecek mekan < Tür. Far.
düşer+gâh

düydöyen: havaneli

düz: doğru

Ebiş Xan: özel ad

Ecebşir: şehir adı

ecelin eş-: canına kastetmek < Ar.
Tür. ecel eşmek

eciz: zayıf < Ar. 'acz

ede: ulan

efsus: yazık < Far. efsûs

eğlen: en azından < eḡallen

ehâte éle-: etrafını sarma < Ar. Tür.
ihâte eylemek

ehli Tesennün: Sünni topluluğu

éhyana: belki, ola ki < Ar. ihyânen
“rastlantı olarak”

ejdād: dedeler < Ar. ecdâd

ekinçilig: ziraat

ekinecek: ekilecek

eḳḳâsı: fotoğrafçı < Ar. ‘aḳḳâs
“fotoğrafçı”

elan: şimdi < el’ân

elbehel: anında < Ar. ilbehâl

élebil: sanki

élençik: o şekilde

Élséven: özel isim

emel éle-: yerine getirmek < Ar.
Tür. ‘amel eylemek

en'am: bahşış < Ar. en’âm

enar: nar < Far. enâr

encam vérem: sona erdirmek <
Far. Tür. encâm “son” vermek

endâze: ölçü < Far. endâze

Enzeli: şehir adı

eqellen: en azından < Ar. ‘eḳâllen

eqlam: çeşit < Ar. eḳlâm

erbab: efendi < Ar. erbâb “sahipler”

Ergili: köy adı

erseye gel-: olgunlaşmak < Ar. Tür.
‘arşa “arsa, bina”

ertés: ordu < Far. ertés

erziş: değer < Far. erzés

esebâni: sinirli < Ar. ‘asebânî

eslen: asla < aslen

esl-i neseb: soy kütüğü < Ar. eal-i
naşeb

Esli: Aslı, masal kahramanı

éşig yoluna yéd-: isal olmak

éşig, éşik: dışarı

evez élé-: değiştirmek < Ar. Tür.
‘avez eylemek

evez ol-: değişmek < Ar. ‘avez
olmak

eylan, eylen: şimdi < Ar. el’ân

ëylat: evlat < evlâd

eyleş-: oturmak

ez: Far. +dAn

ez-nezer-é: -e bakımından

Ez'no: dağ adı

fâmil: akraba < Fr. famille

fehm: anlayış < Ar. fehm

félen: şimdi < fi’len

feqere: şekil, yöntem < Ar. feḳare
“seçilmiş cümle”

fermandeh: komutan < Far.
fermândeh

ferş: halı Far. ferş

fezâ: ortam < Ar. fezâ’ “uzay”

fırilla: dönmek

fırran-: dönmek

fişar: baskı Far. fêşâr

fōrî: ani < Ar. fevrî

fōt: fevt, ölüm < Ar. fevt

furuş: satış < Far. furûş

furuşqah: mağaza < Far. furûşgâh

fuzul: terbiyesiz, geveze < Ar. fuḏûl
“fazlalık

gaday: dilenci < Far. ged[^]a

gerdiş élé-: dolaşmak < Far. Tür.
gerdêş eylemek

geşti: gemi < Far. keştî

gilas: kiraz < Far. gîlâs

Gilek: İranî bir etnik

Girdab: sıkıntı < Far. gêrdâb
“girdap”

girde: yuvarlak < Far. gêrd

girdekan: ceviz

Girveser: köy adı

gîşe: büfe < Fr. guichet “küçük
pencere”

göçek, göyçek: güzel

Göhlever: köy adı

görek, görey: gerek

görk: güzel

görük-: görünmek

götü-: götürmek

göyerçin: güvercin

gözü sataş-: görmek, karşılaşmak

gügeyim: bitki türü

güleş-: güreşmek

gül-i mōla: derviş < Far. Ar. gol-é
mevlâ

gülüf: kanal

güman: zan < Far. gomân

günbez: minare < Far. gonbed

güpbülti: patırtı

hara: nere

harda: nerde

hası: hangisi

havas: dikkat < Ar. ḥavâs “hisler”

heddised: sınır < Ar. ḥadd-é sedd

hemders: ders arkadaşı < Far. Ar.
hem ders

heme reqem: her türlü < Far. hemé
raqam “adet”

hem-hâb: aynı yatağı paylaşma <
Far. hemxâb

hemikerqan: ev arkadaşı

hemişe, hemmeşe: sürekli < Far.
hemîşe

hemiyet: önem < Ar. ehemmiyyed

hemqılas: sınıf arkadaşı < Far. Fr.
hem classe

hemşîre: kız kardeş < hemşîre

hepette-: çuvallamak

heq dus: dervişlerin kullandığı bir
ibare, hak dostu < Ar. haqq dûst

here: herkes < Far. her

herüz: herhangi biriniz

Hés zad: hiçbir şey < Far. Ar. hîç
zât “her şeyin özü”

Heşcin: şehir adı

Heştad: seksen < Far. heştâd

heveñ, hevek: havan

heyâ: utanç < Ar. heyâ

heyet: bahçe < Ar. heyât

héykel: vücut < Ar. heykel “iri
cüsseli ve güçlü insan veya hayvan

héyretzede: şaşırmış < Ar. Far.
hayret zedeh

hezmidan: mide < Ar. Far. hağm
+dân

hibbe: bağışlama < Ar. hibve

hindi: zaman < Ar. hîn

Hi'ro: şehir adı, Halhal merkez

hob: tamam, evet, işte < Far. xûb
“iyi”

höl: korku < Ar. havl

hökmet: hikmet, bilgi < Ar. hikmet

höyle qal-: korkuya kapılmak < Ar.
Tür. havl “korku” kalmak

hulqum: boğaz < Ar. hulkûm

huş apar-: bayılmak, uyumak <
Far. Tür. hûş “akıl, bilinç” götürmek

huş: akıl, bilinç < Far. hûş

huşyar: uyanık < Far. hûşyâr “

hücre: dükkan < Ar. hücre “oda,
ev”

idâré-yé ferheng: milli eğitim < Ar.
FAr. idâre-yé ferheng

imarat: bina < Ar. îmâret
“yaşanılacak konuma getirmek”

ingille: inlemek

İsmi Bağdat: masalda yer adı

issekan: bardak < Rus. стакан

isti: sıcak

istilen-: ısınmak

iştibah: yanlış < iştibâh

iy: koku < ET. yid “koku”

iyle-: koklamak

izgile: sopa

kağaz: kağıt < Far. kâgez

kāl: olgunlaşmamış < Far. kâl

kalaviya: dere

kan: tünel < Far. kân “maden,
yeraltı deposu”

kançı: tünel kazan kişi < Far. Tür.
kân+çı

kârger, kâriger: işçi < Far. kârger

kârigerçilig: işçilik < Far. Tür.
kârger+çi+lik

kārīvan: katile < Far. kârvân

kârmeñd: memur < Far. kârmend

karxana: fabrika < Far. kârxâne

karxanacat: fabrikalar < Far.
kârxânecât

kasıb: esnaf < kâsib

kâşi: fayans < FAr. kâşî

kebin: damat tarafından nikah
esnasında geline vaad edilen para,
nikah

keçel: kel < Far. keçel

kefkir: kevgir < Far. kefgîr

kehille: solumak

kelef: ip, tel vb. yumağı < Far. kelâf

keleñ: taş yığıntısı

kem: az < Far. kem

Kemer: köy adı

Kend: köy

kendi: silo

keniz: kadın hizmetçi < Far. kenîz

Kerem: masal kahramanı

Kereş: şehir adı < Kerec

Kertop: patates < Rus. картофель

Kervansara: han < Far. kârvânserâ

kesâfet: kirlilik < Ar. kesâfet
“çoğalma, yoğunluk”

ke'sif: kirlili < Ar. kesîf “yoğun,
kalabalık”

keşâverz: çiftçi < Far. keşâverz

kéşâverzi: çiftçilik < Far. keşâverzî

kéşiñ çeñ-: nöbet tutmak

keşō: çekmece < Far. keşō

keşti: gemi < Far. keştî

keştibân: gemi kaptanı < Far.
keştibân

ket: köy < Soğ. kanth

ketxuda: köy ağası < Soğ. Far.
kanth Xodâ “Tanrı”

kif: çanta < Far. kîf

kifir: küfür < Ar. kufr

kile: ölçü miktarı, he kile altı kilodur

kişi: adam

Kivi: şehir adı

korru: eziyet

ķot: ceket < Fr. cote

kōf: eğlence < Ar. keyf “zevk”

kōhnel-: eskimek < Far. Tūr.
kohne+l-

kōhül: mağara

kōme: ahır

kōmeg: yardım

kōnde sal-: ele geçirmek

köpbe: pilav

kōtde-: ele geçirmek

kōyşen: kır

kūçe, küçe: sokak

kūçüg: köpek yavrusu

kūlafirengi: balkon < Far. kolâh
“şapka” ferank “Avrupa”

kūley: kar fırtınası < külek

kūlfetdar: aile sahibi < Far. kolfet
“hizmetçi kadın” +dâr

kūlūh, kūlūng: kazma

kūreken: damat

kūrūşne: mercimek türü

küy: ses, gürültü

lābud: kesin < Ar. lâbud

laçın: kuş türü

laí: dilsiz < Far. lâl

lā-messeb: mezhepsiz < Ar.

lāmezheb

lamp: ampul < Fr. lampe

lap: tam, en

lēl-ve-cavahir: mücevher < Ar. la’l
ve cevâhir

lem elif la: lam elif la

leng ol-: aksamak < Far. Tūr. Leng
olmak

lepe: baklagillerden biri

leşger: ordu < Far. leşger

léysan: nisan

lezgelen-: titremek < Far. TÜR. lerze
“titreme” +ge+le-n-

libas: elbise < Ar. libâs

lotu: kabadayı, serseri

loxt éle-: soyundurmak < Far. TÜR.
loxt “çıplak” eylemek

lötgé: kayık < Rus. лодка

lûle: boru < Far. lûle

Lüléy: dağ adı

lûmbülü lût: çıplak

maba, mabada: olmaya < Far.
Mebâdâ

maça: dişi < Far. mâçe

mâliñ: toprak sahibi < Ar. Mâlik
“sahip”

mâliş: masaj < Far. Mâlêş

mama: ebe

mânend: gibi < Far. mânenn

Mārçın Çele: masa şehri

mat mat bax-: şaşkınca bakmak

mayna: tedavi < Ar. Mu’âyne
“gözle görme”

Mecere: köy adı

mehessil: öğrenci < Ar. muḥaṣṣil

mehzer: noter < Ar. haḫḫer

mejme: tepsi < Ar. mecme’
“toplanan yer”

Melāyir: şehir adı

Memiş Xan: özel ad

Mēmülen: genelde < Ar. me’mûlen

menbé’-é deramed: gelir kaynağı <
Ar. Far. menbe’-é derâmed

Mencil: şehir adı

menter: sihirli değnek < Far.
menter

menzil: ev < Ar. menzil

meqqâre: mağara < Ar. meğâre

Merāğe: şehir adı

merci: mercimek

merdeşür: ölü yıkayan < Far.
mordeşûr

merdim: halk < Far. merdom

meretteb: düzgün < Ar. muretteb

meriz: hasta < Ar. merîḏ

mesālêhfuşluğ: nalburculuk < Ar.
Far. TÜR. meşâlih furûş+luğ

meseletün: mesela

mes'noi: yapay, suni < Ar. meşnû’î

messeb: mezhep < R. mezheb

Meşed: şehir adı	muvażibet éle-: ilgilenmek < Ar.
Méşkin: şehir adı	Tür. muvâzebet “bir işle ilgilenmek”
meşrub; içki < Ar. meşrûb	muzahim: rahatsız eden < Ar.
meyallaq: asılı < Ar. mu'allak	muzâhim
méyter: at bakıcısı < Far. méhter	mücesseme: heykel < Ar.
mırt: maskara	mucaseme
mil: şiş < Far. mîl	müft: bedava < Far. moft
milçek: sinek	müķennik: araba tamircisi < Fr.
mirvârid: < mervârîd	mécanique “mekanik”
misl-i in-ki: güya < Ar. Far. misl-i îñ ké	müntehayé meratib: sonuç itibarıyla < Ar. muntehâ-yé merâtib
mismar: mih < Ar. mismâr	mürexes: izin < Ar. muraxxaş “izin verilmiş, serbest bırakılmış”
mixek: kokulu bitki < Far. mîxek	mürexessik: izin < Ar. Tür. muraxxaş+kil
miz: masa < Far. mîz	müteddid: defalarca < Ar.
mizân: ölçü < Ar. mîzân	muta'addid “çok, sayısız”
mod: biçim < Fr. mode	mütesfane: maalesef < Ar.
mōgéy: zaman < Ar. mevķi “olay yeri”	muta'assefâne
möykem: sağlam < Ar. muķkem	naba: asla < Far. mebâdâ
muğabba: oyuncak	nâberbut: ilgisiz < Far. Ar. nâ
muhitizist: çevre < Ar. Far. muķîť-é	merbûť
zîzt	nâccar: marangoz < Ar. neccâr
muştuluqçu: müjdecî	nâcur: düzgün olmayan < nâcûr
muşulux: müjde	

nağad, neğed, neğede, nekkede:

ne kadar < Tür. Ar. ne kadar

nāla: inleme < Far. nāle

nāma: mektup < Far. nāme

nāmuvafig: muvafik olmayan < Far. Ar. muvâfik

nanava: fırıncı < Tür. nânevâ

nanavaçı: fırıncı < Far. Tür. nânevâ+çı

nāpak: temiz olmayan < Far. nâpâk

nāpesend: yanlış, hoş olmayan < Far. nâpesend

nārahat: rahatsız < Far. Ar. nâ rāhat

Narmek: mahalle adı

nāşize: ahlaksız < Far. nâşéze

navax: ne zaman < Tür. Ar. ne vakt

nāzeni: nazenin < Far. nâzenîn

nāzir: şahit < Ar. nâzir

ne vede: ne zaman < Tür. Ar. ne ve'de

néce: nasıl

necür: nasıl

néçe: kaç

neçikāre: neci < Tür. Far. neci kâre

nedeheh: vermem < Far. nedeheh

nefer: kişi < Ar. nefer "halk, insan topluluğu"

neferat: kişiler < Ar. neferât

neft: petrol < Fr. naphte

neğil: masal < Ar. naql "birinden duyulmuş bir sözün başkasına anlatılması"

neinki: öyle değil < Far. ne în ki

neme: ne

nemene: ne

nenelik: üvey anne

neqelxu: masal anlatan < Ar. Far. naql xû

nerduan: merdiven < Far. nerdebân

nerille: bağırarak

nertaxta: tavla < Far. texte nede

nevağ: ne vakit < Tür. Ar. ne vakt

neve: torun < Far. neve

nifir: çirkin, uygun olmayan < Far. nifir "inleme, ağlama"

nifrin: kargış < Far. nefrîn

nigehbançılığ: bekçilik < Far. Tür. négehbân+çı+lıg

nigehvan: bekçi < Far. bekçi

nimtene: ceket < Far. nîm “yarım”
tene “beden”

nimxot: yarı ayar < Far. nîm yarım”
+Rus. ход “hız, hamle”

niqab: peçe < Ar. niḡâb

nisiye: veresiye < Ar. nisye

niş vıra-: zarar vermek < Far. Tür.
nîş “ucu keskin olan her şey”
vurmak

nōba: sıra < Ar. nevbet

noxta: yular

nöker: erkek hizmetçi

nuşdâru: uyku ilacı < Far. nûşdârû
şifalı ilaç

oğurru: hırsız

oğurruğ: hırsızlık

oyax: uyanık

ozah: durum < Ar. evḡâ’ “durumlar”

öceş- incitmek

öcür: öyle < Tür. Far. o cûr

ögéy: üvey

ökele: ovalamak

örgeñmiş: eğitilmiş

öy: ev

öylat: evlat < Ar. evlâd

pādıqan: karakol < Far. pādgân

paltar: elbise

para: yarı < Far. pâre

parça: kumaş, bez < Far. pārçe

pāsıban: polis < Far. pâsbân

pasivan: polis < Far. pâsbân

paxma: beceriksiz < Far. pexme
“akılsız, abtal”

pāye: teme < Far. pāye

payintexte: başkent < Far. pâytext

payız: sonbahar < Far. pâyîz

paymal éle-: yok etmek < Far. Tür.
pāmâl “çığnenmiş, ezilmiş”
eylemek

peleng: leopar < Far. peleng
“kedigillerden”

pemedor: domates < Rus.
помидор

penâhende: sığınmacı < Far.
penâhende

penâhendegi: sığınma < Far.
penâhendegî

pencâ heft: elli yedi < Far. pencâ
heft

perçem: bayrak

perestar: hemşire < Far. perestâr
 pert ol-: şaşırmak < Far. TÜR. pert
 “sapma” olmak
 pervende: dosya < Far. pervende
 Perverdigar: Tanrı < Far.
 perverdgâr
 perveriş: eğitim, besleme <
 perverêş
 pesend éle-: beğenmek < Far. TÜR.
 pesend “kabul, seçme” eylemek
 péşxitmet: hizmetçi < Far. Ar. pîş
 xidmet
 péyin: gübre, hayvan pisliği
 péyman: antlaşma < Far. peymân
 péyqam éle-: mesaj göndermek <
 Far. TÜR. peyğam “mesaj, ileti”
 eylemek
 péyser: ense < Far. péy-é ser
 pézéşk: doktor < Far. pézéşk
 pézéşki: tıbbi < Far. pézéşkî
 peziralıx: karşılama < Far. TÜR.
 pezîre “kabul” +lıx
 pısır: çırpınmak
 pıspısa: karafatma böceği
 pıtır: çırpınmak
 piç: soba < Rus.

pilastikfuruş: plastik satıcısı < Fr.
 Far. plastique furûş
 pile-: üflemek
 pileken: basamak
 pille: basamak
 Pirik: köy adı
 piş: viraj
 piy: yağ
 piyada: yaya
 polat: çelik
 poru: bahçede küçük ev
 pulo: oilav
 puş: soba
 put: sıvılara kullanılan ölçü miktarı
 qabağıca, qabağıcax: önce
 qabax: ön
 qa'dō, qadu: kaza, dert
 qafıldan: aniden, habersiz
 qälannahar: kahvaltı
 qalıça: halı
 qämnak: hüznü
 qancığ: dişi
 qaraçuxa: şans, baht
 QaraMelik: masal kahramanı
 qaranquluq: karanlık

qarardad: anlaşma	qen'nādi: pastane < Ar. ẓannād “pastacı”
qarqu: kamış türü	qerine: yüz yıl < Ar. ẓarn
qasıd: haberci	qeside: kaside < Ar. ẓasîde
qaş qabax sat-: surat asmak	qesir, qesr: saray < Ar. ẓaşr
qatıx: yoğurt	qessem: ant < Ar. ẓassem
qayın xatını: yenge	qeşeg, qeşeñ, qeşek, qeşeng: güzel < Far. geşeng
qäyit-: ger dönmek	qéyrez: +den başka < Ar. Far. ġayr “başka” +ez “+dAn”
qayrılı: hazır	qezebnag: sinirli < Ar. Far. ġazeb+nâk
qāzı: kadı < Ar. ẓâdî	qılıx: biçim, şekil
qeblen: önceden < Ar. ẓablen	qıngıro: zil
qed: miktar < Ar. ẓadd	qırağ: kenar, kıyı
qedom: adım < Ar. ẓadem	Qıran: para birimi
qedir, qedri: miktar < Ar. ẓadr	qırquni: zift < Ar. Far. ẓîr “zift” ġûni “torba”
qefle: kabile < Ar. ẓâfile	qışqır-: bağırmaq
qelaçe: küçük kale < Ar. Far. ẓal'e+çe	Qızılüzēn: nehir adı
Qelyennahar: kahvaltı < Ar. ġelyân “nargile” nehâr “öğlen” Halhal ağızlarında nahar: “öğlen yemeği”	qışq: kısım < Ar. ẓışr
Qember: masal kahramanı	qiyre: gayret < Ar. ġayret
qemnak: hüznünlü < Ar. Far. ġamm+nâk	Qluş Xan: özel adı
qenim: düşman < Ar. ġanîm “ġanîmet”	qoca: yaşlı
	Qoçan: masal kahramanı

qoçubaşı: kabadayılının başı	rextixab: yatak < Far. rext-é xâb “yatak elbisesi”
qodux: sipa	reyyet: maraba < Ar. ra’iyyet “halk”
qolu çolmaq:kabadayı	rişte: ip < réşte
qomrah: azmış < Far. gomrâh	rîze: ufak < Far. rîze
qorqa: kavurga	rōşen éle: yakmak < Far. Tür. rōşen eylemek
qorux: koruma altına alınmış alan	rūberu: karşı < Far. rūberû
qoşun: ordu	rūde: bağırsak < Far. rūde
qoum: akraba < Ar. kavm	ruesalar: reisler < Ar. ruesâ
qōza-: kaldırmak	ruxan: nehir < Far. rūdxâne
qurşax: şal	ruyéhemrefte: üstelik, aşağı yukarı < Far. rûy-é hem-refte
qurulu: oturulmaya hazır ev	rūzi: kismet < Far. rûzî
qurumsağ: pezevenk	rübéyt: çarşaf
qūşbezen: tetik, bekleme < Far. gūş-bé-zeng	sahab xana: ev sahibi < Ar. Far. şehâb xâne
qūşe: köşe < Far. gūşe	sana-: saymak
rābite: ilişki < Ar. rābiṭe	saran: büyükler < Far. serân
rah, ray: yol < Far. rāh	sarı-: dalga geçmek
ranendé: şöfer < Far. rânende	savad: yazıp okuma < Far. sevâd
Rasta: cadde adı	savâri: taksi, özel araba < Far. sevârî
ref: raf < Far. râf	saxsı: çömlek
resîde: olgunlaşmış < Far. resîde	saxtımân, saxtuman: bina < Far. sâxtmân
resm: gelenek < Ar. resm	
Reş: şehir adı < Reşt	
Reştava: köy adı	

saxtımansâzi: bina yapma işi < Far. sâxtnânsâzi

sebz: yeşil < Far. sebz

sedef: < Ar. şedef

sederi: üçlü kapı < sé-derî

sekçe: su kabı

sekte: kalp krizi < Ar. sekte

Sencebet: ilçe adı

sendel: sandalye < Ar. şandâliyye

senet: meslek < Ar. şan'at

senger: çukur, sığınak < Far. senger

Senistiyen: özel ad

sepelen-: serpmek

Serab: şehir adı

serbazçılıx: askerlik < Far. Tür. serbâz+çı-lıx

sergerdan: derbeder < Far. sergerdân

seri nex: ipucu < Far. ser-é nex

seri-: dalga geçmek

séri: grup, defa < Fr. série

serkerde: komutan < Far. serkerde

sermayedar: zengin < Far. sermâye

serqıl: kiralama < Far. Ar. ser "baş" kıl "kilit"

serreflig: sarraflık < Ar. Tür. şarrâf+lig

servaz: asker < Far. serbâz

seyyaddıĝ: avcılık < Ar. Tür. şayyâd+lıĝ

sındır-: kırmak

sırfa: sofrâ < Ar. sufre

sifet: surat, yüz < Ar. şıfat "sıfat"

silâb: doyum < Far. sîrâb

silli: tokat < Far. sîlî

simke: < Far. Tür. sîm+ke

sinn: yaş < Ar. sinn

siqe: muta nikahı < Ar. şîğa

siriquyruĝ: bitki adı

sirvetmend: zengin < Ar. Far. servet+mend

soay, sovay: başka < Ar. sevâ'

solax: delik < Far. sûrâx

Solmaz: özel ad

soraĝ tut-: soruşturmak

sub, sūb sūb: sabah < Ar. şubḥ

subay: bekar	şerif: atkı
subutlu: kanıtlı < Ar. Tür. subût+lu	şerm: utanç < Far. şerm
sumuruq: kuş türü < Far. sîmorg	şıķaf: raf < Far. şékâf
sustal-: yavaşlamak < Far. sost “güçsüz, tembel”	şıkar: av < Far. şékâr
sübh, süb: sabah < Ar. şubh	şıltax: yaramazlık
südg: sidik	Şibicik: masal kahramanı
sümük: kemik	şihe: at kişnemesi < Far. şîhe
süz: siz	şikargaha: av yapılan yer < Far. şékârgâh
şabaş: bahşiş < Far. şâbâş	şıķarvan: avcı < Far. şékârban
şad: mutlu < Far. şâd	şilat: devlete ait su ürünleri işletmeciliği < Ar. şîlât “koy”
şakķılla-: şak sesi çıkarmak	şinasayi: öncü araştırma < şénâsâyî
şallax: kırbaç < Ar. şellâķ	şîr: aslan < Far. şîr
şam: akşam yemeği < Far. şâm	şitâb: hız, acele < Far. şétâb
şapalax: tokat	şökzede: şaşırmış < Fr. Far. choque “darbe” zade “vurmuş”
şapax: şafak, ılık < Ar. şefak	şōq: ılık < Ar. şevķ “şevk”
şāper: ana kanat < Far. şâhper	şoql: meslek < Ar. şuġl
Şayi: para birimi < Far. şâhî	şōr: tuzlu < Far. şûr
şebkorruġ: gece körlüğü < Far. Tür. şebkûr+luġ	şot: fırça
Şéhén: şehir adı	şu, şû: ol < Far. şô
şele: yük	şux: şuh, hoş < Far. şûx
şem: mum < Ar. şem’	şuxlux: şaka < Far. TÜR. şûx+lux
şemşir: kılıç < Far. şemşîr	
şēn: ün, san < Ar. şân	

şüde: olmuş < Far. şode

şüş: külçe < Far. şûşe

tāj quzārı: taç takma töreni < Ar.
Far. taç gozârî

taḳḳılda-: tak sesi çıkartmak

talağ, te'lağ: boşanma < Ar. ṭelâḳ

tamağı düş-: canı çekmek

tapşır-: sipariş etmek

tar: saz

tārıf éle-, taarif éle-: buyur etmek <
Ar. TÜR. te'aruf "tanışma" eylemek

tavānai: yeterlilik < Far. tevânâî

taxça: raf

taxtasiya: yazı tahtası < Far.
textésîyâh

tay: taraf, yön

taya: ot balyası

tayı: benzeri, gibi

tēbir: tabir < Ar. ta'bîr

tédât: adetler < Ar. ti'dâd

teflig: teklif < Ar. teklîf

tēğîrât: değişiklik < Ar. tağîrât

teñ-be-teñ: teke tek

teñsib: tekzip < Ar. tekzîb

tekan: hareket < Far. tekân

tekin: gibi

telebkar: borç veren kişi < Ar. Far.
ṭaleb+kâr

teleke peser: yarım yamalak

teles-: acele etmek

ténçe: tencere

tenef: ip < Ar. ṭenâb

tenge: sokak

tenzif: çaput < Far. tenzîb

teplik: tekme

teqsir: kusur < Ar. taḳşîr

terebarfuruş: manav < Far.
terebârfurûş

teḡh: proje < Ar. tarḡ "atmak,
salmak, önermek"

tērif éle-: anlatmak < Ar. TÜR. ta'rîf
eylemek

terifle-: övmek < Ar. TÜR. ta'rîf+le-

terpen-: deprenmek, sallamak

tesmal: mendil < Far. destmâl

tesmim tut-: karar almak < Ar. TÜR.

teşmîm tutmak

Teşeyyü: Şii < Ar. teşeyyu'

teveqqi: beklenti < Ar. tevaḳḳu'

teverrüm: enflasyon < Ar. şışme

tēvil: teslim < Ar. teḥvîl

teyer: tekerlek

tıfağı dağıt-: mahvetmek

tike: parça

tiryey: tiryak

tōhin: hakaret < Ar. tehîn

Tōlaş: köy adı

tōlid éle-: üretmek < Ar. tevlîd
eylemek

tora gét-: balık avlamak

tormuz: fren < Rus. тормоз

tōsée, tōsie: gelişme < Ar. tevsî'a
"açılma"

toxda: sakinleşmek

toxm: çekirdek < Far. toxme

toy: düşün

törelî: mükemmel, sağlam

töyfe: hediye < Ar. tuhfe

töyle: ahır < Ar. ṭevîle "hayvanların
bacağına bağlanan uzun ip"

tūderdu: iç içe < Far. tû der tû

tula: köpek türü

tuli tefsir: yorumunun uzunluğu <
Ar. ṭul-i tefsîr

tumançağ: çıplak

tuş gel-: karşılaşmak

tuzihat: açıklama < Ar. tevḏîḥ

tüfeg: tüfek < Far. tofeng

Tümen: para birimi

tünne-: fırlatmak

tüpürcek: tükürük

Türki, Türkü: Türkçe

uruğa tüş-: doğurmak

uzalan-: uzanmak

ümdeten: genelde < Ar. 'umdeten

üryan: çıplak < Ar. 'uryân

valadan: elek

vanétim: araba markası < Far.
vânét

vāqi ol-: meydana gelmek < Ar.
Tür. vâḳi' olmak

vāqien: gerçekten < Ar. vâḳi'an

veli: ama < Far. velî

véran: harap < Far. vîrân

vereçilig: oduncu

vergan: suyun kaynağı

vesail: eşya < Ar. vesâ'il

vez: durum < Ar. veğ'

ville-: boşlamak < Far. TÜR. vél+le-

virûdi: giriş < Ar. vurûd

xābxana: yatak evi, yurt < Far. xâb
xâne

xahişt : rica < Far. xâhéş

xal: ben < Far. xâl

xamuş: sönük < Far. xâmûş

Xanandebil: ilçe adı

Xānevāde: aile < Far. xānevāde

Xānevādegi: ailece < Far.
xānevādegî

xaq: halk < Ar. xalk

xarbarfuruş: yiyecek içecek satan <
Far. xârbârfurûş

xarışlığ: aldatma < Ar. TÜR.
xâric+lığ

xastâqarı: kız isteme < Far.
xâstegârî

xâşel: çöp

xaxol: manyak

xâzana: hazine < Ar. xazâne

xed: el yazması < Ar. xať

xede: kader < Ar. kıadr

xéér, xééy, xééyr, xér: hayır < Ar.
xeyr

xelver: yirmi adet ot bağı < Far.
eşegin taşıyacağı miktar

Xeneye: köy adı

Xer: eşek < Far. xer

xerid: satın alma < Far. xerîd

xeşle-: harcamak < Ar. TÜR.
xarc+le-

xeşlig, xeşlik: harçlık < Ar. TÜR.
xarc+lig

xeternāk: Ar. Far. xaťer+nāk

xéyleg, xéyleñ, xeylek: çok, fazla,
bol < Ar. TÜR. xayl+ek

xıdmetkar: hizmetçi < Ar. Far.
xidmet+kâr

xılast ol-: doğurmak < Ar. TÜR.
xalâş "kurtuluş" olmak

Xımıs: köy adı

Xırça: kavun

xırda: ufak, bozuk para < Far.
xorde

xırdala-: para bozmak < Far. TÜR.
xorde+la-

xırımı, xırpımı çekdim: sesimi
kestim

xırtdey: gırtlak

xıss éle-: utandırmak < Far. Tür.

xîs “ıslak” eylemek

xıyaban: cadde < Far. xîyâbân

xonaxa: ahbap, müşteri < Far.
xânexâh

xonça: hediye paketi

xoşhâl: mutlu < Far. Ar. xoş hâl

xoşksalı: kuraklık < xoşksâlî

Xudâbende: Tanrı < Far.
Xodâbende

Xudafislig: vedalaşma < Far. Ar.
Tür. Xodâ hâfiz+lig

Xudâperest: Tanrı'ya tapan < Far.
Xodâperest

xudubani: samimi < Far. xodémânî

xuruş: yemek türü

xutur éle-: akla gelmek < Ar. Tür.
xuṭûr eylemek

yad: yabancı

yaddan çıx-: unutmak

yan-ba-yanaş: yan yana

yarımçılıq: yarım yamalak

yâru: herif < far. yârû

yavaccalı: yavaşcana

yaxdan: elbise dolabı < Far. rext-
dan

yaylaxnişin: yaylada yaşayan <
Tür. Far. yaylax+néşîn

yaylığ: başörtüsü

yéce: gece

yeherre-: eyerlemek

yék, yéñ: bir < Far. yek

yékel-: büyümek

yélçeg: başörtüsü

yelig ol-: sahip çıkmak, dikkat
etmek

yēsi: sahibi

yolağı: yolu

yolçu: dilenci

yolçuluğ éle-: dilenmek

yolun gör-: ikramda bulunmak

youx: yakın

Yusufabad: yer adı

Yüngül: hafif

Zangan: şehir adı

zārêh: çiftçi < Ar. zârî

zâyiman: doğurma < Far. zâyimân

zeñ vır-: telefon açmak < Far. Tür.

zeng “zil” vurmak

zehrmar, zērmar: zıkkım, zehir,
yılan zehri < Far. zehr-é mâr

zemi: tarla

zenen: kadın < Far. zenân
“kadınlar”

zerbaft: altından dikilmiş < Far. zer
bâft

zēreb: sidik < Far. zerd “sarı” âb
“su”

Zéyve: köy adı

zimni inki: -dığı hâlde < Ar. Far.
dımın în ké

zindigi: yaşam < Far. zéndegî

zindiyannıx: yaşam < Far. Tür.
zéndegânî+lıx

zirehlig: uyanıklık, beceri < Far.
Tür. zereng+lig

zirzemide: bodrum < Far. zîrzemîn

zişt: çirkin < Far. zéşt

Ziyat Xan: masal kahramanı

zurna: düdük

ÖZET

[Karini Jahangir], [Erdebil İli Ağızları], [Doktora], [Ankara-2009]

Erdebil İli Ağızları' Erdebil iline bağlı Halhal Türk ağızlarını konu edinmektedir. Tezin çalışma alanı sadece Halhal ağızlarıyla sınırlı olup Erdebil eyaletinin öteki ağızları, çalışma alanının dışında bırakılmıştır. Halhal, Hazar Denizi'nin güney batısında, İran'ın ise kuzey batısında yer almaktadır. Halhal ağızlarının ses ve şekil yapısını incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, Halhal ağızlarının ses ve şekil bilgisi, Eski Oğuz Türkçesiyle karşılaştırılarak incelenmiştir. Halhal ağızları, kendi içinde üç ayrı ağız bölgesine ayrılmaktadır. Halhal ağızlarının sınıflandırılmasında aldığımız temel ölçüt, şimdiki zaman ekidir. Bu bağlamda üç farklı ağız bölgesi tespit edilmiştir: –éyr Ağızı, –ér Ağızı, –lr, -Ur Ağızı. Bu ağızlardan –éyr Ağızı, ses ve şekil bakımından arkaik özellikler taşımanın yanı sıra bir kısım kelimelerde birincil uzun ünlüleri korumaktadır. Bu ağızın en önemli özelliği, ölçünlü Türkiye Türkçesiyle de bir takım ses ve şekil benzerliklerine sahip olmasıdır. –ér Ağızı, şekil ve ses özellikleri itibarıyla –éyr ağızıyla –ér ağızı arasındaki geçiş aşamayı oluşturmaktadır. Bu anlamda ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde kullanılan –lr, -Ur şimdiki zamanın ekinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. –lr, -Ur Ağızı ise ses ve şekil bilgisi bakımından ölçünlü Azerbaycan Türkçesinin tipik bir ağız niteliğindedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde Halhal ağızları; ses, şekil ve anlam bilgisi itibarıyla Orta Oğuz Türkçesinin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak, bir takım ses ve şekil özellikleri bakımından da Halhal ağızlarının kendine özgü özellikleri bulunmaktadır. Halhal ağızlarının genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür: teklik ve çokluk 2. şahıslarda kullanılan şart ekinin her zaman için yuvarlak ünlülü olup –su, -sü şeklinde olması; isim fiilinin olumsuzunda kullanılan edatın *döyr* şeklinde olması; siz şahıs zamiri için *siz* şeklinin yanı sıra *süz* şeklinin de bulunması, *bu* işaret zamiriyle *vur-* fiili için düz ünlülü *bi* ve *vır-* şekillerinin de kullanılması.

Anahtar Sözcükler

1. Orta Oğuzca
2. İran Türk Ağızları

3. Azerbaycan Türk Ağızları
4. Erdebil-Halhal İli Ağızları
5. Halhal Türk Ağızları

ABSTRACT

[Karini Jahangir], [Dialect of the Province of Ardabil], [Ph.D.], [Ankara-2009]

The Dialects of the Province of Ardabil deal with the Khalkhal Turkish dialects pertaining to the province of Ardabil. The scope of thesis is only restricted with the Khalkhal dialects and other dialects in the province of Ardabil are excluded from the study. Khalkhal is located at southwest of Caspian Sea and northwestern of Iran. In this study which aims to examine the fonology and morphology of Khalkhal dialects, the data on phonology and morphology of Khalkhal dialects has been examined by comparing with the Turkish language of Old Oghuz. Khalkhal dialects are categorized under three different dialect regions. The fundamental criterion, which we used as categorizing the Khalkhal dialects, is the present tense's suffix. In this context, three different dialect regions are determined: –éyr Dialect, –ér Dialect, –Ir, -Ur Dialect. When we evaluate it in general, Khalkhal dialects reflect the general characteristics of Central Oghuz Turkish as of the data on phonetic, morphological and semantic. However, Khalkhal dialects have some characteristics specific to itself with regard to some characteristics of phonetic and morphology. It is possible to list the general characteristics of Khalkhal dialects as follows: singularity and plurality 2. the pronoun suffix, used in the individuals, is always round vowel and becomes as –*su*, –*sü*; the preposition, used in the negative form of verbal noun is *döyr*; for the personal pronoun of *siz*, *süz* form is available as well as being available of *siz* form, the demonstrative pronoun *bu* and *vur*- forms with plain vowels are also used with *this* for the *bı* and *vir*- words.

Keywords

1. Central Oghuz language
2. Iran Turkish Dialects
3. Azerbaijani Turkish Dialects
4. Dialects of the provinces of Ardabil-Khalkhal
5. Khalkhal Turkish Dialects